

Librarul din Florență

Povestea manuscriselor care au luminat Renașterea

ROSS KING

Atlantic Monthly Press
New York

Pentru Simonetta Brandolini d'Adda

Tot răul se naște din ignorantă. Cu toate acestea, scriitorii
au luminat lumea, alungând întunericul.

—Vespasian din Bisticci

Cuprins

Capitolul 1 Strada Librărilor

Capitolul 2 Strălucirea pură a trecutului

Capitolul 3 Comori minunate

Capitolul 4 Atena pe Arno

Capitolul 5 Înțelepții din Orient

Capitolul 6 Vespasiano Mangiadore

Capitolul 7 Scrisori antice

Capitolul 8 Prieteni în locuri înalte

Capitolul 9 Căderea Greciei

Capitolul 10 Omul miraculos

Capitolul 11 Decenile Regelui

Capitolul 12 Un destin al demnității și excelenței

Capitolul 13 Spiritul lui Platon

Capitolul 14 Oameni buni și oameni literari

Capitolul 15 Hermes cel mai mare de trei ori

Capitolul 16 Un mod divin de a scrie

Capitolul 17 Cea mai bună bibliotecă din Antichitate

Capitolul 18 A doua venire

Capitolul 19 Nimic nu este greu pentru geniul florentin

Capitolul 20 Pentru avantajul tuturor savanților

Capitolul 21 La Sfântul Iacob de Ripoli

Capitolul 22 O inversare a norocului

Capitolul 23 Cum au căzut cei puternici

Capitolul 24 Țara uitării

Capitolul 25 Plângere pentru Otranto

Capitolul 26 Iertați-ne și mântuiți-ne

Capitolul 27 Marea Conjuncție

Epilog: Alungarea întunericului

Plăci de culoare

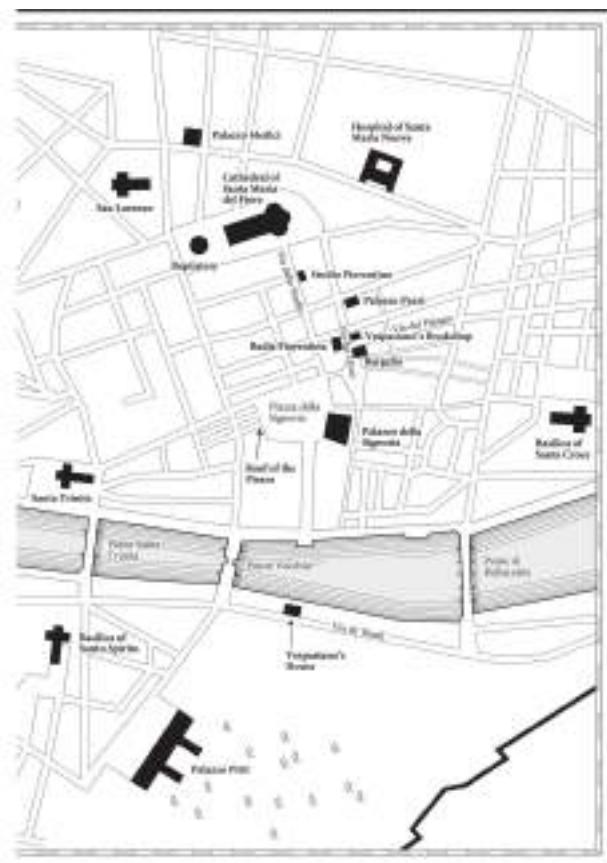
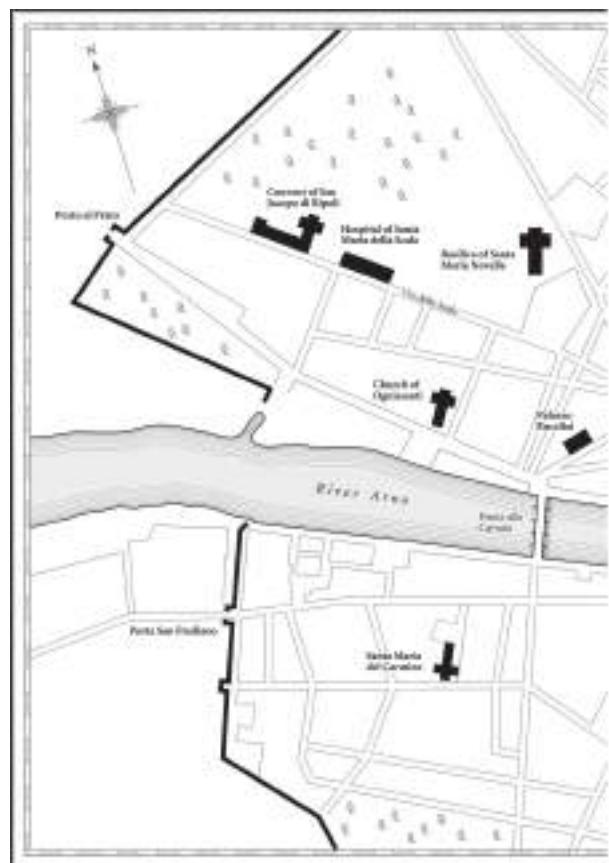
Mulțumiri

Credite de imagine

Bibliografie aleasă

Note

Index

Capitolul 1

Strada Librărilor

Strada Librărilor, Via dei Librai, străbate inima Florenței, la jumătatea distanței dintre primărie la sud și catedrală la nord. În anii 1430, strada găzduia un sortiment de croitori și negustori de pânze, precum și un butoaie, un frizer, un măcelar, un brutar, un brânzari, mai mulți notari, un iluminator de manuscrise, doi pictori care împărteau un atelier și un pianellaio — un făcător de papuci. Și-a luat numele, însă, de la magazinele numeroșilor librari și papetărie, cunoscute sub numele de cartolai, împrăștiate pe întinderea sa îngustă.

În acele vremuri, Strada Vândătorilor de Librări adăpostea opt cartolai. Și-au luat numele de la faptul că vindeau hârtie (carta) de diferite dimensiuni și calități, pe care o procurau de la fabricile de hârtie din apropiere. De asemenea, au stocat pergament, făcut din piele de vițel sau de capră și pregătit de pergamenteri, multe dintre atelierele cărora – cu pielea purpurită în cuve de lemn – puteau fi găsite pe străzile învecinate. Dar cartolai a oferit servicii mult mai extinse decât doar vânzarea de hârtie și pergament: produceau și vindeau manuscrise. Clientii puteau cumpăra de la ei volume second-hand sau le puteau angaja pentru a avea un manuscris copiat de un scrib, legat în piele sau carton și, dacă doreau, iluminat – decorat cu ilustrații sau desene în vopsea și foiță de aur. Cartolai se afla în centrul comerțului cu manuscrise din Florența, servind ca vândători de cărți, legători, papetărie, ilustratori și editori. Un cartolaio întreprinzător s-ar putea ocupa de toată lumea, de la cărturari și miniaturiști la pergamenteri și bătători de aur și, uneori, chiar și cu autorii însșiși.

Cărtura era o meserie în care, la fel ca lâna și banca, florentinii excelau. În 1420, posesiunile unui vopsitor din Florența includeau lucrări ale lui Dante, un poem al contemporanului lui Dante Cecco d'Ascoli și poezia lui Ovidiu. Aceste lucrări erau în dialectul toscan local, cartolai au găsit o piață locală plină de viață, deoarece mulți oameni din Florența cumpărau cărți. În Florența, mai mult decât oriunde altundeva, un număr mare de oameni știau

să citească și să scrie, până la șapte din zece adulți. Nivelul de alfabetizare din alte orașe europene, prin contrast, a languit la mai puțin de 25 la sută.lingua Fiorentina, mai degrabă decât latină, dar era totuși o bibliotecă impresionantă pentru cineva care lucra într-una dintre industriile mai ușoare din Florența. Chiar și multe fete din Florența au fost învățate să citească și să scrie în ciuda avertismentelor de la călugări și alți moraliști. Un negustor de lână s-a lăudat odată că cele două surori ale sale știau să citească și să scrie „la fel de bine ca orice om”.

Una dintre librăriile mai mari se afla spre capătul de nord al străzii Vânzătorilor de cărți, la intersecția sa cu Via del Palagio, unde zidul sumbru al palatului magistratului-șef al Florenței se întindea spre fațada elegantă a unei abații cunoscută sub numele de Badia. Din 1430 Michele Guarducci, proprietarul, închiriașe localul de la călugării abației pentru cincisprezece florini pe an plus o liră de ceară de lumânare. Magazinul său era alcătuit din două camere, cu o ușă îndreptată spre intrarea în Badia și cealaltă, pe partea de sud, cu deschidere către Via del Palagio și o vedere, în sus, spre turnul robust și înfricoșător al Palazzo del Podest În fiecare dimineață multe dintre cele mai strălucite minți din Florența s-au adunat la colțul de lângă acest palat, la doar câțiva pași de magazinul lui Guarducci, pentru a discuta despre filozofie și literatură. Florența era sărbătorită în acele vremuri pentru scriitorii săi, în special pentru savanții și filosofii săi literari (de la à, palatul magistratului-șef, astăzi Museo Nazionale del Bargello.philosophos, „iubitor de înțelepciune”): oameni care cerneau și scrutau cu experiență cele acumulate. Înțelepciunea veacurilor, în special lucrările grecilor și romanilor antici. Multe dintre aceste texte, pierdute de secole, fuseseră recent redescoperite de florentini precum Poggio Bracciolini, care, în mijlocul multor bucurii, recuperase lucrări de mult pierdute ale unor scriitori romani precum Cicero și Lucretius.

„Strada Librărilor”, astăzi parte a Via del Proconsolo. Bargello, cu turnul său, este în stânga, iar intrarea în Badia este în dreapta.

Poggio a fost unul dintre iubitorii de înțelepciune care s-au adunat la colțul străzii, lângă magazinul lui Guarducci. Deși el și prietenii săi au răsfoit în mod natural magazinele de la și el s-a specializat nu în opere grecești și latine obscure și ademenitoare, ci, mai degrabă, în comerțul mai umil al manuscriselor de legare. Pe lângă hârtie și pergament, magazinul său era aşadar bine aprovigionat cu cartolai în căutare de manuscrise, puține dintre ele, la începutul anilor 1430, ar fi putut găsi multe care să-i ispitezescă în incinta lui Guarducci. A păstrat în personal un ilustrator talentat, dar

contractul de închiriere îl descria drept cartolaio e legatore, „papetărie și legător de cărți”, cu cleme, știfturi, scânduri de lemn, ciocane și cuie, precum și grămezi de piele de vițel și catifea. Lătratul ciocanelor, tusea ferăstrăilor – astfel de sunetele salutau pe oricine intra în magazinul lui.

Lucrurile erau pe cale să se schimbe. În 1433, Guarducci a angajat un nou asistent, un băiețel de unsprezece ani pe nume Vespasiano da Bisticci. Așa a început cariera lungă și uluitoare a lui Vespasiano ca producător de cărți și comerciant de cunoștințe. În curând, oamenii de litere ai Florencei se vor aduna în librărie, nu afară, la colțul străzii. Căci în lumea cartolelor, a pergamentului și a penelor, a cărturarilor aplecați peste birouri, a bibliotecilor elegante cu tomuri voluminoase și pregnante legate de bănci, Vespasiano era sortit să devină ceea ce un iubitor de înțelepciune numea rei de li librari del mondo — „regele librarilor din lume”.

Nicio înregistrare a nașterii nu a supraviețuit, dar cel mai probabil Vespasiano s-a născut în 1422, la câțiva ani după ce Filippo Brunelleschi a început sarcina herculeană de a ridica cupola - cea mai mare cupolă construită vreodată - peste catedrala Santa Maria del Fiore. Familia sa și-a luat numele de la Santa Lucia a Bisticci, un cătun care se agăța de versanții unui deal accidentat, la zece mile sud-est de Florența. Filippo da Bisticci, tatăl său, cunoscut sub numele de Pippo, lucra, ca atâtia alții din Florența, în comerțul cu lână. Pippo și-a împărțit timpul între o casă pe care a închiriat-o în oraș și o proprietate rurală la cinci mile spre sud-est, lângă satul Antella, o fermă de pe deal care producea grâu, orz, fasole, smochine, vin și măslini. În 1404, Pippo s-a logodit cu o fetiță de zece ani pe nume Mattea Baldacci, care avea să aibă în cele din urmă șase copii, patru băieți și două fete. Vespasiano a fost al patrulea copil, iar prenumele său neobișnuit, imperial (mai era un singur Vespasiano în Florența în anii 1420) pare să indice că de la o vîrstă fragedă a fost marcat de părinții săi pentru lucruri mărete.

Moartea lui Pippo la începutul anului 1426 a pus în pericol viitorul lui Vespasiano, pe atunci de patru ani, și al fraților săi. Mattea a rămas cu cinci copii, niciunul cu vîrstă de cincisprezece ani, și un al șaselea pe drum. De asemenea, a rămas cu datorii de 250 de florini, dintre care 86 Pippo îi datora familiei Medici, una dintre cele mai bogate familii din Florența.

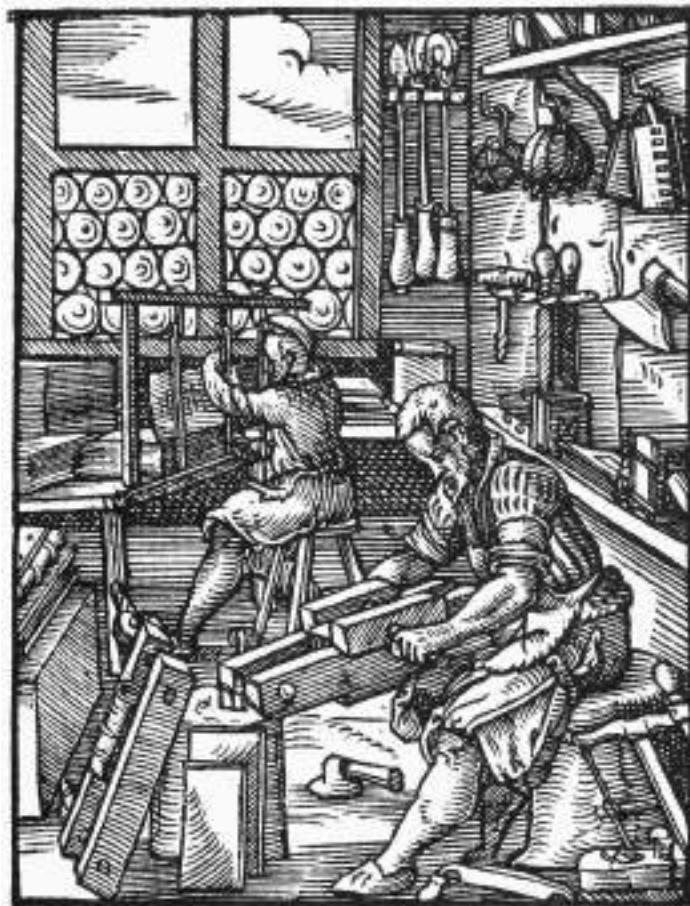
Acestea au fost sume semnificative, având în vedere că cei mai bine plătiți angajați ai magazinelor de lână câștigau, Mattea a făcut o serie de mutări forțate în locuințe mai ieftine din Florența, în timp ce ea încerca fără succes să plătească datoriile soțului ei. În 1433, creditorii, unul dintre ei cel mai recent moșier al ei, au confiscat loturi de pământ la ferma din Antella. În cel mai bun caz, 100 de florini pe an, majoritatea luând acasă mai puțin de 50 de florini.

Vespasiano și-a început școala la un an sau doi după moartea tatălui său. Până la 70 sau 80 la sută dintre băieții din Florența au urmat școala – o rată mult mai mare decât în alte orașe europene. Între șase și unsprezece ani, Vespasiano ar fi urmat una dintre școlile primare cunoscute informal sub numele de botteghuzza, sau micul atelier. Prima carte pe care a citit-o vreodată a fost probabil un Santacroce: un pamphlet umil ale cărui pagini erau făcute din pergamentul ieftin scos din pielea gâtului unei capre. Din această carte și-ar fi învățat ABC-ul și să citească în dialectul toscan, cunoscut sub numele de „limbă vulgară”, din latinescul vulgus, care înseamnă „oamenii de rând” sau, mai rău, „globul”. O altă dintre cărțile sale ar fi putut fi un Babuino, al cărui nume provine de la babuin - o referire la faptul că elevii au învățat să citească „maimuțându-și” profesorii. Nevoie constantă ca aceste cărți să echipeze sutele de școlari din Florența a însemnat o afacere vioaie și continuă pentru cartolai.

În jurul vîrstei de unsprezece ani, studenții care își continuă studiile au părăsit botteghuzza fie pentru o școală de liceu, unde au studiat literatura latină pentru a se pregăti pentru o carieră în drept sau în Biserică, fie la o școală de abac, care a subliniat tipul de calcul important pentru cariere. a negustorilor din Florenta. Dacă tatăl său nu ar fi murit lăsând datorii mari și dacă mama lui nu s-ar fi găsit cu numeroși copii de hrăniti, Vespasiano ar fi mers cu siguranță la un liceu și ar fi petrecut patru ani cufundat în literatura latină, urmat, poate, de studii ulterioare la o universitate. .

Soarta, totuși, avea alte lucruri pregătite. În jurul anului 1433, anul celei mai îngrozitoare mizerie a familiei sale, Vespasiano și-a închis cărțile școlare și, la fragedă vîrstă de unsprezece ani, a plecat la muncă. Nu a intrat în comerțul cu lână ca tatăl său, ci a pornit spre Strada Librărilor.

Legatoria ar fi fost una dintre primele sarcini învățate de Tânărul Vespasiano în librăria lui Michele Guarducci. Acesta a fost pasul final în realizarea unui volum, procesul metodic de aşezare a zecilor sau chiar sutelor de foi de pergamant, copiate laborios de scrib, în ordinea lor corectă, cusându-le împreună cu curele de piele pe un cadru de cusut și apoi, pentru a le proteja, fixându-le între scânduri de lemn. În funcție de dorințele clientului, scândurile pot fi acoperite cu piele, iar pielea decorată cu boșe metalice sau modele unelte. Și, în funcție de valoarea și destinația cărții – dacă a fost destinată unei biblioteci dintr-o mănăstire, sau poate pentru amvonul unei biserici sau oriunde ar putea cădea victimă unui prădător cu degete ușoare – ar putea fi atașat un lanț de metal, astfel încât volumul ar putea fi legat de un raft sau de un pupitru.

Gravura în lemn a legătorilor de cărți a lui Jost Amman din Cartea meserilor de Hans Sachs (1568).

Aceste operațiuni necesitau forță, răbdare și precizie. Scândurile tăiate de fag trebuiau modelate cu un topor sau un ferastrău și apoi rindeluite, iar

frunzele de pergamant străpunse cu o sferă ascuțită, marginile lor aliniate și, pentru a le împiedica să se încline spre exterior, bătute în poziție cu un ciocan de bloc. Nu e de mirare că o reprezentare a legătorilor de cărți, realizată mai bine de un secol mai târziu, arată doi bărbați corpulni cu antebrațe musculoase la lucru, în mijlocul unei game ordonate de râpă, topoare, ferăstrău cu arc, ciocane, cleme, rame de cusut și unelte pentru prelucrarea pielii.

Vespasiano era evident adept în astfel de lucrări. Mai târziu avea să devină cunoscut, printre altele, pentru calitatea legăturilor sale, dintre care unele, pentru cele mai prețioase volume, le-a acoperit în catifea roșie. La fel de important pentru Guarducci, fără îndoială, a fost și faptul că noul său ucenic pare să fi fost o personalitate captivantă care ar putea fermeca clienții. Mai mult, avea o curiozitate și o dorință de a învăța, nu doar despre legături și lanțuri, ci și despre ceea ce se afla în interiorul volumelor. A ajuns rapid să împărtășească clienților lui Guarducci interese care nu erau doar comerciale.

Într-adevăr, în câțiva ani de la sosirea pe Strada Vândătorilor de cărți, Vespasiano se freacă cu unii dintre cei mai importanți oameni din Florența și nu numai, și evident că făcea o impresie favorabilă: iubitorii de înțelepciune care se adunau la colțul străzii de afară. . A avut norocul să înceapă să lucreze cu Guarducci în anii în care anumite evenimente politice au adus în oraș mulți vizitatori distinși. De asemenea, a fost norocos că aceștia erau anii în care manuscrisele antice, pierdute de secole, erau redescoperite și când papii și prinții au început să alcătuiască biblioteci vaste în care cărțile lor serveau nu doar ca ornamente frumoase pentru a le flata vanitatea, ci și ca depozite de înțelepciune valoroasă din care alții ar putea învăța.

Cărturarii, savanții și vânzătorii de cărți din Florența au fost în fruntea unei revoluții în cunoaștere. Renașterea florentină evocă imagini ale frescelor și retablourilor frumoase, ale statuilor de marmură albă ca zăpada în ipostaze nervoase, ale domului umflat-portocaliu ars al catedralei orașului - toate lucrările artiștilor și arhitectilor străluciți ai orașului. Dar la fel de importanți, dacă nu chiar și mai importanți pentru secolele care au urmat, au fost iubitorii de înțelepciune ai orașului, ceea ce un observator de mai târziu ar numi „oamenii înțelepți și viteji” ai Florenței de la care orașul „își ia toată splendoarea”. Acești oameni erau vânători de manuscrise,

profesori, cărturari, cărturari, bibliotecari, notari, preoți și vânzători de cărți – viermi de carte care au aruncat praful de pe o mie de ani de istorie și au încercat să-și imagineze și să creeze o lume diferită: una a serviciului patriotic, a prieteniei, și loialitatea, a plăcerilor rafinate, a înțelepciunii și a conduitei corecte, a dreptății, a eroismului și a libertății politice; o lume în care o viață într-o societate mai bună ar putea fi trăită în modul cel mai deplin și mai satisfăcător cu putință.

Unul dintre primii oameni care s-au interesat de Vespasiano, care l-au atras în acest cerc fermecător de oameni înțelepți și valoroși, a fost un cardinal pe nume Giuliano Cesarini. Vespasiano ar fi avut vreo șaisprezece ani când cei doi s-au întâlnit în librăria lui Michele Guarducci.

Cardinalul Cesarini a fost un savant și profesor distins, fost profesor de drept la prestigioasa universitate din Padova. Deși provenea dintr-o familie romană nobilă și veche, Cesarini suferise sărăcie în timpul studenției sale. Fusese nevoie să-și copieze propriile manuale pentru că nu-și permitea să le cumpere și, când a servit ca tutore pentru fiili unei familii bogate, strânsese cioturile de lumânări după splendidele lor banchete pentru a-și prelungi studiile în seara — pentru dobândirea de cunoștințe în acele vremuri necesita nu doar cărți, ci și o bună cantitate de lumânări pentru a citi.

Prin urmare, Cesarini a fost mereu în căutarea studenților ale căror abilități intelectuale erau invers proporționale cu mijloacele lor financiare. Evident, el a văzut în Vespasiano un elevabil și entuziasmat și o intimitate a crescut între ei - unul adolescent care lucra pentru o legătorie, celălalt un cardinal în vîrstă de patruzeci de ani care călătorise prin toată Europa, de la Oxford la Cracovia, pentru afaceri, pentru papă. Într-o zi, i-a făcut Tânărului o ofertă tentantă: va plăti nota pentru studiile lui Vespasiano pentru a deveni preot. I-a dat cincisprezece zile să se hotărască și, după timpul scurs, a venit să-și răspundă. „I-am spus că nu vreau să devin preot”, și-a amintit mai târziu Vespasiano. Cardinalul a fost generos în înfrângere. „El a răspuns că dacă m-ar putea ajuta vreodată”, a scris Vespasiano, „ar face acest lucru”.

Cardinalul Cesarini s-a dovedit incapabil să-și îndeplinească promisiunea, deoarece câțiva ani mai târziu va muri în luptă împotriva turcilor din estul Bulgariei. Rămășițele sale nu au fost niciodată recuperate de pe câmpul de luptă de lângă Marea Neagră, dar discursul său funerar a

fost predicat înaintea papei la Roma de către prietenul său, scribul și savantul Poggio Bracciolini, care lucra în Curia Romană, birocrația papală. Poate că Poggio a fost cel care l-a adus pe cardinal în magazinul lui Guarducci și i-a prezentat prima dată lui Vespasiano. Era de la țară, fiul unui negustor de mirodenii dintr-un sat la treizeci de mile sud-est de Florența, dar își semna întotdeauna numele „Poggio Florentinus”, identificându-se cu mândrie cu orașul în care, în jurul anului 1400, la vîrsta de douăzeci de ani, cu doar câteva monede în buzunar, se mutase pentru studii. Își terminase pregătirea de notar, lucrase pentru scurt timp ca scrib, apoi plecase la Roma pentru a-și găsi un loc de muncă în Curie. Aici a lucrat, nefericit și cu un salariu mic, visând la o viață „liberă de agitația civilizației”, cu mult timp liber pentru a scrie cărți și, chiar mai mult, pentru a le colecționa.

Un alt vizitator obișnuit al magazinului în acele timpuri a fost prietenul lui Poggio, Niccolò Niccoli, care, la fel ca cardinalul Cesarini, a fost întotdeauna dornic să ajute tinerii studenți cu mijloace modeste. Vespasiano l-a cunoscut încă din 1433 sau 1434, când Niccoli avea peste șaizeci de ani, un bărbat gras, chipeș, pretențios, care se îmbrăca într-un halat lung de culoarea prunei. L-a invitat pe Tânărul librări să ia masa la casa lui, impresionându-l cu amenajările sale frumoase: statui de marmură, vase antice, mese de mozaic, inscripții antice, o hartă a lumii, picturi ale unor maeștri distinși. „Nici o casă din Florența”, a exclamat mai târziu un Vespasiano uluit, „nu era atât de frumos decorată”.

Compania lui Niccoli trebuie să fi fost entuziasmantă pentru Tânărul Vespasiano. Poggio l-a numit „cel mai instruit cetățean al Florenței” – un titlu pentru care a existat multă concurență. El a fost una dintre minunile orașului: Vespasiano a susținut mai târziu că ori de câte ori vizitatorii veneau la Florența, „nu credeau că au văzut orașul până când au venit la Niccol. Era prieten cu Brunelleschi, pe atunci aproape de a-și finaliza cupola masivă, și, ca și Brunelleschi, sa interesat de arhitectura antică. S-a cățărat peste ruinele băilor și amfiteatrelor, suflecându-și mâncările pentru a măsura proporțiile coloanelor sau pentru a număra treptele unui templu. Era, de asemenea, în relații intime cu sculptorii. El o furase de la unul dintre cei cinci frați ai săi mai mici, care a impus o formă străveche și îngrozitoare de pe deosebită: a fost dezbrăcată și biciuită public în piață. Episodul nu a făcut nimic pentru a restabili relațiile lui Niccoli cu frații săi, deja încordați din

cauza obiceiului său de a vinde investițiile familiei (tatăl său fusese un negustor de lână prosper) pentru a finanța achiziționarea de manuscrise. ”, care se afla la o aruncătură de băț de catedrala, langa biserică San Lorenzo.Donatello si Lorenzo Ghiberti. „Nu s-a căsătorit niciodată”, a scris Vespasiano mai târziu, „pentru a nu fi împiedicat în studii”, deși timp de treizeci de ani a păstrat o amantă plină de spirit pe nume Benvenuta „pentru a-i servi nevoile”.

Cea mai bună și mai mândră posesie a lui Niccoli a fost biblioteca lui. El a fost, după cum a remarcat un prieten cu aprobare, un „lacom de cărți”. El deținea aproximativ opt sute de manuscrise, una dintre cele mai mari și mai valoroase colecții din Europa. Niccoli și-a adunat manuscrisele, susținea el, „cu multă sânge și industrie încă din adolescență”, adică din momentul în care încetase să lucreze în afacerea cu lână a tatălui său și se dedicase activităților studioase. Printre volume se aflau peste o sută de manuscrise grecești, vechi de aproximativ cinci sute de ani. El a deținut lucrări ale lui Platon și Aristotel, copii ale Iliadei și ale Odiseei, comediile lui Aristofan și tragediile lui Euripide și Eschil. Colecția sa de lucrări latine era mult mai mare, cuprinzând doar treizeci și patru de volume ale Sfântului Augustin, precum și șaisprezece volume din Sfintele Scripturi. Printre manuscrisele sale se numărau tratate antice despre geografie, drept, astronomie, arhitectură, medicină și despre îngrijirea cailor și a vitelor. Deținea manuscrise scrise în armeană și arabă, precum și un volum de imnuri slavone.

Nicăieri în biblioteca lui Niccoli, totuși, nu a existat o singură lucrare în italiană, „limba vulgără”, pe care a găsit-o îngrozitor de jignitoare. Chiar și lucrările lui Dante au fost interzise, căci Niccoli considera paginile Divinei Comedie ca fiind potrivite doar pentru împachetarea peștelui și a bucăților de carne. Aproape la fel de atroce, credea el, era orice compus în latină în ultimele o mie de ani – pentru că limba glorioasă a lui Cicero, atât de miroasă a celei mai bune civilizații romane, se deteriorase datorită penelor bâjbâite și a limbilor grele ale scribilor și scriitorilor creștini. Începuse să scrie o carte despre ortografia latină corectă pentru edificarea tinerilor, dar nu a reușit niciodată să o termine pentru că, după cum a observat Vespasiano, „a fost atât de rafinat geniul său încât nu s-a putut mulțumi niciodată”.

euſ autē quae uicta morboſ auget longe clarissimi audireſ etiam
aliiſ quaedam agitant conati. rerum quoq; naturae ſibi cognitione
inducenrunt. tanq; ſine ea trivere & dobilis medicina nō eſt. Poſt
quod ſorapio primus omnium nihil hanc rationalem disciplinam
pertinore ad medicinam profiſſac. in iſu tantū & experimentac eam
pobut. Quam apolloniuſ & glauciuſ & aliquanto poſt herachideſ ta-
nentiuſ. alii quoq; non medieore ſuſi ſequuntur ex ipſa profiſſione ſe-
cunDIPHYCE appelleuerant. Siue in duas partu. En quoq; que ne-
rū eſt medicina diuina eſt. Aliu materialiſ artem. Aliu uſum tā-
ram ſibi uindicentibus. Nullo quem quoq; poſt eos que ſupra ē
prehensi ſunt agnante niſi quod accepereat dante aſclepiades me-
dendi rationem ex magna parte mutauit. Ex nam ſuſſoribus
ibemifer nuper ipſe quoq; quaedam in ſenectute deflexit. Et per
hoc quidem maxime uires ſalataruſ ita melius profiſſio increuerunt.
Quoniam autē ex rebus medicinac narribus ut difficultaria ſic etiam
clariffima eſt ea que morbi medetar. ante omnia de hac diuen-
dum eſt. Et qua prima in te diuinitate eſt quod ali ſibi experimento-
ratiūmodo notitia necessariam eſt contendure. Alii niſi corporum
rerumq; ratione compertia non ſatis potente uifum eſt proponuntur. In-
dicandum eſt que maxime ex utraq; parte dicuntur. quo faciliter
noſtra q̄q; opinio interueni poſſit. INITIUM MEDICINAE.

Un exemplu de scenariu distinctiv, înclnat înainte, al lui Niccolò Niccoli.

Multe alte lucruri au supărat sensibilitățile delicate ale lui Niccoli. Scribii medievali se făceau vinovați că au scris într-un script crabed cu litere unghiulare, comprimate și adesea suprapuse - un stil care nu era doar neatrăgător, ci și, chiar și pentru cititorii dedicați, aproape ilizibil. Așa cum dorea să recâștige gloriosul latinesc al lui Cicero și aşa cum spera ca arhitectura să revină la simplitățile elegante și ordonate ale clădirilor antice romane, la fel și Niccoli spera să conceapă ceea ce Poggio, care împărtășea scopuri similar, a numit „o scriere care amintește de antichitate” — un fel de scris de mână îngrijit și decor de genul folosit, credeau cei doi, de către vechii romani. O serie de manuscrise din biblioteca sa, cum ar fi lucrările lui Cicero, Lucretius și Aulus Gellius, Niccoli le copiase cu propriul său

scris de mâna distinctiv, înclinat în față. În aceste manuscrise el s-a dovedit, scria Vespasiano, „cel mai frumos scrib”.

Stând la masa lui Niccoli, mâncând din vase de porțelan și bând dintr-un pahar de cristal pe o față de masă de cel mai pur alb, ascultându-l pe maestru vorbind despre Brunelleschi sau dezbatând cu ceilalți oaspeți dacă Platon a fost un filozof mai mare decât Aristotel și apoi exultant de gazda lui peste prețioasele volume din bibliotecă... Tânărul Vespasiano trebuie să fi realizat că în doar un an sau doi intrase într-o companie binecuvântată și strălucitoare. A fost, a oftat el mai târziu, questo secolo aureo — „acest epocă de aur”.

Vespasiano avea să scrie acele cuvinte multe decenii mai târziu, mult după moartea lui Niccoli, Poggio și a celorlalți iubitori de înțelepciune care l-au introdus pentru prima dată în minunile manuscriselor antice. În timpul acestei epoci de aur, el a asistat și la realizările pictorilor, sculptorilor și arhitecților din Florența, oameni precum Brunelleschi și Donatello, „ale căror lucrări”, a scris el, „sînt acolo pentru ca noi toți să le vedem”. Cu toate acestea, de-a lungul deceniilor, a urmărit și din librăria sa, cum schimbările importante au avut loc pe Florența: comploturi politice, asasinate, ciumente, războaie, invazii și, în afara ușii librăriei, crime înfiorătoare și acte abominabile de „cruzime excesivă”. Toate aceste flageluri teribile aveau să transforme tărâmul magic al închipuitei sale Florențe în ceea ce el a numit cu disperare „țara uitării”.

Apoi, de asemenea, au apărut schimbările și inovațiile din propria profesie a lui Vespasiano: producerea și transmiterea cunoștințelor. În timp ce regele vânzătorilor de cărți ai lumii era la apogeul puterilor sale, producând pentru papi și prinți manuscrise fastuoase în stilou și cerneală, decorate cu aur și argint, pe partea de nord a Alpilor, pe malul Rinului, un german aurarul pe nume Johannes Gutenberg a început să imprime hârtie cu litere metalice, transformând cărțile din scenariu în tipărit, de la meșteșugul străvechi al unui scrib aplecat pe pergament la un proces mecanic de întemeiere și stampilare, de reproducere a volumelor de cunoștințe cu sute și mii. O eră nouă și diferită era pe cale să înceapă.

capitolul 2

Strălucirea pură a trecutului

Mulți florentini, în afară de Vespasiano, au considerat orașul lor ca bucurându-se de o epocă de aur. „Sunt încântat că m-am născut în această perioadă fericită”, a scris un poet a cărui naștere a coincis cu primii ani ai lui Vespasiano pe Strada Librărilor. Toată lumea a fost de acord că Florence era frumoasă, bogată și plină de oameni cu un talent uimitor. „Splendoarea acestui oraș este atât de remarcabilă”, a scris un prieten al lui Niccol. Chiar și aşa, acest lucru nu i-a împiedicat pe mulți florentini să ofere descrierii entuziaște. Își lăudau bisericile și palatele, străzile curate, cele patru poduri de piatră care traversau râul Arno și circuitul său formidabil de ziduri cu turnulețe străpunse de cincisprezece porți și încuiate de optzeci de turnuri. Ei au lăudat peisajul rural prosper care se întindea dincolo de aceste ziduri, cu fermele sale productive și, împrăștiind dealurile aerisite, îmbrăcate în viță de vie, sute de vile elegante. „Nimeni nu s-ar putea sătura vreodată de o asemenea priveliște”, a conchis prietenul lui Niccoli. „Întreaga regiune ar putea fi considerată pe bună dreptate un paradis a cărui frumusețe și armonie veselă sunt de neegalat nicăieri în lume.” Niccoli, „că nicio elocvență nu ar putea începe să o descrie.”

Creditul pentru astfel de minuni i-a revenit florentinilor însăși. Geniul lor special datora mult, mulți credeau, strămoșilor lor iluștri, vechii romani, care fondaseră orașul în jurul anului 80 î.Hr. Dante, în jurul anului 1305, a numit Florența „Au rămas câteva urme ale originilor romane ale orașului, cum ar fi ruinele apeductelor, arcadelor și teatrelor, precum și, se presupune, baptisteriul (pe care florentinii îl credeau în mod eronat a fi un vechi templul lui Marte reutilizat de timpuri la bellissima e famosissima figlia di Roma” („cea mai frumoasă și mai faimoasă fiică a Romei”). Creștinii). Cu toate acestea, Florența nu era de fapt la fel de bogată în ruine romane ca multe alte locuri din Italia, iar florentinii ar fi putut argumenta că moștenirea romanilor a persistat mai vizibil în propriile lor realizări recente decât în orice blocuri de piatră care se prăbușesc întâmplătoare.

Aceste realizări au fost sărbătorite pe scară largă. Bancherii și comercianții de lână din Florența, cu birourile și agenții lor răspândiți în întreaga lume, de la Londra la Constantinopol, au adus bogății nespuse în oraș. Această bogăție a plătit pentru numeroasele palate și biserici, pentru statuile și frescele care le împodobeau și chiar pentru magnifica lor catedrală peste care lua forma cupola lui Brunelleschi. Filippo Brunelleschi a fost un exemplu tipic al genului atotcuceritor pe care florentinii păreau să îl producă fără efort, fie în arhitectură, sculptură, pictură sau literatură. „În ziua de azi”, scria un florentin mândru, cercetând peisajul artistic al orașului, „observăm înflorire nenumărate arte care au lipsit din Italia de zece secole” – adică de la căderea Imperiului Roman. „O, oameni ai timpurilor străvechi”, a concluzionat el, „Epoca de Aur este inferioară timpului în care trăim acum”.

În epoca noastră, în mintea populară, un alt termen este folosit pentru a descrie Epoca de Aur a Florenței din secolul al XV-lea. La un secol după nașterea lui Vespasiano, scriitorii italieni au început să folosească cuvântul rinascita pentru a exprima această extraordinară eflorescență a culturii, văzând progresele artelor și literelor ca pe o „renaștere” a antichității clasice, o recuperare și renaștere a valorilor estetice și morale ale anticului romani și, dincolo de ei, grecii antici. În secolul al XIX-lea, această constrângere de a recupera un trecut mai profund și mai bogat a primit un nume mai faimos și mai durabil când, în 1855, istoricul Jules Michelet a numit-o „La Renaissance”. Acest termen francez pentru a descrie un fenomen italian ar fi putut fi uitat dacă nu ar fi fost adoptat într-o carte extrem de influentă publicată la Basel în 1860: Die Kultur der Renaissance in Italien de Jacob Burckhardt, tradusă în engleză în 1878 ca Civilizația Renașterii în Italia..

Burckhardt a fost un profesor elvețian de istorie care a petrecut iarna anilor 1847-1848 la Roma. Pe când acolo a citit o carte publicată dintr-un manuscris vechi descoperit recent de un cardinal italian în Biblioteca Vaticanului și tipărită pentru prima dată în 1839 sub numele de Vitæ CIII Virorum Illustrium sau The Lifes of 103 Illustrious Men. Autorul acestei lucrări, conform editorului volumului, a fost Vespasiano Fiorentino — „Vespasiano Florentinul” — despre care, în 1839, nu se știa aproape nimic. Lucrarea conținea biografii ale unor bărbați celebri (și ale unei femei) din secolul al XV-lea: toți, de la papi, regi, duci, cardinali și episcopi până la

diverși savanți și scriitori, inclusiv Niccoli și Poggio. Ceea ce aveau în comun aceste figuri ilustre era că Vespasiano le cunoștea pe toate. Mulți, într-adevăr, fuseseră prieteni apropiati și clienți pe termen lung. El a susținut că, deținând „o mulțime de informații” despre ei, le-a produs biografiile „pentru ca fama lor să nu piară”.

Redescoperirea manuscrisului lui Vespasiano, cu celebrarea Epocii de Aur a Florenței, avea să aibă consecințe importante. Burckhardt sosise la Roma pentru a actualiza un manual în două volume de istoria artei scris de fostul său profesor Franz Kugler. Dar citirea acestei serii de biografii i-a îndreptat rapid interesele și atenția de la artele vizuale la viața intelectuală vibrantă descrisă în paginile lui Vespasiano: de la picturi și statui la manuscrise și biblioteci. Călătoria prin secol, avându-l ca ghid pe acest librar bine conectat, care scăpa de nume, s-a dovedit entuziasmantă. Vespasiano a fost, a declarat Burckhardt, „o autoritate de prim ordin pentru cultura florentină în secolul al XV-lea”, expertiza sa fiind dobândită dintr-o cunoaștere a practic tuturor celor de importanță politică sau culturală pe o perioadă de peste cincizeci de ani. Burckhardt a fost captivat și inspirat de această descriere a unei lumi de prinți, filozofi și prelați care au construit biblioteci magnifice și au adunat sau au comandat manuscrise de clasici latini și greci care au fost pierdute sau ignorate de secole. Scriurile lui Vespasiano l-au ajutat să urmărească evoluțiile intelectuale și realizările secolului al XV-lea, o „renaștere a antichității”, aşa cum o numea el, care „a realizat cucerirea lumii occidentale”.

Tratatul lui Burckhardt a obținut o cucerire proprie. A devenit una dintre cele mai celebre lucrări de istorie scrise vreodată, oferind (așa cum scrie un istoric modern) „una dintre cele mai convingătoare și creative teze din istoria istoriografiei moderne, creând practic „ideea Renașterii”. Această teză strălucitoare – acum mult dezbatută – datoră o sumă uriașă descoperirii scrierilor de mult pierdute ale lui Vespasiano, despre care Burckhardt a susținut mai târziu că au fost „infinit de importante” pentru el.

Biografiile lui Vespasiano au fost, aşadar, cruciale pentru formarea uneia dintre cele mai faimoase și mai îndrăznețe narăriuni (dacă uneori înșelătoare) din istorie: modul în care redescoperirea cărților antice a împrospătat și „renăscut” o civilizațiedezorientată și moribundă. Oricât de familiară ar fi povestea în liniile sale generale – și oricât de nevoie de nuanță și rafinament – reanimarea antichității în timpul secolului al XV-lea

ridică multe întrebări. În ce împrejurări s-a pierdut înțelepciunea lumii antice? Prin ce mijloace și din ce surse a fost recuperat? De ce ar fi trebuit în primul rând savanții creștini să recupereze scierile păgâne? Și cum a devenit Vespasiano, un Tânăr de origini umile, cu perspective slabe și cu o educație aparent limitată, atât de crucial pentru această poveste?

Pentru Jules Michelet, Evul Mediu fusese „epoca disperării”. Oroarea lui față de ceea ce credea că sunt secolele sumbre și sălbaticice care au venit după căderea Imperiului Roman în anul 476 d.Hr. a făcut ecou repulsie intensă, cu secole mai devreme, a poetului și savantului Petrarh. Născut în 1304 în Arezzo, într-o familie alungată din Florența cu câțiva ani mai devreme, Petrarh va deveni cunoscut, sute de ani mai târziu, drept „primul om modern”. Pare „modern” nu atât pentru că a privit înainte, ci, în mod ironic, pentru că și-a aruncat privirea înapoi, cu o mie de ani și mai mult în trecut, către scriitorii antichității. Dragostea lui pentru literatura antică datează din copilărie. Sub patul său a păstrat o colecție de clasici latini pe care tatăl său, când le-a descoperit, le-a aruncat furios în foc — „ca cărți eretice”, după cum și-a amintit mai târziu Petrarh. Cu toate acestea, văzându-și fiul atât de tulburat, Petrarh senior „a luat repede două cărți, deja aproape arse de foc și, ținând un Vergiliu în mâna dreaptă și Retorica lui Cicero în stânga, mi-a dat pe amândouă”.

Petrarh și-a dedicat restul vieții salvării a ceea ce a mai rămas din clasici. A fost un călător inveterat care, în anii 1330, a făcut navetă înainte și înapoi prin Franța și Italia și prin Flandra, Brabant și Renania. Dacă în aceste călătorii s-ar întâmpla să vadă o mănăstire, s-ar opri și ar vizita biblioteca ei, în speranța că Recuperarea acestor texte făcea parte din proiectul său plin de speranță de a reda lumii gloriile Romei stinse de „Evul Întunecat”—o frază pe care i se atribuie inventarea pentru a descrie secolele care au urmat prăbușirii Imperiului Roman. descoperiți unele comori printre rafturile învăluite în pânză de păianjen. El a făcut o serie de descoperiri uluitoare, adăugând la colecția sa de manuscrise descoperind copii pierdute de mult ale unor opere ale unor autori precum Cicero, scriitorul pe care pretindea că-l admiră „la fel de mult sau chiar mai mult decât toți cei care au scris un vers în orice națiune.”

Petrarh (1304–1374): poet, savant, călător, vânător de manuscrise.

Secolele de după prăbușirea Imperiului Roman nu au fost de fapt la fel de neîncetă de sumbre precum susținea Petrarh (și mulți după el, precum Michelet). Istoricii sunt acum de acord că, relativ vorbind, anii 1000-1300 în Europa – perioada numită în mod tradițional „Evul Mediu Înalt” – au fost prospieri și productivi. Raidurile vikingilor și maghiarelor se terminaseră, populația creștea, au apărut noi sate și orașe, precum și universitățile din orașe precum Bologna, Padova, Salamanca și Oxford. Tratatele grecești de știință — de Ptolemeu, Hipocrate, Euclid — au ajuns în Occident, traduse în latină; la fel au făcut și toate lucrările supraviețuitoare ale lui Aristotel. Mari catedrale s-au ridicat în cerul deasupra Parisului, Chartres și Reims, în cea din urmă Gerbert de Aurillac, viitorul Papă Silvestru al II-lea, a adunat o mare bibliotecă de autori clasici. Aceste noi biserici frumoase, cu arcade ascuțite și vitralii, atât de diferite ca înfățișare de ruinele prăbușite din antichitate, au fost construite într-un stil cunoscut sub numele de opus modernum sau „lucrare modernă”. Într-adevăr, până în secolul al XIII-lea oamenii au început să se refere la ei însiși și la activitățile lor drept

„moderne” – o recunoaștere a faptului că civilizația lor a dezvoltat un stil unic și original.

Moara de vânt și moara de apă au fost inventate în aceste secole, la fel ca plugul greu, gulerul de cal, potcoava și sistemul cu trei câmpuri de rotație a culturilor. Aceste inovații au dat startul „primei revoluții industriale europene” (cum a numit-o istoricul Fernand Braudel) și au asigurat că populația în continuă creștere – care aproape să dubleze în timpul Înaltului Ev Mediu de la treizeci și opt la șaptezeci și patru de milioane – să poată fi alimentată. Comerțul și comerțul au fost ajutate de inventarea contabilității în partidă dublă și a scrisorilor de credit internaționale. Administrarea și evidența au devenit mai eficiente după ce fabricarea hârtiei a ajuns în Spania în secolul al XI-lea, în Franța în al XII-lea și în Italia în secolul al XIII-lea. Chiar și vremea a cooperat: aceasta a fost perioada cunoscută de climatologi ca „Perioada caldă medievală”, când temperaturile din emisfera nordică erau în medie mai ridicate decât în secolele dinainte și după – similare, de fapt, cu cele de la sfârșitul secolului al XX-lea.

Viziunea neveselă a lui Petrarh asupra istoriei recente a fost, fără îndoială, modelată de faptul că a trăit în ceea ce un istoric a numit „secolul al XIV-lea dezastruos”. În jurul timpului nașterii lui Petrarh, la începutul anilor 1300, curba ascendentă a progresului și prosperității a fost brusc oprită. Clima s-a schimbat: vremea a devenit din ce în ce mai rece și mai furtunoasă pe măsură ce ceea ce climatologii numesc „Mica Eră de Gheăță”. Ghețarii au avansat, au căzut ploi torențiale, recoltele au eșuat și oamenii au murit de foame – aproximativ patru mii de oameni numai în Florența, în timpul foamei din 1347. Dificultățile economice au urmat prăbușirii celor două mari bănci florentine, Peruzzi în 1343 și Bardi. În 1346, după ce regele Angliei, Eduard al III-lea, nu a reușit să ramburseze sume mari de bani împrumutate pentru a-și urmări războiul costisitor împotriva Franței. Acest război s-a întins la nesfârșit, aşa cum i-au dat mai târziu istoricii numele, Războiul de o sută de ani, atestă dramatic. Bătăliile și asediile sale au fost întrerupte de izbucniri regulate de ciume: nu doar în timpul morții negre din 1348, care a distrus cel puțin o treime din populația Europei, ci din nou în anii 1363, 1374, 1383, 1389 și 1400.

Violența a fost aleatorie și neplăcută. În 1343, procurorul public din Florența a fost ucis și dezmembrat de o mulțime care îi transporta părțile corpului pe străzi cu lănci și săbii – „și erau aceia atât de cruzi, atât de

bestiali în mânia lor și plini de atâta ură”, se consemnează un cronicar uluit, „că au mâncat carne crudă”. În Franța, în timpul unei revolte țărănești din 1358, un cavaler a fost prăjit pe scuipă, carnea lui arsă apoi a fost hrănitară soției și copiilor. La Florența a venit Tumultul Ciompilor, în care mii de muncitori săraci s-au revoltat în 1378. Au ars palatele celor bogăți, l-au prins și l-au măcelărit pe spânzurătoare și și-au aşezat propria spânzurătoare pentru a spânzura Epoca a fost caracterizată de ceea ce istoric, într-un studiu clasic, numit „tenorul violent al vieții”. popolani grassi — pisicile grase.

Biserica nu a putut oferi soluții la această stare jalnică de lucruri, deoarece papalitatea era o instituție eșuată. În 1309, papa, un francez, Clement al V-lea, a plecat din Roma la Avignon. Noul sediu al papalității a devenit, în vizuinea lui Petrarh, „Babilonul pe malurile fioroase ale Rh. Când, după aproape șaptezeci de ani și o jumătate de duzină de papi, papalitatea s-a întors în sfârșit la Roma, un papă rival a apărut la Avignon. Până în 1410, trei bărbați pretindevă că sunt papi, inclusiv un fost pirat pe nume Baldassarre Cossa, care se presupune că a sedus trei sute de văduve, fecioare și călugărițe, împreună cu, în bună măsură, pe soția fratelui său.Ône”, plin de viciu și corupție. „În acumularea tuturor relelor, nu numai că ești mare, ci și cel mai mare, ești imens”, a scris Petrarh despre papalitatea din Avignon. „Tu ești mama curviei și urâciunea pământului, mama nelegiuită a urmașilor detestabili.”

Roma, între timp, căzuse în abandon. Lupii cutreierau străzile într-un număr atât de mare încât oricine a ucis unul putea pretinde o recompensă. Oamenii mergeau înarmați și trebuia să fie promulgata o lege, cu o amendă grea, care să-i împiedice să se tragă cu săgeți unii în alții sau să arunce cu pietre prin vitraliile bisericilor. Era nevoie chiar de o lege, cu o amendă și mai mare, împotriva îndesării rahatului în gura altcuiva. Petrarh, într-o vizită în Orașul Etern în 1337, a fost îngrozit de tot ce a văzut. „Pacea este exilată”, s-a plâns el. „Războiul civil și extern face furie; locuințele sunt prosternate; pereții se răstoarnă; bisericile cad; lucrurile sacre pier; legile sunt călcate în picioare; justiția este abuzată; oamenii nefericiți plâng și plâng.”

Cu toate acestea, acest oraș violent și în descompunere deținea indicii despre o lume mai bună. La începutul anilor 1370, unul dintre prietenii lui Petrarh, Giovanni Dondi, un astronom din Padova, a mers la Roma și a fost

uimit de ceea ce a văzut. El a menționat într-o scrisoare că anumite „persoane sensibile” căutau și inspectau cu nerăbdare frumoasele antichități ale Romei. Oricine s-a uitat la aceste statui și reliefuri antice – despre care el a observat că aveau prețuri mari pe piață – a fost uimit de calitatea lor și de „geniul natural” al artiștilor antici care le creaseră. Anticii, Dondi a fost forțat să recunoască, fuseseră cu mult superiori modernilor în realizarea de artă și arhitectură. Mai mult, vechii romani aveau mai multe, de asemenea, în calea unor astfel de calități dezirabile precum dreptatea, curajul, cumpătarea și prudența. „Mințile noastre sunt de calitate inferioară”, a concluzionat el sumbru.

Petrarh a crezut de mult, însă, că gloria Romei poate renaște. El și-a încheiat poemul Africa din 1339 cu o notă optimistă pentru viitor. Pentru el nu exista nicio speranță, credea el, căci era soarta lui nefericită să trăiască „în mijlocul furtunilor variate și confuze”, în mijlocul calamităților vremurilor sale condamnate. Dar cu siguranță ar urma o vârstă mai bună. „Acest somn al uitării nu va dura pentru totdeauna”, a scris el. „Când întunericul va fi împărățiat, nepoții noștri vor merge din nou în strălucirea pură a trecutului.”

Niccolò Acțiunile pe care Niccolò și prietenii săi aveau să le întreprindă pentru a redescoperi și a răspândi această înțelepciune pierdută – unele dintre ele în tandem cu Vespasiano – ar avea ca rezultat ca Italia, și în special Florența, să-și asume conducerea culturală a Europei. Niccolò era, la figurat vorbind, unul dintre nepoții lui Petrarh și și el își dorea cu drag să se bucure de strălucirea trecutului. Secretul unei renașteri culturale a fost, credea el, o imitație creativă a modelelor antice. La fel ca și Petrarh, el a fost bântuit de gândul la toate cunoștințele străvechi pierdute pentru lume din cauza a ceea ce unul dintre prietenii lui și ai lui Vespasiano a numit cu tristețe „indiferența strămoșilor noștri”.

Într-o zi din Săptămâna Mare, în jurul anului 1400, Niccolò se adunase cu câțiva prieteni la eleganta sa casă. Unul dintre oaspeții săi a ajuns să fie venerat atât de profund pentru cunoștințele sale, încât Vespasiano a asistat odată la spectacolul îndrăzneț al trimisului regelui Spaniei îngenuncheat în fața lui. „Era atât de elocvent și de învățat”, a scris Vespasiano, „încât a realizat ceea ce nimeni altcineva nu făcuse timp de o mie de ani”. Aceasta,

credea Vespasiano, era calitatea lui Leonardo Bruni: cel mai erudit și cel mai desăvârșit om de la căderea Romei. A fost Leonardo Bruni, un savant literar și traducător care avea să scrie mai târziu conversația din acea zi. Bruni era destinat să devină unul dintre cei mai celebri și influenți dintre toți iubitorii de înțelepciune ai Florenței. Se născuse în jurul anului 1370 în Arezzo, locul de naștere al lui Petrarh, al cărui portret, pe care l-a văzut în copilărie, i-a inspirat propria pasiune pentru literatură. S-a mutat la Florența în anii 1390 pentru a studia dreptul, dar în curând a trecut la greacă, devenind rapid suficient de priceput pentru a traduce Aristotel în latină. În ceea ce privește numărul manuscriselor sale în circulație în toată Europa, Bruni avea să devină cel mai bine vândut autor al secolului al XV-lea.

Leonardo Bruni (c.1370–1444): „A realizat ceea ce nimeni altcineva nu făcuse timp de o mie de ani.”

În 1427, Bruni avea să devină cancelar al Florenței, post care l-a făcut cel mai înalt funcționar public al republicii, funcționarul responsabil cu echipa de birocați care administra politicile guvernamentale și documentele. Deși originar din Arezzo, Bruni a fost un mare campion pentru Florența. El credea că măreția orașului era de aşa natură încât, aşa

cum i-a spus lui Niccoli în acea după-amiază, în timpul Săptămânii Mare, era ideal pentru a lansa o reînviere a învățării prin discipline precum gramatica și retorica. Niccoli, totuși, era mai puțin optimist cu privire la o Renaștere a învățării, în Florența sau oriunde altundeva, pentru simplul motiv că genul de cunoștințe necesare acestei Renașteri lipsea — pierdute sau distruse. Ca dovedă a început să enumere aceste pierderi teribile. Unde erau capodoperele lui Varro, Salust și Pliniu cel Bătrân? Unde erau cărțile pierdute despre istoria Romei de Livy? Atâția mari filozofi și poeți nu erau altceva decât niște fantome întrezările ocasional în fragmente de pergament sau în citate la mâna a doua, extrase din surse dubioase.

Una dintre cărțile preferate ale lui Niccoli a fost copia lui Niccoli din Attic Nights, o minunată geantă de istorie, filozofie, drept, gramatică și critică literară scrisă în secolul al II-lea d.Hr. de un roman pe nume Aulus Gellius, care și-a numit opera „un fel de literar. magazie.” Attic Nights era fragmentară, dar chiar și aşa conținea fragmente din multe lucrări clasice care, în afară de câteva citate trecătoare din alte texte antice, erau complet necunoscute – printre ele un tratat al lui Cicero, Despre republică. Niccoli și-a dat seama că aşa era înțelegerea slabă a atât de multă învățătură străveche a lui și a prietenilor săi: vederi rare și tentante surprinse aproape întâmplător în paginile altor lucrări care erau ele însese defecte sau incomplete.

Măsura acestor pierderi incalculabile a fost scriitorul roman Marcus Varro, bibliotecarul lui Iulius Caesar și poate cel mai informat om din lumea antică. El a scris sute de cărți care acoperă practic toate domeniile gândirii și eforturilor umane. Gellius a menționat sau citat în mod întâmplător dintr-o serie amețitoare de titluri ale lui Varro: Nimic din această învățătură enciclopedică nu a supraviețuit în afară de un singur tratat de latină (dedicat lui Cicero) descoperit într-o mănăstire benedictină în anii 1350 de scriitorul florentin Giovanni Boccaccio. Povestea acestei recuperări a fost o fabulă tristă a stării jale de învățare din „epoca disperării”. Boccaccio a găsit manuscrisul Varro, o copie din secolul al XI-lea, într-o bibliotecă fără uși, care avea buruieni care creșteau la ferestre și o bumă groasă de praf acoperind cărțile. Multe dintre manuscrise erau grav mutilate: ilustrațiile din marginile lor fuseseră tăiate fără milă pentru că, pentru a câștiga bani în plus, călugării, potrivit lui Boccaccio, smulgeau „pumni întregi de frunze” pentru a face cărți pentru copii și tăiau Montarea o misiune urgentă de

salvare, Boccaccio a furat manuscrisul Varro din bibliotecă și l-a dus înapoi la Florența, unde a fuzionat în propria sa colecție. Despre arte, despre agricultură, despre antichitățile omului, despre îndatoririle unui soț, despre creșterea copiilor și despre Hebdomade. (care privea, a explicat Gellius, „multele variate excelențe și puteri ale numărului șapte”). fâșii de pergament pentru a face amulete pe care să le vândă femeilor.

Și mai semnificativă a fost pierderea celui mai cuprinzător manual de retorică – arta de a face discursuri persuasive – compus în Roma antică: Quintilian's Atat de mare era stima lui Quintilian, încât a susținut că un librар roman pe nume Trifon a început să-l preseze „în fiecare zi, cu mare insistență.”, pentru a-și răspândi înțelepciunea mai larg. El a acceptat în mod corespunzător, parțial pentru că, aşa cum se plânghea, mai multe ediții contrafăcute ale prelegerilor sale, măzgălite de sclavi, începuseră să circule sub numele său. *Institutio Oratoria*. Retorica fusese o caracteristică esențială a vieții și culturii romane. A ocupat locul central în programa educațională, iar abilitatea de a vorbi eficient era apreciată la fel de mult ca eroismul câmpului de luptă. Oratoria persuasivă era esențială în Senat, la înmormântări și în alte ocazii de stat, precum și în procesele penale, care erau evenimente populare desfășurate în fața mulțimilor uriașe din Forum (deci oratorie „legislativă”) – una dintre etapele în care Cicero strălucea atât de puternic. Quintilian fusese cel mai renumit profesor de retorică din Roma imperială. Cariera sa de douăzeci de ani (aproximativ între anii 70 și 90 d.Hr.) l-a văzut îndrumat pe viitori oameni de litere și oameni de stat în devenire, inclusiv pe moștenitorii împăratului Domițian. Poetul Martial l-a celebrat drept „controlorul suprem al tineretului răzvrătit” – un indiciu al succesului său în a folosi educația pentru a modela comportamentul tinerilor romani.

Textul masiv al lui Quintilian, produs la Roma în jurul anului 90 d.Hr., a fost un manual atât pentru părinți, cât și pentru profesori. Cuprinzând douăsprezece volume, a oferit instrucțiuni detaliate nu numai despre cum să-i învețe pe copii să citească, să scrie și să vorbească corect, ci și despre cel mai bun mod de a-i transforma în adulți sănătoși, fericiți și virtuoși. De exemplu, el a dezaprobat cu tărie biciuirea copiilor pentru că, după cum a subliniat el, durerea, frica și rușinea unei bătăi produceau adesea rezultate dezastruoase, deprimând spiritele copilului și făcându-l „să evite și să urască lumina zilei”. Sfaturile practice cu privire la modul de susținere a

discursurilor au ocupat cea mai mare parte a textului: totul, de la cum să scrieți pasaje în memorie (a recomandat un sistem de simboluri relevante) până la cum să antrenați și să mențineți vocea (masajele corporale cu ulei au fost Mai presus de toate, el a dorit să creeze ceea ce el a numit —cineva care era atât articulat, cât și virtuos și care și-a folosit puterile oratorice pentru binele societății sale.prescribed). Studenții săi au fost menționați să devină o castă de cetăteni capabili și lideri politici inspirați, oameni care erau, aşa cum spera el, „apți pentru conducerea afacerilor publice și private”.

Întreaga întindere a preceptelor sănătoase ale lui Quintilian se pierduse de mult. Majoritatea oamenilor din „Evul Întunecat” au demonstrat un interes redus pentru munca lui. După cum subliniase Cicero, retorica a înflorit doar printre oamenii liberi din societățile în care deciziile erau luate de „adunări de oameni”. Recomandările cu privire la modul de a ține discursuri eficiente sau de a dezvolta obiceiuri virtuoase au avut o relevantă redusă în societățile feudale ierarhice și economiile agricole care au urmat căderii Imperiului Roman - comunități politice în care puterea era exercitată de prinți și episcopi, nu de liderii aleși care trebuiau să câștige. inimile și mințile concetătenilor lor prin discursuri trezitoare sau acțiuni lăudabile. Rezultatul a fost că niciuna dintre copiile folosite în școlile romane în timpul lui Quintilian nu părea să fi supraviețuit. Institutio Oratoria exista doar în manuscrise mutilate, vechi de sute de ani, cărora le lipseau bucăți mari de text.

Interesul pentru Quintilian s-a trezit, totuși, odată cu migrarea populației în orașe și ascensiunea clasei de comercianți. Lecțiile de retorică au devenit dintr-o dată de dorit și aplicabile în orașe-stat precum Florența, care erau guvernate de oameni de afaceri care trebuiau să susțină discursuri și să voteze și care trăiau împreună în comunități politice guvernate mai degrabă de consimțământ decât de forță. Florența era o republică condusă de oamenii săi, nu un ducat sau cnezat în care oamenii trăiau sub domnia unui tiran. „Sunt mii de oameni care ne administrează republica”, declara cu mândrie un politician florentin în anii 1390. Într-adevăr, aproximativ șase mii de bărbați (dintr-o populație totală de aproximativ patruzeci de mii de oameni) erau eligibili pentru alegeri în diferitele birouri administrative ale republicii și pentru personalul organelor sale consultative și comisiilor speciale - toate forumuri animate pentru discursuri, discuții și dezbatere.

Înregistrările acestor întâlniri dezvăluie puternice diferențe de opinie care, în cele din urmă, au fost rezolvate, prin convingerile oratoriei, în acord și consimțământ. „Dar în sfârșit toată lumea a fost de acord”, relatează procesul-verbal după un schimb de discursuri în 1401.

Valoarea unui tratat de vorbire era evidentă într-un astfel de peisaj politic. „Ce poate fi mai bun decât să fii stăpân al emoțiilor”, a întrebat un politician florentin, „să-ți înclini auditorul să mergi unde vrei și să-l aduci înapoi din acel loc, plin de recunoștință și dragoste.” De-a lungul anilor, un zvon despre un manuscris complet al lui Quintilian a fost suficient pentru a accelera pulsul savanților. Dar această copie legendară nu a apărut niciodată. Când Petrarh a pus mâna pe fragmentele unui manuscris al lui Boccaccio, de asemenea, deținea un Quintilian, dar manuscrisul a fost, după cum a declarat inventarul bibliotecii sale, Decenii mai târziu, căutarea a continuat. Leonardo Bruni a susținut că, după unele lucrări pierdute de Cicero, opera lui Quintilian a fost „plânsă mai presus de toate celelalte.” Institutio Oratoria, el a scris o scrisoare entuziastă către Quintilian, mort de mult timp, sărbătorindu-și norocul, dar deplângându-se că noul său prieten era diserptus et lacer. — „sfâșiat și stricat.” incomplet.

Textele și ideile clasice erau deci valoroase deoarece puteau fi aplicate la probleme politice și sociale concrete. Dacă ar putea fi găsite lucrările vechilor greci și romani și dacă aceste lucrări ar fi apoi studiate și înțelese corespunzător, ei ar putea învăța italienii moderni cum să-și educe mai bine copiii, cum să scrie discursuri mai inspirate, cum să se conducă mai înțelept și cu temperatură, cum să conducă războaie mai judicioase și de succes — pe scurt, cum să creăm o societate mai sigură și mai stabilă decât cea în care, în ultimele secole, trăiseră.

Poate, aşa cum spera Niccoli, Quintilian și alții erau într-adevăr acolo, încă așteptau să fie redescoperiți. Poate că renașterea învățării ar putea avea loc până la urmă, ignoranța risipită de strălucirea strălucitoare a trecutului.

Pierderea atâtore carți antice ar putea fi pusă pe seama a ceva mai mult decât apatiei feudalilor și neglijenței și lăcomiei călugărilor fără scrupule. Ar putea fi pusă, de asemenea, vina pe seama circumstanțelor dincolo de distrugerea inevitabilă și nediscriminatorie a inundațiilor și incendiilor, sau a apetitului pernicios al șoareciilor, muștelor și viermilor de carte. Toate aceste

lucruri și-au jucat rolul lor, dar a existat un alt motiv pentru care atât de puține texte au supraviețuit, și acesta a fost tehnologia: cum au fost făcute cărțile.

Grecii și romani nu și-au scris cărțile pe suporturi precum hârtie sau pergamant. În schimb, ei au experimentat cu frunze de palmier, scoarță de copac, tăblițe de ceară și chiar foi de plumb înainte de a se transforma în papirus, o trestie care creștea în mlaștinile Egiptului și pe care egiptenii, firește, o folosiseră pentru propriile documente. Cuvântul grecesc pentru această plantă a fost byblos (βύβλος), după orașul-port fenician Byblos (pe coasta a ceea ce este acum Liban) din care grecii și-au importat papirusul. Numele orașului și al plantei sunt înscrise în cuvântul lor pentru o carte, biblion (βιβλίον), care este rădăcina „bibliografiei”, „bibliofilului” și „bibliei”. Romanii i-au urmat pe greci în folosirea acestei stuf, dar și-au numit cărțile nu după papirus, așa cum au numit planta – un termen latin din care descinde cuvântul „hârtie” – ci mai degrabă după scoarță sau peliculă, liber. Din acest termen latin au venit cuvinte precum „biblioteca” și „bibliotecar”, împreună cu cuvântul pentru „carte” în italiană și spaniolă (libro), în franceză (livre) și în irlandeză (leabhar).

Papirusul a fost folosit inițial pentru lemn de foc și gumă de mestecat, precum și pentru a face furculițe, linguri și boluri, pânze și frânghii pentru bărcile care navigau pe Nil și chiar și coca bărcilor în sine. Pliniu cel Bătrân, scriind în Istoria sa naturală în anii șaptezeci d.Hr., a acordat credit pentru utilizarea papirusului ca suport de scris lui Alexandru cel Mare în aproximativ 332 î.Hr., în jurul perioadei în care a fondat Alexandria. Pliniu a descris procesul prin care peliculele – libri – au fost țesute într-o zăbrele pe o scândură umezită cu apă noroioasă a Nilului, care a acționat ca un lipici. Foaia era pusă într-o presă pentru a fi aplatizată, apoi era uscată la soare, după care neregulile puteau fi șlefuite cu o coajă. În Roma antică erau disponibile diferite clase, inclusiv una numită „hârtie de amfiteatru”, numită după locul fabricării sale, amfiteatrul din Alexandria. Pentru a măguli desertaciunea împăratului Augustus, cel mai înalt grad a fost cunoscut drept „Augustan” (al doilea cel mai bun a fost „Livia”, numită în onoarea soției sale).

Aceste foi de papirus nu erau pliate și legate împreună ca paginile unei cărți. În schimb, acestea au fost conectate cap la cap pentru a forma un sul lung, care a fost apoi atașat și rulat pe două toie, câte unul la fiecare capăt.

Produsul finit, gata de scris sau citit, rulat sau desfășurat, a fost numit volum, din latinescul volvere, care înseamnă „a întoarce” sau „rula” și de la care obținem cuvântul „volum”. Cititorul a derulat cartea câte o coloană, în timp ce a rostogolit textul deja citit pe celălalt personal. Prin urmare, cunoașterea a fost câștigată prin desfășurarea unui sul lung de vreo nouă sau zece inci înălțime și, odată desfășurat, poate treizeci de picioare lățime. Toate bibliotecile lumii antice, precum cea a Ptolemeilor din Alexandria sau cea fondată în secolul I î.Hr. de Asinius Pollio pe Dealul Aventin din Roma, ar fi fost umplute cu aceste mari bobine de învățătură.

Acest format era familiar în întreaga lume mediteraneană. Cu toate acestea, competiția dintre bibliotecile antice a adus în curând o nouă tehnologie. La ceva timp după anul 200 î.Hr., unul dintre Ptolemei, de obicei identificat ca Ptolemeu al V-lea Epifan, a interzis exportul de papirus din Egipt pentru a-l dejuca pe conducătorul Pergamului, Eumenes al II-lea, care spera să creeze o bibliotecă și mai mare decât cea din Alexandria. Forțat să găsească un înlocuitor pentru rezerva sufocată de papirus, domnitorul Pergamene (ale cărui domenii se aflau în ceea ce este acum vestul Turciei) a dat peste expedientul pieilor de animale. Produsul rezultat și-a luat numele de la orașul său, cu numele latin pentru pergament, pergamenum, purtând ecoul presupuselor sale origini. Această poveste despre embargoul papirusului, spusă pentru prima dată de bibliotecarul lui Iulius Caesar, prolificul Marcus Varro, poate fi o născocire completă. Documentele partilor dinainte de această perioadă (cele scrise în ceea ce este acum nord-estul Iranului) au fost compuse pe piei de animale, la fel ca unele dintre textele evreilor antici (inclusiv majoritatea Manuscriselor de la Marea Moartă). Pieile de animale folosite la Pergam au fost, totuși, tratate special - tăbăcite, calcarite, răzuite și întinse - pentru a crea o suprafață de scris mai netedă, mai subțire și mai durabilă în comparație cu alte piei.

Pergamentul nu s-a prins niciodată printre vechii romani, poate pentru că a purtat întotdeauna conotația unui înlocuitor inferior. Chiar și aşa, până în ultimul sfert al secolului I d.Hr., în anumite librării romane se putea găsi pergament, nu rulat în suluri (deși unele experimente timpurii cu pergament dezvăluie acest format), ci mai degrabă tăiat în dreptunghiuri mici și prins între ele. Verbul latin „a fixa” era pangere, din care, prin pagina latină, descinde cuvântul „pagina”. Dintr-o dată a fost posibil să citești un

document întorcând paginile de pergament în loc să desfășoare un sul de papirus.

Poetul roman Martial a fost convertit la această nouă tehnologie. La mijlocul anilor '80 d.Hr., el a scris o epigramă în care își făcea reclamă propriile lucrări în acest nou format: „Tu care vrei cărțile mele să-ți țină companie oriunde te-ai afla și dorești tovărășia lor într-o călătorie lungă, cumpără-le acestea, acele comprese de pergament. În pagini mici.” Beneficiul acestor lucrări, credea Martial, era dimensiunea lor mică și accesibilitatea pentru călătorii. Chiar și Iliada și Odiseea fuseseră produse în acest fel, „depozitate în multe straturi de piele”. Pentru a-și salva cititorii curioși de „rătăcirea rătăcită prin oraș” în căutarea acestor cărți mici de buzunar, el a oferit cu ajutor o adresă: cea a lui Secundus, un fost sclav a cărui taraba stătea în spatele Templului Păcii.

În ciuda entuziasmului lui Martial, acest nou format nu s-a dovedit un succes popular, iar sulul de papirus va rămâne vehiculul ales pentru literatura clasică până la căderea Romei în secolul al V-lea. Dar dacă păgânii au respins această nouă tehnologie, ea a fost îmbrățișată de o altă cultură: urmașii lui Hristos. Primii creștini au adoptat cu ușurință aceste frunze dreptunghiulare, mai degrabă decât suluri lungi. Este posibil ca aceștia să fi favorizat acest format din cauza accesului lor mai limitat la papirus și datorită unor avantaje precum durabilitatea, paginarea (care a făcut mult mai ușoară găsirea pasajelor de text) și utilizarea eficientă a materialului, deoarece scribul putea scrie pe ambele fețe. În orice caz, biblionul sau liberul a căpătat apoi un nou nume: „codex”. Romanii folosiseră uneori scânduri acoperite cu ceară, legate cu curele de piele, pentru scrieri de unică folosință, cum ar fi note, relatari și primele schițe ale compozitiilor literare. Unul dintre aceste stive de lemn acoperit cu ceară a fost numit caudex, literalmente „trunchi de copac”. Când mediul s-a schimbat din lemn în pergament, cuvântul să mutat în „codex” sau, la plural, „codices”.

Codexul de pergament avea să devină, odată cu apariția creștinismului, formatul preferat pentru înregistrarea și păstrarea cunoștințelor. Părinții Bisericii, precum Sfântul Ieronim și Sfântul Augustin, (Singurul supraviețuitor al acestei comisii, cunoscut sub numele de a folosit atât papirus, cât și pergament, dar Ieronim într-una dintre scrisorile sale a descris cum, în biblioteca din Cezarea, pe coasta Mediteranei La vreo

patruzeci de mile vest de Nazaret, doi preoți înlocuiau suluri vechi și degradate de papirus transcriindu-și conținutul pe pergament. Acest proces de convertire trebuie să fi avut loc în toată Marea Mediterană, deoarece codicele înlocuiau sulurile. Când, în 331, împăratul Constantin a comandat cincizeci Bibliele care urmau să fie copiate pentru bisericile din noua sa capitală, Constantinopol, el a stipulat că acestea urmau să fie „scrise pe pergament pregătit” și „într-o formă convenabilă, portabilă”. cu „volume magnifice și bine legate.” Codex Vaticanus, făcut din peste opt sute de foi de pergament, este acum cea mai veche copie existentă a Bibliei.)

Creștinismul a adus aşadar nu numai o schimbare a valorilor morale și estetice, ci și una în tehnologia cunoașterii. Ambele schimbări au pus în pericol șansele ca cunoștințele antice să supraviețuiască în secolele viitoare. Papirusul era extrem de perisabil: un poet roman a scris cu regret despre „vierele de carte care găsește papirus”, în timp ce un altul, Marțial, a povestit cu umor că sulurile sale au fost atât mâncate de gândaci, cât și reciclate ca ambalaje pentru măslini și pește. Pentru ca o lucrare latină din Roma antică să supraviețuiască în următoarele câteva secole și mai departe, a trebuit, prin urmare, să fie transferată pe pergament. Dar această conversie de la rolă la codex s-a bazat pe primii creștini – oamenii care au făcut codurile – care au considerat scrierile predecesorilor lor păgâni demne de păstrat și studiat.

Multe voci creștine se ridicaseră împotriva păgânilor. Teologul Tertulian, care s-a convertit de la păgânism la creștinism în Cartagina în jurul anului 200 d.Hr., le-a cerut în mod clar colegilor săi creștini: „Ce are Atena de-a face cu Ierusalimul?” Și mai accentuată a fost respingerea de către Sfântul Ieronim. În jurul anului 373 a pornit într-o călătorie prin Asia Mică la Ierusalim, luând cu el o serie de lucrări păgâne pe care le studiase la Roma și citind cu mare încântare lucrările lui Cicero și lui Plautus, în comparație cu a căror latină lustruită stilul de Vechiul Testament i s-a părut grosolan și dezagreabil. Bolnavându-se pe drum, a avut o viziune în care a fost dus în fața tronului lui Dumnezeu pentru a da socoteală de el însuși și, după ce a protestat că este creștin, a primit mustrarea ofilită că l-a urmat pe Cicero mai degrabă decât pe Hristos. Apoi și-a imaginat că este biciuit cu o bici și torturat cu foc.

În niciun caz, toți primii creștini nu erau ostili clasicilor latini sau greci. Pentru fiecare Tertulian, a existat un Clement din Alexandria, care, scriind

în jurul anului 200 d.Hr., a considerat filozofia păgână drept ceea ce el numea „roaba” teologiei. Filosofia, a scris el, a servit grecilor ca „pregătire” pentru credința creștină, „prevăzând calea celui care este desăvârșit în Hristos”. La fel, Sfântul Augustin a remarcat că, deși scriitorii păgâni precum Platon erau, cu siguranță, plini de fantezii ciudate contrare învățăturii creștine, ei au scris și multe care erau în armonie cu credința. Într-adevăr, în Despre adevărata religie, scrisă în jurul anului 390, la câțiva ani după convertirea sa la creștinism la vîrstă de treizeci și doi de ani, Augustin a susținut că Platon și Socrate, dacă ar trăi în secolul al IV-lea, ar fi buni creștini.

Un creștin care se folosea de lucrări păgâne a fost, credea Sfântul Augustin, ca și copiii lui Israel care au jefuit templele egiptene, făcând vase prețioase de aur și argint care apoi au fost reutilizate cu evlavie. Chiar și Sfântul Ieronim și-a înmuiat atitudinea în cele din urmă, luând îndrăzneală din Deuteronom 21:10–14, care explica ce trebuie făcut dacă, când a fost învingător în luptă împotriva dușmanului, cineva a văzut printre prizonieri o femeie frumoasă și a experimentat „o dorință pentru ea”. Tot ce trebuia să facă, spunea Biblia, era să-i radă capul, să-i taie unghiile, să o dezbrace și să o lase „să-și plângă tatăl și mama o lună întreagă”, după care ar fi sigur și acceptabil să se căsătorească cu ea. Așa era, pentru Ieronim, genul de decontaminare sau de carantină pe care clasicii o cereau: odată tăiate și igienizate cu grijă, acestea vor fi apte pentru consumul creștin.

La o mie de ani după Ieronim și Augustin, când creștinismul nu a mai purtat lupta sa aprigă împotriva culturii păgâne, scriitorii antici greci și romani reprezentau o amenințare cu mult mai puțin existențială. Ereticii medievali, cum ar fi catarii, lolarzii și hușii, și chiar vrăjitoarele, au provocat autorităților ecclaziastice o alarmă mult mai mare. În comparație cu credința catară că o mare parte din Biblie a fost scrisă de Satana, reflecții blânde din lumea antică asupra modului în care un om ar putea dobândi înțelepciune sau să trăiască o viață virtuoasă. Călugărul a fost batjocorit pentru gramatica sa slabă, iar Niccoli și prietenii săi și-au continuat studiile împiedicăți doar de lipsa de cărți. Ereticii au fost persecuți și, în unele cazuri, măcelăriți în masă, în timp ce soarta majorității scriitorilor clasici a fost neglijarea benignă. Adevărat, voci stridente se ridicau ocasional împotriva lor, ca în 1405, când un călugăr dominican din Florența i-a îndemnat pe creștini să se țină departe de literatura clasică. „Nu numai că

cărțile păgânilor nu trebuie citite”, a tunat el, „dar, prin decret public, trebuie arse”.

capitolul 3

Comori minunate

Într-o zi din 1431, cu câțiva ani înainte de a-l întâlni pe Vespasiano, Niccolò astfel, în cele din urmă, Niccoli nu s-a clintit de la somptuoasele sale locuințe florentine. Dacă, totuși, unul dintre prietenii săi a plecat într-o călătorie, în special una care l-a dus peste Alpi, el s-a grăbit să ofere sugestii urgente despre unde să meargă și ce să facă – pentru că era convins că multe manuscrise antice mai rămâneau de făcut. descoperit în forțele întunecate și mucegăite ale mănăstirilor franceze și germane. Niccoli a scris, în scrisul său stilat, înclinat, o listă de cărți căutate pe care le-a trimis cardinalului Cesarini. Cardinalul fusese trimis de papa, Martin al V-lea, într-o legație care s-a extins în Germania, Boemia, Ungaria și Polonia. Niccoli nu a călătorit niciodată. Își plănuise de mult o călătorie la Constantinopol, dar Poggio, care călătorise foarte mult el însuși, l-a avertizat pe Niccoli că este mult prea pretențios și intolerant pentru a face față disconforturilor și neplăcerilor călătoriei. Era agitat în privința dietei sale, iar zgomotul unui șoarece care scârțâia sau al unui măgar care râia era suficient pentru a-l deranja. Unul dintre prietenii săi, un călugăr, a fost obligat să-i fie bătut și periat hainele înainte de a intra în prezența lui Niccoli. „Nu suportă să audă sau să vadă ceva neplăcut”, a scris un prieten.

Cardinalul Cesarini s-a angajat prin urmare în misiunea sa papală înarmat cu lista de cărți pe care Niccoli spera să fie găsite. Au fost incluse numele lucrărilor lui Cicero, Tacitus și Suetonius, împreună cu locurile unde în ultimii ani s-au făcut redescoperiri interesante, cum ar fi mănăstirea benedictină de la Hersfeld, în mijlocul Germaniei.

Multe manuscrise antice fuseseră recuperate în cele două decenii dinaintea nașterii lui Vespasiano, un număr bun dintre ele în Franța. Într-adevăr, clasicii pierduți erau cel mai probabil să se găsească în aceste mănăstiri din nord, în ținuturi adesea disprețuite de italieni drept barbare. Prin urmare, Niccoli avea motive întemeiate să se bucure de perspectiva ca un prieten să găsească noi volume după ce a traversat Alpii. A fost, însă,

dezamăgit de dorința lui de a-l determina pe Cesarini să caute capodopere pierdute. Deși a călătorit mult în următorii ani sau doi, cardinalul s-a dovedit mult prea ocupat pentru a face ocoliri grele în hinterlandul german în căutarea unor volume mucegăite și neglijate. Cu mulți ani în urmă, însă, Niccoli se bucurase de succesul extraordinar al Poggio Germania și cantoanele elvețiene. După cum a spus succint unul dintre tinerii protejați ai lui Niccoli în 1416, „În Germania există multe mănăstiri cu biblioteci pline de cărți latine”.

Vânătorul de manuscrise Poggio Bracciolini (1380–1459).

Ani mai târziu, Poggio i-a spus povestea incredibilei sale aventuri lui Vespasiano, care a relatat-o în biografia pe care a scris-o despre acest vânător de manuscrise temer. Este posibil ca Vespasiano să fi auzit pentru prima dată povestea în timpul cinei la casa lui Niccoli sau la colțul din afara librăriei – o poveste care să emoționeze săngele.

În toamna anului 1414, Poggio sosise împreună cu patronul său, Papa Ioan al XXIII-lea, în orașul Constanța, din sudul Germaniei, unde, câteva săptămâni mai târziu, li s-a alăturat Leonardo Bruni. Ales în 1410, Ioan, fostul pirat și seducător notoriu Baldassare Cossa, a fost unul dintre cei trei

pretendenți rivali la tronul Sfântului Petru. El convocase un Sinod pe malul lacului Constanța pentru a soluționa această problemă supărătoare, precum și pentru a se ocupa de eretici precum hușii, adepti ai teologului boem Jan Hus, care doreau să reformeze Biserica. Problema hușilor a fost abordată cu duritate prin arderea cărților lui Hus și apoi, în bună măsură, Hus însuși. Dificultatea mai multor papi concurenți a fost rezolvată mai puțin spre satisfacția lui Ioan, din moment ce s-a trezit depus. După o furie violentă în care, potrivit lui Vespasiano, a încercat să arunce un preot pe fereastră, acum fostul papă a fost obligat să fugă de la Constanța deghizat. S-a ascuns cu Bruni într-o mănăstire în care, susține Vespasiano, au supraviețuit mâncând pere putrede.

Poggio a rămas în Constanța, dar, cu angajatorul său detronat atât de neceremonios, și-a găsit timpul liber să se îndrepte spre băile din Baden pentru a-și trata reumatismul. Aici, după cum l-a informat pe Niccoli într-o scrisoare, el s-a bucurat observând femeile, atât bătrâne, cât și tinere, care intrau în apă în timp ce „își arătau părțile intime și fesele lor privitorilor”. Niccoli avea aspirații mai importante pentru șederea prietenului său. După cum scria Vespasiano, „El a fost îndemnat de Niccoli și de mulți alți cărturari să caute în mănăstiri multe cărți în latină care se pierduseră”. Poggio a părăsit băile din Baden pentru mănăstirea benedictină Saint Gall, la douăzeci și cinci de mile sud-est de Constanța, fondată cu aproximativ șapte sute de ani mai devreme pe locul altarului unui călugăr irlandez. Aici avea să facă descoperirea sa remarcabilă.

Dacă cartea creștinilor era codul de pergament, mijloacele de reproducere și transmitere a acestuia fuseseră în locuri precum Sfântul Gal. După căderea Imperiului Roman, Biserica fusese bastionul cărților și al alfabetizării. Timp de multe secole, cărțile au făcut parte aproape exclusiv din lumea ecclaziastică. Afacerea de producere și conservare a manuscriselor era condusă de călugări aplecați pe pergament care copiau cu stăpânire texte (adesea împrumutate de la alte mănăstiri) pentru bibliotecile lor. Uneori, o mănăstire a rezervat cărturarilor săi o cameră specială numită scriptorium, deși, de cele mai multe ori, călugării copiau pur și simplu lucrarea în chiliile lor sau în aer liber al mănăstirilor.

Civilizația clasică a Mediteranei a fost păstrată cel mai fidel nu în Italia însorită – care între secolele al V-lea și al VIII-lea a fost devastată de invaziile barbare – ci, mai degrabă, în țările nordice îndepărtate, printre negura Irlandei, mlaștinile din Northumbria și pădurile Germaniei. „Toți oamenii învățați învățarea latinei a fost urmărită cu entuziasm în fundațiile monahale irlandeze, culminând cu figura remarcabilă a lui Columbanus, născut în provincia Leinster în jurul anului 560. Legenda sa relatează că mama sa, în timp ce era însărcinată, a visat la un soare strălucitor careiese din sânul ei să lumineze întunericul lumii. Când s-a născut copilul ei, ea l-a pregătit pentru această sarcină, având grija ca el să primească o educație completă în gramatică, retorică și geometrie, precum și în Sfintele Scripturi. În aproximativ 590, el și doisprezece adepti au traversat Canalul Mânecii până la coasta Bretaniei și apoi au fondat mănăstiri cu scriptoria lângă Luxeuil în Burgundia și la Bobbio în nordul Italiei. Alte mănăstiri s-au dezvoltat ca ramuri la Fontaines și Corbie. Mănăstirea Saint Gall – obiectul căutării lui Poggio – a fost fondată pe locul altarului care ținea relicvele unuia dintre cei doisprezece însoțitori ai lui Columbanu. Pe această parte a mării au fugit”, a scris un observator din Galia în timpul invaziilor, „și în districtele de dincolo de mare, adică în Irlanda.”

Alături de a traversa Canalul pentru a înființa fundații monahale au fost misionari anglo-saxoni, precum Willibrord (care a început să lucreze printre frizi din anii 690) și Bonifaciu (care a ajuns la Utrecht în 716). Acesta din urmă a scris că a venit „să lumineze colțurile întunecate ale popoarelor germanice”. Ei au venit înarmați cu provizii de cărți și, la fel ca Columbanus și însoțitorii săi, un script distinctiv cunoscut mai târziu drept „insular” („de pe o insulă”), datorită originilor sale în Irlanda, Scoția și Anglia. Misionarii anglo-saxoni au adus cu ei altceva: convingerea că o bibliotecă bine echipată era esențială pentru studiul ecclaziastic. O bună sursă de cărți era vitală pentru sarcina, potrivit lui Bonifaciu, de a imprima evlavie și reverență germanilor „cu minte carnale”.

Multe decenii mai târziu a venit Alcuin din York. În jurul anului 780, când avea aproximativ patruzeci de ani și avea o reputație de profesor erudit și eficient, Alcuin l-a întâlnit pe Carol cel Mare, regele francilor și cuceritorul temuților lombarzi. Așa a început marea „Renaștere carolingiană”, cu Carol cel Mare promovând cu zel studiile literare, iar Alcuin servind ca un fel de ministru al educației. Deși Carol cel Mare era el

însuși analfabet (a ținut o ardezie sub pernă într-o încercare zadarnică de a-și învăța literele), avea un mare respect pentru erudiție și înțelepciune. El a construit biblioteca regală cu noi achiziții. Multe dintre aceste manuscrise au fost copiate din cele vechi de sute de ani - cele făcute în timpul trecerii de la papirus la pergament din secolele IV și V. Nu numai că aceste ramuri de cunoștințe s-au păstrat și s-au înmulțit după ce căturarii lui Carol cel Mare le-au redat în scrierea lor elegantă, dar și, datorită bibliotecilor mănăstirii, au găsit noi locuri de refugiu în ceea ce fuseseră ținuturile „barbare” din nordul Europei. producerea de manuscrise pe teme variind de la teologie și istorie până la științele naturii și a încurajat atât mănăstirile, cât și persoanele private să achiziționeze cărți. Făcând acest lucru, el și căturarii săi au păstrat pentru secolele viitoare multe lucrări care altfel ar fi pierit cu siguranță. Aproximativ șapte mii de manuscrise supraviețuiesc din epoca carolingiană, o perioadă care curge de la sfârșitul anilor 700 până la sfârșitul anilor 800.

Dintr-o dată, cu cinci sute de ani înainte de vânătoarea manuscrisului lui Petrarh la mijlocul anilor 1300, a devenit posibil să visăm la renașterea lumii antice. Ca un poet entuziasmat în jurul anului 805, „Vremurile noastre sunt transformate în civilizația Antichității. / Roma de Aur renaște și este restaurată din nou lumii!” Afirmațiile despre renașterea „Romei de Aur” fuseseră subliniate cu îndrăzneală cu câțiva ani mai devreme, în ziua de Crăciun a anului 800, în bazilica Sfântul Petru, din Roma, când Papa Leon al III-lea a proclamat noul titlu al lui Carol cel Mare: „Carl Augustus, încoronat de Dumnezeu, mare și puternic împărat al romanilor.”

Această renaștere a învățământului antic va continua dincolo de moartea lui Alcuin în 804 și a lui Carol cel Mare în 814, răspândindu-se în ceea ce a devenit cunoscut sub numele de Sfântul Imperiu Roman și prosperând în mănăstiri și școli din locuri precum Liège, Corbie, Hersfeld, Fulda și, desigur, Saint Gall. Numai în aceasta din urmă se aflau, până în 830, o sută de călugări ocupați cu copierea manuscriselor. Printre comorile bibliotecii se numărau cărți atât de vechi încât nu fuseseră copiate pe pergament sau chiar pe papirus, ci, mai degrabă, pe scoarța copacului.

Splendoarea acestui imperiu întinerit nu avea să reziste. Biblioteca magnifică a lui Carol cel Mare a fost împrăștiată după moartea sa, deoarece moștenitorii săi au căzut victime ale luptelor interioare, a discordiei civile și a atacurilor barbare. În câteva decenii, starețul de la mănăstirea Corbie,

unde se dezvoltase o scriere frumoasă și lizibilă, a deplâns Manuscrisele clasicilor, atât de recent copiate și prețuite, au început să se muceze pe rafturile bibliotecii, așteptând sosirea, secole mai târziu, a lui. entuziaști precum Petrarh și Poggio.pierdere „un tărâm atât de glorios” prin „răutățile oribile făcute de sălbatici” și „războaiele purtate fără milă între propriile noastre popoare, în mijlocul jefuirii și jefuirii, sediției și fraudei”. Așa cum nepotul lui Carol cel Mare, Nithard, a observat cu supărare: „Odinioară era abundență și fericire peste tot, acum peste tot există lipsă și tristețe”.

Poggio a ajuns la Abația Saint Gall în vara anului 1416. El a fost însorit de doi tineri prieteni, ambii savanți greci desăvârșiți și colegi membri ai Curiei romane, Cencio Rustici și Bartolomeo Aragazzi. Și-au făcut călătoria într-o stare de mare așteptare, auzind că biblioteca era aprovisionată cu un număr mare de cărți. După cum scrisa Rustici mai târziu, ei sperau să pună mâna pe lucrările lui Cicero, Varro și Livy, „și alți mari oameni de învățătură, care par să fi dispărut complet”.

Biblioteca de la Saint Gall a scos rapid câteva volume interesante, în ciuda stării sale dezordonate. Poggio i-a descris mai târziu lui Vespasiano cum a găsit un volum care conținea șase discursuri ale lui Cicero „într-o grămadă de resturi de hârtie destinate gunoiului”. Printre rafturi au descoperit și lucrări precum lucrarea lui Vitruvius Niciuna dintre lucrări, oricât de importantă sau interesantă, nu era necunoscută tinerilor. Cel puțin două exemplare ale lui Vitruvius, de exemplu, au putut fi găsite în Florența, inclusiv una deținută de Giovanni Boccaccio, care a fost păstrată împreună cu restul manuscriselor sale – o colecție de aproximativ 160 de codice – în biblioteca monahală din Santo Spirito. Zece cărți pe Arhitectură și un manuscris al epopeei neterminate a poetului roman Valerius Flaccus, Argonautica — „toate lucrări de cea mai mare importanță”, conform lui Vespasiano.

Abia când cei trei bărbați au părăsit biblioteca și au intrat în turnul bisericii abației, unde erau depozitate alte cărți sau, mai degrabă, după cum a remarcat Poggio, ținute prizonieri într-o temniță sumbră, au făcut marea lor descoperire. La început au fost îngroziti de vederea care i-a întâmpinat: cărțile au fost neglijate îngrozitor, iar turnul amândouă era infestat de insecte și murdar de praf, mucegai și funingine. Cei trei au izbucnit în

lacrimi la vedere, reflectând cu amărăciune asupra acestui tratament barbar al clasiciilor latini. Starețul și călugării erau, a fulminat Rustici, „draciul blestemat al umanității” – deși a fost nevoie să recunoască că și italienii își maltrataseră rușinos moștenirea magnifică. Cu toate acestea, durerea s-a transformat curând în neîncredere și bucurie când au descoperit printre aceste ruine jale cartea care a fost căutată de mai bine de cinci secole: o copie completă a *Institutio Oratoria* a lui Quintilian.

Poggio a încercat să obțină acest prețios volum de la călugări, recunoscând că Quintilian „nu mai putea îndura mult murdăria acelei închisori, mizeria locului și cruzimea sălbatică a paznicilor săi”. Când starețul a refuzat, Poggio a petrecut următoarele treizeci și două de zile copiend în grabă întregul text. Mulți ani mai târziu, îi va arăta acest manuscris lui Vespasiano, care, pe atunci cunosător de astfel de lucruri, admira „scrisorile frumoase”.

Descoperirea lui Poggio a lui Quintilian în Saint Gall a fost celebrată pe scară largă, într-adevăr a făcut epocă. Aflând de această descoperire, Bruni și Niccoli l-au îndemnat pe Poggio să lase totul deoparte și să trimită o copie a manuscrisului la Florența. „O comoară minunată!” a entuziasmat Bruni. „O bucurie neașteptată! Să te văd, Marcus Fabius, întreg și nevătămat și cât de mult vei însemna pentru mine acum? În 1417, Poggio a primit o scrisoare de la un prieten, un savant bogat din Venetia pe nume Francesco Barbaro, care l-a lăudat pentru că a readus la viață un astfel de înțelept. Multumită descoperirilor lui Poggio, s-a bucurat Barbaro, „descendenții noștri vor putea trăi bine și onorabil”. Întelepciunea acestor străvechi, odată studiată și aplicată, ar aduce acum „mai multe beneficii rasei umane”, deoarece o astfel de învățare a cărților ar aduce avantaje „nu numai preocupărilor private, ci orașelor, națiunilor și în cele din urmă întregii omeniri”. Și-a imaginat cu drag că într-o zi cineva care deține „cea mai înaltă putere a guvernului” va fi cufundat în aceste lucrări clasice, cu consecințe fericite pentruumanitate. În opinia lui Barbaro, Poggio făcuse un mare serviciu atât guvernului, cât și societății în general: descoperirile sale ar spori „binele public”.

După descoperirea lui Quintilian, Poggio a plecat anul următor în locuri precum Langres în Franța, Köln în Germania și Einsiedeln în cantoanele

elvețiene. S-a dus la celebra mănăstire de la Fulda, unde, cu șase secole înainte, o echipă de patruzeci de călugări lucrase la copierea codurilor aduse din Anglia de misionarii anglo-saxoni. A mers la Reichenau, unde, după un secol, o altă echipă de călugări copiase codurile transcrise de călugării din Fulda. În aceste biblioteci și în alte biblioteci a făcut noi descoperirii, inclusiv copia parțială a lui Lucretius *Despre natura lucrurilor* – nevăzută de savanți de mai bine de cinci sute de ani – și opt discursuri necunoscute anterior ale lui Cicero.

Toate aceste lucrări Poggio le-a copiat și le-a trimis lui Bruni și Niccoli în Florența. Orașul devinea renumit mai mult decât oriunde altundeva în Europa ca un loc în care erau adunate manuscrise antice, unde clasicii erau studiați, conservați și respectați. Astfel, până la nașterea lui Vespasiano, în 1422, toate aceste cunoștințe străvechi, după migrațiile sale în jurul Europei, după ce curgeau înainte și înapoi peste Canal și Alpi, după ce și-au găsit refugiu în mănăstiri unde s-au produs noi codice și după secole de eclipsă și neglijență, dezintegrarea și pierderea, veneau în sfârșit la Florența.

„Cât de mult le datorează oamenii de litere ai epocii noastre acestor oameni”, a scris Vespasiano mai târziu despre Poggio și prietenii săi, „care au strălucit atât de mult”. Când a plecat să lucreze în librăria lui Michele Guarducci, a fost posibil, datorită unor bărbați precum Niccoli și Poggio, să viseze la renașterea lumii antice, de data aceasta pe malul Arno.

capitolul 4

Atena pe Arno

În vara anului 1434, la scurt timp după ce Vespasiano a început să lucreze în Strada Vânzătorilor de cărți, un vizitator distins a venit la Florența. A sosit în ajunul celei mai mari sărbători anuale din Florența, Sărbătoarea San Giovanni, când oamenii au îmbrăcat măști, au aprins focuri de tabără și au urmărit lupte, parade, o cursă de cai și lupte săngeroase între animale sălbaticice. Anul acesta scenele au fost și mai festive, pentru că vizitatorul a fost Papa Eugeniu al IV-lea. Vespasiano a fost printre mulțimea care a venit să-l vadă. Mai târziu, el a descris cum Sfinția Sa a fost întâmpinată pe drumul din Pisa și escortată în Florența de cei mai buni cetăteni ai săi, care l-au tratat „cu tot fastul ecclaziastic datorat unui papă”.

Trecuseră puțin mai mult de trei ani de când Gabriele Condulmer, un nobil venețian înalt, în vîrstă de cincizeci și unu de ani, a fost ales papă, luând numele Eugenius al IV-lea. Dar, în ciuda măreției biroului său și a strălucirii intrării sale, Eugenius era acum un fugar fără adăpost. Când era Tânăr, un pustnic prezisese că va deveni papă și că, ca papă, va cunoaște multe necazuri. Ambele profetii s-au împlinit pe deplin, după cum sa întâmplat.

Sinodul de la Constanța, care își terminase sesiunile în 1417, a rezolvat în cele din urmă problema mai multor papi. Pe lângă detronarea lui Ioan al XXIII-lea, acceptase abdicarea unui alt pretendent, Grigore al XII-lea, și respinsese pretențiile celui de-al treilea, pretendentul avignonez Benedict al XIII-lea (care, totuși, s-a încăpățânat să numească cardinali și a menținut cu fermitate, până la moartea sa în 1423, că a fost adevăratul papă). În noiembrie 1417, Consiliul alesese un nou pontif, un cardinal roman pe nume Oddone Colonna, care a luat numele Martin V. În septembrie 1420, după o ședere de douăzeci de luni la Florența, s-a mutat la Roma.

Papa Martin provenea dintr-o familie de baroni romani puternici. Timp de secole Colonna, în rivalitate cu alte familii antice precum Orsini și Frangipane, luptaseră pentru controlul Romei. S-au înrădăcinat în fortărețe

și turnuri, construite pe rămășițele unor băi și temple antice, din care au urmărit vendete săngheroase unul împotriva celuilalt. Colonna s-a bucurat în mod natural de o mare putere și privilegii în timp ce ruda lor a domnit ca papă: Martin și-a scutit cu generozitate uriașele lor moșii de la impozitare și le-a umplut cu funcții civice și ecclaziastice. Între timp, a părăsit Vaticanul pentru confortul mai mare al palatului Colonna de lângă Forumul lui Traian.

Martin a murit dintr-o criză de apoplexie în palatul familiei în februarie 1431. El a fost înlocuit de Eugenius, a cărui alegere, deși unanimă între cardinali, nu a mers bine cu mare parte din restul Romei, ai cărui oameni erau, în opinia lui Vespasiano, „obscur și nestăpânit”. Liniile de luptă au fost trasate când Eugenius s-a alăturat vechilor dușmani ai Colonna, Orsini. El a revocat privilegiile Colonnei și i-a acuzat că au deturnat fonduri destinate unui război sfânt împotriva turcilor. Când autoritățile au descoperit un complot Colonna pentru uciderea papei, peste două sute de oameni au fost judecați: unii au fost trimiși la închisoare, alții la spânzurătoare, iar Colonna au fost excomunicați. Trei ani mai târziu, la sfârșitul lui mai 1434, cu Colonna încă stârnind necazuri și poporul roman nemulțumit de urmărirea sa incompetentă a unui război nepopular împotriva Milanului, Eugenius a fost forțat să fugă din oraș. Deghizat în călugăr, a pornit în coborârea Tibrului cu barca, călătorind doar o mică distanță înainte ca spectacolul unui călugăr însoțit de patru arbaletari să trezească suspiciuni. Bărcile pornesc în urmărire. Papa s-a ghemuit sub un scut de piele în timp ce pietre, sulițe și săgeți ploua pe skiff, care aproape s-a răsturnat lângă bazilica Sfântul Paul în afara Zidurilor. După o urmărire neliniștită de cincisprezece mile în aval, Eugenius a ajuns în sfârșit în portul Ostia și în siguranță unei nave care îl aștepta să-l ducă pe coastă pentru refugiu în împrejurimile mai prietenoase ale Florenței.

Eugenius va rămâne la Florența pentru o mare parte a următorului deceniu, conducând ca papă în locuințe somptuoase pregătite pentru el în mănăstirea dominicană Santa Maria Novella. Expulzarea sa din Roma avea să aibă consecințe importante pentru cariera lui Vespasiano. Cuvios și nepământesc, papa nu era un om învățat. Cu toate acestea, reședința florentină a papalității a însemnat, în mod esențial, că și Curia Romană a

venit în oraș – birocracia papală formată din diplomați, scribi, cărturari și experți în limba latină foarte educați, precum Poggio Bracciolini.

Poggio a salutat șansa de a se întoarce la Florența după lunga lui absență. În urma descoperirilor sale triomfale din Saint Gall și în alte părți în 1416 și 1417, el părăsise Curia pentru a petrece cinci ani nefericiti în Anglia ca secretar al lui Henry Beaufort, episcopul de Winchester. Aici a fost zăpăcit de lipsa banilor, de obiceiurile neplăcute ale băştinașilor — „bărbați predăti lăcomiei și poftei” — și de hemoroizi persistenti. S-a întors să lucreze în Curia Romană în 1423, singura lui consolare pentru aventurile sale englezesti fiind o colecție de povești amuzante despre englezi cu care și-a amuzat mai târziu prietenii. „A găsit multe de condamnat în modul lor de viață”, a remarcat Vespasiano, care l-a întâlnit la scurt timp după această întoarcere la Florența în 1434.

Clientul de încredere al lui Vespasiano, Andrew Holes (c.1395–1470) (centru): o excepție de la inglesi beți și lacomi.

Un alt refugiat distins de la Roma, sosind în Florența în acest moment, a fost o excepție în rândul celor beți, lacomi. Va deveni, deloc surprinzător,

un vizitator obișnuit pe Strada Vânzătorilor de cărți și un prieten apropiat al lui Vespasiano, care îl numea „Andrea Ols”. : un Tânăr pe nume Andrew Holes. Absolvent de la Oxford, Holes sosisse în Italia în 1431, când avea treizeci de ani, pentru a servi ca ambasador englez la papă. Următorii zece ani avea să rămână în Italia, în principal la Florența, unde a început să trăiască, după cum a remarcat cu aprobare Vespasiano, alla italiana, evitând obiceiurile lacome ale compatrioților săi: a mâncat doar un singur fel la masă și a rămas treaz. Cinele pe care le-a găzduit la Florența erau mai degrabă sărbătoare pentru minte decât pentru burtă, la care participau oameni învățați care dezbatereau propunerile filozofice. Timpul lui liber era petrecut în rugăciune și citind cărțile pe care le-a angajat cărturari să le copieze – „un număr mare de cărți”, conform lui Vespasiano.

Cu atât de mulți dintre acești iubitori ai înțelepciunii adunându-se la Florența, scena a fost pregătită pentru discuții pline de viață. La cinea găzduite de Niccoli sau Holes, în dezbatările de la colțul străzii, în afara librăriei — adolescentul Vespasiano absorbea știri și poveștile, făcea legături importante și, cel mai important, își impresiona interlocutorii cu intelectul și abilitățile sale în timp ce se ospăta cu lor. frânturi de înțelepciune.

Un mister despre Vespasiano este modul în care a ajuns să posede un depozit atât de vast de cunoștințe și expertiză, în ciuda educației sale scurte și oarecum rudimentare. Cei cinci ani de școală trebuie să-l fi echipat cu foarte puțină latină. După ce și-a stăpânit ABC-ul, i-ar fi fost prezentat o carte cunoscută sub numele de Donato, Donatus sau Donadello, o gramatică latină bazată pe cea compusă de Aelius Donatus, profesorul Sfântului Ieronim. Cu toate acestea, abia la o școală de liceu, înscrisă la vîrsta de unsprezece ani, elevii au început cu adevărat să abordeze complexitățile gramaticii latine și lucrările scriitorilor antici. Elevii care au părăsit școala la unsprezece ani, precum Vespasiano, puteau recunoaște și pronunța multe cuvinte latine, dar nu le înțelegeau de fapt sensul. În cea mai mare parte, școlarizarea lor a constat în citirea lucrărilor în „limba vulgară”, în special lucrări despre momente eroice din istoria florentină menite să inculce disciplina morală și devotament patriotic. Contractul pentru un profesor a rezumat nivelul și scopul alfabetizării dobândite în botteghuzza de către

băieți precum Vespasiano: tutorele trebuia să ofere instrucțiuni astfel încât elevii săi „să știe să citească și să scrie toate scrisorile și conturile și ce ar fi adekvat pentru a servi în magazinele artizanilor.”

Deși era destinat să lucreze în magazinul unui artizan, Vespasiano și-a continuat educația până când competența sa s-a extins în curând bine. Construit de sute de pizani capturați în bătălia de la Cascina în 1364, acest spațiu, oferind adăpost de soare și ploaie, precum și o priveliște a întregii piețe, a adunat grupuri informale de filosofi și savanți. Sub acoperiș se putea asculta în timp ce savanții discutau aspectele fine ale gramaticii latine și ale traducerii greacă. Giannozzo Manetti, un renumit diplomat și savant în ebraică și greacă care, potrivit lui Vespasiano, „împodobește orașul” cu strălucirea sa, și-a perfecționat latina în aceste dezbateri, ajungând în cele din urmă să o vorbească la fel de bine ca și limba maternă. Vespasiano a ajuns să-l cunoască bine pe Manetti. Adulația și familiaritatea lui față de bărbatul în vîrstă au dus la speculații că Manetti i-a servit ca tuture în anii 1430 și că cariera lui Vespasiano se datora mult îndrumării și virtuozității intelectuale a acestui strălucit multilingvist care cunoștea pe de rost întregul sfânt Augustin. scrisori și conturi. O parte din învățarea lui a avut loc, la propriu, pe stradă – la colțul din fața magazinului lui Guarducci. Un alt loc de adunare ar putea fi găsit în partea de vest a Piazza della Signoria, sub Tettoia dei Pisani, Acoperișul Pizanilor. Orașul lui Dumnezeu și Etica Nicomachei a lui Aristotel.

Un alt tuture a fost Niccolò Niccoli, ale cărui comori ale bibliotecii i-au oferit lui Vespasiano prima să expunere la manuscrisele clasice. Niccoli a găzduit ceea ce s-ar putea numi un club de carte sau un grup de lectură. Vespasiano a descris mai târziu cum îi plăcea lui Niccoli să invite tineri la el acasă și, pe măsură ce soseau fiecare, îi dădea o carte din biblioteca sa și îi spunea: „Du-te și citește”. Tinerii, „cât zece sau doisprezece dintre ei”, stăteau absorbiți până când Niccoli îi îndemna să-și depună manuscrisele; apoi a cerut fiecărui să descrie ceea ce a citit. „Au urmat multe discuții demne”, și-a amintit cu drag Vespasiano despre acest mic grup stimulant de lectură – unul dintre câteva la care, de-a lungul anilor, va participa.

În tinerețea lui Vespasiano s-au prezentat și alte oportunități de învățare. Printre aceștia se număra și universitatea locală. Profesorii țineau adesea prelegeri publice pentru, aşa cum a scris mai târziu Vespasiano, „să satisfacă apetitul pentru literatură” în rândul florentinilor. El a descris cum

un profesor din anii 1430, Francesco Filelfo, a ținut prelegeri în fața mulțimilor în sutele lor și cum un altul, Carlo Marsuppini, „cel mai citit om din Florența”, a susținut o prelegere în care, într-un spectacol uluitor de erudiție, a citat din fiecare scriitor grec și roman cunoscut. „A fost o priveliște minunată de privit”, a fost entuziasmat Vespasiano mai târziu, plasându-se cu mândrie printre mulțimea de auditori dornici. University, Studio Fiorentino. Vespasiano nu s-a înscris niciodată la Studio, care ocupa o clădire modestă pe o stradă îngustă din partea de sud a catedralei, la doar trei minute de mers pe jos de librăria lui Guarducci. Cu toate acestea, a ajuns să-i cunoască bine pe unii dintre profesori și, la câțiva ani după ce a început să lucreze în magazin, un prieten din mediul rural i-a scris cerându-i vești despre Florența, mai exact despre ce se întâmpla în Studio.

Prelegeri precum cele ale lui Filelfo sau Marsuppini, cu cunoștințele lor profunde ale autorilor greci și latini, ar fi putut fi auzite în puține alte locuri din Europa. Universitatea din Florența a fost unică. Nu a fost nici antică, nici prestigioasă ca cele de la Bologna (fondată în 1088), la Paris (1200) sau la Padova (1222), celebrate, respectiv, pentru drept, teologie și medicină. Studioul Fiorentino își deschise porțile abia în 1348 – anul, în mod amenintător, al morții negre. Finanțele sale au fost atât de instabile în primele decenii, încât închiderea a fost o amenințare constantă. De-a lungul deceniului anilor 1370, a fost ocupat de un singur profesor. Cu toate acestea, avea să a început curând să se întoarcă datorită sprijinului generos din partea mai multor bancheri bogăți și numirii unei succesiuni de profesori străluciți, primul dintre care, angajat în 1397, fusese Manuel Chrysoloras, un nobil și diplomat învățat ademenit departe de Constantinopol la preda elevilor greaca.

Savantul și profesorul grec Manuel Chrysoloras (c.1350–1415).

Nu era adevărat, aşa cum s-a spus atât de des, că nimeni în Occident nu vorbea greacă înainte de 1400. Era mai degrabă faptul că oferta de texte și profesori greci a depășit cererea până când savanții din Occident, după Petrarh, au devenit interesați de prețioasa moștenire a antichității. Resursele au fost întotdeauna la îndemână. Zeci de mii de greci veniseră în peninsula italiană de-a lungul secolelor, fie ca refugiați care fugeau de cuceririle musulmane din Siria și Sicilia, ca negustori care făceau afaceri în Venetia și Pisa, fie ca meșteri care supravegheau mozaicurile din Florența. Aproximativ două sute de mănăstiri au putut fi găsite în sudul Italiei, unde ceremoniile au fost săvârșite în limba greacă. Biblioteca de la curtea din Napoli deținea manuscrise grecești, la fel ca, în număr și mai mare, mănăstirea San Nicola di Casole, lângă Otranto, în călcăiul Italiei. Această mănăstire găzduia călugări învățați bucuroși să învețe greaca oricui dorea să învețe. Un savant local a raportat că au oferit „mâncare, un profesor și ospitalitate, toate fără a cere compensație”. Giannozzo Manetti a adoptat

propria abordare a învățării limbii: a invitat doi greci să vină să locuiască în casa lui și să-i ofere o experiență complet captivantă, vorbindu-i doar în limba lor maternă.

Pentru mulți savanți din Occident, însă, greaca era încă o limbă de neînțeles. Când copiștii au găsit un cuvânt sau o expresie grecească într-un manuscris – aşa cum au făcut adesea în lucrările, de exemplu, Cicero, ale cărui litere au numai 850 de cuvinte și expresii grecești – ei scriau fără sfială: „Graecum est—non legitur” („Este greacă — nu se poate citi”). Spre regretul său, Petrarh nu a putut să citească nici cele șaisprezece dialoguri ale lui Platon pe care le deținea și nici codexul lui Homer dat lui în 1354 de un trimis bizantin. „Vai, eu sunt surd față de tine și tu ești mut față de mine”, oftă el peste ultimul manuscris, în care nu a ajuns mai departe decât să învețe să descifreze majusculele.

Cunoștințele de specialitate ale greacă ar fi ceea ce i-a distins pe mulți savanți din secolul al XV-lea de predecesorii lor din Evul Mediu. Această măiestrie a datorat practic totul Studioului Fiorentino și numirii sale a lui Manuel Chrysoloras. „Strălucirea pură a trecutului” a început să strălucească din nou odată cu sosirea sa în oraș la 2 februarie 1397, în timp ce a adunat rapid sub tutela lui un grup de studenți străluciți și dornici, printre care Niccoli, Poggio și Leonardo Bruni. Deși Chrysoloras a rămas doar trei ani, i-au succedat alți experți în greacă - Guarino da Verona, Giovanni Aurispa și Francesco Filelfo - toți care își petrecuseră timp perfecționându-și cunoștințele lingvistice și strângând manuscrise grecești la Constantinopol. În 1423, într-un episod celebru, Aurispa se întorsese în Italia cu 238 de manuscrise, dintre care unele și-a vândut hainele pentru a le cumpăra – „ceva pentru care”, a relatat el mai târziu, „nu simt nici rușine, nici regret”. Datorită acestor profesori, Florența a devenit rapid ceea ce Bruni a numit „noua Atena de pe Arno”.

Filelfo, în special, a luat Florența cu asalt. Angajat să predea la Studio în 1429, el a fost un minunat minune de treizeci de ani din Tolentino, la 150 de mile sud-est de Florența. A sosit în oraș purtând o barbă în stil grecesc și însotit de o soție greacă frumoasă și aristocratică: moștenirile, împreună cu fluentă sa perfectă în limba greacă, a șapte ani petrecuți la Constantinopol. Potrivit lui Vespasiano, fiul tuturor celor mai influenți cetăteni ai Florenței s-au înghesuit la prelegerile sale despre autori latini precum Cicero și Livie, și greci precum Tucidide și Xenofon. Filelfo a ținut lecții mai informale în

casa sa, care se afla pe partea de sud a Arno, în Via dei Ramaglianti, și care conținea biblioteca sa de manuscrise prețioase. Aceste volume fuseseră transportate la Florența de către o echipă de șase catâri plătiți de Niccoli.

Timpul lui Filelfo în Florența s-a încheiat cu scăparea unei lame și stropi de sânge. Oricât de generos, Niccoli ar putea fi, de asemenea, răutăcios și gelos. Chiar și prietenii precum Poggio s-au plâns că el era „înghesuit și cu temperament prost”, iar Manetti că poseda „un fel de licență sinceră și liberă în a-i cenzura pe alții”. Niccoli și Filelfo au căzut în curând din cauza geloziei celui dintâi față de aclamațiile celui din urmă și a detestării lui față de respectul de sine titan al Tânărului profesor („Sunt lăudat până la cer”, se lăuda Filelfo, „numele meu este pe buzele tuturor”). După cum Vespasiano a observat mai târziu despre Filelfo, „El poseda un mare geniu, dar puțin stăpânire de sine”. Pe măsură ce relațiile au scăzut, Filelfo a vehiculat diatriburi veninoase acuzându-i pe Niccoli și Poggio de beție, sodomie și ignoranță de greacă. Poggio a replicat cu o serie otrăvitoare de invective care îl înfățișează pe Filelfo ca un violator, un adulter și un pedofil care și-a sedus soacra și a menținut într-o zi când Filelfo și-a părăsit casa pe o stradă îngustă din partea de sud a Arno, un bandit ieșit din umbră și cu „împingere periculoasă și înpăimântătoare” – aşa cum a descris-o mai târziu Filelfo – l-a tăiat peste față un grajd de prostituate bărbați. — Tăpră împuțită, se spumă el, monstru cu coarne, vituperator răuoitor, tată al minciunilor și autor al haosului. El a sugerat că timpul lui Filelfo ar fi mai bine petrecut îndreptându-și atacurile „împotriva celor care o desfrânează pe soția ta”.

Filelfo avea să poarte cicatricea pentru tot restul vieții. Dar el și literele grecești din Florența au supraviețuit atacului. Vespasiano a privit mai târziu certurile și altercațiile care îl implicau pe înflăcăratul Filelfo cu o ridicare filosofică din umeri: „Așa a fost disprețul simțit pentru el”. Dar cel puțin Filelfo făcuse parte din ceea ce Vespasiano numea „recolta bogată” produsă de sosirea la Florența a lui Manuel Chrysoloras.

Pasiunile violente ridicate în cercurile literare din Florența au tulburat, de asemenea, arena politică. Abia se stabilise papa în Santa Maria Novella, când, în octombrie 1434, o altă sosire bruscă a provocat multă emoție: întoarcerea din exil a lui Cosimo de' Medici.

Așa cum Colonna și Orsini au concurat pentru controlul Romei, un număr de familii bogate și puternice au concurat, în ultimele decenii, pentru controlul Florenței. Majoritatea erau vechi familii de negustori precum Albizzi, Rucellai și Strozzi. Florența era o republică condusă de, așa cum se lăuda unul dintre politicienii ei, „mii de oameni”. Dar puterea rezida, de fapt, într-un cerc restrâns de aceste familii bogate. Doar aproximativ 10% dintre mulți cetățeni eligibili pentru o funcție s-au trezit vreodată selectați pentru serviciu datorită unei manipulări inteligente a sistemului de vot, care a implicat extragerea numelor din pungi – un fel de loterie în care, în mod misterios, erau câteva nume desenate în mod repetat, altele deloc.

În anii 1420, unul dintre clanurile mai puțin proeminente, Medicii, a început să apară ca o forță de luat în seamă. Originari dintr-o fortăreață rurală din Mugello, o regiune muntoasă la nord de Florența, Medicii se presupune că descendaau dintr-un cavaler al lui Carol cel Mare care a luptat cu lombardii și a alungat un gigant mai puțin ilustru. În anii 1300, mulți dintre ei au migrat în Florența, ei au devenit cunoscuți pentru împrumuturile mici și dezordinea violentă: cinci membri ai familiei au fost condamnați pentru crimă între 1343 și 1360, în timp ce în 1373 un al șaselea, străbunicul lui Cosimo Chiarissimo, a fost acuzat că a ucis un țăran, dar a învins acuzația pentru lipsa probelor. Au început să se atace și în 1377 un anume Niccolò Tuscany.ò de' Medici a fost ucis de unchiul său.

Medicii au jucat puțin un rol în politica florentină până în 1378, când Salvestro de' Medici, tatăl lui Niccolò ucis, a sprijinit rebeliunea aşa-numitului Ciompi, cel mai sărac dintre lucrătorii de pânză, care a preluat pentru scurt timp controlul asupra guvernului și l-a celebrat ca lor salvator. Două decenii mai târziu, incursiunea în politică a vărului îndepărtat al lui Salvestro, Antonio, s-a încheiat mai puțin fericit când a fost decapitat pentru că a conspirat la uciderea liderului unei familii rivale, familia Albizzi. Un alt complot greșit din 1400 a făcut ca întreaga familie să fie interzisă din funcția publică timp de douăzeci de ani. În timpul acestor două decenii de exil politic, Giovanni di Bicci de' Medici, un model de prudentă și reținere în comparație cu atât de mulți dintre strămoșii săi fără nădejde și criminali, a început să construiască avereala familiei prin preocupări în domeniul bancar și al lânii. Până în momentul în care Giovanni a murit în 1429, lăsându-și afacerile în mâinile capabile ale celor doi ai săi, Cosimo și Lorenzo,

parvenitul Medici rivaliza în avere și influență familiile mai vechi și mai stabilite, cum ar fi Albizzi.

Datorită unor manevre pricepute, de fapt, ca să nu mai vorbim de marea sa bogătie, la începutul anilor 1430, Cosimo, pe atunci la începutul lui patruzeci de ani, a dominat finanțele comunale și politica externă a Florenței. Albizzi și-au pregătit răzbunarea. Potrivit lui Vespasiano, în 1433, Niccolò Niccoli l-a avertizat pe Cosimo, prietenul său apropiat, că i se pregătește un an prost. Dovezile sale au venit de la un călugăr căruia i-a împrumutat manuscrise grecești, un om care locuia într-o comunitate evlavioasă din munții de lângă Lucca și, susținea Vespasiano, poseda „darul dat de Dumnezeu pentru a prezice viitorul”. Acest profet l-a informat pe Niccoli, care l-a avertizat în mod corespunzător pe Cosimo, că fie moartea, fie exilul îl făcea semn.

Acesta din urmă a câștigat, deși abia dacă. În 1433, Rinaldo degli Albizzi l-a acuzat pe Cosimo că a mituit oficialii, a intervenit în alegeri și a prelungit războiul nepopular și costisitor împotriva orașului vecin Lucca, pentru a-și umple cuferele făcând împrumuturi profitabile republicii. Când un guvern care nu a simpatizat cu Medici a fost ales în septembrie 1433, Cosimo a fost reținut la ordinul lui Rinaldo și închis în turnul Palazzo della Signoria. Aici a fost ținut timp de o lună, în timp ce dușmanii lui strigau pentru execuția sa. Numai mită în numerar acordată membrilor selectați ai guvernului i-a asigurat eliberarea și, în împlinirea profeției călugărului, exilul său la Venetia.

Mulți prieteni ai lui Cosimo i-au rămas loiali în timpul exilului său la Venetia. Vespasiano l-a urmărit pe Niccoli trimițând o scrisoare către exilatul Cosimo, în timp ce proclama sfidător mesagerului, suficient de tare pentru ca toti să o audă: „Dă-i această scrisoare lui Cosimo și spune-i că spun că atâtea greșeli se fac în fiecare zi în acest oraș, încât o carte nu ar fi suficient pentru a le descrie.” Niccoli era departe de singurul prieten al lui Cosimo care a rămas loial. Conducătorii din locuri precum Perugia și Bologna i-au oferit simpatie și asistență, fără îndoială ca recunoaștere a împrumuturilor cruciale făcute în trecut. La Venetia, al cărui guvern îi împrumutase de asemenea sume mari, a fost primit ca un prinț în vizită, „cu atâtă onoare și bunăvoiță”, a spus el fericit, „că ar fi imposibil de descris”.

Între timp, la Florența a devenit evident că noii stăpâni ai orașului, aşa cum spunea Vespasiano, „habar nu aveau cum să guverneze”. În decurs de

un an, a fost ales un guvern pro-Medici, care a cerut întoarcerea lui Cosimo și l-a panicat pe Rinaldo, care, într-o încercare disperată de a-și menține puterea, a adunat o mulțime de o mie de susținători. El a fost descurajat de la acțiuni violente parțial de Papa Eugeniu, dar mai ales de faptul că trupele sale erau depășite numeric de susținătorii lui Cosimo. Acestea au inclus „o mulțime uriașă de țărani sălbatici și înverșunați” care, sub comanda vărului îndepărtat al lui Cosimo, Papi, s-au revărsat în oraș din Mugello. Acum, brusc, a venit rândul lui Rinaldo să fugă în exil, împreună cu alți peste cinci sute.

Cosimo s-a întors în fortareața familiei de palate grupate de-a lungul Via Larga, la nord de biserică San Lorenzo. În următoarele trei decenii, el va domina viața politică și culturală a republicii.

Florența era încă o republică în nume. Cu toate acestea, Cosimo a menținut un control strâns asupra treburilor politice prin generozitatea patronajului, prin avansarea sau împiedicarea carierei și prin manipularea impozitelor în aşa fel încât să-și sărăciască adversarii. El a perfecționat, de asemenea, trucarea alegerilor pentru funcții publice prin supravegherea atentă a funcționarilor care se ocupau de buletinele de vot și de buzunare — vechea truc care se asigura că, deși mulți au fost convocați, foarte puțini au fost de fapt aleși. Cosimo însuși a rămas mai ales în plan secund, mânăind cu degetul și aproape invizibil pârghiile puterii. „A făcut tot ce a putut”, a observat Vespasiano, „pentru a-și ascunde autoritatea asupra orașului. A făcut totul discret și cu maximă precauție.”

Vespasiano a ajuns să-l cunoască pe Cosimo extrem de bine. Biografia sa despre marele om – una dintre cele mai lungi din colecția sa – este presărată cu expresii de intimitate casual, cum ar fi „când am fost cu el”, „când am fost în camera lui” și „L-am auzit pe Cosimo spunând”. Lui Vespasiano îi datorăm imaginile lui Cosimo jucând jocuri de șah și trezindu-se dimineața devreme pentru a petrece două ore tâindu-și viața de vie. Perechea s-a întâlnit probabil pentru prima dată datorită lui Niccolò Niccoli. Cu toate acestea, familia lui Vespasiano făcuse afaceri cu Medici în anii 1420, când tatăl său, Pippo, lucra ca subcontractant în afacerea cu lână Medici. Pippo datora familiei optzeci și șase de florini la moartea sa. Până în 1431 această datorie fusese coborâtă la șaizeci și cinci de florini, iar apoi

doi ani mai târziu, în 1433, anul în care Vespasiano a început să lucreze în Strada Librărilor, a fost plătită integral.

Cât de precis a reușit săracă familie Bisticci să șteargă această datorie rămâne un mister. Ani mai târziu, Vespasiano avea să scrie despre relația sa cu Medici că era Afirmația nu trebuie luată la propriu, dar în mod clar Vespasiano avea legături strânse cu clanul puternic încă de la o vîrstă fragedă. Un savant a speculat că Vespasiano și unii dintre ceilalți copii Bisticci au fost puși să lucreze în afacerea cu lână Medici; alta, că Cosimo a intervenit personal pentru a ajuta familia. Aceasta din urmă este cu siguranță o posibilitate. Vespasiano a scris mai târziu că Cosimo a arătat cea mai mare generozitate față de „cei care se ocupă cu cărți”, deoarece știa că sunt adesea „săraci în posesiuni, dar bogăți în virtuți”. Un exemplu a fost modul în care Cosimo a tratat Giovanni Aurispa, care și-a vândut hainele la Constantinopol pentru a plăti manuscrisele grecești: *allevato in casa vostra — „crescut în casa ta”*. un deceniu mai târziu l-a găsit să lucreze ca secretar al Papei Eugeniu. Tânărul Vespasiano ar fi putut, de asemenea, să fi întâlnit din prima mână o parte din liberalitatea lui Cosimo față de viermi de bibliotecă nevoiași.

Oricum cei doi s-au întâlnit pentru prima dată, Cosimo, la fel ca mulți alții, a fost evident uimit de inteligența și aptitudinea Tânărului, iar el avea să-i încredințeze în curând lui Vespasiano misiuni importante. În ciuda diferenței de vîrstă și de statut social, perechea s-a dovedit compatibilă, poate în parte pentru că expunerea entuziastă, dar întâmplătoare, a lui Cosimo la literatura antică o oglindea pe cea a lui Vespasiano. Deoarece studiile lui Cosimo au avut ca scop să-și continue cariera bancară, învățarea sa clasică a fost în mare parte rezultatul discuțiilor informale cu prietenii. Potrivit lui Vespasiano, el a studiat mai întâi literatura latină cu un savant și politician pe nume Roberto de' Rossi, care a oferit lecții în casa lui unor grupuri de tineri născuți. După aceea, ca și Vespasiano, a participat la dezbateri cu prieteni precum Bruni, Niccoli și Poggio.

Rezultatele acestor studii informale au fost impresionante. Cosimo a ajuns să posede o bună cunoaștere a limbii latine – „mai mult decât s-ar aștepta”, a susținut Vespasiano, „într-un mare cetăean împovărat de treburile statului”. Interesele și expertiza lui se întindeau pe un teritoriu formidabil. „Era atât de universal în cunoștințele sale”, scria Vespasiano, „încât putea vorbi cu oricine”, fie despre agricultură, astrologie, medicină,

filozofie sau teologie. El deținea o bibliotecă de peste șaptezeci de volume - nimic în comparație cu a lui Niccoli, desigur, dar o colecție substanțială într-o epocă în care cardinalul obișnuit deținea cincizeci de manuscrise și biblioteca mănăstirii germane obișnuite conținea doar șaizeci. Câteva dintre manuscrisele sale fuseseră copiate special pentru el, cu un scris frumos de mâna, de unul dintre cei mai buni scribi ai epocii, Giovanni Aretino. Scribul care a copiat pentru el un manuscris al filozofului roman Seneca și-a încheiat munca cu un mesaj personal: Lege feliciter suavissime Cosma — „Lectură fericită, dragul Cosimo”.

În ciuda solicitărilor urgente de a conduce o bancă cu sucursale în toată Europa și în ciuda implicării în mașinațiunile politice dezordonate necesare pentru a-și proteja poziția de conducător neoficial al Florenței, Cosimo nu a fost poate niciodată mai fericit decât când a citit filozofie.

Niccolò Niccoli a murit la începutul anului 1437, la vîrstă de șaptezeci și unu de ani. Vespasiano a inclus o lungă biografie a lui în viețile sale de bărbați iluștri. Atât de detaliată este descrierea ultimelor ore ale lui Niccoli – marele om odihnit pe un covor de pe podea, la cererea lui, în timp ce un grup de prieteni îngenunchea în jurul lui, plângând – încât ne putem imagina pe Vespasiano la priveghi, deși ar fi putut nu avea mai mult de cincisprezece ani la acea vreme. Niccoli era un personaj excentric și irascibil, dar Vespasiano îl considera o figură eroică demnă de imitat și comemorat. „Luati în considerare viața și obiceiurile lui Niccolò Niccoli”, a implorat el în biografia sa, „un mare exemplu pentru întreaga lume”.

Moartea lui Niccoli a ridicat întrebarea ce va fi cu imensa sa bibliotecă de opt sute de manuscrise. Doi colecționari anteriori, Petrarh și Coluccio Salutati, un mentor al lui Leonardo Bruni și cancelar de multă vreme al Florenței până la moartea sa în 1406, au fost dejucați în încercările lor de a-și menține bibliotecile împreună după moartea lor. Petrarh deținea cel puțin două sute de codice, în timp ce colecția de Salutati număra șase sute uimitoare. Petrarh și-a donat cărțile Republicii Venetia în schimbul folosirii unui palazzo, dar acordul s-a destramat când s-a mutat la Arquà, la aproximativ patruzeci de mile sud-vest, luând cu el multe dintre cărți. Volumele lăsate în urmă la Venetia au fost neglijate grav, lăsate la modelare în bazilica San Marco, în timp ce majoritatea celor din Arquà au fost

confiscate în 1388 de către Ducele de Milano, păstrate într-o bibliotecă din Pavia și apoi împrăștiate în cele din urmă în Europa. Biblioteca lui Salutati a fost, de asemenea, dispersată după moartea sa, deși multe dintre codurile sale au ajuns în bibliotecile lui Cosimo de' Medici și, în număr și mai mare, ale lui Niccoli însuși. Alții, în timp, aveau să treacă prin mâinile lui Vespasiano.

Niccoli fusese hotărât ca aceeași soartă să nu aibă loc proprietiei sale coleției magnifice. El a vrut ca manuscrisele sale să fie păstrate împreună în siguranță, ci și să fie disponibile publicului ca un bun comun. Făcând extraordinară sa bibliotecă la dispoziția tuturor savanților interesați, el a continuat doar ceea ce a practicat în timpul vieții sale, deoarece la moartea sa nu mai puțin de două sute de manuscrise erau împrumutate diversi prieteni ai săi.

Alegerea unde să depună colecția Niccoli a lăsat la șaisprezece administratori, printre care se numărau Poggio, Bruni și Cosimo de' Medici. Evident, trebuia găsită o instituție adecvată și apoi dotată corespunzător cu mobilier într-un spațiu adecvat. În 1438 erau în curs planuri ca manuscrisele sale să fie transferate la bazilica franciscană Santa Croce, la marginea de est a orașului. În 1423, un incendiu provocat de un călugăr nepăsător a deteriorat grav biblioteca bazilicii, determinând guvernul să aloce 2.000 de florini din banii publici pentru reconstrucția acesteia. Câțiva ani mai târziu, în 1426, un măcelar bogat pe nume Michele di Guardino a mai lăsat încă 200 de florini pentru renovarea acestei biblioteci, împreună cu o serie de manuscrise proprii pentru a fi expuse pe șaizeci de bănci de lemn - un gest generos care le-a câștigat moștenitorilor săi dreptul de a avea stema familiei, un taur rampant, pictate în frescă pe peretele exterior al bibliotecii. În 1438, breasla lui Michele, executorul testamentului său, și-a pus la dispoziție mai multe fonduri, de data aceasta pentru a echipa biblioteca lui Santa Croce pentru primirea colecției lui Niccoli. Cu toate acestea, manuscrisele prețioase nu au ajuns niciodată la Santa Croce. A intervenit un alt patron, iar o altă instituție urma să devină beneficiarul comorilor lui Niccoli.

Soarta finală a cărților lui Niccoli s-a bazat pe o conversație purtată la Florența cu aproximativ un an înainte de moartea sa. Povestea este una

dintre cele mai famoase din colecția lui Vespasiano și, fără îndoială, a auzit-o de la însuși Cosimo de' Medici.

Într-o zi din 1436, Cosimo a mers să-l viziteze pe Papa Eugeniu. Papa se afla încă în Florența, găzduit în Santa Maria Novella, din care a ieșit doar cu o singură ocazie de la sosirea sa cu doi ani mai devreme: sfântirea altarului mare al catedralei Santa Maria del Fiore, împodobită de proaspăt terminat de Brunelleschi. În acea zi memorabilă din martie 1436, Sfântia Sa, fără să cruce fast, și-a dezbrăcat hainele obișnuite de lână zgâriată, s-a îmbrăcat în pontificale pline, și-a îmbrăcat tiara și apoi a fost procesat cu șapte cardinali, treizeci și unu de episcopi și alți demnitari, inclusiv ambasadori ai regelui Franței și ai Sfântului Împărat Roman, de-a lungul unei alei de lemn înalte, decorate cu draperii, înălțime de trei picioare și lungime de aproape o treime de milă. O multime masivă de două sute de mii de oameni venise de aproape și de departe pentru a sărbători reușita lui Brunelleschi. A fost „o priveliște minunată de privit”, a spus Vespasiano, și ne putem imagina pe el, pe atunci un copil de paisprezece ani, printre multime.

Cosimo se bucura de o putere și un prestigiu extraordinar în acest moment. El era, desigur, extrem de bogat, strângând o avere, potrivit unui observator, „cum chiar și Cresus cu greu ar fi putut să dețină”. În timp ce în trecutul nu atât de îndepărtat, un om bogat precum Cosimo ar fi trebuit, din motive morale, să-și mascheze cheltuielile extravagante, o nouă atitudine față de bogății și bunurile lumești începuse recent să se contureze la Florența: nimic mai puțin decât o revoluție a atitudinilor. Față de bani și cheltuieli aduse de o lectură a anticilor, ale căror scrieri recunoșteau alte valori decât cele strict creștine.

Era mai bine pentru un om să fie bogat sau sărac? Timp de multe secole Biserica propovăduise virtutea sărăciei. Biblia ne învăță că banii sunt rădăcina oricărui rău, că este imposibil să-i slujești atât lui Dumnezeu, cât și lui Mamona și că este mai ușor pentru o cămilă să treacă prin urechea unui ac decât pentru un bogat să intre în împărăția lui. Dumnezeu. Sfântul Augustin a scris că afacerea era un rău și Sfântul Ieronim că un negustor putea rareori, dacă vreodată, să-i placă Domnului. Sfântul Francisc, care a renunțat la moștenirea paternă, a fost plin de laude pentru Doamna Sărăcie: „Tu întreci toate celealte virtuți”, a declarat sfântul. „Nimic nu poate fi o virtute fără tine.” O frescă de pe bolta bisericii inferioare a bazilicii San

Francesco din Assisi, pictată de un adept al lui Giotto în prima jumătate a anilor 1300, îl înfățișează pe Francisc luând-o pe Lady Poverty ca mireasă, punându-și un inel pe deget, ca Hristos calm prezidează ceremonia.

Leonardo Bruni a implorat să fie diferit de această viziune disprețuitoare asupra bunurilor pământești. El a susținut că nimic nu poate fi o virtute fără bani și că virtutea, de fapt, depindea de bani. Prietenul și mentorul lui Bruni, Coluccio Salutati, îi lăudase deja pe comercianți, lăudându-i drept „o rasă cea mai cinstită de bărbați ale căror activități înfrumusețează orașele și pun la dispoziție tuturor recompensele naturii”. Acum Bruni a fost inspirat de opinii similare de unele dintre lucrările pe care le-a tradus din greacă în latină. Unul dintre ele era un tratat de economie despre care el (și toți ceilalți la acea vreme) credea în mod eronat că ar fi fost bunuri lumești, ar putea deveni instrumente ale virtuții. La urma urmei, totul, de la organizații de caritate până la guverne, depindea de faptul că bărbații făceau sume mari de bani pe care apoi le puteau redistribui pentru binele societății.). În acest text, care descria cel mai bun mod de a gestiona o gospodărie sau o moșie, Bruni a găsit justificare pentru ideea că bogățiile nu împiedică sau inhibă virtutea, ci, dimpotrivă, oferă oportunități ample pentru exercitarea acesteia. „Este opinia oamenilor înțelepți”, a scris Bruni, „că o astfel de creștere a averii nu este demnă de vină dacă nu dăunează nimănui. Căci bogățiile pot servi drept ajutor unor virtuți precum mărinimitatea și liberalitatea și sunt utile republicii.”

Bogăția era aşadar esențială pentru sănătatea și bunăstarea orașului sau a statului. Într-adevăr, Florența devenise frumoasă și puternică datorită bogățiilor negustorilor ei. Bisericile magnifice ale orașului și decorațiunile lor, circuitul protector al zidurilor orașului, turnurile mari, palatele frumoase și alte clădiri nobile, străzile frumoase și piețele spațioase - toate au fost mărturia nu numai a priceperii artiștilor și arhitecților din Florența, ci și la resursele, atât financiare, cât și intelectuale, ale comercianților săi.

Traducerea și comentariul lui Bruni au devenit rapid unul dintre cele mai populare și influente tratate ale secolului: mai mult de 230 de manuscrise încă supraviețuiesc din numeroasele copii făcute în deceniile care au urmat. Bruni a găsit mai multă muniție când a produs o nouă traducere a cărții lui Aristotel. Prin urmare, Bruni a scris cu căldură despre virtutea „magnificiei” – de a face „cheltuieli vaste și mari” prin sponsorizarea unor lucruri precum teatre noi, meciuri de joc și banchete

publice. Etica Nicomahei, o lucrare care a tratat cheltuirea unei mari bogății ca pe o virtute. Aristotel l-a lăudat pe „omul magnific” care și-a cheltuit banii generos, dar adecvat (spre deosebire de „omul vulgar” cu „afișarea sa fără gust în ocazii neimportante”). „Omul magnific”, scria Aristotel, „este un artist în cheltuiala: poate discerne ce este potrivit și cheltuiește sume mari cu bun gust”.

Cosimo deținea un manuscris al traducerii lui Bruni a Eticii Nicomahei (un alt dintre cele mai bine vândute manuscrise ale sale, cu 285 de copii din secolul al XV-lea încă supraviețuind). Asigurările că slăbirile sale exorbitante puteau fi considerate mai degrabă o virtute decât un viciu, fără îndoială, l-au mângâiat în timp ce se bucura de palatul său din Florența și castelele și vilele sale din mediul rural.

Chiar și aşa, anumite lucruri au cântărit foarte mult pe conștiința lui Cosimo. A fost neliniștit, susținea Vespasiano, de originile îndoielnice ale vastei sale averi, dintre care o mare parte fusese „dobândită prin mijloace dubioase”, aşa cum a spus Vespasiano cu prudentă – adică împrumutând bani cu dobândă. A câștiga bani prin comerț sau trudă cinstită era una, cămătăria cu totul alta. Aristotel nu putea fi de nici un ajutor aici, după ce a declarat interesul contrar naturii, deoarece implica bani proveniți din bani mai degrabă decât din sudoarea sprâncenei. Legea romană fixase rate modeste ale dobânzilor, deși creștinii, urmând porunca lui Hristos de a da împrumuturi fără să aștepte nimic în schimb, s-au încruntat să obțină vreun fel de profit din bani. De-a lungul secolelor, Biserica condamnase perceperea dobânzilor, mai ales dacă aceasta însemna că bogății profitau de nenorocirile săracilor. Până în Evul Mediu denunțul a fost consacrat în dreptul canonic, care interzicea cu strictețe cămătăria. În 1311, de fapt, Consiliul de la Vienne a considerat că oricine a apărat cămătăria ar trebui să fie pedepsit ca eretic. Cam în același timp, Dante i-a plasat pe cămătari în al treilea șanț al celui de-al șaptelea Cerc al Iadului, un deșert sterp unde stăteau plângând într-o ploaie de flăcări, cu sacii de bani suspendați la gât.

Prin urmare, Cosimo era îngrijorat de soarta sufletului său. După cum scria Vespasiano, „Sperând să-și ridice această greutate de pe umeri, el a discutat cu Papa Eugeniu, care se afla atunci la Florența, cu privire la modul în care și-ar putea descărca conștiința”. Papa l-a informat că ar fi suficientă

o donație către Biserică de 10.000 de florini. Nu era o soluție inedită: în ultimele două secole, oamenii cu o mare bogătie și-au salvat conștiința și și-au protejat soarta în viitor, făcând donații caritabile și întreprinzând alte lucrări bune de tipul celor indicate de Bruni ca exemple de punere a bogăției în slujirea virtuții — folosind câștigurile lor nelegiuite pentru a plăti pentru întemeierea și decorarea capelelor, bisericilor și mănăstirilor și, prin aceasta, ispășind păcate precum cămăta. În Padova, Enrico Scrovegni, al cărui bunic și tată fuseseră amândoi bogați (Tactica, potrivit lui Dante, a esuat: tatăl lui Enrico, Rinaldo, a fost unul dintre cămătarii care se înghesuiau în al șaptelea Cerc al Iadului.) cămătari, au înzestrat Capela Scrovegni (frescă de Giotto între 1303 și 1305 cu fonduri de la Enrico) „pentru mântuirea strămoșilor mei”.

Eugenius a propus ca Cosimo să ofere 10.000 de florini unei mănăstiri — și el știa exact pe aceea. Papa tocmai a evacuat o mică bandă de călugări silvestrini din mănăstirea San Marco, aproape de palatele lui Cosimo din Via Larga. Silvestrinii au întemeiat această mănăstire în 1290, deși, recent, o mână mică de frați din interiorul clădirilor dărăpăname și-au câștigat o reputație de viață înaltă și moravuri scăzute, purtând „fără săracie și fără castitate”. Eugenius i-a dat afară pe Silvestrinii și a dat locul unei trupe mai devotate, dominicani de la mănăstirea San Domenico din Fiesole, pe dealurile de la nord de Florența. Dominicanii au sosit la noua lor mănăstire pentru a descoperi că silvestrinii, într-un act care nu a făcut nimic pentru a le pătrunde reputația, au dezbrăcat încăperile de mobilier și au dat foc unor părți ale clădirilor. Noii locuitori au fost nevoiți să-și construiască singuri colibe de lemn în care să locuiască.

Cosimo a fost ușor convins de Eugenius să vină în ajutorul lor. A cheltuit sume enorme pentru mănăstire – cu mult peste cei 10.000 de florini sugerăți de papă. L-a angajat pe arhitectul Michelozzo Michelozzi să construiască dormitoare, o biserică, o sacristie și o mănăstire și să le fie decorate cu fresce. Generozitatea lui Cosimo s-a extins la plata pentru tunicele novicilor, precum și pentru pâine, sare, medicamente și, în zilele de sărbătoare, porții suplimentare de pește, ouă și vin pentru călugări. Avea o grădină frumoasă amenajată pentru ei după propriul său design. El l-a convins chiar pe Michelozzo să-i construiască o celulă dublă în interiorul căminelor de la etaj, la care să poată repara pentru vrăji periodice de contemplare spirituală.

Michelozzo fusese angajat cam în aceeași perioadă pentru a reconstrui biblioteca distrusă de incendiu la Santa Croce - biblioteca aleasă pentru a găzdui manuscrisele lui Niccolò Niccoli. La scurt timp după ce au început lucrările la San Marco, Cosimo pare să fi decis să-i dea lui Michelozzo încă un comision și să le dea dominicanilor, pe lângă căminele lor, tunici și porții suplimentare de pește, încă un cadou caritabil: o bibliotecă publică.

capitolul 5

Înțeleptii din Orient

Dacă sosirea în Florența a Curiei romane a fost o mare binefacere pentru vânzătorii de cărți, cinci ani mai târziu, în 1439, când Vespasiano avea șaptesprezece ani, rușii, armenii, bulgarii, etiopianii și mesopotamienii au fost printre cei care au sosit. Majoritatea acestor distinși cărturari proveneau, totuși, din Constantinopol – figuri exotice ale căror haine elegante, bărbi groase și purtare demnă trebuie să le fi făcut să pară florentini ca niște profeti biblici sau înțelepti greci. plin cu zeci de clienți chiar mai străluciți și mai exigenți, sau ceea ce Vespasiano numea „oameni învătați din toată Italia și dincolo de asta”.

Constantinopolul fusese fondat de primul împărat creștin, Constantin, cu mai bine de o mie de ani mai devreme ca „Noua Romă”. Constantin a ales pentru locul noii sale capitale vechea colonie greacă a Bizanțului (latinizată în „Bizanț”), care ocupa o locație strategică pe strâmtoarea Bosfor. Deși Imperiul Roman din Vest a căzut în 476, Imperiul a continuat în Orient, lanțul neîntrerupt de succesi ai lui Constantin de-a lungul secolelor purtând toti titlul de „Împărat al Romanilor”. Si dacă Constantinopolul a continuat, cel puțin în nume, măreția care a fost Roma, a purtat, de asemenea, moștenirea Greciei antice. Această moștenire greacă era evidentă pentru oricine a vizitat Constantinopol: populația locală vorbea greacă, iar orașul a servit ca un depozit enorm al culturii și învățării grecești antice. Până în Evul Mediu, savanții din Constantinopol s-au angajat într-o încercare de a recupera și păstra clasicii literaturii grecești antice, dând doavadă de o rigoare atât de conștiincioasă încât practic toti clasicii greci aşa cum îi cunoaștem ne-au ajuns datorită manuscriselor bizantine copiate în secolele al VIII-lea și al IX-lea.

În 1439, Imperiul Roman de Răsărit era în pericol grav de a se dezintegra. Domeniile sale se micsorau rapid, devastate de ciuma, razboiul civil și, mai ales, cuceririle turcilor otomani. În anii 1390, sultanul Bayezid I, cunoscut sub numele de „Thunderbolt”, controla practic tot ceea ce fusese

tărâmul glorios al Imperiului. A asediat chiar Constantinopolul în 1390. Câțiva ani mai târziu, după ce împăratul bizantin, Manuel al II-lea Paleolog, a făcut apel către Occident pentru ajutor, o armată de 16.000 de cavaleri cruciați din Franța, Burgundia, Anglia, Croația, Țara Românească, Transilvania, iar Ungaria zdrăngăni spre răsărit, lăudându-se că, dacă ar cădea cerurile, le-ar ține în sus pe sulițe. Visul lor de a elibera vechiul imperiu s-a încheiat în bătălia de la Nicopolis, unde armata Thunderbolt i-a distrus. Bayezid a început apoi să-și facă cunoscută zgomotos ambicia de a-și hrăni calul dintr-un coș de ovăz pe treptele Sfântului Petru din Roma, un plan redus din cauza crizei sale lungi și dureroase de gută.

Deceniile care au urmat au fost martorii de noi bătălii și încălcări ale turcilor. Nepotul lui Thunderbolt, Murad al II-lea, a asediat Constantinopolul în vara anului 1422, înainte de a devasta Peloponezul în 1423 și de a captura Tesalonic în 1430. Fiul lui Manuel, Ioan al VIII-lea, care a ajuns pe tron în 1425, și-a dat seama că, încă o dată, singura speranță de mântuire s-a întins cu o Cruciadă din Occident. Această misiune vitală a fost ceea ce l-a adus pe el și anturajul său masiv la Florența în 1439.

Motivul oficial pentru sosirea acestor vizitatori distinși a fost un Conciliu al Bisericii, o reuniune a celor mai înalți oficiali din biserică greacă și latină. După cum Vespasiano a rezumat succint situația, „Biserica greacă a fost de multă vreme despărțită de romană, aşa că Papa Eugeniu dorea ca grecii să vină în Italia de dragul unei uniri”. Într-adevăr, cele două jumătăți ale creștinismului, Occidentul latin și Orientul grecesc, fuseseră frecvent împărțite în ultimii mii de ani. Rupturile au apărut din cauza limbilor lor diferite și a practicilor rituale divergente, cum ar fi purtarea bărbii în Orient (care pentru latini mirosea a iudaism) și folosirea pâinii nedospite în Occident (care pentru greci mirosea a iudaism). Au intervenit și ierarhii conflictuale, căci papa pretindea supremăția asupra patriarhilor din Constantinopol, Antiohia, Ierusalim și Alexandria, care nu au reușit să accepte această ierarhie. Despărțirea finală a avut loc în 1054, când Papa Leon al IX-lea și Mihail Kerouarios, Patriarhul Constantinopolului, s-au excomunicat. Au fost făcute diferite încercări de a aduce cele două jumătăți înapoi împreună, dar anumite puncte teologice de conflict – în special dacă Duhul Sfânt a provenit atât de la Tatăl, cât și de la Fiul (după cum susțineau latinii) sau pur și simplu de la Tatăl (cum credeau grecii) – au însemnat au ajuns la nimic.

Acum, în speranța unui ajutor militar din partea prinților Occidentului latin, bizantinii erau gata să hazardeze o nouă încercare de unire. Au sosit în Italia la începutul anului 1438 pentru întâlniri la Ferrara: un grup de aproximativ șapte sute de episcopi, călugări, cărturari și sclavii lor. Lucrurile au devenit din ce în ce mai presante când, la Ferrara, împăratul a primit vestea că turcii se pregăteau să dezlănțuie pe Constantinopol o flotă de 150 de nave și o armată de 150.000 de oameni. Chiar și aşa, s-au făcut puține progrese înainte de izbucnirea ciumei în Ferrara și apoi de umilința lui Cosimo de' Medici, care a oferit cazare gratuită, precum și 4.000 de florini pentru a finanța mutarea, a adus Consiliul la Florența.

Ioan al VIII-lea Paleologul a apărut la Florența cu alaiul său la mijlocul lunii februarie 1439, în timpul Carnavalului. A făcut o priveliște splendidă, un bărbat frumos cu barbă grecească, haine de damasc și o pălărie împodobită cu un rubin care, după cum s-a mirat un observator, era „mai mare decât oul unui porumbel”. Îmbrăcămîntea lui exotică includea un scimitar, un arc și o tolbă de săgeți. Vespasiano l-a numit „Împăratul Constantinopolului”, ceea ce a descris în mod adecvat domeniile sale micșorate și în pericol.

Ioan al VIII-lea Paleolog (1392–1448): conducătorul asediat pe care Vespasiano l-a numit „împărat al Constantinopolului”.

Împăratul a fost întâmpinat la porțile Florenței de numeroși demnitari, apoi escortat în oraș sub un baldachin mare și tratat cu o orație în greacă de către Leonardo Bruni. Ceremonia impunătoare s-a transformat într-o cursă nebună după adăpost când cerurile s-au deschis. Privitorii s-au împrăștiat de pe acoperișuri și balcoane, în timp ce compania împăratului și-a îndreptat în grabă drumul peste pavajul curgător spre palatul strălucitor destinat folosirii lui, liber liber după ce Cosimo și-a exilat proprietarul, un negustor bogat, în 1434. Furtuna a fost doar prima, a prevestirilor rele, care includea și apariția a două stele căzătoare și scâncetul neîncetat al câinelui împăratului.

Vizitatorii au fost impresionați în mod corespunzător de împrejurimile lor. Un rus din anturajul lui Isidor, Mitropolitul Kievului, a declarat „celebrul oraș Florența” cel mai impresionant dintre toate cele prin care trecuse în călătoria sa în Italia. Pe lângă faptul că au putut admira palatele, bisericile și, bineînțeles, noua cupolă a magnificei catedrale, vizitatorii au fost tratați în timpul șederii cu manifestări spectaculoase ale ingeniozității florentine. Filippo Brunelleschi a încântat publicul cu înșelătoriile de sărmă în concursuri organizate în bisericile Santissima Annunziata și Santa Maria

del Carmine. Episcopul rus Avraam de Souzdal a descris „spectacolul mare, și minunat” al Adormirii Maicii Domnului în primul, în care copiii care se jucau cu îngerii pluteau deasupra capului, rotindu-se în jurul unei viziuni pictate și la lumina lumânărilor a cerului – „un spectacol fericit de o frumusețe inexprimabilă.” Reprezentarea Înălțării Domnului din Santa Maria del Carmine a fost și mai minunată, cu un Tânăr actor care joacă rolul lui Hristos dus în ceruri, unde Dumnezeu Tatăl îl aştepta, „aparent plutind în aer”, înconjurat de îngeri care cântau flaut și o multitudine de lumini aprinse. Avraam a fost martor la ceva, a scris el pe nerăsuflate, „care nu s-a văzut niciodată”.

Toate acestea, Avraam de Souzdal a spus că a fost martor în „celebrul oraș Florența”, o expresie care se repetă în reminiscențele vizitatorilor. Un Tânăr diplomat bine călătorit din Spania, aproape de sfârșitul unui turneu de trei ani care l-a purtat la Roma, Venetia, Ierusalim, Cairo și Constantinopol, a susținut că și-a petrecut zilele în Florența „minunându-se de oraș, care este unul dintre cea mai minunată din creștinătate, minunată la fel ca mărime, ca bogăție și guvernare.” A admirat străzile curate și ordonate, casele încântătoare, bisericile și mănăstirile, turnul-clopotniță „împodobit aproape până în vârf cu statui de marmură” și spitalele, „neegalate în lume”. El a rămas uimit de sistemul politic, în care oamenii erau aleși prin tragere la sorti, „și sortul poate cădea deopotrivă cizmarului sau nobilului, dar totuși guvernul nu putea fi îmbunătățit”. El a concluzionat că florentinii erau, într-adevăr, un popor deosebit: „În ce nu va face bine un popor atât de înțelept?”

Un alt lucru despre florentini i-a impresionat și poate i-a surprins pe unii dintre vizitatori. Filosoful și teologul bizantin Gennadios Scholarios, un expert în Aristotel, le-a scris studentilor săi despre o nouă evoluție: „Generații de italieni, pe care cândva i-am considerat barbari, se aplică acum studii academice”.

Dacă vizitatorii Florenței în 1439 au găsit orașul extraordinar, acești oaspeți exotici au făcut, la rândul lor, impresii profunde asupra gazdelor lor. Împăratul în vîrstă de patruzeci și șase de ani în special, a cărui margine a remarcabilei pălării se îndrepta înainte ca prora unei corăbii, i-a vrăjit pe florentini. La vremea potrivită, el și articolele sale de cap vor fi comemorați

în diferite medalii și picturi, inclusiv Flagelatia lui Hristos de Piero della Francesca.

Împăratul era un cititor vorac. A devorat lucrări de strategie militară dar și, zilnic, pe cele ale lui Platon și Aristotel. Tatăl său, căruia i-a succedat în 1425, credea că nu va avea nimic bun din această dragoste pentru filosofie și literatură: „Mă tem că declinul acestei case poate veni din poeziile și argumentele sale”. Cu toate acestea, în 1439, oamenii de litere erau esențiali pentru salvarea Imperiului Bizantin. Împăratul i-a adus cu el pe cei mai buni filozofi și învățați, oameni care ar lupta împotriva latinilor și, cu cărțile și ideile lor, ar lăsa o moștenire și mai vie decât pălăria împăratului.

Acești înțelepți își făcuseră deja simțită prezența în Ferrara. În primăvara anului 1438, conducătorul latinilor, cardinalul Cesarini, a început să găzduiască banchete la Ferrara la care a invitat pe cei mai stimați membri ai delegației bizantine. Printre ei s-au numărat George Gemistos Pletho și fostul său elev, Basilius Bessarion. Conversația s-a deplasat în mod natural de la dezbatările teologice despre Purgatoriu și Treime la chestiuni filozofice referitoare la Platon și Aristotel.

Pletho era o figură amăgitoare. Avea optzeci de ani când a ajuns în Italia, originar din Constantinopol, care se presupune că se afla în Ferrara ca consilier al împăratului. Cu toate acestea, el nu s-a îngrijorat prea mult în privința chestiunilor doctrinare, pentru că în inimă era mai degrabă păgân decât creștin. El credea că Dumnezeul care „predește toată realitatea și a cărui divinitate transcende totul”, nu era nimeni altul decât Zeus. El s-a preocupat de o renaștere spirituală despre care credea că va avea loc atunci când atât Hristos, cât și Mahomed s-au stins și toate națiunile lumii au venit să țină seama în schimb de adevărata teologie – cea a lui Platon. Pasiunea lui pentru Platon a fost de așa natură încât chiar și-a schimbat propriul nume, transformându-și numele de familie Γεμιστός („Gemistos”, care înseamnă „plin”) în sinonimul său Πλήθων („Pletho,” însemnând „abundent”) – un nume plăcut omonim cu „Platon.” Și într-adevăr, părea să fie Platon renăscut, ca un călător în timp din Epoca de Aur a Atenei.

Dacă era un călător în timp, Pletho adusese ceva cu el de contrabandă de-a lungul secolelor. În seara uneia dintre cinele din Ferrara, dacă nu mai devreme, cardinalul Cesarini a fost, fără îndoială, adus la cunoștință de unul dintre manuscrisele aflate în posesia lui Pletho, o comoară la care răposatul

prieten al lui Cesarini, Niccolò Niccoli, abia ar fi îndrăznit să viseze: lucrările complete. lui Platon.

Scrierile lui Platon au durat mult mai mult să ajungă în Occident decât cele ale lui Aristotel. Toate textele supraviețuitoare ale acestuia din urmă fuseseră traduse în latină la mijlocul anilor 1200. Unele, cum ar fi Etica lui Nicomahean, fuseseră chiar traduse în italiană, un indiciu al asimilarii sale fără probleme în educația și cultura occidentală. Au existat, este adevărat, câteva probleme și obiecții inițiale. Anumite din învățăturile lui Aristotel, în special argumentele sale împotriva nemuririi sufletului, au contrazis în mod direct credința creștină. În momente regulate de-a lungul secolului al XIII-lea, diverse dintre propunerile sale (cum ar fi aceea că Dumnezeu nu putea crea nici un vid, nici un univers infinit) au fost interzise la universitățile din Paris, Toulouse și Oxford. Dar condamnările s-au dovedit fără dinți, iar până la mijlocul secolului acese universități și altele îi predau lucrările despre orice, de la metafizică la medicină. În anii 1240, lucrările sale au fost devorate cu ardoare de un Tânăr nobil strălucit din sudul Italiei, care studia apoi la universitatea din Paris: Toma d'Aquino. Teolog dominican și viitor sfânt, Aquino a devenit un adept devotat al lui Aristotel, pe care l-a numit simplu „Filosoful”.

Aquino a reconciliat cu pricepere și subtil filosofia lui Aristotel cu Biblia. „Dacă găsim acolo ceva care este în armonie cu credința, îl vom accepta”, a declarat el, „dar tot ce contrazice doctrina catolică vom respinge”. A descoperit mult mai mult de acceptat decât de respins. El l-a înrolat pe Aristotel să ofere baze filozofice ferme pentru doctrina creștină, mobilizându-și gândul pentru a argumenta pentru natura sufletului, misterul Treimii și existența îngerilor. Multumită în mare măsură lui Aquino și universităților, Aristotel a obținut o autoritate intelectuală enormă în Europa de Vest. În jurul anului 1305, Dante l-a numit „filozoful suprem” care „deține pretutindeni pretutindeni peste tot” și ale căruia doctrine „poate fi numite aproape opinie universală”. Până în 1367, Petrarh s-a opus acestei autorități necontestate, plângându-se de cei „atât de captivați de dragostea lor pentru simplul nume „Aristotel”, încât ei numesc un sacrilegiu să pronunțe orice opinie care diferă de a lui în orice materie”. Sau, după cum

se plângea un savant florentin aproape un secol mai târziu, „Întreaga lume a fost stăpânită de aristotelici”.

Platon, pe de altă parte, fusese mai absent și mai evaziv de-a lungul Evului Mediu. Lucrările sale nu au fost deloc uitate în totalitate. Savanții medievali erau familiarizați cu aspecte ale gândirii sale nu numai de la scriitori păgâni, precum Cicero și Seneca, ci și datorită surselor creștine, printre care Sfântul Ieronim și Sfântul Augustin. Un portret al lui Socrate, mentorul lui Platon și protagonistul dialogurilor sale, a apărut chiar pe fațada catedralei din Chartres. Cu toate acestea, nici una dintre lucrările lui Platon nu a fost predată în universități și, deși a lăsat în urmă treizeci și șase de dialoguri, singura dintre lucrările sale cunoscută în Occident până în anii 1100 (și într-o formă fragmentară atunci) a fost Timeeu, într-o latină traducere de nimeni altul decât Cicero, alături de o a doua traducere, tot fragmentară, făcută câteva secole mai târziu de un filozof pe nume Calcidius, despre care nu se știe aproape nimic (inclusiv pentru care și-a făcut traducerea). Până în 1397, când Manuel Chrysoloras a ajuns la Florența, totalul era încă lamentabil de scăzut, cu doar două dialoguri, Meno și Phaedo, traduse în întregime, împreună cu bucăți din Parmenide.

Savanții din Occident știau din numeroasele surse antice că screrile lui Platon erau mult mai abundente decât doar aceste câteva dialoguri. Lucrările sale au fost în mod miraculos intact datorită grecilor antici și succesorilor lor bizantini. Cele mai vechi manuscrise supraviețuitoare au fost copiate la Constantinopol la sfârșitul secolului al IX-lea, cel puțin patru de un singur scrib. Unul dintre aceste codeze bizantine a intrat în posesia lui Petrarh, prima colecție substanțială de dialoguri ale lui Platon care a ajuns în Occident. Manuscrisul era incomplet, deoarece copia lui Petrarh era doar o două jumătate a unei ediții în două volume. Chiar și aşa, conținea multe dintre screrile lui Platon necunoscute în Occident, inclusiv Republica. Cu toate acestea, Petrarh, spre consternarea lui, abia a putut să citească un cuvânt din el. După moartea sa, a dispărut într-o bibliotecă din Pavia și acolo a rămas, necopiată și netradusă.

Sosirea lui Chrysoloras la Florența a însemnat ca misterele lui Platon să fie dezvăluite treptat. Pe lângă faptul că a compus o gramatică greacă pentru ajutorul studentilor săi, Chrysoloras a început o traducere a Republicii. Elevii săi au mai tradus zece dialoguri în latină, doar Leonardo Bruni contribuind cu Gorgias, Criton și Fedro. El a produs, de asemenea, o

traducere nouă și superioară a Fedonului, precum și a Apologiei, discursul pe care se presupune că Socrate l-a ținut în propria apărare la procesul său pentru o acuzație de impietate în 399 î.Hr. (în care a declarat celebru că „viața neexaminată nu este potrivit ca un om să trăiască”).

Chiar și cu accesul sporit la aceste texte, au rămas bariere în calea înțelegерii lui Platon, deoarece nici Chrysoloras, nici Bruni nu erau un expert în filozofia sa. Traducerea Republicii, finalizată în 1402, a fost plină de erori și omisiuni, în timp ce Bruni s-a luptat cu terminologia și cu detaliile mai fine. O oarecare asistență a venit la îndemână datorită unuia dintre foștii studenți ai lui Chrysoloras care a tradus o altă lucrare. În 1433, călugărul camaldolez Ambrogio Traversari a finalizat, la ordinul lui Cosimo de' Medici, prima traducere completă în latină a Vieților filozofilor lui Diogenes Laertius, o colecție biografică scrisă în greacă în secolul al III-lea d.Hr. și adusă în manuscris la Florența din 1433. Constantinopol în 1416. Platon a jucat un loc proeminent în lucrare, deoarece Diogene îl considera pe Platon cel mai mare dintre toți filozofii, unul ale cărui doctrine ar trebui să fie înălțate mai presus de toate celelalte. Biografia sa despre Platon, tradusă odată de Traversari, a oferit florentinilor o relatire cuprinzătoare (dacă oarecum neregulată) despre filozofia platoniciană. Pe lângă rezumarea gândirii lui Platon, Diogene a oferit o mulțime de informații biografice bârfitoare, cum ar fi faptul că Platon era un luptător desăvârșit al cărui nume real era Aristocle, dar maestrul său de lupte l-a poreclit Platon, adică „cu umeri lați”, din cauza fizicului său robust. Anterior o figură tulbure care pândea în hinterlandele filozofice, marele filozof a făcut un pas înainte și și-a luat forma umană pentru prima dată.

Traversari, care și-a dedicat traducerea lui Cosimo, a fost printre florentinii adunați la Ferrara pentru Conciliu. A participat la banchetele găzduite de cardinalul Cesarini, scriind cu entuziasm unui prieten despre „volumele remarcabile” pe care le văzuse la Ferrara, inclusiv „un volum al lui Platon care conține toate lucrările sale, frumos scrise”. Și Cosimo a fost prezent la banchetele lui Cesarini, deoarece a servit ca ambasador florentin la Ferrara de la sfârșitul lunii ianuarie până la începutul lunii iunie în 1438. A fost captivat nu doar de codexul Platon - pe care a devenit hotărât să-l achiziționeze - ci în egală măsură de George Gemistos Pletho însuși, pe ale cărui „buze fierbinți”, după cum a scris mai târziu un prieten, el a atârnat în timp ce magul bizantin a susținut „ca un alt Platon” asupra misterelor

platonice. Chiar înainte de a părăsi Ferrara la începutul verii anului 1438, probabil Cosimo hotărâse să aducă Consiliul și intelectul său strălucitor cu bibliotecile lor delicioase la Florența, o schimbare de locație care a provocat apariția ciumei în Ferrara și cuferele epuizate ale bizantinilor. făcut posibil din întâmplare.

Așa s-a întâmplat că împăratul și anturajul său au ajuns la Florența înarmați cu cărturari greci și manuscrisele lor — armele care trebuiau desfășurate în disputele doctrinare cu latinii. Cardinalul Cesarini, care a aranjat logistica mutării, a jucat din nou rolul gazdei, invitându-l pe George Gemistos Pletho la palatul său din Florența pentru prelegeri private despre Platon și Aristotel, și în special despre motivul pentru care, în opinia lui Pletho, Platon era superior față de Aristotel. Pletho a compus pentru edificarea acestui grup de florentini un scurt tratat despre diferențele lor cheie, *De differentiis Platonis et Aristotelis*.

Platon și Aristotel, aşa cum sunt reprezentați de Rafael în Școala din Atena din Vatican.

Diferențele dintre Platon și Aristotel fuseseră deja mult dezbatute. Argumentul se întindea până în Grecia antică, unde Aristotel îl criticase și îl corectase pe Platon, profesorul cu care a început să studieze în 367 î.Hr., când avea șaptesprezece ani, iar Platon în jur de șaizeci. Academia a fost deschisă de vreo douăzeci de ani, iar Republica s-a încheiat timp de aproape un deceniu până când Aristotel a sosit la Atena din casa lui din nordul Greciei, unde a primit niște instruiri în biologie de la tatăl său, care îi servise ca medic bunicului. lui Alexandru cel Mare. Deși Aristotel a rămas cu Platon în următorii douăzeci de ani, ceva din relația lor combativă se reflectă în povestea lui Diogenes Laertius despre modul în care Platon s-a plâns cândva: „Aristotel mă disprețuiește, aşa cum mânjii dau peste mama care i-a născut”.

Aristotel a găsit cu siguranță multe de criticat la vechiul său profesor. În Politică a găsit defectul Republicii lui Platon, în Despre suflet a contestat punctul de vedere al lui Platon conform căruia sufletele ar putea exista în afara de trupuri, iar în Fizică a atacat concepțiile lui Platon despre timp și eternitate. Cea mai faimoasă diferență dintre Platon și Aristotel a fost teoria Formelor, esențe universale abstracte care, după Platon, sunt imitate de lucruri tranzitorii. Un obiect frumos, de exemplu, își câștigă frumusețea emulând sau „participând” la Forma Frumuseții. Lumea naturală pe care o percepem prin simțurile noastre este, pentru Platon, o versiune defectuoasă și incompletă a acestui tărâm mai perfect și mai atemporal, în același mod în care (în celebra metaforă din Cartea 7 a Republicii) imaginile văzute de prizonierii încătușați în pestera lor sunt umbrele obiectelor reale cu care prizonierii, în ignoranța lor, le confunda.

La scurt timp după moartea lui Platon, Aristotel a atacat teoria în Reacționarea împotriva idealismului lui Platon, el a avansat o abordare a cunoașterii care era mai științifică și empirică și care să concentreze mai degrabă pe particularități decât pe universale. El a negat că o formă ar putea exista fără materie, iar tărâmul Formelor nu avea, crede el, nicio validitate obiectivă. Platon nu a spus decât cuvinte – ceea ce Aristotel a discreditat drept „fraze goale și metafore poetice”.

În ciuda profilului său filozofic inferior, Platon găsise anumiți susținători în Occident. Petrarh a fost un campion timpuriu, remarcând că autori precum Cicero și Sfântul Augustin i-au dat prioritate față de Aristotel. După cum spunea Petrarh: „Mai mulți oameni îl laudă pe

Aristotel; altele mai bune, Platon.” El a văzut în explorările tentative și deschise ale formei de dialog (sau ceea ce știa despre ea) o opoziție binevenită față de ceea ce el considera formalitatea rigidă a logicii aristotelice. Niccolò Niccoli, de asemenea, a devenit un mare susținător al lui Platon, pe care el credea (în mod similar, pe dovezile lui Cicero și Sfântul Augustin) filozoful mai sofisticat al perechii.

Din biografia lui Diogene despre Platon, Traversari a scos anumite fapte cheie care au subliniat paralelele și armoniile marelui filozof cu creștinismul: castitatea, evlavia și un stil de viață ascetic. Mai mult, potrivit lui Diogene, Platon poseda aura divinității: mama sa, Perictione, descendenta a zeului mării Poseidon, l-a născut pe când era încă fecioară. Diogene a aflat această poveste din elogiu rostit la înmormântarea lui Platon de către nepotul său Speusippus, care a descris modul în care tatăl lui Platon încercase să se forțeze asupra frumoasei Perictione, „apoi în floare”, dar a eşuat în încercare. Apollo i-a apărut într-un vis, „după care a lăsat-o netulburată până la nașterea copilului ei”. Diogene a observat fericita coincidență că Platon s-a născut în a șaptea zi a lunii Thargelion – ziua de naștere a lui Apollo. Un alt susținător al lui Platon a fost Ambrogio Traversari, traducătorul lui Diogenes Laertius. La început, Traversari a fost reticent în a traduce această colecție de biografii ale filosofilor pagani, făcând asta doar la insistența nerăbdătoare a lui Cosimo. Cu toate acestea, experiența s-a dovedit revelatoare: Traversari a descoperit cu ușurare că „toți filozofii cei mai de seamă” erau „în mare măsură de acord cu adevărul creștin”.

Și Leonardo Bruni l-a favorizat inițial pe Platon, găsindu-și, de asemenea, filosofia în concordanță cu temele creștine. Prima dintre traducerile sale platonice, către Ioan al XXIII-lea, „antipapa”. Cu toate acestea, Platon poate să fi primit puține beneficii din asocierea cu un prelat atât de lumesc. Phaedo, finalizat în jurul anului 1405, a intitulat în mod clar De immortalitate animae deoarece oferea argumente sofisticate pentru nemurirea sufletului. Pentru bună măsură, el a dedicat traducerea Papei Inocențiu al VII-lea. Apoi, în 1409, și-a dedicat traducerea lui Gorgias – în prefața căreia a observat cu bucurie că scrisorile lui Platon „par în conformitate cu credința noastră”

Flirtul platonic al lui Bruni nu avea să dureze. În mod ironic pentru cineva care a făcut atât de mult pentru a prezenta opera lui Platon cititorilor

din Occident, el a părăsit în cele din urmă poziția sa anterioară, coborându-se de partea lui Aristotel și concentrându-se în schimb pe traducerile operelor sale. Bruni s-a umbrit când traducerea lui Traversari a lui Diogenes Laertius a introdus un portret nemăgulitor al lui Aristotel: cineva cu șchiopăt, picioare slabe și ochi plini de mărgele, care a devenit iubitul tiranului lui Atarneus, un eunuc și fost sclav pe nume Hermias. Diogene a susținut că Aristotel a fost acuzat de impietate asupra acestei relații, dar, pentru a scăpa de acuzare, s-a sinucis cu otravă. „Atunci era un mod ușor de a învinge calomniile nedrepte”, observă Diogenes, cu stiloul picurând de sarcasm.

Bruni a sărit galant în apărarea lui Aristotel cu o biografie a lui care a respins (sau pur și simplu a ignorat) afirmațiile ticăloase ale lui Diogene. El credea că Aristotel este un ghid superior pentru modul în care oamenii ar putea trăi împreună într-o societate civilizată. Platon, pe de altă parte, a considerat un gânditor periculos, cineva care a adoptat „opinii cu totul detestabile pentru obiceiurile și modurile noastre de viață”. Bruni a fost deosebit de tulburat de propunerea, prezentată în cartea 5 din După ce a criticat interpretarea de către Chrysoloras a versiunii lui Platon, lui Bruni i sa cerut să producă o versiune a lui. El a refuzat categoric: textul conținea prea multe idei, credea el, care erau respingătoare pentru morala occidentală. Republica, că „femeile vor fi toate proprietatea comună a tuturor bărbăților: nimeni nu va locui cu niciun bărbat în mod privat. Și copiii lor vor fi ținuți în comun și niciun părinte nu-și va cunoaște descendenții și nici un copil pe părintele său.” Republica ca „tradus incorrect”

Leonardo Bruni nu a fost primul care a întreținut astfel de îndoieri cu privire la Platon. În ciuda faimoasei afirmații a Sfântului Augustin din Orașul lui Dumnezeu că platoniștii din timpul său erau, dintre toți filozofii pagâni, cei mai apropiatați de creștini și în ciuda convingerii lui Ambrogio Traversari că filosofia lui Platon era „în mare măsură în acord cu adevărul creștin”, suspiciunile de imoralitatea și erexia se învârteseră de mult în jurul scrierilor lui Platon. Primele dialoguri care au fost traduse integral, Menonul și Fedonul, nu au fost mult studiate din cauza unor flagrante încălcări teologice: primul și-a asumat preexistența sufletului înainte de

naștere, în timp ce al doilea a negat învierea trupului. Alte lucrări ale lui Platon, cum ar fi Fedro, Lysis și Charmides, au făcut aluzie la sentimente și atașamente homosexuale, în timp ce în diferite dialoguri Socrate s-a lăudat că a dat atenție unui demon - o afirmație care a dus la procesul său sub acuzația de „aducere zeități noi” și numirea lui ulterioră cu o ceașcă de cucută.

Lăsând la o parte homosexualitatea și erezia, Platon a fost un filozof surprinzător care a atras florentinii, care s-au lăudat de mult cu dedicarea lor față de libertatea politică și guvernarea populară. Platon fusese un snob aristocratic puternic în dezacord cu cultura democratică a Atenei. Născut într-o familie de oligarhi, el a fost nepotul lui Critias, pe care Xenofonul său contemporan l-a numit cel mai tâlhar, violent și ucigaș dintre consiliul de conducere al „Treizeci de tirani” care a ajuns la putere în urma răsturnării constituției ateniene. După ce Critias și prietenii săi (inclusiv un alt unchi al lui Platon, Charmides) au preluat controlul Atenei în 403 î.Hr., a urmat o domnie de opt luni de teroare, în care mii de oameni au pierit. Platon a devenit dezamăgit de această regulă dar și de revenirea la putere a democraților, care în 399 î.Hr. l-au dat la moarte pe Socrate, aparent pentru introducerea de noi zei și coruperea tinereții Atenei, dar mai probabil din cauza legăturilor sale cu Critias și Charmides. Mai suspicios ca oricând față de guvernarea populară, Platon a ajuns să considere politica ca pe jocul unor pasiuni necontrolate și iraționale.

Răspunsul lui Platon la declinul Atenei a fost destul de diferit de idealurile florentine de cetățenie participativă și angajament civic patriotic. Remediul său a fost o retragere din lumea politică și un exil autoimpus din Atena. Speră să scape din ignoranță și confuzia vulgarului, întemnițați de simțurile lor, printr-o ascensiune pe tărâmul neschimbător și etern al Idei - o călătorie. Un astfel de act era posibil doar pentru cei puțini care fuseseră în mod corespunzător educati și apoi pregătiți pentru sarcină prin practici precum împărțirea soților, a copiilor și a proprietăților în comun (prescripțiile care l-au îngrozit atât de mult pe Bruni și apoi, în secolul al XX-lea, pe anticomuniștii îngroziti de abolirea proprietății private). El a cerut, de asemenea, domnia unui filozof, definit ca cineva care iubește „să observe adevărul” – cineva, regele-filosof (sau, într-adevăr, regina-filosof), care ar putea uni înțelepciunea și puterea și, prin urmare, să recunoască și să

administreze corect justiția. Dar astfel de oameni, credea Platon, erau „puțini și departe.” Republica numește „călătoria ascendentă a sufletului”.

Oricare ar fi problemele sau dilemele pe care le-ar fi prezentat Platon, odată cu sosirea la Florența a lui Pletho și a fostului său elev Basilius Bessarion — dacă este ceva, un intelect și mai formidabil —, filozoful a găsit campioni noi și puternici. Platon era pe cale să iasă din umbra lui Aristotel, ale cărui comentarii captive despre maestrul său încadraseră până acum o mare parte a dezbatelii. De differentiis Platonis et Aristotelis a lui Pletho a oferit o apărare fermă a lui Platon (în special teoria sa a formelor) printr-o analiză brutală a criticilor lui Aristotel. Pletho l-a mustrat pe Aristotel pentru mândria care l-a făcut să nu-și recunoască datoriile intelectuale și ambiția care l-a determinat să se desprindă de Academie și să fondeze o nouă școală în timp ce Platon era încă în viață. L-a acuzat de sofism — că folosea o multitudine de cuvinte obscure pentru a-i deruta pe cei neprudenți. A fost eficient, a recunoscut Pletho, când și-a îndreptat atenția către lucruri precum stridiile și embrionii, dar această viziune ascuțită pentru detaliu era ca unui liliac care era orb la lumina clară a zilei.

Pletho, un neo-păgân, a avut un motiv ascuns în a-l pune pe Platon împotriva lui Aristotel. Ca oponent al unirii propuse dintre latini și greci, el spera să demoleze edificiul intelectual al Bisericii Romano-Catolice, despre care a recunoscut pe bună dreptate că fusese ridicat, mulțumită lui Aquino și altora, pe temelii aristotelice. Schimbând ierarhia filozofică tradițională, el l-a înfățișat pe Aristotel ca pe un ateu, subliniind în același timp evlavia lui Platon. El a subliniat că, pentru Aristotel, Primul Mișcător – cauza principală a tuturor mișcării în univers – a existat într-o singură sferă cerească, ceea ce a subminat ideea creștină a unui zeu care sălășluiește în toate lucrurile. El a respins atacul lui Aristotel asupra Formelor spunând că echivalează cu negarea existenței substanțelor eterne. În cele din urmă, este posibil ca Aristotel să fi plătit din buze diverse divinități, dar, a susținut Pletho, el a fost în cele din urmă un ateu. Platon, pe de altă parte, l-a înteles pe Dumnezeu ca „suveranul universal care există peste toate lucrurile... creatorul creatorilor, creatorul creatorilor”.

Puțini oameni din afara unui cerc restrâns de savanți puteau citi micul tratat al lui Pletho, pe care l-a compus în greacă. Cu toate acestea, el a

expus aceste opinii șocant de radicale în lecțiile private desfășurate în palatul cardinalului Cesarini, unde Traversari sau alții vorbitori de greacă le-au tradus în beneficiul auditorilor precum Cosimo. Dezmembrarea lui Pletho a lui Aristotel – și, prin extensie, zdrăngănirea lui a fundamentelor sistemelor de credințe creștine medievale – a marcat începutul unui proces lung și entuziasmant. Deși el însuși a tratat apelul la autoritate ca pe un argument neconvincător, Aristotel ajunsese să fie tratat, în mod ironic, ca pe o autoritate supremă și de necontestat. El a detinut, aşa cum a susținut Dante, „stăpânire universală”, argumentele sale fiind exploatațate pentru a le respinge și a le infirma pe cele ale oricăror alte surse. Distrugerea apelurilor la autoritatea lui Aristotel este de obicei datată din 1632, când Galileo, în Dialogul său privind cele două sisteme mondiale principale, parodiază un filozof care, în ciuda dovezilor anatomic clare că nervii iradiață din creier, alege să accepte opinia lui Aristotel despre originile lor. „M-ați făcut să văd această chestiune atât de clar și de palpabil”, îi spune filozoful unui anatomist peste un cadavru deschis, „că dacă textul lui Aristotel nu ar fi contrar acestuia, afirmând clar că nervii își au originea în inimă, aş fi obligat să admite că este adevărat.”

Cu toate acestea, cu vreo două secole mai devreme, atât în manuscrisele sale, cât și în lecțiile sale din palatul cardinalului Cesarini, Pletho l-a atacat agresiv pe filozoful ale cărui lucrări deveniseră o autoritate atât de incontestabilă - suportul intelectual pentru creștinătatea occidentală. Începea să se deschidă calea către o explorare mai nemărginită a întrebărilor și posibilităților filozofice care aveau să lase amprente profunde și de neșters pe terenul cultural.

Istoria nu a reușit să înregistreze cine a participat la prelegerile private din palatul cardinalului Cesarini. Un savant grec al lui Aristotel (și, prin urmare, un dușman amar al lui Pletho) a susținut – fără îndoială pe nedrept – că Pletho a fost înconjurat în Florența de „bărbați care știu atât de multe despre filozofie cât știe el despre dans”, adică foarte puține. Vespasiano poate să fi fost unul dintre acești neofiți filozofi. Cesarini îl cunoștea până atunci și ar fi fost firesc pentru el să-l prezinte pe Tânărul, de a cărui educație și bunăstare se interesase, acestui venerat profesor. Pe de altă parte, nicăieri în scrisurile sale Vespasiano nu menționează Pletho, o omisiune ciudată dacă l-ar fi întâlnit pe înțeleptul bizantin cu barbă, care cu siguranță ar fi făcut o impresie puternică.

Vespasiano a făcut cunoștință cu altcineva care a venit la Sinodul de la Florența, un distins cărturar și ecclaziastic, Piero Donati, arhiepiscopul Padova. Vespasiano l-a descris mai târziu pe Donati drept „un domn venețian bine versat în dreptul civil și canonic și în studii umaniste”. Mai mult, deținea ceea ce arhiepiscopul Donati era într-adevăr un pasionat bibliofil, cu o colecție de peste trei sute de manuscrise, una dintre cele mai mari și mai bune colecții private din Europa. Călătoriile sale prin Germania și Elveția în numele papei au dus la diverse noi descoperiri, cum ar fi, în biblioteca catedralei din Speyer, un manuscris carolingian cu scrierii geografice antice pe care un scrib pe nume Terence le copiase pentru el. Probabil că l-a întâlnit pentru prima dată pe Tânărul Vespasiano în Strada Vânzătorilor de cărți, prezentat de prieteni și colegi de biblioteci precum Poggio Bracciolini. El avea să devină, în următorii câțiva ani, un important client timpuriu al Tânărului librарь. Vespasiano a numit „o colecție imensă de cărți”.

În vara anului 1439, delegații din Est au părăsit Florența pentru călătoriile lor de întoarcere acasă. Stelele căzătoare și câinele scângăritor se dovediseră niște augurii exacte: puțin bine a venit de la Sinodul de la Florența, cel puțin în ceea ce privește unirea Estului și Vestului.

Cu siguranță, pe 5 iulie a fost semnat un Decret de Unire, iar pe 6 iulie, după o Liturghie solemnă în catedrala Santa Maria del Fiore, cardinalul Cesarini a citit bula papală Laetentur caeli, repetată în greacă de Basilius Bessarion. „Să se bucure cerurile”, au declarat ei, „și pământul să se bucure”. Dar mulți dintre bizantini au refuzat să sărbătorească, refuzând să se comunice cu Ostia azimelor. Delegația lor a rămas profund și acrimonios împărțită, cei în favoarea unirii conduși de formidabilul Bassarion și cei împotriviți conduși de un alt fost elev al lui Pletho, Markos Eugenikos, Mitropolitul Efesului. Tragedia a intervenit când, la 10 iunie, Patriarhul Constantinopolului, Iosif al II-lea, în vîrstă de șaptezeci și nouă de ani, care era bolnav de sănătate, a murit în cartierul său din bazilica Santa Maria Novella. Ultimul său act a fost acela de a redacta un testament în care își proclamă acordul „față de tot ceea ce susține și preda Biserica Catolică și Apostolică a Domnului nostru Isus Hristos, Roma în vîrstă”, inclusiv autoritatea papei.

Pentru un Tânăr librar precum Vespasiano, Consiliul de la Florența trebuie să fi fost entuziasmant din motive dincolo de rochia și bărbile exotice ale multor participanți și chiar de semnarea Decretului de Unire. În timpul acestor luni de dezbatere, s-a descoperit că cărțile sunt mult mai mult decât simple podoabe pentru bibliotecile prințiere sau distrageri plăcute de la grijile vieții de zi cu zi. Dimpotrivă, chestiunile religioase și politice vitale, într-adevăr destinele națiunilor, se sprijineau pe aceste depozite ale înțelepciunii antice. Rareori frunzele de pergament fuseseră examineate cu atâta atenție îngrijorată și atenție expertă. Această adunare de atât de mulți savanți încărcăți cu manuscrise voluminoase și bine versați în diferite limbi a însemnat că autoritatea surselor antice putea fi verificată și contestată, acuratețea traducerilor testată. Savanții de la Conciliu au subliniat cât de mult depinde de interpretare, de modul în care se citesc cuvinte sau expresii grecești în anumite pasaje și de modul în care acestea erau definite și apoi traduse în latină. Diferitele manuscrise ale aceleiași lucrări puteau fi comparate și contrastate, făcând posibil să se judece care dintre ele erau cu adevărat vechi și care doar copii recente, care puteau fi de încredere și care ar fi putut fi corupte accidental sau modificate în mod deliberat.

Localizarea celor mai bune surse antice a fost cheia câștigării argumentelor teologice. Înainte de Conciliu, latini îl-au trimis pe teologul dominican Ioan de Ragusa la Constantinopol pentru a găsi manuscrise grecești cu care să confirme citatele și să-și susțină pozițiile. A cumpărat unele cărți – inclusiv lucrări frumos iluminate din secolele al XI-lea și al XII-lea – în timp ce altele le copiase de un călugăr bizantin. Între timp, navele care aduceau delegația bizantină în Italia fuseseră încărcate cu o bibliotecă de manuscrise achiziționate de Nicolae de Cusa (fost elev al cardinalului Cesarini). El cercetase, de asemenea, piețele și mănăstirile din Constantinopol. Aduse ca dovadă la Florența, multe dintre aceste lucrări au fost traduse de Ambrogio Traversari în latină.

Traversari a fost un savant conștiincios. Când și-a făcut traducerea lui Diogenes Laertius - un proiect care i-a luat cea mai mare parte a unui deceniu, din 1424 până în 1433 -, a avut grija să compare două codice grecești ale lucrării. Când a ajuns la concluzia că niciunul nu era deosebit de demn de încredere, a aranjat ca un al treilea să-i fie trimis, un manuscris bizantin din secolul al XIV-lea. Acest tip de pergament și abordare nuanțată a traducerii ar deveni vital în timpul dezbatelor de la Florența. Când, de

exemplu, unul dintre delegații latini, un teolog dominican pe nume Giovanni da Montenero, a produs un pasaj din traducerea lui Traversari a lui Epifanie din Salamina, argumentând poziția latină conform căreia Duhul Sfânt provine atât de la Tatăl, cât și de la Fiul, Mark Eugenikos a obiectat. El a susținut că traducerea lui Traversari a fost defectuoasă, produs secundar al unui manuscris corupt deteriorat de interpolări eronate.

Latinii s-au dovedit la fel de abili în a descoperi erorile și în a apela la autoritatea textelor antice și mai autentice. Când într-o altă sesiune, Giovanni da Montenero a prezentat un pasaj din Sfântul Vasile. De data aceasta, Giovanni da Montenero a putut să se ridice la o apărare impresionantă: manuscrisul din care a citat avea, a subliniat el, vechime de șase sute de ani — datând cu mult înainte de despărțire. între latini și greci — și fusese adusă abia de curând de la Constantinopol. Autoritatea sa ca adevărat argument al Sfântului Vasile a fost de necontestat. Împotriva lui Eunomie care, de asemenea, părea să dovedească argumentul latin despre Duhul Sfânt, Eugenikos a protestat din nou. El a permis că câteva manuscrise ale lui Against Eunomius care circulau atât în Florența, cât și în Constantinopol au inclus acel pasaj, dar cuvintele în cauză au fost rezultatul, susținea el, al falsificării deliberate de către latini. „Foarte probabil că acest pasaj a fost stricat intenționat”, a declarat Eugenikos, „de un apărător al doctrinei tale”. La Constantinopol, susținea el, s-ar putea găsi o mie de exemplare „în care nici sensul, nici cuvintele Sfinților Părinti nu sunt schimbată”.

Manuscrisul lui Giovanni da Montenero și argumentul lui l-au cucerit în curând pe Bessarion, întotdeauna simpatic (spre deosebire de Pletho) ideii de unire. Bessarion credea că cheia reconcilierii poate fi găsită într-o apreciere adecvată a lui Platon. Pentru Platon, desigur, a existat dincolo de tărâmul experienței simțurilor obișnuite lumea Formelor, pentru care aparițiile exterioare, pământești – inclusiv simboluri precum limbajul însuși – erau simple și slabe reprezentări. Cuvintele erau pur și simplu incapabile să descrie sau să ilustreze cu acuratețe acest tărâm divin. Logica și rațiunea aristotelicilor și-au ocupat adevărata ei casă doar în sfera experienței simțurilor – în ceea ce Pletho respingea cu nonșalanță drept lumea stridiilor și a embrionilor. Filosofia aristotelică de care depindea creștinismul occidental a oferit, aşadar, un punct de plecare greșit în orice căutare a adevărurilor inexprimabile și a adevărurilor eterne. Formulările stângace ale

dogmelor, liturgiilor, crezurilor: asemenea lucruri erau niște marionete de umbră pe peretele peșterii platoniciene; dezbatările încadrate de filozofia aristotelică nu au putut niciodată spera să se apropiie sau să surprindă formele lor proprii.

Pe de altă parte, filozofia lui Platon, cu credința sa într-o unitate care îmbrățișează diferențele împrăștiate, a oferit o sansă mai promițătoare de a găsi o concordie între greci și latini. Bassarion și Traversari au ajuns la un compromis cu privire la problema grea a Procesiunii Duhului Sfânt. Ei au venit cu argumentul că, din moment ce sfintii atât din Răsărit, cât și din Apus fuseseră inspirați de același Duh Sfânt, nu mai conta dacă acest Duh Sfânt provine atât de la Tatăl, cât și de la Fiul sau pur și simplu de la Tatăl. La urma urmei, a fost doar o chestiune de semantică – dacă cineva credea că „de la” (εκ) și „prin” (διά) înseamnă același lucru. După cum a spus Bessarion în contextul unei alte dispute, cele două părți „s-au înțeles pe fond și s-au deosebit doar în cuvinte”.

Eugenikos, însă, a respins compromisul și a refuzat să-și pună semnatura pe Decretul de Unire. Nu toți grecii s-au dovedit atât de intransigenți, dar în unele cazuri bizantinii care au semnat decretul au fost primiți cu ostilitate când s-au întors acasă. În Rusia, unionistul de seamă, Isidore de Kiev, fost student al lui Pletho, a primit o primire deosebit de dură. A intrat în Moscova în spatele unei cruci latine și — într-un gest destul de nediplomatic — târând în lanțuri un călugăr anti-unionist de linie dură. Marele duce al Moscovei, Vasily al II-lea, care s-a opus unirii, l-a dat prompt pe Isidor în închisoare ca eretic și corupător de suflete.

Cât despre Pletho însuși, el părăsise Florența la mijlocul lunii iunie, în urma înmormântării lui Iosif al II-lea. A rămas însă în urmă un manuscris al operelor complete ale lui Platon. A fost copiat în mâna cărturarului și cărturarului Christophorus Persona, un pustnic Williamit care se născuse la Roma în 1416, dar a călătorit mult în Grecia, devenind atât de fluent încât până și grecii l-au luat drept un nativ. Rămâne neclar dacă acest manuscris - scris în greacă - a fost copia originală adusă de Pletho în Italia sau dacă a fost copiată din manuscrisul său de Christophorus, care a slujit în partidul lui Isidor de Kiev. Cert este însă că până în vara anului 1439 se afla în posesia lui Cosimo de' Medici.

Capitolul 6

Vespasiano Mangiadore

Într-o zi, la câțiva ani după Conciliul de la Florența, într-o mănăstire benedictină din Arezzo, la patruzeci și cinci de mile sud-est de Florența, un călugăr i-a scris unui prieten subliniind planurile sale pentru copierea unui manuscris. Călugărul, Girolamo Aliotti, starețul Santa Flora, a fost prieten cu Poggio Bracciolini și alți iubitori de înțelepciune din Florența. El a întreținut pretenții academice proprii, producând și adunând manuscrise, inclusiv volume din copioasele scrisorii pe care le-a scris acestor umaniști distinși. Cu toate acestea, el a fost adesea frustrat în sarcina lui de a compila manuscrise, deoarece se plângea că în Arezzo nu a reușit să găsească vreun vânzător de cărți buni. De asemenea, a deplâns ortografia proastă a cărturilor locali și calitatea îngrozitoare a scrisului lor de mâna.

Aliotti i-a explicat prietenului său că planuia să comandă un nou manuscris al unei lucrări antice - o copie a uneia dintre cele mai remarcabile scrimer produse vreodată în Roma antică: Pliniu cel Bătrân. Tot timpul liber l-a dedicat studiilor sale, răsăringind înainte de zori, și luându-i lucrări citite în timpul meselor și în timp ce era frecat și uscat după baie. Rezultatele industriei sale neîntrerupte au fost scrimer despre orice, de la gramatică și retorică până la tehnica aruncării suliței din Istoria Naturală. Născut în anul 23 d.Hr., Pliniu a întrechis virtutea romană a datoriei față de stat, fiind ofițer de cavalerie, comandant naval și funcționar public de rang înalt. A fost, de asemenea, un savant formidabil, ale cărui angajamente numeroase nu l-au împiedicat să întreprindă cercetări academice și științifice ample. Potrivit nepotului său, Pliniu cel Tânăr, el a combinat „un intelect pătrunzător cu puteri uimitoare de concentrare și capacitatea de a se descurca cu un somn minim”. „Oricine dintre adepta voștri de-a lungul vieții ai literaturii, dacă este pus alături de unchiul meu”, se lăuda Pliniu cel Tânăr, „ar înroși să se simtă astfel robiți somnului și lenevii”.

Această carieră strălucitoare și prolifică s-a încheiat în mijlocul flăcării, cenușii și vaporilor otrăvitori ai celui mai mare dezastru natural al Romei

antice. În august 79 d.Hr., după ce a zărit din casa lui din Misenum un nor curios care arăta ca un pin umbrelă care se ridica deasupra muntelui Vezuviu, Pliniu a fost îndemnat de ceea ce nepotul său a numit „percepția sa savantă” să traverseze Golful Napoli pentru o privire mai atentă. . Norul s-a dovedit a fi erupția Vezuviului și, după ce a aterizat pe plaja de la Stabiae, la patru mile sud de Pompei, Pliniu a fost asfixiat de vaporii toxici.

De-a lungul secolelor, toate lucrările lui Pliniu s-au pierdut, cu excepția celor mai mari și mai ambițioase dintre ele, printre ele incluse și povești despre oameni străini din țări îndepărtate, cum ar fi un trib de oameni cu un singur picior „care se mișcă în salturi cu o viteză surprinzătoare. ”, și oamenii „picior-umbrelă”, care se umbră pe vreme caldă, întinzându-se pe spate și lipindu-și picioarele uriașe în aer. De asemenea, a oferit sfaturi practice precum tratarea hidrofobiei mâncând capul unui câine și îmbunătățirea igienei orale prin răzuirea gingeilor cu colții unui șarpe și folosind mumii măcinate pentru pastă de dinți. Femeile care doreau să mențină sânii fermi au fost încurajate să-i unte cu un amestec de grăsime de gâscă și pânze de păianjen. Părul cărunt ar putea fi prevenit cu cenușă de râme și părul nedorit de pe corp îndepărtat cu un depilator făcut din lapte de capră, creier de liliac și fiere de arici. Istoria naturală, o vastă enciclopedie a învățăturii antice care prezenta nu mai puțin decât, aşa cum se lăuda însuși autorul. , douăzeci de mii de fapte — ceea ce el a numit „contează interesant de relatat sau distractiv de citit”.

Cât de serios au luat cititorii aceste rețete pentru ochi de triton și degete de broască este o întrebare deschisă. Cu toate acestea, lucrarea s-a bucurat de un mare atractiv. Pe la mijlocul anilor 1400, aproximativ două sute de versiuni manuscrise circulau în toată Europa, cea mai veche datând din secolul al IX-lea. Deoarece cărțile nu au fost produse în masă, fiecare dintre aceste două sute de manuscrise a fost ușor diferită de celelalte, produsul unui scrib individual la un anumit moment în timp copiind produsul altui scrib individual și aşa mai departe. Manuscrisele erau adesea nesigure din cauza erorilor și inexacităților introduse de-a lungul secolelor și apoi amplificate pe măsură ce un manuscris defectuos dădea o versiune și mai proastă. Cărturarii erau de obicei învinuitori pentru greșeli. Savanții și-au denunțat frecvent ignoranța și incompetența, deplângând genul de aptitudini lipsite de strălucire care l-au frustrat atât de mult pe Aliotti. Petrarh s-a plâns că, atât de neglijenți erau scribii din vremea lui și atât de pline de

erori erau manuscrisele pe care le-au produs, „un autor nu și-ar recunoaște propria opera”.

Era prea ușor ca erorile de transcriere să se strecoare în manuscrise. Pentru a produce copii noi, scribii trebuiau să descifreze un scris de mână care avea uneori câteva sute de ani și într-un stil foarte diferit de cel pe care îl cunoșteau. Cărturarii de la curtea lui Carol cel Mare au avut probleme să înțeleagă scrisul de mână al călugărilor irlandezi și anglo-saxoni, confundând r și n, r și p și n și p. Au fost nevoiți să facă față abrevierilor și împărțirilor de cuvinte posibil excentrice. La fel de confuză a fost stenografia scribal: per („prin”), pro („pentru”) și prae („înainte”) erau toate reprezentate prin simboluri – un p minuscul cu semne diacritice variate subtil – care semănau suspect. Și era prea ușor chiar și pentru cel mai conștiincios scrib să rateze o propoziție sau chiar un paragraf întreg, dacă ochiul îi cădea accidental la un cuvânt sau o expresie mai jos în pagină (sau pe coloana opusă) similară sau identică cu un cuvânt sau o expresie. El tocmai copiase – ochiul accidental, cunoscut sub numele de „parablepsis”. Nu e de mirare că o rugăciune pentru cărturari din vremea lui Carol cel Mare i-a îndemnat să „aveți grijă... ca mâinile lor să nu facă greșeli... Fie ca stilourile lor să zboare pe calea corectă”.

Unele mănăstiri au exercitat un control strict de calitate asupra producției de manuscrise. Consecințele nefericite s-au abătut pe călugării neîndemnătici sau neatenți din celebrul scriptorium de la mănăstirea basiliană San Nicola di Casole, jos în călcăiul Italiei. Oricine nu reușește să rateze manuscrisele grecești cu grija adecvată sau făcea greșeli neglijente în timp ce copia un text, se confrunta cu o pedeapsă aspră: regulamentul prevedea 130 de μεταροίας („căințe”) – acte de prosternare îngrozitoare menite să arate umilință. Regulile mai spuneau: „Dacă, din cauza unui acces de furie, își rupe stiloul, treizeci de pocăințe”. O soartă și mai rea îl aștepta pe un călugăr care nu a reușit să folosească mâna caligrafică adecvată: a fost excomunicat timp de două zile.

Unele universități au asigurat integritatea manuscriselor folosite în sălile de clasă prin intermediul stationarius, un vânzător autorizat care a servit ca custode al manuscriselor. Universitatea ar aproba un exemplar, cunoscut sub numele de exemplarium, pe care stationarius îl închiria apoi pe perioade scurte, nelegat și în bucăți mici, pentru copiere de către scribi sau studenți, care erau obligați să-l returneze înapoi de a primi următoarea

lor secțiune de copiere. Deoarece mai mult de o persoană ar putea lucra la orice manuscris dat, sistemul a accelerat procesul de copiere și a condus la multiplicarea rapidă a manualelor universitare (sperăm fără erori). Această practică de reglementare s-a dezvoltat în anii 1200 la Bologna, unde a fost folosit pentru prima dată termenul stationarius - numele o referire la faptul că vânzătorul nu era un vânzător ambulant care rătacea pe străzi cu stocul său de hârtie, ci, mai degrabă, un comerciant care era „staționar”, cu magazin în locație fixă, licențiat de universitate.

Singurul alt sistem de inspecție și verificare încrucisată a implicat eforturile voluntare ale diversilor savanți hotărâți. Cei mai sârguincioși savanți au consultat cât mai multe manuscrise ale unei lucrări în încercarea de a identifica corupțiile și de a le elimina dintr-o nouă versiune a unui manuscris. În antichitate, o autoritate nu mai puțin decât Aristotel a făcut corecturi într-o copie a Iliadei pentru Alexandru cel Mare (care ținea cu drag prețiosul sul sub pernă, lângă pumnal). Sfântul Augustin și-a petrecut odată o zi întreagă cu fiul său și cei doi elevi verificând și revizuind un manuscris din cartea 1 a Eneidei lui Vergiliu, apoi încă o săptămână pentru următoarele trei cărți. Călugării din Evul Mediu marcau adesea un manuscris cu propriul lor sigiliu de aprobare: Legi („L-am citit”) sau Emendabi semel deo gratis („Am corectat aceasta odată, mulțumiri lui Dumnezeu”). Slujba a fost considerată suficient de importantă încât mormântul unui stareț german pe nume Williram, care a murit în secolul al XI-lea, a fost inscripționat cu mândrie: Correxí libros („Am corectat cărți”).

Aliotti era hotărât ca manuscrisul său din Istoria naturală a lui Pliniu să fie cât mai lipsit de erori. Ceea ce trebuia să găsească pentru a-și produce copia era, prin urmare, exemplarul – manuscrisul lui Pliniu despre care oamenii de știință au fost de acord că este cel mai demn de încredere și mai autorizat, cel mai puțin contaminat de erori ale scribalilor și interferențe editoriale incompetente.

Aliotti știa exact unde să caute ajutor în această sarcină dificilă. „Vespasianoul nostru”, i-a scris el prietenului său în 1446, „este cel mai bun ghid pentru astfel de lucruri”.

Vespasiano noster qui est optimus huius rei explorator. Fraza este uluitoare. Abatele Aliotti a scris această scrisoare în 1446, când Vespasiano avea încă

douăzeci de ani. În mod clar, Tânărul crescuse enorm în reputație de când începea să lucreze pe Strada Vânzătorilor de cărți cu o duzină de ani mai devreme. Nu se mai chinuia doar în camera din spate a lui Michele Guarducci cu un fierăstrău cu arc și un ciocan sau cusând împreună frunze de pergament. Devenise, chiar și la o vîrstă atât de fragedă, și chiar într-un oraș cu atâția savanți renumiți precum Florența, un expert recunoscut în manuscrisele autorilor antici.

Expertiza lui Vespasiano în autorii antici îi cuprindea și pe Platon și Aristotel până în acest moment. În același an, un cărturar care ședea în mediul rural din afara Florenței a returnat un manuscris cu traducerea lui Leonardo Bruni a versiunii lui Platon. Și în 1446, pentru un preț de cinci florini, Vespasiano a vândut un manuscris la mâna a doua a traducerii lui Bruni a Fedonului lui Aristotel și i-a cerut să găsească un exemplar, pentru Timaeus. Etica Nicomahei către un francez, un călugăr savant de treizeci și patru de ani pe nume Jean Jouffroy. Cinci florini era o sumă decentă, având în vedere că o casă mică putea fi închiriată la periferia Florenței pentru doar câțiva florini pe an, iar salariul anual al unui comisar într-un magazin - aşa cum fusese Vespasiano cu doar un deceniu mai devreme - era de doar patru florini.

Cât de precis și-a dobândit Vespasiano abilitățile remarcabile într-un interval de timp atât de scurt, rămâne un mister. Diferitele manuscrise ale lui Pliniu chiar și un eșantion mic ar fi prezentat numeroase variații între și între copii. Istoria naturală disponibilă pentru el ar fi fost extrem de dificil de comparat și de evaluat pentru calitate. Vespasiano ar fi putut vedea, în cel mai bun caz, doar o mâna dintre cei două sute de supraviețuitori (câtiva ani mai târziu, un savant florentin bine conectat și bine dotat cu resursele a fost capabil să investigheze un total de cinci manuscrise ale lui Pliniu).

Expertiza lui Vespasiano trebuie să fi fost câștigată cu greu. Trebuia să învețe cât mai multe despre autorii antici – să-și cunoască Pliniu de la Plutarhul său și Pliniu cel Bătrân de la Pliniu cel Tânăr. Cunoașterea calității și a locației manuscriselor l-a impus să obțină acces la o gamă largă de colecții. În timp ce Poggio și Giovanni Aurispa căutaseră mănăstirile Germaniei și Constantinopolului, vânătoarea de manuscrise a lui Vespasiano l-a ținut mult mai aproape de casă, dar a presupus aceleasi grade de muncă persistentă de detectiv și amăgire emolientă. Colecția lui Niccolò Niccoli i-a fost, fără îndoială, disponibilă, atât înainte, cât și după moartea

lui Niccoli. Pe la mijlocul anilor 1440, el a reușit să aibă acces și la manuscrise din alte două colecții prestigioase, cele ale lui Coluccio Salutati și Leonardo Bruni, acesta din urmă a murit în 1444. Moștenitorii ambelor moșii i-au permis lui Vespasiano — în ceea ce trebuie să fi fost un mare lovitură de stat pentru un asemenea Tânăr — să vândă manuscrise în numele lor.

O altă colecție superbă la dispoziția sa a fost găsită în Badia, mănăstirea benedictină din Strada Librărilor, chiar vizavi de librărie. Badia deținea nu numai un scriptorium, ci și o bibliotecă excelentă care stoca aproximativ 280 de volume de clasici greci și latini. Aceste lucrări au ajuns în mănăstire datorită donației unui colecționar pe nume Antonio Corbinelli. Fost elev al lui Manuel Chrysoloras, Corbinelli fusese prieten cu colecționari și savanți precum Niccoli și Poggio. Moartea lui în vara lui 1425 a fost mult deplânsă. Cu toate acestea, moștenirea cărților sale către călugări l-a înguruit pe Poggio, care credea „măgarii cu două picioare” din Badia mult prea ignoranți pentru a citi, ca să nu mai vorbim de a înțelege, aceste volume prețioase. Legătura fusese „un lucru stupid de făcut”, s-a plâns el amar, o consacrată regretabilă a volumelor „prafului și viermilor”. Prețioasa colecție nu s-a modelat în mănăstire, pentru că de-a lungul anilor călugării i-ar oferi lui Vespasiano o aprovizionare gata de exemplare.

Vespasiano poseda alte resurse, inclusiv rețeaua sa mare de prieteni - savanți și cărora experiență le putea folosi pentru sfaturi despre manuscrise și unde se aflau. Apoi, poate că a consultat și celealte librării de pe Strada Librărilor. Doi dintre cei mai importanți vânzători de cărți de după Vespasiano se aflau amândoi în apropiere: Zanobi di Mariano, care și-a închiriat, de asemenea, sediul de la Badia, și Piero Bettucci, un fost partener al lui Michele Guarducci al cărui magazin stătea literalmente alături și care, de-a lungul anilor, a vândut manuscrise clasice atât lui Niccoli, cât și lui Poggio. În cele din urmă, deși Guarducci s-a specializat în legarea cărților, influența sa asupra lui Vespasiano nu trebuie ignorată și probabil s-a dovedit un mentor demn pentru achiziția de cărți.

Abilitatea specială a lui Vespasiano era aşa încât clienții l-au căutat acum pe el, mai degrabă decât pe Guarducci, pentru sfaturi despre manuscrise. Prima sa vânzare independentă cunoscută a avut loc în 1442, când abia avea douăzeci de ani. Misiunea lui fusese să găsească (sau poate să producă din nou) un manuscris pentru Piero Donati, arhiepiscopul

Padova, stimatul cărturar cu „uriașa colecție de cărți” pe care îl întâlnise la Sinodul de la Florența.

Cartea pe care arhiepiscopul i-a comandat lui Vespasiano a fost Historia Scholastica a lui Petrus Comestor, un compendiu popular de povestiri biblice compus inițial în aproximativ 1170 pentru studenții școlii catedralei Notre-Dame din Paris. „Comestor” era porecla autorului, latină pentru lacom. În Franța era cunoscut sub numele de „Pierre le Mangeur”, iar în Italia ca „Pietro Mangiadore” – Petru Devoratorul – o referire la apetitul său vorace pentru cărți. Era cunoscut pentru marea sa erudiție, pentru că devora și digera nu numai Biblia, ci și un număr uimitor de impresionant de alte surse, inclusiv multe texte ebraice.

Arhiepiscopul Donati dorea un manuscris din Historia Scholastica pentru edificarea viitorilor studenți la universitatea pe care plănuia să o întemeieze la Padova, Domus Sapientie, sau Casa Întelocirii, unde douăzeci de elevi urmău să fie instruiți în drept canonice. Nu este clar dacă Vespasiano a găsit pur și simplu o ediție la mâna a doua pentru arhiepiscop sau dacă, după ce a cumpărat pergamentul și a angajat un scrib, a produs un manuscris complet nou. Cartea arhiepiscopului a fost pierdută, probabil din cauza circumstanțelor nepotrivite în jurul morții sale, relatate de Vespasiano cu mult regret. El a descris cum, la câțiva ani după această comisie, ciuma a venit la Padova și arhiepiscopul, care deținea o „proprietate încântătoare” în afara orașului, a reparat acolo în grabă multe din bunurile sale. Aici, în ciuda măsurilor de precauție, a prins și el ciuma. În timp ce zacea pe moarte, gospodăria lui - alaiul său de rude și servitori - a profitat de ocazie pentru a-i jefui toate bunurile.

Asemenea lui Comestor, și Vespasiano a fost un. După ce s-a înmatriculat în 1442, Gray a decis să învețe ceva din studii umaniste, traversând Alpii și coborând în Italia, „care”, scrisa Vespasiano, „știa că este cel mai bun loc pentru astfel de activități. .”mangiadore, un devorator de cărți. Mai multă muncă a venit pentru el la scurt timp după înșărcinarea sa de la arhiepiscop. La sfârșitul anului 1442, el a făcut cunoștință cu un alt colecționar important, William Grey, un absolvent de douăzeci și opt de ani de la Oxford, care și-a continuat recent studiile la Köln, studiind logica, filozofia și teologia. Universitatea din Köln s-a specializat în ceea ce un savant de

mai târziu a deplâns drept „smecherii silogistice și disputele dialecticii” – logica lui Aristotel, cu alte cuvinte. Autori precum Virgil și Cicero erau, scria el (în limbajul antisemit grosolan al zilei), „disprețuiți la fel de mult cum detestă un evreu carnea de porc”.

Călătoria nu promitea să fie una ușoară. Vespasiano a scris că Gray era „din casa regală”, adică înrudit cu regele Henric al VI-lea al Angliei. Bunica vitregă a lui Grey fusese Joan Beaufort, fiica nelegitimă a lui John de Gaunt, străbunicul lui Henric al VI-lea. Gray a venit de partea mamei sale atât de la conții de Westmorland, una dintre cele mai puternice familii din nordul Angliei, cât și de la ducii de Buckingham, la fel de influenți în sud. Între timp, familia tatălui său provenea dintr-o „rase nobilă de conți și baroni”, după cum declara registrul papal despre unchiul său, Episcopul Londrei. Acea descendență distinsă nu a reușit să-l salveze pe tatăl lui Grey, Sir Thomas, care a fost spânzurat, tras, stropit și decapitat în 1415 pentru că a complotat împotriva regelui Henric al V-lea. Henric al V-lea al lui Shakespeare ar prezenta un Sir Thomas trist care se pocăiește de această „întreprindere blestemată” fiind broasca. -a mers spre soarta lui.

Prin urmare, Gray a crescut fără tată, dar enorm de bogat. În 1437, la vîrsta de douăzeci și doi de ani, după diploma de la Oxford, a fost hirotonit preot de episcopul de Salisbury, care s-a întâmplat să fie și unchiul său. Anii săi de studii europene și călătorii au fost apoi atrași. În Köln a trăit într-un stil grandios, întreținând un anturaj de servitori și cai. Această reputație de bogăție – și poate zvonurile despre rudenia lui cu regele Angliei – i-au provocat probleme și neliniști atunci când a decis că venise momentul să plece în Italia. Știa că mulți bandiți din Köln erau în alertă pentru plecarea lui, astfel încât să-l poată ataca pe drum liber și fie să-l jefuiască, fie să-l rețină pentru răscumpărare. Prin urmare, Gray a lovit un plan viclean. Prefăcându-se bolnav, a chemat un medic să facă vizite profesionale la locuința lui. După câteva zile de aceste consultări și după ce șirile despre boala lui s-au abătut despre oraș, el și un însotitor s-au strecurat din casă îmbrăcați în pelerini irlandezi, complet cu mantii și doage, și au plecat anonim din oraș. În următoarele opt zile, doctorul a continuat să-și viziteze locuințele goale ale lui Grey, prefăcându-se că îl tratează pe pacientul care se stinge, aşa cum Gray și prietenul lui au pus o distanță de siguranță între ei și potențialii lor atacatori. „Și prin acest plan prudent”, scria Vespasiano, „Guglielmo Graim sa păstrat.”

Guglielmo Graim - cum îl numea Vespasiano - i-a relatat personal această poveste lui Vespasiano. Și el era un devorator de cărți. El a început să colecționeze manuscrise în timp ce era student la Oxford, cumpărând de la librarii orașului manuscrise monahale din secolele XII și XIII care veniseră pe piață prin canale atât legale, cât și de altă natură. În Köln, el a continuat să adauge la impresionanta sa colecție de cărți, păstrând chiar printre numeroșile sale familii un scrib pe nume Richard Bole, care a copiat lucrări pentru el. Gray a ajuns la Florența cu planul de a cumpăra cărți pe care să le ducă la Padova pentru studiile lui umaniste. Și știa exact cum să facă să alcătuiască această colecție. „Ajuns la Florența, a trimis după mine”, a scris Vespasiano.

Poate că Gray a aflat despre Vespasiano de la un coleg englez, Andrew Holes, diplomatul și bibliofilul de la curtea lui Eugenius al IV-lea, care era în proces de a-și pregăti propria colecție. În orice caz, aşa era reputația lui Vespasiano până în 1442, încât până și un englez proaspăt sosit în Italia știa de el. Și aşa era reputația lui, încât a atras curând atenția unui alt client, unul chiar mai bogat și mai puternic decât fie Arhiepiscopul Donati, fie William Grey.

La șapte ani după conversația îngrijorată a lui Cosimo de' Medici cu Papa Eugeniu despre bogăția „dobândită prin mijloace dubioase”, mănăstirea San Marco, finanțată de Cosimo, era aproape terminată. Noua mănăstire a fost sfântită în ianuarie 1443, de sărbătoarea Bobotezei, prezidată de Eugeniu (care încă nu găsise Roma suficient de sigură pentru a se întoarce) și la care participă o mulțime de alți demnitari religioși și civici. Dominicanii nu mai erau obligați să se cazeze în baracile dărăpăname din care fuseseră evacuați soții Silvestrini. Arhitectul Michelozzo le construise o biserică atrăgătoare, mănăstiri spațioase, o sală capitară mare și o trapeză lungă. Exista chiar și o cameră specială în care un frizer își putea desfășura meseria, tonsurând capetele călugărilor. Sus cu un etar de scări era dormitorul. Peste patruzeci de chilii erau la dispoziția călugărilor, pentru a fi folosite pentru rugăciune, studiu, somn și, în anumite ocazii speciale, autoflagelare.

Facturile pentru toate au fost plătite de Cosimo, inclusiv cele pentru un altar cu o Madona cu Pruncul pe un tron de aur înconjurat de sfinți și îngeri. Zeci de fresce au decorat sala capitară, mănăstirile, coridoarele și chiliiile.

Toate aceste lucrări frumoase fuseseră pictate de un călugăr rezident, Guido di Pietro, care, după ce a luat obiceiul dominican la vârsta de douăzeci și unu de ani, și-a luat numele Fra Giovanni. Un „om cu totul modest și evlavios”, aşa cum l-a numit unul dintre frații săi călugări, fra Giovanni a plâns, conform legendei, în timp ce picta scene ale Răstignirii, cum ar fi viziunea magnifică din sala capitulară. Giovanni este cunoscut mai bine în istorie ca „Fratele înger”, Fra Angelico.

În acea zi de la începutul anului 1443, singurul lucru rămas de construit la San Marco era biblioteca. Cu doi ani mai devreme, administratorii lui Niccolì Biblioteca avea să devină, cu alte cuvinte, un sediu al învățării străvechi – bogatul fond de cunoștințe care, după cum credea Bruni, ar permite Florenței să lase în urmă toate celelalte orașe.ò Testamentul lui Niccolì a fost de acord că dominicanul mănăstirea ar trebui să devină depozitul sutelor sale de prețioase codice grecești și latine. Aici puteau fi folosite nu numai de călugări, ci și, conform dorințelor lui Niccolì, de oricine dornic de educație. După cum declarase Poggio în discursul său funerar pentru Niccolì, aceste sute de manuscrise ar fi de mare folos pentru public, deoarece „ce poate fi mai splendid, mai placut, mai adaptat studiului umanist, mai util comunei, dacă un public? biblioteca ar putea fi făcută sau născocită, capabilă să devină un fel de excelent birou al elocvenței și al tuturor celorlalte arte bune?

Visul de a crea o bibliotecă care să cuprindă cea mai bună înțelepciune a lumii și apoi de a o pune la dispoziție publicului – sau, cel puțin, jumătatea masculină a publicului – a fost unul străvechi. Cosimo și prietenii săi au fost inspirați în eforturile lor de numeroasele relatări pe care le-au citit despre bibliotecile antice. În copiile lor ale lui Plutarh au aflat cum, după ce a fost eliberat de sub comanda lui în anul 66 î.Hr., generalul roman iubitor de filozofie Lucullus a adunat o mare colecție de cărți și le-a pus la dispoziție tuturor, astfel încât romanii obișnuiți „își petreceau ziua cu unul altul, în evadare bucuroasă din celelalte ocupații ale lor.” De la Suetonius știau că Iulius Caesar, la un deceniu sau două după Lucullus, planuia să facă ceva similar, însărcinându-l pe Varron să adune o colecție de texte grecești și romane pentru uz public. Deși această bibliotecă nu a fost niciodată construită, din a lui Pliniu cel Bătrân — tocmai ambiția lui Cosimo, Niccolì

și a prietenilor lor. Istoria naturală au aflat cum, în 39 î.Hr., la cinci ani după moartea lui Cezar, omul de stat și istoricul Asinius Pollio și-a realizat în sfârșit acest vis. . Potrivit lui Pliniu, prin înființarea unei biblioteci în Atriumul Libertății de pe Dealul Aventin, Pollio „a făcut din operele de geniu proprietatea publicului”

Roma antică se lăudase în cele din urmă cu peste douăzeci de biblioteci publice. Erau presărați în jurul dealurilor și forumurilor sale, adăpostite în temple, palate și portice, chiar și în băi. „Orice au conceput oamenii din vechime sau din zilele noastre în inimile lor învățate”, a observat fericit poetul Ovidiu, „este deschis pentru a fi inspectat de cei care vor citi”. Cum trebuie să fi oftat de placere umaniștii florentini, sau poate că au strâns din dinți de invidie, când au citit descrierea lui Marcus Aurelius despre felul în care stătea pe canapea citind lucrări despre Cato împrumutate din biblioteca din Templul lui Apollo de pe Dealul Palatin, sau când au citit referințele întâmplătoare ale lui Aulus Gellius din Nopțile mansardelor despre cum se relaxa cu prietenii în biblioteca fondată de Domițian în palatul lui Tiberius sau cum a localizat în cele din urmă o lucrare a lui Lucius Aelius în biblioteca fondată de Vespasian în Templul lui Pace.

Gellius povestește o anecdată care indică ușurința de a accesa informații în Roma antică. Într-o vizită la Tibur, pe dealurile din afara orașului, a întâlnit un bărbat care i-a spus că apa din topirea zăpezii – pe care Gellius o bea pentru a se împrospăta – este dăunătoare sănătății. Când Gellius a întrebat cum știa acest fapt, omul s-a dus pur și simplu la biblioteca publică locală, găzduită în Templul lui Hercule și „bine aprovizionată cu cărți”, de la care a împrumutat un volum al lui Aristotel pe care, pe măsură ce a continuat să-l arate lui Gellius, a explicat clar că apa de topire a fost nesănătoasă pentru ființe umane. „Și aşa, din partea mea, am declarat imediat război zăpezii”, a spus Gellius.

Florentinii erau hotărâți să creeze unul dintre aceste tipuri de biblioteci publice pentru ei însiși. În acest scop, Cosimo intrase în posesia codurilor lui Niccoli la scurt timp după moartea sa, transportându-le la mică distanță de casa lui Niccoli, lângă biserică San Lorenzo, pentru a le păstra în propriul palat. În 1441, el a cumpărat volumele de pe moșia lui Niccoli, angajându-se să-și plătească datoriile, care se ridicau la marea sumă de 700 de florini. Donându-le lui San Marco, Cosimo s-a angajat să plătească

pentru legarea manuscriselor, împreună cu construirea bibliotecii în care vor fi găzduite.

Încă o dată, Michelozzo a fost pus la lucru, iar până în 1444 spațiul era complet: o sală de lectură magnifică de aproximativ cincizeci de metri lungime și doisprezece metri lățime. Lumina soarelui trecea înclinat prin douăzeci și patru de ferestre cu pervaz adânc, cele din partea de vest dând spre o grădină proiectată de însuși Cosimo. Pereții erau pictați în verde, o imitație a marmurei caristeene, cu care – după cum știau Cosimo și prietenii săi citind Etimologiile lui Isidore din Sevilla – vechii îmbrăcaseră pereții bibliotecilor lor, deoarece culoarea verde înviora ochii obosiți. O placă de marmură de pe perete declara că noua bibliotecă din San Marco deținea colecția lui Niccolò Niccoli, păstrată prin generozitatea extraordinară a lui Cosimo de' Medici. Fiecare codex a fost inscripționat cu grijă Ex hereditate doctissimi viri Nicolai de Nicholis Florentia — „moștenirea celui mai învățat om, Niccolò Niccoli al Florenței”.

Manuscrisele din mănăstiri și alte instituții nu au fost păstrate, aşa cum sunt astăzi, pe rafturi de cărți aliniate pe pereți, ci mai degrabă în dulapuri sau dulapuri numite armaria, sau uneori pe mese sau bănci lungi. Codurile erau depozitate plat, nu vertical, iar dacă erau deosebit de valoroase, puteau fi fixate de mese cu lanțuri. Cititorii s-au deplasat prin încăpere în funcție de manuscrisele pe care doreau să le consulte, mergând la cărți în loc să li se aducă volumele. Până în anii 1380, biblioteca franciscanilor din Assisi avea optsprezece bănci cu 170 de volume, atât înlanțuite, cât și desfășurate. Alte 520 de manuscrise au fost păstrate în unsprezece dulapuri.

Cărțile lui Niccoli din San Marco ocupau două rânduri de birouri, în total șaizeci și patru, care arătau ca niște strane și care, împreună cu culoarul central lung și coloanele elegante de piatră purtând arcade semicirculare, dădeau bibliotecii aspectul unei biserici. Suprafețele birourilor erau înclinate ca niște pupitre pentru confortul cititorilor. Dedesubt erau prevăzute rafturi pentru a susține volumele atunci când nu sunt utilizate, iar sub aceste rafturi, de asemenea, pentru confort și ușurință, erau suporturi pentru picioare. Anumite volume puteau fi împrumutate cu împrumuturi pe șase luni, dar dacă vreunul dintre manuscrise se pierdea, călugării erau obligați să le înlocuiască în decurs de un an. Dacă călugării ar dovedi custozi atât de neglijenți sau incompetenți, încât au pierdut cărți în valoare de peste cincizeci de florini într-un an dat - cât de puține, în funcție

de valoarea lor, cât două sau trei codice, Cosimo ar lua în considerare mutarea întregii colecții în altă parte.

Biblioteca San Marco era un spațiu de liniște și ușurință, plin de troșnetul blând al pergamentului și zgârietul penelor. Ar fi existat și aroma picant a lemnului, din moment ce toate birourile erau făcute din chiparos, ceea ce era recomandat pentru biblioteci, deoarece parfumul său parfumat ajuta la mascarea miroslui codurilor. La urma urmei, oricât de elegant ar fi scenariul sau cât de frumoase ar fi luminile și legăturile, paginile fuseseră făcute din piei de fiare moarte.

Doar patru sute de cărți – o jumătate din colecția lui Niccoli – au apărut pe rafturi când biblioteca sa deschis în 1444. Multe volume erau încă împrumutate prietenilor cu care Niccoli le împărtășise atât de generos, iar de-a lungul anilor administratorii trecuseră pe lângă altele. Cosimo a consultat catalogul lui Niccoli și a vânat cu atenție volumele rătăcitoare, aducându-le înapoi în colecție dacă era posibil și, dacă nu, făcându-le copii ale acestora. Treptat manuscrisele lui Niccoli au fost restaurate și și-au luat locul pe băncile de chiparoși. În jur. Unii fuseseră trimiși la Roma la cerere, în timp ce alții, poate șaizeci sau șaptezeci, trebuiau vânduți pentru a oferi zestre pentru nepoata lui Niccoli, precum și pentru roaba lui, aşa cum era stipulat în testamentul său.

Cosimo, însă, nu s-a putut abține să nu observe unele lacune serioase în colecție. Comentarii la Scripturi, cărți de drept canonic, lucrările lui Toma d'Aquino: Niccoli nu adunase multe dintre aceste lucrări. „Așa că Cosimo a decis”, a scris Vespasiano, „să adauge bibliotecii tot ce lipsea”. Cosimo a fost hotărât, adică să facă din biblioteca San Marco o colecție exemplară a tuturor ramurilor cunoașterii. Prin urmare, s-a adresat unui prieten, Tommaso Parentucelli, cerându-i să întocmească o listă cu toate lucrările necesare unei astfel de biblioteci — o bibliotecă care să servească nu doar dominicanilor, ci, desigur, și publicului.

Parentucelli a fost bucuros să-i îndeplinească. Era încă o altă stea care pulsa strălucitor în firmamentul intelectual, un preot care, după studii la Bologna, a venit pentru prima dată la Florența la începutul anilor 1420 pentru a preda pe fiile florentinilor bogăți. Mintea lui strălucitoare și personalitatea îndrăzneață au însemnat că a atras rapid atenția superiorilor

săi și a ajuns să-i slujească atât pe puternicul episcop de Bologna, cât și pe Papa Martin al V-lea. La Roma, el și prietenii săi se adunau în aer liber lângă Vatican pentru conversație literară. Ori de câte ori se afla în Florența, putea fi găsit călare pe un catăr pe străzi în drumul său pentru a dezbatе fericit cu savanți precum Poggio și Leonardo Bruni sub Acoperișul pizanilor sau în afara librăriei lui Michele Guarducci.

Erudiția lui Parentucelli a fost legendară. Potrivit lui Vespasiano, el știa întreaga Biblie pe de rost. El studiase scrierile tuturor Părinților Bisericii, „și erau puțini scriitori în greacă sau latină, în orice disciplină, ale căror lucrări el nu le cunoștea”. A fost un bibliofil pasionat, care aducea înapoi manuscrise din expedițiile sale în numele lui Martin și apoi Eugenius în Anglia, Franța, Germania și Elveția. Biblioteca sa era formidabilă în gama și calitatea ei. „Deținea cărți despre toate subiectele”, a scris Vespasiano, și a cumpărat cărți la mâna a doua. Colecția sa includea un manuscris de filozofie medievală din secolul al XIV-lea, deținut cândva de Coluccio Salutati. Parentucelli a scris în buletin că l-a achiziționat de la moștenitorii lui Salutati, menționând că Parentucelli a angajat doar cei mai buni cărturari și iluminatori, plătindu-i întotdeauna frumos. *per manum Vespasiani — „prin mâna lui Vespasiano”*.

Parentucelli a întocmit în mod corespunzător pentru Cosimo o listă de lucrări cu care, credea el, ar trebui să fie aprovizionată o mare bibliotecă. Prin urmare, Cosimo și-a dat seama că, pentru a-și completa biblioteca, va trebui să cumpere mai multe manuscrise. Abilitățile precoce ale lui Vespasiano ca „cel mai bun ghid” pentru găsirea manuscriselor antice au făcut ca, la vîrstă de douăzeci și trei de ani, să intre în serviciul lui Cosimo de' Medici.

La sfârșitul anului 1445, când iarna a cuprins dealurile toscane, Vespasiano a plecat spre Lucca, la patruzeci și cinci de mile la vest de Florența. Bona-credința lui l-a declarat „Această poziție era obligată să deschidă ușile și a fost primit în cea mai bună casă din Lucca, cea a lui Michele Guinigi. Guinigi, în vîrstă de patruzeci de ani, provenea dintr-o familie de negustori și bancheri bogăți de mătase ale căror operațiuni se întindeau până în Flandra, Franța și Anglia. El deținea, printre bogățiile sale, o bibliotecă respectabilă de cărți. Mulți au fost moșteniți de la vîrul său Paolo, care

condusese Lucca între 1400 și 1430 și care și-a cumpărat manuscrisele de la un negustor local care a dublat rolul de farmacist. Pe lângă frumosul său palat și diverse ferme din mediul rural, Michele a fost și proprietarul celui mai faimos reper din Lucca: un turn din al cărui parapet au răsărit stejari.

procuratore, sau agent, al lui Cosimo de' Medici.

Această excursie de cumpărare de cărți s-a dovedit un succes. De la călugării franciscani de la mănăstirea locală Vespasiano a cumpărat patruzeci și nouă de manuscrise pentru 250 de florini. Printre achizițiile sale au fost incluse numeroase glose și comentarii asupra Sfintelor Scripturi. Cu toate acestea, nu toate cărțile din expediția din Lucca au mers în biblioteca lui San Marco: Vespasiano, din proprie inițiativă, a cumpărat pentru el însuși vreo cincisprezece cărți în Lucca, fără îndoială pentru a le vinde din magazinul lui Guarducci - un semn al strategiei sale comerciale inovatoare. Cel puțin două dintre aceste manuscrise, lucrări de Cicero, le-a cumpărat chiar de la Guinigi.

Pentru Vespasiano, totuși, un manuscris frumos ar putea să furnizeze mintea și să împodobească o cameră. Pe lângă faptul că a ajutat la stocarea bibliotecii din San Marco, Vespasiano a primit un alt comision de la Cosimo. Majoritatea codexelor urmău să fie fixate pe birourile lor cu lanțuri atașate de șine de fier, împiedicând cititorii să se descurce cu volumele valoroase. Vespasiano a primit sarcina de a ataşa lanțurile de cărți și, de asemenea, de a le lega. O astfel de muncă poate să fi fost mai degrabă fizică și artizanală decât intelectuală, dar Vespasiano pare să fi făcut plăcere să producă legături de lux pentru clienți și să transforme manuscrisele în artefacte frumoase. Nu a fost de acord cu Seneca cel Tânăr, care i-a condamnat pe colecționari pentru că țin mai mult de exteriorul cărților decât de conținutul lor și pentru că folosesc cărți „nu ca instrumente de învățare, ci ca decorațiuni pentru sufragerie”. Petrarh a criticat, de asemenea, colecționarii care adunau manuscrise ca ornamente pentru casele lor. „Sunt aceia care își decorează camerele cu mobilier conceput pentru a le decora mintea”, a adulmecat el, „și folosesc cărțile aşa cum folosesc vasele corintice”.

Vespasiano trebuie să-i fi plăcut să caute hrană printre birourile și rafturile bibliotecii din mănăstirea San Francesco din Lucca, să caute manuscrise de

cumpărat sau să studieze volumele lui Cicero și alți autori din colecția minunată a lui Guinigi. Dar până atunci era deja cufundat în alte întreprinderi, care trebuie să fi fost la fel de satisfăcătoare, dacă nu mai mult.

Diplomatul englez Andrew Holes se întorsese în Anglia în 1444, după o duzină de ani petrecuți în Italia. În timpul șederii sale, a adunat o colecție de manuscrise atât de mare încât, potrivit lui Vespasiano, a fost nevoie să trimită cărțile în Anglia la bordul unei nave. Succesorul său ca reprezentant al regelui Henric al VI-lea la Curia Romană a fost celălalt bibliofil englez expatriat, William Grey. În urma vizitei sale la Florența în 1442, Gray și-a urmat studiile umaniste la Padova, obținându-și doctoratul în divinitate în septembrie 1445, cu câteva săptămâni înainte de numirea sa ca supraveghetor al regelui. Apoi a părăsit Padova la Roma, la care Papa Eugeniu se întorsese în cele din urmă în 1443, după ce în cele din urmă a considerat că era sigur să-și hazardeze prezența în mijlocul mulțimii romane nestăpâname. Dar, în primul rând, Gray s-a oprit în Florența pentru afaceri importante.

La fel ca Holes, Gray dorea copii ale operelor lui Cicero, după ce a comandat o colecție lui Vespasiano în timpul primei sale vizite la Florența. Cicero a fost autorul latin cel mai admirat de primii creștini precum Sfântul Ieronim și Sfântul Augustin și apoi, o mie de ani mai târziu, de Petrarh, care îl apreciașe, datorită stilului său elegant de proză, „la fel de mult sau chiar mai mult” decât toate celelalte scriitori. Cicero fusese un om de stat roman de rang înalt, un avocat de succes și un scriitor prolific pe teme variind de la retorică la politică și filozofie. Redescoperirea multor dintre discursurile, scrisorile și alte scrimeri ale sale în anii 1300 și începutul anilor 1400 a entuziasmat și inspirat mai multe generații de savanți. Influența a fost deosebit de puternică în Florența, unde Coluccio Salutati, datorită admirației și emulării sale față de stilul lui Cicero, a devenit cunoscut sub numele de Ciceronis simia („maimuța lui Cicero”) – un termen menit să fie măgulitor deoarece Salutati și prietenii săi considerau latinescul din Cicero să fie la cel mai înalt standard posibil.

Născut în anul 106 î.Hr., într-un oraș la șaptezeci de mile sud-est de Roma, Marcus Tullius Cicero și-a luat numele de familie, potrivit biografului Plutarh, de la un strămoș cu o adâncitură în nas care semăna cu despiciatura unui năut (cicer în latină). Strălucirea lui Cicero s-a arătat

devreme: adulții s-au înghesuit la școala lui pentru a asista la spectacolele sale uimitoare la clasă. Ajuns la Roma ca adolescent, a studiat sub doi oratori criminalistici, avocați исcusitori pe care îi urmărea și îi ajuta în timp ce pledau în Forum sau vorbeau în Senat; a scris și poezie. Apoi, în 91 î.Hr., încă doar cincisprezece ani, a început serviciul militar, ceea ce l-a văzut promovat în decurs de un deceniu la comanda unei armate. S-a dovedit rapid un orator strălucit după ce s-a întors la curțile romane, dar când avea douăzeci și șapte de ani, evenimentele politice de la Roma l-au obligat să-și întrerupă cariera înfloritoare și să petreacă doi ani în străinătate, inclusiv șase luni la Atena (ca toți romanii educați, el vorbea fluent greaca). În cele din urmă, în anul 75 î.Hr., la vîrstă de treizeci și unu de ani, și-a lansat cariera publică de chestor, funcție de rang înalt care i-a acordat automat calitatea de membru pe viață în Senatul roman. O ascensiune rapidă într-o serie de funcții judiciare a culminat cu alegerea sa ca consul sau magistrat șef, în 63 î.Hr.

Implicitarea strânsă a lui Cicero în politica Republicii Romane l-a văzut plin de onoruri, inclusiv titlul de Pater Patriae, „tatăl patriei”. I-a câștigat și dușmani puternici. Serviciul său public a fost punctat de perioade de retragere prudentă, în timpul cărora a compus cărți, precum, la mijlocul anilor cincizeci, după ce a fugit în Grecia, celebrul său De Oratore (un dialog despre pregătirea unui orator) și Despre Republică. Un deceniu mai târziu, în timpul unui alt interval forțat înainte de asasinarea lui Iulius Caesar în 44 î.Hr., el a scris lucrări printre care Brutus și Oratorul.

Cicero nu a fost nici implicat în complotul împotriva Cezarului și nici prezent în Senat atunci când fapta a fost comisă. Cu toate acestea, două zile mai târziu s-a exprimat în favoarea unei amnistii generale. Apărând rapid ca campion al Republicii, el l-a atacat pe Marc Antoniu într-o serie de paisprezece discursuri („filipicii”) și a încercat să-l câștige pe Octavian, în vîrstă de nouăsprezece ani, viitorul împărat Augustus, alături de el. Cu toate acestea, célébra sa retorică l-a eşuat. În noiembrie 43 î.Hr. a fost executat la ordinul lui Antoniu, capul și mâna dreaptă expuse ulterior în Forum, scena atâtore dintre triumfurile sale oratorice. Soția lui Antony, Fulvia, și-a luat propria ei răzbunare specială. „Și Fulvia și-a luat capul în mâini”, a spus istoricul Cassius Dio, „înainte de a fi îndepărtat și, după ce a abuzat de el cu rea și scuipat pe el, l-a pus pe genunchi, a deschis gura și a

scos limba, care a străpuns cu acele pe care le folosea pentru păr, rostind în același timp multe glume brutale.”

Moștenirea lui Cicero pentru mai bine de o mie de ani după moartea sa a fost puternic în contradicție cu angajamentul politic viguros care l-a ucis. De-a lungul Evului Mediu, când doar câteva dintre operele sale erau cunoscute sau citite și când cavalerii și călugării, în orice caz, nu acordau prea multă atenție tratatelor de afaceri politice republicane, Cicero a ajuns să fie considerat — datorită citațiilor greșite și neînțelegerilor — ca un reprezentant al vieții contemplative mai degrabă decât a vieții active. Această viziune asupra lui Cicero a fost spulberată în 1345, când Petrarh a descoperit un manuscris din scrisorile lui Cicero către prietenul său Atticus în biblioteca din Verona. Aceste scrisori private au dezvăluit că Cicero nu a dus o viață liniștită pe moșia sa de la țară, meditând asupra adevărurilor veșnice, ci mai degrabă s-a implicat în „certe inutile” (cum a spus un Petrarh dezamăgit) în căutarea „falsei splendorii” gloriei lumenești. „Oh, dacă nu ai fi aspirat niciodată la însemnele consulului sau la triumfuri!” s-a plâns Petrarh, autorul cărții Despre viață solitară, care a preferat să-și trăiască propria viață departe de mulțimea nebunească.

În timp ce acest angajament pentru o viață activă l-a șocat și dezamăgit pe Petrarh, savanții care au venit după el, precum Salutati și Leonardo Bruni – ambii, ca cancelari ai Florenței, erau profund cufundați în politică – au aplaudat serviciul public și fervoarea patriotică a lui Cicero. În 1415, Bruni a scris o biografie a lui Cicero, pe care a intitulat-o Cicero Novus, dezvăluind și celebrând „noul Cicero”, un savant care era în același timp un om cu acțiune politică robustă. Apoi, șase ani mai târziu, o copie completă a scriierilor retorice ale lui Cicero, inclusiv a lui Brutus, pierdută de multe secole, a fost descoperită în Lodi, în nordul Italiei. (Manuscrisul lui Brutus a dispărut în mod misterios în 1425, dar nu înainte ca din el să fi fost făcute un număr de copii – dintre care cel puțin trei încă supraviețuiesc.) După aproape o mie cinci sute de ani, în Republica Florența, Cicero a început să vorbească cu un nou vârstă: unul dornic în cele din urmă să-și țină seama de sfaturile sale despre vorbirea și conduită civică în centrele urbane, unde deciziile erau luate de „adunări de oameni”.

Acesta era, deci, Cicero pe care Vespasiano îl reproducea pentru clienți precum Andrew Holes și William Grey, dintre care ultimul, a remarcat el cu aprobare, dorea să adune „o bibliotecă foarte demnă” de cărți antice. Scrierile lui Cicero au fost esențiale pentru această colecție - de aici o escală a lui Grey la Florența pentru a vizita Strada Vânzătorilor de cărți și a verifica progresul manuscriselor sale. Un cartolaio cu resursele lui Vespasiano ar fi putut găsi diverse manuscrise Cicero la mâna a doua fără prea multe probleme, dar un om cu mijloacele vaste ale lui Grey și-ar putea permite să comandă un manuscris complet nou. Și nu numai Cicero: el dorea și o copie a Istoriei naturale a lui Pliniu cel Bătrân, precum și unul dintre acel alt tratat umanist esențial, Institutio Oratoria a lui Quintilian.

Până în toamna anului 1445, Vespasiano finalizase primul volum sau două din ceea ce era destinat să devină un set de cinci volume de lucrări ale lui Cicero. Una dintre ele, scrierile lui Cicero despre retorică, purta pe ultima pagină o inscripție a lui Ser Antonio di Mario, scribul angajat de Vespasiano să copieze textul. Ser Antonio a anunțat cu majuscule, alternând în roșu și negru, că a finalizat lucrarea la Florența pe 12 noiembrie 1445.

Prietenul lui Vespasiano, Poggio, i-a numit pe englezi „acei barbari”, printre care erau „foarte puțini iubitori de literatură”. Cu toate acestea, perechea de englezi, Holes și Grey, i-au oferit lui Vespasiano multe dintre primele sale comisioane, iar comenzile și achizițiile lor au ajutat la stabilirea reputației sale. Mai mult decât atât, ele par să fi inspirat modelul de afaceri al lui Vespasiano - acela de a produce manuscrise de lux ale clasiciilor latini pentru clienți bogăți și învățați.

Capitolul 7

Scrisori antice

Producerea de noi manuscrise ale scriierilor lui Cicero a fost în mod clar o întreprindere mai laborioasă și mai implicată decât pieptănarea rafurilor somnoroase ale bibliotecilor franciscane pentru codexele neglijate. Cuvântul „manuscris” provine din latinescul *manu scriptus*, „scris de mâna”, dar orice manuscris a fost produsul unui lucru mult mai mare decât simpla scriere cu o singură mâna. A fost un proces în mai multe etape, care a durat luni sau chiar ani, care a cerut expertiza unei serii de meseriași și meșteri specialiști, de la pergamenteri la cărturari, miniaturiști, bătători de aur și chiar și apoticari, dulgheri și fierari.

Primul pas esențial a fost găsirea exemplarului: textul, cât mai sigur, din care să lucreze scribul. Nu întâmplător, în excursia sa la Lucca din 1445, Vespasiano a cumpărat două exemplare ale lui Cicero de la Michele Guinigi. Ochii săi ascuțiți au observat fără îndoială că aceste manuscrise ar fi texte excelente de comparat cu acele volume pe care le pregătea pentru Grey.

Vespasiano producea ocazional lucrări pe hârtie, din care, ca toti cartolai, avea provizii gata. În cea mai mare parte, totuși, clienții săi se așteptau ca el să folosească pergamant. Cartolai purta stocuri de pergamant, care era făcut din piele de oaie sau de capră, iar uneori și din măgari. Cel mai frumos și mai scump material pe care să scrie a fost pielea de vițel, sau velină, cuvântul „vellum” venind (ca și cuvântul „vițel”) de la *vitulus*, latină pentru „vițel” (vitello în italiană). Cu cât vițelul este mai Tânăr, cu atât pielea este mai fină și mai albă; velinul uterin, de la viței avortați sau născuți morți, era cel mai fin și cel mai alb dintre toate – dar și, din cauza rarității sale, folosit rar.

Aprovizionarea cu piei pentru pergamant a fost întotdeauna dependentă de preferințele alimentare ale populației locale. Apetitul pentru Italia însemna că manuscrisele din Italia erau adesea făcute din piele de capră. Această dependență a industriei cărții de palatul localnicilor este reflectată

în plânsul unui Patriarh al Ciprului din secolul al XIII-lea, Grigore al II-lea, că abia după Postul Postului Mare, când oamenii au început să mănânce din nou carne, va putea să obțină pieile necesar pentru un manuscris al lui Demostene. De sute de ani, transmiterea cunoștințelor a depins de poftele carnivore și de o bună creștere a animalelor. Volumele mari cu sute de pagini necesitau pieile multor animale. Adesea era nevoie de câte o capră pentru fiecare pagină de pergament dintr-o carte liturgică mare, cum ar fi un antifonar, în timp ce o Biblie putea lua pieile a peste două sute de animale - o turmă întreagă de capre sau turmă de oi, capre (o carte de rețete oferită sfaturi despre cum să le prăjiți, să le fierbeți sau să le fierbeți, cum să le gătiți ochii, urechile, plămânii și testiculele și cum să le facă plăcinte din cap)

Producătorii de pergament din Florența erau, ca și cartolai, îngrămădiți în jurul Badiei, în Strada Vândătorilor de Librări. Pentru a-și cumpăra pieile, trebuiau să viziteze măcelarii de pe Ponte Vecchio. În 1422, din motive de igienă, guvernul a ordonat măcelarilor orașului să-și mute operațiunile în magazinele de pe pod, deja ocupate de tăbăcari, vândători de pește și producători de curele. De aici, măcelarii puteau să toarne cu bucurie sânge și alte râuri direct în Arno, mai degrabă decât, ca înainte, să murdărească străzile orașului. Producătorii de pergament, în concurență cu tăbăcării, încercau să obțină cele mai bune piei de la măcelari, cei cu cele mai puține tăieturi, tăieturi și cicatrici și cel mai mic număr de mușcături de căpușe și muște.

Procesul de fabricare a pergamantului era abia mai puțin urât miroitor decât munca tăbăcării, care foloseau atât urină, cât și bălegar pentru a-și vindeca pieile. Producătorii de pergament își căruiau grămadă de piei înapoi la sediul lor, le ungeau cu var vii coroziv, le îndoiau pe lungime, apoi le puneau într-o cuvă pentru a fermenta. După o săptămână sau două, pieile erau pescuite din cuvă, scăldate în apă de var și apoi atașate cu cuie de rame de lemn și întinse strâns în timp ce părul și carne rămase erau răzuite cu un cuțit în formă de semilună. Încă încordate pe cadru, acestea erau frecate cu cretă sau praf de oase și frecate cu piatrăponce, sau poate că aceste resturi exterioare serveau la realizarea adezivilor, în timp ce alte decupări, cum ar fi pielea de la umeri, gât și flancuri, cu boabele lor mai grosiere și forma

mai incomodă, ar putea fi folosite ca pergament ieftin pentru cărțile pentru copii, cum ar fi osul de sepie. Apoi au fost frecate și frecate din nou și din nou, până când suprafața ambelor părți a devenit netedă și palidă, deși pielea de oaie dădea întotdeauna o culoare gălbuie și pielea de capră una ușor gri. Pielea a fost apoi tăiată din cadru într-un dreptunghi îngrijit. Forma dreptunghiulară a cărților (în Evul Mediu codurile aveau în general un raport lățime-înălțime de 2:3) a fost determinată în multe privințe de forma pieilor de animale odată ce acestea au fost tăiate de extremitățile lor. Santacroce.

Următoarea operațiune a implicat tăierea pielii cu un alt instrument ascuțit, reducând-o la aproximativ jumătate din grosimea inițială. Pergamentul trebuia să aibă grija nici să rupă pielea, nici să nu creeze o grosime neuniformă. Pergamentul pentru manuscrise mari și luxoase a fost răzuit mai puțin, aşa că a rămas suficient de robust pentru a transporta decorațiunile. Chiar și aşa, aceste pagini au fost reduse la o grosime de 0,1 milimetru, sau / de inch. În acest moment, orice defecte ale pielii, de la mușcături de insecte sau tăieturi ale rănilor vechi, ar putea lăsa suprafața cu mici perforații ovale în jurul cărora scriitorul ar trebui să lucreze. Calitatea defectuoasă a pergamentului – dacă era prea aspru, gras sau casant – era unul dintre multele lucruri de care s-au plâns cărturarii în manuscrisele lor. „Pergamentul este păros”, s-a lamentat un scrib medieval.

Dreptunghiul mare de pergament era apoi tăiat în patru sau opt bucăți. Pergamentul era vândut în diferite dimensiuni în funcție de tipul de carte căruia îi era destinat. Una dintre cele mai mari dimensiuni a fost folosită pentru antifonare, care trebuiau citite simultan de la distanță de multe perechi de ochi - cei ai membrilor corului. Paginile lor aveau adesea două picioare înălțime cu mai mult de un picior lățime, cu doagele (liniile orizontale pe care apar notele muzicale) desenate de aproape doi centimetri înălțime. Paginile de pergament folosite de Vespasiano pentru ediția sa a lui Cicero pentru William Gray aveau paisprezece inci înălțime pe zece inci lățime, dimensiunea cunoscută sub numele de foglio comune sau foaie comună.

În Florența, pergamentul era de obicei vândut în quire alcătuite din cinci foi împăturite în jumătate pentru a face zece foi, care, înscrise pe ambele părți, dădeau douăzeci de pagini de text. Una dintre aceste quire ale lui Cicero având în vedere că manuscrisul său al scriierilor retorice ale lui

Cicero necesita 125 de foi sau mai mult de o duzină de quire, doar pergamentul pentru acest volum trebuie să fi costat pe Vespasiano aproximativ un florin și jumătate. Această sumă a fost o cheltuială semnificativă – aproximativ o lună de chirie pentru magazinul din Strada Vânzătorilor de cărți. Iar cea mai scumpă mâna de lucru și materiale trebuiau încă să vină. foglio comune putea costa până la zece soldați.

După ce s-a aprovisionat cu pergament, Vespasiano era gata să angajeze un scrib. Călugării din Badia, vizavi de prăvălia lui Vespasiano, mai lucrau ca cărturari. La fel au făcut și călugărițele franciscane de la mănăstirea Santa Brigida del Paradiso, călugărițele benedictine din Santissima Annunziata della Murate și, într-adevăr, călugărițele de la alte cinci mănăstiri împrăștiate în Florența și în jurul lor. Cu toate acestea, manuscrisele pe care le-au produs erau de natură liturgică – breviare, lectionare, misale și aşa mai departe. În Florența, ca și în mare parte din restul Europei, scribii care copiau lucrări seculare, cum ar fi clasicii latini, nu se găseau în scriptoria mănăstirilor și mănăstirilor, ci mai degrabă în magazinele notarilor și în studiile assortatelor cărturari care altfel ar putea lucra. ca secretari ai bărbaților înstăriți sau tutori ai fiilor lor. Notarii au făcut scriii ideali pentru că profesia lor îi chema să întocmească contracte și alte documente în limba latină, pe pergament, cu o scriere de mâna lizibilă. Nici ei nu au lipsit, pentru că notarii erau cea mai numeroasă profesie din Florența în prima jumătate a secolului al XV-lea — și multe dintre magazinele lor se întindeau pe Strada Librărilor și Via del Palagio.

Majoritatea scribilor angajați de-a lungul anilor de Vespasiano, cum ar fi Ser Antonio di Mario, au fost într-adevăr notari (toți au folosit cuvântul onorific „ser”, mai degrabă ca „Esq.” este adăugat după numele unui avocat). Mulți notari și-au completat veniturile copiind manuscrise cu jumătate de normă în magazinele sau în casele lor, dar alții, precum Ser Antonio, au abandonat cu totul profesia notarială și au lucrat cu normă întreagă ca scribi, adesea destul de profitabil. Într-adevăr, scribul reprezenta cea mai mare cheltuială a unui vânzător de cărți, asumând până la două treimi din costul de producție al unui manuscris, cel puțin de două ori mai mult decât pergamentul. În general, ei erau plătiți de către care, câștigând o sumă fixă pentru fiecare zece frunze, la care Ser Antonio ar fi fost plătit cu

mai mult de cinci florini pentru munca sa la manuscrisul Cicero pentru William Grey. Copierea a zece sau douăsprezece astfel de manuscrise pe an i-ar permite unui scrib să se bucure de un confort mai mult decât tolerabil. de pergament sau douăzeci de pagini copiate față și spate. Taxa medie era în jur de treizeci sau patruzeci de soldați pe cotă,

Scribii trebuiau adesea să lucreze rapid și prolific din cauza cerințelor patronului, a limită de timp impusă de oricine a împrumutat exemplarul și a proprietarilor nevoi financiare. Una dintre cele mai impresionante fapte de scribal din Florența a fost cea a unui copist la mijlocul anilor 1300 care a produs – pe parcursul a aproximativ douăzeci de ani – ceea ce a devenit cunoscut legendei sub numele de *gruppo del Cento* sau „Grupul celor o sută”. : o sută de manuscrise ale Divinei Comedie a lui Dante, ale căror venituri au oferit zestre pentru numeroasele fiice ale scribului. Descendenții căsătoriilor fiicelor sale s-au numit *dei Centi*, „ai sutei”, luându-și cu mândrie numele de familie din eforturile bunicului lor.

Multe alte fapte remarcabile ale scribalului sunt înregistrate. Un copist care lucra în Florența a reușit să completeze o quire (adică douăzeci de pagini față și spate) la fiecare două zile. Poggio a lucrat cu o viteză dublă atunci când și-a produs Quintilian complet în treizeci și două de zile, rezultând câte o cutie în fiecare zi. El a copiat odată 152 de pagini dintr-o lucrare în douăsprezece zile, iar în 1425 i-a promis că îi va oferi lui Niccolò Niccoli un nou manuscris al lui Lucretius Despre natura lucrurilor în doar două săptămâni, deși în cele din urmă lucrarea a durat o lună. Una dintre cele mai rapide pane i-a aparținut unui scrib pe nume Giovanmarco Cinico, care a copiat odată 1.270 de pagini din Istoria naturală a lui Pliniu în 120 de zile și într-o mână frumoasă și lizibilă. S-a semnat, suficient de potrivit, ca Velex — „Rapid”.

Nu avem nicio înregistrare despre cât timp a durat Ser Antonio pentru a copia cele 250 de pagini ale manuscrisului pentru William Grey. Dar, în general, a lucrat atât rapid, cât și prolific. El a finalizat un manuscris al lui Vergiliu în aprilie 1445, cu doar șapte luni înainte de a semna Cicero pentru Vespasiano. În ultimele douăsprezece luni, copiase două. Într-un an, a reușit să copieze cel puțin șapte manuscrise, inclusiv una dintre traducerile lui Bruni ale unui dialog platonic., sau 600 de pagini.

În alegerea lui Ser Antonio, Vespasiano alesese cu înțelepciune pentru această importantă comisie timpurie un veteran talentat și capabil, cu aproape treizeci de ani de experiență. Frumoasa sa scriere de mâna a înfrumusețat manuscrisele multor lucrări importante și prețuite: Nopțile de mansardă ale lui Gellius, Viețile lui Plutarh, Despre limba latină a lui Varro, traducerile lui Bruni atât ale lui Platon, cât și ale lui Aristotel, împreună cu multe altele. A copiat manuscrise pentru cele mai bune colecții din Florența. El a fost, de fapt, scriitorul preferat al lui Cosimo de' Medici, incluzând la sfârșitul transcripțiilor sale salutări afectuoase precum „Lectură fericită, cel mai dulce Cosimo”.

Asemenea comentarii Ser Antonio le-a plasat întotdeauna la sfârșit, în ceea ce a ajuns să fie cunoscut sub numele de colofon. Cuvântul „colofon” derivă din greacă. Scribul care a copiat o parte din masivul lui Aquino Alteori, cărturarii s-au adresat viitorilor cititori, avertizându-i să fie atenți cu manuscrisul: „Te implor, prietene, când îmi citești cartea, să ține-ți mâinile la spate, de teamă să nu faci rău textului printr-o mișcare bruscă.” Cărturarii le-au cerut deseori cititorilor să se roage pentru κορυφή, adică vârf de deal sau vârf, dar la un moment dat a căpătat un sens metaoric al unei atingeri finale sau al unei lovitură de încoronare: filosofii greci antici vorbeau despre „a pune un colofon” într-o ceartă. Putem aprecia cum un scrib, după ce a copiat sute de pagini dintr-un manuscris, ar fi putut simți că a escaladat un vârf, iar termenul a fost adoptat pentru desenele, înfloririle și sloganurile adăugate adesea de către scribi la capetele manuscriselor lor. Summa Theologica s-a încheiat cu un strigăt de triumf epuizat: „Aici se termină a doua parte a lucrării fratelui Toma d'Aquino din Ordinul Dominican, incredibil de lungă, prolioasă și plăcătoare pentru scrib. Multumesc lui Dumnezeu, multumesc lui Dumnezeu și din nou multumesc lui Dumnezeu!” suflete. O variație plină de umor a acestei convenții a apărut într-un manuscris copiat de o călugăriță florentină pe nume Sara. „Lasă că oricine citește această viață devotată să se roage lui Dumnezeu pentru mine, sărmana soră Sara”, a început ea, înainte de a adăuga: „Și dacă nu o faci, te voi sugruma când voi fi moartă”.

Pentru colofonii săi, Ser Antonio a folosit o busolă pentru a desena un cerc în jurul căruia își punea numele și data la 360 de grade, înregistrând uneori și un eveniment în desfășurare. Și-a început lunga carieră în vara anului 1417, când a încheiat un manuscris cu observația că „a muncit în

timpul ciumei din Toscana". Unul dintre celealte manuscrise ale sale, semnat în mai 1426, afirmă că Florența lupta curajos cu „tirania ducelui de Milano, care ducea un război ilegal și nedrept”.

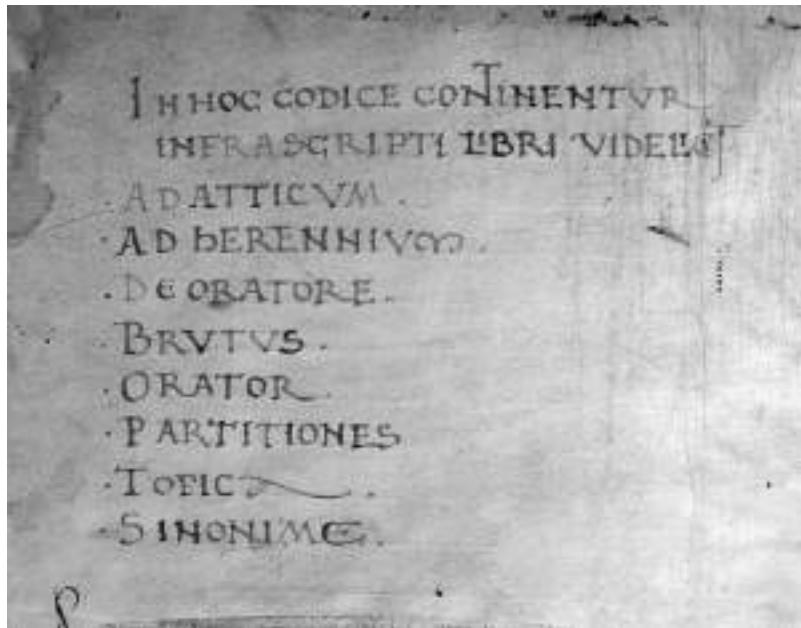
Vespasiano a pregătit pergamentul pentru Ser Antonio, ținându-l cu linii, atât pe orizontală, cât și, pentru a justifica textul, pe verticală la margini. Această sarcină ar fi fost printre primele pe care le-a învățat de la Michele Guarducci. Cartolai întepă marginile cu un ac sau o roată, deseori împingând punctul prin câte o cutie la un moment dat. Operația a necesitat o anumită forță fizică (și, fără îndoială, a dus uneori la răni minore). Perforațiile mici indicau unde trebuie trasate exact liniile orizontale sau, mai rar, marcate cu un stilou. Scopul de a întepă câte o cerință la un moment dat a fost să se asigure că spațierea este uniformă pe toate paginile. Manuscrisul Cicero al lui Ser Antonio prezintă treizeci și șase de rânduri de text pe fiecare pagină, cu liniile directoare cu cerneală pală încă puțin vizibile. Sarcina de a conduce pergamentul era una plăcitor de repetitivă, dar avea importanță evidentă de a asigura linii uniform distanțate și un text care se desfășoară neabătut pe pagini. Ca și în arhitectura florentină, la fel și în manuscrisele florentine, frumusețea constă în simplitate, regularitate și simetrie.

Cu pergamentul așteptându-l, Ser Antonio ia loc la biroul lui. Suprafața lui de scris, înclinată la un unghi de aproximativ treizeci de grade, deține exemplarul, ochiul alb și două călițe încastrate în găuri. Pentru a îndepărta orice grăsimi de pe pagină, o stropește cu cretă sau praf de oase, acesta din urmă realizat (cum se recomandă un manual) prin incinerarea piciorului sau umărului unei oi și apoi măcinarea cenușii pe o lespede de porfir. Apoi, pentru a îndepărta praful în exces, el periază suprafața cu un picior de iepure.

Urmează pregătirea instrumentului vital al muncii sale: pena sa, făcută dintr-una dintre penele de zbor ale unei gâscă (cuvântul stilou derivă din latinescul *penna*, „penă”). El a tăiat deja cu grijă barbele din tijă, care este asezată la duritatea potrivită, dar totuși suple. Îi taie vârful până la un punct și apoi, pentru a face penita mai flexibilă și pentru a ajuta la curgerea cernelii, face o incizie scurtă pe lungimea sa. Aceste proceduri le va repeta de nenumărate ori pe zi, penisul crescând încet pe măsură ce o îndepărtează.

În continuare, Ser Antonio înmoia pana într-unul dintre cele două cornuri de cerneală. Unul are cerneală neagră, celălalt roșu. Principalele ingrediente pentru cele dintâi sunt vinul și scoarțele și sevele de la diferiți copaci, inclusiv biliarele de stejar, bulgări mici, bogati în tanin, care cresc pe crenguțele stejarilor în care muștele biliare își depun ouăle. O rețetă italiană de cerneală neagră sfătuia să luăti patru uncii de fiere zdrobită și să le amestecați cu o sticlă de vin alb tare, coajă de rodie, scoarță de la frasin de munte, rădăcina unui nuc și gumă arabică - seva dintr-un salcâm . Aceste ingrediente au fost lăsate la soare și amestecate la fiecare câteva ore. În acest amestec s-au adăugat, după o săptămână, câteva uncii de „vitriol roman” sau sulfat de cupru. Amestecul a mai rămas apoi câteva zile și a fost amestecat în mod regulat. Apoi a fost pus peste foc și fierit „pentru timpul unei miserere” – atâtă timp cât a fost nevoie pentru a recita cele nouăsprezece versete din Psalmul 51. Apoi, băutura neagră care clocotea a fost răcită, strecurată prin lenjerie și lăsată să stea în soare încă două zile. „Dacă apoi puneți în el puțin alaun, îl va face mult mai strălucitor”, a susținut rețeta, „și va fi o cerneală de scris bună și perfectă”.

Ser Antonio și-a cumpărat cerneala neagră fie de la un cartolaio (care vindea și pixuri de gâscă), fie de la una dintre mănăstirile din Florența. Pe o bucată de hârtie sau pergament, făcând un scurt doodle, testează atât penita, cât și cerneala roșie. El poate face el însuși cerneală roșie amestecând albușul de ou și guma arabică cu cinabru, o piatră roșiatică găsită în Toscana și cumpărată, deja măcinată, de la farmacia locală. O altă scufundare în cornul de cerneală și el plutește deasupra paginii goale, cu suprafața ei plutitoare apăsată cu cuțitul pe care îl ține în mâna stângă. Degetul lui mijlociu este mai jos pe ax decât arătător: cu atât mai bine controlează penita. Își ține pena în unghi drept față de suprafața pergamantului: cu atât mai bine pentru ca cerneala să curgă de la penit la pagină.

„Cuprins” al lui Ser Antonio di Mario pentru unul dintre manuscrisele Cicero comandate de William Grey.

După o verificare rapidă a exemplarului, Ser Antonio aduce penita la suprafață - scrie pe partea mai netedă, cu carne - și face prima lovitură. Trei mișcări scurte, trei schimbări rapide de unghi și presiune. Fără să ridice stiloul, el face o fesă rapidă spre dreapta, o lovitură în jos mai lentă și mai grea, apoi o ușoară eliberare de presiune și o altă fesătură orizontală, plină de plum, înainte ca penita să fie ridicată clar: litera I, cursa sa în jos în vârf și coadă de minuscule. serifii.

Ser Antonio continuă cu majuscule, încă în roșu: IN HOC CODICE CONTINENTUR. „Această carte conține...” El pronunță cuvintele cu voce tare în timp ce scrie, pentru a le aminti mai bine în timp ce ochii lui se mișcă înainte și înapoi de la textul copiei la pergament. „Trei degete țin stiloul”, a scris un scrib, „doi ochi văd cuvintele, o singură limbă le rostește și tot trupul muncește”.

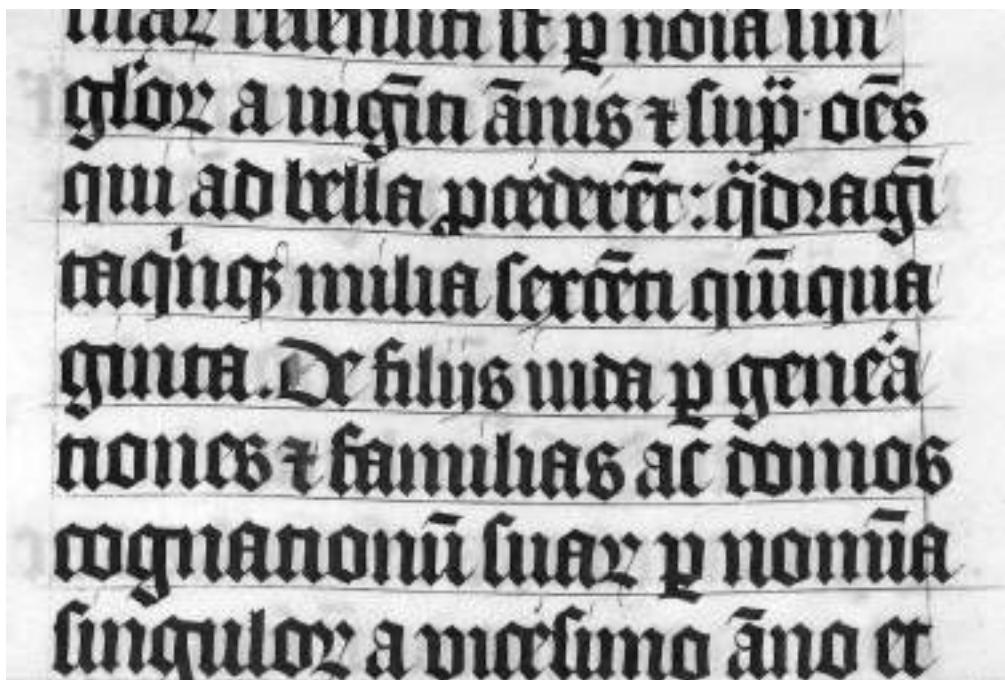
Ser Antonio își parcurge pagina, furnizând cuprinsul cu cerneală roșie. Este un apel nominal al unora dintre cele mai faimoase și influente lucrări ale lui Cicero, cum ar fi Scrisori către Atticus, redescoperite de Petrarh la Verona în 1345, și Oratorul și Brutus, ambele redescoperite mai recent în Lodi. Vespasiano a achiziționat probabil exemplarele pentru Ser Antonio de la Cosimo de' Medici, care și-a făcut copii pentru el în anii 1420. S-ar putea

să le fi găsit și în biblioteca din San Marco, pentru că în 1423 Niccoli a copiat atât Oratorul, cât și Brutus în scriptul său distinctiv.

Ser Antonio completează pagina de conținut și trece la următoarea. Quire a fost aranjat de Vespasiano astfel încât această pagină care se confruntă, prima a textului propriu-zis, este și partea mai netedă, de carne. Părțile de carne se confruntă întotdeauna cu carnea; părțile părului sunt întotdeauna orientate spre păr (acestea sunt puțin mai aspre, adesea ușor pisate din foliculi). Ser Antonio taie o nouă pană, de data aceasta tăind un vârf mai fin, apoi înmuiieză penita în cerneala neagră. După un alt proces, începe să scrie. Primul text este Rhetorica ad Herennium, în care Cicero îi dă prietenului său Gaius Herennius lecții despre cum să țină un discurs. A fost un tratat foarte iubit de umaniștii din Florența, unde un discurs de succes depindea de capacitatea de a folosi logica și rațiunea pentru a-i convinge pe alții, de a-ți „înclina auditorul să meargă oriunde ai dori”.

Ser Antonio începe să copieze cuvintele lui Cicero, nu cu majuscule, ci cu o mână mai mică, un script elegant și lizibil al căruia el este unul dintre cei mai timpurii și mai talentați pionieri. Acest aşa-zis scenariu umanist este un dar pe care scribii din Florența l-au lăsat moștenire lumii, unul nu mai puțin important decât redescoperirea operelor lui Cicero sau Quintilian, sau grilele de perspectivă ale lui Brunelleschi și picturile lui Masaccio - un dar pe care manuscrisul expertul Albert Derolez a numit „una dintre marile creații ale mintii umane”.

Vespasiano a început să producă manuscrise la scurt timp după ce a avut loc o reformă a scrisului de mână. În secolul precedent, Petrarh a fost extrem de critic la adresa cărturarilor nu numai pentru că atât de mulți dintre ei erau, în opinia sa, deplorabil de slăbiți în atenția la detalii, ci și pentru că le-a găsit scrisul de mână aproape imposibil de citit. Scenariul lor poate părea atractiv de la distanță, dar de aproape, în timp ce cineva încerca să le citească, literele și cuvintele se îngheșuastrâns împreună într-o masă încâlcită de caractere minuscuile care oboseau rapid atât ochii, cât și creierul. A fost ca și cum, a deplâns Petrarh, acest tip de scenariu „ar fi fost conceput pentru altceva decât pentru citire”.

Un exemplu de scriere gotică: „conceput pentru altceva decât pentru lectură”.

Acest stil de scriere de mâna s-a dezvoltat în nordul Franței la mijlocul anilor 1100, în același loc și timp ca și ceea ce cunoaștem astăzi ca arhitectură gotică. Astăzi cunoaștem acest scenariu, ca și arhitectura, ca fiind gotic. Până în secolul al XIV-lea, era numită litterae modernae — „litere moderne” — în același mod în care arcurile ascuțite ale arhitecturii gotice erau cunoscute sub denumirea de opus modernum sau „operă modernă”. În următoarele două secole, ajutată de ascensiunea universităților, grafia gotică s-a răspândit în toată Europa, producând o serie de variante, precum textura (cunoscută și sub numele de textualis), al cărei nume provine din latinescul texere, „a țese”, deoarece literele comprimate arătau ca și cum ar fi fost țesute împreună – într-adevăr, întreaga pagină arăta adesea ca o tapiserie brodată.

Aceste scripturi medievale împărtășeau caracteristici de bază. Scribii au folosit o pană cu fantă, cu vârfuri late, pentru a-și crea literele printr-o combinație de linii groase și subțiri. Abrevierile erau comune, iar ligaturile legau literele împreună cu „picioarele” (ceea ce astăzi se numesc serif) la partea inferioară. Formele rotunde au devenit pastile. Literele au fost comprimate în părțile lor, astfel încât înălțimea (ca în arhitectura gotică) a fost accentuată în raport cu lățimea. Unele combinații de litere, cum ar fi pp și db, au fost chiar îmbinate, o trăsătură pe care paleografii o numesc

„mușcătură”. Petrarh a susținut că aceste scrisori păreau călărite una pe cealaltă.

O problemă cu citirea acestui scenariu a fost că multe litere păreau aproape identice. De exemplu, nu era niciun punct deasupra literei i, aşa că două i-uri aşezate unul lângă altul nu se distingeau de un u, până când scribii au început să pună linii scurte deasupra i-urilor duble - strămoșii i-ului nostru punctat. Cu toate acestea, literele precum i, u, m și n au rămas extrem de greu de diferențiat. Pentru a evita astfel de probleme, scribii englezi schimbau uneori anumite ortografii, substituind liniile verticale cu o cu o în litere precum i și u: wimen au devenit femei, munk a devenit călugăr.

În anii 1300, scribii italieni experimentau cu mâini mai lizibile în beneficiul unei piețe de carte în expansiune, care includea cititori de texte seculare, cum ar fi Divina Comedie a lui Dante, cel mai copiat manuscris al secolului al XIV-lea. De asemenea, apariția hârtiei – prima fabrică de hârtie deschisă în Italia în anii 1260 – a dus la stiluri de scriere de mâna mai simple și mai informale, deoarece suprafața mai netedă permitea o transcriere mai rapidă în care scriitorul nu trebuia să ridice stiloul de pe pagină.

Petrarh a fost cel mai vocal susținător al manuscriselor cu o mai mare lizibilitate: o scriere de mâna bună, susținea el, trebuia să fie clară și simplă. După cum sa întâmplat, el cunoștea un astfel de scenariu. I-a scris prietenului său Boccaccio descriind un manuscris al Sfântului Augustin al cărui scenariu arăta „maiestate, armonie și decor sobru”. Acest manuscris fusese copiat cu trei sute de ani mai devreme în scriptul pe care îl cunoaștem astăzi ca carolingian, din cauza originilor sale în scriptoria lui Carol cel Mare, care avea nevoie de un alfabet uniform care să poată fi citit cu ușurință de oamenii din imperiul său îndepărtat. Caracterele rotunjite și separate ale grafiei carolingiene au înflorit în toată Europa între anii 800 (când a apărut pentru prima dată la mănăstirea Corbie din nordul Franței) și anii 1100 (când a fost înlocuită cu grafia gotică, stilul mai „modern”). Clasicii antici copiați cu patru sau cinci secole mai devreme în mănăstiri precum Sfântul Gal sau Fulda au fost scrise într-o scriere care nu numai că era mai veche decât literele gotice, dar, pentru Petrarh și adeptii săi, mai clare, mai frumoase și mai apropiate de ceea ce și-au imaginat vechiul. Romanii ar fi folosit.

Inueniun homine isto. Ex his in quib: cum accusatis.
Sed neq; herodes; nā rem si uos ad illum. Et ete-
xib; il digne morte actum ēci;
Emendatum ergo illum dimittam; Necesse
autem habebat dimittere eis per diem festūnū;
Exclamauit autem simul universa turbā dicens;
Tolle hunc. & dimittet nobis barabani qui erat
propter seditionem quandā factam ius ciuitate
Et hominidium missis in carcere;
Iterum autem pilatus locutus ē ad illos uolens
dimittere ih̄m; At illi sic clamabant dicens;
Crucifige crucifige illum;
Illi autem tertio dicti ad illos; Quidem in malis
fecit iste nulla causa mortis inueniōneo; Cor-
ripā ergo illum et dimittam;
At illi instabant uocib: magnus posu Laurentiu

„Scrisorile antice” ale grafiei carolingiene.

Strămoșul îndepărtat al acestui stil lucid și elegant pare să fi fost o scriere cursivă folosită de vechii romani, deoarece scribii carolingieni copiau texte scrise cu sute de ani mai devreme. Petrarh și umaniștii care au venit după el nu aveau nicio idee despre cum arătau de fapt cărțile antice romane: perisabilitatea materialelor de scris romane, cum ar fi tăblițele de ceară și papirusul, însemna că niciuna dintre aceste scrieri nu ajunsese la ei. Dar grația și claritatea scrisului carolingian păreau să se potrivească cu scrierea de mână „frumos precisă și lizibilă” a lui Atticus, pe care Cicero o admira atât de mult. Poggio și Coluccio Salutati s-au referit amândoi la stilul carolingian ca litterae antiquae, „litere antice” – spre deosebire de stilul „modern” pe care îl cunoaștem ca gotic.

Itus sit appellare. qui obius dicendum. M. octauum liguram hominem
 ornatissimum laco nomine ordine virutate ingenio copiis posere pe-
 cuniam non dubitavit. In scris tehi si quae admodum se se gesserit
 quid egodicam. dixerunt qui scrierunt. sunt alii qui dicunt. note re-
 latim manifeste prolixe sunt et proficitur. dicit. c. fannius equestris. r. fa-
 ter germinusq; enim iudicis tuis abise pecuniam dedisse. RECITA.
 TESTIMONIVM. c. fannius nollet. c. fannio dicenti credere. nol inq-
 ui. Q. titini. c. fannio fratri tuo credere. Dicit enim rem incredibilem
 c. huius in simili autem et audacie. que utia uidetur in quae
 potiusq; in istum evenire. dicit. Q. radius homo familiarissimus patris
 istius non alienus a matre eius genere et nomine tabulae pronunt qd
 pcc. se dedisse ostendit. RECITA. NOMINA. Q. TABII. RECITA. TESTI-
 MONIVM. Q. TABII. ne tabulis qd. Q. radil nec testimonio credetur. qd
 uiginti in iudicis sequentur. qd est aliud omnibus oia peccata et male

Stilul „antic” de scriere de mâna al lui Poggio Bracciolini.

Petrarh și Salutati și-au schimbat propriul scenariu, experimentând cu litere rotunjite, bine distanțate. Nici unul nu a reprobus stilul carolingian în sine, dar în anii 1390, pe măsură ce ochii î s-au întunecat, Salutati a început să comandă manuscrise care imita literele carolingiene. Savanții l-au legat de cel puțin patruzeci de scribi care lucrează în Florența. Un an deosebit de important pare să fi fost 1397, anul în care Manuel Chrysoloras a ajuns în oraș. În acel an, Niccoli a experimentat pentru prima dată cu scrierea litterae antiquae într-o copie pe care a făcut-o din Instituțiile divine ale lui Lactantius. În același an, un scrib anonim – cunoscut de savanți doar ca „Copiistul din 1397” – a lucrat la mai multe manuscrise, inclusiv copii ale lui Cicero și Lucan, într-un stil experimental similar.

Această nouă abordare diferă de scrierea gotică, sau cu literă neagră, deoarece mâna scribului s-a deplasat mai repede peste pergament, fără a face distincții între mișcări groase și mișcări de păr și, pe cât posibil, fără a ridica pana, care era tăiată la un punct mai fin. decât penita groasă folosită pentru scrierea gotică. Literele au fost mai degrabă rotunjite decât unghiulare, iar aspectul general al paginii scrise a trecut de la un bloc solid de text plin de caractere la o grupare mai uniform de litere, care trece de la o margine la alta.

Această nouă scriere a devenit mai elegant și mai consecvent „vechi” sub pana lui Poggio, în special într-o serie de manuscrise – comedierele lui

Plautus, a lui Cicero Aşa cum arcadele de semicirculare simple şi elegante ale lui Brunelleschi aveau să înlocuiască în curând arcurile ascuţite gotice în biserici, la fel şi contururile rotunjite şi caligrafia uniform distanţată a lui Poggio şi a altor cărturari au început treptat să înlocuiască vârfurile şi creţurile din scrierea gotică.

Această transformare a fost opera mai multor decenii, iniţial în Florenţa şi apoi în altă parte din Italia. În primul rând, cărturarii trebuiau învătaţi cum să scrie în aceste „scrisori antice”. Poggio pare să fi preluat conducerea ca profesor. În anii 1420, el i-a scris scrisori de la Roma către Niccoli, descriind frustrările sale faţă de sarcina de a-şi impune noul alfabet, sau ceea ce el numea „vechiul stil”. În 1425 a angajat un secretar din Napoli, „căreia i-am predat vechiul stil de a scrie cu mare efort”. Acest scrib s-a dovedit îngrozitor de nesigur, „cel mai murdar tip de om, cu cele mai proaste obiceiuri posibile... El este însăşi drojdia pământului... Este atât de nepăsător, frivol şi certăreş”. Lucrurile nu au mers mai bine cu un alt scrib pe care a început să-l antreneze doi ani mai târziu, „un copist al inteligenţei needucate şi al obiceiurilor ţărăneşti”. A petrecut patru luni îndrumându-l, dar „zi de zi devine mai prost. Şi aşa tip, tunet, certat, reproş; dar are urechile pline de smoală. El este de plumb, un cap, de lemn, un măgar şi orice ar putea fi menţionat care este mai plictisitor şi mai stângaci. La naiba cu el.” Nu e de mirare că Poggio a mărturisit un an mai târziu că manuscrisele sale au fost produse într-o „atmosferă de ostilitate”.

În ciuda acestor dificultăţi, până în 1413, datorită eforturilor lui Poggio şi prietenilor săi, aproape o sută de manuscrise au fost copiate în versiuni ale acestui nou stil — majoritatea în Florenţa, de către scribii florentini sau pentru patronii florentini. Mai mult decât atât, majoritatea erau copii ale textelor latine şi greceşti în care umaniştii florentini s-au înmuiat atât de entuziasmat: un script „vechi” se potrivea acestor texte antice. Seneca, Virgil, Ptolemeu şi, bineînţeles, Cicero — toate au fost copiate cu litere antice. Cicero a fost cel mai prolific copiat dintre toate, cu peste douăzeci de manuscrise diferite apărând în acest scenariu până în 1413. Marii autori din antichitate au fost prezentaţi într-o scriere elegantă care a evocat în mod deliberat şi adecvat antichitatea clasică şi care va deveni în cele din urmă

cunoscută, datorită ei. legătură cu textele „studiului umanității”, ca scenariu umanist.

Inventarul cărților sale al lui Cosimo de' Medici din 1418 a declarat cu mândrie care dintre ele din colecție au fost copiate cu litere antice. Un inventar de mai târziu de Medici ar descrie acest stil cu o frază izbitoare și aparent contradictorie: Acest crossover vechi-nou, nou-vechi, în care lucrurile vechi au fost făcute noi din nou, a făcut o parabolă potrivită pentru ceea ce se întâmpla în Florența lui Cosimo. lectera anticha nuova, „noi scrisori antice”.

Capitolul 8

Prietenii în locuri înalte

Datorită eforturilor lui Vespasiano, la mijlocul anilor 1440 sediul lui Michele Guarducci devenise unul dintre cele mai faimoase magazine din Florența. Nicio descriere fizică nu a supraviețuit, dar magazinul avea probabil un panou deasupra uneia sau a ambelor uși și, pe vreme bună, un afișaj de cărți pe o masă sau o bancă în față protejată de o copertă de pânză. Înăuntru au fost găsite două camere mari, intercomunicante. Unul era pentru afișarea cărților și manuscriselor, precum și a stocurilor, cum ar fi cerneală, hârtie, pergamant, gramatici latine și cărți de conturi goale. Clientii puteau să se așeze la birouri și, dacă doreau, să răsfoiască manuscrisele, dând magazinului aerul unei biblioteci sau săli de lectură. Cealaltă încăpere, cu deschidere spre priveliștea interzisului Palat de Justiție, era folosită pentru depozitare, precum și pentru legarea manuscriselor și montarea lor cu lanțuri. Cu rumegușul și transpirația lui, cu uneltele lui zgomotoase și cu lanțurile care zbârnâie, acest spațiu trebuie să fi arătat și să sună ca atelierul unui dulgher sau al unui tamplar.

În anii 1440, librăria devenise un loc de adunare pentru luminarii intelectuali ai Florenței. Discuțiile filozofice și literare nu au avut loc acum. Altul a descris cum a văzut adesea iluștri savanți „adunați laolaltă în librăria lui Vespasiano al nostru, înconjurat de o mulțime de tineri și disputând admirabil lucruri mărete”. Localul modest devenise o sală de lectură, o societate de dezbateri, o sală de clasă pentru tinerii studenți dornici și chiar – datorită legăturilor strânse ale lui Vespasiano cu Aşa cum spunea altul în 1448: „Dacă există vesti, Vespasiano al nostru va ști despre asta”. Sul canto del palagio, dar în interiorul magazinului din colț, în timp ce vizitatorii treceau pe uși nu doar pentru a cumpăra manuscrise ale lui Cicero sau Pliniu, ci și pentru a asculta sau a participa la discuții filosofice învățate despre ele. Un vizitator a susținut că magazinul „miroase a filozofie”. Bărbați de mare putere precum cardinalul Cesarini și Cosimo de' Medici – un loc pentru a afla cele mai recente bârfe despre evenimente politice. Un

prieten, pe când era departe de Florența, a susținut că și-ar putea imagina pe Vespasiano mișcându-se prin oraș și „adunând toate întâmplările zilnice”.

Cu un an înainte, la sfârșitul iernii anului 1447, în librărie s-ar fi vorbit despre moartea de la Roma, din ceea ce Vespasiano numea „o gravă infirmitate”, a Papei Eugeniu al IV-lea. Având în vedere că papa și-a petrecut jumătate din pontificatul său de șaisprezece ani la Florența și s-a bucurat de o strânsă prietenie personală cu Cosimo, moartea sa ar fi putut marca o scădere a averilor florentine. Cu toate acestea, la unsprezece zile după moartea sa, cardinalii care s-au adunat la Roma pentru a-și alege succesorul l-au ales pe Tommaso Parentucelli, care și-a asumat numele Nicholas V. Parentucelli a fost marele savant, bibliofil și prieten al lui Cosimo care a întocmit lista cărților cu care pentru a stoca biblioteca San Marco. De asemenea, a fost prieten cu Vespasiano și cu mulți alți viermi de carte florentini, precum Poggio Bracciolini. Într-adevăr, Tommaso fusese unul dintre acei căturari „care disputau admirabil lucruri mărețe” în librăria lui Vespasiano ori de câte ori afacerile bisericești îl aduceau la Florența.

Mulți ani mai târziu, Vespasiano a scris o biografie a lui Tommaso, una presărată cu anecdoce afectuoase și reflecții personale reverențiale. În 1446, vânzătorul de cărți în vîrstă de douăzeci și patru de ani a servit chiar, pe seama lui, ca intermediar între Tommaso și Cosimo, când papa Eugeniu l-a trimis pe Tommaso, pe atunci episcop de Bologna, ca ambasador în Germania. Tommaso a ajuns până la Florența înainte să-și dea seama că mijloacele sale zvelte au făcut călătoria imposibilă. „Primele cuvinte pe care mi le-a spus la Florența”, a scris Vespasiano, „au fost că Eugenius era sărac, iar el însuși și mai sărac”. Prin urmare, i-a cerut lui Vespasiano să-l abordeze pe Cosimo în privința punerii la dispoziție a unei diurne (destul de generoase) de o sută de florini, pe care Cosimo a fost bucuros să o furnizeze. Vespasiano a luat apoi micul dejun cu Tommaso în dimineața plecării sale în Germania, constatănd că, fiindcă era Postul Mare, Tommaso nu a mâncat nimic și a băut doar două sticle mici de vin, una roșie și alta albă, ambele bine diluate cu apă. „Această informație pe care le ofer”, a remarcat cu înțelepciune Vespasiano, „pentru oamenii răuvoitori și invidioși care l-au calomniat cu privire la băutura lui”.

Vespasiano devenise aşadar un intim al papei domnitoare. Înăltarea lui Tommaso la papalitate a însemnat că Vespasiano a plecat la Roma în primăvara anului 1447, prima sa vizită cunoscută în oraș. A fost întâmpinat

călduros de Nicholas după ce a apărut în audiența publică săptămânală. Noul papă l-a văzut imediat în camera aglomerată. „M-a sunat cu voce tare, spunând că sunt binevenit, dar trebuie să am răbdare pentru că voia să mă vadă singur.” După aceea, un lacheu l-a condus pe Vespasiano în apartamentele private ale papei, într-o cameră luminată de lumânări, al cărei balcon dădea spre grădină. Papa a glumit cu Vespasiano că oamenii din Florența trebuie să fie uimiți de faptul că un simplu preot clopoțel a devenit papă. La fel de uimitor, poate, a fost și faptul că un băiat orfan de pe dealurile din afara Florenței era acum prieten cu papa.

Papa Nicolae al V-lea (Tommaso Parentucelli): preotul clopotelor care a devenit papă.

Nicholas l-a informat pe Vespasiano că, în cinstea bunătăților din trecut, precum diurna de o sută de florini, intenționa să-l facă pe Cosimo bancherul său. Mai mult, i-a spus lui Vespasiano că ar trebui să ceară tot ce dorește. „Dar lipsă de experiență”, a spus Vespasiano, „nu am cerut nimic”. O favoare pe care a cerut-o, totuși, a fost ca papa să facă ceva pentru un prieten, un preot pe nume Piero Strozzi, care lucra ca scrib. Nicholas a fost bucuros să-i îndeplinească. Când beneficiul de la Ripoli, în afara Florenței, a rămas vacant, papa, fidel cuvântului său, l-a făcut pe Piero paroh.

Nicolae l-a invitat pe Vespasiano să petreacă noaptea în apartamentele papale, cerându-și scuze pentru starea lor jalnică explicând că, într-o manieră cinstită de timp, anturajul lui Eugenius a jefuit palatul după

moartea lui, furând chiar și paturile. „Mi-a spus multe alte lucruri”, a reflectat modest Vespasiano în biografia sa, „pe care voi omite să le spun în cazul în care se pare că nu scriu despre Papa Nicolae, ci despre mine”.

Roma vizitată de Vespasiano în 1447 trebuie să fi părut decrepită și săracită în comparație cu Florența. Cu câțiva ani mai devreme, Poggio cercetase ruinele orașului de pe Dealul Capitolin. „Acest spectacol al lumii”, a observat el sumbru, „cum a căzut!” Templele antice erau fără acoperiș, acoperite cu desisuri și mărăcini; piatra lor fusese curățată pentru clădiri atât de îndepărtate precum Westminster Abbey și catedrala din Aachen. Porcii și bivoli de apă cutreierau ruinele Forumului. Senatul devenise un bălegar. Clădirile uimitoare ale antichității zăceau „prosternate, goale și sparte”, scrisă Poggio, „ca membrele unui gigant puternic”.

Cu siguranță, a rămas ceva din vechea grandoare, precum Băile Caracalla, Panteonul — demult transformat în biserică — și coloane asortate și arcade de triumf. Apoi, de asemenea, a fost Colosseumul. O zicală veche se întorcea pe vremea venerabilului Beda: „Cât timp stă Colosseumul, Roma va rămâne; când va cădea Colosseumul, va cădea Roma; când va cădea Roma, lumea va cădea.” Poporul roman părea să negligeze grav acest vestitor vital al destinului lumii. A fost folosită ca o carieră de calcar, ca piață în aer liber și, în cazul clanurilor Frangipane și Annibaldi, ca un palat fortificat din care să poarte vâlvă violente împotriva dușmanilor lor.

Poggio și Niccolò Niccoli În calitate de inginer de palat, Bernardo Rossellino a primit sarcina de a amenaja străzi frumoase și spațioase în Borgo, cartierul mizerabil de lângă Sfântul Petru. Niccoli încercase să salveze vestigiile literare ale antichității clasice. Acum ruinele sale fizice urmau să fie salvate și păstrate, deoarece Papa Nicolae s-a hotărât să redea Romei ceva din gloria ei de odinioară. Zidurile ce se prăbușesc, monumentele dărâmate, străzile murdare: toate aveau să fie reparate. El a planuit să întărească malurile Tibrului, îngrozitor de predispuș la inundații. apele dintr-o fântână Aqua Virgo reabilitată ar țășni și zvârli într-o fântână nouă. Piața de pește râu față de Castelul Sant' Angelo – ea însăși destinată unei renovări majore – va fi renovată. Cel mai ambițios dintre toate, arhitectul Leon Battista Alberti a fost însărcinat să construiască o nouă aripă pentru Palatul

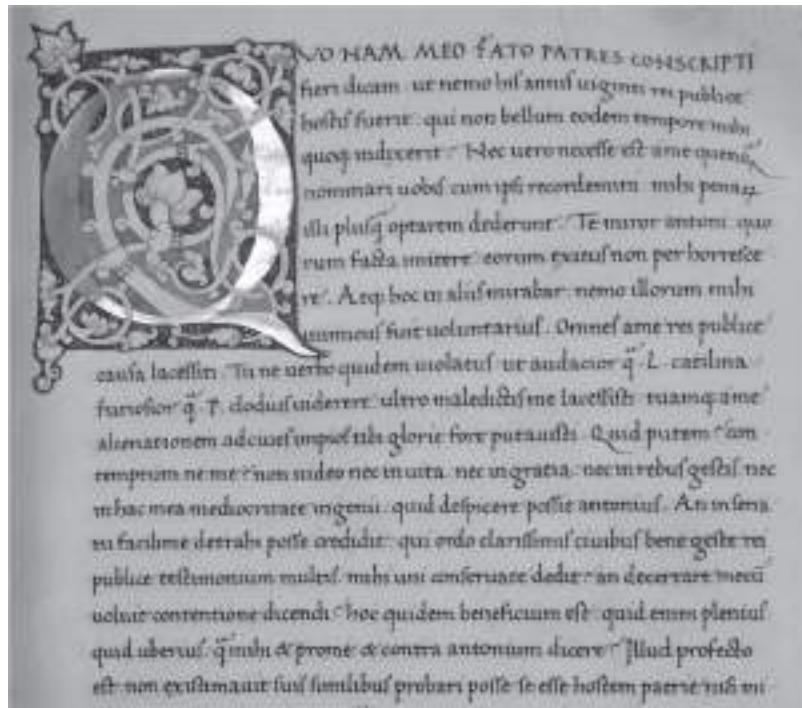
Vatican și o nouă tribună pentru bazilica Sfântul Petru, veche de 1.100 de ani, pe care în 1436 un vizitator al Romei a găsit-o „foarte săracă și în stare proastă și murdară și în multe locuri în ruine.”

Nicolae avea și alte planuri pentru podoaba Romei. Moștenirea lui avea să includă cărți, precum și clădiri – singurele două lucruri, i-a spus el odată lui Vespasiano, pentru care dorea să cheltuiască bani. „Cei mai mari savanți ai lumii au venit la curtea papală”, a scris Vespasiano, „mulți chemați de papă, care dorea ca ei să locuiască acolo”. Pentru a le ajuta studiile, Nicholas a început să colecteze manuscrise pentru o bibliotecă în speranța că Roma va deveni un centru de învățare umanistă. El l-a informat pe unul dintre ceilalți prieteni ai săi, Enoch din Ascoli, că dorește să se asigure că „pentru comoditatea comună a savanților, putem avea o bibliotecă cu toate cărțile atât în latină, cât și în greacă”. Prin urmare, Nicolae a vânat manuscrisele latine și grecești, fără a economisi cheltuieli. El a adunat nu numai lucrări teologice, cum ar fi scrierile Părinților Bisericii, ci și scrierile grecilor antici, inclusiv Iliada de Homer, istorii lui Herodot și Tucidide și lucrările lui Platon. Au fost angajați cărturari pentru a copia manuscrise, traducători pentru a le transforma din greacă sau ebraică în latină. Toate au fost plătite frumos. Guarino da Verona a fost răsplătit cu suma enormă de 1.500 de florini pentru a traduce Strabon – un autor recent introdus în Occident de Pletho – din greacă în latină.

Nicholas a numit un bibliotecar care să preia custodia acestor volume, un savant umanist din Arezzo pe nume Giovanni Tortelli, care petrecuse doi ani învățând greacă la Constantinopol în anii 1430. Biblioteca urma să fie găzduită în două încăperi din Palatul Vaticanului folosit anterior ca grânar. Tortelli a început prin alcătuirea unui catalog, un inventar care în cele din urmă avea să cuprindă mai mult de o mie de înregistrări. Vespasiano exagera doar puțin când scria că Nicolae adună cea mai mare colecție de cărți de când Ptolemeu a pus la punct biblioteca din Alexandria.

Întors la Florența, Vespasiano a rămas ocupat cu biblioteca San Marco. În câteva săptămâni de la călătoria sa la Roma, el pregătea ca un scrib, un călugăr dominican din Santa Maria Novella, să copieze un manuscris. De asemenea, supraveghează legarea colecției San Marco, inclusiv seturi de cărți uriașe ale corului. și în vara lui 1447 a completat alte volume pentru

colecția lui William Grey. Deși Gray nu a fost un savant la fel de distins ca Nicholas al V-lea, și el a fost un bibliofil pe calea rapidă ecclaziastică. În timpul întregului timp, el va deveni, datorită eforturilor lui Nicholas, episcopul de Ely.

Scenariul lui Gherardo del Ciriagio într-unul dintre manuscrisele Cicero comandate de William Grey.

Vespasiano a trimis alți câțiva copiști în afară de Ser Antonio di Mario pentru a lucra la manuscrisele pentru Grey. Unul dintre ei a completat o colecție de discursuri ale lui Cicero la sfârșitul lunii septembrie 1447, semnând: *scriptus fuit per me Gherardum Cerasium civem et notarium Florentinum — „scris de mine, Gherardo del Ciriagio, cetățean și notar florentin”*. Fiul unui vopsitor de mătase, Gherardo avea peste treizeci de ani când l-a copiat pe acest Cicero în frumoasa sa mâna umanistă. Se pare că el a fost descoperirea lui Vespasiano, dar opera sa este atât de expertă și atât de elegantă încât este imposibil de crezut că acest manuscris a fost efortul său primar. El avea să devină cel mai bun scrib al generației sale, harul său caligrafic o resursă neprețuită și frecventă pentru Vespasiano.

Acest manuscris al lui Cicero a fost un artefact atrăgător, nu doar datorită scenariului lui Gherardo. Paginile majorității manuscriselor au fost ilustrate cu lucrări de artă, cum ar fi litere mari decorate la începutul unui

capitol, chenare ornamentate sau alte modele complicate, steme reprezentând proprietarul și picturi realizate în miniatură. Acestea din urmă ar putea implica portrete sau scene relevante pentru textul de pe pagină, în special scene religioase în cazul lucrărilor liturgice precum breviare, graduale, misale și antifonare. Era nevoie de o mare îndemânare și creativitate: iluminatorul trebuia să se potrivească în câțiva centimetri pătrați de pergament ceea ce un frescist, care spunea aceleași povești, era capabil să dezvolte peste pereții și bolta unei capele întregi.

Aceste ilustrații au fost întotdeauna adăugate manuscrisului - în spațiile lăsate goale pe pagină - după ce scribul și-a terminat copierea. Uneori, descrieri detaliate ale imaginilor dorite de client au fost stabilite în documente scrise. Când un miniaturist pe nume Zanobi Strozzi (un colaborator frecvent al lui Fra Angelico) a primit o comisie de a decora două antifonare pentru Catedrala din Florența, oficialii i-au oferit un rezumat punct cu punct al lucrării așteptate, de la îngerul care i-a apărut lui Zaharia. În templu la „frunzișul din jurul poveștii tăierii capului Sfintei Reparata”. Alternativ, instrucțiunile pentru ilustrații pot fi marcate de scrib în spațiile rezervate acestora. Uneori, dacă dintr-un motiv oarecare nu a fost niciodată ilustrată, aceste direcții rămân lizibile: „Aici să fie pictat Regele Scoției”, a scris un scrib în mijlocul unui spațiu lăsat gol într-un manuscris. Sau în altul: „Aici un om omoară doi lei și un om”. Pe o pagină a manuscrisului Cicero al lui Gherardo a fost înscris un M minuscul pe margine pentru a marca locul în care miniaturistul urma să-și picteze M-ul lui majuscul decorat – ceea ce a făcut, uitând, totuși, să ștergă direcția.

Giovanni Boccaccio a susținut că multe dintre manuscrisele antice pe care le-a văzut în anii 1350 în biblioteca acoperită de praf și infestată cu buruieni de la Monte Cassino au fost mutilate, marginile lor decorative tăiate din pergament pentru a oferi farmece pe care călugării le vindeau femeilor. La un moment dat în istoria lor, toate cele cinci volume din Cicero pregătite de Vespasiano pentru William Gray au suferit aceleași nedreptăți ca acestea și atâtea alte manuscrisse iluminate: cineva a tăiat multe dintre ilustrații, probabil după ce Gray le-a lăsat moștenire bibliotecii (a căror construcție, a ajutat la finanțare) la Balliol, vechiul său colegiu din Oxford. Din dovezile care au supraviețuit, pare clar că prima pagină a fiecărui manuscris Cicero a

primit un chenar decorativ elaborat în jurul stemei lui Grey, în timp ce noi capitole și secțiuni prezentați capiteluri supradimensionate înfrumusețate. Aproape toate granițele au fost tăiate de vandali, dar vestigiile dezvăluie putti înaripați care suflau în coarne sau își îndreptau arcurile și săgețile spre păsările de aur.

Artiștii care au decorat manuscrise sunt adesea cunoscuți istoriei doar prin poretele inventate de istoricii de artă, cum ar fi „Maestru al inițialelor de la Bruxelles” sau „Maestru al Codexului Squarcialupi”. Numele artiștilor angajați de Vespasiano pentru manuscrisele lui Grey sunt, de asemenea, pierdute în istorie. Cu toate acestea, nu a lipsit din care să aleagă. Florența a fost înzestrată cu iluminatoare strălucitoare, inclusiv multe legate de faimosul scriptorium de la mănăstirea camaldoleză din Santa Maria degli Angeli, casa de mulți ani a lui Ambrogio Traversari. Era puțin mai mult de zece minute de mers pe jos de magazinul lui Vespasiano și de un loc favorit al prietenilor săi umaniști. Fra Angelico s-a antrenat inițial acolo ca iluminator.

Iluminatorii manuscriselor trebuiau să stăpânească pricepera de a picta în miniatură pe pergament, o ucenicie care putea dura până la opt sau zece ani. Ei fie s-au antrenat sub călugări în scriptoria mănăstirii, fie au făcut ucenici în atelierele iluminatorilor. Mulți au învățat să lucreze și la scară mai mare: Fra Angelico a pictat retablouri și fresce monumentale, precum și miniaturi. Toate au cerut abilități, tehnici și materiale diferite: fresce pentru o pensulă rapidă și un cap pentru înălțimi, iluminare pentru o mâna stabilă și răbdare nesfârșită. Frescoiste pictate cu pensule din peri de porc, care ar putea rezista la actiunea coroziva a tencuielii de var. Miniaturiștii foloseau altele mult mai fine și mai delicate, făcute din părul de coadă al herminelor și al veverițelor. Cozile erau cumpărate de la un cojoc, firele de păr erau apoi smulse și fierte în apă înainte de a fi introduse în tija goală a unei pene de zbor de la - în funcție de dimensiunea periei dorite - un vultur, o gâscă, o găină sau un porumbel; un fir de mătase cerată o legă strâns. O aşchie dintr-un băț de arțar sau castan a fost alunecat în interiorul penei pentru sprijin, în timp ce firele de păr erau tunse la dimensiune și, dacă peria urma să fie folosită pentru așezarea foii de aur, se freca pe o lespede de porfir pentru înmuiere. Pentru a împiedica moliiile să mânânce firele de păr, un manual recomanda să le înmuați în cretă sau argilă frământată atunci când nu sunt folosite.

După ce a primit de la cartolaio, fie direct de la scrib, cărțile de pergamant inscripționat, iluminatorul a trecut la treabă. El (sau ea, din moment ce multe călugărițe din Florența lucrau și ca iluminatoare) ar face mai întâi un subdesen în vîrf de argint, folosind un stilou din argint obținut de la un bijutier pentru a urmări desenul în spațiul rezervat acestuia pe pergamant. Trasat pe suprafața pergamantului, ușor aspru cu cretă, stiloul a lăsat în urmă depozite de argint, care s-au oxidat și au devenit maro cenușiu. Odată mulțumit de design, artistul ar putea îmbunătăți vârful de argint cu cerneală peste linii cu un stilou.

Prima culoare care a fost adăugată a fost întotdeauna auriu. Artistul ar cumpăra foi de aur de la unul dintre cele treizeci de centimetri din Florența și suprafața sa s-a extins la mai mult de 140 de metri pătrați. Bătătorii de aur plasau piese de aur, cum ar fi un ducat sau florin, între straturi succesive de pergamant și „piele bătătorilor de aur” – membrane făcute din intestine de bou. Protejat în aceste piei, aurul a fost lovit pe o lespe de ore în sir cu ciocane cântărind vreo cincisprezece lire. Aurul este atât de maleabil încât un bătător de aur a fost capabil să bată cu ciocanul o uncie – o pepiță de mărimea unui cub de zahăr – până când grosimea sa a fost redusă la

Adăugarea unui material atât de ușor și zburător pe pergamant a fost o operație delicată. O tuse sau un strănut, sau o pufătură de vînt, ar putea trimite frunza în mișcare acrobatică. „Țineți-vă respirația în timp ce prindeți foita de aur”, și-a avertizat un călugăr pe ucenicii săi, „altfel o veți sufla și o puteți vâna după aceea.” Iluminatorii lui Vespasiano, ca și artiștii care lucrează astăzi cu foita de aur, probabil și-au frecat periile în păr, creând o încărcare electrică statică pentru a ține sub control fulgii de foită de aur. Iluminatorul a suflat apoi pe pergamant înainte de a-și peria fulgul pe un pământ de gesso. Adăugat oriunde trebuia aşezat aurul, gesso era un adeziv format dintr-un amestec de cretă și albușuri bătute de ou, la care se adăuga un vîrf de argilă onctuoasă, de culoarea ruginii, din Armenia, cunoscută sub numele de bol roșu. Uneori se adaugă și miere la amestec. Odată aplicat, gessoul a fost lăsat să se usuce în decurs de o zi sau două, după care artistul i-a dat un lustruit cu un instrument cunoscut sub numele de dintă de câine - numit aşa deoarece constă dintr-un dintă, adesea canin, sau altfel un dintă. piatră netedă, atașată de un mâner. Umiditatea din respirația iluminatorului a restabilit umiditatea gessoului și, prin urmare, calitatea adezivului acestuia. Odată ce a fixat foita de aur la loc, i-a șlefuit suprafața cu dintele

câinelui pentru a netezi cutele și ridurile pentru a o face să reflecte și să strălucească - pentru a o face să „ilumineze” pagina.

Aurul nu a fost cea mai scumpă culoare folosită în iluminarea manuscriselor. Și mai prețios a fost frumosul albastru cunoscut sub numele de „ultramarin”, făcut din lapis lazuli, o piatră prețioasă semiprețioasă venită de „dincolo de mare” (oltremare) – de pe terenul interzis al munților Hindu Kush din nord-estul Afganistanului, unde fusese extrasă, de mii de ani și, încă din secolul al VI-lea sau al VII-lea d.Hr., folosit în picturile rupestre. Ultramarine a fost, aşa cum a fost entuziasmat manualul unui pictor scris la Florența în aproximativ 1400, „nobil, frumos și perfect dincolo de toate celelalte culori”. O uncie ar putea costa până la opt florini, jumătate din chiria anuală a lui Michele Guarducci pentru magazinul său. Una dintre cele mai bune surse pentru pigmentul pământului au fost călugării Gesuați de la mănăstirea San Giusto alle Mure, chiar în afara zidurilor, în colțul de nord-est al Florenței. Cu toate acestea, manualul pictorului a susținut că femeile au fost mai pricepute la fabricarea lui decât bărbații, deoarece „au mai multă răbdare și mâinile lor sunt mai delicate”.

Fabricarea ultramarinului a fost un proces care lua mult timp. Piatra tare a fost încălzită la foc, răcită rapid în apă și apoi măcinată într-un mortar de bronz înainte ca pulberea să fie cernută printr-o sită și amestecată cu măsuri atente de rășină de pin, ceară și ulei de in. Pasta rezultată a fost frământată într-un lighean de lut smălțuit pe parcursul următoarelor zile, până când albastrul a fost gata de extracție, proces realizat prin amestecarea pastei cu leșie, o soluție alcalină făcută din cenușa lemnului de fag. Acest amestec a fost frământat cu o pereche de betișoare – „exact în felul în care ai frământa aluatul”, conform unui manual – până când leșia a devenit un albastru strălucitor. Leșia cu tentă albastră a fost apoi turnată într-un alt lighean și frământarea și decantarea s-au efectuat în mod repetat până când pasta nu a mai nuanțat leșia, care a fost apoi scursă, lăsând în urmă reziduul albastru strălucitor. „Când este uscat, puneti-l într-o piele sau într-o poșetă”, spunea manualul, „și bucurați-vă de el, căci este bun și perfect.”

Un albastru mai ieftin a fost azuritul, de asemenea făcut dintr-o piatră măcinată, deși unul mai ușor accesibil, deoarece sursele sale principale erau în Ungaria și Armenia. Încă un alt pigment albastru era smalt, făcut prin măcinarea sticlei care conținea cobalt în cioburi de pulbere. Provenind de la germanul kobold, care înseamnă „spiriduș”, cuvântul „cobalt” invocă

demonii răutăcioși care se presupune că ar fi pândit în minereu, care era otrăvitor și i-a provocat pe mineri să se îmbolnăvească.

Abia mai puțin scump decât ultramarinul a fost șofranul, care producea o culoare galbenă. Stigmatele a peste patru mii de crocusi erau necesare pentru a produce o singură uncie. Cel mai bun șofran venea din Persia, dar proviziile puteau fi găsite și în Spania, Sicilia și – după ce un pelerin care se întorcea din Țara Sfântă a introdus de contrabandă un bulb de crocus în Anglia în toiagul său scobit – în orașul din estul Angliei care a devenit cunoscut ca Saffron Walden. O alternativă era orpimentul, sau sulfura de arsenic, un galben lămâie vibrant care avea dezavantajul, ca și smaltul, de a fi extrem de otrăvitor. „Ai grija să nu o lași să-ți murdărească gura”, a avertizat manualul pictorului, „ca nu cumva să te rănești”. Un alt pigment otrăvitor, dar folosit pe scară largă a fost albul de plumb, fabricat prin stropirea așchiilor de plumb într-un vas cu oțet și apoi, odată ce fumul s-a stins, colectând depozitul albicios. Calitățile sale nocive erau cunoscute încă de pe vremea lui Pliniu cel Bătrân, dar era de departe cel mai bun alb disponibil, infinit superior unei alternative făcute din cenușa oaselor de pui carbonizate.

Un alt pigment pe bază de plumb, de asemenea otrăvitor, a fost minium sau plumb roșu, folosit de căturari și iluminatori pentru a scrie cuvinte sau fraze importante. Sarcina de „rubricare” era adesea îndeplinită de un scrib specializat cunoscut sub numele de „rubricator” sau, în italiană, ca miniatore (din latinescul miniare, „a colora roșu”). Procesul de pictare a acestor litere în miniu a fost numit miniatura. Întrucât cuvintele latine precum minuo, minimus, minor și minus denotă toate ceva micșorat în mărime, termenii miniatore și miniatura și-au pierdut în cele din urmă asocierea cu culoarea roșie și au ajuns să însemne pictura pe scară mică. Pe vremea lui Vespasiano, contractele cu iluminatorii se refereau la ei ca miniatori, iar munca pe care o executau ca miniatura. Au devenit miniaturiști, pictori de scene mici, mai degrabă decât pur și simplu pictori cu cerneală roșie.

Decorarea manuscriselor a fost uneori împărțită între artistul care a pictat scenele în miniatură și cel care a adăugat chenarurile decorative. Marginile manuscriselor ar putea fi îmbogățite cu fructe, flori, păsări, fluturi, îngeri,

cupidon cu arc și săgeți și imagini capricioase ale animalelor. În Evul Mediu, aceste granițe au devenit un fel de hinterland textual sălbatic populat de figuri care erau atât înfricoșătoare, cât și amuzante. Iluminatorii medievali s-au încântat de același fel de dulzură ca și sculptorii medievali care au sculptat garguii sclipitoare și mizerii dezgolite – grotescurile obraznice care l-au făcut pe un Sfânt Bernard de Clairvaux care se îndreptăți spre sine: „Ce scuză poate exista pentru aceste monstruoziți ridicole din mănăstiri unde călugări își citesc?”

Saint Bernard a fost unul dintre puținii oameni care au făcut tam-tam. Chiar și un manuscris la fel de superlativ precum Très Riches Heures, realizat pentru Jean de Berry în jurul anilor 1412-1416, nu s-a sfidat să înfățișeze un melc uriaș care asedia un castel și un porc căntând la cimpoi. Marginalia medievală a descris în mod liber o lume răsturnată de inversare a rolurilor în care iepurii îl urmăresc pe vânător, șoareciii leagă pisica și, într-o imagine memorabilă, o călugăriță smulge penisurile dintr-un copac și le pune în coșul ei. O pagină a Psalmului Macclesfield prezintă, în secțiunea despre rugăciunile pentru morți, un bărbat gol care urinează într-o oală ținută cu bunăvoieță de un monstru cu fundul gol. Nicio funcție corporală nu a fost trecută cu vederea. O carte de ore copiată pentru o femeie din nord-estul Franței în anii 1320 includea printre versetele biblice și lista zilelor de sărbătoare mai mult de o sută de imagini cu bărbați și maimuțe care își fac nevoile sau își expun în alt mod fundul.

Artiștii Evului Mediu au făcut plăcere în această pereche dintre sacru și profan – să altoiască garguile pe catedrale sau să împodobească cărțile de rugăciuni cu trâmbițe și iepuri ucigași. Dar schimbarea a avut loc la începutul anilor 1400. Așa cum monștrii care se strâmbaseră au dispărut din izvoarele bisericilor, tot așa și capricile pământești și ireverente au dispărut de pe marginile cărților. În Italia nu au fost niciodată desfășurați cu aceeași fervoare veselă ca în nordul Europei. Cu siguranță, aceste distracții curioase nu se găseau nicăieri în manuscrisele copiate pentru Niccolò Niccoli de Poggio și alții scribi. Niccoli și prietenii săi umaniști au favorizat un design mai demn și mai elegant, unul mai puțin florid și frivol, cu mai puține distrageri vizuale. Reproiectarea paginii de manuscris, ca și noul lor scenariu, a subliniat claritatea și simplitatea. În ilustrație, ca și în arhitectură, florentinii apreciau luciditatea, reținerea și ordinea rațională.

Reproiectarea florentină a paginii a avut de-a face și cu economie. Aceste manuscrise umaniste au fost create practic în același timp în care un număr de cărți de ore au fost iluminate superb și scump în Franța și Țările de Jos pentru patroni precum Jean de Boucicaut, un cavaler cavaleresc și Duc de Berry, unchiul lui, rege al Franței. Très Riches Heures are două mii de inițiale accentuate cu foiță de aur și chenaruri de albastru ultramarin împodobite cu frunziș și populate cu cupidon, urși, lebede și îngeri. O asemenea splendoare costisitoare și rafinată apartinea curților din nordul Europei, cu capetele lor încoronate și caii încaparați (chiar și Îngerii Rebeli din Très Riches Heures sunt arătați ca cavaleri în armură). Un volum atât de extravagant ar fi părut deplasat în lumea comercială a negustorilor, bancherilor și politicienilor din Florența republicană. Clasicii latini redescoperiți de Poggio și prietenii săi nu au fost produse în manuscris, cel puțin inițial, pentru cavalerii cavaleresci și patroni princiari. Mai degrabă, erau destinați colecțiilor de bărbați care aveau, în cea mai mare parte, mijloace relativ modeste - iubitorilor de înțelepciune care doreau de fapt să le citească, nu să le posede ca pe niște trofee ostentative care le flatau vanitatea și le declarau bogăția și gustul. .

Iluminatorii florentini au oferit, în consecință, un stil de decorare nou și mai cast, unul bazat pe ceea ce ei credeau că este un model „antic” de tulpini de viață de vie. Răsucirea viaței de vie au fost adesea folosite pentru a ilumina marginile (cuvântul „vignetă” provine de la aceste modele care defilează de-a lungul marginilor manuscriselor medievale). Dar ceea ce caracterizează chenarele și inițialele decorate în manuscrisele florentine din secolul al XV-lea ale clasiciilor latini - și în manuscrisele lui Vespasiano pentru William Grey - este o variație specială cunoscută sub numele de bianchi girari. Numele ar putea fi tradus ca „întorsături albe” sau „curliques albe”, dar în engleză a devenit cunoscut ca decor alb cu tulpina de viață de vie.

Vespasiano da Bisticci, pictat de Attavante Attavanti.

Aceste decorațiuni din manuscrisele lui Vespasiano pentru William Gray îinconjoară majusculele, realizate în foită de aur, la începutul fiecărei noi secțiuni. În multe manuscrise, aceste litere de deschidere au servit ca titluri recunoscute, mai degrabă ca numerele de capitol și, prin urmare, au fost mărite – uneori, ca în manuscrisele lui Grey despre Cicero, până la înălțimea de nouă sau zece rânduri de text – și îmbogățite cu decorațiuni. După ce a adăugat foita de aur, iluminatorul lui Vespasiano a încurajat litera cu un dreptunghi de lapis lazuli pe care s-au adăugat puncte, ca stelele, în pigment galben. Apoi s-au adăugat „tulpinile de viață de vie”, fire delicate, frunze și alte forme vegetale, vopsite în alb de plumb, care urcau litera ca iedera pe un spalier, încercuind și împătrindu-se.

Datorită unuia dintre acești miniaturiști, avem singura asemănare cunoscută a lui Vespasiano, un portret de profil realizat mai târziu în viață

sa într-unul dintre manuscrisele sale. Artistul a avut doar un centimetru pătrat și jumătate în care să lucreze, iar Vespasiano realizează aşadar un modest cameo ascuns într-un E majuscul. Pictorul reușește totuși să evoce o imagine vie a librarului: un bărbat cu nas de roman, un sprânceană grea, încrețită, buze pline și bărbie slabă. Arată moros; iar ochii săi cu glugă privesc îngrijorați spre liniile de scenariu care se mișcă sinuos pe pergament - expresia lui jalnică este aceea a unui om care, până atunci, peste trei decenii, văzuse lucruri pe care în aceste zile de început, în timpul acestei epoci de aur, cu greu le-ar fi putut fi văzut. imaginat.

Capitolul 9

Căderea Greciei

Michele Guarducci a murit în februarie 1452, după ce Vespasiano lucrase cu el aproape douăzeci de ani. Foarte puțin schimbat în librărie. Cu câțiva ani în urmă, Guarducci îl făcuse pe Vespasiano partener: acum deținea o cotă de 37,5% în magazin. Restul era acum deținut de cei doi fii ai lui Guarducci, care, la fel ca tatăl lor, păreau mulțumiți să-l lase pe Vespasiano să servească drept spirit călăuzitor datorită legăturilor sale cu Cosimo de' Medici, Papa Nicolae al V-lea și atât de mulți savanți eminenti atât din Florența, cât și din străinătate. . Vespasiano a continuat să plătească moșierilor, călugărilor de peste drum în Badia, cincisprezece florini pe an plus lira de ceară. A luat un asistent pe nume Jacopo di Niccol. Următorii câțiva ani aveau să se dovedească deosebit de reușiți, deoarece alte comisii au venit de la colecționari importanți din Florența, Roma și Napoli. — primul dintre mulți tineri care aveau să treacă prin magazin.

La un an după moartea lui Guarducci, în vara anului 1453, Vespasiano s-a implicat în formarea unei colecții deosebit de importante. El a fost abordat pentru ajutor de către unul dintre cei mai mari savanți ai lumii: un bărbat de cincizeci de ani, cu glugă de călugăr, un nas bulbucat și o barbă lungă. Vizitatorul căuta un exemplar din Geografia lui Ptolemeu din care să facă o copie manuscrisă.

Basilios Bessarion a crescut enorm în putere și reputație de la rolul său principal la Consiliul de la Florența cu paisprezece ani mai devreme. În urma Decretului de Unire din vara lui 1439, s-a întors la Constantinopol și a căutat în mănăstiri mai multe manuscrise în speranța de a găsi dovezi cu care să întărească argumentul pentru unire împotriva multor dezamăgitori dintre greci. La sfârșitul anului 1439, frustrat de ostilitatea continuă a bizantinilor față de unirea cu latinii, s-a întors în împrejurimile mai prietenoase ale Italiei. Recunoscător pentru eforturile depuse în numele Bisericii, Papa Eugeniu I-a făcut cardinal, cu toate că încă purta obiceiul și barba de călugăr, acesta din urmă sfidând un drept canonic care declară că

orice cleric care poartă barbă trebuia tuns, dacă era necesar, cu forța. Altfel s-a instalat în stilul de viață opulent al unuia dintre Prinții Bisericii. Și-a construit o casă mareată în Roma, la umbra Columnei lui Traian și, de asemenea, pentru lunile fierbinți de vară, o frumoasă vilă pe Calea Appian, cu o logie cu fresce și o grădină cu portocali și o fântână. Printre anturajul său a menținut tineri savanți străluciți, cum ar fi Niccolò Perotti, un fost protejat al lui William Grey.

Cardinalul Bessarion a fost, după cum a notat Vespasiano, „un om cu o mare autoritate în Biserică”. Era hotărât să-și folosească puterile considerabile în două scopuri: să pună capăt diviziunii dintre greci și latini și să declanșeze o cruciada împotriva turcilor. Cele două întreprinderi erau strâns legate. Așa cum subliniase el în timpul Conciliului de la Florența, gravitatea amenințării turcești la adresa Constantinopolului însemna că singura modalitate pentru greci de a supraviețui, atât ca națiune, cât și ca creștini, era să se unească cu frații lor occidentali, care împărtășeau cu ei, credea el, singura credință adevărată. Până în 1452 părea să fi obținut un oarecare succes în ambele zone, deoarece în decembrie a aceluiași an, Decretul de Unire a fost în cele din urmă proclamat în bisericile din Constantinopol în schimbul unei promisiuni din partea prinților Europei de ajutor militar împotriva turcilor.

Cardinalul Bessarion poseda deja o bibliotecă impresionantă. Cu toate acestea, în vara anului 1453 a început să colecționeze cu urgență și cu scop special. El a planuit să adune una dintre cele mai bune biblioteci de manuscrise grecești din Europa – ceea ce spera să fie nimic mai puțin decât o transcriere a civilizației grecești în sine. Această misiune l-a adus la ușa lui Vespasiano.

Cardinalul Bessarion a fost îndemnat să înceapă să strângă manuscrise de un eveniment ale cărui detalii le-a aflat cu doar câteva săptămâni înainte de a-l contacta pe Vespasiano în vara lui 1453: la începutul lunii iulie, știrile au ajuns în Italia despre capturarea Constantinopolului de către turcii otomani.

Tânărul de douăzeci și unu de ani, Mehmed al II-lea, își atinsese o ambicioză carieră datează de opt sute de ani, din momentul în care arabi au asediat pentru prima dată Constantinopol. Premiul cuceririi capitalei Imperiului Bizantin îl scăpase pe străbunicul lui Mehmed, Bayezid

Tunetul, în 1390, precum și pe unchiul său Musa, care a atacat orașul în 1411. Se sustragese de tatăl său, Murad al II-lea, a cărui armată enormă a apărut sub ziduri în iunie 1422, susținută de asigurările profetilor și astrologilor că Constantinopolul va cădea în acel an. Totuși, cu acea ocazie, în timp ce turcii se pregăteau să escaladeze zidurile după un asediu de două luni, o femeie îmbrăcată în violet a apărut brusc pe creneluri. Turcii s-au speriat și au abandonat atacul. Fecioara Maria eliberase în mod miraculos orașul.

Nicio femeie în purpurie nu a apărut pe creneluri în dimineața zilei de 29 mai 1453. De data aceasta, în schimb, oracolele și auguriile l-au favorizat pe sultan. După un asediu de cincizeci și trei de zile, tunurile turcești, trăgând împușcături cântărind 1.200 de lire sterline, au spart în cele din urmă zidurile orașului, iar Mehmed și-a dezlănțuit ienicerii, unitatea sa de luptători de elită, care au depășit rapid apărarea. Împăratul Constantin al XI-lea (fratele mai mic al lui Ioan al VIII-lea, care a murit în 1448) a fost „ucis de turcii nelegiuți”, a scris mai târziu Vespasiano, „și capul i-a fost pus pe o lance și purtat ca să vadă toată lumea”, în timp ce „cetățenii nefericiți și soții lor au murit cele mai îngrozitoare morți.”

Aproximativ două mii de locuitori au fost măcelăriți, un sfert din populația rămasă a orașului. Cadavrele lor au fost aruncate în Bosfor, unde capetele fără trup se clătinau, după cum a remarcat un venetian cu o metaforă vie, „în timp ce pepenii plutesc prin canale”. Supraviețuitorii îngroziți s-au înghesuit să se refugieze în interiorul bisericii Hagia Sofia, punându-și credința într-o profecie care susținea că, atunci când turcii vor intra în Constantinopol, vor ajunge doar până la coloana înaltă de o sută de picioare din fața bisericii, în fața unui înger coborât din cer, cu sabia în mâna, ca să-i alunge. Dar, ca femeia în purpurie, îngerul purtător de sabie nu a apărut. Ienicerii au spart ușa de lemn cu o grosime de patru inci și i-au scos pe toți în captivitate. Mai târziu, un cleric grec pro-uniune a reflectat cu amărăciune că, dacă ar fi apărut un înger și s-ar fi oferit să-i extermine pe turci, cu condiția ca grecii care adăpostesc să fie de acord cu unirea cu latinii, ei ar fi respins eliberarea lor. Într-adevăr, unii bizantini s-au opus atât de vehement Decretului de Unire, încât pretindeau că preferă turbanul turcesc mitrei latinești.

Mehmed le-a dat trupelor sale permisiunea de a jefui Constantinopolul timp de trei zile, atâtă timp cât au păstrat clădirile și monumentele intacte.

Casele, magazinele și mănăstirile au fost jefuite în mod corespunzător, icoanele au fost distruse, bisericile au fost jefuite de potire, cruci și racle. Până și mormintele au fost deschise în aşteptarea macabрă a unei pradă frumos. Cea a dogului venetian Enrico Dandolo, care jefuise Constantinopolul cu 250 de ani mai devreme, i-a dezamăgit pe jefuitori când s-a descoperit că nu conține altceva decât oasele lui, care apoi au fost aruncate în stradă pentru a fi roade de câini.

Printre victime s-au numărat și manuscrisele. Un savant și istoric bizantin, Michael Critobulus, a fost martor la cărți în flăcări sau călcate în picioare după ce pietrele prețioase au fost scoase din legături. Printre acestea au fost incluse lucrări eclesiastice, precum și cărți ale lui Platon și Aristotel. Primul gând al unui număr de italieni, când le-a ajuns veștile, fusese pentru soarta acestei mari moșteniri literare – pentru „nenumăratele cărți, încă necunoscute latinilor”, aşa cum a disperat poetul și diplomatul Enea Silvio Piccolomini într-un scrisoare către Papa Nicolae al V-lea pe 12 iulie. „Vai, câte nume de oameni mari vor pieri acum! Iată o a doua moarte pentru Homer și pentru Platon. Unde suntem acum să căutăm operele de geniu ale filozofilor și ale poetilor? Izvorul Muzelor a fost distrus.”

Trei zile mai târziu, papa a primit o scrisoare și mai alarmantă de la un savant umanist din Creta, Lauro Quirini, un prieten al cardinalului Bessarion. Nu mai puțin de 120.000 de manuscrise, a susținut el, au fost distruse în sac, o pierdere devastatoare. „Numele Greciei este șters”, a disperat Quirini. „A pierit acea literatură care a luminat tot globul, care ne-a dat legile măntuirii, sfânta filozofie și celealte arte bune prin care se înfrumusețează viața umană.” Fusese șters cu cruzime de o „rase nepoliticosă și barbară... plină de trădare și fraudă”.

La mijlocul lunii iulie, la câteva zile de la aflarea veștii, i-a scris lui Francesco Foscari, doge al Venetiei, îndemnându-l să se alăture altor creștini pentru a lua armele împotriva turcilor, care, susținea el, vor încerca în continuare să nu captureze. numai insulele grecești, ci și toate acele ținuturi ale căror țărmuri au fost spălate de Adriatică, inclusiv chiar Italia. Cardinalul Bessarion a fost profund deranjat de implicațiile culturale a ceea ce el a numit, în mod grăitor, „căderea Greciei”.

În cucerirea Țării Sfinte, musulmanii luaseră patria lui Hristos; acum, odată cu capturarea Constantinopolului — centrul culturii grecești de mai bine de o mie de ani — au deținut domeniile lui Platon și Aristotel. Lumea clasică atât de iubită de Bessarion și de prietenii săi din Florența fusese, credea el, stinsă violent de un trib de barbari. Turcii otomani erau pentru el flagelul lumii civilizate, echivalentul perșilor care amenințaseră vechii greci cu vreo două mii de ani mai devreme. Euopenii moderni, ca și grecii antici, reprezentau lumea civilizată a Occidentului, otomanii și perșii antici, prin contrast, barbaria Orientului.

Turcii otomani au văzut lucrurile cu totul diferit, deși la fel și dintr-un punct de vedere istoric îndelungat. Ei se credeau descendenți ai troienilor, al căror nume a fost dat de Vergiliu (deși nu de Homer) ca un martor ocular al cuceririi a susținut că Mehmed „exterminase exterminatorii magnificei Troie”. Teucri, un nume destul de ușor de identificat cu Turci (Turci în latină, Turchi în italiană). Cucerirea Imperiului Bizantin a fost aşadar o revanșă a războiului troian, răzbunarea mult așteptată a troienilor împotriva grecilor. Această identificare a fost subliniată de Mehmed al II-lea într-o scrisoare către Papă Nicolae al V-lea în care își declara intenția „de a restaura Troia și de a răzbuna săngele lui Hector”.

Piccolomini, savantul diplomat umanist, nu a suportat să lase această paralelă. El a susținut că turcii sunt descendenți, mai degrabă, din sciții, un trib de războinici nomazi din Siberia al cărui nume în italiană (scytico) era sinonim cu „barbar” (termenul folosit de greci pentru a se referi la oamenii ale căror limbi le sunau). ca nimic mai mult decât „bar, bar, bar”). Pliniu cel Bătrân în Istoria sa naturală descrese „sciții canibali care mănâncă corpuri umane”. Piccolomini nu avea nicio îndoială că sunt unul și același popor, declarând cu incredere: „Turcii sunt niște barbari sciții, un popor crud, ignominios, pofticios, care mănâncă acele lucruri pe care ceilalți le detestă, precum carnea iepelor, lupilor, vulturilor și avortaților. fetuși.”

Atacul lui Piccolomini asupra islamului în general și a turcilor în special a fost tipic vârstei sale. Cultura și obiceiurile lumii islamică erau puțin înțelese sau apreciate în Occident. Ostilitatea s-a datorat, în parte, relatărilor dubioase despre pelerinii care se întorceau din Țara Sfântă, predicatorilor și politicienilor care slujeau pentru o nouă cruciada și poveștilor scandalos de defăimătoare, cum ar fi „Legenda lui Mahomed”, care descria modul în care profetul a ajuns la un final prost, mâncat de viu

de o turmă de porci după ce a căzut într-o stupoare beată (o explicație denigratoare pentru stricturile islamicе împotriva alcoolului și a cărnii de porc). Calomnia de către Piccolomini, un viitor papă, a fost uimitoare în furioasa sa furiune: Profetul a fost un eretic cinstit care „și-a înaintat avereia, seducând o văduvă bogată”, a devenit șeful unei trupe de bandiți și a recrutat oameni primitivi pentru cultul său prin folosind „vrăji și trucuri magice” și dând sănctiuni „sexului în tot felul de combinații de nedescris”. Vitrioul lui Piccolomini datează de după cucerirea Constantinopolului, dar a urmat decenii, dacă nu secole, de calomnii asemănătoare.

Astfel de denunțuri ignorau în mod convenabil faptul că islamul a produs una dintre cele mai avansate civilizații din Mediterana de la vechii romani. Mănăstirile din Occident nu fuseseră singurele locuri în care să hrănească și să păstreze moștenirea intelectuală a antichității. În deceniile din jurul anului 800, pe măsură ce Carol cel Mare și Alcuin promovau aşa-numita Renaștere carolingiană, în Orient începea „Epoca de aur islamică” sub califii abasizi. În capitala lor imperială, Bagdad, califii succesivi au adunat scrieri grecești, sanscrite, persane și siriace într-un vast depozit de manuscrise care a devenit cunoscut sub numele de Bayt al-Hikma sau Casa Înțelepciunii. Echipe de savanți au tradus scrierile în arabă, au scris comentarii despre ele și și-au compus propriile tratate învățate despre astronomie, fizică, medicină și optică. Această recuperare sârguincioasă a textelor antichității clasice, împreună cu un accent pe secularism și individualism, înseamnă că oamenii de știință au fost capabili să. Această resuscitare fructuoasă și proliferare a înțelepciunii antice s-au răspândit în peninsula Iberică, unde multe dintre aceste traduceri și comentarii arabe și-au găsit drumul către cei conduși de musulmani numesc această perioadă „Renașterea islamului”. Califatul din Córdoba a reprezentat un alt centru intelectual remarcabil. Nu numai că se putea lăuda cu șaptezeci de biblioteci, dar una din Alcázar, fondată de califul Al-Hakam II, care a murit în 976, a spus de bibliotecarul său, un eunuc pe nume Bakiya, că deține patru sute de mii de volume. Nepotul califului a vândut întreaga colecție cu 40.000 de dinari – valoarea unei sute de cai.

Înalt și robust, îndrăzneț și hotărât, Mehmed al II-lea zâmbea rar și, potrivit unui vizitator european, inspira mai degrabă teroare decât reverență. În jurul

lui se învârteau zvonuri groaznice, cum ar fi cel potrivit căruia a rupt pântecele a paisprezece paji pentru a descoperi cine i-a mâncat pepele. Pepenele galben era o ficțiune, dar o altă poveste era adeverată: și-a înecat fratele vitreg de opt luni, Micul Ahmed, în baia sa și apoi a promulgat o „lege a fratricidului” prin care afirmă că oricine a preluat tronul trebuie să-și omoare frații „în interesul ordinii mondiale.”

Cu toate acestea, Mehmed a fost și un om de cultură și de învățare. În fiecare dimineață a primit instrucțiuni de la un trio de filozofi, unul care îi vorbea în arabă, ceilalți doi, ambii italieni, în latină și greacă. El a înțeles și persoană și slavona, și chiar a scris lirică în turcă sub numele de plume „Avni” – o poreclă mai bună, care înseamnă „ajutor” sau „protector”, decât cea („Cuceritorul”) prin care istoria a vino să-l cunoști.

Se spunea că Mehmed a plâns când a văzut devastarea Constantinopolului: „Ce cetate am lăsat jefuirea și pustiirea!” Îngrozit de distrugere, el a oprit cele trei zile de jaf în prima noapte. Clădirile istorice ale orașului le-a tratat cu cel mai mare respect. El a păstrat atât numele Hagia Sofia (care a devenit cunoscută sub numele de Ayasofya), cât și orașul în sine, care era încă numit oficial Constantinopol, deși a devenit cunoscut și sub numele de Istanbul (din grecescul eis ten polin, care înseamnă „la oraș”). El a păstrat intacte frumoasele mozaicuri creștine ale Sfintei Sofia – Fecioara Maria, Copilul Hristos și toate acestea – și odată și-a mustrat aspru bibliotecarul pentru că a folosit o relicvă creștină prețioasă, Piatra Nașterii Domnului, ca scaun. Mehmed a adunat și a păstrat relicvele și sculptura bizantină din Palatul Imperial, inclusiv sarcophagele de porfir din Biserica Sfinților Apostoli. Când un dud a amenințat Coloana Sharpelui din Hipodrom, Mehmed și-a cauterizat rădăcinile. Este adeverat că a scos fără ceremonie de pe coloana ei din afara Sfintei Sofia statuia de douăzeci șișapte de picioare înălțime a lui Iustinian, un colos de bronz care îl înfățișea pe împăratul călare ținând o sferă într-o mâna și cu cealaltă îndreptând amenințător spre Est, pământul a barbarilor. Dar Mehmed a făcut ca statuia să fie răsturnată doar pentru că astrologii săi i-au explicat că a fost ghinion – deși nu i-a eşuat în mod semnificativ pe adversarii nefericiți ai sultanului care se înghesuiau în Hagia Sofia în dimineața zilei de 29 mai.

Una dintre comorile Constantinopolului pe care Mehmed pare să le fi păstrat cât a putut de bine a fost biblioteca – sau ceea ce a mai rămas din ea – din Palatul Imperial. Un ambasador spaniol la Constantinopol cu vreo

cincisprezece ani mai devreme, Pero Tafur, a descris această bibliotecă ca având „multe cărți și scrieri și istorii antice”, toate aranjate pe mese de marmură în interiorul unei logie de la parterul palatului. Tafur nu a dat nicio indicație cu privire la amploarea colecției și nici nu a tentat cu vreo relatare detaliată a conținutului acesteia. Cu toate acestea, biblioteca împăraților bizantini ar fi fost o simplă umbră a strălucirii ei de odinioară, deoarece poseda o istorie lungă și tragică. Constantin a fondat o bibliotecă ca una dintre facilitățile palatului său, la scurt timp după ce și-a transferat guvernul orașului în 330, iar până la moartea sa, șapte ani mai târziu, a deținut aproape șapte mii de lucrări. Fiul său Constanțiu al II-lea a amenajat o serie de încăperi pentru a găzdui colecția, pe care a înzestrat-o în continuare cu cărți. Până în anii 370, împăratul Valens se pusese la lucru șapte anticarii sau copiști de texte vechi, patru grecești și trei latine. Una dintre sarcinile lor a fost să transfere conținutul rolelor de papirus în codice de pergament.

Colecția Bibliotecii Imperiale a crescut la aproximativ 120.000 de volume până la mijlocul secolului al V-lea, făcând-o unul dintre cele mai bune depozite de scrieri grecești și latine adunate vreodată. Dar în 475 un incendiu a consumat o mare parte din Constantinopol, inclusiv aproape întreaga bibliotecă. Colecția a fost reaprovizionată încet în următoarele câteva secole, dar până în 726, când focul a izbucnit din nou, încă mai deținea mai puțin de șapte mii de volume. Mai multe cărți s-au pierdut în deceniile care au urmat din cauza freneziei iconoclaste, când împăratul Leon al III-lea, inspirat de pasaje biblice care interziceau „imaginile cioplite”, a ordonat distrugerea tuturor manuscriselor cu imagini – printre ele, se presupune, poeziile lui Homer scrise în aur. Scrisori și un manuscris al Evangeliilor legate în plăci de aur decorate cu bijuterii. De-a lungul următoarelor câteva secole, lipsind o cantitate adecvată de manuscrise proprii pentru a-și conduce treburile politice și ecclaziastice, împărații au fost nevoiți să se descurce cu cărțile din bibliotecile monahale ale orașului. La începutul secolului al X-lea, împăratul Constantin al VII-lea, un cărturar de sine stătător, a început să susțină colecția prin achiziționarea de cărți din întreaga lume. Cu toate acestea, a intervenit din nou o soartă hidroasă: în 1204 biblioteca a fost devastată în timpul Cruciapei a IV-a. Mai târziu în secol, ceea ce a rămas din colecție a fost reconstituit într-o aripă a Palatului Imperial, unde Tafur a văzut-o în 1437.

Ce cărți ar fi putut fi deținute în această colecție, precum și câte au fost distruse de jefuitori în 1453, sunt chestiuni de conjecturi. Isidor de Sevilla nu a precizat din ce colecții manuscrisele au fost jefuite și distruse, iar afirmația sa despre pierderea a 120.000 de manuscrise este aproape sigur excesivă, menită să stârnească indignarea. Cardinalul Bessarion a vorbit doar vag, fără să dea numere sau autori, despre pierderea „multelor monumente frumoase ale acelor oameni asemănători zeilor de demult”.

Desigur, multe manuscrise s-au pierdut în această perioadă, atât în Biblioteca Imperială, cât și din mănăstirile orașului. Cu toate acestea, Mehmed însuși nu ar fi sancționat sau tolerat niciodată distrugerea manuscriselor grecești, romane sau creștine. Bibliofil de sine stătător, el va aduna în cele din urmă o bibliotecă de aproximativ opt mii de cărți. Include lucrări în arabă, persană și atât în turcă otomană, cât și în turcă Chagatai, precum și traduceri arabe ale unor lucrări precum Geologia lui Ptolemeu și scrierile lui George Gemistos Pletho despre Platon. Catalogul său multilingv conținea chiar și o lucrare intitulată Risala fi bayan madinat Filorindin sau „Tratat despre orașul Florența” – fără îndoială o traducere a uneia dintre lucrările lui Leonardo Bruni. Dacă se poate avea încredere în cifra de opt mii de cărți, cea a lui Mehmed ar fi fost, în a doua jumătate a anilor 1400, cea mai mare colecție din lume.

Mehmed nu era un colecționar lipsit de pasiune precum Niccol History I-a interesat cel mai mult. Cu tutorii săi, a devorat istoriile grecești ale lui Herodot și istoriile romane ale lui Livie, precum și cronicile mai recente despre papi, împărați și regi ai Europei. Cartea lui preferată a fost o Niccoli a lui Quintus Curtius, interesat de volumele uzate de timp de dragul lor. Departe de asta: în spatele intereselor sale literare se ascundea aspirații politice fără rusine, care i-au oferit modele și inspirație. „Nu se bucură de nimic mai bun”, a spus un vizitator, „decât să studieze geografia lumii și știința chestiunilor militare.” Iсториile lui Alexandru cel Mare, compuse în secolul I d.Hr. El dorea să imite cuceririle lui Alexandru și, într-adevăr, să le depășească. După cum a remarcat unul dintre cronicarii lui Mehmed, sultanul „a cucerit întreaga lume în calculele sale și s-a hotărât să o conducă, emulând Alexandrii și Pompei și Cezarilor și regilor și generalilor de felul lor”.

Ca și străbunicul său, Thunderbolt, care sperase să-și hrănească calul pe treptele Sfântului Petru, Mehmed a adăugat la numeroasele sale titluri —

Împărat Suprem, Rege al Regilor, Sultan al celor Două Continente și al celor Două Mări — pe cel de „Kayser-i Rum”, Cezar al Romei. Doctorul său venetian a susținut că Mehmed deținea o hartă mare a Europei pe care a cercetat-o cu avid, acordând o atenție deosebită, în mod amenințător, geografiei Italiei și „unde își au scaunele papa și împăratul”.

În Occident, cucerirea otomană a fost văzută ca o pedeapsă a lui Dumnezeu pentru eșecul unificării Bisericii grecești și latine. Pentru anumiți greci din Orient, a fost o pedeapsă pentru că au îmbrățișat ereziile Bisericii Latine – pentru că cucerirea venise la doar câteva luni după ce Decretul de Unire a fost în sfârșit proclamat la Constantinopol.

Alții au considerat victoria lui Mehmed ca pe o lecție brutală pentru creștinii care au luptat între ei, mai degrabă decât să se unească pentru a contracara amenințarea turcă. Puterile creștine ale Europei fuseseră într-adevăr în război între ele cu sârguință în anul precedent sau El l-a identificat pe Mehmed cu Fiara Apocalipsei din Cartea Apocalipsei. Între timp, pentru Isidor de Kiev, Tânărul sultan a fost precursorul Antihristului. doi: francezi împotriva englezilor, prinții germani care se ceartă între ei, o rebeliune în Burgundia, război civil în Navarra, fracțiunea obișnuită și disensiunea la Genova, iar Veneția și regele Napoli în ligă împotriva Florenței și a ducelui de Milano într-o luptă nehotărâtă și ruinat de scumpă. Catastrofa de la Constantinopol a fost, după cum a observat cu tristețe Papa Nicolae al V-lea, „rușinea creștinătății”.

Vespasiano a împărtășit aceste sentimente de condamnare și creștinii care au adus această pedeapsă asupra capului lor prin lipsurile și eșecurile lor. El credea că progresele făcute de turci – cei „cei mai cruci dintre barbari” – sunt rezultatul eșecurilor politice și morale din partea creștinilor atât latini cât și greci. Mai târziu, el a oferit o narativă a premergării cuceririi în care împăratul bizantin, „asuprit de turci”, a făcut apel la „papa și toate puterile din Italia și dincolo”, doar pentru a fi întâmpinat cu dispreț și dezinteres. „Ei l-au batjocorit și nu l-au ținut nicio prețuire, iar cei cinci sute de soldați, care ar fi putut să-l salveze, nu s-au mișcat niciodată.” Împăratul s-a întors apoi către propriul său popor, explicând că și-a cheltuit rezervele încercând să-și protejeze orașul, dar că, dacă acum își deschideau propriile pungi și îl ajutau, „Voi salva această țară pentru tine și copiii tăi,

precum și pentru mine. Dacă nu reușiți să o faceți, ne așteaptă distrugerea finală.” Dar „domnii buni” ai Constantinopolului au refuzat din cauza avariției lor, și astfel turcii au răvășit prin oraș, împăratul și-a pierdut capul, cetățenii au fost uciși și casele lor jefuite. „Cei care au rămas”, a susținut Vespasiano, „au fost vânduți evreilor”. El a rezumat această istorie a Constantinopolului cu o lecție severă: „Așa se termină pentru păcătoșii încăpățânați, neascultători, care refuză să credă”.

Capitolul 10

Omul miraculos

Cucerirea Constantinopolului de către turci în 1453 a fost un eveniment epocal remarcat în întreaga lume. Altceva s-a întâmplat în acel an, manifestat într-un mic fragment de hârtie de dimensiunea unei cărți poștale, care a atras mult mai puțină atenție, dar ar marca un eveniment la fel, dacă nu mai semnificativ: unul care a schimbat pentru totdeauna modul în care s-a răspândit cunoștințele.

După scurta sa apariție în 1453, această bucată de hârtie a dispărut timp de secole până când, în 1892, a intrat în posesia unui anume Eduard Beck, funcționar de bancă din Mainz. Herr Beck a descoperit accidental resturi în arhivele universitare ale orașului, unde o legatoare de cărți de mult timp în urmă o reutilizase pentru a face un recipient de carton pentru documente vechi. Această „frunză insondabilă”, în calitate de savant medieval, profesorul Edward Schr a prezentat linii rimate în limba germană atât pe față, cât și pe spate, cu cuplete suplimentare tăiate de sus și de jos când pagina a fost tăiată. Cele șaisprezece rânduri de pe față l-au încurajat pe cititor să se dedă în credință și fapte bune, în timp ce paisprezece de pe verso descriau Judecata de Apoi, motiv pentru care doctorul Schröder, a numit-o în 1904, öder a botezat frunza Fragment vom Weltgericht („Fragment de Judecata de Apoi”).

Mai multe indicii despre hârtie au fost descoperite câțiva ani mai târziu, în 1908. Un folclorist german pe nume Karl Reuschel a subliniat că rândurile textului provin de fapt dintr-un poem profetic din secolul al XIV-lea numit Sibyllenbuch („Cartea Sibilelor”), cunoscut prin mai mult de patruzeci de exemplare manuscrise supraviețuitoare. Acest poem relatează o versiune a Legendei Adevăratei Cruci în care o ramură din Arborele Vieții, plantată pe mormântul lui Adam de fiul său Seth, crește într-un copac puternic a cărui cherestea este folosită de regele Solomon pentru a face un pod peste un pârâu. iar apoi, în conformitate cu destinul ei providențial, Crucea pe care este răstignit Mântuitorul. Poemul se încheie cu o serie de

profeții codificate în mod neclar cu privire la evenimente viitoare relevante pentru politica Sfântului Imperiu Roman, cu diversi prinți fără nume luptându-se pentru putere în perioada premergătoare Judecății de Apoi. Se încheie cu versurile descoperite pe bucăți de hârtie în 1892.

Multe dezbateri îl înconjoară pe autorul *Sibyllenbuch*, care din dovezile interne pare să dateze din anii 1360. Frunza descoperită în arhivele din Mainz era o parte, probabil, dintr-o broșură mică care, dacă includea tot *Sibyllenbuch*, trebuie să fi avut aproximativ șaisprezece pagini. Lucrarea ar fi fost neremarcabilă în afară de faptul că oricine a văzut-o în 1453 trebuie să fi fost surprins de aspectul ei ciudat și ușor străin. Deși literele au fost formate în scrierea gotică cunoscută în nordul Europei, le lipsea armonia și precizia muncii unui scrib obișnuit. Literele individuale, deși formate în mod conștiincios, uneori se ridicau neclintit deasupra liniei, în timp ce altele coborau ușor mai jos, aproape ca și cum caligraful ar fi stat într-un vehicul în mișcare pe un drum accidentat. Unele litere erau de un negru adânc, altele foarte slabe. Au existat, totuși, înfloriri artistice, deoarece toate majusculele fuseseră rubricate – retușate cu stropi de cerneală roșie.

Copia *Sibyllenbuch*-ului din care provine frunza nu a fost copiată de un scrib, ci, mai degrabă, produsă de tipografia din Mainz nou inventată și exploatață de Johannes Gutenberg. Este una dintre primele pagini din presa sa - unul dintre primele lucruri pe care le-a produs în timp ce a experimentat în secret noua sa invenție, făcând din restul de hârtie unul dintre cele mai vechi texte care au supraviețuit tipărite cu caractere mobile.

Una dintre lucrările următoare pe care Gutenberg le-a produs, aproximativ un an mai târziu, folosind același tip, a fost mai evident de actualitate, abordând direct și cu accent „chestiunea turcească”. *Türkenkalender*-ul sau, sau „Calendarul Turcului”, tipărit în decembrie 1454, a fost o piesă de propagandă antotomană: un poem astrologic despre amenințarea turcească mascandu-se în calendar pentru anul 1455. Intitulat *Eyn Manung der Cristenheit widder die Durken* („An Îndemn către creștinătate împotriva turcilor”), acest pamflet de nouă pagini a emis treisprezece apeluri urgente – câte unul pentru fiecare lună nouă din 1455 – către treisprezece lideri diferiți, de la Papa Nicolae al V-lea și împăratul Frederic al III-lea până la diversi duci, arhiepiscopi și chiar regele a lui Inkerman (ale cărui domenii erau în Crimeea). Toți au fost îndemnați să ia armele și să se lanseze într-o cruciadă puternică. În mijlocul întunericului și

al morții, calendarul a reușit să transmită salutări cititorilor săi: Eyn gut selig nuwe Jar — „Să aveți un An Nou fericit și binecuvântat”. S-a încheiat cu o rugăciune către Domnul, rugându-l să-l alunge pe turc din Constantinopol și să se asigure că nimeni nu rămâne în viață nicăieri în Grecia, Asia și Europa.

Turcii i-au oferit lui Gutenberg încă o afacere – sau, mai degrabă, multe mii de afaceri. În mai 1452, Papa Nicolae al V-lea anunțase o indulgență generală pentru oricine dona bani pentru apărarea Ciprului împotriva incursiunilor turcilor. Preoții au fost trimiși în toată Europa pentru a proclama indulgența, pentru a strânge contribuțiile și pentru a înmâna „Scrisori de indulgență” – decreee scrise care scuteau purtătorii de pedeapsa în viață de apoi pentru diferitele păcate. Aceste documente, deseori distribuite în masă, au fost copiate laborios de către cărturari ale căror salarii diminuau profiturile din vânzări. Arhiepiscopul Diether de Mainz, însărcinat cu organizarea colecției în orașul său, fie a apelat la Gutenberg, fie a fost abordat de acesta. Poate că Gutenberg și-a dat seama cum noua sa invenție ar putea oferi, mai rapid și mai ieftin decât scribii lui Mainz, un număr mare de aceste documente identice. Cincizeci de exemplare au supraviețuit, toate tipărite pe pergament, dar atelierul său poate să fi produs până la zece mii de exemplare.

Ne întrebăm ce a făcut din acest nou stil de document Margarethe Kremer, care și-a cumpărat scrisoarea de indulgență la Erfurt, la 150 de mile de Mainz, la 22 octombrie 1454. În orice caz, acest document despre soarta sufletului ei în viitor marchează cel mai vechi exemplu existent de tipărire cu caractere mobile purtând în mod explicit o dată.

Fără îndoială, Gutenberg folosea aceste documente mici pentru a câștiga bani pentru a-și menține presa în funcțiune, precum și pentru a-și perfecționa noua metodă de a produce cărți. Dar era la lucru și la altceva. În aceeași lună în care Margarethe Kremer și-a cumpărat îngăduința, diplomatul Enea Silvio Piccolomini – omul care a disperat din cauza pierderii „nenumăratelor cărți” la Constantinopol – a ajuns la Frankfurt pe Main. El venise să strângă sprijinul german pentru o cruciadă împotriva turcilor, dar în timp ce se afla la Frankfurt a profitat de ocazie pentru a vizita târgul orașului. În timp ce acolo a văzut ceva atât de intrigant – în special pentru un bibliofil învățat – încât i-a scris imediat unui prieten din

Roma, spunându-i despre mărfurile remarcabile oferite spre vânzare de un „om miraculos”.

Acest „om miraculos” – Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg – se apropia de șaizeci de ani. Se născuse în Mainz, un oraș de pe malul râului Rin, cu o populație de șase mii de locuitori, cândva la mijlocul până la sfârșitul anilor 1390. Se știu puține despre viața sa timpurie sau, de altfel, despre anii de mijloc sau mai târziu. S-a mutat 110 mile în amonte de-a lungul Rinului până la Strasbourg cândva pe la sfârșitul anilor 1420, probabil ca exilat în urma tulburărilor municipale din Mainz, care i-au înfruntat pe breslele din clasa de mijloc cu clasa superioară, căreia îi aparținea familia lui Gutenberg. O bună parte din ceea ce se știe despre el provine din diversele sale zgârieturi legale. În prima dintre acestea, în 1437, a fost dat în judecată pentru încălcarea promisiunii sale de a se căsători cu o femeie pe nume Ennelin zu der Yserin. În acel moment, era membru al breslei aurarilor din Strasbourg, întreținându-se prin lustruirea pietrelor prețioase și, împreună cu un partener pe nume Hans Riffe, producând oglinzi pentru pelerini în aşteptarea mulțimilor care vin să vadă relicvele faimoase și sacre expuse la fiecare șapte ani la Aachen, cum ar fi hainele lui Isus și haina Fecioarei. Aceste oglinzi erau ür (Ennelin de la Poarta de Fier); a fost dat în judecată pentru defaimare de către unul dintre martorii ei, un cizmar pe care Gutenberg l-a numit „un nenorocit care a trăit din minciună și înșelăciune”. Gutenberg a fost nevoit să plătească despăgubiri cizmarului pentru calomnie, dar se pare că a evitat căsătoria cu Ennelin folosit de pelerini conform practicii religioase ale vremii, captând și „reținând” reflectarea divină a acestor sfinte moaște, după care au fost mândri, purtat la întoarcere ca insigne.

„Omul miraculos”, Johannes Gutenberg.

Din păcate pentru Gutenberg și Riffe, pelerinajul a fost amânat (posibil din cauza ciumei) din 1439 până în 1440, lăsându-le cu un depozit de stoc nevândut. Cu toate acestea, fabricarea oglinzilor l-a determinat pe Gutenberg la experimente în metalurgie, ștanțare și procese de reproducere mecanică prin care un singur șablon ar putea produce un număr nelimitat de copii. El pare să fi luat pe alți parteneri și să fi făcut investigații asupra tipăririi în acești ani de la Strasbourg, dar natura și rezultatul încercărilor sale rămân învăluite în mister, în parte din cauza insistenței sale destul de înțelese asupra secretului.

Documentele descoperite într-un turn medieval din Strasbourg în 1745 de către un arhivist pe nume Johann Heinrich Barth sugerează implicarea lui Gutenberg într-o întreprindere misterioasă care mergea dincolo de lustruirea pietrelor și fabricarea de oglinzi. În 1439 a fost dat în judecată de frații unui partener de afaceri decedat, Andreas Ditzehen. Frații au susținut că Andreas, care a murit în ziua de Crăciun în 1438, a scufundat o mare parte din proprietatea sa într-unul dintre proiectele lui Gutenberg, în aşteptarea unui profit mare. Frații credeau că, în calitate de moștenitori ai lui Ditzehen, ei ar trebui să fie admiși în parteneriat sau, altfel, să li se

ramburseze suma investită de fratele lor. Între timp, Gutenberg a trimis un servitor în casa lui Andreas pentru a demonta o mașină misterioasă – „pentru ca nimeni să nu poată vedea ce este” – și pentru a recupera componente. Douăzeci și șase de martori s-au prezentat în numele celor doi frați, paisprezece pentru Gutenberg. Niciunul dintre martorii a căror mărturie a supraviețuit nici nu a știut sau a divulgat scopul misterioasei mașini, în afară de cea finală, un aurar pe nume Hans D „pentru munca legată de tipărire”. În cele din urmă, instanța a ordonat lui Gutenberg să plătească un sold restant de cincisprezece guldeni fraților și apoi să nu aibă „nimic de-a face” cu ei.ünne. El a mărturisit că în ultimii doi sau trei ani a primit de la Gutenberg aproximativ o sută de flori

— pentru ca el să poată începe să producă unelte și să tasteze. În 1452, Fust a început să-i plătească, în plus, 300 de guldeni pe an pentru salarii, chirie, pergament, hârtie și cerneală pentru o întreprindere comună specificată că următorii zece ani ai lui Gutenberg sunt greu de urmărit, dar până în 1448 s-a întors la Mainz, rafinând invenția lui. În august 1450, el a încheiat un parteneriat de afaceri cu Johann Fust, un aurar și bancher bogat care s-a angajat să-i împrumute, cu o dobândă de 6%, suma de 800 de gulden - suficient, în acele zile, pentru a cumpăra 100 de boiWerke der Bücker („muncă pe cărți”). Parteneriatul a durat vreo patru sau cinci ani înainte de a se rupe, în mod acrimonios și litigios, în perioada în care Piccolomini a vizitat târgul de carte de la Frankfurt în octombrie 1454.

Ceea ce Piccolomini a văzut la târg au fost preturi de text tipărit servind drept mostre ale unei ediții care urmează să fie lansată în curând a unei Biblia tipărite. „Nu am văzut Biblia complete”, i-a scris el prietenului său din Roma, „ci mai multe versiuni din cărți diferite, extrem de curate și corecte în scrierea lor și fără greșeli, pe care Excelența Voastră le-a putut citi fără efort, fără ochelari.” Prietenul său, cardinal, a cerut o copie, dar Piccolomini a raportat că, în ciuda unui tiraj de ceva între 158 și 180 de exemplare (i s-au dat ambele cifre), una dintre aceste cărți ar fi imposibil de achiziționat deoarece „cu toții au fost găsiți înainte cumpărători gata. volumele au fost terminate.”

Aceste volume, dintre care patruzeci și nouă au supraviețuit integral sau parțial, au peste 1.200 de pagini tipărite. Ele sunt cunoscute de istoricii tiparului ca „B42”, reflectând faptul că fiecare pagină are patruzeci și două de rânduri de text. Ele sunt cunoscute mai popular ca Biblia Gutenberg.

Târgul la care Enea Silvio Piccolomini l-a întâlnit pe „omul miraculos” – probabil Gutenberg însuși – a fost cel mai mare din Europa. La doar douăzeci și cinci de mile de Mainz, Târgul de la Frankfurt a atras comercianți și mărfuri din Anglia în Balcani și nu numai. Vinul a venit peste Alpi din Italia, paharul din Boemia, pânza din Franța și Anglia, piper negru, nucșoară, cuișoare, scorțioară și ghimbir din ținuturile Orientului. Mai târziu, în secolul al XV-lea, și-a făcut apariția chiar și un elefant african.

O pagină din Biblia cu 42 de rânduri a lui Gutenberg.

De asemenea, cărțile au fost expuse și comercializate la Târgul de la Frankfurt. Zilele de glorie ale librarilor și editorilor care înghesuiau Buchstraße („Strada Cărții”) în spatele bisericii Sfântul Leonhard erau încă, în 1454, peste două decenii; dar tarabele de pe Römerplatz și de pe străzile care se întindeau până la malurile Mainului prezenta marfa producătorilor de hârtie, legatorilor de cărți, iluminatorilor și artiștilor de gravură în lemn. Au fost disponibile și manuscrise. În 1370, un cleric din Țările de Jos, Geert Groote, a reușit să găsească la Târgul de la Frankfurt manuscrisele de care avea nevoie pentru a-și înființa centrul pentru copiști, Frații vieții comune, unde a angajat tineri cărturari săraci ca scribi.

Vizitatorii Târgului de la Frankfurt ar fi putut cumpăra, de asemenea, un fel de carte destul de diferită de cea scrisă pe hârtie sau pergament de un scrib – adică o carte bloc. Blocurile de lemn au fost folosite de multe secole pentru imprimarea desenelor pe textile, dar fabricile de hârtie înființate în Europa până la sfârșitul anilor 1300 (primele din ținuturile germane au început producția la Nürnberg în 1390) au pus la dispoziție meșteșugarii instruiți în sculptură în relief pe blocuri de lemn un mediu relativ ieftin pe care să-și înmulțească desenele. Printuri, cărți de joc și cărți ilustrate, toate au fost produse de artizani din desene sculptate în relief și invers, pe blocuri de lemn și apoi cu cerneală și imprimate pe hârtie. Cărțile ilustrate produse prin tipărire pe lemn erau de obicei biblice ca subiect. Adesea colorate manual, ele puteau ajunge la șaizeci sau optzeci de pagini și, uneori, prezenta pasaje scurte din Biblie ca legendă. Deoarece analfabetii puteau înțelege imaginile dacă nu citesc legendele, acest tip de cărțisoare a ajuns să fie cunoscută sub numele de Biblia Pauperum, sau „Biblia omului sărac”, deși adesea erau produse frumos și cu mult peste posibilitățile săracilor analfabeti. .

Imprimeurile din lemn nu au fost o invenție remarcabilă. Vechii asirieni au folosit aproape aceeași tehnologie în anul 3500 î.Hr., rulând cilindrii de hematit gravați în lut umed. S-a susținut că, la scara ingeniozității umane, invenția tipografiei ar trebui să se situeze „undeva sub descoperirea modului de a face un sufle – și totuși, în același timp, consecințele sale au fost profunde nu doar pentru artă, ci și pentru proliferare și schimb de idei.”

În mod curios, în jurul anului 1450 a avut loc o explozie bruscă în acest mediu, astfel încât a celor peste cinci mii de tipărituri pe lemn pe care

Cererea trebuie să fi determinat această producție accelerată. Această cerere este adesea văzută ca provenind de la ceea ce un istoric a numit „cetățeanul obișnuit” – meșteri urbani și săraci analfabeti cărora se presupune că erau destinate copiile „Bibliei omului sărac”. Cu toate acestea, dovezile sugerează că publicul pentru aceste cărți și imagini tipărite nu era atât tărani analfabeti sau meșteri umili, ci, mai degrabă, cei din eșaloanele mijlocii și superioare ale societății - același tip de oameni care cumpărau cărți manuscrise. secolului, doar cincizeci sau șaizeci pot fi date înainte de jumătatea secolului.

Limitările cărților bloc sunt evidente: o carte de patruzeci de pagini tipărite necesita patruzeci de gravuri diferite în lemn. Un volum precum Biblia din 1454 a lui Gutenberg ar fi avut nevoie de un bloc de lemn separat pentru fiecare dintre cele 1.282 de pagini ale sale, iar fiecare pagină ar fi trebuit ca sculptorul în lemn să producă, în medie, aproximativ 2.500 de litere. Prin urmare, imprimarea din blocuri de lemn a fost nepractică pentru altceva decât pentru tratate scurte, cărți de joc și gravurile în lemn religioase vândute pelerinilor la sanctuarele din toată Europa - un flux de venituri profitabil pentru oricine din această linie de comerț.

Gutenberg a adoptat o abordare diferită a tehnicii de tipărire a paginilor de text. În loc să folosească un singur bloc solid de litere sculptate în lemn, el a compus fiecare pagină din mai multe litere separate turnate în metal și aranjate cu grijă în silabe, cuvinte și propoziții precum segmentele unui puzzle de 2.500 de piese. Odată ce caracterele erau scrise cu cerneală și impresiile lor erau luate – poate de 180 de ori, ca în cazul Bibliei din 1454 – pagina ar fi fost deblocată și literele ar fi sortate și apoi reutilizate pentru pagina următoare. Literele sale prefabricate sunt, prin urmare, cunoscute ca litere mobile, iar claritatea imaginii tipărite a fost îmbunătățită prin faptul că au fost turnate mai degrabă în metal decât sculptate în lemn.

Gutenberg a fost departe de a fi primul care a avut o astfel de idee sau a experimentat această tehnică. Chinezii imprimau din caractere mobile făcute din lut întărit la foc până la mijlocul secolului al XI-lea, când un fierar și alchimist pe nume Pi Shêng și-a blocat caracterele de porțelan în poziție punându-le într-o tavă de ceară și răsină pe care a încălzit-o mai întâi. se înmoia și apoi, odată ce toate au fost „compuse”, se întăresc prin răcire. Apoi, la mijlocul anilor 1300, un scriitor chinez pe nume Wang Chêng a descris cărți tipărite din caractere mobile sculptate din lemn. Tipul

de metal pare să fi fost o invenție specială a coreenilor, care încă din anii 1200 au început să producă tipuri de bronz prin turnare în nisip. Acest proces a implicat sculptarea personajelor (în sens invers) pe cuburi de lemn de fag, apoi luarea de amprente în nisip „luat de pe malul mării, unde cresc stuful” (după instrucțiunile unui manual). Bronzul a fost topit și apoi turnat în aceste impresii negative. Odată ce bronzul s-a răcit, eventualele imperfecțiuni au fost eliminate și caracterele s-au încadrat într-un cadru de bambus, gata de a fi vopsit și imprimat, apoi reutilizate pentru alte pagini. Tehnica a primit sprijin din partea vistieriei regale în jurul anului 1400, când regele Taejong a înființat o turnătorie de tipuri, astfel încât să poată fi produse cărți pentru uzul savanților confucianii. Aproximativ sute de mii de personaje au fost turnate în câteva luni, iar în 1409, Templul Heungdeoksa din Cheongju a produs Tratatul edificator al patriarhilor budisti, cea mai veche lucrare care a supraviețuit tipărită cu caractere mobile.

Dacă Gutenberg nu a inventat caractere metalice mobile, contribuția sa la tipărire a fost să profite de oferta mai bună de metale a Europei (mulțumită minelor sale) și de tehnologia superioară de turnare. El și-a creat literele cu ajutorul unui pumn, un ax de oțel lung de vreo doi centimetri și jumătate, la un capăt al căruia personajul era tăiat în relief și invers, astfel încât un E majuscul, de exemplu, apărea ca Ǝ. Tăierea cu pumnul a fost o sarcină delicată care necesita sculptură precisă în miniatură, deoarece meșterul tăia și radea laborios în metalul dur figurile elegante pe care scriitorii le puteau produce cu câteva mișcări ale penelor. Capătul tăiat a fost apoi ciocănit într-un pat de cupru maleabil, lăsând în urmă o adâncitură care dezvăluia litera în sensul corect (E). Această mică bară de cupru imprimată cu litera era cunoscută sub numele de matrice, un cuvânt legat etimologic de latinescul mater („mamă”) și care provine din cuvântul latin pentru uter (matrice) – un indiciu că această mică cavitate era locul în din care a fost generată o scrisoare și din care s-a născut. Matricea a fost apoi introdusă într-o matriță, iar cavitatea în formă de literă a fost umplută cu combinația specială a lui Gutenberg de plumb topit, staniu și antimoniu. Piesa de tip a apărut, din nou, ca figura de pe poanson, în relief și invers (Ǝ). Noul metal al lui Gutenberg s-a separat bine de matriță, a primit eficient cerneala, apoi a eliberat-o curat și clar pe hârtie.

Acest proces de turnare a tipului s-a repetat de sute de ori, deoarece Gutenberg a avut nevoie de 290 de lovituri și matrici pentru a-și crea alfabetul - patruzeci și șapte de litere mari și șaizeci și trei de litere mici (cu fiecare caz în care sunt stocate peste cele douăzeci și patru de litere din latină). Alfabet deoarece aceeași literă a fost reprodusă în dimensiuni și lațimi diferite, astfel încât liniile să poată fi pe deplin justificate). Avea nevoie și de nouăzeci și două de abrevieri; optzeci și trei de ligaturi, sau combinații de litere topite; și cinci semne de punctuație. Apoi, deoarece litera i, de exemplu, putea apărea cu ușurință de cinci sute de ori pe o singură pagină, fiecare dintre matricele sale a fost folosită pentru a turna sute de litere, asigurându-se că toate erau ușor disponibile atunci când literele-puzzle-ul paginii sale era montate cu grijă între ele.

Acest alfabet gotic a fost conceput pentru Gutenberg de Peter Schöffer, un scrib care fusese instruit la Paris. Schöffer trebuie să se fi uitat când grijile sale gotice atente au fost sculptate în oțel, răsturnate pe dos, reproduse în sutele lor și apoi, prezentate în oglindă paginii, imprimate în semne negre clare.

Relația lui Gutenberg cu Johann Fust s-a rupt la sfârșitul anului 1454, la câteva săptămâni după ce Enea Silvio Piccolomini a văzut Bibliile expuse la Târgul de la Frankfurt. În anul următor, Fust l-a dus pe Gutenberg în instanță din Mainz pentru a obține rambursarea a 2.020 de guldeni - 800 de guldeni inițiali împreună cu un împrumut ulterior de 800 de guldeni, plus dobânda. Tactica a fost dură și chiar necinstită, având în vedere că, în condițiile acordului lor, doar 800 de gulden plus dobânda trebuia să fie rambursată. Cazul a fost audiat într-un tribunal laic de către Arhiepiscopul de Mainz. Detaliile sunt neclare. Singura dovadă legată de cauză este un act notarial din noiembrie 1455, care rezumă doar evenimentele ulterioare. De asemenea, nici Gutenberg, nici Fust nu au fost dormici să facă publică natura întreprinderii lor. Rezultatul a fost că lui Gutenberg i s-a cerut să-i ramburseze lui Fust între 1.000 și 1.250 de flori și, de asemenea, se pare, să predea unele dintre fonturile și presele sale. O mare parte din echipamentul lui Gutenberg a ajuns în posesia lui Fust, ceea ce ar fi putut foarte bine să fi fost scopul bancherului de a aduce procesul. Și-a înființat imediat propria operațiune de tipărire cu Peter Schöffer, scriitorul care proiectase cele 290

de litere și semne de punctuație ale lui Gutenberg. Cei doi bărbăți au început apoi să planifice o nouă publicație.

Este un paradox că omul care a revoluționat comunicarea pare să fi comunicat atât de puțin despre sine. Nu se știe nimic despre motivele lui Gutenberg - despre de ce, în anii 1430, ar fi trebuit să-și înceapă experimentele cu caractere mobile sau despre ce l-a determinat să concluzioneze că o nouă metodă de producere a manuscriselor nu era doar posibilă, ci și necesară și dezirabilă. Producția de carte, din multe puncte de vedere, părea să nu aibă nevoie de reforme. Tehnologia manuscriselor rezistase cu o abatere minimă de la trecerea de la roll-to-codex cu o mie de ani mai devreme.

Chiar și aşa, o serie de schimbări importante au avut loc de-a lungul Evului Mediu și în secolul al XV-lea. Au fost produse mult mai multe manuscrise în fiecare secol care a urmat după anul 1000, deoarece, în timpul „Evului Mediu Înalt”, cititorii s-au extins în toată Europa. Consumatorii majori de manuscrise nu se mai aflau în comunitățile rurale — în mănăstiri și alte instituții religioase —, ci în centrele urbane noi și în creștere, cu populațiile lor din ce în ce mai alfabetizate și, în unele cazuri, universități. Istoricii au estimat că, în timp ce 212.000 de manuscrise noi au fost copiate în Europa de Vest în secolul al XI-lea, numărul a crescut enorm în secolul următor la 768.000. Numărul de noi manuscrise a crescut apoi la 1,7 milioane în anii 1200, din cauza în mare măsură creșterii universităților. Într-adevăr, în secolul al XIII-lea au fost produse mai multe manuscrise decât în ultimii șapte sute de ani la un loc. Aproximativ jumătate de milion dintre aceste manuscrise au fost copiate numai în Franța în anii 1200, marea majoritate, fără îndoială, la Paris. Apoi, în ciuda ororilor morții negre, schismei papale și războiului de o sută de ani, cifrele au crescut la 2,7 milioane în anii 1300, Franța (564.000) fiind depășită de Italia (880.000). Un studiu statistic a constatat că, de-a lungul secolului al XIV-lea, producția de manuscrise în Italia a crescut cu 326 la sută. În timpul secolului al XV-lea, vor fi produse aproape cinci milioane de manuscrise — codice scrise de mână, nu cărți tipărite; Italia a fost încă o dată, la oarecare distanță, cel mai mare producător. În plus, producția de manuscrise în Europa de Vest a crescut cu aproximativ 40% în fiecare deceniu între anii 1420 și 1450.

Nu numai că au apărut tot mai multe manuscrise în aceste secole; de asemenea, au crescut și au crescut, deoarece universitățile au cerut texte complete pentru studenți și savanți, mai degrabă decât colecții subțiri de fragmente. Această cerere în creștere dramatică pentru manuscrise a însemnat că scribii trebuiau să lucreze din ce în ce mai rapid. Sarcina lor a fost îngreunată de faptul că unele dintre cele mai importante și populare lucrări ale Evului Mediu erau extrem de lungi: Divina Comedie a lui Dante a avut 14.233 de versuri, The Romance of the Rose la peste 20.000. Colosala Summa Theologica a lui Toma d'Aquino a avut aproximativ 900.000 de cuvinte (ocupând peste 5.000 de pagini într-o ediție modernă bilingvă latină-engleză în cinci volume). Nu putem decât să simțim simpatie pentru scribul epuizat din secolul al XIV-lea, care a încheiat cu exasperare ușurare: „Mulțumesc lui Dumnezeu, mulțumesc lui Dumnezeu și din nou mulțumesc lui Dumnezeu!”

O altă schimbare în producția de cărți manuscrise a fost aceea că, la începutul secolului al XV-lea, cel puțin parțial pentru a face față cererii în creștere, sprijinul lor a început să se schimbe - de la pergament la hârtie. Hârtia nu era o tehnologie nouă; fusese inventat în China cândva în timpul dinastiei Han de Vest (206 î.Hr. până în 9 d.Hr.). Producătorii de hârtie antici din China și apoi, în secolele care au urmat, în Japonia și Coreea, strecuau scoarța de dud piureată, ratanul, plasele de pescuit mărunțite și chiar algele marine prinț-o plasă de bambus pentru a crea un suport pentru scris și desen. Musulmanii au adoptat hârtia în secolul al VIII-lea, după ce au învățat tehnica, conform legendei, de la prizonierii chinezi capturați în luptă pe malul râului Talas, lângă Samarkand, în 751. Fie că povestea este adevărată sau nu, Samarkand, pe Drumul Mătăsii în Uzbekistanul modern a devenit un centru important de fabricare a hârtiei. Musulmanii au înlocuit ca materii prime cărpe și cânepă din frânghii vechi și au inventat ciocane cu apă pentru a sparge fibrele. Hârtia s-a răspândit prin Orientul Mijlociu și Mediterana odată cu islamul, iar prin anii 1100 producția a ajuns în Spania controlată de musulmani, unde și evreii au adoptat-o, deși rezervând pergamentul pentru textele lor sacre. Musulmanii, în schimb, au început să folosească hârtie chiar și pentru copiile Coranului.

Creștinii din nordul Europei au privit acest nou produs cu suspiciune. Când Petru Venerabilul, un stareț benedictin, a întâlnit hârtie în timpul unei vizite în Spania, în jurul anului 1142, el a remarcat disprețitor că evreii și-

au scris cărțile pe un material făcut nu din piei de animale sau din plante de mlaștină, ci din „bucături de cârpe vechi sau lucruri chiar mai josnice.” Lipsa de cârpe a însemnat într-adevăr că producătorii de hârtie din lumea islamică au fost forțați uneori să recurgă la măsuri macabre. În timpul pelerinajului lui Petru, un ziarist din Egipt a raportat că piramidele au fost perchezitionate pentru înfășări de mumie din care să facă hârtie.

Alte preocupări din Occident au implicat durabilitatea hârtiei. În prima jumătate a secolului al XII-lea, din cauza temerilor legate de degradarea hârtiei, Roger al II-lea al Siciliei a început să reînnoiască pe pergament hărțile scrise de tatăl său pe hârtie doar cu un deceniu sau două mai devreme. Nepotul lui Roger, Sfântul Împărat Roman Frederic al II-lea, a întreținut anxietăți similare. În 1231, el a decretat ca toate documentele publice pentru Regatul celor Două Sicilii să fie înscrise pe pergament „pentru ca ele să dea mărturie despre vremurile viitoare și să nu riscă distrugerea prin vîrstă”. Aceste griji cu privire la deteriorarea hârtiei au fost nefondate, deoarece cârpele măcinat sub presiune într-o moară au dus la fibre lungi, neîntrerupte, care au oferit un produs puternic și suplu.

În timpul secolului al XIII-lea, acest „pergament de cârpe”, importat din Spania, a ajuns să fie folosit din ce în ce mai mult de notarii și oficialii ecclaziastici din Italia și din alte părți ale Occidentului creștin. În anii 1260 a fost înființată o fabrică de hârtie hidraulică în Italia, la Fabriano. Modul în care tehnologia a fost transmisă în Italia rămâne neclar, dar asistența sau influența islamică persistă în derivațiile italiene din terminologia arabă (risma italiană, sau „rama”, provine din arabă razmah). Morile lui Fabriano s-au dovedit curând atât de eficiente încât până în anii 1280 opt producători de hârtie își desfășurau meseria, iar până în secolul al XIV-lea orașul putea produce un milion de coli de hârtie pe an. Produsul său de înaltă calitate a fost exportat în întreaga Mediterană, inclusiv în lumea islamică. O serie de Corane au fost chiar copiate pe hârtie cu filigran cu cruci și alte simboluri creștine – o situație supărătoare care a condus în cele din urmă, în 1409, la o fatwa privind utilizarea hârtiei europene.

Producătorii de hârtie aveau nevoie de apă pură, cu curgere rapidă pentru a-și alimenta morile. „Cu cât apa este mai limpede”, spunea un tratat, „cu atât hârtia este mai bună și mai frumoasă”. Aveau nevoie și de cantități mari de cârpe. Producătorii de hârtie au ajuns să se bucure de o aprovizionare abundantă datorită unei schimbări în modă în anii 1200, când

populația Europei a început să se mute din mediul rural în orașe și orașe. Întrucât oamenii din orașe trăiau mai aproape unul de altul, amestecându-se mai des cu sexul opus, ei au abandonat obiceiul țărănesc de a nu purta nimic sub pantaloni și jambiere. Drept urmare, orășenii au început să poarte lenjerie de corp făcută din in și cânepă, crescând cantitatea de haine uzate pe care le vindeau culegătorilor de cârpe care călătoreau din ușă în ușă. Subtilele sociale din urbanizare au însemnat, prin urmare, producătorii de hârtie să se bucure de o aprovizionare abundantă de materii prime.

Tragedia din secolul al XIV-lea a adus pe piață și o mare cantitate de cârpe. În timpul ravagiilor morții negre din 1348, orașe precum Florența au interzis vânzarea de haine și lenjerie de pat pentru victime, care trebuia să fie incinerate. Cu toate acestea, astfel de stricte au fost adesea ignorate și cantități uriașe de îmbrăcăminte în surplus au devenit dintr-o dată disponibile în urma morții a aproximativ cincizeci de milioane de oameni în toată Europa. Dulapurile morților au fost, în anii care au urmat, transformate în cărți.

Moartea Neagră a afectat industria cărții într-un alt mod. Ciuma a distrus un număr mare de animale – sursa pergamentului – nu numai indirect, pentru că boala i-a afectat pe păstori, ci și direct, pentru că animalele au murit de ciuma bubonică. În Anglia, vitele „în număr dincolo de socoteală” au fost raportate moarte într-un singur câmp. Vitele au suferit de o varietate de epidemii de-a lungul anilor 1300, deoarece antraxul, pesta bovină și alte boli au decimat oile, caprele și bovinele. Populațiile de turme și turme din unele zone au scăzut cu până la 70 la sută. Având în vedere că aceste lipsuri de animale au coincis cu un exces de cârpe, am putea fi tentați să ne gândim la rolul jucat de boală, precum și la moda lenjeriei de corp în trecerea de la pergament la hârtie.

Această inversare dramatică ecou tranzitia de la papirus la pergament din secolele IV și V. Vespasiano, totuși, a vâslit împotriva acestui curent, deoarece multe dintre manuscrisele pe care le-a produs erau, ca obiecte de lux de lux, scrise pe pergament. Deși a stocat și vândut hârtie ca toate. Această trecere de la pergament la hârtie a accelerat, întâmplător sau nu, în deceniile care au urmat Morții Negre. În anii 1300, două treimi din manuscrisele din Europa au fost realizate din pergament și doar o treime din hârtie. În secolul următor, doar 28 la sută au fost scrise pe pergament și 72 la sută pe hârtie. cartolai, el s-a asigurat că codurile la comandă pentru

clienți precum Andrew Holes și William Gray au fost copiate în mod demodat, pe piei de animale.

Holes și Gray erau bogăți în mod independent, capabili să-și permită prețul manuscriselor de pergamant, dar mulți alții cititori nu au fost. Una dintre cele mai mari atracții ale hârtiei a fost prețul ei: o șesime sau mai puțin decât cel al pergamentului. Lucrările tipărite pe hârtie de prese ar fi, prin urmare, considerabil mai ieftine decât cele copiate pe pergamant de către cărturari. Enea Silvio Piccolomini nu a spus la ce preț își vindea „omul miraculos” marfa la Frankfurt, dar copiile Bibliilor sale costă de cinci ori mai puțin decât cele scrise de cărturari. Cunoașterea era pe cale să devină mult mai ieftină și mult mai abundentă.

Capitolul 11

Deceniile Regelui

În octombrie 1454, un Tânăr savant din Bologna, numit steaua lui Niccol Perotti, a fost ascendent de atunci. În 1447, când era încă adolescent, și-a transferat serviciile cardinalului Bessarion din Roma și apoi, patru ani mai târziu, datorită ajutorului lui Bessarion, a devenit profesor de retorică la Universitatea din Bologna. Perotti i-a scris lui Vespasiano cu o cerere de cărți. Cei doi bărbați se cunoșteau bine. Perotti fusese un student strălucitor, dar impecunos, în vîrstă de cincisprezece ani, când, la Ferrara, la mijlocul anilor 1440, l-a întâlnit pe William Grey, un coleg de clasă. Gray l-a luat în gospodăria lui și apoi l-a adus la Florența și, potrivit lui Vespasiano, „i-a dat cu generozitate bani să cumpere cărți pentru studii”, majoritatea provenind de la Vespasiano.

Perotti a continuat să-l folosească pe Vespasiano ca vânzător de cărți. Era un client captivant și obscen. În vara lui 1453, el scrisese din Bologna, adresându-se lui Vespasiano drept „cel mai drag frate”, trimițându-i optsprezece florini și solicitând o copie a unei colecții de scrisori (probabil ale lui Cicero). El a subliniat că manuscrisul ar trebui să fie legat frumos în piele neagră și gravat „cât mai magnific posibil”. Așa cum l-a îndemnat pe Vespasiano: „Dacă legați vreodată o carte cum trebuie, lăsați-o pe aceasta. Dar mai presus de toate vă implor să o faceți repede, pentru că am mare nevoie de ea.” El a continuat să-și dezvăluie exasperarea că o altă carte comandată de la Vespasiano, o copie a comentariului lui Tiberius Claudius Donatus despre Virgiliu, descoperită recent într-o mănăstire franceză de Jean Jouffroy, nu era încă gata. El a cerut, de asemenea, o listă cu toate traducerile cunoscute din Vietile lui Plutarh – genul de exercițiu amețitor de colare a manuscriselor la care Vespasiano era expertul recunoscut. În cele din urmă, i-a cerut lui Vespasiano să găsească un scrib care să copieze încă două manuscrise, unul despre muzică și celălalt despre geometrie. Încă o dată, viteza a fost esențială: „Dacă le-aș putea avea cât mai curând posibil, aş fi foarte recunoscător.”

Această scrisoare capricioasă și solicitantă a lui Perotti încapsulează toate talentele și abilitățile lui Vespasiano: de a găsi cărturari, de a lege cărți, de a accesa o gamă largă de surse pentru a găsi cele mai bune copii ale manuscriselor despre orice, de la istoria antică la muzică și geometrie - și să se ocupe cu rabdare și eficiență cu cei mai exigenți clienti. Reputația sa pentru producțiiile de calitate a fost de așa natură încât scribii îi adăugau acum numele pe foile manuscriselor pe care le copiau: VESPASIANUS LIBRARIUS FLORENTINUS VENDIDIT. „Vândut de Vespasiano, librar florentin.” Cumpărătorii cărților sale au înregistrat, de asemenea, proveniența manuscriselor lor. În perioada în care avea de-a face cu Perotti, Vespasiano a vândut o traducere în italiană a filozofului roman Seneca cel Tânăr lui Niccolò da Meleto, un comerciant florentin care lucra la Bologna. Pe partea interioară a copertei manuscrisului său, Niccolò, ca un bun comerciant, a înregistrat detalii despre vânzare: „Niccolò di Piero da Meleto a cumpărat asta în Florență de la Vespasiano cartolaio, septembrie 1455. Cost: 2½ florini”.

În 1454, Niccolò Perotti ia dat lui Vespasiano o altă misiune dificilă: un manuscris pentru papă. Comisia a avut de-a face cu dorința ambicioasă a lui Nicolae al V-lea de a achiziționa pentru Biblioteca Vaticanului traduceri latine noi și îmbunătățite ale Iliadei și Odiseei. O traducere a capodoperelor lui Homer în latină a fost într-adevăr o comandă mare: Odissea a durat aproximativ douăsprezece mii de rânduri, Iliada la aproape șaisprezece mii.

Aceste două mari epopee au fost recitate pentru prima dată în secolul al VIII-lea î.Hr. de (cum spunea tradiția antică) un poet orb pe nume Homer. Se știe puțin despre Homer cu siguranță. Împăratul Hadrian, care a domnit între anii 117 și 138 d.Hr., a cerut odată Sibilei Delfice informații despre el, dar ea nu putea garanta mai mult decât faptul (contestat de alte surse) că Homer s-a născut pe insula Ithaca. Diferiți scriitori antici, unii datând din secolul al VI-lea î.Hr., nu au ezitat să ofere detalii biografice fanteziste și convingătoare, cum ar fi povestea că mama lui Homer era o nimfă și tatăl său, râul Meles din Smirna, după care și-a primit numele de naștere. : Melesigenes. În tinerețe, el a pornit în aventuri maritime înainte ca o boală de ochi, în timpul unei escale pe Ithaca, să-și încheie cariera de marină. A orbesc – cel mai faimos atribut biografic al lui – dar a aflat de la localnici

prietenosi povestea lui Ulise. Au urmat sărăcia și greutătile până când un cizmar din Neonteichos, la treizeci de mile nord de Smirna, i s-a făcut milă de vagabondul orb. Melesigenes a început să se întâlnească recitând poezii și imnuri către zei, mai întâi în magazinul cizmarului și mai târziu, pe măsură ce publicul său creștea, sub un plop (o atracție turistică faimoasă din Neonteichos în vremurile străvechi). În cele din urmă, a devenit cunoscut sub numele de Homer, după cuvântul eolian pentru orb, homeroi.

A urmat o viață itinerantă, în timp ce Homer călătorea din oraș în oraș, din insulă în insulă, declamându-și versurile și câștigând atâtă renume încât i s-au oferit cadouri scumpe, comemorate în statui de bronz și onorat cu sacrificii. Moartea lui a venit la bătrânețe. Sibila delfică l-a avertizat odată că va muri pe insula Ios și că ar trebui să se ferească de ghicitorile puse de băieții mici. În drum spre Teba pentru un festival de muzică, Homer a ajuns la țărm pe Ios, unde i-a întrebat pe câțiva băieți pescari despre captura lor. „Avem ceea ce nu am găsit”, au răspuns ei, „și ceea ce am găsit am lăsat în urmă”. Incapabil să rezolve ghicitoarea (băieții se făcuseră ei însiși), Homer și-a amintit brusc de profeția sibilei, a alunecat în noroi și a murit. Avea deja pregătit epitaful:

Aici pământul ascunde acel cap sacru,
împodobitor al eroilor războinici, evlaviosul Homer.

Supraviețuirea epopeilor lui Homer de-a lungul a peste două mii de ani de istorie a fost puțin mai puțin miraculoasă. Diverse alte poezii epice din aproximativ aceeași perioadă — pe teme precum călătoria în jos de-a lungul secolelor, epopeele au coborât, mai întâi pe papirus (cea mai veche care a supraviețuit provine din secolul al III-lea î.Hr.) și apoi în codice de pergament, inclusiv cea deținută de Petrarh și altul adus înapoi de la Constantinopol de Giovanni Aurispa. Cele mai bune dintre toate manuscrisele supraviețuitoare — un codex al Argo din secolul al X-lea și faptele eroice ale lui Hercule și Tezeu — fie au dispărut în întregime, fie au supraviețuit doar în fragmente și comentarii. La fel ca aceste poezii, despre care unele se spune că sunt ale lui Homer, Iliada și Odissea făceau parte dintr-o tradiție orală vibrantă: au fost cântate de barzi, inițial de Homer însuși, până când la un moment dat (posibil în timpul vieții lui Homer) s-au angajat să forma mai permanentă atunci când cuvântul scris a venit în Grecia antică — un eveniment pe care un savant al perioadei l-a numit „un

tunete în istoria omenirii". Iliada cunoscută astăzi ca „Venetus A” – a intrat la un moment dat în posesia lui Cardinalul Bessarion.

Oamenii de înțelegere din secolul al XV-lea nu se îndoiau de măreția lui Homer. Ei puteau citi laudele lui Quintilian: „Nu depășește Homer limitele talentului uman în cuvintele, gândurile, figurile și dispoziția întregii sale opere?” Din lucrarea lui Pliniu cel Bătrân și totuși, în mod frustrant, în ciuda eforturilor în domeniul studiilor grecești de către Manuel Chrysoloras și studenții săi, doar o minoritate de savanți din Occident au putut face față textului grecesc. Singura traducere latină completă a fost o versiune făcută la Florența în anii 1360, la ordinul lui Petrarch și Boccaccio, de un calabrian pe nume Leontio Pilato. Datorită lui Boccaccio, Pilato a devenit profesor de greacă la Studio Fiorentino, unde a ținut prelegeri timp de doi ani în timp ce traducea Homer în latină. Din păcate, traducerile pe care le-a produs au fost, potrivit lui Coluccio Salutati, „barbare și nesofisticate” – mai degrabă ca Pilat însuși, pe care Petrarch îl găsea dezgustător în obiceiurile sale personale și enervant în temperamentul său. Traducerea lui era plină de urlete. Înțelegea atât de proastă greaca homerică încât, în loc să o descrie pe Atena drept „fiica lui Zeus, care poartă egida” – un scut de piele de capră – el a avut în vedere că Atena mulge o capră. cea mai prețioasă realizare a minții omului” și că Pliniu însuși credea că „nu a existat vreodată un geniu care a avut mai mult succes decât Homer”.

Timp de decenii după aceea, savanții și traducătorii visaseră la un Homer redat într-o latină mai elegantă și mai precisă. Cei mai buni savanți greci din Italia – mulți dintre ei foști studenți ai lui Chrysoloras – se ridicaseră cu curaj în fața provocării doar pentru a învinge retrageri grăbite înaintea barajului greu al splendidelor hexametre ale lui Homer. Leonardo Bruni nu a tradus nimic altceva decât câteva discursuri din cartea a 9-a a Iliadei – „doar pentru placerea mea”, a remarcat el cu modestie. Unul dintre protejații lui Bruni, Lorenzo Valla, nu a depășit cartea 16 într-o traducere în proză înainte de a preda sarcina unuia dintre elevii săi, care a concluzionat sumbru că nimeni nu a reușit vreodată să traducă „acest poet cel mai elocvent cu orice eleganță și nu. l-a făcut aproape copilăresc.” Un alt savant s-a luptat cu propria sa traducere a Iliadei, dar în ciuda disprețuirii lucrării lui Pilato („nimic mai absurd nu putea fi imaginat”), efortul său s-a dovedit doar o retușare neinspirată a lui Pilat, care i-a adus acuzația de plagiat de la Francesco Filelfo.

Nedescurajat de aceste eșecuri, Nicolae căuta un traducător de când a devenit papă în 1447. S-a apropiat de un poet și cărturar de greacă pe nume Basinio da Parma, care, printr-un poem lung și elocvent, l-a refuzat pe motive de dificultăți de netrecut. Apoi l-a abordat pe Carlo Marsuppini, care a simțit că cu greu îl poate refuza pe papa, în ciuda faptului că devenise cancelar al Florenței, un post ocupat și important, care îi cerea lui și echipa sa de notari să redacteze toată corespondența diplomatică a guvernului (sarcină pe care și-a asumat-o incredibil de serios: scrisorile lui iau forma unor tratate, slabite ca fiind cu erudiția clasică). Asumând slujba într-o stare de spirit sumbră, Marsuppini nu a ajuns mai departe de Cartea 1, plus celebrele discursuri din Cartea 9, înainte de a muri în aprilie 1453. Sarcina a fost apoi asumată de Filelfo, ademenit la Roma de la Milano (la care avea plecat după spectacolele sale incendiare din Florența cu douăzeci de ani mai devreme) cu promisiunea unui salariu gras și a unei case mari.

Cererea lui Perotti pentru o copie a lui Homer se referea probabil la efortul eșuat al lui Marsuppini. Cererea lui a fost făcută cu urgență lui tipică. „Din dragostea lui Dumnezeu”, i-a spus el lui Vespasiano, „dacă ai vrut vreodată să-mi faci pe plac, acum este momentul.” El a dat instrucțiuni stricte, încă o dată, despre legare — „lipit și acoperit cu piele” — și a subliniat necesitatea de a o expedia în grabă. Incredibil, el dorea manuscrisul în mâinile sale în zece zile de la comanda, un interval de timp care sugerează că avea nevoie de o copie a extraselor produse fie de Bruni, fie de Marsuppini, care ar fi putut fi folosită pentru traducerea dorită de papă.

Vespasiano era ocupat cu mulți alți clienți, în afara de irascivul Perotti. În deceniul de când Girolamo Aliotti, călugărul din Arezzo, l-a lăudat drept „cel mai bun ghid” pentru găsirea și producerea manuscriselor, clienții săi au devenit diversi și răspândiți. A lucrat pentru biblioteca unei biserici din Bologna și a unei mănăstiri din Ferrara. A produs cărți pentru arhiepiscopul Florenței, Antonino, pe care arhiepiscopul (un viitor sfânt) le-a donat drept pomană unei mănăstiri din Fiesole. Pentru ambasadorul milanez la Florența a găsit un Quintilian. Pentru guvernul florentin, pentru un preț de cincizeci de florini, el a produs un frumos manuscris despre istoria Florenței a lui Leonardo Bruni. El a oferit unei mănăstiri din afara Florenței pergamentul

pentru un antifonar. A găsit și apoi a trimis o serie de cărți de drept unui prieten din Roma. Și aşa a fost renumele său încât a început să aibă de-a face cu unul dintre cei mai puternici oameni din Italia: regele Alfonso de Aragon și Napoli, cunoscut sub numele de Alfonso Magnaniul.

Alfonso i-a succedat tatălui său ca rege al Aragonului (în nord-estul Spaniei de astăzi) la vîrsta de douăzeci de ani în 1416. Mai bine de un sfert de secol mai târziu, în 1442, a adăugat Regatul Napoli la domeniile sale, când, după un asediul îndelungat, el și trupele sale s-au strecurat în oraș, printr-un apeduct subteran și i-au pus pe fuga reclamantului rival, René I de Anjou. Alfonso a domnit apoi asupra unor teritorii vaste care se întindeau pe jumătatea peninsulei Italiene, de la vârful degetului cizmei în Calabria până la inima Apeninilor din Abruzzo. În următorul deceniu, ambițiile sale teritoriale au însemnat că Alfonso a oferit o amenințare constantă Florenței. Trupele sale au invadat Toscana în diferite ocazii, asediând castele și jefuind proprietăți în încercarea de a obține un punct de sprijin pe coasta toscane, de unde navele sale să poată patrula pe căile maritime până în Corsica, încă o altă posesiuni ale sale. La începutul anului 1455, agresiunile sale s-au încheiat în cele din urmă când, oarecum întârziat și fără tragere de inimă, și-a adăugat semnătura la Tratatul de la Lodi. Prin acest tratat, semnat de celelalte părți în aprilie 1454, marile puteri din peninsula italiană — republicile Florența și Venetia, ducatul Milano, regatul Napoli și papalitatea — au hotărât să păstreze pacea. Pactul a fost inspirat nu de respectul noul lor față de granițele și domeniile celuilalt (pe care în ultimele trei decenii au risipit neîncetat sânge și comori), ci atât de cuferele lor goale și de ruminăriile de rău augur ale lui Mehmed Cuceritorul în timp ce își arunca ochii spre vest.

Un medalion portret al regelui Alfonso, proiectat de Pisanello și lovit în 1449, arată un bărbat frumos cu o tunsoare de budincă și un nas acvilin; poartă o armură peste zale. Alfonso, însă, a fost mult mai mult decât un rege războinic. Enea Silvio Piccolomini a remarcat cu admirație că Alfonso „niciodată nu a rămas fără cărțile sale” nici măcar în tabăra lui armată, pentru că și-a luat biblioteca cu el în expediții militare, depozitând volumele într-un cort așezat alături de al său. Dacă soldații săi dădeau peste vreo carte în timp ce jefuiau un oraș, se luptau între ei pentru onoarea de a-i prezenta prada lui Alfonso, pentru că nimic nu i-ar putea face mai multă plăcere. O expediție militară s-a transformat într-un pelerinaj când s-a oprit pentru a-și

aduce omagiu la locul de naștere al poetului Ovidiu. Cu altă ocazie, în timp ce asedia Gaeta, pe coasta la jumătatea distanței dintre Napoli și Roma, a ordonat inginerilor săi să nu mai folosească ca proiectile pietrele din vila lui Cicero: mai bine armele lui rămân inactive, credea el, decât casa unui scriitor atât de important și celebrat. ar trebui distrus.

Regelui Alfonso îi plăcea să pretindă, într-o parafrază a lui Platon, că „regii ar trebui să fie ei însiși oameni învățați, sau cel puțin iubitori de oameni învățați”. Poreclă lui, Il Magnanimo, datoră mult patronajului său literar generos. Emblema lui personală era o carte deschisă, în timp ce motto-ul lui era: El a sponsorizat o academie de învățătură care se aduna într-o colonadă deschisă cu vedere la Via dei Tribunali. El a mutat biblioteca regală într-o cameră spațioasă din Castelnuovo, cu vedere la Golful Napoli. Aici copiștii săi – despre care se spune că sunt cei mai bine plătiți cărturari din lume – s-au pus pe treabă producând manuscrise frumoase. Ei și-au înscris pergamentul nu în scrisul de mâna obișnuit din sudul Italiei, o scriere străveche cunoscută sub numele de Beneventan, ci mai degrabă în stilul clar florentin nou introdus de Poggio și reprodus în atât de multe dintre manuscrisele lui Vespasiano. A comandat volume de la poeți și filozofi. Mijloacele lui nu reușiseră să-i atragă. El a reușit să-i ademenească pentru că, după cum a subliniat Vespasiano, a împrăștiat 20.000 de florini pe an pentru păstrarea lor. El a fost un exemplu la superlativ a ceea ce Aristotel a numit „un artist în cheltuieli.” Liber sum (care însemna atât „Sunt liber”, cât și „Sunt o carte”). Era hotărât să facă din curtea sa din Napoli un centru de frunte al noii învățături umaniste. Unul dintre cercetătorii săi rezidenți a susținut că Alfonso era „un patron și prieten al scrisorilor fără egal. Cine a avut atâta grijă și atâta chinuri în achiziționarea de cărți?” Leonardo Bruni la Napoli, dar mulți alți lumini i-au împodobit curtea – „o mulțime de cărturari”, conform lui Vespasiano, „distinși în toate domeniile”.

Autorul preferat al regelui Alfonso a fost istoricul roman Titus Livius sau Livy. Potrivit lui Vespasiano, regelui îi plăcea ca unul dintre cărturarii săi rezidenți să citească cu voce tare lui Livy lui și trupelor sale în timpul campaniilor lor militare. „A făcut o vedere demnă”, a scris Vespasiano. În 1451, ambasadorul lui Alfonso la Venetia, Antonio Beccadelli, a reușit să convingă autoritățile locale din Padova să exhumeze scheletul lui Livy din mormânt unde în 1413, pe fondul multor mândrie civică jubilatoare, se

credea că a fost descoperit într-un sicriu de plumb. Padovani au fost încântați să facă acest lucru și chiar au acceptat cererea lui Beccadelli de un os pe care să-l prezinte lui Alfonso ca relicvă. Alfonso a primit cu recunoștință prețiosul cadou al unui os de la brațul drept al lui Livy, pe care l-a venerat ca pe cel al unui sfânt, deși un savant cu abilități superioare în descifrarea inscripțiilor latine a stricat mai târziu distracția, dovedind că oasele celebre din care provine această relicvă erau de fapt cele ale unui sclav roman eliberat.

S-ar putea ca scheletul să fi fost fals, dar entuziasmul regelui Alfonso pentru Livy și lucrările sale a fost suficient de autentic. Istoria monumentală a poporului roman a lui Livy, *Ab Urbe Condita Libri* (literalmente, „Cărțile de la fundația orașului”), a fost una dintre cele mai mari lucrări produse vreodată în lumea antică. Dorința pentru o copie a acestei capodopere a istoriografiei și a povestirii a fost ceea ce l-a determinat pe Alfonso să angajeze serviciile lui Vespasiano.

Născut la Padova (Patavium) în anul 59 î.Hr., Livy a început să-și scrie istoria poporului roman în jurul anului 27 î.Hr. O evaluare a Republicii Romane trebuie să fi părut potrivită vremurilor. În anul 27 î.Hr., Senatul i-a acordat lui Octavian, în vîrstă de treizeci și șase de ani, nepotul strănepot al lui Iulius Cezar, titlul de *augustus* („cel venerat”), punând efectiv capăt republicii veche de 500 de ani și înființarea Imperiului Roman. După cum a scris Liviu, istoria sa a urmărit „realizările poporului roman de la întemeierea orașului” până la vremea lui, adică de la Enea care a fugit din Troia până în deceniul dinaintea lui Hristos – „peste șapte sute de ani”, a declarat el cu mândrie. Făcând acest lucru, el a oferit o istorie completă și exhaustivă a „faptelor celor mai de seamă oameni ai lumii”.

Asinius Pollio, un alt istoric, referindu-se la originile lui Livy din Padova, a batjocorit cu snob ceea ce el numea patavinitas-ul său – provincialism. Ce anume a vrut să spună Pollio nu este clar, deși Livy poate să fi vorbit latină cu un accent rustic (la fel și contemporanul său, poetul Virgil, care venea dintr-un sat de lângă Mantua). Cu toate acestea, geniul stilului de scris al lui Livy, flerul său pentru naratiune dramatică și strălucirea imaginației sale resping toate acuzațiile de educație defectuoasă sau de mentalitate de stăpânire. Relatarea lui din Cartea 21 despre Hannibal

traversând Alpii, în special, este o clasă de master în decorul scenei și povestirea.

Livy a câștigat o faimă și un respect extraordinar, pe măsură ce opera sa magistrală, pe care și-a petrecut aproximativ patruzeci de ani, a devenit printre cele mai populare lucrări din lumea antică. Celebritatea sa a fost de așa natură încât, potrivit lui Pliniu cel Tânăr, un anume spaniol a fost „atât de agitat de faimosul nume de Livy, încât a venit din colțul său îndepărtat al pământului pentru a-l arunca o privire și apoi s-a întors din nou”. Livy poate chiar să fi salvat viața mai Tânărului Pliniu pentru că, absorbit de Ab Urbe Condita când norul a apărut deasupra Vezuviului, Tânărul a refuzat să-și însoțească unchiul, Pliniu cel Bătrân, în călătoria lui fatală pentru a arunca o privire mai atentă. Unul dintre puținii critici ai lui Livy s-a dovedit a fi Caligula, împăratul nebun care a domnit între 37 și 41 d.Hr. Potrivit biografului său, Suetonius, Caligula a scos cărțile lui Livy din bibliotecile imperiale după ce l-a denunțat ca fiind un „istoric verbal și neglijent”. Livy era într-o companie bună: Caligula îl considera pe Virgil „un om fără talent literar” și și-a exprimat dorința de a distrugе operele lui Homer.

Deși scrierile sale au supraviețuit dezbatelor de la Caligula, Livy a fost unul dintre acei autori antici a căror pierdere a lucrărilor a fost regretată atât de amar de Niccol. Această dimensiune gigantescă a făcut istoria lui Livy vulnerabilă: doar 35 din cele 142 de cărți supraviețuiesc într-o formă mai mult sau mai puțin completă (cărțile 1–10 și 21–45). Cu toate acestea, chiar și cu doar un sfert din cărțile sale existente, o Niccoli. istoria sa a Romei se întindea la 142 de cărți, fiecare cu aproximativ cincisprezece mii de cuvinte, ceea ce însemna că întreaga lucrare (produsul, a observat Livy, al „muncii infinite”) trebuie să fi cuprins aproximativ două milioane de cuvinte – de peste două ori și jumătate dimensiunea Bibliei. Nu e de mirare că Marțial a scris despre „vastul Livy, pentru care biblioteca mea completă nu are loc”. Ab Urbe Condita Libri este cea mai lungă lucrare latină care a supraviețuit din antichitate.

O problemă evidentă pentru supraviețuirea lucrării a fost că fusese mult prea mare pentru a se potrivi într-un singur sul sau chiar, în urma tranzitiei de la papirus la pergament din secolele al IV-lea și al cincilea, într-un singur codex (care necesita aproximativ cinci mii pagini). Cărturarii au reușit să facă față imensității greoale a lucrării în același mod în care au tratat multe lucrări lungi, precum cele ale lui Homer sau Aristotel: le-au împărțit în

unități de cinci sau zece cărți, cunoscute respectiv ca „pentade” și „decenii”. ” Lucrarea a existat încă în întregime în jurul anului 400, când un om de stat roman aristocrat pe nume Symmachus i-a promis unui prieten cadou lucrările complete ale lui Livy. Această copie (cel mai probabil un set de suluri de papirus) nu a supraviețuit, dar majoritatea, dacă nu toate, cele 142 de cărți ale lui Livy au făcut probabil schimbarea de la papirus la pergament, deoarece, în secolele următoare, numeroase manuscrise au fost copiate de pe rolele lui Symmachus.

Așa a început coborârea periculoasă a lui Livy de-a lungul secolelor. Alte copii au fost ulterior produse din aceste manuscrise în timp ce arborele genealogic Livian și-a întins ramurile - ramuri pe care vicisitudinile timpului și ale întâmplării le-au tăiat fără remușcare. Reciclările și umilințele obișnuite s-au abătut asupra textului. Papa Grigore cel Mare probabil că nu a ars, așa cum susține legenda, copii ale lui Livy, ca parte a unei campanii împotriva scrierilor păgâne. Cu toate acestea, la un mileniu după tranziția de la papirus la pergament, aproximativ 75% din capodopera lui Livy dispăruse pentru totdeauna.

Prețurile pentru manuscrisele din istoria Romei a lui Livy au fost incredibil de mari, nu în ultimul rând din cauza forței de muncă și a materialelor care au intrat în producția lor. Antonio Beccadelli a fost forțat să vândă o fermă pentru a cumpăra o copie, în timp ce Poggio a reușit să cumpere o vilă în Florența din veniturile - 120 de florini - din copierea unui manuscris. Regele Alfonso, conform legendei, aproape că a plătit un preț mai mare pentru propria sa copie. În 1436, Cosimo de' Medici i-a trimis în dar un manuscris al lui Ab Urbe Condita. Întrucât Florența la acea vreme era într-o ligă cu Venetia și Milano care se opuneau revendicării lui Alfonso la tronul de la Napoli, medicii regelui l-au avertizat că codexul ar putea fi otrăvit. Așa era pasiunea lui Alfonso pentru cunoștințele antice, încât era dispus să riște moartea pentru a citi manuscrisul, chiar și făcând notițe pe margine – fără efecte negative.

În momentul în care și-a pus semnătura pe Tratatul de la Lodi, Alfonso era în căutarea unui nou manuscris al lui Livy, considerând evident că cel dăruit de Cosimo era inadecvat. Într-adevăr, una dintre notele sale marginale a observat că Cartea 38, printre alte secțiuni, lipsea din deceniul al patrulea. Nerăbdător să dețină o ediție mai completă, în 1444 a înrolat un cărturar la curtea sa, Bartolomeo Facio, pentru a corecta acest manuscris

„otrăvitor”. Dar un deceniu mai târziu, după ce eforturile anevoieioase ale lui Facio au fost disprețuite de savanți, Alfonso s-a îndreptat către Vespasiano, comandând un set complet nou de manuscrise - care ar fi printre cele mai frumoase producții ale sale.

Servind ca intermedian între Vespasiano și regele Alfonso pentru această comisie, a fost un negustor întreprinzător, în vîrstă de patruzeci și unu de ani, pe nume Bartolomeo Serragli. El provenea dintr-o familie care fusese alungată din Florența în 1444 „pentru binele păcii și pentru păstrarea libertății Florenței” – pentru că a trecut Medicii, cu alte cuvinte. În 1451 Bartolomeo s-a întors, absolvit de vină și înapoi în bunăvoie Medicilor. În decurs de un an sau doi, a început tranzacții profitabile cu picturi, sculpturi și alte bunuri de lux. El a devenit, de fapt, unul dintre primii dealeri de artă din lume. Într-o perioadă în care practic toată arta a fost produsă la comandă specială de la patroni - din biserici, mănăstiri și organisme civice care necesită fresce sau retablouri specifice locului - Serragli s-a dedat la o aventură mult mai speculativă de a aranja picturi sau sculpturi pe care apoi le-a vândut, de obicei în străinătate, sau de a servi ca agent între artiști și patronii lor bogăți. S-a specializat în vânzarea de bunuri de lux florentine clienților bogăți din Roma și Regatul Napoli și în aducerea înapoi a antichităților și a altor premii din Sud către clienții florentini, în special Medici.

Prin urmare, Serragli a combinat două trăsături distinctive florentine: un ochi pentru artă și un nas pentru afaceri. S-a ocupat de orice, de la seturi de șah, oglinzi, cutii de bijuterii și cărți de tarot, până la sculpturi realizate de maeștri florentini renumiți precum Donatello. Pentru fiul lui Cosimo de' Medici, Giovanni, el a căutat Roma după statui antice de marmură. Pentru regele Alfonso, el a vânat brocarte de aur și alte țesături de lux în Florența. El a aranjat ca sculptorul Desiderio da Settignano să sculpeze douăsprezece portrete ale împăraților romani pentru Alfonso, iar lui Donatello să turneze un grup ecvestre enorm de bronz pentru Castelnuovo din Napoli. El l-a ajutat pe Donatello să obțină 1.000 de lire de cupru și bronz, împreună cu cele 26.679 de lire de cărbune necesare pentru a-l topi într-un cuptor. El a oferit pictorilor butoaie de plumb alb și sculptorilor tencuiala din care își făceau turnările. Chiar și, într-o ocazie, i-a furnizat celuilalt fiu al lui

Cosimo, Piero, care suferea foarte mult de gută, confetti sau pastile confiate, pentru a-i alina durerea.

La începutul anilor 1450, Serragli se ocupa și cu manuscrise. Era firesc ca Vespasiano – un om capabil să producă mărfuri opulente pentru a satisface clienții internaționali discriminatori – să fi atras atenția lui. Serragli a lucrat cu Vespasiano încă din octombrie 1453, când l-a plătit pentru două manuscrise, ale căror titluri nu a reușit să le precizeze. Au urmat alte tranzacții în august și septembrie 1454: un indiciu că Serragli a văzut manuscrisele florentine distinctive ale lui Vespasiano drept mărfuri care erau la fel de dorite pe piața de export precum țesăturile de mătase și madonele de teracotă.

În ianuarie 1455, Serragli ia avansat lui Vespasiano 50 de florini în numele regelui Alfonso. Vespasiano avea să primească în cele din urmă un total de 160 de florini pentru producerea *Livy*, ceea ce face versiunea sa și mai scumpă decât manuscrisul vândut de Poggio. De fapt, Vespasiano a produs trei codice pentru Alfonso: câte unul pentru primul, al treilea și al patrulea deceniu (toate cele zece cărți ale celui de-al doilea deceniu s-au pierdut). În relatările sale, Serragli a început să numească acest set în trei volume „*Deche del Re*” – „*Deceniile regelui*”.

Vespasiano trebuia să-și plătească echipa de căturari și miniaturiști din cei 160 de florini pe care i-a câștigat pentru cele trei manuscrise de *Livy*. Ca scrib pentru această importantă comisie, l-a ales pe unul dintre favoriții săi, Piero Strozzi, preotul care, datorită cererii lui Vespasiano adresată Papei Nicolae, a slujit micuța parohie Ripoli în afara zidurilor Florenței. Vespasiano i-a oferit multă muncă de-a lungul anilor, iar Piero a copiat în cele din urmă mai mult de șaptezeci de manuscrise (deși, în conformitate cu umilința preoțească, a semnat doar cinci dintre ele). Vespasiano îl ținea foarte mult: Piero era, susținea el, „cel mai frumos scrib al epocii sale și cel mai bun corector”.

Vespasiano a fost la fel de scrupulos în alegerea ilustratorului. Conturile lui Serragli arată că Vespasiano l-a plătit pe „Francesco d'Antonio miniatore” pentru serviciile sale. Un Tânăr de douăzeci și doi de ani la începutul a ceea ce avea să fie o carieră prolifică ca iluminator talentat și extrem de inventiv, Francesco di Antonio del Chierico s-a pregătit inițial ca

aurar, dar până în 1455 s-a dedicat decorației manuscriselor, formându-se sub și colaborând cu celebrul pictor și iluminator Zanobi Strozzi, o rudă îndepărtată a lui Piero. Protejat al lui Fra Angelico, Zanobi lucrase atât pentru biblioteca din San Marco, cât și pentru Badia și trebuie să fi fost cel care l-a prezentat pe Vespasiano Tânărului său colaborator talentat. Alegerea lui Vespasiano a lui Francesco pentru o sarcină atât de importantă dezvăluie atât încrederea lui în abilitățile Tânărului, cât și talentul său de a descoperi talentul proaspăt. A fost răsplătit din plin. Francesco a executat modele actualizate la realizările artiștilor florentini precum Masaccio, Fra Angelico și Filippo Lippi: peisaje și figuri realiste surprinse cu un spirit de observație plin de mișcare, expresie și prospețime narativă.

Una dintre ilustrațiile lui Francesco a fost deosebit de inventive – o pagină de titlu. Un istoric al cărții tipărite a susținut recent că „dinamica inovației” inerentă tipăririi a permis schimbări atât de radicale precum „apariția paginii de titlu, care nu existase în lumea manuscrisului”. Este adevărat că paginile de titlu au fost rareori găsite în manuscrise. În schimb, aproape întotdeauna au început cu „incipit” – adică cu HIC INCIPIT („aici începe”), sau adesea pur și simplu INCIPIT, înscriș cu majuscule pe pagina de deschidere. Incipitul a fost deci separat de restul textului, anunțând lucrarea care a urmat, dar nu cuprinde mai mult de câteva rânduri în partea de sus a primei pagini. Economia este uneori dată de istorici drept motiv pentru această lipsă a paginilor de titlu: cărturarii și colecționarii nu au vrut să irosească pergamentul. Cu toate acestea, bugetele multor colecționari s-ar fi putut întinde cu ușurință la o frunză suplimentară de pergament și, în orice caz, multe manuscrise prezintă marje largi care reprezentau o „risipă” mult mai mare.

Cu toate acestea, paginile de titlu au apărut „în lumea manuscrisului”. De fapt, manuscrisele au arătat o „dinamică a inovației” nu mai puțin decât cărțile tipărite, mai ales în secolul al XV-lea, când umaniștii au introdus un stil nou de scriere și un nou mod de a compune o pagină, ambele fiind adoptate de tipografi. Și, de fapt, nu tipografii, ci Vespasiano și artiștii săi au fost cei care au fost pionierul paginii de titlu pe care tipografii o vor copia mai târziu. Această evoluție de la incipit la pagina de titlu își are originea într-un manuscris din secolul al XII-lea pe care Vespasiano s-a trezit să-l studieze. În 1448 a fost chemat să repare unul dintre codurile din biblioteca San Marco, o copie a Antichităților evreilor a lui Flavius

Josephus transcrisă în Toscana cu aproximativ trei sute de ani mai devreme. Deoarece unele dintre pagini au fost deteriorate sau pierdute, Vespasiano și-a pus pe credinciosul său scrib Ser Antonio di Mario să lucreze la copierea acestor bucăți lipsă din text, care au fost apoi integrate în volum.

Vespasiano trebuie să fi fost lovit de anumite detalii din acest codex, deoarece, ca un pacient pe o masă de operație, a fost demontat în atelierul său și apoi, după îndepărarea paginilor mutilate și transplantarea pergamentului, cusut cu grijă înapoi. Nu numai că a fost decorat cu frumoase inițiale albe de tulpină de viață de vie și scris cu „litere antice” imitate de Poggio și adeptii săi; folia sa din față prezenta autorul și titlul cu majuscule mari încadrate de un chenar dreptunghiular: INCIPIT PREPHATIO FLAVII IOSEPHI IUDAICÆ ANTIQUITATIS. Incipitul s-a extins, a migrat din partea de sus a primei pagini a manuscrisului și a ajuns să ocupe verso-ul în fața paginii de deschidere.

Ceea ce era vechi a devenit din nou nou: Vespasiano a decis clar că pentru edițiile sale de lux, începând cu „Deceniile Regelui”, el va rezerva o pagină pentru iluminatorul său, Francesco del Chierico, pentru a crea acest tip de anunț simplu, dar atractiv al autorului. și titlu – un exemplu al propriului său spirit de inovație dinamică.

Legăturile lui Vespasiano cu regele Alfonso au însemnat că a început să-și extindă comerțul exportând cărți la Napoli. El credea în mod evident că, cu conducătorul său erudit și curtea plină de viață, Regatul Napoli ar putea deveni o piață în plină expansiune pentru clasici. Cu toate acestea, în loc de Serragli, a folosit ca agent ca agent un comerciant florentin activ în Napoli, un personaj oarecum umbrit pe nume Piero da San Gimignano. În 1457, Piero a transportat douăzeci de volume în călătoria lor de 350 de mile spre sud și s-a angajat să le vândă în numele lui Vespasiano, în schimbul unui comision de 10%. Valorind în total sute de florini, aceste manuscrise erau o aventură riscantă pe drumurile deschise și apoi în piețele din Napoli. Piero însuși era și el un risc, deja sub un nor cu un alt angajator, un comerciant florentin pe care nu a reușit să-l ramburseze după ce a vândut o cantitate mare de draperii de mătase la Napoli.

Prețurile unora dintre cărțile transportate la Napoli, cum ar fi un manuscris din Toate lucrările lui Ptolemeu, în afară de fastuosul Misal și o

„Geografie „cu imagini frumoase” evaluată la cincizeci de florini sau un Misal „grande bellissimo” la cincizeci de flori. cinci florini, sugerează că Vespasiano urmărea capătul bogat al pieței napolitane. De asemenea, îi țintea pe umaniștii din Napoli și, fără îndoială, speră — prin această afișare a mărfurilor sale — pentru mai multe afaceri de la însuși regele Alfonso. „Bellissimo” carte de ore (aparent o afacere la doar unsprezece florini) erau clasici greci și latini, printre ei. trei manuscrise ale lui Cicero, două din Războaiele Galice ale lui Iulius Caesar, Războiul Jugurthine al lui Salust, traducerea în latină a lui Niccolò Perotti a Istoriilor lui Polybius, traducerea lui Bruni a Eticiei la Nicomaha a lui Aristotel — un apel exemplar exemplar de „scrisori omenești”, toate acestea înscrise în „noul”. scrisori antice” ale scribilor lui Vespasiano.

Vespasiano exportă în străinătate cultura avansată a Florenței umaniste, semănându-și semințele în pământul fertil napolitan, unde puteau fi hrăniți de luminatul său conducător aragonez, regele Alfonso. Episodul dezvăluie abordarea inovatoare a lui Vespasiano de a vinde cărți — o atitudine îndrăzneață, speculativă, care până la mijlocul secolului alimenta un apetit din ce în ce mai mare pentru scrisorile umane mult dincolo de zidurile Florenței.

Totuși, în această întreprindere era în joc mai mult pentru Vespasiano decât doar valoarea comercială a manuscriselor sale. Încă din primele sale zile pe Strada Vânzătorilor de cărți, se implicase în ideile din cărțile pe care le furnizase. Studiile sale din tinerete la Niccolò Aceste lecții, aceste raze de lumină strălucitoare, erau ceea ce Vespasiano spera că manuscrisele sale să ar putea răspândi pe terenul afectat al epocii sale. Grupul de carte al lui Niccoli, participarea sa la prelegerile lui Carlo Marsuppini în Studio sau participarea la conversații sub acoperișul pizanilor: astfel de recreări intelectuale dezvăluie devotamentul său față de idealurile umaniste de a construi o lume mai bună printr-un studiu al anticilor. Manuscrisele pe care le-a vândut ofereau ceea ce el a numit mai târziu „lecții pentru vremurile noastre”. El a scris că mulți oameni, prin ignoranța lor, trăiau în „întuneric mare”, dar că înțelepciunea anticilor putea risipi această întuneric. Prin urmare, datoram mult „expertilor în litere, pentru că tot ceea ce știm, învățăm de la ei”. El a citat lauda Sfântului Ieronim că oamenii învățăți sunt ca stelele din ceruri și a profetului Daniel că ei strălucesc ca soarele. „Tot răul se naște din ignoranță”, a scris el. „Cu toate acestea, scriitorii au

luminat lumea, alungând întunericul, în special autorii din cele mai vechi timpuri.”

Capitolul 12

Un destin al demnității și excelenței

Papa Nicolae al V-lea a murit la Roma la 24 martie 1455, la vârsta de cincizeci și șapte de ani. Moartea sa a fost profund deplânsă de colegi umaniști și prieteni precum Vespasiano, care a deplâns trecerea „luminii și ornamenteelor Bisericii și ale timpului său”.

În cei șapte ani de pontificat, Nicolae și-a folosit resursele pentru a angaja și a proteja cărturari, cărturari și traducători și pentru a îmbunătăți colecția bibliotecii pontificale. Colecția bibliotecii a crescut enorm: estimările variau de la o mie de manuscrise (previziunea arhiepiscopului Florenței) la trei mii (cel al lui Enea Silvio Piccolomini) și chiar până la cinci mii (cel al lui Vespasiano și diverse alte surse). Oricum, în câțiva ani, această bibliotecă a devenit, în parte datorită lui Vespasiano, una dintre cele mai mari și mai bune din lume, făcând din Roma un centru de cultură și învățare pentru prima dată în mai mult de un mileniu.

Nicholas trebuie să-și fi privit miile de manuscrise cu o anumită atenție. Ultimii săi ani, potrivit lui Vespasiano, au fost cei nefericiți, deoarece, sub grija funcției, a devenit „cel mai mizerabil dintre oameni”. A suferit foarte mult de gută și „dureri corporale intense” pentru care singurul răgaz pe care l-a găsit a fost să cânte imnuri și să recite rugăciuni. Prietenilor săi le-a mărturisit dorința sa plină de afecțiune de a renunța la papalitate și de a se întoarce la vechea lui viață ca Tommaso Parentucelli – să se întoarcă în vremurile când ajungea pe un catâr pentru a discuta despre filozofie cu prietenii săi pe Strada Vânzătorilor de cărți.

Vespasiano relatează că pe patul de moarte Nicolae a făcut apel la Dumnezeu să trimită un păstor pentru a păstra și a mări turma creștină. Acel Bassarion ar fi fost un succesor potrivit pentru Nicolae, folosind fără îndoială papalitatea pentru a-și promova ambițiile de a unifica creștinătatea, de a elibera Constantinopolul și de a continua studii umaniste. Cu toate acestea, candidatura sa a apărut o provocare de ultim moment. I s-a opus

vehement un cardinal francez care a exclamat indignat: „Deci vom da Biserica Latină unui papă grec, nu-i aşa? Dacă este de crezut cuvintele cardinalului francez, barba lungă a lui Bassarion l-a costat tronul Sfântului Petru. Păstorul a sosit aproximativ două săptămâni mai târziu, când cardinalii s-au adunat în Palatul Apostolic pentru conclave lor. Cardinalul Bessarion a fost un candidat puternic, atât de puternic înclinat, cu opt din cei cincisprezece cardinali declarând pentru el, încât unii dintre ei au început să-l abordeze pentru favoruri chiar înainte de examinarea finală. Într-adevăr, Vespasiano relatează că Bessarion a fost „papă pentru o noapte” pentru că reputația lui era atât de mare printre semenii săi, încât până și adversarii săi, când se retrăgeau în pat, și-au spus unul altuia: „Va fi papă, nu putem face nimic. Mâine, după vot, vom face proclamația.”... Bessarion nici măcar nu și-a bărbierit barba și va fi capul nostru?”

În locul lui Bessarion, cardinalii l-au ales pe un spaniol în vîrstă de șaptezeci și șapte de ani, Alfonso de Borja, care a fost instalat ca Papa Calixtus al III-lea. Alegerea acestui evlavios profesor de drept a provocat o oarecare neliniște în Italia din cauza legăturilor sale cu omonim, regele Alfonso de Napoli. Abilitățile lui Borja ca diplomat și administrator l-au impresionat atât de mult pe Alfonso, încât regele l-a numit secretarul său și apoi, în 1432, consilierul său principal și, în cele din urmă, în 1436, tutore și tutore al fiului și moștenitorul său ilegitim de treisprezece ani, Ferrante. Florentinii, milanezii și venețienii s-au îngrijorat că, având în vedere că papa domnitor, acum aliatul său apropiat, regele Alfonso va repudia Tratatul de la Lodi - pacea dintre marile puteri ale Italiei, la care și-a adăugat semnătura cu doar câteva luni mai devreme - și va relua agresivitatea sa. ambiții teritoriale. Așa cum un ambasador milanez le-a scris venețienilor, regele Napoli ar putea deveni acum „mai arogant ca niciodată”.

Umaniștii din Curia Romană aveau, de asemenea, motive de neliniște. Erau puține șanse ca Calixtus, în ciuda contactelor sale cu curtea regelui Alfonso, să continue patronajul generos al lui Nicolae. Educația sa juridică îngustă i-a oferit o simpatie redusă pentru scrisorile umane ale cărturarilor din Curie, pe care s-a mulțumit cu fostul său maestru, regele Alfonso, a profitat de ocazie pentru a achiziționa cantități mari de farfurii de aur și argint, amfore aurite, un răcitor de vinuri, , tăvi pentru dulciuri, și alte mostre din familia papală argint.ignore. Când auditul său al cuferelor Vaticanului a descoperit că papalitatea avea aproximativ 70.000 de florini în

datorii, el a anulat prompt renovările urbane ale lui Nicolae, și-a redus cheltuielile gospodăriei și a început să vândă multe dintre mobilierul. Într-o seară, la masă, a zărit o pivniță de sare aurie. „Ia-l, ia-l!” porunci el. „Folosește-l împotriva turcului. Fața de pământ este suficient de bună pentru mine!”

O soartă și mai rea, potrivit lui Vespasiano, a avut-o cărțile adunate de Nicolae. El a susținut că, atunci când Calixtus a văzut pentru prima dată colecția de sute de cărți în frumoasele lor legături de catifea stacojie cu agrafe de argint, a fost uimit, „căci nu văzuse niciodată cărți legate în altceva decât în cârpe”. Aceasta a fost o referire la cărți scrise pe hârtie (obișnuită printre musulmani și evrei din Spania natală a papei) mai degrabă decât pe pergamant. În loc să-l laude pe Nicolae pentru cultura și înțelepciunea sa, noul papă a observat cu amărăciune: „Văd acum cum a risipit bunurile Bisericii”. Potrivit lui Vespasiano, Calixt a procedat să „arunce” unele dintre cărți, în timp ce alte sute le-a dat unui cardinal, Isidor de Kiev, care, din moment ce era „bătrân și senil”, le-a permis să cadă în mâinile servitorilor și agățați care le-au vândut pentru o fracțiune din valoarea lor. „Așa este soarta lucrurilor prețioase”, a remarcat sumbru Vespasiano, „care cad în mâinile celor care nu reușesc să le aprecieze”.

Calixtus nu era interesat, desigur, de manuscrisele grecești și latine ale lui Nicolae. Cu toate acestea, relatarea lui Vespasiano a fost o denaturare a evenimentelor. Noul papă a dat ordin să scoată metalele și pietrele prețioase din legăturile manuscriselor lui Nicolae, considerându-le o extravaganță inutilă care ar putea fi vândută pentru a finanța cauze demne. Dar el nu a dispărut de cărți aşa cum pretindea Vespasiano, iar majoritatea manuscriselor adunate de Nicolae se află încă în Biblioteca Vaticanului, căreia, în timp, Calixtus i-a lăsat moștenire propriile manuscrise legale.

Nici Calixtus nu era responsabil pentru o altă faptă legată pentru totdeauna de numele său. După ce noul papă nu a reușit să-și prețuiască talentele literare, unul dintre umaniștii care lucrează curiei, Bartolomeo Platina, a răspândit o poveste care l-a încântat pe Calixtus de atunci, în special în rândul astronomilor și oamenilor de știință care au folosit-o ca dovadă pentru ceea ce ei consideră credincios. Fanteziile unui papă nevăzut și a Bisericii lui înapoiatoare. În 1456, aşa spune povestea, Calixtus a excomunicat o cometă (cea mai târziu botezată Cometa Halley) și a ordonat ca clopotele bisericilor din întreaga lume să fie sună în fiecare zi la amiază,

ca mijloc de mijlocire împotriva influenței sale pernicioase. De fapt, nu a fost publicată niciodată o astfel de bula de excomunicare, iar clopotele bisericii trebuiau să tragă nu împotriva cometei, ci ca o amintire zilnică pentru creștini despre amenințarea turcilor și necesitatea unei cruciade.

O cruciadă împotriva turcilor a fost preocuparea cea mai urgentă și permanentă a lui Calixtus. „Papa”, a scris un observator din Verona, „nu vorbește și nu se gândește la nimic altceva decât la cruciada”. Calixt a jurat un jurământ solemn „Sfintei Treimi, Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt, Veșnic Fecioarei Născătoare de Dumnezeu, Sfintilor Apostoli Petru și Pavel și întregii oștiri cerești”, că va face totul în puterea sa, chiar să-și sacrifice viața, pentru a recuceri Constantinopolul. Orașul fusese capturat și distrus, a declarat el în jurământul său, de sultanul Mehmed al II-lea, „fiul diavolului și dușmanul Răscumpărătorului nostru răstignit”. Cărturarii au copiat textul acestui jurământ sfânt, care a fost trimis apoi în orașele din toată creștinătatea.

Dacă Calixtus nu a scutit bani pentru manuscrise, a găsit destule pentru corăbii. La o lună după alegerea sa, a cheltuit 200.000 de ducați formând o flotă, navlosind galere de la catalani și transformând cheiurile de-a lungul Tibrului într-un șantier naval aglomerat. Sculptorii care sub Nicolae al V-lea au sculptat statui acum au făcut bile de tun de piatră - 760 dintre ele, plus alte 9.000 de bile mai mici pentru pistoale. Cuferele Vaticanului au plătit pentru sute de arbalete, săgeți, coștoane, lănci, săbii și târnăcopi. Flota de galere a pornit la mers în septembrie 1455, dar în loc să se îndrepte spre apele estice pentru a lupta cu formidabila flotă a lui Mehmed, puternica flotă a lui Calixtus a petrecut toamna și iarna în acte aleatorii de piraterie împotriva navelor venețiene și genoveze în apele din largul Siciliei. Calixtus i-a îndepărtat pe comandanți pentru aceste atacuri asupra colegilor creștini și pentru ceea ce el a numit indignat „multe alte acte de nespus”.

Alte pregătiri pentru o cruciadă au fost între timp puse în mișcare. Cardinali și ambasadori s-au grăbit în jurul Franței, predicatorii și-au îndemnat turmele să contribuie la apărarea creștinătății și, dacă era posibil, să se alăture cruciadei. În Florența, un călugăr dominican pe nume Giovanni da Napoli a inspirat șase mii de oameni să măștăluască în procesiuni pe străzi îmbrăcați în alb, cu cruci roșii pe piept „pentru a-și arăta disponibilitatea de a deveni soldați ai credinței”. Anglia, Ungaria și ca până în Scoția, încercând să ridice trupe și să trezească entuziasmul. Vânzătorii

de indulgențe și colectorii de zecimi s-au răspândit în toată Europa pentru a strângere fonduri; la fel au făcut și impostorii care i-au înghițit pe „oameni devotați și ignoranți” să-și predea banii.

La Napoli, regele Alfonso s-a pregătit să ia Crucea, o ceremonie în care, în prezența oficialităților papale și a nobilimii napolitane adunate, va lua un jurământ solemn de a se îmbarca într-o cruciada. Dar când a venit ziua în care să depună acest sfânt jurământ, a reperat în formulare anumite finețe legale – „puncte fine și ghicitori”, precum și „chici și ghicitori” și „noduri strânse Doar intervenția diplomatică a lui Giannozzo Manetti, care a negociat cu Calixtus din Napoli, unde se alăturase curții lui Alfonso, a reușit să salveze situația câteva săptămâni mai târziu. La 1 noiembrie 1455, Ziua Tuturor Sfinților, Alfonso a fost în cele din urmă învestit cu Crucea... de drept canonic” – care i-a dat picioarele reci și l-a convins să anuleze totul.

Omul care a salvat crucea, Giannozzo Manetti, pe atunci în vîrstă de cincizeci și nouă de ani, era prietenul apropiat și mentorul lui Vespasiano. Timp de mulți ani, el a fost în centrul mișcării umaniste din Florența, unul dintre oamenii care s-au adunat în librăria lui Vespasiano, „disputând admirabil lucruri mărete”. Fiul unuia dintre cei mai bogăți negustori ai Florenței, a studiat alături de Tommaso Parentucelli, al cărui secretar a devenit mai târziu și pentru care, când Tommaso a devenit papă, a făcut traduceri atât din greacă, cât și din ebraică. A fost un savant dedicat, nu dormea mai mult de cinci ore pe noapte pentru a-și dedica mai mult timp studiilor. La fel ca prietenii săi Poggio și Leonardo Bruni, el a fost și un funcționar civic ocupat, slujind Florența de nenumărate ori ca ambasador la Veneția, Genova, Milano, Napoli și Roma. El a preluat postul nemulțumit de guvernator al diferitelor dependențe florentine, cum ar fi Pistoia și Scarperia, unde, după cum a observat Vespasiano, „a găsit totul în mare dezordine și plin de vrăjituri mortale”.

Cea mai mare pretenție la faimă a lui Manetti a fost tratatul său Despre demnitatea și excelența omului, pe care l-a finalizat în 1452 și l-a dedicat regelui Alfonso al Napoli. Omagiul a fost un pas greșit diplomatic rar din partea lui Manetti, deoarece Alfonso era în război cu Florența la acea vreme, ceea ce a dus la mormăi despre trădarea Florenței lui Manetti.

Vespasiano a așteptat cu prudență până în 1455 și Tratatul de la Lodi înainte de a produce o copie a manuscrisului. La fel ca în „Deceniile Regelui”, manuscrisul a fost realizat elegant și cu experiență, prezentând „noile litere antice” și decorațiuni albe din tulpini de viață de vie în care Vespasiano ajunsese să se specializeze.

Giannozzo Manetti (1396–1459): savant, om de afaceri, diplomat, scriitor.

Tratatul lui Manetti a surprins în multe feluri spiritul bărbaților care s-au adunat în magazinul lui Vespasiano și sub acoperișul pizanilor. El scria un răspuns la o lucrare celebră compusă în 1195 de un Tânăr nobil, un cardinal pe nume Giovanni Lotario, care trei ani mai târziu a devenit Papa Inocențiu al III-lea. În tratatul cardinalului Lotario, Manetti a rezumat succint ceea ce el a numit această „întreaga muncă regretabilă”: Lotario a oferit un catalog de suferințe și excreții umane, de la „sputa, șuvoaie de urină, movile de excremente”, până la concizia vieții, certitudinea morții. , și „multe feluri de chinuri și diverse alte reale de acest fel care afectează corpul uman.” Despre Mizeria condiției umane, arătați o viziune sumbră a vieții noastre pe pământ. „Omul a fost format din praf, argilă, cenușă și, un lucru mult mai josnic, din spermatozoizi murdari”, a scris Lotario. Dacă

acestea sunt începuturile noastre, sfârșitul nostru, a remarcat el, este și mai rău, pentru că omul este destinat să devină „hrana viermilor voraci și consumatori”, o „masă putridă care emană veșnic o miros oribil”.

Viața veșnică în cer era cea care conta. Lucrurile lumești erau disprețuitoare, viața pe pământ o încercare de mizerie și suferință. Lotario a extins ideea creștină că, pentru că ele se degradează și trec, nu trebuie să prețuim lucrurile pământești, ci, mai degrabă, să ne adunăm comoara în ceruri. Această temă se întindea de la Eclesiastul („Deșertăciunea deșertăciunii, totul este deșertăciune”) și Sfântul Augustin („Prin ce potop de elocvență ne putem ajunge să detaliem și să explicăm mizerile acestei vieți?”) până la Thomas à Kempis („Toate plăcerile”) pe pământ sunt fie goale, fie murdare”).

Manetti a recunoscut că carnea a fost cu siguranță moștenitoarea tuturor plângerilor enumerate în catalogul lui Lotario. Dar el s-a opus mizeriei pământești a lui Lotario cu viziuni de fericire și plăcere, arătând că viața pe pământ ar putea fi ceva mai mult decât o trecere scurtă și brutală printr-o vale a lacrimilor. El a sugerat că, pe lângă suferințele din viața noastră de zi cu zi, ne bucurăm și de multe feluri de plăceri. În opinia sa, aproape nicio acțiune umană nu a oferit „cel puțin puțină plăcere”, și într-adevăr simțurile exterioare provoacă adesea „plăcere profundă și intensă”. El a contracararat inventarul groaznic al suferințelor lumești al lui Lotario cu propria sa listă de delicii pământești: privind corpurile frumoase, ascultând „sunete și simfonii și lucruri chiar mai încântătoare”, miroșind parfumul florilor, gustând „vioane dulci și succulente” și chiar atingerea „cele mai moi substanțe”. (Una dintre diversele companii ale lui Manetti se ocupa cu țesături fine.) El l-a adus pe Aristotel, un autor pe care l-a tradus, ca martor pentru apărare, căci în cartea a zecea a Eticii la Nicomahe Aristotel scrisese, după cum a subliniat Manetti, că „Bărbații ar trebui neapărat să-și găsească plăcerea în timp ce trăiesc.”

Pentru Manetti, toate aceste „plăceri și delectări” însemnau că, în loc să disperăm de suferințele noastre pământești, ar trebui să ne bucurăm de mângâierile liniștitore și plăcute oferite. Sfatul lui Manetti a fost, desigur, cel al unui florentin bogat și educat, care își permitea să mănânce și să se îmbrace bine, chiar și copios și luxuriant, și să-și petreacă orele exultând la picturile din palatul său bine amenajat sau ascultând tulpinile liniștitore. de lira da braccio la vila lui din tara. Dar dacă tratatul său evocă uneori un estet

îmbrăcat în catifea, este totuși o sărbătoare sinceră și fără scuze a frumuseților și deliciilor artei, naturii și intelectului uman - și a unei vieți pe pământ trăită din plin.

Manetti a fost influențat de lecturile sale despre antici, citând cu generozitate în apărarea sa autori precum Cicero și Aristotel. Dar el a fost în mod clar inspirat și de orașul său natal, Florența. Dumnezeu a creat lumea în şase zile, dar de atunci omenirea era responsabilă pentru descoperirea și împodobirea ei. A folosit frescele lui Giotto („cel mai bun pictor al timpului său”), cupola lui Brunelleschi („cel mai mare arhitect al epocii noastre”) și ușile din bronz turnat ale baptisteriului lui Lorenzo Ghiberti („sculptorul preeminent al zilelor noastre”). ”) ca doavadă nu numai a priveliștilor plăcute, ci și a divinității minții umane – excelența la care umanitatea, în cele mai bune condiții, s-ar putea ridica. El a încheiat cu o susținere răsunătoare a umanității ca având „o natură și un destin de demnitate și excelență”. Viața pe pământ trebuia sărbătorită și savurată, nu disprețuită și îndurată în mod sumbru, în speranța de a primi unicul bonus, alinare și răgaz în viața de apoi.

Potrivit unui istoric francez care a scris în 1929, Renașterea italiană a fost „Evul Mediu fără Dumnezeu”. Un secol mai târziu, puțini istorici ar accepta această formulare și să înțeleagă devotamentul lui Giannozzo Manetti pentru scrisorile umane și deliciile pământești ca fiind departe de sceptic sau anti-creștin ar fi o greșală. „Omul Renașterii a rămas creștin, chiar evlavios”, a avertizat istoricul Richard Trexler. La fel ca alții pasionați nesfârșiti pentru lumea antică dinaintea lui, cum ar fi Petrarh și Niccol. Este grăitor că Manetti să dedicat memoriei nu doar o Niccoli al lui Aristotel, Manetti a fost un creștin devotat pentru care învățaturile păgâne erau menite să suplimenteze învățarea creștină pentru a reforma și răscumpărați o lume contaminată de ambicioare, corupție și interes propriu. Toți credeau că, în timp ce învățaturile creștine protejează sufletul, autorii clasici puteau salva și îmbunătăți societatea civilă și să ofere plăcere vieții noastre pământești. Acești autori păgâni ar putea crea și creștini mai buni, pentru că învățatura greco-romană nou descoperită și aplicată a fost menită să întărească adevărurile revelate în Hristos. Etica Nicomaheilor, dar și Cetatea lui Dumnezeu a Sfântului Augustin.

Demnitatea și excelența minții renascentiste erau de așa natură încât putea menține într-un echilibru grațios atât înțelepciunea păgânilor, cât și doctrinele creștinilor. Manetti a putut să celebreze valorile umane și nobilimea și minunile intelectului fără a pune la îndoială importanța religiei. Departe de a fi nereligios, el a fost un creștin militant agresiv și unul dintre cei mai mari savanți biblici ai secolului. La cererea Papei Nicolae al V-lea a făcut o nouă traducere a Noului Testament – prima de la cea a Sfântului Ieronim cu o mie de ani mai devreme – și numai moartea lui Nicolae a pus capăt traducerii Vechiului Testament. El a scris o apărare enciclopedică a creștinismului numită *Adversus Iudaeos et Gentes* și a fost atât de hotărât să-i convingă pe evrei să îmbrățișeze credința creștină că a învățat ebraica cu scopul de a-i respinge și de a-i converti. Ortodoxia sa creștină era de necontestat. După cum a remarcat Vespasiano, în timpul unei sărbători găzduite la Florența de Andrew Holes, Manetti a susținut cu fermitate într-un argument cu colegii săi umaniști că preceptele creștinismului sunt la fel de adevărate ca și propunerea că un triunghi are trei laturi.

La un an după ce și-a terminat tratatul, Giannozzo Manetti a trebuit să se alipească mai strâns ca niciodată atât de credința sa religioasă, cât și de prescripția sa veselă de plăceri senzuale ca balsam pentru nenorocirile pământești. În 1453 a fugit în exil autoimpus, lăsând în urmă toate bunurile sale. Viața lui a servit drept exemplu, susținea Vespasiano, despre modul în care un om, oricât de reușit ar fi, ar putea suferi reversuri teribile și să piardă dintr-o dată tot ceea ce îi era drag - exact mesajul, în mod ironic, pe care Giovanni Lotario a dorit să-l sublinieze în tratatul său despre mizeria vietii.

Motivul zborului lui Manetti a fost unul simplu: Vespasiano a susținut că a primit „o factură fiscală insuportabilă” de 166.000 de florini. În spatele acestei taxe paralizante se ascunde, credea Vespasiano, cineva cu „mare autoritate asupra întregului oraș”: Cosimo de’ Medici. Se spunea că Cosimo folosea taxe mai degrabă decât pumnale pentru a se scăpa de dușmanii săi. Într-adevăr, oficialii din comisia fiscală și-au făcut dorința, ruinându-și oponenții politici prin evaluări amețitoare. După cum a scris mai târziu un

cronicar, Medici nu au permis o metodă echitabilă și fixă de impozitare, ci mai degrabă au impus impozite asupra persoanelor „după plăcerea lor”.

Manetti a devenit cea mai vizibilă victimă a acestui abuz de putere. Timp de mulți ani, a menținut relații cordiale cu Medici, dar prietenia sa personală cu regele Alfonso, împreună cu sprijinul său pentru o alianță politică florentină cu Venetia, mai degrabă decât cu Milano, pare să fi afectat reputația lui în rândul regimului. Nevrând sau incapabil să-și plătească noile taxe zdrobitoare, el a părăsit Florența, mergând mai întâi la curtea lui Nicolae al V-lea din Roma și apoi, după moartea papei, la cea a lui Alfonso. Nicholas și Alfonso, amândoi, la rândul lor, i-au plătit o pensie, permitându-i să se bucure de câteva delicii pământești. În timp ce locuia la Napoli, i-a scris lui Vespasiano să-i găsească câteva manuscrise de drept canonic și civil „la un preț rezonabil”. El a cerut, de asemenea, o copie a cărții lui Cicero, „Plăcerea lui în exil ar fi găsită dând cu degetele paginilor înțelepciunii antice. Scrisori către Atticus.

La douăzeci de ani după ce s-a întors din exil, Cosimo de' Medici încă conducea Florența, aşa cum spunea Vespasiano, „discret, cu cea mai mare precauție”. Cei doi fii ai săi, Piero și Giovanni, fuseseră îngrijiti cu grija pentru a-i prelua. Piero, cel mai mare, născut în 1416, a fost destinat politicii, în timp ce Giovanni, cu cinci ani mai Tânăr, a fost pus să conducă banca familiei. Cosimo s-a asigurat că ambii au primit o educație excelentă menită să-i transforme în lideri înțelepți și eficienți atât în politică, cât și în comerț.

Ambii băieți au manifestat timpuriu interes pentru activități culturale. Giovanni a fost înscris în Breasla Bancherilor la fragedă vîrstă de cinci ani, dar a arătat mai puțin entuziasm pentru afacerea de a face bani decât pentru învățarea clasică și artele plastice. Potrivit unui prieten, el era încântat de „cărți, pietre prețioase antice, instrumente muzicale și alte activități cultivate”. A cântat la instrumente muzicale și a scris poezie. Și-a petrecut perioada la filiala din Roma a băncii Medici în anii 1440, strângând fericit o colecție de invidiat de statui și medalioane romane antice.

Piero, de asemenea, a devenit un colecționar pasionat, menținându-și artefactele – ceramică, camee, pietre prețioase, tapiserii flamande – într-un studiu special în care, schilotit de gută, va fi purtat pentru a-și alina durerile

(într-o ilustrare a lui Manetti). teză) ospătându-și ochii cu obiecte de o mare frumusețe. Pe lângă artefactele sale prețioase, studiul lui Piero conținea și mai mult de o sută de manuscrise. El a început să le colecteze în jurul anului 1440, la jumătatea lui de douăzeci de ani, parțial inspirat de tatăl său și parțial în competiție cu Giovanni, și el un vânător de manuscrise. Între ei, frații s-au adunat împreună în palatul pe care l-au împărțit cu tatăl lor una dintre cele mai bune biblioteci private din Italia. Piero și-a ținut cărțile legate de bânci în iubitul său studietto, legăturile lor bogate codificate în culori pentru a fi ușor de identificat: albastru pentru teologie, galben pentru gramatică, violet pentru poezie, roșu pentru istorie, alb pentru filosofie. El a început să țină un inventar al acestei colecții în 1456, complet cu o descriere a ce manuscrise erau în scriere umanistă („noi litere antice”) și care în gotic, sau ceea ce scribul său numea în mod diferit lectera moderna și licteris novis - „litere moderne.” Nu există nicio îndoială ce stil de scriere a preferat Piero: de-a lungul anilor, el a eliminat copiile lui Seneca, Terence și Cicero compuse în scriere gotică „modernă” și le-a înlocuit cu altele cu „litere antice”.

Vespasiano a acționat ca vânzător de cărți pentru ambii frați. El a aranjat manuscrise frumos iluminate pentru Piero încă din 1451, iar la mijlocul anilor 1450 i-a avut pe cei mai buni cărturari ai săi, Piero Strozzi și Gherardo del Ciriagio, lucrând pentru Piero la comisii atât de importante precum Pliniu pentru Giovanni, în același timp, Gherardo. lucra și la manuscrise ale lui Cicero, Seneca, Catullus și poetului latin Tibullus. Toate aceste manuscrise au fost executate cu „noi litere antice”, iar unele dintre ele, cum ar fi „Decenile regelui”, au prezentat cea mai recentă inovație a lui Vespasiano: paginile de titlu. Istoria naturală, Viețile paralele ale lui Plutarh și Ab Urbe Condita a lui Livy. El l-a ținut pe Piero la curent cu progresul său cu o serie de rapoarte, dintre care unul concluzional optimist: „Și atunci vom fi terminat toate cărțile, prin harul lui Dumnezeu”.

Piero a adăugat altceva la manuscrisele din colecția sa. Ultima pagină a manuscriselor sale a prezentat întotdeauna un ex libris: LIBER PETRI DE MEDICS. COS. FIL („Cartea lui Piero de' Medici, fiul lui Cosimo”). În mod emoționant, pe măsură ce mai multe manuscrise au fost adăugate la biblioteca lui, mâna care inscripționa acest ex libris s-a deteriorat constant, devenind îngheșuită, pete și slabă. Acest declin sugerează că Piero însuși, cunoscut sub numele de Il Gottoso (Guțisul), scria expozițiile, deoarece

infirmitatea manuală din cauza articulațiilor umflate dureros este un efect debilitant al gutei de care suferea atât de îngrozitor încât uneori nu se putea mișca decât limba lui.

Puțin a rezultat din cruciada Papei Calixtus, care a căzut victimă unor interese concurente, animozități reciproce, dispute persistente și bătălii directe. După cum a raportat Enea Silvio Piccolomini, „Un nou vârtej a apărut pentru a chinui acel pământ păcătos” – ambicioșul războinic umbrian Jacopo Piccinino. Tratatul de la Lodi a început să se destrame la margini datorită eforturilor hotărâte ale lui Piccinino, pentru care pacea era dăunătoare pentru afaceri. Fusese cel mai bine plătit soldat de avere din Italia, înscriindu-se să lupte pentru venetieni în 1453, pentru un salariu anual nemaivăzut de 120.000 de ducați. Preocupat să piardă această afacere profitabilă datorită păcii neobișnuite și dornic să-și creeze un principat, el s-a mutat pe teritoriul Sienez, stârnind necazuri prin acapararea a patru castele. După ce forțele sale au fost respinse rapid de trupele papei și ale ducelui de Milano în 1455, el s-a retras rapid la Castiglione, un oraș de pe coastă, unde s-a ascuns, „trăind doar din pruni sălbatici”.

Lucrurile s-ar fi putut odihni acolo, în afară de faptul că Castiglione se afla în teritorii controlate de regele Alfonso, care i-a rămas recunosător lui Piccinino pentru ajutorul acordat la cucerirea Napoli în 1442. Calixtus I-a excomunicat pe Piccinino, regretând că a cheltuit 70.000 de ducați — „ceea ce ar fi fost mai bine cheltuit împotriva turcilor”, după cum se plângea el — având de-a face cu soldatul plictisitor al norocului, care, ieșind din Castiglione, a încercat chiar să dea foc flotei de corăbii a lui Calixtus. Cu toate acestea, Piccinino a fost ajutat și încurajat de regele Alfonso, care completează să-și folosească forțele pentru a-l ataca pe Sigismondo Malatesta, domnul de la Rimini, unul dintre puținii potenți italieni care nu au semnat Tratatul de la Lodi. Relațiile lui Alfonso au devenit atât de sărace cu papa, vechiul său consilier, încât a alungat din regat pe toți rudele lui Calixtus, soții Borja, cunoscuți mai bine italienilor ca Borgia.

Capitolul 13

Spiritul lui Platon

Pe vremea când Vespasiano a împlinit cea de-a patruzeci de ani de naștere în 1462, un umanist din Milano a scris că cele mai frumos făcute cărți au venit din Florența. „Există un Vespasiano acolo”, a scris el, „un excelent vânzător de cărți, cu cunoștințe experte atât despre cărți, cât și despre cărturari, la care toată Italia și străinii apelează, de asemenea, atunci când doresc să găsească cărți elegante de vânzare”. Potrivit unuia dintre scribii săi, Vespasiano era princeps omnium librariorum florentinorum (prințul librarilor florentini). Un client l-a declarat pur și simplu rei de li librari del mondo — regele librarilor din lume.

Printre clienții recenti ai lui Vespasiano se numără J. Vespasiano, care l-a slujit pe Pannonius într-o altă calitate, deoarece a petrecut multe ore în librărie, absorbit de manuscrisele lui Vespasiano, dintre care multe le-a cumpărat pentru biblioteca pe care o plănuia înapoi în Ungaria. Ános Csezmiczei, un poet și savant maghiar mai cunoscut sub numele de Janus Pannonius. A venit pentru prima dată la Florența în 1458, la vîrstă de douăzeci și patru de ani, atras, susținea Vespasiano, de „mulți oameni iluștri ai orașului”. Primul florentin pe care dorea să-l întâlnească a fost Vespasiano, „pentru că știa că îl pot prezenta tuturor oamenilor învățați”. Vespasiano îl cunoștea deja pe Pannonius după reputație. „Ești într-adevăr ungur?” întrebă el uimit de Tânărul cu fâlcii pătrate, cu aspect serios, care era deja faimos pentru strălucirea sa savantă. („De asemenea, era celebru”, a remarcat Vespasiano, „pentru că nu s-a culcat niciodată cu o femeie.”) Vespasiano l-a prezentat pe Pannonius în mod corespunzător unor cetăteni distinși precum Poggio și Cosimo de' Medici, acesta din urmă a considerat compania Tânărului o „mare. placere” și s-a angajat să facă tot ce poate pentru el.

Un alt client era un englez, John Tiptoft, ducele de Worcester. Absolvent de la Oxford, Tiptoft a trecut pentru prima dată prin Italia în 1458, la vîrstă de treizeci și unu de ani, în timp ce se afla într-un pelerinaj

în Țara Sfântă. Pe parcursul unei lungi șederi, a studiat la Universitatea din Padova, a tradus lucrările lui Cicero în engleză, a călătorit la Roma cu scopul expres de a vedea Biblioteca Vaticanului și l-a emoționat până la lacrimi pe Papa Pius cu o orătură frumoasă în latină. S-a întors în Italia doi ani mai târziu, făcându-și drum spre Florența – și către librăria lui Vespasiano – cu scopul de a aproviziona biblioteca Universității din Oxford cu o colecție aleasă de clasici latini. El a dobândit ceea ce Vespasiano a numit „un număr bun”, mulți de la însuși Vespasiano, care l-a cunoscut drept Messer Giovanni di Worcestri.

„ Tânărul maghiar”, Janus Pannonius (1434–1472).

Tiptoft avea o dorință pasională, aşa cum a remarcat un alt prieten italian, de a „împodobi Anglia cu monumente frumoase de cărți”. Dar cariera sa politică ulterioară să dovedit o mare dezamăgire pentru Vespasiano. Aderarea în vara anului 1461 a regelui Edward al IV-lea, un Yorkist, l-a dus pe Tiptoft înapoi în Anglia, care, după cum a observat Vespasiano, „nu era într-o stare pașnică”, divizată (în ceea ce a devenit cunoscut sub numele de Războiul Trandafirilor).) între revendicările rivale ale caselor Lancaster și York. Ca polițist al Angliei, Tiptoft a devenit

notoriu pentru răzbunarea sa brutală împotriva Lancastrienilor, câștigându-și o binemeritată reputație de „acel oribil decapitator al oamenilor”. Odată a avut douăzeci de bărbați spânzurați, trasi și stropiți, cu rămășițele lor măcelărite înțepate cu capul în jos pe țepi. În calitate de guvernator adjunct al Irlandei, l-a executat pe predecesorul său, contele de Desmond, sub acuzația de trădare și, în bună măsură, i-a omorât pe cei doi fii ai lui Desmond. „Atâția oameni mari nu știu să se stăpânească”, a observat Vespasiano cu tristețe despre prietenul său. Când Lancastrienii au câștigat puterea, Tiptoft a fost capturat (deghizat în păstor și ascuns într-un copac) și apoi a mers către blocul călăilor de pe Tower Hill. După cum a remarcat un prieten din Anglia, „Toporul a tăiat dintr-o lovitură mai multă învățare decât a rămas în capul întregii nobiliimi supraviețuitoare”.

Vespasiano locuia acum într-o reședință grandioasă din partea de sud a Arno, lângă Ponte Vecchio, la cincisprezece minute de mers pe jos de Strada Librărilor. Cel mai mare dintre cei trei frați ai săi, Jacopo, medicul, cumpărase casa de la un membru al familiei Bardi, bancheri înstăriți care dețineau la un moment dat peste douăzeci de case în cartier. Strada fusese odată printre cele mai sărace din Florența, cunoscută sub numele de Via Pidigliosa, o corupție a lui pidocchioso („prost”). Apoi, Bardi s-au mutat în zonă și au construit o serie de palate. Lusy Street a devenit Via de' Bardi.

Jacopo da Bisticci devenise bogat și de succes ca medic. Cu aproximativ nouă ani mai în vîrstă decât Vespasiano, s-a pregătit inițial ca aurar, dar a trecut la medicină în anii 1440, schimbarea bruscă a carierei fiind probabil inspirată de prietenia sa cu un celebru medic florentin cu numele rezonant Galileo de' Galilei Buonaiuti. Jacopo a devenit curând și mai renumit decât mentorul său: un venețian l-a numit „monarhul suprem al medicinei. Printre pacienții săi a fost Malatesta Novello, feudalul din Cesena, pe care l-a tratat pentru o embolie la picior, astfel încât Malatesta să poată reveni la afacere. de soldat. Malatesta s-a întâmplat să fie, de asemenea, unul dintre numeroșii clienți ai lui Vespasiano... atât de curtat de toți nobilii, domnii și prinții Italiei, ca și cum ar fi fost oracolul lui Apollo.”

Un alt frate a fost, de asemenea, un mare performanță. Filippo, cel mai Tânăr Bisticci, născut după moartea tatălui său, devenise un călugăr franciscan a cărui evlavie și erudiție l-ar fi ridicat în curând pentru a deveni

gardian al mănăstirii La Verna, locul sacru unde în 1224 Sfântul Francisc promise stigmatele. Celălalt frate Bisticci, Lionardo, cu trei ani mai mare decât Vespasiano, pare să fi realizat mult mai puțin decât frații săi talentați: Lionardo non fa nulla, declarația sa de impozit a declarat cândva sincer: „Lionardo nu face nimic”.

Câteva generații ale familiei au împărțit casa de pe Via de' Bardi, inclusiv văduva de multă vreme Mona Mattea, acum la șaizeci de ani, Sclavii puteau fi tranzacționați sau cumpărați în Florența numai dacă (cum au decretat conducătorii orașului în 1366) erau „de origine infidelă”, pentru că sclavia era considerată drept răsplată a infidelului. Sismundo și tătarii (din centrul Rusiei) ar fi fost creștini convertiți, deoarece statutele orașelor precum Florența insistau asupra botezului sclavilor („precum botezul boilor”, a adulmecat un scriitor și politician florentin). Ei puteau fi păstrați ca sclavi chiar și după botez, deoarece a deveni creștin nu a dus în sine la emancipare. Sclavii, s-a considerat, nu posedau liber arbitru, iar sclavia a fost, aşa cum a declarat cândva cu încredere un arhiepiscop florentin, „instituită de legea divină.” zilele ei de datorii paralizante, locuințe ieftine și posesiuni confiscate în trecut. Tot în reședință se afla și soția lui Jacopo, Andrea, care se căsătorise în familie în 1440, când avea doisprezece ani. Ea și Jacopo au avut un fiu, Lorenzantonio, încă școlar. Doi sclavi au oferit asistență domestică, unul un bărbat, un maur pe nume Sismundo și altul o femeie pe care Jacopo o cumpărase cu treizeci și doi de florini: mai puțin decât prețul unuia dintre manuscrisele mai bune ale lui Vespasiano. Declarația fiscală a lui Jacopo a numit-o una schiava tartara, trista - literalmente, „o sclavă tătară, tristă”, deși inventarele proprietăților foloseau adesea cuvântul triste pentru a indica ceva vechi sau uzat, aşa că Jacopo s-ar fi putut referi la utilitatea ei mai degrabă decât la ea. pertare.

În ciuda faptului că au ajuns la patruzeci de ani, Vespasiano și Lionardo au rămas necăsătoriți. Acest statut nu i-a făcut deloc neobișnuită în Florența, unde aproape unul din cinci bărbați a rămas singur, în parte pentru că bărbații au depășit numărul femeilor în oraș: aproximativ 120 de bărbați pentru fiecare 100 de femei. Vespasiano a avut opinii ferme (după cum vom vedea) cu privire la rolul și conduită femeilor în general și a soților în special. S-ar putea să fi posedat disprețul față de căsătorie exprimat de savanți precum Boccaccio, care credea că căsătoria lui Dante a dus la ruina lui, sau Niccol. A ajuns să se bucure de viața căsătorită atât de mult încât în

anul următor a scris un tratat, o Niccoli, care credea o soție. (dar evident nu amanta lui, Benvenuta) un impediment la studiu. Inițial, Poggio s-a opus căsătoriei pe motive similare, deși a născut fericit mai mulți copii nelegitimi. În 1436, totuși, la vîrsta de cincizeci și șase de ani, s-a căsătorit cu un Tânăr de optprezece ani cu, aşa cum se lăuda, „frumusețe excepțională”. Despre dacă un bătrân ar trebui să se căsătorească. Răspunsul lui a fost afirmativ cu entuziasm.

Un altul l-au închiriat chiriașilor. Ei încă mai dețineau ferma de la Antella, la câteva mile în afara orașului, după ce au cumpărat cu mult timp în urmă terenurile confiscate de creditori după moartea lui Pippo. Vespasiano se retrăgea adesea în această proprietate în timpul căldurii verii sau pentru a scăpa de ciumă care vizita Florența la fiecare doi sau trei ani. Ar fi putut călători fie pe spatele unui catâr, fie al unui cal: familia deținea câte două din fiecare. Pe lângă casa din Via de' Bardi, familia Bisticci deținea și alte case în Florența, inclusiv (conform declarației lor fiscale) „un casă cu grădină pentru uz propriu” lângă Porta San Giorgio, la zece minute de mers pe jos de Via de' Bardi.

Uneori, Vespasiano a scăpat de căldură și de ciumă la casele de țară mai mărețe, unde el și prietenii săi se adunau pentru discuții literare și filozofice de genul pe care Niccolò Niccoli a început cu ani în urmă. De două ori pe an, un savant și diplomat pe nume Franco Sacchetti găzduia retrageri de trei zile la somptuoasa sa vilă din afara Florenței, la care invita ceea ce Vespasiano numea „zece sau doisprezece domni literari, cei mai buni din oraș”. După ce i-a zguduit pe membrii acestui partid distins – un apel nominal al tinerilor bine educați, crusta superioară a societății literare florentine – Vespasiano nu a ezitat să menționeze un alt participant obișnuit: „Eu, un scrib umil, am fost inclus în acest grup. de oameni vrednici.” El s-a străduit să sublinieze că la aceste adunări „nu au avut loc jocuri de noroc dăunătoare, aşa cum se întâmplă în atâtea alte vile”.

Puține adunări de oameni vrednici au avut loc fără ca Vespasiano să fie prezent. De asemenea, a fost invitat într-un grup și mai exclusivist, unul care s-a adunat la Castello di Montegufoni, o fortăreață impunătoare din secolul al XII-lea, formată din șapte case pe un deal înconjurate de un zid

gross. Acest complex robust a fost deținut de ilustrul familie a doi dintre cei mai apropiati prieteni ai săi, frații Piero și Donato Acciaiuoli.

Piero și Donato s-au numărat printre cei care s-au adunat la vila lui Franco Sacchetti. Ei provin din, aşa cum a remarcat cu mândrie Vespasiano, „una dintre cele mai nobile familii din oraș”. A fost uimit de marea bogătie și istoria exotică a Acciaiuoli. Numele lor sugerează că, la un moment îndepărtat în trecut, unii membri au fost lucrători din metal (acciaio înseamnă oțel). În ultimii 150 de ani, însă, strămoșii lor ilustri fuseseră bancheri, consilieri ai regilor și domni ai Corintului, Tebei și Atenei (familia deținea încă o fortăreață impunătoare pe Acropole). Tatăl lui Piero și Donato a murit când erau mici, după care mama lor, Maddalena, s-a căsătorit cu Felice Brancacci, negustorul bogat care i-a însărcinat pe Masaccio și Masolino să picteze ciclul de frescă (mai târziu, foarte admirat de Michelangelo) în capela familiei din Santa Maria del Carmin. În 1434 Brancacci a fost exilat pentru activitățile sale anti-Medici, dar Maddalena a rămas la Florența cu băieții și s-a ocupat de educația lor, asigurându-se că aceștia sunt beneficiari ai noii culturi umaniste. Prietenia lui Vespasiano cu Donato a devenit deosebit de puternică. Donato i se adresa uneori în scrisori ca „Vespasiano mio dolcissimo” – cel mai dulce Vespasiano al meu.

Ca și librăria lui Vespasiano sau vila lui Sacchetti, Castello di Montefugoni a găzduit discuții filozofice serioase. Pe lângă Vespasiano și frații Acciaiuoli, alți invitați au inclus și Giannozzo Manetti, care era rudă prin căsătorie cu Piero și Donato. Schimburile lor s-au plimbat pe o gamă largă de subiecte. Una dintre ele era foarte actuală: legătura dintre ciumă și străzile murdare din Florența. Relația cauzală dintre igiena civică și boala a fost mult dezbatută la mijlocul secolului al XV-lea. Dacă nu era văzută (cum era încă de unii) ca un act al unui Dumnezeu mâños, ciuma era de obicei explicată prin „teoria corupției”: calitatea aerului dintr-un oraș sau un cartier devinea toxică din cauza vântului, a proximității unui mlaștină sau alt teren nesănătos sau eșecul de a îngropa morții cu promptitudine. Autoritățile au luat măsuri precum curățarea străzilor, colectarea gunoiului, spălarea canalizării și eliminarea rapidă a cadavrelor. O nouă teorie, totuși, fusese recent aventurată de un medic din Parma, care susținea că ciuma nu se răspândește prin aer nociv, ci prin contagiune, adică prin contactul de la persoană la persoană, în special printre cei săraci. Dacă au subscris la această ultimă teorie, Vespasiano și prietenii săi au fugit nu de emanațiile

dăunătoare ale Florenței, ci de săracii ei locuitori - ceea ce un doctor din Padova a numit „oameni mizeri, publici sau sordizi, cum ar fi măcelarii, vânzătorii de carne, hangii, brutarii, băcănii și ca.”

Alte dezbateri de la Castello di Montefugoni au vizat chestiuni mai puțin practice. Unul implicat care a venit primul, Moise sau Homer; alta, soarta în viața de apoi a bebelușilor care au murit nebotezați. Acest ultim subiect l-a văzut pe Vespasiano argumentând împotriva lui Manetti. Aceasta din urmă a luat poziția Bisericii că păcatul originar este congenital, că pofta părinților în momentul conceperii a fost transmisă copilului și că botezul pruncilor era, prin urmare, necesar pentru mântuirea lor. Vespasiano, pe de altă parte, credea că, deoarece Dumnezeu era drept, El nu va pedepta copiii pentru păcatele părinților lor. Dezacordul a fost amiabil, deși Vespasiano nu a cedat în mod clar nici sub autoritatea Bisericii și greutatea zdrobitoare a erudiției lui Manetti. Câteva luni mai târziu, Manetti i-a scris lui Vespasiano lăudându-i dorința de a învăța și interesul pentru chestiunile teologice. El spera, a susținut el, să discute în continuare cu el problema botezului copiilor.

Marea pasiune a fraților Acciaiuoli a fost pentru filosofia greacă. Cu toate acestea, în ciuda venirii bizantinului, George a părăsit în curând Florența pentru un post mai profitabil în Curia Romană. Cardinalul Bessarion și Niccolémigrés în Italia, după cucerirea Constantinopolului, studiile grecești de la Florența erau pe o pantă descendantă. La începutul anilor 1440, un cărturar bizantin pe nume George de Trebizond a predat pentru scurt timp la Studio, în afara de a oferi, susținea Vespasiano, prelegeri private în casa lui. Vespasiano a participat, fără îndoială, atât la prelegerile private, cât și la cele publice, iar George a fost, în plus, unul dintre savanții care s-au adunat pentru dezbateri în librăria sa. A dovedit un mare succes la Studio. „Nimeni în Florența nu a fost mai util pentru predare”, a raportat Vespasiano.ò Perotti fusese, de asemenea, pierdut în favoarea Romei, în timp ce generația de aur de savanți și traducători greci din Florența – Bruni, Traversari, Marsuppini – toți erau morți.

Dornic de studii și discuții, Vespasiano și diverși prieteni, inclusiv Piero și Donato, au început încă un grup literar. S-au adunat la palatul florentin al unui Tânăr patrician bogat, Alamanno Rinuccini, unul dintre foștii studenți ai lui George de Trebizond în Studio și membru al cercului de domni literari al lui Sacchetti. Grupul s-a autointitulat „Academia”, o

imitație a celebrei școli fondate de Platon la periferia Atenei. Dar această mică academie de învățare mai avea nevoie de un profesor, aşa că în 1456, cu ajutorul lui Cosimo de' Medici, au atras la Florența un savant pe nume John Argyropoulos. El a devenit cunoscut lui Vespasiano drept „Messer Giovanni”.

Se știu puține despre viața și cariera timpurie a lui John Argyropoulos, chiar și despre momentul în care s-a născut (probabil în jurul anului 1405) sau când a venit pentru prima dată în Italia (probabil în jurul anului 1441). Se pare că a lucrat ca profesor la Constantinopol înainte de a se muta la Padova pentru a studia filosofia și medicina, câștigând bani prin copierea manuscriselor și apoi, în 1444, înmatriculându-se cu un doctorat în filosofie. S-a întors la Constantinopol pentru a preda la școala de lângă un spital, unde a fost recunoscut de studenții săi ca un expert în „pulmonarea părților inflamate”. Odată cu cucerirea otomană din 1453, s-a întors în Italia, devenind parte din diaspora savanților greci.

Argyropoulos a început să țină prelegeri despre Aristotel la Studio, aducând, potrivit lui Vespasiano, „cel mai mare beneficiu cetătenilor”. Vespasiano și frații Acciaiuoli s-au numărat printre cei care au beneficiat, primind chiar și îndrumări private de la Argyropoulos. Când a izbucnit ciuma în 1457, Piero și Donato l-au instalat pe Vespasiano în Castello di Montegufoni și Argyropoulos într-o vilă din apropiere. Aici cei trei florentini l-au vizitat pe Messer Giovanni de două ori pe zi pentru discuții filozofice și, potrivit lui Vespasiano, i-au oferit lui și familiei sale „toate cele necesare vieții”. Această ospitalitate a fost binevenită deoarece Studioul, în mijlocul uneia dintre crizele sale financiare obișnuite, până acum nu reușise să-i plătească lui Argyropoulos niciun salariu.

Discuțiile filozofice informale au continuat când grupul s-a întors la Florența. Vespasiano a participat ca membru obișnuit și entuziast, la fel ca, pentru o vreme, John Tiptoft. Cu o ocazie, când Donato Acciaiuoli era plecat din oraș într-o misiune diplomatică, un Tânăr prieten al lui Vespasiano, pe nume Pierfilippo Pandolfini, i-a scris lui Donato, spunându-i despre o vizită remarcabilă de duminică după-amiază pe care el și Vespasiano au făcut-o la casa lui Messer Giovanni. După ce l-au găsit citind filozofia greacă prietenilor, ei l-au urmat în urma în timp ce se plimba prin

Florența – o imitație a modului în care Aristotel a predat în timp ce se plimba prin ele. Compania a ajuns la biserică Santissima Annunziata, unde s-au așezat în jurul unei fântâni din gradina, discutând încă de filozofie peripatoi, sau pasarele acoperite, ale Liceului (de la care provin numele adeptilor săi, Peripateticii).

Pierfilippo nu a spus acest lucru, dar având în vedere cursul conversației, compania a discutat clar incidentul pentru care biserică era faimoasă. În 1252, un călugăr pe nume Bartolomeo lucra la o frescă a Bunei Vestiri, arătându-i pe Arhanghelul Gavril vestindu-i Fecioarei Maria vesteala cea bună că va concepe Fiul lui Dumnezeu. Bartolomeo s-a luptat cu compoziția sa, incapabil să surprindă frumusețea rară a Fecioarei. După ce a căzut într-un somn agitat, s-a trezit și a descoperit că pictura sa a fost completată cu o imagine uluitor de frumoasă a Mariei – lucrarea manuală, în mod clar, a unui înger.

Rezultatul acestui portret miraculos a fost că Santissima Annunziata a devenit un altar la care pelerinii au început să lase jertfe votive ca mulțumiri pentru vindecări, au răspuns la rugăciuni și protecție viitoare. Multe sanctuare din Italia erau deservite de farmacii locale care vindeau membre anonime de ceară sau alte părți ale corpului pentru ca pelerinii să le lase în urmă ca moștenire evlavioasă. Santissima Annunziata, pe de altă parte, s-a specializat în portrete în ceară la dimensiunea normală. Pelerinii recunoscători puteau comanda de la atelierul condus de familia Benintendi efigii realiste îmbrăcate în propriile lor haine și accesorizate cu pălării și ornamente. În 1441, războinicul Erasmo da Narni, cunoscut sub numele de Gattamelata (Pisica de miere), a plătit pentru a fi reprezentat pe un cal de ceară, în timp ce avatarul de ceară al unui alt soldat al norocului, Pippo Spano, a fost echipat cu echipament complet de luptă. Aceste statui deveniseră atât de numeroase până la mijlocul anilor 1400 – s-au urcat pe naos, pe culoarele laterale, în galeriile superioare, iar unele chiar atârnau de tavan – încât au pus în pericol integritatea structurală a clădirii. În ceea ce privește imaginea miraculoasă în sine, Piero de' Medici l-a angajat recent pe Michelozzo să construiască un tabernacol pentru protecția sa.

Buna Vestire a devenit un subiect de conversație pentru Messer Giovanni și studenții săi când, printr-o fericită coincidență, din biserică Annunziata a ieșit un savant. El și Messer Giovanni au început curând să discute despre natura îngerilor. Îngerii existau – toată lumea știa asta – și

întrebarea luată în considerare era dacă vocea lui Gabriel, atunci când se adresa Fecioarei Maria, fusese spirituală sau corporală.

Dacă îngerii posedau sau nu corpuri fizice a fost un subiect mult discutat de-a lungul secolelor. Sfântul Augustin, Origen, Grigore cel Mare, Bernard de Clairvaux, Sfântul Bonaventura — toți susțineau că îngerii posedau trupuri fizice, deoarece numai Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt puteau exista fără substanță materială. Aquino a susținut opinia contrară. Cunoscuți ca Pentru Aquino, îngerii erau ființe în întregime spirituale. „Îngerii nu au trupuri unite în mod natural cu ei”, a declarat el. Această natură spirituală însemna că atunci când vorbeau (așa cum le descrie în mod clar Sfânta Scriptură făcând) ei nu dădeau decât „o aparență de vorbire, în măsura în care modelează sunete în aer ca voci omenești.” Doctor angelicus (Doctor înger), a petrecut mult timp în Summa Theologica, compusă între 1265 și moartea sa în 1274, discutând despre natura și activitățile îngerilor și, făcând acest lucru, oferind genul de demonstrații complexe și abstruse pe care secole mai târziu, în 1638, savantul de la Oxford William Chillingworth s-ar bate joc ca dezbaterei despre „dacă un milion de îngeri ar putea să nu stea pe vârful unui ac”.

Opinia lui Messer Giovanni a fost solicitată pentru acea duminică după-amiază, deoarece, la fel ca în multe alte locuri, Aquino a folosit cadrul metafizic al lui Aristotel pentru a-și apăra poziția. Învățatul de la Santissima Annunziata a savurat fără îndoială ocazia de a auzi un expert în Aristotel explicând poziția lui Aquino asupra corpurilor angelice. Rezultatele au fost evident impresionante. „Oh, Donato, mi-aș fi dorit să fi fost acolo”, a scris Pierfilippo. „Marea statură a lui Argyropoulos, atât ca filozof, cât și ca teolog, a fost dezvăluită în mod clar.”

Poziția lui Argyropoulos la Studio a fost special de a-l preda pe Aristotel. Notele asidue ale lui Donato Acciaiuoli, mâzgălite în clasă și apoi copiate cu grija acasă, eventual în consultare cu Messer Giovanni însuși, arată că el a ținut prelegeri despre O astfel de denigrare a marelui om nu a trecut neobservată, iar Argyropoulos a fost avertizat rapid de Francesco Filelfo — care știa multe despre sălbăticia degradantă în care ar putea coborî erudiția — că ar fi mai bine să fie atent, deoarece oamenii începuseră să murmură împotriva lui. Lăsând la o parte asemenea dispute cu privire la traducerile lui Bruni, prelegerile lui Argyropoulos au fost un triumf. „Acum, pentru prima dată”, a încântat unul dintre studenții săi, „am început

să-l admir pe Aristotel ca pe prințul filozofilor.” Etica Nicomahei, Fizica și Despre suflet, și că în zilele de sărbătoare dădea lecturi din Politică. Curând a început să flirteze cu scandalul, pentru că în timpul prelegerilor sale a fost suficient de îndrăzneț pentru a corecta traducerile lui Leonardo Bruni și a le oferi pe ale sale. După cum a spus el, a început „să facă o traducere mai elegantă a unor tratate ale lui Aristotel”, astfel încât marea filozof să apară în sfârșit „în forma în care dorea să apară”.

La Florența, însă, acest prinț al filozofilor era pe cale să fie detronat. Argyropoulos fusese încurajat în eforturile sale de Cosimo de' Medici, care i-a oferit o casă pe Via Larga, nu departe de propriul palat. Cosimo a fost răsplătit pentru generozitatea sa devenind dedicatorul traducerii în latină a lui Argyropoulos a „Despre sufletul lui Aristotel”, realizată în jurul anului 1460. În urma studiilor sale aristotelice, Cosimo a descoperit însă că dorește să studieze filosofia mai profund – să se întoarcă dincolo de Aristotel pentru a învăța „secretele interioare ale înțelepciunii însăși”. Din fericire, scria un savant al zilei, un ajutor era la îndemână, deoarece „spiritul lui Platon, care locuise în Bizanț încă din antichitate”, venise „zburând în Italia și, în special, în Cosimo”.

Timp de mai bine de douăzeci de ani, Cosimo de' Medici păstrase în posesia manuscrisului lucrărilor complete ale lui Platon, dobândit în timpul Conciliului de la Florența din 1439. Acest codex, încă netradus, era printre cele mai valoroase dintre toți cei din palatul familiei de pe Via Larga. Pentru a da o idee a valorii sale, câțiva ani mai târziu, un codex bizantin al operelor lui Platon, și nici măcar un set complet al dialogurilor, ar fi fost vândut la Milano unui nobil boem pentru 2.000 de florini. A fost o sumă uriașă având în vedere că salariul anual al cancelarului florentin era de 300 de florini.

Codexul lui Cosimo era cu atât mai valoros pentru el, fără îndoială, datorită legăturii sale cu legendarul înțelept bizantin George Gemistos Pletho, de cui vîntele de la ale cărui „buze fierbinți” atârnase în timpul discuțiilor filozofice de la Florența. La un moment dat, Cosimo a împrumutat codexul cardinalului Bessarion pentru ca o copie să fie făcută ca parte a misiunii sale de a salva și conserva cultura greacă. Vespasiano ar fi fost o alegere firească ca intermediar între cei doi bărbați, deși nu există

nicio dovdă. Altfel, codexul rămânea înlănțuit în biblioteca lui Cosimo, cu capacul gemuind deschis, frunzele întorcându-se în șoapte șoapte, ori de câte ori Cosimo îl arăta unui public respectuos de savanți și demnitari în vizită.

La fel ca Petrarh cu manuscrisul lui Homer, Cosimo nu a putut să citească prețiosul său codex. Traducerile lui Platon au avut loc doar neîntrerupt în deceniile de la Conciliul de la Florența și mai puțin de jumătate din cele treizeci și șase de dialoguri fuseseră traduse în latină. Până în 1462, Cosimo găsise un traducător pentru codexul său: fiul medicului său favorit. Recunoscându-și strălucirea cu ani mai devreme, Cosimo începuse să-l pregătească „pe când era încă băiat” ca viitor traducător al codexului Platon, educându-l „din acea zi înainte”, în pregătirea pentru sarcina monumentală.

Cel puțin asta a fost povestea spusă mai târziu de însuși acest minune, un savant scurt, cu părul galben și cocoșat, pe nume Marsilio Ficino. Dacă povestea lui Ficino poate fi pusă la îndoială, strălucirea sa unică nu poate.

Marsilio Ficino (1433–1499): medic și filozof, vindecător de trupuri și suflete.

Ficino se născuse în octombrie 1433 în Figline Valdarno, un sat de pe malul Arno la aproximativ douăzeci de mile sud-est de Florența. Nașterea lui a coincis, a explicat el, cu o conjuncție nefastă de planete – Saturn în casa Vărsătorului – care i-a dat un temperament sumbru și crize de depresie severă. El a devenit, alături de Jacopo da Bisticci, unul dintre cei mai căutați medici din Florența, tratând membrii multora dintre cele mai bogate familii ale orașului, inclusiv ai Medici. Tatăl a fost un medic respectat la Santa Maria Nuova, spitalul de lângă catedrala din Florența, unde s-a specializat în tratarea craniilor fracturate, o rănire lamentabil de comună în Florența din cauza numeroaselor bătăi de stradă violente care au afectat orașul. A experimentat cu remedii precum un unguent făcut din grăsime de urs, smirnă, migdale și terebentină. „Funcționează miraculos”, a raportat fericit un alt medic despre acest amestec.

Marsilio a studiat gramatica în micul său oraș natal înainte de a ajunge la Florența în anii 1440 pentru a studia medicina. Ar fi citit autori precum Galen și Hipocrate, ar fi studiat anatomia și ar fi asistat la disecțiile cadavrelor – doi pe an, un bărbat și o femeie, fiecare criminal executat. Ficino a avut un respect enorm pentru profesia medicală, scriind mai târziu că „este imposibil să descoperi vreo ramură a învățării mai excelentă”. Dar, în timpul studiilor sale medicale, s-a trezit introdus în bucăți mari ale logicii aristotelice de modă veche. Pe de altă parte, a găsit în lucrări precum traducerile lui Leonardo Bruni ale lui Platon o filozofie mult mai cinstită și mai agreabilă, una care era, credea el, „liberală și plăcută Dacă Aristotel l-ar ajuta, ca medic, să vindece trupuri, cu Platon avea să devină un vindecător de suflete... și demn de un om învățat și nobil.”

Nicio dovedă nu sugerează că Ficino a fost, aşa cum a susținut mai târziu, depistat cu talent ca Tânăr neînțelegător de către Cosimo, apoi luat sub aripa lui și pregătit cu grijă pentru misiunea sa providențială de a restabili înțelepciunea lui Platon în lume. Mai degrabă, la vîrsta de aproximativ douăzeci de ani, a abandonat medicina și a început să lucreze ca tutore pentru un membru al familiei bogate de bănci Pazzi. În a doua jumătate a anilor 1450, dedicându-se filozofiei și literelor, a început să producă tratate: lucrări în latină despre economie, plăcere, măreție și dreptate și lucrări în italiană (în 1456, bazându-se pe interesele sale în Platon, a scris o lucrare numită volgare) despre apetitul, furia divină și confortul părinților ai căror copii au murit (rata mortalității infantile în

Florența era de aproape 25 la sută). Apoi, în 1457, pentru a citi mai bine lucrările iubitului său Platon în original, a început să studieze greaca.

În acest moment, Ficino a suferit o criză spirituală de un fel practic necunoscut umaniștilor florentini: a devenit îngrijorat că studiul filozofilor păgâni precum Platon i-ar putea pune în pericol sufletul. „Nu întârzia să te întorci la cunoașterea lui Dumnezeu”, l-a sfătuit unul dintre prietenii săi, viitor episcop, „și lasă în urmă pe Platon și pe alții de genul lui”.

Platon fusese într-un miroș deosebit de urat în timpul crizei lui Ficino, la sfârșitul anilor 1450. Decenii după ce Leonardo Bruni a găsit anumite aspecte ale lui Platon „repugnante pentru obiceiurile noastre”, suspiciunile de turpitudine încă se lipeau de dialoguri. Îndoielile lui Ficino au coincis cu admirația declarată a lui Mehmed al II-lea pentru Platon: vizitând Atena în 1458, după capturarea acesteia de către forțele sale cu doi ani mai devreme, sultanul s-a gândit să-și ridice cortul într-o livadă de măslini din apropierea Academiei. Îndoielile lui Ficino au coincis și cu o polemică a lui George de Trebizon, care, la fel ca Bruni, lucrase la traduceri ale lui Platon doar ca să se întoarcă cu repulsie. O lectură a În 1458, alarmat de faptul că ideile răutăcioase ale lui Platon se înrădăcină în Occident, el a compus un tratat intitulat Platon era responsabil, în ochii lui George, de căderea Imperiului Roman, a cărui prăbușire s-a datorat „hedonismului platonic depravat.” Mai mult, Platon a fost în spatele tuturor ereziilor din cadrul Bisericii și a fost răspunzător, a susținut George, pentru ascensiunea islamului. Mohammed nu era altceva decât un „al doilea Platon”, fiind contaminat cu această „filozofie perversă” de un călugăr alungat din Alexandria din cauza ideilor sale platonice hedoniste. Acum Platon își răspândea tentaculele mortale în Occident, datorită eforturilor lui George Gemistos Pletho, „apostolul unui păgânism reînviat” – o afirmație care, spre deosebire de celelalte, avea cel puțin o anumită bază în adevăr. În curând, a prezis George, un „al patrulea Platon” se va face cunoscut, subminând creștinismul cu crezul său malefic al plăcerii hedoniste. Biograful modern al lui George speculează că acest al patrulea Platon ar fi fost fie Antihrist, fie Cardinalul Bassarion. Gorgias, în tinerețe, l-a convins pe George că Platon este „un dușman al tuturor lucrurilor bune”, un monstru al „ingratitudinii, obrăznicii și impietății rele.” Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis („O comparație a filozofilor Platon și Aristotel”). Un savant

modern a numit această lucrare „printre cele mai remarcabile amestecuri de învățare și nebunie scrise vreodată”.

Atacul lui George poate să fi fost o caricatură absurdă și alarmistă, dar acuzațiile au fost suficient de grave încât să-l trezească pe cardinalul Bessarion să înceapă să alcătuiască o apărare viguroasă a lui Platon, pe care la vremea potrivită l-ar trimite lui Ficino. Ajutorul pentru Ficino a venit și din alt sector. În speranța de a-l abate pe Tânăr de la Platon, arhiepiscopul Florenței, prieten al tatălui său, i-a strâns în mâini o lucrare a lui Toma d'Aquino, *Summa contra Gentiles*. Aceasta poate să fi fost momentul în care destinul lui Ficino i s-a revelat. Căci, aşa cum Aquino își petrecuse viața muncind să împace scările lui Aristotel cu doctrinele creștinismului, Ficino și-a luat asupra sa să facă același lucru pentru Platon. După cum va scrie mai târziu cu o modestie tipică: „Am fost aleși pentru această lucrare de Proveniența divină”.

Capitolul 14

Bărbați buni și literari

Este o zi devreme în 1462. Vespasiano primește o convocare la palatul din Via Larga de la care, din cauza gutei sale infirme și dureroase, Cosimo de' Medici, în vîrstă de șaptezeci și trei de ani, rareori se agită. Plimbarea de la librărie nu îi ia mai mult de zece minute, o plimbare care îl duce spre nord de-a lungul Stradei Librărilor și Via dei Balestrieri, înainte ca, în timp ce strada îngustă se deschide spre o piață largă, catedrala își ridică volumul masiv în fața lui. Mergând de-a lungul flancului sudic al clădirii, trece, în stânga sa, pe strada îngustă care duce la Studio Fiorentino. În dreapta sa se înalță turnul clopotniță îmbrăcat cu marmură proiectat cu aproape 130 de ani mai devreme de Giotto, clopotele ei observând orele cu veselie sonoră.

O viraj la dreapta la baza turnului îl aduce pe Vespasiano în spațiul dintre baptisteriul octogonal și fațada catedralei - un loc cunoscut sub numele de paradiso din cauza trupurilor îngropate acolo în timpul Evului Mediu. În stânga lui, ușile de bronz aurit ale baptisteriului strălucesc în soarele de iarnă, în timp ce, în dreapta sa, statuile celor Patru Evangeliști, fiecare ținând în mâna câte o carte, flanchează intrarea în catedrală. Din acest punct, deși încă la mai mult de două sute de pași distanță, se zărește deja Palazzo Medici, întors într-un unghi ușor față de strada care se apropie, ca o navă uriașă care se zvârșește greu în doc.

Acest palat imens a fost început în 1446 de Michelozzo, după ce Cosimo a cumpărat proprietățile din jurul complexului extins de case de familie de pe Via Larga și, conform legendei, a respins un plan al lui Filippo Brunelleschi ca fiind prea extravagant și, prin urmare, probabil să inspire invidie (Brunelleschi ar fi răspuns de către zdrobindu-i cu furie modelul). Palatul lui Michelozzo este cu siguranță suficient de spectaculos. În 1459, la câțiva ani după finalizarea sa, un vizitator din Milano și-a lăudat splendorile. „Toată lumea este de acord”, a scris el, „că această casă este cea mai finisată și mai ornamentată pe care lumea a avut-o vreodată sau ar

putea să o aibă acum și că este fără comparație.” Palazzo Medici era pur și simplu, susținea el, un „paradis pământesc”.

Palazzo Medici-Riccardi: „cel mai finisat și mai ornamentat pe care l-a avut vreodată lumea”.

Vespasiano este admis în acest paradis printr-un portal mareț din fațada asemănătoare fortăreței din piatră de culoarea samurului, apoi intră într-o curte centrală cu arcade în centrul căreia Tânărul nud și androgin al lui Donatello, turnat în bronz, gâlgește peste capul tăiat al lui. Goliat. Dincolo se întinde o grădină de curte, senin și frumoasă, plantată cu gard viu de lauri, mirt și box; portocalii stau în ghivece. O fântână din centrul grădinii prezintă un al doilea bronz Donatello: o altă scenă de decapitare, aceasta arătând o Judith mânuitoră cu sabia pe cale să-i dea lovitura de grătie Holofernes aşezat și beat.

Însușit pe o treaptă de piatră, Vespasiano ajunge la piano nobile, „etajul nobil” al palatului. A urcat aceste trepte de multe ori de-a lungul deceniilor, pentru întâlniri atât cu Cosimo, cât și cu fiii săi. Mai recent, a venit pentru discuții cu John Argyropoulos. Messer Giovanni, după cum va consemna Vespasiano mai târziu, îl vizitează adesea pe Cosimo „cu unii dintre savanții

săi". Subiectele de discuție includ nemurirea sufletului și „alte chestiuni filozofice și teologice”.

Chiar și aşa, indiferent de câte ori vizitează Vespasiano, palazzo nu poate să nu uimească și să încânte. Saloanele și camerele sunt, după cum a remarcat un vizitator, proiectate cu „o măiestrie admirabilă”: decorațiuni din aur și marmură, lemn incrustat, picturi realizate „de cei mai desăvârșiți și desăvârșiți maeștri”. Tapiserii, argintarie, sculpturi în alabastru și porfir, tavanul marelui salon decorat cu un cer înstelat: fiecare cameră este ca un cufăr de comori deschis. Există, în plus, „biblioteca fără număr”. Aici Vespasiano s-ar putea opri în progresul său, reținut în mijlocul minunilor palatului de vederea a ceea ce un poet, lăudând numeroasele podoabe, numea o colecție de „cărți foarte ornamentate”. Multe dintre ele, în special cele deținute de Piero și Giovanni, au fost produse și legate de Vespasiano. Iar manuscrisele, fără a fi surprinzător, sunt motivul celei mai recente convocații a lui Vespasiano la Palazzo Medici. Cosimo și-a găsit o nouă sarcină pentru el.

Cu vreo zece ani mai devreme, un savant a declarat că „celebrata mănăstire San Marco” deține „o bibliotecă care le depășește pe toate celelalte acum în Italia”. La începutul anilor 1460, Vespasiano încă mai făcea slujbe sporadice la mănăstire: legarea și repararea volumelor, angajarea cărturarilor pentru călugări, furnizarea de pergament din piele de capră. Dar munca lui a fost în mare parte finalizată, deoarece rafturile de chiparos din sala de lectură erau acum mobilate cu mai mult de o mie de volume. Deși aceste manuscrise erau disponibile publicului, se aplicau condiții stricte de împrumut: călugării puteau să împrumute cărți numai dacă mai întâi au cerut permisiunea lui Cosimo. Orice călugăr care permitea volumelor să părăsească incinta fără acordul expres al lui Cosimo era, după cum l-au informat dominicanii pe Vespasiano, „sub pedeapsa excomunicării”.

La începutul anilor 1460, cel mai recent proiect al său a fost reconstrucția și extinderea unui complex monahal din Fiesole, la o plimbare de patruzeci și cinci de minute în sus de poarta cea mai nordică a Florenței. Fiesole fusese cândva o importantă așezare etruscă, dar în ultimele decenii înălțimile sale deveniseră un loc favorit pentru florentinii bogăți, care au construit pe panta blândă a dealului, printre chiparoși și ilex, vile frumoase

cu vederi spectaculoase asupra orașului și a ceea ce un poet, privind în jos de la Fiesole, a numit „curbele lungului Arno”. În anii 1450, fiul lui Cosimo, Giovanni, își construise aici o vilă care avea o grădină terasată tăiată în pantă – „un loc minunat”, îl numea un contemporan, „unde putea să caute răcoare când dorea să ia aerul de la țară.” Cosimo nu s-a încheiat încă cu patronajul generos al instituțiilor religioase care, aşa spera el, să-și plătească datoria considerabilă față de Dumnezeu. În total, va cheltui suma uluitoare de aproximativ 600.000 de florini pe clădiri și organizații de caritate.

Cosimo finanțase deja întreținerea unor peșteri și a unui grup de clădiri din Fiesole care în ultimul secol adăpostiseră o colonie de pustnici. Acum și-a îndreptat atenția către Badia Fiesolana, o mănăstire datând din secolul al XI-lea și ocupată din 1440 de augustinieni. Cosimo s-a angajat să renoveze capela din secolul al XII-lea, împreună cu loggia, sala capitulară, mănăstirea, căminul și sacristia; pe acesta din urmă l-a împodobit cu atârnaie și potire. Și-a construit și un apartament spațios pentru oaspeți la parter, în apropierea trapezei. Nicio cheltuială nu a fost scutită după începerea lucrărilor în 1456. Vespasiano a susținut că atunci când lui Cosimo i s-au prezentat conturi anuale atât pentru Badia, cât și pentru un alt proiect caritabil, biserică San Lorenzo, care a dezvăluit cum oficialii de la Badia cheltuiseră 7.000 de florini, în timp ce cei la conducerea lui San Lorenzo doar 5.000, el a răspuns: „Cei de la San Lorenzo merită o mare vină, deoarece arată că nu au lucrat prea mult. Cei de la Badia sunt de lăudat”. Încă o dată, Cosimo se dovedea a fi „un artist în cheltuieli”.

La ultimul etaj al noului complex întins, cu ferestre cu vedere la mănăstire, ar fi o bibliotecă. Cosimo a avut în vedere că această colecție va deservi nu numai augustinienii rezidenți, ci și, ca la San Marco, comunitatea mai largă de savanți sau ceea ce Cosimo numea uomini da bene e letterati — „oameni buni și învățați” — cărora li se va oferi acces la texte. a învățăturii umaniste. Prin urmare, era necesară o colecție de manuscrise.

Un portret al lui Cosimo pictat de Benozzo Gozzoli în 1459, într-o frescă din capela privată a Palazzo Medici, îl înfățișa ca pe un bărbat cu părul alb, cu gura strânsă și trăsături solemne, uzate de griji. Lui Vespasiano, care îl

cunoștea de vreo treizeci de ani, trebuie să-i fi părut, prin anii 1460, o figură diminuată. Anii precedenți au fost răvășiți pentru el de moartea în 1459 a iubitului său nepot Cosimino, fiul de cinci ani al lui Giovanni. El devinea din ce în ce mai taciturn, petrecând adesea ore întregi, potrivit lui Vespasiano, „făcând altceva decât să gândească”. Când soția sa, Contessina, a întrebat de ce a rămas atât de tăcut, el a răspuns că, în timp ce ea a petrecut două săptămâni pregătindu-se pentru o sedere la țară, și el se pregătea pentru o călătorie iminentă - una mult mai lungă din această lume în alta.

Totuși, în acea zi din 1462, Cosimo era de treabă: un bătrân grăbit. După cum scria Vespasiano, se temea că moartea îl va revendica înainte ca diferitele sale proiecte să fie finalizate. Prin urmare, el a subliniat necesitatea tuturor grăbirii posibile în timp ce și-a explicat planurile pentru mănăstirea din Fiesole și biblioteca ei. „Ce plan”, a întrebat el lui Vespasiano, „ai tu să furnizezi această bibliotecă cu cărți?” Vespasiano a explicat că ar fi imposibil să găsești toate manuscrisele necesare la mâna a doua; altele noi ar trebui transcrise. Cosimo a întrebat apoi dacă Vespasiano ar fi dispus să preia conducerea. „I-am spus că aş fi bucuros.”

Proiectul a reprezentat o provocare chiar și pentru cineva cu resursele lui Vespasiano. Spre deosebire de la San Marco, unde biblioteca era înzestrată cu sute de cărți ale lui Niccoli, la mănăstire Vespasiano avea să plece de la zero. El a folosit ca ghid lista de cărți a lui Tommaso Parentucelli întocmite pentru San Marco, cu amestecul său de lucrări religioase și clasice. Datorită generozității lui Cosimo și dorinței sale de viteză, Vespasiano a reușit să alcătuiască o echipă mare. „Mi-a lăsat totul în seama mea”, s-a lăudat mai târziu Vespasiano. „Am angajat patruzeci și cinci de cărturari și am terminat două sute de manuscrise în douăzeci și două de luni.”

În acest ritm, fiecare dintre scribii lui Vespasiano ar fi finalizat patru sau cinci manuscrise, fiecare manuscris luând aproximativ cinci luni. Vespasiano a susținut că Fra Girolamo a fost „un om al vietii celei mai sfinte”, dar a fost și unul dintre scribii erudici și bine educați în care Vespasiano s-a specializat. Fra Girolamo a studiat teologia și filozofia timp de șapte ani la Paris, lucrând ca scrib la mănăstirea Saint-Germain-des-Prof (deși unii cărturari trebuie să fi lucrat mult mai mult decât alții). Aproape patruzeci dintre acești cărturari au fost identificați, dând credibilitate

afirmației lui Vespasiano cu privire la mărimea forței sale de muncă, înainte de a se întoarce peste Alpi și de a lua viața de pustnic în Fiesole. În 1460 a compus *De Vita Solitaria* („Despre viața solitară”), care lăuda „sfânta libertate” a pustnicului. Aproximativ doi ani mai târziu, Vespasiano a ajuns la peștera lui cu un snop de pergament și o cerere pentru un manuscris.

Scribi precum Fra Girolamo nu au fost singurii care au lucrat la aceste manuscrise. Multe dintre coduri au fost iluminate, ceea ce ia cerut lui Vespasiano să găsească artiști, precum și copiști. Cel puțin nouă dintre ele au fost ilustrate de un artist anonim cunoscut doar, datorită heruvimilor săi plinuți, drept „Maestrul Puttii în formă de para”.

Vespasiano nu a furnizat de fapt, aşa cum a susținut mai târziu, toate cele două sute de manuscrise pentru biblioteca mănăstirii din Fiesole. Cosimo a achiziționat aproximativ douăzeci dintre ele printr-un alt librar florentin, Zanobi di Mariano. Chiar și aşa, Vespasiano a fost în mod clar spiritul călăuzitor și motorul principal din spatele acestei colecții. Mai mult decât atât, viteza cu care și-a adunat echipa și a produs zeci de manuscrise dezvăluie abilitățile sale extraordinare, precum și cât de rapid și eficient ar putea fi transmise cunoștințele, chiar și cu doar un corn de cerneală și o gâscă.

Vespasiano a început să lucreze pentru Cosimo la biblioteca mănăstirii din Fiesole în vremea când și-a încheiat una dintre cele mai importante sarcini: un manuscris de lux al unei noi biografii a lui Carol cel Mare compusă de prietenul său Donato Acciaiuoli. Destinatarul a fost noul rege al Franței, regele Ludovic al XI-lea.

Carol cel Mare a fost o legătură importantă între Florența și Franța. „Divinul Carol cel Mare... ornament și lumina lumii” (cum îl numea biografia lui Donato) nu a fost doar strămoșul ilustr al casei regale franceze; de asemenea, conform legendei, refondase Florența după decimarea acesteia de către goți în secolul al VI-lea. După cum afirma biografia lui Donato, Carol cel Mare a restaurat orașul Florența la strălucirea de odinioară. „El a returnat în oraș toată nobilimea împrăștiată printre orașele vecine, l-a încins cu ziduri noi și l-a împodobit cu biserici.” Mai mult decât atât, Carol cel Mare i-a dat Florenței legile și libertățile sale; el a fost motivul, scria Donato, „că trăim liberi, că avem magistrați, legi și un oraș”.

Manuscrisul lui Donato care îl sărbătorește pe Carol cel Mare, Vita Caroli Magni, părea aşadar cadoul perfect pentru regele Ludovic, încoronat în vara anului 1461 după moartea prelungită a tatălui său, Carol al VII-lea. Pentru această slujbă importantă, Vespasiano l-a ales pe unul dintre cei mai buni cărturari ai săi, Piero Strozzi, precum și pe cel mai bun iluminator al său, Francesco del Chierico. Francesco a produs chenaruri frumoase de tulpină de viață de vie, precum și o pagină de titlu cu un putto care susține, asemănător Atlasului, un cadru circular tăiat cu aur care anunță titlul și autorul manuscrisului. „Maestatea Sa regele”, a spus unul dintre florentini care a asistat la prezentarea volumului la curtea din Tours, „a fost foarte recunosător și l-a acceptat cu cuvinte amabile”.

Manuscrisul fusese transportat în Franța de către socrul lui Donato, Piero de' Pazzi, ambasadorul Florentin în Franța. Soții Pazzi au fost una dintre cele mai distinse familii din Florența. Ei își puteau urmări strămoșii până la Pazzo Pazzi, un soldat care în 1099 a fost primul om peste zidurile Ierusalimului în timpul primei cruciade (un act de vitejie impetuosa), posibil inspirat de numele său: pazzo înseamnă „nebun”). Simbolul familiei lor, o pereche de delfini care se zboără spate în spate, au putut fi văzute în diferite locații din Florența, inclusiv pe palatul lor, la câțiva pași de librăria lui Vespasiano.

Vespasiano îl cunoștea de mulți ani pe Piero de' Pazzi, pe atunci în vîrstă de patruzeci și cinci de ani. Nu numai că erau vecini, dar Piero fusese unul dintre clienții săi obișnuiți. Patronul său s-a datorat intervenției oportunе cu mulți ani mai devreme a lui Niccolò Niccoli, care a avut o întâlnire întâmplătoare cu Tânărul Piero — în acele vremuri, potrivit lui Vespasiano, „un Tânăr frumos foarte dat plăcerilor lumii” — în Stradă a Librăriilor. Niccoli l-a întrebat pe Tânăr cum se numește, la care Piero a răspuns că este fiul lui Andrea de' Pazzi. Când Niccoli a întrebat ce intenționează să facă Piero cu viața lui, Piero a răspuns cu candoare relaxată: „Plănuiesc să mă distrez mult”. Niccoli l-a certat apoi, spunând că este păcat ca fiul unei familii atât de distinse să-și negligeze studiile pentru căutarea plăcerii. Odată trecută floarea tinereții sale, nu se va găsi fără nimic, în timp ce dacă ar studia latina și-ar câștiga multă stima. „Messer Piero, auzind ce a spus Niccolò, a știut că este adevărat”, a scris Vespasiano.

Așa a început cariera lui Piero de' Pazzi în litere umane. Niccoli i-a găsit un profesor grec și latin, care a venit să locuiască în conacul Pazzi.

Piero, între timp, „a renunțat la desfrânare și la plăcerile cărnii”. Așa a fost devotamentul său față de studiile sale, încât a învățat pe de rost Eneida lui Virgiliu: toate cele 9.896 de linii de hexametru dactilic. În următoarele trei decenii, el a construit o bibliotecă excelentă, cheltuind sume mari de bani, a spus Vespasiano cu aprobare, „pe cărți, pe cărturari și pe iluminatori”.

Dedicatul Vitei Caroli Magni, regele Ludovic al XI-lea al Franței, a fost un monarh viclean și fără scrupule. A fost batjocorit pentru hainele și pălăriile lui amuzante, acuzat că și-a otrăvit atât tatăl, cât și fratele. A devenit cunoscut datorită rețelelor sale de înșelăciune și intrigă sub numele de l'universelle araignée, „păianjenul universal”. Ascensiunea sa pe tron în vara lui 1461 a reprezentat o potențială amenințare la adresa echilibrului precar atins cu șapte ani mai devreme prin Tratatul de la Lodi. Ludovic a susținut pretenția angevină asupra Regatului Napoli, cea a lui René de Anjou, care fusese destituit în 1442 de Alfonso Magnaniul.

Timp de aproape două secole dreptul de a stăpâni Sicilia și Regatul Napoli fusese disputat de casa Anjou (franceză) și casa de Aragon (spaniolă). Angevinii au fost o ramură de cadeți a casei Capeți a Franței (numită după Hugh Capet, regele francilor din 987 până în 996). Primul conducător angevin din Italia fusese Charles I, contele de Anjou, născut în Franța, fiul regelui Ludovic al VIII-lea al Franței și fratele lui Ludovic al IX-lea (canonizat mai târziu ca Sfântul Ludovic). În 1266, Carol de Anjou a cucerit Regatul Siciliei și partea de sud a Italiei, inclusiv Napoli, de la Manfred, membru al casei Hohenstaufen (german). Întrucât fiica lui Manfred, Constance, se căsătorise cu regele Aragonului, a urmat o luptă între angevini și aragonezi pentru dreptul de a domni asupra Napoli și Sicilia.

Pretențiile angevine asupra Regatului Napoli deveniseră recent o problemă pentru a tulbura pacea fragilă a peninsulei italiene. Regele Alfonso murise în iunie 1458 după ce și-a numit moștenitor pe fiul său nelegitim, Ferdinand, cunoscut sub numele de Ferrante, pe atunci în vîrstă de treizeci și cinci de ani. Dușmanul lui Alfonso, Papa Calixtus, a refuzat să-i recunoască dreptul de succesiune al lui Ferrante, în ciuda faptului că Ferrante fusese cândva elevul său. „Acest băiat care nu este nimic”, a înfuriat el, „se numește rege fără permisiunea noastră”. La fel ca Ludovic al

XI-lea, papa a susținut pretenția angevină asupra Napoli. Cu toate acestea, el a avut în vedere și posibilitatea de a da regatul, un feud papal, nepotului său de douăzeci și sase de ani, Pedro de Borja – deși în momentele sale mai fanteziste și mai ambițioase Calixtus sa jucat cu ideea de a-l face pe Pedro noul bizantin. împărat odată cruciada i-a alungat pe turci din Constantinopol.

Această cruciadă nu progresă deloc convingător, în ciuda multor discursuri însetate de sânge. Noul cancelar florentin, Benedetto Accolti, a îndemnat puterile creștine „să ia din mâinile necredincioșilor cea mai nobilă cetate a Bizanțului și să forțeze dușmanii barbari care amenință creștinii să se retragă” – barbari care, a adăugat el în bună măsură, „închinăți-vă demonilor abominabili și blestemat.” Dar majoritatea comercianților florentini au rămas ambivalenti cu privire la perspectiva unor bătălii îndepărтate, parțial din cauza taxelor pe care le-ar presupune o cruciadă și parțial pentru că nu doreau să-și vadă rivalii comerciali, venetienii, beneficiind de restabilirea privilegiilor comerciale și a posesiunilor teritoriale. În est. Unii negustori florentini încercau, de fapt, să-l curteze pe sultan, aliindu-se cu Mehmed împotriva venetienilor, schimbând informații cu el despre mișcările galerelor și numindu-și „prietenii și binevoitori”.

Dacă prinții creștini din Occident erau, în cel mai bun caz, cu jumătate de inimă în ceea ce privește o cruciadă, ei erau prea fericiți, aşa cum a declarat cu regret un episcop, „să se ceartă între ei și să se întoarcă împotriva propriilor lor linii de luptă. succesiunea disputată la Napoli. Cosimo de' Medici și Francesco Sforza, ducele de Milano, au susținut ambii afirmația lui Ferrante în opoziție cu promovarea angevinilor de către papă și Ludovic al XI-lea. Perspectivele lui Ferrante s-au înseninat când Calixtus, niciodată în stare bună de sănătate, a murit la vârstă de șaptezeci și nouă de ani, în august 1458. A fost înlocuit de un papă mai simpatic pentru cauza lui Ferrante, Enea Silvio Piccolomini, poetul, diplomatul șiumanistul care fusese numit Cardinal de Siena cu mai puțin de doi ani în urmă. Cardinalul Piccolomini fusese denunțat în conclav de un cardinal francez care își plângea „devotamentul față de Muzele păgâne”. Să ridicăm un poet la Scaunul Sfântului Petru”, a întrebat el, „și să lăsăm Biserica să fie guvernată pe principii păgâne?” În ciuda eforturilor unui grup de cardinali pro-francezi care s-au adunat pentru a face un plan în locurile mai insalubre ale Vaticanului, majoritatea colegilor lor au răspuns afirmativ. Noul papă și-

a luat numele Pius al II-lea. „E bine că conpirația lor a fost făcută în latrine”, a scris el despre oponenții săi. „Comploturile lor se vor duce la scurgere!” Încarnează armele care ar trebui îndreptate împotriva turcilor.”

Regele Ferrante era încă departe de a fi sigur în regatul său. În 1459, Jean de Anjou, fiul în vîrstă de treizeci și trei de ani al pretendentului angevin destituit, René, a început o campanie militară pentru recucerirea Napoli. Jean l-a angajat pe domnul războinic Jacopo Piccinino, folosind fonduri furnizate de la banca unuia dintre cei mai credincioși și mai influenți membri ai cauzei pro-angevine din Italia: Piero de' Pazzi.

Rivalitatea asupra Napoli dintre angevini și aragonezi a divizat, prin urmare, Florența însăși, cu Pazzi înfruntându-se împotriva Medici. Soții Pazzi au fost susținători de multă vreme ai angevinilor, deoarece tatăl lui Piero, Andrea, îl găzduise pe René în vila sa din afara Florenței, după expulzarea sa din Napoli în 1442. Piero l-a făcut pe monarh destituit nașul unuia dintre fiii săi, Renato, numit în cinstea sa; și și-a decorat vila cu o placă monumentală de teracotă cu stema lui René încadrată cu delfini Pazzi. Piero a devenit un „prieten intim” și „tovarăș constant”, potrivit lui Vespasiano, al fiului lui René, Jean. De fapt, în 1460, steaguri și standarde pentru campania militară a lui Piccinino în numele lui Jean au fost pregătite în palatul lui Piero din Florența. „Este imposibil să negați că această familie este foarte devotată casei Anjou”, a scris Donato Acciaiuoli despre socrul său.

Piero de' Pazzi pare să fi fost chiar implicat într-o tentativă de asasinat de inspirație angevină împotriva regelui Ferrante. În primăvara anului 1460, Piero i-a spus lui Vespasiano: „În decurs de două săptămâni, Jean de Anjou va fi rege al Neapolei fără nicio opozиie”. Această profetie a fost aproape de împlinire. Înainte să treacă două săptămâni, Ferrante a fost abordat de reprezentanții a trei dintre dușmanii săi din Napoli, baroni pro-angevin care pretindeau că doresc să se întâlnească cu el, să cersească clemență și să-și susțină pretenția împotriva lui Jean de Anjou. În ciuda avertismentelor sensibile de la ceea ce Vespasiano numea consilieri „serioși și prudenti”, Ferrante a plecat să-i întâmpine. „Cei trei baroni au îngenuncheat la pământ în fața lui în semn de reverență și au cerut iertare”, a scris Vespasiano mai târziu. „Regele și-a întins mâna, după care unul dintre ei a sărit înainte cu cuțitul și a încercat să prindă frâiele calului său și să-l înjunghie.” Ferrante a scăpat nevătămat datorită calității sale experte, îndepărtându-se de pericol,

escadrila lui de cavalerie - ținută cu înțelepciune la o jumătate de arc depărtare - călare spre salvare.

Vespasiano a fost îngrozit de această conpirație eșuată. Ferrante devinea un client aproape la fel de de încredere ca tatăl său. El s-a referit chiar și la Vespasiano drept un „drag domn devotat cauzei noastre”. După ce a aflat despre atentatul asupra vieții lui Ferrante, Vespasiano s-a dus imediat la Piero de' Pazzi. „Messer Piero”, i-a spus el sincer, „acesta este un mod necredincios de a câștiga un regat și nu aşa este obiceiul casei regale a Franței. Câștigând pe câmpul de luptă cu forța armelor merită laudă și laudă. Dar să recurgi la o asemenea trădare? Nu!” El a încheiat cu un mesaj de rău augur către prietenul său: „Dumnezeu Atotputernic nu permite ca astfel de lucruri să rămână nepedepsite”.

Angevinii, însă, nu s-au odihnit – și nu ar fi ultima dată când un Pazzi se implica într-un complot de asasinat.

Piero de' Pazzi a fost prieten cu Cosimo de' Medici și, după o recentă căsătorie Medici-Pazzi, socrul cu fiul lui Cosimo, Piero, care se căsătorise cu una dintre cele opt fiice ale sale. Dar sprijinul său activ pentru cauza angevină a creat o pană între Pazzi și Medici, deoarece RenCosimo era hotărât să blocheze ajutorul lui Pazzi pentru Jean de Anjou. Când fondurile pe care le aștepta de la Florența nu au apărut, René a știut pe cine să dea vina. Cu toate acestea, René i-a scris fiului său că era în legătură cu exilații florentini, precum și cu nemulțumiți din Florența, care erau, el era entuziasmat, „fierbinți să transforme regimul”. Cosimo în 1434), precum și, la Florența, membri ai clanului Pazzi, inclusiv Acciaiuoli.

Vespasiano a fost prins între aceste interese concurente. Se bucurase de patronajul regelui Alfonso. Reputația sa de susținător al lui Alfonso, și apoi al lui Ferrante, era de așa natură încât un poet s-ar referi la librăria sa ca având „uși aragoneze” al căror prag nu trebuia să fie trecut de „multimea galică” – adică de susținătorii Casa Anjou. Vespasiano a cunoscut diversi ambasadori napolitani la Florența, uneori vizitându-i imediat după sosirea lor în oraș. Mai mult, era prieten cu aliați și partizani aragonezi precum Giannozzo Manetti (căruia Alfonso i-a dat adăpost la curtea sa în 1455) și Cosimo de' Medici. Un alt dintre clienții săi obișnuiți a fost Alessandro Sforza, conducătorul Pesaro, care în 1462 și-a părăsit biblioteca magnifică,

bine aprovisionată de Vespasiano, pentru a lupta în numele lui Ferrante în Regatul Napoli.

Asemenea legături cu regele Napoli și susținătorii săi l-au determinat pe un ambasador din Ferrara să raporteze că Vespasiano a fost. Era un semn al eminenței și influenței lui Vespasiano că un ambasador ar trebui să găsească convingerile politice ale unui librar care merită raportate maeștrilor săi.tutto ferandino, that este, totul pentru Ferrante.

Situația era, însă, mai complicată. Pentru toate aceste legături cu Aragonese, Vespasiano a avut și un picior în lagărul angevin. Era un prieten apropiat atât cu Piero de' Pazzi, cât și cu atât mai mult cu frații Acciaiuoli. Prin urmare, Vespasiano trebuia să efectueze un act de echilibru delicat cu prietenii și patronii săi, aşa că mulți dintre aceștia, pe măsură ce echilibrul delicat al Italiei începea să se încline, devineau dușmanii amarnici și periculoși ai celuilalt.

Capitolul 15

Hermes cel mai mare de trei ori

Vespasiano nu a fost singurul care a primit o convocare la Palazzo Medici în 1462. La începutul lunii septembrie a aceluiași an, Marsilio Ficino, pe atunci în vîrstă de douăzeci și opt de ani, se afla adânc în mediul rural toscan la San Leo a Celle. Cătunul se afla la două ore de mers spre vest de Figline Valdarno (ea însăși la aproape douăzeci de mile sud-est de Florența) de-a lungul unei poteci prăfuite care încoraja podgorii și câmpurile de cereale punctate cu chiparoși și stejari de curcan înainte de a se apleca spre nord și șerpuiește între flancurile dealurilor împădurite. Casa deținută de tatăl său stătea acolo unde se termina drumul, pădurea s-a îngroșat și dealurile s-au ridicat: un loc izolat, bun de filosofat.

Ficino a luat o harpă sau ceea ce el numea „lira lui orfică” și a început să cânte și să cânte pentru a-și ridica moralul. Muzica, credea el, putea alunga melancolia, în special bila neagră la care erau predispuși în special savanții. Spectacolele sale publice de raspândire melodică și cântări încântate au fost în curând să devină legendare. În timp ce ciupia corzile cu „degetele sale melodioase”, s-a trezit într-o frenezie, cântând un imn cu o voce care, la fel ca vocea divină a lui Orfeu însuși, putea încânta leii africani și muta munții din Caucaz – sau așa ceva. dintre ascultătorii săi aveau să pretindă mai târziu.

În acea zi de sfârșit de vară din 1462, în timp ce Ficino intra în transă și se adresa cosmosului drept „păzitorul și paznicul tuturor lucrurilor”, o bătaie la ușă a venit și o scrisoare de la tatăl său din Florența a sosit cu privire la un plan al lui Cosimo de' Medici. Ficino credea că muzica poate fi folosită pentru a invoca influențe planetare și tocmai asta parea să fi făcut interpretarea sa din „ritul orfic”: cererea lui către cosmos a adus un mesaj binevenit de la un alt „paznicul tuturor lucrurilor” — aproape omonim, Cosimo. Scrisoarea explică că Cosimo s-a interesat de studiile Tânărului, că el va asigura cu generozitate pentru el și că îi dăruiește „acele volume

platonice” pentru a le traduce – manuscrisul operelor complete ale lui Platon.

Așa a fost generozitatea lui Cosimo față de virtuosul și eruditul „Messer Marsiglio”, încât i-a cumpărat o casă în Florența, după cum a povestit Vespasiano mai târziu, „pentru a-l salva de extremele sărăcie”. Cu toate acestea, Ficino nu a început efectiv să lucreze la volumele platonice în toamna anului 1462. Din ce în ce mai bolnav și infirm și conștient că sfârșitul era aproape, Cosimo s-a răzgândit la scurt timp după ce a predat prețiosul codex Platon. În schimb, din moment ce timpul era esențial, i-a ordonat brusc lui Ficino să-l lase deoparte pe Platon și să înceapă să traducă un alt codex, unul pe care era și mai dornic să-l citească - unul în care, după cum și-a dat seama Ficino, se regăseau „toate preceptele de viață, toate principiile naturii, toate misterele teologiei.”

Cardinalul Bessarion nu a fost singurul colecționar din Italia care vâna manuscrise în Orient. Și Cosimo își puse agenții la muncă și, în jurul anului 1460, unul dintre ei, un călugăr pe nume Leonardo da Pistoia, a adus înapoi de la o mănăstire din Macedonia un codex care conținea Corpus Hermeticum de mult pierdut. Acest manuscris conținea înțelepciunea antică a înțeleptului egiptean Hermes Trismegistus (Hermes cel mai mare de trei ori), care, se credea, trăise în jurul timpului lui Moise. Hermes fusese menționat de scriitori creștini timpuri, cum ar fi Sfântul Augustin, care cunoștea una dintre screrile sale dintr-o parafrază latină, un dialog numit Asclepius. Cu toate acestea, nimeni nu mai văzuse de cel puțin o mie de ani cele paisprezece tratate descoperite în Macedonia. Cosimo a decis că are nevoie ca acestea să fie traduse în latină înainte de Codexul Platon, deoarece dorea să urmărească cunoștințele până la sursele sale primordiale. După cum știa din manuscrisul lui Diogenes Laertius, Platon plecase în Egipt pentru a învăța de la „cei care interpretau voința zeilor”. Potrivit lui Diogene, în timp ce acolo s-a îmbolnăvit și a fost vindecat de boala sa de către preoți care l-au tratat cu apă de mare.

În Evul Mediu era cunoscut ca un expert în alchimie și magie. Autorități precum dominicanul Albertus Magnus (profesorul din Paris al lui Toma d'Aquino) au avertizat împotriva experimentelor cu vrăjile sale diabolice. Alții, însă, îl priveau pe Hermes într-o lumină mai pozitivă. În

Ficino era, fără îndoială, la fel de dornic ca Cosimo să citească acest tratat, chiar dacă Hermes Trismegistus era suspect teologic în unele părți – chiar mai mult decât Platon. fă idolii să prindă viață. Un astfel de subiect l-a făcut pe Sfântul Augustin să constate neliniștit că Hermes a privit destul de prea bine „convențiile înșelătoare” de demoni și idoli..

Ficino ar rămâne îndeaproape de această evaluare a lui Lactantius. Prefața traducerii sale a celor paisprezece texte ermetice – pe care le-a numit O carte despre puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu, al cărui titlu este Pimander – a împrumutat foarte mult din biografia oferită de Lactantius, care, la rândul său, a preluat detalii de la o autoritate nu mai puțin decât Cicero. În Despre natura zeilor. Cicero l-a descris pe Hermes ca pe un erou care l-a ucis pe uriașul cu ochi mulți Argus și a fugit în Egipt, unde a fost numit Thoth, le-a dat egiptenilor legile și literele lor și apoi, după moartea sa, a fost venerat ca zeu și onorat. cu numeroase temple. Cât de mult din această relatare mitică credea de fapt Ficino este o întrebare deschisă, deși cuvintele lui Cicero și Lactantius au avut o mare greutate. Important pentru Ficino a fost că Hermes Trismegistus și-a asumat un rol important printre teologii antici. El l-a numit pe Hermes „primul autor al teologiei”, pentru că Hermes a fost „primul care a discutat, cu multă înțelepciune, măreția lui Dumnezeu”. După el, credea Ficino, a venit un apel ilustr al altor scriitori și gânditori antici, toți bazându-se pe această înțelepciune, de la Orfeu, „care a câștigat locul al doilea între teologii antici”, prin Moise, Pitagora și Filolau, „care a fost profesorul divinului nostru Platon”.

O singură teologie, adică, se pretindea că s-a scurs intactă de-a lungul secolelor de la Hermes Trismegistus la Platon și apoi în creștinism, care nu era decât cea mai recentă scurgere dintr-un flux teologic ale cărui ape puteau fi urmărite până la Hermes. Ficino a susținut că Hermes a prevăzut nașterea lui Hristos, Învierea și Judecata de Apoi. Într-adevăr, ortodoxia spirituală a Corpus Hermeticum părea susținută de faptul că multe dintre frazele și doctrinele sale – cum ar fi relatarea Creației și descrierea botezului – puteau fi găsite în Biblie.

Știm acum că, aşa cum a demonstrat savantul protestant francez Isaac Casaubon în 1614, întregul Corpus Hermeticum a fost compus de fapt în jurul anului 300 d.Hr. — cu o mie de ani mai târziu decât credeau oamenii din secolul al XV-lea. Ficino nu trebuia să știe asta, totuși, iar manuscrisul

lui Cosimo a produs un efect minunat asupra lui. El a găsit în scrisorile ermetice o temă care să-l cucerească și să-l preocupe pentru tot restul carierei sale: locul omului în raport cu Dumnezeu.

Relația omului cu Dumnezeu era de obicei descrisă în termeni de diferență și distanță. Chiar dacă primul capitol al Genezei a declarat că „Dumnezeu a creat omul după chipul Său”, creștinismul, din cauza căderii omului, a deschis o prăpastie de netrecut între cei doi. În 1215, Sinodul Lateran a fost explicit: „Între creator și creație nu poate fi găsită o asemănare atât de mare încât să nu poată fi găsită o mai mare deosebire”. Cu toate acestea, scrisorile ermetice au minimalizat diferența și au micșorat distanța, exalțând omul astfel încât a devenit un fel de zeu pe pământ. „Ce mare minune este Omul”, exultă Hermes la un moment dat, „o ființă demnă de venerație și onoare. Căci el intră în natura unui zeu ca și cum ar fi el însuși un zeu.”

Giannozzo Manetti lăudase această creație divină cu un deceniu mai devreme în lucrarea *Despre demnitatea și excelența omului*. Într-adevăr, el l-a citat chiar pe Hermes Trismegistus și dialogul Asclepius pentru a-și susține argumentul. Ficino ar dezvolta în continuare ideea de excelență și demnitate a omului. El credea că puterile imaginative ale omului l-au făcut un creator de sine stătător: un poet, arhitect, pictor și muzician asemănător unui zeu. Datorită lui Hermes Trismegistus, Ficino a putut să ia creația căzută din Evul Mediu, luată în râs ca fiind lipsită de valoare, mizerabilă și degradată și să-l ridice în sus pe un piedestal unde creațiile sale glorioase puteau fi venerate și lăudate.

Ficino și-a finalizat traducerea *Corpus Hermeticum* până în primăvara anului 1463. I-a dedicat-o lui Cosimo, care, susținea el în mod măgulitor, semăna cu Hermes Trismegistus prin înțelepciunea, sfîrșenia și puterea sa. El și-a câștigat pentru eforturile sale o altă casă, aceasta o fermă la țară la Careggi, lângă vila proprie a lui Cosimo. Apoi s-a întrebat, în cele din urmă, la codexul platonic care i-a fost dat cu opt luni mai devreme.

Pe măsură ce Ficino a început să lucreze la traducerea lui Platon, cardinalul Bessarion încă își compunea apărarea filozofului împotriva calomniilor insultătoare ale lui George de Trebizond. Bessarion a susținut că „arde uleiul de la miezul nopții” în încercarea de a finaliza lucrarea. Cu toate

acestea, în primăvara anului 1463, au intervenit chestiuni mai practice. În aprilie, în timp ce se bucura de băile minerale de la Viterbo, recuperându-se după un atac de pietre la rinichi, a fost numit episcop de Negroponte, o posesie venețiană din Grecia. Papa Pius al II-lea (fostul Enea Silvio Piccolomini) l-a făcut și el legat papal la Venetia. După căderea unui alt teritoriu venețian în mâna turcilor, fortăreața Argos din Peloponez, ambasadorul venețian în Curie îi anunțase lui Pius vestea binevenită că Republica era în sfârșit pregătită să lupte împotriva turcilor. Bessarion a fost însărcinat să-i convingă pe venețieni să-și onoreze angajamentul, asigurându-i de sprijinul financiar al papei.

Papa Pius a fost un umanist cu acreditări ireproșabile. Fusese inspirat să studieze literele umane, urmărîte atât la Siena, cât și la Florența, de învățăturile lui Francesco Filelfo. În copilărie, a compus poezie de dragoste și povești pline de viață (cum ar fi *Historia de duobus amantibus*, sau „*Povestea celor doi îndrăgoșați*”), câștigând o renume atât de mare încât Frederic al III-lea, împăratul Sfântului Roman, l-a încoronat poet laureat. A călătorit pe scară largă prin Europa, scriind jurnale distractive care descriau aventurile cu fecioare complice din Anglia. Scrierile sale lăudau frumusețea peisajului italian, în special pe cea a peisajului iubitului său Val d’Orcia, lângă Siena. A găsit fascinație nesfârșită în ruinele civilizației antice care împânzeau peninsula italiană. A căutat labirintul de la Chiusi menționat de Pliniu cel Bătrân, vila lui Vergiliu la Mincio, a lui Hadrian la Tivoli și urmele străvechilor drumuri și apeducte romane. A luat hirotonirea oarecum târziu, după ce a născut copii nelegitimi în locuri atât de îndepărtate precum Strasbourg și Scoția. „Într-adevăr, este o enormă placere pentru mine că sămânța mea a fost rodnică”, a scris el, nepocăit.

Papa Pius al II-lea (Enea Silvio Piccolomini): un umanist pe tronul Sfântului Petru.

Pius nu și-a permis ridicarea la papalitate pentru a-și stopa activitățile intelectuale și literare. La scurt timp după alegerea sa, a început să scrie *Historia Rerum Ubique Gestarum Locorumque Descriptio* („Descrierea locurilor și realizărilor de-a lungul istoriei”). În această epopee ambițioasă, el spera să povestească istoriile tuturor popoarelor lumii — din Europa, Africa și Asia — creând o enciclopedie istorică și geografică. Dar s-a adresat, ca papă, la chestiuni geografice mai urgente. Într-adevăr, acest papă lumesc, învățat și bine călătorit a fost dedicat misiunii care i-a definit vîrsta. A fost, aşa cum a declarat el, „a chema popoarele creștinătății la o cruciadă împotriva turcilor”.

Unul dintre primele acte ale lui Pius ca papă a fost, prin urmare, convocarea unui Congres la Mantua în 1459 pentru a reuni prinții moștenitori ai Europei și pentru a le insufla un sentiment de scop de a scăpa de ținuturile creștine de ceea ce o vorbitoare din Mantua, femeia cărturară umanistă Isotta Nogarola, numită „națiunea sălbatică” a „necredinciosilor”

și „huletorilor Domnului”. În ciuda retoricii inflamatorii obișnuite, nimeni nu făcuse nimic. La începutul anului 1462, Pius se plânsese cardinalilor săi că „neglijām bunăstarea comună, deoarece de la întoarcerea noastră din Mantua nu am făcut și nici nu am spus nimic pentru a respinge turci”. Între timp, în acea vară, Mehmed a capturat insula Lesbos, al cărei stăpân, Niccolò Gattilusio, s-a predat cu condiția ca turcii să scutească „capetele și posesiunile” locuitorilor. Mehmed și-a onorat partea din târg, într-un fel: a lăsat proprietatea lor neatinsă, dar a tăiat patru sute de locuitori din insulă în jumătate – capetele lor încă atașate.

Când Mehmed a aflat de acest jurământ, el s-a oferit cu curtență să-i scutească pe papa bolnav de călătoria grea, venind la Roma pentru a lupta acolo. În vara anului 1463, Cardinalul Bessarion a sosit la Veneția, unde a primit o primire princiară. După o săptămână de negocieri, venețienii l-au asigurat că sunt gata să rupă legăturile diplomatice cu turcii. O lună mai târziu, la sfârșitul lunii august, a fost anunțată o cruciadă în Piața San Marco. Apoi, în septembrie, a sosit o bulă de la papă care declara că el personal va conduce cruciada. A fost un jurământ îndrăzneț al unui bărbat de scrisori fragil și în vîrstă de cincizeci și opt de ani, care suferea de gută, pietre la rinichi, tuse cronică și „creierul umed” (cel din urmă cerea vizite la băi). la Petriolo, unde i se turnau peste cap ape calde dintr-un furtun). În plus, picioarele lui fuseseră degerate cu trei decenii mai devreme în timpul unui pelerinaj desculț prin zăpadă din Scoția, ceea ce i-a cerut să stea jos chiar și atunci când celebra Liturghia. Dar era sfidător. „Ne vom așeza pe puntea înaltă a unei nave”, a proclamat el.

În timp ce Pius se pregătea să se îmbarce într-o cruciadă, prora galerelor de război tăiau apele Adriaticii în timp ce venețienii își îndeplineau partea din târg. Ei au ales ca comandant al forțelor lor terestre un soldat de avere din Ferrara, Bertoldo d'Este, care a recucerit rapid Argos și apoi a asediat Corintul înainte ca, în noiembrie, să fie ucis de o stâncă în cap. Pentru a-l înlocui, venețienii au ales un conducător de război crud și ambicioz, Sigismondo Malatesta, în vîrstă de patruzeci și șase de ani. A fost o alegere ironică și, pentru Pius, nedorită de a conduce o cruciada. Pius l-a numit „prințul răutății”, după ce l-a excomunicat în ziua de Crăciun în 1460 și, doi ani mai târziu, l-a ars în efigie la Roma. „A violat deopotrivă călugărițe creștine și doamne evreiești”, a susținut Pius. „Băieții și fetele care i-au rezistat, el fie ucide, fie tortura în moduri teribile.” El a fost, pur și

simplu, „cel mai rău dintre toți oamenii care au trăit sau vor trăi vreodată”. Dar pe Lupul din Rimini, aşa cum era cunoscut, s-au pus speranțe creștine de a-i alunga pe turci.

Războinic înrăit de luptă, cu trei decenii de violență și trădare în spate, Malatesta a început bine campania sa, aterizând cu infanterie și arbaletarii în Peloponez în primăvara anului 1464 și punând pedepse brutale turcilor. A ocupat chiar și orașul Mistra, remarcat ca locul unde în 1452, la vîrstă de nouăzeci și șapte de ani, murise George Gemistos Pletho. Foamea și un contraatac al turcilor au oprit curând vigoarea necruțătoare a lui Malatesta și i-au forțat să se retragă din peninsula. Cu toate acestea, s-a întors în Italia cu un suvenir prețios: rămășițele marelui Pletho, pe care le-a deshumat în Mistra și apoi le-a îngropat ca pe o sfântă relicvă în biserică din Rimini cunoscută sub numele de Templul Malatesta - o clădire despre care Pius se plângea că este „mai puțin un Un sanctuar creștin decât un templu în care păgânii s-ar putea încchina diavolului.”

Papa Pius a luat crucea într-o ceremonie în bazilica Sfântul Petru la 18 iunie 1464. Apoi, încredințându-i lui Dumnezeu capul său cenușiu și trupul slab, a pornit în călătoria de 180 de mile până la Ancona, pe coasta Adriaticii, unde propria sa banda de cruciați se aduna pentru expediția impotriva turcilor. El a fost însoțit de câțiva cardinali voinici, inclusiv Bessarion, care credea că Constantinopolul va fi în sfârșit eliberat. Progresul a fost extrem de lent, mai întâi în amonte cu bărci de-a lungul Tibrului, apoi o paradă geriatrică prin peisajul arzător, șase sau șapte mile pe zi, pe măsură ce sănătatea papei scădea și ciuma s-a răspândit prin Italia. Pius a ajuns în cele din urmă la apele strălucitoare ale Adriaticii pentru a găsi doar două galere venețiene în port, mai degrabă decât cele patruzeci promise. În timp ce aștepta sosirea restului flotei, a fost nevoit să ordone rugăciuni pentru a liniști bătăile nedisciplinate de cruciați, în mare parte francezi și spanioli, care sosiseră în oraș pentru a se alătura expediției. Mâncarea și apa dulce au rămas scurte. Curând, rândurile cruciaților s-au rarit pe măsură ce au dezertat sau au murit de ciumă.

Cu flota venețiană încă nevăzută nicăieri, Pius s-a urcat în cele din urmă într-o galeră la sfârșitul lunii iulie, dar în loc să-și ia postul „pe puntea înaltă”, a fost dus rapid înapoi pe uscat, unde timp de două săptămâni, într-un palat de pe dealul San Ciriaco, zacea febril și slăbit, în mod clar pe moarte. Pe 14 august, în ajunul Sărbătorii Adormirii Maicii Domnului, a

venit sfârșitul, atât al vieții lui Pius, cât și al cruciadei sale. Dogul venețian, aflând de moartea papei, a dat ordine ca galerele de război venețiene să fie dezarmate.

În timp ce Papa Pius al II-lea se legăna și se zguduia dureros prin Italia în cruciada sa prost stele, Cosimo de' Medici se afla la frumoasa sa vilă din Careggi, la o oră de plimbare cu catârul la nord de palatul său din Florența. Era bolnav din luna mai, se chinuia să urineze și suferea de o erupție cutanată și febră. Cel mai mic dintre cei doi fii ai săi, Giovanni, murise în toamna precedentă, la vîrsta de patruzeci și doi de ani. Îndureratul Cosimo a petrecut mult timp în tăcere, după Vespasiano, pierdut în gânduri sau ascultând pe cineva care i-a citit din *Etica la Nicomahe* a lui Aristotel: nu traducerea latină din 1417 a lui Leonardo Bruni, ci cea făcută recent de Donato Acciaiuoli, revizuită de Ioan Argyropoulos și pregătit în manuscris de Vespasiano. „Acest text corectat”, a adăugat Vespasiano ca o parte mândru, dar pedant la biografia sa despre Cosimo, „este versiunea pe care o folosește acum toată lumea”.

Cosimo a putut să asculte cu atenție alte lucrări, de asemenea, proaspăt traduse. La aproape doi ani după ce Cosimo i-a dat manuscrisul lui Platon, Marsilio Ficino tradusese în cele din urmă zece dintre dialoguri. În a treia săptămână din iulie, Cosimo l-a îndemnat să vină la Careggi „cât mai curând posibil” și să aducă cu el dialogul lui Platon. Moment în care, după cum scria Ficino, Cosimo „a fost rechemat din această umbră a vieții și s-a apropiat de lumina cerească.” Philebus, „pe care cred că l-am tradus până acum în latină, aşa cum ai promis.” De asemenea, i-a cerut lui Ficino să-și aducă lira orfică. În următoarele câteva zile, Ficino și-a cântărit harpa pentru Cosimo și l-a citit cu voce tare pe Platon din diferitele sale traduceri noi. Ultimul pe care l-a auzit Cosimo a fost Philebus, în care Socrate, argumentând împotriva hedonistului Filebus, a declarat că „înțelepciunea, gândirea și memoria și rudele lor, părerea corectă și raționamentele adevărate sunt mai bune și mai excelente decât placerea”.

La patul lui Cosimo, când acesta a trecut din umbra vieții, era nepotul său, fiul lui Piero, un băiat de cincisprezece ani pe nume Lorenzo.

Capitolul 16

Un mod divin de a scrie

Conclavul papal s-a adunat în căldura romană în august 1464, într-o capelă din Vatican ale cărei uși și ferestre au fost zidite pentru a concentra mintile cardinalilor asupra subiectului în discuție. L-au selectat rapid pe nobilul cunoscut drept „Cardinalul Venetiei”: Pietro Barbo, nepotul în vîrstă de patruzeci și șapte de ani al Papei Eugeniu al IV-lea. După ce s-a jucat cu mai multe posibilități – inclusiv Formosus („frumos”), de la care capetele mai înțelepte l-au descurajat – noul papă și-a luat numele Paul al II-lea.

Cardinalul Barbo nu fusese cunoscut pentru dragostea lui pentru cărți și învățătură. El a strâns monede, pietre prețioase și antichități, dar nu a arătat niciun interes pentru istorie sau lumea antică dincolo de aceste mărtisoare strălucitoare ale trecutului. Fusese un student lipsit de strălucire, cu puțină aptitudine sau respect pentru literele umane, în ciuda faptului că, în calitate de nepot al lui Eugenius, a petrecut mult timp la Florența în perioada de glorie umanistă a anilor 1430, unde unul dintre profesorii săi fusese George de Trebizond. Disprețul său față de savanți s-a manifestat atunci când, într-unul dintre primele sale acte ca papă, a concediat mulți funcționari din posturile lor din cancelaria papală – inclusiv (cum a subliniat una dintre aceste victime, Bartolomeo Platina) „poeți și oratori, care erau la fel de mari. podoabe pentru curte, deoarece curtea era onoare pentru ei.” Platina era un fost soldat mercenar care luptase atât sub comanda lui Francesco Sforza, cât și a lui Niccolò Platina ar fi trebuit să se considere norocos: un curtean a raportat că Sfântia Sa a luat în considerare decapitarea supărătorului umanist.ò Piccinino. Nefiind unul care să-și ia demiterea întins, Platina a condus o rebeliune împotriva papei, agitând în afara Vaticanului împreună cu colegii săi grefieri timp de douăzeci de nopți consecutive și scriind o scrisoare prin care cere un consiliu general pentru reformarea Bisericii. Pavel a răspuns aruncându-l pe Platina în închisoare și ținându-l în lanțuri „în toiul iernii, fără niciun foc”, după cum se plângea

Platina, „și într-un turn înalt, care a fost expus la toate vânturile care suflau, timp de patru luni împreună.”

Pe vremea când Paul al II-lea a devenit papă, la Roma a apărut o curiozitate. Printre cei mai timpurii martori au fost un savant pe nume Leonardo Dati, un absolvent al Studio Fiorentino, și prietenul și colegul său umanist Leon Battista Alberti. Într-o zi i-a găsit pe cei doi plimbându-se în grădinile Vaticanului. „În felul nostru obișnuit”, a scris Alberti, „discutam chestiuni literare”. Conversația s-a transformat curând într-o inventie care le stârnise interesul și a fost, se pare, discuțiile Romei – unii pentru, alții împotriva. Alberti și Dati, aşa cum s-a întâmplat, erau în favoarea Alberti a scris că „l-au aprobat cu căldură pe inventatorul german” care a făcut posibil, „prin realizarea anumitor amprente de litere”, ca trei oameni să facă două sute de copii ale unui text într-o sută de zile.

Alberti știa probabil despre inventatorul german ca fiind „omul miraculos” întâlnit la Târgul de la Frankfurt în 1454 de Enea Silvio Piccolomini. El și Dati ar fi putut chiar să fi văzut una dintre aceste invenții miraculoase, sau mostre ale produselor sale, cu proprii lor ochi. Căci, după un deceniu ca un secret bine păzit pe malul Rinului, tipografia ajunsese în Italia.

„Mainz, rău de altădată”, numisese odată Papa Pius al II-lea orașul de pe Rin, reluând un slogan vechi. În ochii lui, neleguirea orașului s-a reînviat brusc în 1459, datorită durerilor interne și a opozitiei față de papalitate.

Sfântul Imperiu Roman a fost la fel de convulsionat ca Italia de factiuni și accese intermitente de violență. Bărbații care dețineau puterea — ducii, margravii și arhiepiscopii — au căzut în două tabere: cei care susțineau papalitatea și cei care au favorizat reforma acesteia printr-un consiliu general precum cel ținut la Constanța cu vreo patru decenii mai devreme. Reformatorii au protestat că, aşa cum a spus un ecclaziastic de rang înalt din Mainz, Biserica „ne poate lua banii de la noi în felul ei, ca și cum am fi barbari” și că odată marele Sfânt Imperiu Roman „este acum redus. la sărăcie, sclavie și plata tributului.”

Problemele au ajuns la un punct critic odată cu moartea, în 1459, a Arhiepiscopului reformator de Mainz – „un om ignorant”, în opinia lui Pius, „desfrânat de poftă și disipare”. Înlocuitorul său s-a dovedit a fi, în viziunea

lui Pius, și mai rău: Diether von Isenburg-B. În mod firesc furios de acest afront la adresa autorității sale, Pius și-a luat răzbunare prin detronarea lui Diether și numirea unui arhiepiscop rival, Adolf al II-lea von Nassau. Diether a refuzat ordinul de depunere, rămânând în Mainz și menținând sprijinul majoritatii poporului prin măsuri populare precum abolirea scutirilor de taxe și a altor privilegii de care se bucură clerul. pofta de putere de nestins. Arhiepiscopul Diether a urmat o agendă reformistă, refuzând cereri financiare, cum ar fi predarea Romei a o zecime din toate veniturile din arhiepiscopie (despre care Pius pretindea că va merge la o cruciadă) și plata „taxului de pallium”, suma datorată Bisericii pentru veșmântul în formă de eșarfă purtat de arhiepiscopi peste umeri — o taxă pe care, în cazul lui Diether, Pius o dublase. Diether a cerut, de asemenea, un consiliu general al Bisericii, deplângând că „întreaga națiune germană” era împovărată de mofturile și cerințele curții papale de la Roma.

Pe măsură ce diversi prinți și ecclaziastici germani s-au adunat fie de partea lui Diether, fie a lui Adolf, în Mainz au apărut o serie de laturi, produse de tipografia condusă în ultimii cinci ani de Johann Fust și Peter Schöffer. Fust și Schöffer au tipărit notificări de ambele părți ale disputei, inclusiv bula papală care depunea Diether, un manifest emis de Diether ca răspuns și un răspuns la manifestul lui Adolf. Cei care au comandat aceste laturi erau hotărâți să câştige inimile și mințile oamenilor, inundând străzile cu polemicile lor. La instrumentele obișnuite ale războiului – topoare de luptă, săbii, lănci și tunuri – se adăugase dintr-o dată o nouă armă mortală, cuvântul tipărit.

Armele mai vechi erau încă utile, desigur, și în cele din urmă aveau să rezolve disputa. În octombrie 1462, trei mii de soldați care susțin revendicarea lui Adolf, inclusiv patru sute de mercenari elvețieni, au intrat în Mainz și au măcelărit patru sute dintre susținătorii lui Diether (Diether însuși a reușit să scape peste zidul orașului). Oamenii lui Adolf au adunat apoi alți opt sute de cetăteni și, sub o pază atentă, i-au scos din oraș și i-au forțat să plece în exil. Fust și Schöffer, în ciuda propagandei lor echitabile, se numărau printre acești opt sute de exilați. La fel a fost și proprietarul celeilalte tipografii din Mainz, Johannes Gutenberg.

Gutenberg a continuat să opereze singurul său set de tipare rămase în anii care au urmat disputei sale juridice cu Fust. În ciuda resurselor financiare și tehnologice reduse, el și asistenții săi au reușit să producă o serie de calendare, o bulă a lui Calixt al III-lea care cere o cruciadă și o rugăciune care să fie distribuită în bisericile locale și lipită pe pereții lor pentru ca credincioșii să le memoreze (singura exemplarul supraviețuitor, în München, prezintă o gaură pentru cuier în partea de sus). Principala lui activitate, însă, era tipărirea gramaticii latine a lui Aelius Donatus – o lucrare destinată sălilor de clasă pentru copii.

Aceste lucrări trebuie să fi părut banale lui Gutenberg în comparație cu marea sa capodopera, Biblia sa din 1454. Ar fi părut cu atât mai mult după tipărirea în 1457 de către Fust și Schöffer a magnificei lor colecții de Psalmi, carte cunoscută acum, prin zece exemplare supraviețuitoare, ca Psalmirea Mainz. Imprimată atât cu cerneală roșie, cât și cu cerneală neagră și cu gravuri în lemn în două culori, a fost o minune tehnologică și vizuală, comandată pentru a fi folosită în bisericile orașului și posibil proiectată de Gutenberg înainte de eșecul său legal din 1455. A prezentat un colofon la sfârșit care lăuda „majusculele magnifice” produse „prin un proces artificial de tipărire și producere a caracterelor fără nicio folosire a unui stilou”. Colofonul a numit și Fust și Schöffer și a dat data publicării ca ajunul Adormirii Maicii Domnului din 1457.

Necazurile financiare ale lui Gutenberg și dificultățile juridice continuaseră să-l strice. În 1458, a rămas neîndeplinit de plata dobânzilor la un împrumut, poate pentru că în același an el și asistenții săi au început să lucreze la două proiecte noi ambițioase: un dicționar latin numit Catholicon, care avea 755 de pagini; și o Biblie cu 36 de rânduri pe pagină care, datorită tipului ei mai mare, ar ocupa 1.768 de pagini, cu aproape 500 mai mult decât Biblia Gutenberg de 42 de rânduri. Această din urmă lucrare este cunoscută sub numele de Biblia de la Bamberg, deoarece hârtia pe care a fost tipărită, precum și proveniența copiilor care au supraviețuit, sugerează că a fost produsă nu în Mainz, ci la 150 de mile spre est, în Bamberg, o călătorie de o zi la nord de Nürnberg. .

După decenii dedicate păstrării invenției sale într-un secret bine păzit, până la sfârșitul anilor 1450 Gutenberg se pare că s-a mulțumit să-și vadă foștii asistenți și ucenici răspândind tipărirea în toată lumea. Unul dintre asistenții săi, Heinrich Keffler, pare să fi plecat la Bamberg, în timp ce altul,

Heinrich Eggstein, care probabil a lucrat la Biblia Gutenberg, a început să opereze o tiparnă la Strasbourg în 1458 cu Johannes Mentelin (cunoscut în franceză ca Jean Mentel). Mai târziu, în același an, regele francez Carol al VII-lea l-a trimis pe Nicolas Jenson, maestrul Monetăriei Regale din Tours, să viziteze „Jehan Guthemberg, Chevalier” în Mainz și să raporteze despre această nouă metodă mecanică de a produce cărți. Gutenberg trebuie să-l fi primit, pentru că Jenson cu siguranță aflat de la cineva, probabil Gutenberg însuși, secretele tipurilor mobile.

Macelul atâtitor oameni pe străzile din Mainz în octombrie 1462, urmat de exilarea a încă opt sute, este adesea văzut ca un catalizator al răspândirii tiparului dincolo de Valea Rinului — pentru un exod de tipografi, asistenții de atelier din atât Gutenberg, cât și Fust, care și-au făcut drumuri separate prin Germania, în Franța și, în cele din urmă, peste Alpi pentru a-și căuta avereala pe profitabila piață italiană. După cum scria un călugăr cartusian din Köln, „tipografii de cărți s-au înmulțit pe tot teritoriul”.

Gutenberg, Fust și Schöffer, împreună cu asistenții lor, toți au fost exilați din Mainz, este adevărat. Dar Fust și Schöffer au putut să se întoarcă curând, în timp ce Gutenberg pare să nu fi mers mai departe de Eltville, la câteva mile în aval și pe malul opus al Rinului. Si el s-a întors curând la Mainz, unde, în 1465, arhiepiscopul Adolf i-a acordat haine de curte (pentru a se putea „prezenta ca unul dintre nobilii noștri”) și, poate mai util, o rezervă anuală de optzeci de busheli de cereale și aproximativ 2.500. sticle de vin.

Importanța lui 1462 pentru răspândirea tiparului este ușor de exagerat. Cazul pentru diaspora din Mainz din 1462 este greu de demonstrat, având în vedere că se cunosc atât de puține despre asistenții și asociații lui Gutenberg, precum și ai lui Fust și Schöffer. Mai mult decât atât, primele tipografii – cu o excepție notabilă – nu ar funcționa în orașe dincolo de pământurile germane timp de aproape un deceniu după „căderea Mainz”. Parisul și Venetia ar trebui să aștepte până în 1470, Napoli până în 1471, Lyon și Louvain până în 1473 și Cracovia până în 1474. Toate acestea sugerează un progres pe îndelete din partea acestor refugiați legendari din Mainz care își caută avereala în latitudini mai prietenoase.

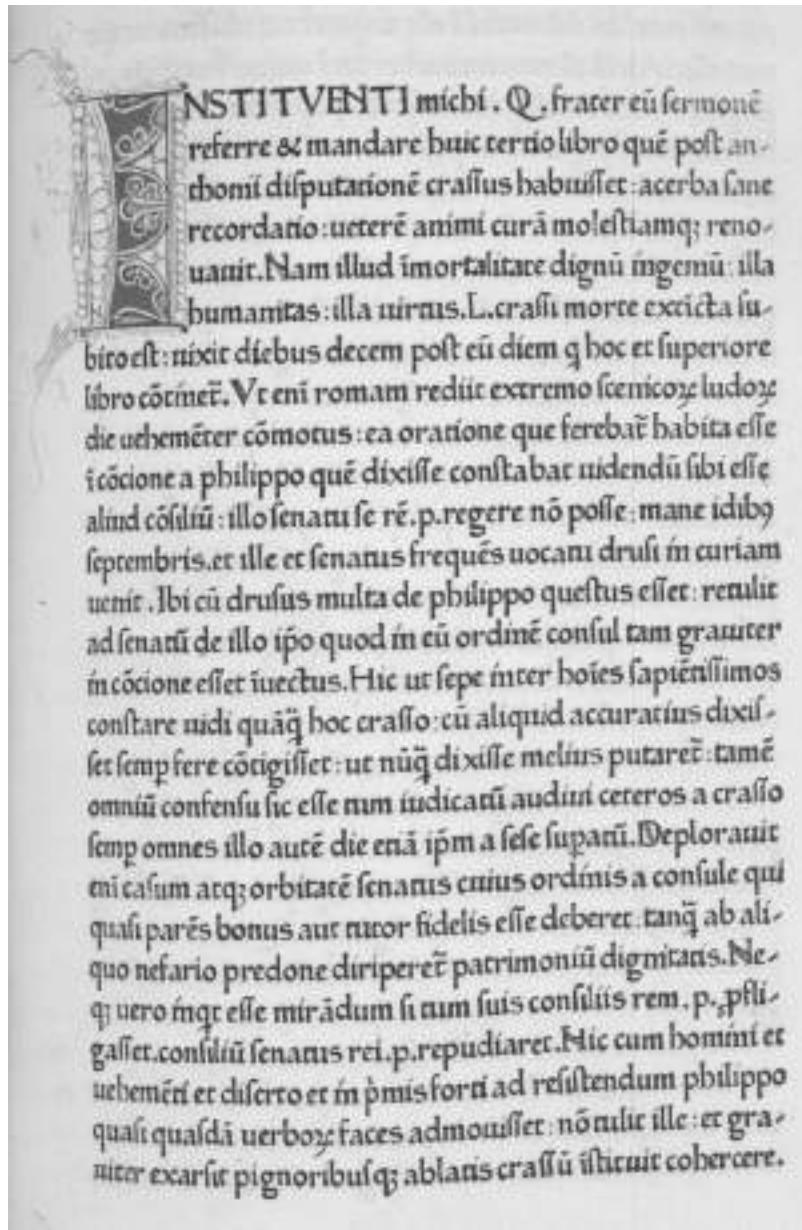
Excepție a fost Subiaco, la 40 de mile est de Roma, și căminul peșterii în care Sfântul Benedict, părintele monahismului occidental, și-a refugiat imediat după anul 500 d.Hr. Cândva în 1464, în timpul alegerii lui Paul al II-lea, o pereche de clerici germani au ajuns la mănăstirea benedictină Santa Scolastica. Konrad Sweynheym și Arnold Pannartz erau, de fapt, călători comerciali, angajați ai Fust și Schöffer a căror misiune era să distribuie și să vândă cărțile tipărite în Mainz. Au ajuns însă la mănăstire dotați cu cunoștințele necesare pentru a începe tipărirea și poate și cu uneltele și echipamentele necesare: tipografiile erau ținute împreună cu chei, ceea ce facea relativ ușor demontarea, transportul și reasamblarea. Până la sfârșitul lui 1464 sau începutul lui 1465, în orice caz, aceștia își operau propria presă, asistați de benedictini și funcționau, se pare, independent de fostii lor angajatori din îndepărtata Mainz.

De ce Sweynheym și Pannartz au ales Subiaco rămâne neclar. Este fără îndoială semnificativ faptul că majoritatea benedictinilor de la Santa Scolastica erau germani, sau cel puțin transalpini, cu doar doi călugări italieni, iar restul din locuri precum Suvabia, Saxonia, Austria, Elveția, Alsacia și Franța. Oricare ar fi motivul, la Santa Scolastica cei doi nemți au beneficiat de o bibliotecă bogată din care să-și aleagă exemplarele, precum și de o locație relativ aproape de Roma – piața evidentă a mărfurilor lor – dar și suficient de îndepărtată și retrasă pentru a-și putea continua aventurile în secret. De asemenea, aveau, alături de călugări, o echipă de ajutoare care puteau fi pregătite să lucreze pentru ei.

Cadrul ecclaziastic al unei mănăstiri, pregătirea lui Sweynheym și Pannartz ca clerici, o locație nu prea îndepărtată de Roma: toate ar fi sugerat planuri pentru o aventură în publicarea liturgică și producerea de tratate religioase. Prima lor publicație, posibil gata până la sfârșitul anului 1464 sau începutul lui 1465, a fost în schimb o gramatică latină elementară (din care nu a supraviețuit nicio copie). Pentru următoarea lor ofrandă, terminată înainte de sfârșitul aceluia septembrie, ei au tipărit 275 de exemplare ale acelui clasic al literelor umane, *De Oratore* al lui Cicero (din care 17 exemplare supraviețuiesc). Piața principală pentru acest tratat de retorică era în mod clar savanții umaniști, mai degrabă decât călugării și preoții – exact genul de clienti, cu alte cuvinte, care cumpărau manuscrise de la Vespasiano. Această alegere a unui astfel de clasic al studiilor umane era diferită de orice tipărit până atunci la nord de Alpi, unde publicațiile

majore atât ale lui Gutenberg, cât și ale lui Fust fuseseră Biblia și Psalmii. Cu toate acestea, Fust și Schöffer, din nou în afaceri în Mainz, au ajuns rapid la exact aceeași concluzie în ceea ce privește potențiala piață pentru copii tipărite ale clasiciilor latini. La un moment dat, la fel, în 1465, au tipărit o ediție în latină a lucrării lui Cicero despre filosofia morală, *De officiis* – prima lor incursiune dincolo de lucrările religioase și polemicele politice.

Alte două lucrări au apărut în presă la Subiaco în următoarele optsprezece luni: un volum de lucrări ale autorului creștin timpuriu Lactantius în toamna anului 1465 și apoi, și mai ambițios, 275 de exemplare din Cetatea lui Dumnezeu a Sfântului Augustin, completate de către vara anului 1467. În timpul finalizării acestuia din urmă, Sweynheym și Pannartz și-au mutat baza de operațiuni de la Subiaco la Roma, instalându-se lângă Campo de' Fiori în spații deținute de doi frați, negustorii Pietro și Francesco Massimo. Descendenți dintr-o familie de proprietari de pământ înstărați, Pietro și Francesco se ramificaseră în comerț și comerț, importând plumb, cositor, antimoniu și hârtie (toate materialele necesare, aşa cum sa întâmplat, pentru tipografie și tipărire). Este posibil ca frații Massimo să fi observat în cărțile tipărite o altă marfă potențial profitabilă. Ei ar fi putut chiar să fi fost responsabili pentru ademenirea tipografilor de la Subiaco la Roma, pentru prima ediție romană a lui Sweynheym și Pannartz, Scrisorile lui Cicero către prieteni, tipărite în 1467, purtau un colofon care dă credit familiei: *In domo Petri de Maximis ... iuxta Campum Florae* („În casa lui Pietro Massimo... lângă Campo de' Fiori”). Cărțile ulterioare ar include și numele lui Francesco.

Ediția din 1465 a lui Sweynheym și Pannartz a De Oratore al lui Cicero.

Sweynheym și Pannartz au adus cu ei la Roma câteva dintre cărțile tipărite la Subiaco. În noiembrie 1467, Leonardo Dati a cumpărat o copie a ediției Subiaco a Orașului lui Dumnezeu. El a scris în această carte că a cumpărat-o de la „înșiși germanii care locuiesc acum la Roma, care sunt obișnuiți să nu scrie, ci să „tipăreasă” cărți de acest fel fără număr”.

„Cărțile fără număr” tipărite de Sweynheym și Pannartz, în special cele două ediții ale lui Cicero, au fost prezentate într-un format familiar

citizenilor de manuscrise precum cele produse de Vespasiano. Este ușor de înțeles de ce Leonardo Dati și Leon Battista Alberti ar fi trebuit să aprobe arta tiparului. Trecerea de la manuscrisele scrise de mână la cărțile tipărite a fost, pentru cititor, o ajustare mult mai mică decât trecerea de la rolă la codex trebuie să fi fost cu o mie de ani mai devreme. Primele cărți tipărite au fost concepute astfel încât să semene cât mai mult cu manuscrisele scrise de mână pe care au fost modelate. Cărțile tipărite au împărtășit practic toate aceleași caracteristici artistice, inclusiv în multe cazuri rubricare și decorațiuni pictate manual - chenaruri, capitale iluminate, diverse ilustrații - adăugate de un iluminator pentru a individualiza cartea. Cel puțin o copie a ediției Subiaco din 1467 a „Orașul lui Dumnezeu” prezenta decorațiunile albe de chenar cu tulpi de viață de vie cunoscute din atât de multe dintre manuscrisele de lux ale lui Vespasiano. Identitatea proprietarului inițial care a achiziționat această carte și apoi a comandat opera de artă este necunoscută, dar el sau ea trebuie să fi deținut sau cel puțin să fi văzut manuscrise – poate chiar și ale lui Vespasiano și echipa sa – decorate în acest stil.

Cărțile tipărite semănau, de asemenea, cu manuscrise în forma lor fizică. Spre deosebire de trecerea de la papirus la pergament, materialele suport au rămas aceleași. Trecerea de la căturari la tipografi nu a implicat nici un fel de conversie dramatică a pergamentului în hârtie. Așa cum scribii copiau uneori manuscrise pe hârtie, tot așa și tipografii produceau cărți pe pergament. Dintre cele patruzeci și opt de exemplare supraviețuitoare ale lui Francesco Filelfo, unul, ar fi putut fi păcălit cu ușurință. Văzând copii ale cărților tipărite la Roma de Sweynheym și Pannartz, se presupune că s-a entuziasmat că „s-ar putea crede că vin din mâna celui mai precis copist”. Biblia Gutenberg, treizeci și șase au fost tipărite pe hârtie (inclusiv cele cu mâna-litere și decorațiuni pictate) și o duzină pe pergament. Presupunând că raportul hârtie/pergament de 3:1 păstrat pe toată durata tirajului, Gutenberg a tipărit probabil vreo patruzeci dintre Bibliele sale pe pergament. Biblia Gutenberg arăta atât de mult ca un manuscris obișnuit, încât legenda susține că Johann Fust și-a prezentat marfa ca manuscrise scrise de mână.

Editia de la Roma din 1467 a Scrisorilor lui Cicero către prieteni ar fi semănat foarte mult cu un manuscris al unuia dintre căturarii lui Vespasiano – de unde și genul de confuzie resimțită chiar și de un cititor la

fel de experimentat ca Filelfo. Nu numai că Sweynheym și Pannartz au ales lucrări de Cicero, furând hainele, ca să spunem aşa, ale cuiva ca Vespasiano; le-au format, de asemenea, într-un stil care îl imita în toate privințele pe cel al producătorilor de manuscrise umaniste. Setul de tipări utilizate în Subiaco ar putea fi cel mai bine descris ca semi-gotic, deoarece, în ciuda faptului că a făcut concesii stilului umanist, și-a trădat originile germanice în forme de litere puțin mai groase și ascuțite. Odată ajunsi la Roma, Sweynheym și Pannartz au tăiat un nou set de tipări, producând pumni și matrici de litere mai autentic „vechi”, aproape sigur folosind un manuscris umanist ca model. Pieșele lui Gutenberg de tip metal mobil, proiectate de Schöffer, imitau textura, scrierea gotică a călugărilor germani medievali. Cu toate acestea, aurarul care a creat matricele la Roma în 1467 a reprodus scrisorile elegante inițiate de Poggio Bracciolini și practicate de notari și oameni de litere precum Ser Antonio di Mario, Gherardo del Ciriagio și Piero Strozzi. Tipografii de la sud de Alpi erau pe cale să se angajeze în „scrisorile antice” ale iubitorilor de înțelepciune florentini. În omagiu adus lui Poggio și numeroșilor căturari ai lui Vespasiano, acest stil elegant de tipar ar fi putut cu ușurință (și poate mai justificat) să fie numit „florentin”. În schimb, cu referire la alegerea stilistică a lui Sweynheym și Pannartz, a devenit mai târziu cunoscut drept „roman”.

O privire obișnuită asupra ediției din 1467 a lui Sweynheym și Pannartz a Scrisori către prieteni nu ar fi trădat neapărat cartea ca altceva decât un manuscris de mâna, produs de un scrib talentat, cu un script clar, clar și foarte lizibil. La sfârșitul cărții, totuși, cei doi tipografi și-au adăugat cu mândrie (și pentru prima dată) numele în colofon: „Această lucrare minunată a produs-o Konrad Sweynheym împreună cu Arnold Pannartz”.

În următorii câțiva ani, diversi episcopi, căturari, profesori, doctori și călugări vor proclama tipărirea o „artă sfântă”, un „mod nou și aproape divin de a scrie”, ceva „coborât din mănăstirile cerești”, un „miracol nemaiauzit”. în toate epocile anterioare.” Viteza cu care puteau fi produse cărțile, cantitatea acestora și ieftinitatea lor relativă în comparație cu manuscrisele - toate aceste lucruri însemnau, credeau ei, că cunoștințele se pot răspândi departe și repede, toți, chiar și cei săraci, capabili să dețină. biblioteci. Întunericul avea să se risipească și va veni, un călugăr va scrie în 1476, Mulți cititori au fost de acord că această nouă metodă de a produce cărți era minunată, chiar miraculoasă. Această nouă artă a arătat, după cum

a exclamat un cardinal italian, „că omul nu are nevoie de o pană; nu are rost. El tipărește într-o singură zi ceea ce nu se poate scrie într-un an.” salutem in medio terre — mântuirea pe pământ.

Capitolul 17

Cea mai bună bibliotecă din Antichitate

Până la moartea lui Cosimo de' Medici, în vara anului 1464, Vespasiano terminase mai mult sau mai puțin de furnizat cele două sute de manuscrise pentru Badia din Fiesole. Au mai rămas unele lucrări de făcut, cum ar fi o Istorie naturală frumos iluminată de Pliniu cel Bătrân, copiată de un scrib pe nume Hubertus. Dar majoritatea manuscriselor pentru bibliotecă fuseseră furnizate de echipa sa îñ, după cum spunea legenda lui Vespasiano, aproximativ douăzeci și două de luni de muncă.

Moartea, în decurs de un an, atât a lui Cosimo, cât și a fiului său, Giovanni, l-a jefuit pe Vespasiano de doi dintre cei mai valoroși clienți ai săi. Chiar și aşa, magazinul lui va rămâne la fel de ocupat ca întotdeauna datorită comisioanelor de la mai mulți patroni noi. După cum a observat un scrib și prieten al lui Vespasiano în această perioadă, aşa era reputația lui de a transmite înțelepciunea grecilor, romanilor și evreilor, încât toți iubitorii de învățătură - „papi din Roma, eclesiastici, regi, prinți și toți oamenii învățați” — a făcut urme la ușa lui.

Unul dintre acești prinți a fost Borso d'Este, conducătorul Modenei și Ferrarei. Borso strânsese până atunci doar câini și păsări de pradă, iar distracția lui preferată presupunea să călătorească prin țară cu o grupă de însotitori fără griji și veselul său bufon Scoccola. Hotărât, însă, să cultive o imagine mai potrivită cu alții „bărbați magnifici”, el a început să extindă colecția de 276 de cărți moștenite de la tatăl său.

Vespasiano a servit, de asemenea, clienților mai umili și mai serioși. El a oferit cărți unui savant german pe nume Johannes Tröster, canonic al Catedralei din Regensburg și prieten al lui Pius al II-lea. Pentru el, Vespasiano a produs o ediție a lui Cicero pe hârtie mai degrabă decât pe pergament, deși lucrarea a costat încă trei florini. Tröster a scris cu mândrie pe legătura de lemn că a cumpărat lucrarea din Florența de la Vespasiano.

Printre alții clienți ai lui Vespasiano se numără un episcop spaniol, precum și un cardinal pe nume Bartolomeo Roverella, care a cumpărat un

manuscris splendid al lui Strabon pentru cincizeci și trei de florini: unul dintre cele mai scumpe codice pe care Vespasiano le-a produs vreodată. De asemenea, a continuat să facă afaceri cu Jean Jouffroy, care a cumpărat pentru prima dată manuscrise de la el cu douăzeci de ani mai devreme. „Este atât învățat, cât și cunoaștere a antichității”, a observat Giovanni Aurispa, cu reacție, despre Jouffroy, „deși este francez”. Numit episcop de Albi în 1462, Jouffroy a plasat odată un singur ordin lui Vespasiano pentru paisprezece manuscrise. Cu toate acestea, relațiile lui Vespasiano cu episcopul Jouffroy demonstrează că, indiferent de prețul unui manuscris, marja de profit ar putea fi dezamăgitor de subțire, acoperind cu greu cheltuielile. „Mă așteptam ca domnia ta să-mi trimită o mică plată sau un cadou pentru durerile mele în plus față de costul cărților”, i-a scris Vespasiano într-o scrisoare de plângere, „dar într-adevăr nu am primit nici aceasta, nici măcar prețul de cost.”

Cosimo fusese un patron mult mai prompt și mai generos. Conturile de supraviețuire pentru 111 dintre manuscrisele produse pentru Badia din Fiesole arată că el i-a plătit lui Vespasiano un total de 1.566 de florini. Această sumă înseamnă că codicele l-au costat pe Cosimo în medie 14 florini fiecare, oarecum mai mici decât prețurile la care multe dintre manuscrisele lui Vespasiano și-au schimbat mâinile, deși aproximativ o duzină au costat mai mult de 30 de florini. Plățile lui Cosimo, repartizate pe doi ani, nu au reprezentat, desigur, un profit pur pentru Vespasiano. Trebuia să-și cumpere materialele, precum și să-și plătească cărturarii și iluminatorii. Chiar și așa, a realizat un profit mediu de 3/ florini pe carte — un total, pe parcursul celor doi ani, de 400 de florini. Deși profiturile au fost împărtite cu partenerii săi, fiii lui Michele Guarducci, participația sa de 37,5% în librărie a însemnat că numai aceste 111 manuscrise i-au adus 75 de florini pe an între 1462 și moartea lui Cosimo în 1464. Această sumă se compară favorabil cu salariile profesorilor și cei mai mulți angajați ai firmelor bancare internaționale, cum ar fi cea a familiei Medici, toți aceștia câștigau între 40 și 60 de florini pe an. Cu toate acestea, merită să reflectăm că cei 75 de florini ai lui Vespasiano nu i-ar fi permis să achiziționeze cele mai scumpe două manuscrise făcute pentru Badia din Fiesole, un volum din lucrările Sfântului Ioan Gură de Aur (37 de florini) și o colecție de scrisori ale Sfântului Ieronim (39 florini).

Profitul de 3/ florini pe manuscris pe care l-a făcut Vespasiano datorită lui Cosimo a reprezentat probabil vârful marjelor sale. Era dificil să produci un volum mare de, să zicem, trei sute de frunze de pergament pentru mult mai puțin de 20 de florini. Nici măcar un volum care costa 50 de florini nu garanta o marjă mai mare decât unul care costă o fracțiune din preț, din cauza cheltuielilor crescute cu forță de muncă și materiale. Și după cum arată exemplul episcopului Jouffroy, Vespasiano se baza într-o oarecare măsură financiar pe capriciile, generoase sau nu, ale clienților săi bogăți.

Vespasiano a suferit puține sau deloc dificultăți financiare în acest moment, dar problema lui din punct de vedere economic a fost că manuscrisele, de la început, nu fuseseră planificate sau concepute ca propunerii comerciale. Copiate timp de secole de călugări în mănăstirile lor, adesea din materiale fabricate la fața locului - cerneluri, pigmenti, piei de animale - erau artefacte produse cu fericire fără a se lua în considerare profitul și pierderea. Migrăția lor de la scriptoria la librării a introdus registrul de profit și nevoia de a găsi o rezervă de clienți dincolo de zidurile bibliotecii mănăstirii. O activitate savantă retrasă devenise o afacere ca oricare alta, cu un manuscris, oricât de exaltat ar fi conținutul său, o marfă de produs și schimbat pe piață.

Mai multe manuscrise decât oricând erau produse și schimbate în acest moment. Deceniul anilor 1460 a fost martor la o producție mai mare de manuscrise în Europa decât în orice moment al istoriei. În prima jumătate a anilor 1400, puțin sub un milion de manuscrise au fost copiate în toată Europa, o medie de aproximativ 190.000 pe deceniu. În deceniul anilor 1460, totuși, au fost copiate un total de 457.000 de manuscrise – o creștere masivă care părea să indice că, la zece ani după inventia lui Gutenberg, cartea de manuscrise și slujba scribului erau atât viabile, cât și sigure. Italianii erau cei mai mari producători, aşa cum au fost într-adevăr de mai bine de un secol. Bibliograful Victor Scholderer a speculat odată că tipografia a fost inventată și perfecționată în Germania, deoarece manuscrisele erau mai rare și mai puțin ușor accesibile în nordul Europei decât în Italia, ceea ce l-a determinat pe Gutenberg să contemple un mijloc nou și diferit. Vespasiano a fost unul dintre motivele pentru disponibilitatea largă de manuscrise în Italia, capabil, aşa cum era el, să răspundă cu vitează și pricepere diverselor nevoi ale numeroșilor săi clienți. de a produce cărți.

Spre deosebire de doi dintre recentii săi predecesori, Nicolae al V-lea și Pius al II-lea, noul papă, Paul al II-lea, s-a interesat puțin de Biblioteca Vaticanului. La fel ca amândoi, însă, a fost angajat într-o cruciadă împotriva turcilor. După alegerea sa în vara lui 1464, el îi asigurase pe prinții occidentali de zelul său pentru „apărarea credinței creștine împotriva furiei turcilor”. Cele două pietre de poticnire au fost, ca de obicei, lipsa banilor și diverse dezacorduri, diviziuni și suspiciuni reciproce între partidele cruciate. Pentru a rezolva prima problemă, Pavel a repartizat veniturile din indulgențe și zecimi pentru a fi înmânate direct unei comisii speciale, Comisarii Generali ai Sfintei Cruciade, formată din Bassarion și alți doi cardinali. Comisarii generali și venețienii au venit apoi cu o schemă prin care diferitele state italiene trebuiau să contribuie cu sume mari pentru a finanța o cruciada: Venetia și papalitatea urmău să doneze fiecare câte 100.000 de florini, Napoli 80.000, Milano 70.000 și Florența 50.000. Chiar și micul Marș din Montferrat a fost convins să găsească 5.000 de florini pentru cauză.

Nimeni în Italia în afară de papa și venețieni nu s-a dovedit dornic să cheltuiască aceste sume, crezând încă o dată că cruciada nu va servi decât intereselor comerciale ale venețienilor. La Napoli, regele Ferrante chiar a amenințat că se va alătura turcilor, susținând că Mehmed i-a oferit 80.000 de florini pentru a stârni necazuri în Italia (o sumă generoasă, desigur, pentru ceva atât de ușor de făcut). Nici măcar informațiile din 1465 despre echiparea unei flote turcești enorme, urmate de rapoartele din anul următor despre o armată de 200.000 de oameni în marșul către Albania, nu au reușit să concentreze mișcările occidentale. Prin urmare, Papa Pavel a luat remediul bizar și destul de disperat de a trimite un agent la Constantinopol pentru a-l converti pe sultan la creștinism.

Predecesorul lui Pavel, Pius al II-lea, se gândise deja la ideea de a-l transforma pe Mehmed într-un bun creștin. În 1461, Pius a scris Epistula ad Mahumetem (Scrisoare către Mehmed) în care l-a invitat pe sultan să se convertească la creștinism în schimbul recunoașterii ca împărat roman al Orientului. Precedentul istoric a fost convertirea la creștinism a fondatorului Constantinopolului, împăratul roman Constantin. Scrisoarea nu și-a găsit niciodată drumul către Constantinopol, deoarece Pius s-a dedicat în cele din urmă unei cruciade mai degrabă decât reconcilierii interconfesionale.

Existau motive întemeiate pentru a crede că Mehmed ar putea fi un candidat pentru conversie. Potrivit istoricului grec Theodore Spandounes, care și-a petrecut o parte din copilărie sub îngrijirea mătușii sale străbune, mama vitregă a lui Mehmed, sultanul fusese botezat creștin de mama sa, convertit la islam și, deși crescut ca musulman, a aderat „mai mult la credința creștină decât oricare altul”. Mai târziu, fiul lui Mehmed, Bayezid, a pretins că tatăl său nu a urmat învățăturile lui Mohammed. De Tânăr, Mehmed fusese cu siguranță un student reticent al Coranului: tutorii săi l-au putut convinge să memoreze pasaje doar cu ajutorul curelei. Mai târziu, deferința sa față de relicvele bizantine, precum și comisioanele precum o Madona cu Pruncul de la pictorul venețian Gentile Bellini, au făcut aluzii puternice la marea sa simpatie pentru religia creștină.

În vara anului 1465, agentul Papei Paul a plecat de la Roma spre Constantinopol. El a fost nimeni altul decât fostul tutore de latină al lui Paul, umanistul belicos și fanatul aristotelic, George de Trebizond. George a fost chiar mai optimist decât Pius al II-lea cu privire la șansele ca Mehmed să se transforme. În 1453, el scrisese un tratat. După ce Pius al II-lea și regele Ferrante au respins ofertele sale de a se îmbarca în misiunea sa divină la Constantinopol, Papa Pavel a acceptat în cele din urmă, plătindu-și drumul către Est și aranjand ca el să trimită mesaje în cifră. Adevărul credinței creștinilor către emir, argumentând că puțin separă creștinismul de islam și că la momentul apocalipsei – despre care George credea că a sosit în sfârșit – un împărat mondial va apărea și va unifica toți oamenii sub un sceptru și o singură religie. El spera ca tratatul să fie tradus în turcă și prezentat lui Mehmed, pe care îl considera împăratul în cauză și pe care l-a salutat drept „regele întregului pământ și al cerurilor”.

George a navigat spre Constantinopol înarmat cu un manuscris din propria sa traducere a Almagestului lui Ptolemeu. Compus în limba greacă în jurul anului 150, Almagest a fost cel mai mare tratat astronomic care a supraviețuit din lumea antică, o încercare de a descrie mișcările stelelor și planetelor prin geometrie și matematică. Cardinalul Bessarion a disprețuit traducerea lui George ca fiind plină de erori (el și prietenii săi se adunau adesea bucurosi în palatul său de la poalele dealului Quirinal pentru a discuta despre defectele diferitelor traduceri ale lui George). Chiar și aşa, opera lui Ptolemeu a făcut o alegere înteleaptă pentru un cadou, având în vedere interesul lui Mehmed pentru astronomie și astrologie, mai ales în

măsura în care acestea au dezvăluit propriul său destin providențial. Cu toate acestea, George a eșuat în încercările sale de a obține o audiенță la sultan. El a rămas neînfricat și, în călătoria sa de întoarcere zvârlită de furtună, a compus Despre gloria eternă a autocratului și imperiul său mondial. Acest tratat a reiterat punctul său de vedere că Mehmed era destinat să cucerească Roma și să conducă lumea, care, prin urmare, va cădea sub „un singur regat universal, o singură biserică și o singură credință”.

George a descoperit în dificultăți când a ajuns înapoi la Roma cu manuscrisul acestui ultim tratat. Lucrarea a fost analizată pentru erzie de către un număr de teologi, inclusiv cardinalul Bessarion. Deloc surprinzător, George s-a trezit curând contemplând viața din interiorul unei celule de închisoare, din care, după cum a raportat un ambasador milanez, „continuă să-l laude pe turc cu măreție și să credă că trebuie să devină Domnul Universal al Lumii”. De fapt, George a profitat de izolarea sa forțată în Castelul Sant'Angelo pentru a scrie încă o lucrare profetică. Diferențele dintre creștinism și islam ar putea dispărea odată cu sunetul final al trâmbițelor cerești, dar cele dintre Platon și Aristotel au fost, pentru George, înrădăcinat pentru totdeauna. Despre Divinul Manuel, În curând va fi regele lumii întregi. Acest tratat a explicat modul în care George îi dădea lui Mehmed al II-lea numele Manuel, deoarece el era împlinirea profetiilor biblice. „Ultimele zile sunt peste noi”, a scris el. „Nu numai că ați venit să uniți toate popoarele aşa cum a profetit David, ci și marea apostazie finală a început la Roma, pe care a proorocit-o Apostolul Pavel.” Această apostazie a pus-o vina pe „adeptii lui Platon”.

Aproape exact în aceeași perioadă în care Sweynheym și Pannartz au început să tipărească cărți în Palazzo Massimo din Roma, Vespasiano și-a găsit încă un patron generos, unul ale căruia ambiții pentru o bibliotecă - ce ar menține o echipă de aproximativ patruzeci de scribi, împreună cu rubricatori și iluminatori, toate aranjate de Vespasiano, ocupate pentru cea mai mare parte a următorului deceniu. Vespasiano numit „cea mai bună bibliotecă din antichitate”

Federico da Montefeltro a fost conducătorul ereditar al Urbino, un oraș-stat de șapte mii de locuitori la o călătorie de 125 de mile în zig-zag de

la Florența prin dealurile și văile Apeninilor. Federico avea aproape exact aceeași vârstă cu Vespasiano. Născut în 1422, fiul nelegitim al lui Guidantonio da Montefeltro, conte de Urbino, a fost la început primit de tatăl său, deoarece căsătoria de douăzeci și cinci de ani a contelui nu a reușit să producă un moștenitor legitim. Cu toate acestea, el a fost dat deoparte când prima soție a lui Guidantonio a murit și a doua căsătorie a avut ca rezultat, în 1427, un fiu legitim, Oddantonio. Federico a fost educat la Venetia și apoi la Mantua, iar în adolescență s-a remarcat printr-o serie de poezii narcissiste care sărbătoresc realizările sale amoroase. Cu toate acestea, adevăratul destin al lui Federico a implicat cuceriri de alt fel. La vîrstă de cincisprezece ani a intrat în slujba domnului războinic Niccolò Piccinino, comandând o cavalerie de opt sute de cai și dovedindu-se un războinic strălucit prin fapte precum capturarea unei cetăți până atunci inexpugnabile de la ferocul Sigismondo Malatesta.

Averea lui Federico s-a schimbat odată cu moartea fratelui său vitreg mai mic, Oddantonio, care devenise conte de Urbino la moartea tatălui său în 1443. După ce Tânărul de șaptesprezece ani s-a făcut nepopular prin impozite mari și comportament sexual prădător, cadavrul său a fost descoperit, în stradă, în iulie 1444, penisul tăiat între dinți. Federico a preluat rapid controlul, făcându-se la fel de popular printre locuitori pe cât fusese insultat Oddantonio. Onorariile sale enorme ca cel mai căutat mercenar din Italia au adus o prosperitate extraordinară orașului, făcându-l pe Urbino, după cum spus, într-adevăr, Federico a angajat aproape patru sute de oameni la curtea sa. Servitorii săi cuprindeau pe toată lumea, de la diversi cavaleri și domni până la funcționari, profesori, capelani, bucătari, chelneri, miri, pagini, maeștri de dans și un păstrător al girafei sale. Cariera lui Federico și prosperitatea lui Urbino au fost amenințate pentru scurt timp în 1450, când era prost una città in forma di palazzo - un oraș în formă de palat. „Nici un cerșetor nu putea fi văzut în toată țara”, s-a mirat Vespasiano. Rănit într-o luptă din Milano, lancea adversarului i-a rupt nasul și i-a scos ochiul drept (disprețuise o vizor). A supraviețuit pentru a lupta încă o zi – și pentru a poza pentru portrete care arătau nu numai mutilările sale, ci și negul mare, rezultatul unei afecțiuni ale pielii din copilărie, care a devenit marca lui.

Mai târziu în viață, Federico va comanda un portret al lui însuși în care, însotit de Tânărul său fiu și moștenitor, este așezat pe un tron cu noduri de

aur și îmbrăcat într-o mantie cu garnitură de hermină, drapată peste o armură, cu o sabie pe el. șold și o cască cu vizor la picioare. Cu singurul lui ochi bun citește o carte mare legată de piele. Tabloul arată imaginea pe care Federico a cultivat-o cu grijă și a dorit să o proiecteze: un conducător, un războinic și, mai presus de toate, un cititor.

Imaginea lui Federico ca un cărturar-războinic a fost în continuare șlefuită într-un poem de 26.000 de versuri compus în onoarea sa de poetul său rezident și pictor de curte, Giovanni Santi, viitorul tată al lui Rafael. În ciuda faptului că era „încărcat de lauri” de pe câmpul de luptă, Federico s-a dedicat, scria Santi, „disciplinei mentale” și „temelor de înălțare”: s-a ascuns în Aristotel, s-a aplicat la algebră, a studiat cerurile cu cei mai buni astrologi și, în timp ce își mâncă mesele frugale, asculta istorii antice și povesti despre fapte martiale. Curtea lui includea nu mai puțin de cinci bărbați a căror datoria era să-i citească cu voce tare în timpul meselor.

Federico era într-adevăr un râme de carte vorace. La fel ca regele Alfonso, el a preferat istoriile romane și tratatele despre război – Livy, Caesar și Plutarh. Studiul său asupra istoriei a fost, în opinia lui Vespasiano, unul dintre motivele pentru care să dovedit atât de succes în luptă. „Un comandanț care știe latina”, a susținut Vespasiano, „deține un avantaj față de cel care nu o cunoaște”. În Postul Mare i-a citit lucrări teologice și i-a plăcut și filozofia. Vespasiano a susținut că a fost „primul lord războinic care a studiat filozofia” (deși vechiul său antagonist Sigismondo Malatesta a fost, după cum a demonstrat exhumarea lui Pletho, un adept devotat al lui Platon). Îi plăcea în special să conteste pasajele mai înnodate ale Eticii Nicomahei a lui Aristotel, un tratat în care el, la fel ca Cosimo și regele Alfonso înaintea lui, ar fi putut afla despre virtutea „cheltuielilor adecvate la scară mare”.

Federico a cheltuit cu siguranță bani la scară mare. El a strâns manuscrise din aproximativ 1460, dar nu până în 1465, când arhitecții săi Aşa cum scria Vespasiano, „El singur avea spiritul să facă ceea ce nimeni nu făcuse timp de o mie de ani sau mai mult” – adică spiritul de a pune laolaltă lucrurile lumii. cea mai bună colecție de cărți. Vespasiano a susținut că Federico nu a economisit nicio cheltuială, trimițând coduri din toată Europa și ținând o echipă de „treizeci sau patruzeci de cărturari” ocupată cu copierea manuscriselor. A început să adauge o nouă aripă la palatul său, s-a gândit să-și dea banii într-o bibliotecă. Si ce bibliotecă ar fi – una „atât de

vastă și atât de selectă, / încât să ofere fiecare intelect și gust”, potrivit lui Giovanni Santi.

Vespasiano a fost esențial pentru acest proiect. Era valoros, în primul rând, pentru că știa unde se găsesc cele mai bune exemplare. Odată s-a dus la Urbino echipat cu cataloagele bibliotecilor Vaticanului, ale castelului din Pavia (care deținea o mie de manuscrise), „și chiar”, se lăuda el, „de la Universitatea Oxford, pe care mi-o trimisesem. din Anglia.” De asemenea, cunoștea bine conținutul superbei biblioteci din Napoli datorită relațiilor sale cu regele Alfonso și apoi Ferrante, precum și, bineînțeles, bibliotecile din Florența precum cele ale lui Cosimo de' Medici, mănăstirea San Marco, Badia. În Fiesole și mănăstirea de peste drum de librăria lui. El a fost și mai esențial pentru ambițiile lui Federico, deoarece, mai mult decât oricine altcineva din Europa, a fost capabil să coordoneze echipa de scribi, precum și iluminatorii care vor ilustra manuscrise pentru colecția din Urbino. Ambițiile colosale ale lui Federico pentru casa sa de învățare ar necesita întreaga experiență a lui Vespasiano de treizeci și cinci de ani în industria manuscriselor.

Pe lângă lărgirea palatului său și construirea unei biblioteci și a unui studio intim pentru citirea cărților sale prețuite și pentru a-și etala erudiția, Federico da Montefeltro a continuat să se ocupe de afacerile presante ale războiului. Florentinii au fost ultimii săi clienți. În vara lui 1467, când Vespasiano a început să lucreze pentru el, contele Federico a călărit spre nord, spre Bologna, pentru a intercepta o armată de 16.000 de oameni care mărșăluia spre Florența. În fruntea forței de invazie se afla temutul comandant venețian, Bartolomeo Colleoni; undeva în rândurile sale se afla o mică bandă de exilați florentini dedicată răsturnării Medicilor.

Până în 1466, însă, Piero, la cincizeci de ani, era din ce în ce mai afectat de gută. Ca urmare, întâlnirile guvernamentale și receptiile ambasadorilor au avut loc nu în Palazzo della Signoria, ci în Palazzo Medici, care a servit din ce în ce mai mult ca sediu al guvernului. Mai mult, lui Piero îi lipsea priceperea și experiența tatălui său, iar puterea și măreția lui au provocat curând indignare în rândul cetățenilor. Tatăl său se confruntase cu crize similare din cauza rivalilor și a nemulțumirilor, cel mai recent în 1458. Cu acea ocazie, Medici și-au menținut puterea datorită

aliatului de multă vreme al lui Cosimo, ducele de Milano, Francesco Sforza, care a trimis trupe pentru a înăbuși o insurecție. Pe măsură ce trupele de mercenari s-au revărsat în oraș, Cosimo a profitat de ocazie pentru a arresta 150 de oponenți, pentru a-i tortura pe alții câțiva și pentru a-și consolida puterea. Cu toate acestea, moartea lui Sforza, în martie 1466, l-a jefuit pe Piero, atât de curând după ce și-a pierdut tatăl, de acest furnizor de încredere de putere militară. De la moartea tatălui său în 1464, Piero de' Medici a făcut tot posibilul pentru a menține poziția preeminentă a familiei sale în Florența. . Potrivit unui cronicar, Piero se bucura de „o mare autoritate, mulți prieteni, bogătie și o putere asemănătoare cu cea a tatălui său”.

Autoritatea lui Piero a fost în curând contestată. În mai 1466, o petiție semnată de patru sute de cetăteni cerea revenirea la un „guvern al celor mulți”. Printre semnatari s-au numărat bărbați care au fost cândva aliații cei mai apropiati ai lui Cosimo, pentru a-l ajuta să organizeze alegeri și să mențină puterea. Deși pretindeau că doresc o restaurare a libertăților antice și o revenire la o formă republicană de guvernare, în unele cazuri au fost motivați de obiecții percepute asupra căsătoriilor și numirilor politice. Conducătorul acestor nemulțumiri era un negustor de lână în vîrstă de șaizeci și opt de ani și operator politic veteran pe nume Luca Pitti, un om deșertat și ambicioz al cărui palat enorm de pe partea de sud a Arno a devenit un centru rival al puterii. Un alt oponent al lui Piero a fost Agnolo Acciaiuoli, un vîr mai mare al lui Donato și Piero. Vespasiano, care l-a cunoscut bine, a susținut că Agnolo a devenit indignat de comportamentul lui Piero. Vespasiano a luat masa cu el în 1466 și l-a găsit „profund supărat” de controlul înalt al guvernului de către Piero.

Până în vara lui 1466 cele două factiuni au fost pregătite pentru luptă. Au fost făcute apeluri pentru asistență militară – către Milano de la Medici și către Borso d'Este, conducătorul Ferrarei, de la Pitti și colegii săi rebeli. Piero s-a retras la vila Medici de la Careggi și i-a adunat pe țărani în hinterlandele dure ale Mugello, baza de putere a familiei. Însotit de acești bandiți cu târnăcoape, ai căror tați și unchi au terminat odată speranțele lui Rinaldo degli Albizzi de a-l învinge pe Cosimo, el a mărșăluit înapoi în Florența cu o poveste inventată despre conspiratorii perfidi care încercau să-l ucidă. Apoi, în timp ce orașul a explodat în violență, el s-a baricadat în interiorul palatului familiei, adăpostit din belșug cu mâncare, arme și vin.

Evenimentele s-au întors curând în favoarea lui Piero, deoarece, la sfârșitul lunii august, oficialii guvernamentalni atrași în serviciu s-au dovedit cu toții loiali ai Medicilor. Într-o demonstrație de forță, Piero a inundat Piazza della Signoria cu trei mii de infanteri; în fruntea lor se afla fiul său, Lorenzo, în vîrstă de șaptesprezece ani, călare și în armură, strigând Viva il popolo („oamenii” cărora Medicii se considerau protectori și apărători). Luca Pitti s-a împăcat rapid, acceptând oferta de căsătorie a fiicei sale cu cineva pe care Piero a spus că îi „ținea cel mai mult” (pe care Pitti a presupus că ar fi Lorenzo, dar în schimb, în mod dezamăgitor, s-a dovedit a fi cununatul lui Piero).

Mulți dintre ceilalți rebeli, inclusiv Agnolo Acciaiuoli, au fugit în exil. Agnolo a plecat spre sud, la Napoli, în timp ce alții au evadat la Venetia, unde agitațiile lor au continuat. Rebelii s-au dus la castelul lui Bartolomeo Colleoni de lângă Bergamo, o vizită care a avut ca rezultat (în urma unor deschideri de succes adresate domnului război) uriașa armată a coborât asupra Florenței. Colleoni a comandat aceste trupe în propriul său nume, mai degrabă decât în cel al Republicii Venetia, dar venetienii sperau în secret că Florența ar putea fi detașată de alianța sa cu Milano. Rebelii îl convinseră chiar pe Colleoni – un războinic învechit de șaizeci și șase de ani, cu multe decenii de luptă în spate – că ar putea deveni duce de Milano. Pentru a face acest lucru, ar trebui să-l omoare pe noul duce, fiul de douăzeci și doi de ani al lui Francesco Sforza, Galeazzo Maria, care în acel moment se afla în Florența, oaspete în palatul Medici. În armata sa, Colleoni i-a numărat pe domnii din Forlì, Faenza și Pesaro, împreună cu trupele din Ferrara, conduse de Ercole d’Este.

Conducătorul Pesaro care mărsăluia spre Florența a fost Alessandro Sforza, fratele regretatului Francesco și erou al unei bătălii din 1462 împotriva angevinilor în Regatul Napoli – victoria de la Troia, pe care Vespasiano a numit-o „una dintre cele mai mari fapte de arme văzute în Italia Alessandro s-a întâmplat să fie și un alt client al lui Vespasiano. După venirea la putere în 1444, începuse să adune ceea ce Vespasiano a descris drept „o bibliotecă magnifică. Celălalt mare căpitan mărsăluia prin Apenini pentru a lupta cu el: Federico da Montefeltro, care, în rețeaua încurcată a politicii italiene, era cel al lui Alessandro Sforza. ginere.de mulți ani.”... trimițând la Florența să cumpere toate manuscrisele pe care le-a putut găsi și având altele copiate pentru el, indiferent de cost”—aproape cinci sute de

volume în total. Potrivit lui Vespasiano, Alessandro a fost „unul dintre cei doi mari căpitani ai epocii care combina priceperea militară cu dragostea pentru cărți”.

Câțiva dintre cei mai renumiți căpitani de mercenari din Italia s-au întâlnit aşadar pe 25 iulie pe câmpurile de lângă Molinella, la douăzeci de mile nord-est de Bologna. Mai disprețitor de mercenari, Niccolò Machiavelli a susținut mai târziu că, după opt ore de luptă, nici un soldat nu a fost ucis, doar câțiva cai răniți și câțiva prizonieri luați. De fapt, sute de soldați au fost uciși de ambele părți, Colleoni și trupele sale au fost forțați să se întoarcă, iar fratele vitreg al lui Borso d'Este, Ercole, a avut doi cai uciși sub el, a suferit răni de artillerie și va șchiopăta pentru tot restul vieții. În timp ce Colleoni se retrăgea la nord cu armata sa, Piero de' Medici era din nou, mulțumită contelui Federico, în siguranță în palatul său florentin, bucurându-se de putere și autoritate. Cei doi clienți fideli ai lui Vespasiano au supraviețuit pentru a lupta în altă zi.

Conspirația împotriva lui Piero de' Medici l-a pus pe Vespasiano într-o poziție incomodă, și nu doar pentru că doi dintre cei mai buni clienți ai săi s-au ciocnit la Molinella. Problema lui Vespasiano îi privea pe Medici. Desigur, făcuse multe afaceri cu familia, inclusiv cu Piero. Dar era și prieten apropiat cu Acciaiuoli – atât de apropiat, într-adevăr, încât luase masa cu Agnolo practic în ajunul rebeliunii, ascultându-l cum își exprimă frustrările față de Piero. În ciuda multor ani în care a vândut manuscrise Medici, Vespasiano a avut deodată motive să se simtă neliniștit în legătură cu relațiile sale cu familia, comerciale și de altă natură.

Această neliniște a stat în spatele unei scrisori remarcabile pe care regele Ferrante i-a scris-o lui Piero de' Medici în aprilie 1467, în urma conspirației eşuate, dar înainte de bătălia de la Molinella. Regele l-a informat pe Piero că el, Ferrante, se bucură de devotamentul „cel mai excelent Vespasiano”, căruia îi era îndatorat pentru „informațiile și experiența” sa. La fel, el a scris: „știm că el este cel mai devotat tăie și casei tale, pentru că am auzit despre el vorbind despre tine în termenii cei mai reverenți.” El a continuat să laude „virtutea și meritul” lui Vespasiano și a terminat spunând că speră că această recomandare va fi de ajutor librarului.

Vespasiano făcuse apel la Regele Ferrante pentru această scrisoare de trimitere. Asigurările lui Ferrante au depășit doar o recomandare către Piero pentru abilitățile lui Vespasiano ca vânzător de cărți, pe care Piero le cunoștea deja foarte bine. Mai degrabă, Vespasiano avea nevoie de Ferrante pentru a garanta loialitatea sa față de regimul Medici. Această loialitate fusese pusă în discuție nu numai prin prietenia sa strânsă cu familia Acciaiuoli, ci și, poate, prin reputația librăriei sale ca loc în care oamenii puternici se adunau pentru discuții și unde se schimbau știri și opinii datorită lui Vespasiano „adunând toate întâmplări zilnice.” Un istoric a susținut recent că, în anii 1460, librăria lui Vespasiano era „o legătură politică. Cu câțiva ani mai devreme se spunea că libraria lui avea „uși aragoneze” al căror prag susținătorii angevini nu îndrăzneau să se întunece (deși, de fapt, mulți susținători angevini, precum Piero de' Pazzi, a venit și a plecat liber). Până în 1466 exista pericolul ca librăria să fi putut fi percepută ca un loc de activitate anti-Medici. Încă o dată, la fel ca în disputa Angevin-Aragon asupra tronului Napoli, când avea prieteni de ambele părți, Vespasiano trebuia să parcurgă o cale atentă între fațțiunile rivale ale Florenței. Măsura eminenței sale este că a reușit să cheme unul dintre cei mai apropiati aliați ai lui Piero și unul dintre cei mai puternici oameni din Italia să garanteze pentru el... și chiar un post de ascultare pentru cei subversivi, nemulțumiți sau potențial. asa de.”

Această cerere de referință nu a fost singura scrisoare transmisă de la Vespasiano regelui Ferrante. Din păcate, aceste documente revelatoare au fost distruse împreună cu multe mii de altele în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. La 30 septembrie 1943, ca represalii pentru uciderea unuia dintre ei în piața satului din San Paolo Bel Sito, la 15 mile în afara Napoli, o echipă de soldați naziști a incendiat Vila Montesano din apropiere, căreia statul regal. Arhivele din Napoli fuseseră evacuate. S-au pierdut șapte sute de ani de istorie — treizeci de mii de manuscrise și cincizeci de mii de documente. Distrugerea a lăsat, după cum a disperat mai târziu directorul arhivei, contele Riccardo Filangieri, „un imens gol în izvoarele istorice ale civilizației europene”.

Printre zecile de mii de documente pierdute în incendiu s-au numărat o serie de scrisori pe care Vespasiano le-a scris lui Ferrante în 1467 și 1468,

inclusiv cea prin care se cere ca referința personajului să fie trimisă lui Piero de' Medici. Unele dintre răspunsurile regelui către Vespasiano, compuse de secretarul său, au supraviețuit și dovedesc că în acești ani librarul îi furniza lui Ferrante informații despre situația politică din Florența. Vespasiano era, după cum i-a spus Ferrante lui Piero de' Medici, cineva pe care regele se baza pentru „informații și experiență”. Deși Ferrante poate să nu fi inițiat aceste rapoarte, cu siguranță le-a salutat și le-a încurajat odată ce au început să sosească. În noiembrie 1467, i-a scris lui Vespasiano să-i mulțumească pentru o scrisoare trimisă cu zece zile mai devreme, spunând că era mulțumit să primească vestea lui și îndemnându-l pe Vespasiano să fie sărguincios în raportarea „lucrurilor care se întâmplă acolo”. Într-o altă scrisoare scrisă câteva săptămâni mai târziu, Ferrante i-a mulțumit lui Vespasiano pentru că i-a furnizat „o mulțime de știri diverse”, apoi a scris despre depunerea unui efort mare împotriva „celor care au tulburat pacea Italiei” – o referire la venețieni și la conducătorul din Ferrara, Borso d'Este, care a susținut pretenția angevină la tronul Neapolelui și care a fost, ca atâtea alte părți implicate, inclusiv Ferrante, unul dintre clienții lui Vespasiano.

Informația poate să fi fost transmisă lui Ferrante prin intermediul ambasadorului napolitan Antonio Cincinello, un personaj viclean și fără scrupule pe care Vespasiano a ajuns să-l cunoască bine. Biografia sa despre Cincinello a avut grija să sublinieze virtutea ambasadorului („a fost ținut peste tot în mare reputație datorită numeroaselor sale acțiuni lăudabile”), dar a remarcat cu bucurie că Cincinello era dispus să recurgă la orice mijloace necesare pentru a-l servi pe regele Ferrante: „Se părea că lui că, de dragul stăpânului său, trebuie să facă tot ce este nevoie.”

Vespasiano a povestit tacticile subterane ale lui Cincinello - obținerea de informații prin mită, amenințări și violență controlată - cu o admirătie puțin deghizată. Misiunile lui Cincinello în acest moment implicau dejucarea eforturilor lui Borso d'Este. Cu o ocazie, când a servit ca ambasador la Ferrara, el a notat trecerile la curtea lui Borso ale unui trimis din Jean de Anjou. Hotărât să descopere aceste afaceri secrete, el a făcut cercetări subtile în gospodăria trimisului și, după ce a aflat ce frizer pe care îl folosea bărbatul, a început să-l cheme pe tip pentru propriul barbierit de dimineață. A câștigat încrederea frizerului dând un bacșis generos și apoi l-a întrebat dacă știe unde își păstrează trimisul documentele oficiale – pentru

că, dacă ar fi făcut-o și dacă ar avea curajul să le îndepărteze, Cincinello ar face să merite. Bărbierul a fost de acord, furând documentele și aducându-le la Cincinello, „care, după ce le-a citit, a înțeles multe secrete ale lui Jean de Anjou, printre care o invazie planificată a Regatului Napoli”.

Acolo unde zgomotul ducaților nu a reușit să producă un rezultat, Cincinello a folosit alte mijloace, mai drastice. Când era ambasador la Roma, a aranjat răpirea unuia dintre dușmanii lui Ferrante, care se strecuă în și din regat cu o afacere nefastă. Hotărât să „pună mâna pe el”, Cincinello și-a ademenit victimă dincolo de porțile Romei, unde l-a prins și strâns de o trupă de călăreți, apoi l-a împins la Napoli și l-a transportat înaintea lui Ferrante. Regelui îi plăcea să se răzbune prin niște capricii nefericite, cum ar fi sugrumarea dușmanilor săi și apoi îmbălsămarea lor pentru a fi expuse într-un muzeu de mumii din Castelnuovo. Acest ultim dușman nu a devenit, aparent, cea mai recentă exponată, deoarece, aşa cum a susținut Vespasiano, într-o declarație care încordează limitele credulității, Ferrante a fost „un om foarte clemente care nu dorea să facă violență”, iar infractorul a fost eliberat. Cu o precauție. Vespasiano a recunoscut că acțiunile lui Cincinello, aici și în alte părți, au ridicat anumite întrebări morale incomode. „Acum, în acest caz”, a scris el despre răpire, „fie că sunt de acord sau nu, nu judec, știind că Antonio este un om cu conștiință bună”.

Planurile lui Cincinello s-au epuizat în cele din urmă dezastruos când l-a servit pe Ferrante în L’Aquila, ai cărui oameni erau, în opinia lui Vespasiano, „o grămadă aspră și zbuciumată”, la fel ca fiarele pe care le îngrijeau pe dealurile din jur. El a raportat moartea violentă a lui Cincinello - spart în bucăți de o mulțime furioasă, casa lui jefuită și cadavrul măcelărit aruncat în stradă. „Așa a fost sfârșitul și răsplata lui Messer Antonio, după un serviciu atât de lung. Doamne Atotputernic, judecățile tale sunt minunate”, a scris el fără o ironie vizibilă, „și căile tale sunt de nepătruns!”

Vespasiano nu i s-a cerut să facă „tot ce era necesar” de dragul lui Ferrante, dar ar fi putut oferi informații utile. Era aproape de susținători angevini, cum ar fi Pazzi, care se aflau în spatele atentatului asupra vieții regelui, iar Ferrante spera, fără îndoială, - și Vespasiano poate să fi furnizat - informații despre orice alte astfel de comploturi. În orice caz, librarul transmitea vremea politică din Florența ca urmare a recentelor diviziuni ale orașului, informații pe care, în calitate de intim de încredere al atâtore florentini puternici și ca persoană aflată la atâtea conversații, le putea obține

cu ușurință. Când Ferrante și-a încheiat una dintre scrisorile lui Vespasiano, „Pentru toate acestea, vă mulțumim”.

Regele Ferrante nu a fost un „om magnific” de același tip ca și tatăl său. Era un om cult, cu siguranță, care iubea muzica, iar în 1465 a extins universitatea din Napoli, astfel încât aceasta se lăuda cu o facultate de douăzeci și doi de profesori. Deși era interesat de arhitectură, efectuând renovări la Castelnuovo, astfel de părerile sale despre artă au permis distrugerea, în timpul acestor renovări, a frescelor lui Giotto. El a împărtășit puțin din entuziasmul tatălui său pentru studiile clasice. Mai degrabă decât latină, a preferat lucrările în dialectul napolitan local. Și mai degrabă decât cărțile de istorie sau filozofie, el a preferat tratate politice și militare mai practice.

Biblioteca regală din Castelnuovo a continuat să se extindă în primii ani ai domniei lui Ferrante și, ca și în zilele lui Alfonso cel Magnific, Vespasiano a fost ținut ocupat cu producerea manuscriselor care au mers spre sud, spre Napoli. De fapt, când un alt client s-a plâns că un manuscris al lui Suetonius Cei doi cezari pregătit de Vespasiano durează prea mult să ajungă, agentul său i-a explicat că celebrul librar l-a liniștit „cu cuvinte și promisiuni”, dar că era ocupat să copieze manuscrise. pentru regele Ferrante.

În acești ani, Vespasiano s-a împrietenit cu Tânărul pe care Ferrante, într-o scrisoare adresată libraru lui, îl numea *Illustrissimo nostro Primogenito* al lui Ferrante — „cel mai ilustru primul născut al nostru.” fiul și moștenitorul de nouăsprezece ani, Alfonso, Duce de Calabria, a petrecut o mare parte din 1467 și începutul anului 1468 în Florența, unde el și Vespasiano au ajuns să se cunoască bine. El a fost printre soldații care, în vara anului 1467, au plecat cu Federico da Montefeltro pentru a lupta cu Bartolomeo Colleoni și Alessandro Sforza. Alfonso și-a lansat cariera militară la vîrstă de paisprezece ani, luptând în Calabria împotriva baronilor care susțineau pretenția angevină la tron și dând ample dovezi ale abilităților sale precoce pe câmpul de luptă.

Așa cum talentele militare în curs de dezvoltare ale tatălui său fuseseră completate cu lecții de litere omenești, tot atât de Tânărul Alfonso a fost supus pașilor lui în literatura latină, fără îndoială, cu scopul de a-l

transforma într-o combinație de războinic și savant, exemplificată de Federico da Montefeltro și Alessandro Sforza. La fel ca tatăl și bunicul său înaintea lui, a devenit un client obișnuit al lui Vespasiano, iar în următorii câțiva ani îi va comanda cel puțin douăzeci și șase de manuscrise. Și când Alfonso a plecat din Florența la începutul primăverii anului 1468, și el a început să primească missive de la Vespasiano. Adresate „Cel mai Ilustru Prinț și Prea Dragos Domn”, ei au prezentat știri și opinii despre statul Italiei.

Capitolul 18

A Doua Venire

Johannes Gutenberg a murit în 1468, după ce s-a bucurat doar de câțiva ani de îmbrăcămîntea sa de curte și de alocațiile anuale de cereale și vin acordate lui de Arhiepiscopul Adolf. A fost înmormântat într-o biserică din Mainz, cu o inscripție care îl declară „inventatorul artei tiparului și meritator al celor mai înalte onoruri din orice națiune și limbă”.

Gutenberg a fost cu siguranță lăudat în Italia. „O, neamțul acela bun care a inventat această artă admirabilă! Ar trebui să fie onorat cu laude potrivite pentru zei”, a scris un medic venețian. „Căci, prin intermediul descoperirii sale, întregul studiu al literelor poate fi ușor de obținut sau învățat.” Un savant a atestat că tiparnița a fost un dar divin acordat lumii creștine în timpul pontificatului lui Paul al II-lea. Un altul l-a informat cu încredere pe papă: „Pontificatul tău, cel mai glorios deja, nu va fi uitat niciodată pentru că această artă a fost dusă pe tronul tău”. Această lingusire nu a fost deplasată. Pavel nu a fost nici un savant, nici un iubitor de învățătură umanistă, precum predecesorii săi, Nicolae al V-lea și Pius al II-lea. El a fost, totuși, un mare susținător al tiparului. A adoptat cu nerăbdare noua tehnologie și în curând s-a pus pe treabă un tipograf german proaspăt sosit la Roma, Sixtus Riessinger, tipărind bule papale. El a făcut chiar vizite frecvente la tipografia lui Riessinger pentru a inspecta această nouă invenție și marfa ei, apreciind evident posibilitățile sale enorme de răspândire a ideilor religioase.

Producția de cărți tipărite a luat un avânt constant. Până la sfârșitul anului 1468, peste 120 de titluri au fost tipărite în toată Europa în anii de când Gutenberg și-a produs primele lucrări în Mainz. Marea majoritate, aproape o sută, sunt originare din Germania. Majoritatea tipografilor germane foloseau caractere gotice, dar în 1468 o tipografie din Augsburg, numită Günther Zainer, a început să folosească literele „antice” sau „romane” la care Sweynheym și Pannartz trecuseră de curând, imitând scribii italieni, cum ar fi cele folosite de Vespasiano. . Acel duo a continuat

operațiunile în Palazzo Massimo, în timp ce un alt german, un preot pe nume Ulrich Han, și-a înființat propria presă la Roma și a început să tiparească cărți în 1467.

Anul 1469 a fost martorul unor progrese și mai mari în tipărire. Numai în acel an au apărut peste patruzeci de titluri noi, dar acum majoritatea, douăzeci și patru dintre ele, au fost tipărite în Italia. Sosirea lui Riessinger și Ulrich Han a însemnat că Roma avea acum trei tipografii. Între timp, la Venetia, un aurar german pe nume Johann de Speier a primit un brevet de la Senat care îi acorda monopolul tipăririi cărților timp de cinci ani (deși, după norocul, a murit după doar câteva luni). El a produs două titluri în vara anului 1469, ambele clasice latine: Istoria naturală a lui Pliniu cel Bătrân și Scrisorile lui Cicero către prieteni. În anumite privințe, 1469 a fost anul lui Cicero, pentru că Sweynheym și Pannartz au tipărit trei dintre lucrările sale: Despre îndatoriri, Brutus și Scrisori către prieteni. Între timp, Han și-a produs propria ediție a *On Duties*, precum și *editio princeps* (prima ediție tipărită) a *Tusculan Disputations*.

Anul 1469 a marcat și începutul unei colaborări importante. Oricine tipări texte clasice precum cele ale lui Cicero sau Pliniu trebuia să se confrunte cu aceleași probleme cu care se confruntă Vespasiano: cum să găsească un exemplar de încredere și apoi să exercite controlul calității asupra produsului finit verificând textul completat pentru erori umane. Pentru a edita și a-și modifica textele clasice, Sweynheym și Pannartz s-au angajat, aşadar, pe un neobosit savant umanist în vîrstă de cincizeci și doi de ani, pe nume Giovanni Andrea Bussi, din 1466 episcop de Aleria în Corsica. A devenit un susținător timpuriu al tiparului, susținând în 1468 că datorită acestei „arte admirabile” chiar și cei mai săraci își puteau permite să creeze biblioteci, deoarece o carte tipărită costa o cincime din prețul unui manuscris. El a adus un omagiu germanilor pentru invenție, deși, după cum a recunoscut, „veți zâmbi la numele de familie aspre teutonice”. Fără îndoială, mai multe zâmbete au fost ridicate în următorii câțiva ani, când emigranții pe nume Bartholomaeus Guldinbeck și Theobaldus Schenckbecher și-au înființat presele la Roma.

Episcopul Bussi a mers entuziasmat să lucreze cu Sweynheym și Pannartz, asistați de Papa Paul, care i-a permis accesul la colecția de manuscrise asamblată de Nicolae al V-lea. Bussi i-a ajutat pe germani cu pasaje de text în ebraică, arabă și greacă, a vânat coduri pentru comparație,

și a consultat notele sale din prelegerile de demult ale foștilor profesori. În 1469, textele editate de Bussi au început să curgă din presa Sweynheym și Pannartz: Scrisorile lui Cicero către prieteni, Ab Urbe Condita de Livy, Geografia lui Strabon, Farsalia lui Lucan, Eneida lui Virgil și un alt favorit umanist, Nopțile de mansardă ale lui Aulus Gellius. Nu e de mirare că Bussi s-a descris ca trăind în această perioadă „ca închis într-o închisoare cu hârtii”.

Sweynheym și Pannartz au tipărit o altă carte în 1469, deși acest text special nu a necesitat atenția episcopului Bussi. După aproximativ zece ani de muncă, cardinalul Bessarion a finalizat în sfârșit Adversus calumniatorem Platonis, apărarea sa a lui Platon împotriva atacurilor lui George de Trebizond. El a scris inițial tratatul în greacă și apoi l-a tradus el însuși în latină, completându-l în 1466 doar pentru a realiza că latina sa era înclinată și, prin urmare, fără îndoială, îngrozitor de vulnerabilă la batjocură și la critică. După ce l-a angajat pe Niccolò Perotti să execute o muncă mai elegantă de traducere, rezultatul a fost un volum de 474 de pagini care a servit ca o introducere în gândirea lui Platon și a dezvăluit, potrivit unui savant recent, „dorința uimitor de puternică a lui Bessarion de a-i răspunde imediat și copleșitor lui George. .”

Dorința unui răspuns imediat și copleșitor a fost, fără îndoială, motivul pentru care Cardinalul Bessarion a ales să distribuie această contraexplozie fulgerătoare pe noul mediu tipărit. Sweynheym și Pannartz au produs trei sute de exemplare, cu douăzeci și cinci mai mult decât tirajul lor obișnuit. Acest surplus urma să furnizeze copii pe care Bessarion le trimitea gratuit (complet cu o scrisoare de intenție) prietenilor și colegilor, asigurând un public larg răspândit. Pentru a promova această propagandă pro-Platon, Perotti a strâns comentariile și scrisorile de mulțumire de la acești savanți și le-a tipărit într-un dosar, producând astfel o colecție de aprobări care au constituit prima campanie de publicitate din lume, condusă de recenzii. Perotti a modificat chiar unele dintre comentarii pentru a le face să pară mai entuziaste.

Dacă în 1462 tipografia a fost desfășurată în disputa fractiională de la Mainz, în 1469 Bessarion a recurs la resursele acestei noi tehnologii în lupta sa de propagandă cu George de Trebizond. Virtuțile lui Platon și reputația lui Pletho ar fi salvate de calomniile aristotelicilor datorită sutelor de exemplare ale unei cărți tipărite.

Pe lângă luptatorul George de Trebizond, cardinalul Bessarion a fost, de asemenea, dornic, după cum spunea el, să „strângă și să păstreze aproape toate lucrările înțeleptilor greci”. Timp de cincisprezece ani, vânătorii săi de manuscrise cutreieraseră ținuturile ocupate sau pe cale de dispariție ale Estului în căutarea acestor lucrări. Nicio cheltuială nu a fost scutită, iar rapoartele despre cheltuielile lui Bessarion variază de la 15.000 la 30.000 de ducați. Până în 1468, biblioteca sa cuprindea 746 de manuscrise, dintre care 482 erau în greacă – cea mai mare și mai bună colecție de literatură greacă din Europa la acea vreme. Dar ajuns la sfârșitul lui de șaizeci de ani, Bessarion a fost nevoit să se gândească la ce ar trebui să se întâmpile cu aceste comori după moartea sa. Florența ar fi fost un beneficiar natural, având în vedere numeroșii săi savanți cu devotamentul pentru literele grecești, precum și biblioteca publică și patronii simpatici precum Medici. La fel, Biblioteca Vaticanului din Roma ar fi putut constitui un depozit demn datorită prezenței celor trei tipografi, în special Sweynheym și Pannartz. Campania lor de tipărire a clasicilor ar fi asigurat ca în timp manuscrisele să fie transformate în cărți tipărite și răspândite pe scară largă, asigurându-le astfel supraviețuirea.

Dar cardinalul Bessarion nu a ales niciunul, alegând în schimb Venetia și donând manuscrisele sale Bazilicii San Marco. El a făcut alegerea nu din cauza calibrului savanților de la Venetia (în anii 1460, republica era încă un hinterland intelectual în comparație cu Florența, Roma și Napoli), ci mai degrabă pentru poziția sa geografică între Est și Vest și, poate cel mai important, pentru ceea ce el a considerat ca fiind stabilitatea sa politică. El era, de asemenea, după cum a subliniat Vespasiano, „în cele mai prietenoase relații cu venetienii”. În mod evident, Bassarion nu a fost descurajat de soarta colecției lui Petrarch, ale cărei rămășițe, la un secol după moștenirea sa, se aflau, în ciuda diferitelor promisiuni din partea guvernului venetian de a construi o bibliotecă specială, în descompunere și prăbușindu-se într-o cameră neglijată sub acoperișul San. Marco.

În concordanță cu credințele sale umaniste, Bessarion a insistat că aceste manuscrise ar trebui să fie — ca și cele din biblioteca San Marco din Florența — accesibile publicului, cu prezența constantă a doi custodi pentru a le proteja. În mai 1468, Bessarion a scris o scrisoare către dogul, Cristoforo Moro, justificându-și darul cu o pleoară elocventă pentru

învățare. El a subliniat că „nu există o posesie mai demnă sau mai onorabilă, nici o comoară mai demnă și mai valoroasă”, decât o carte. „Ei trăiesc, conversează și vorbesc cu noi, ne învață, ne educă, ne consolează”, a scris el. Cărțile aduc trecutul la viață și îl pun în fața ochilor noștri, oferă exemple de imitat, ne vorbesc despre lucruri atât umane, cât și divine. Fără ele, a scris el, suntem făcuți „barbari și fără scris”. După ce s-a referit la „căderea Greciei și cucerirea jalnică a Bizanțului”, el a descris cum, după ce a adunat aceste lucrări împreună, dorea acum să se asigure că „nu vor mai fi împrăștiate sau pierdute niciodată”.

Senatul venețian a acceptat cu bunăvoieță acest legat, promițând că va depune cărțile într-o parte a palatului ducal care va fi numită „Biblioteca San Marco”. Nu existau încă facilități în care să depozitați sau să expuneți manuscrisele, dar acesta era un detaliu minor, aşa că în primăvara anului 1469 primele lăzi cu manuscrisele lui Bassarion au părăsit Roma. La sosirea la Venetia au fost depozitate în palatul ducal până când s-au putut face aranjamente adecvate. Aceste aranjamente aveau să dureze, în cele din urmă, aproape un secol, timp în care manuscrisele prețioase ale lui Bessarion s-au modelat în spatele unui despărțitor de lemn din Sala dello Scrutinio, nesupravegheate și jefuite ocazional de către împrumutați, care le-au vândut sau nu le-au returnat altfel. În total, douăzeci și două de manuscrise ar dispărea (o rată miraculos de scăzută a victimelor dat fiind nivelul de neglijare). Până în 1515, custodele său s-ar referi la colecție, cu regret, drept „biblioteca îngropată” – iar manuscrisele lui Bessarion nu și-ar fi găsit un cămin timp de aproape cincizeci de ani.

Dar toate acestea au fost în viitor. Pentru o apariție mai fericită ne putem imagina o zi frumoasă de primăvară în 1469. Un Tânăr student care zăbovește lângă Columna lui Traian urmărește hamalii romani care transportă lăzile, fiecare cântărind două sute de lire sterline, de la palatul lui Bessarion, în pregătirea călătoriei lor de 325 de mile până la Venetia într-un convoi de catări de pachet. Este un Tânăr de douăzeci de ani din mediul rural din afara Romei care, în 1469, merge la Roman Studium pentru a asculta prelegerile lui Domizio Calderini, un prieten apropiat al lui Bessarion. Pe nume Aldo Manuccio, acest Tânăr se va muta ulterior la Venetia, va adopta denumirea latină Aldus Manutius și, cu un acces limitat la comorile din cutie ale Sala dello Scrutinio, va începe să folosească o tiparnă pentru a se asigura că, prin frumoasele ediții a ceea ce va deveni

Aldine Press, înțelepciunea grecilor nu va fi niciodată „împrăștiată sau pierdută vreodată”.

Unul dintre oamenii de știință căruia Cardinalul Bessarion i-a trimis o copie a Adversus calumniatorem Platonis, recent publicat, a fost fostul protejat al lui Cosimo de' Medici, Marsilio Ficino. Când cartea a ajuns la Florența la sfârșitul verii în 1469, Ficino și-a îndeplinit sarcina epică de a traduce dialogurile lui Platon în latină și de a compune comentarii pentru fiecare.

Orice nelămuriri pe care le avea Ficino în legătură cu presupusa impietate a lui Platon se evaporase de mult. Asemenea lui Ambrogio Traversari înaintea lui, a constatat cu usurare că filozofii greci erau în armonie cu adevărurile creștinismului. „Întreaga filozofie a antilor”, a scris el unui prieten, „este pur și simplu religie unită cu înțelepciunea”. Religia și înțelepciunea s-au îmbinat cel mai profund în Platon, care, credea Ficino, era „indiscutabil divin”, un salvator care putea reforma și reînnoi viața religioasă, arătând cum filosofia ar putea „purifica sufletul” și îi poate ajuta pe creștini să „vadă lumina divină și se încadră în unitatea lui Dumnezeu.” Într-o scrisoare către un prieten, a mers atât de departe încât a comparat moartea lui Socrate cu ultimele ore ale lui Hristos. „Dar paharul de vin și binecuvântarea la aceeași oră”, a întrebat el, „și pomenirea făcută despre cocoș chiar în momentul morții lui?” Mai mult, el a remarcat că multele cuvinte și fapte ale lui Socrate au fost consemnate nu de Socrate însuși, ci, mai degrabă, de „cei patru ucenici” – cuvinte și fapte „care confirmă cu putere credința creștină”. Dacă generațiile anterioare de savanți ar fi așteptat a doua venire a lui Cicero și Quintilian, pentru Ficino mesia promis ar fi Platon.

Cu toate acestea, Ficino nu era pregătit să transmită lumii dialogurile sale, fie în scenariu, fie în tipărire – vremurile nu erau încă propice pentru a elibera geniul platonic. În schimb, a început să adune prieteni la casa lui din afara Florenței pentru discuții informale despre filosofia lui Platon. Cosimo îi dăduse casa și ferma drept recompensă pentru munca sa de a traduce Corpus Hermeticum și apoi a preluat lucrările complete ale lui Platon. La jumătatea coastei unui deal cunoscut sub numele de Montevercchio, proprietatea se mândrea cu o vie, o livadă de măslini și, la sud, cu vederi uimitoare ale Florenței. Mărginit de o pădure de pini, se afla convenabil

lângă vila Medici din Careggi, unde Ficino și-a vizitat patronul în săptămânilor dinaintea morții sale, citindu-i cu voce tare din unele dintre dialogurile nou traduse.

Ficino a venit să prețuiască această mică fermă din Montevercchio ca o retragere binevenită din agitația Florenței. Era un loc în care, eliberat de grijile vieții, se putea retrage pentru meditație și plimbări la țară. A fost și locul în care și-a invitat prietenii să participe la activități intelectuale și spirituale. El a numit locul acestor retrageri filosofice Academiola, sau Mica Academie, o referire clară la locul din afara zidurilor Atenei unde Platon a trăit și a predat. Proprietatea lui Platon se afla într-un crâng numit după eroul antic grec Academus, ceea ce însemna că a ajuns să fie numită Academia. Din moment ce îl reînvia pe Platon, Ficino trebuia, de asemenea, să reînvie Academia lui Platon – iar mica sa fermă din afara Florenței părea să oglindească perfect modesta reședință ateniană a lui Platon.

Ficino și prietenii săi știau că Platon murise la 7 noiembrie 347 î.Hr., ziua lui optzeci și unu, deși sursele erau împărțite dacă a murit la o sărbătoare de nuntă (Diogenes Laertius) sau „peniul în mâna” (Cicero în Despre vechi). Vârstă). Timp de multe secole, adeptii lui Platon au respectat cu fidelitate ziua de 7 noiembrie cu sărbători solemne, dar comemorările au încetat din secolul al III-lea d.Hr. Prin urmare, Ficino a reînviat tradiția, adunându-și tatăl și prietenii la casa lui, adresându-le drept „iubiți în Platon” și sărbătorind viața marelui filozof al căruia bust a prezidat festivitățile. De asemenea, a început să sărbătorească sfintii patroni ai lui Cosimo, Cosma și Damian. Fusese îndemnat să facă acest lucru de spiritul lui Cosimo însuși, care i-a vorbit dintr-un stejar bătrân de lângă Careggi – sau aşa l-a informat pe nepotul lui Cosimo, Lorenzo, de la care spera că ar putea veni și mai mult un patronaj generos.

Până la sfârșitul anului 1469, Lorenzo de' Medici devenise noul conducător de facto al Florenței. Tatăl său, Piero, a murit la 2 decembrie 1469, în urma infirmității sale lungi și îngrozitoare. Lorenzo nu avea încă o lună de împlinirea a douăzeci și unu de ani și, prin urmare, mult prea Tânăr pentru a ocupa funcții publice: florentinii credeau că bărbaților tineri le lipsește gravitatea necesară pentru o funcție politică și astfel vârstă minimă pentru participare era de douăzeci și nouă de ani. Pe măsură ce tatăl său s-a stins în acea toamnă și a văzut că puterea familiei îi scăpa din strânsă, Lorenzo făcuse apel la sprijin militar ducelui de Milano, Galeazzo Maria

Sforza, fiul ducelui Francesco, aliatul ferm al bunicului său Cosimo. În câteva zile de la moartea lui Piero, totuși, mușchiul milanez promis a devenit de prisos. Sute de partizani Medici s-au adunat la o mănăstire florentină și apoi au trimis o delegație la Lorenzo, recunoscându-l drept moștenitorul politic al lui Piero. Lorenzo a susținut că a acceptat această sarcină numai fără să vrea, din cauza „vârstei sale tinere și a marilor responsabilități și pericole”, dar că a acceptat „de dragul prietenilor și susținătorilor noștri, pentru că în Florență oamenilor bogăți se descurcă prost fără ajutorul stat.”

Lorenzo de' Medici (1449–1492): poet, politician, „artist în cheltuieli”.

Prin urmare, Lorenzo era pregătit să continue tradiția Medici de a conduce Republica Florența ca primul dintre egali. De asemenea, părea gata să extindă tradiția Medici de sponsorizare și filantropie. Mama sa, Lucrezia Tornabuoni de' Medici, a fost o femeie cultivată care s-a împrietenit cu savanții umaniști și a scris poezii elegante despre sfinti și eroine ale Vechiului Testament. Astfel, Ea și Piero s-au asigurat că Lorenzo a primit o educație excelentă în litere umane, care a inclus studii sub conducerea lui John Argyropoulos. Dar datorită lui Ficino, Lorenzo s-ar întoarce de la Aristotel la Platon. În vara anului 1468 a participat la discuții despre

filosofia lui Platon găzduite de Ficino în rotunda proiectată de Brunelleschi pentru fosta mănăstire a lui Ambrogio Traversari din Santa Maria degli Angeli, cu tristețe a numit-o „singurul bărbat din familie”.

Aceste discuții cu Ficino au fost cruciale pentru formarea propriei gândiri a lui Lorenzo. Mai târziu, într-un lung poem filozofic, „Binele suprem”, el și-a descris convertirea la versiunea lui Ficino a platonismului. Scrisă în limba vernaculară, poemul îl celebrează pe „Marsilio de Montecuccio” ca „cel în care cerul și-a revărsat fiecare har / pentru ca el să fie o oglindă pentru toți oamenii”. Lorenzo descrie întâlnirea cu Marsilio în „bântuiala lui încântătoare” din afara orașului - în mod clar proprietatea sa de pe pantele Montecuccio - unde Marsilio oferă sfaturi despre cum să găsești fericirea. După multe discuții, Marsilio dezvăluie că singura sursă a fericirii adevărate este Dumnezeu și astfel întrebarea devine cum să-l abordăm și să-l înțelegem. Ceea ce urmează este o dezbatere dragoste versus cunoaștere. Investigațiile unor filozofi precum Aristotel, care folosesc intelectul, nu vor reuși în cele din urmă să-L descopere pe Dumnezeu și, prin urmare, să ofere fericire. Dumnezeu se ascunde de savanții înțelepti care încearcă să-i analizeze natura, explică Marsilio, dar se dezvăluie oamenilor simpli care îl iubesc. „Dragostea deschide porțile paradisului: / sufletul iubitor nu va greși niciodată, în timp ce / căutarea cunoașterii duce adesea la moarte.”

A fost o rezumare succintă a gândirii lui Ficino. Cu toată erudiția ei fără fund și metaforele de zbor înalt, filosofia sa era preocupată mai ales de contemplare și iubire. În timp ce Aristotel a oferit instrumente analitice pentru a studia lumea naturală, Platon i-a oferit lui Ficino o experiență spirituală. Constatarea aristotelică a faptelor în lumea exterioară a particularităților urma să fie înlocuită cu meditația asupra adevărurilor eterne. În lucrări precum Asemenea fedon, Platon a argumentat împotriva „nebuniei trupului” – adică împotriva evidenței simțurilor, precum și a nevoilor și pasiunilor corpului, toate acestea „contaminand” sufletul și l-au împiedicat să descoperirea adevărului. Adevăratul filozof, a declarat Platon, trebuie să scape din „lanțurile trupului.” era scopul lui Ficino. El credea că sufletul se poate retrage din corp prin contemplare, un act prin care și-a descoperit nu numai propria divinitate, ci și, prin ascensiunea treptată în sus, cunoașterea directă a lui Dumnezeu însuși - o cunoaștere la care iubește și nu sprâncenele încruntate ale lui. studiu analitic, a dat acces și care a fost

(spre deosebire de Platon în *Republica*) la îndemâna tuturor. Așa cum a spus el, a dorit ca noi să „le pădăm legăturile lanțurilor noastre terestre”, astfel încât, „înălțați pe aripile platoniciene și avându-l pe Dumnezeu ca ghid, să putem zbura nestingheriți către locuința eterică”.

Excusiile lui Ficino în mediul rural din afara zidurilor Florenței au jucat un rol în această filozofie a adevărului revelat și a fericirii câștigate prin retragerea contemplativă. Argumentele despre cel mai bun mod de a obține fericirea, fie prin acțiune viguroasă, fie prin contemplație retrasă, au mers de la filozofia greacă și teologia creștină până la Dante și Petrarh. În cartea a 10-a a *Eticii la Nicomahe*, Aristotel declarase că viața contemplativă este cea mai înaltă căutare a noastră – mai înaltă chiar decât o viață de activitate politică virtuoasă. Chiar și aşa, susținuți de argumente din lucrările lui Cicero și Pseudo-Aristotel, umaniștii florentini precum Coluccio Salutati și Leonardo Bruni sărbătoriseră în schimb viața activă a cetățeanului angajat politic și comercial, cufundat în agitația republicii.

Platon a oferit o perspectivă diferită asupra locului omului în societate și a scopului în lume. În *Phaedo*, eforturile lumești, cum ar fi urmărirea războaielor și achiziționarea de bani, au fost distrageri iritante de la căutarea adevărului. Ficino a fost de acord, crezând că fericirea și adevărul nu se găsesc prin vorbire sau scăpare de bani în arenele politice și depozitele comerciale din Florența, ci, mai degrabă, prin meditarea în „bântuia încântătoare” a micii sale Academii din Careggi.

Diviziunea intelectuală din Florența în acest moment nu era, în anumite privințe, una dintre Aristotel și Platon, deci, atât de mult, cât între Cicero și Platon. Cicero fusese scriitorul antic Dar cultura înaltă din Florența se desprindea de ocupații și lupte. Idealul ciceronian de îmbinare prin excelență pentru generația anterioară de umaniști florentini, care admira ceea ce Bruni numea „activitățile sale politice, discursurile, ocupațiile și luptele sale.” cunoștințele sale cu patriotismul și virtutea civică, atât de prețuite de savanții anteriori, nu a găsit prea mult preț, în traducerile lui Ficino ale *Corpus Hermeticum* sau în dialogurile platonice. Pentru Ficino, care s-a ferit de politică, acțiunea pământească era mai puțin dezirabilă decât capacitatea de a urca, prin contemplație mistică, într-un tărâm divin al luminii și al iubirii. Nu este greu de înțeles de ce o filozofie cu o întorsătură atât de mystică ar fi trebuit să se îndrăgească lui Lorenzo, care era în proces

de manipulare a statutelor republicane pentru a-și menține autoritatea politică.

Ficino a oferit un alt motiv pentru ca Lorenzo să-l îmbrățișeze pe Platon. În cartea a 5-a a prescriptiei Sale pentru o stare sănătoasă a fost ca filosofia și puterea politică să se contopească într-o singură figură, filozoful-rege (sau - regina). Ficino nu a avut nevoie să-și arunce privirea prea departe pentru a descoperi o astfel de figură în Florența: el l-a informat pe Lorenzo că a realizat ceea ce Platon „căuta mai presus de orice între marii oameni ai antichității: ați combinat studiul filosofiei cu exercițiul. a celei mai înalte autorități publice.” Republica Platon a scris că nu ar putea exista „nici un răgaz de rău în stat... și nici, în opinia mea, chiar în rasa umană”, dacă conducerea politică nu va cădea asupra filosofilor.

La fel ca Marsilio Ficino, Vespasiano spera să obțină de la Lorenzo de' Medici favoruri asemănătoare cu cele de care se bucurase atât datorită tatălui lui Lorenzo, Piero, cât și a bunicului său Cosimo. După ce Lorenzo a ajuns la putere, Vespasiano i-a scris, amintindu-i de „afecțiunea singulară” în care deținea Casa Medici și îndemnându-l să înceapă un proiect pe care cei doi îl aveau, a subliniat scrisoarea sa, deja discutat: crearea lui o bibliotecă privată Medici. El a susținut că a menționat acest proiect celor trei dintre clienții săi, Duce Alfonso, Federico da Montefeltro și Alessandro Sforza, „care se bucură de perspectiva. Știu că o vor lăuda foarte mult.” Apoi i-a dat lui Lorenzo un ghiont delicat: „Cu cât mă gândesc mai mult la asta, cu atât simt că sunt mai demn de tine”.

Aruncarea numelui celor trei mari clienți ai săi sugerează că intenția lui Vespasiano a fost să procure sau să producă el însuși manuscrisele pentru această bibliotecă princiară, exact așa cum făcuse pentru Cosimo și fiii săi Piero și Giovanni. Lorenzo devinea cu siguranță un colecționar pasionat și avea să se adauge la splendoarea palatului familiei cu o varietate uimitoare de tapiserii, majolice, pietre prețioase, vase, marmură și medalii și monede antice. O vizită la Napoli în 1466 a dus la un interes puternic pentru antichități. Vizitatorii cu scrisori de prezentare s-au prezentat la ușa Palazzo Medici, cerând permisiunea de a-i vedea comorile - frumoasele și valoroasele „cărți, bijuterii și figuri” (în timp ce unul dintre ei a exultat) care au devenit una dintre atracțiile Florenței. Lorenzo deținea chiar și un

inel despre care se spunea că ține prizonier un geniu ale cărui puteri magice se crede că le controlează. Cu toate acestea, Lorenzo a arătat puțin interes pentru proiectul lui Vespasiano. După ce a moștenit comorile manuscrise ale tatălui, unchiului și bunicului său, el poate să se fi considerat, cel puțin deocamdată, amplu aprovisionat.patron al artelor. „Lorenzo se bucură de lucruri rare”, a comentat un prieten.

Vespasiano, în orice caz, era la fel de ocupat ca întotdeauna cu ceilalți clienți ai săi. Încă lucra la zeci de manuscrise pentru Federico da Montefeltro, precum și, la comanda cardinalului Bessarion, la un set de zece volume cu lucrările Sfântului Augustin. Deși Bessarion și-a încredințat propriul tratat despre Platon noii tehnologii a lui Sweynheym și Pannartz, pentru aceste ediții ale Sfântului Augustin, destinate colecției sale din Veneția, a ales combinația de încredere de Vespasiano, pergament și cărturari. Aceste volume ar fi printre cele mai luxoase manuscrise produse vreodată de Vespasiano și echipa sa, fiecare volum costând aproape cincizeci de florini – salariul anual al unui profesor de școală mediu. Erau mari în format, frumos inscripționate și fin iluminate.

Echipa lui Vespasiano va lucra la manuscrisele cardinalului Bessarion timp de aproximativ doi ani. Volumul final urma să fie capodopera Sfântului Augustin, Orașul lui Dumnezeu, dar până la finalizarea acestui manuscris, multe alte sute de exemplare ale capodoperei Sfântului Augustin au devenit dintr-o dată disponibile în orașele din Europa – o ilustrare clară a amenințării comerciale pe care Vespasiano. acum confruntat. Sweynheym și Pannartz au produs pentru prima dată copii tipărite ale Orașului lui Dumnezeu de la Roma în 1467, urmate de o a doua ediție în 1468. În același an, la Strasbourg, Johannes Mentelin a tipărit o ediție de câteva sute de exemplare, completată cu ilustrații în lemn. Apoi, în 1470, Johann de Speier și fratele său Wendelin au mai tipărit sute de exemplare ale propriei ediții la Veneția.

După cum se întâmplă, afirmația lui Bussi că o carte tipărită costă o cincime din prețul unui manuscris a fost valabilă în cazul lui. Inutil să spun că i-ar fi fost imposibil pentru Vespasiano să producă un manuscris al unei lucrări la fel de voluminoase precum Aceste ediții tipărite ale Orașul lui Dumnezeu era mult mai ieftin decât manuscrisul pentru care Vespasiano a taxat cincizeci de florini. Cărțile tipărite ar putea fi oferite spre vânzare pentru o fracțiune din prețul manuscriselor echivalente. Episcopul Bussi s-a

bucurat că lucrările care costă peste o sută de florini în manuscris erau acum, grație tipografiei, doar douăzeci de florini; cele care costă douăzeci de florini în manuscris puteau fi tipărite pentru doar patru florini. Cetatea lui Dumnezeu. Mentelin a taxat nouă florini pentru un exemplar al ediției sale din 1468, care fusese rubricat de un scrib și iluminator din Augsburg pe nume Johannes Bämler. Ediția produsă de Sweynheym și Pannartz în 1470 a fost și mai puțin costisitoare: s-a vândut cu cinci florini. Orașul lui Dumnezeu – care necesita sute de pagini de pergament, precum și sute de ore de muncă ale unui scrib – pentru orice se apropie de acest preț. .

Cărțile tipărite costă mai puțin decât manuscrisele, deoarece, evident, puteau fi produse mult mai rapid și în număr mai mare și pentru că foloseau în principal hârtie și nu pergament. Încă din 1458, potrivit unui cronicar, Mentelin a putut tipări trei sute de pagini de text pe zi, ceea ce a făcut presa lui de vreo treizeci de ori mai rapidă decât scribul obișnuit. Traectoria carierei lui Mentelin a oferit o poveste de avertizare scribilor epocii care încă copiau manuscrise. A lucrat în anii 1440 ca scrib și iluminator doar pentru a abandona profesia în anii 1450, după ce a învățat arta tiparului prin intermediul unuia dintre asistenții lui Gutenberg (și posibil chiar de la Gutenberg însuși în anii acestuia din urmă la Strasbourg). Mentelin a continuat să producă Biblia încă din 1460, apoi ediții ale scrisorilor teologice ale Sfântului Ioan Gură de Aur, ale Sfântului Ieronim și ale Sfântului Toma de Aquino. În 1469, s-a diversificat în literatura clasică, tipărind o ediție a traducerii lui Leonardo Bruni a Eticii la Nicomahe a lui Aristotel și apoi, în 1470, Comediile lui Terence și o ediție a operelor lui Vergiliu - exact genul de cărți cu care Vespasiano, sub formă de manuscris, și-a aprovizionat numeroșii clienți.

Pe lângă Mainz și Strasbourg, la nord de Alpi funcționau prese la Nürnberg, Köln, Augsburg, Paris și în orașele elvețiene Basel și Berom. În fiecare an, apăreau din ce în ce mai multe prese care publicau din ce în ce mai multe cărți. În timp ce aproximativ 165 de titluri au fost tipărite în cei cincisprezece ani de la apariția Bibliei Gutenberg până la sfârșitul anului 1469, cel puțin acest număr a fost tipărit doar în anul 1470, dublând în spațiul de douăsprezece luni întreaga cantitate de cărți tipărite disponibile. În toată Europa.ünster.

Noua tehnologie a început să se răspândească cel mai constant și rapid în toată Italia. Pe lângă Roma, în Venetia și Napoli funcționau tipografii, la ultima dintre care Sixtus Riessinger a migrat chiar și când un alt tipografi german, Georg Lauer, a sosit la Roma. În 1470, un alt german, Johann Reinhard, a început să tipărească în micul oraș de deal din Umbria Trevi, în timp ce în același an, în Foligno din apropiere, un tipograf pe nume Johann Neumeister (care a făcut echipă cu un aurar local) a produs o ediție a uneia dintre istoriile lui Leonardo Bruni. În 1470, autoritățile locale din Ferrara au primit o ofertă de a aduce în oraș nu mai puțin de opt tipografii din Roma. Deși au refuzat propunerea, la începutul anului 1471 un tipograf francez emigrat care se numea Andreas Belfortis, un fost scrib care venise la Ferrara căutând de lucru ca copist, și-a înființat un magazin și a început să tipărească cărți.

Anul 1470 a marcat și momentul în care italienii au început să opereze tipografii. Primul pare să fi fost un nobil sicilian din Messina pe nume Giovanni Filippo del Legname (care a adoptat numele latin Philippus de Lignamine). În 1470, a ajuns la Roma prin Napoli, s-a instalat într-o casă mareșală lângă Palazzo di San Marco, a devenit căpătar al Papei Paul al II-lea, a cumpărat o presă de la Ulrich Han și a produs o ediție a Institutio Oratoria a lui Quintilian - prima apariția în tipar a acestui clasic al învățăturii umaniste. Între timp, în octombrie a aceluiași an, Senatul de la Lucca a votat cu treizeci și opt de opt contra pentru a aduce înapoi în oraș un preot, scrib și profesor de caligrafie pe nume Clement de Padova. Cu un an sau doi mai devreme, Clement plecase la Venetia cu scopul explicit de a învăța „arta tipăririi literelor”, pe care, potrivit unuia dintre autori pe care i-a tipărit, el și-a dat seama „prin observație intelligentă”.

Tipografile au început să funcționeze și la Bologna, conduse de doi frați pe nume Annibale și Scipio Malpighi, și la Milano, unde un preot pe nume Antonio Zarotto s-a înființat împreună cu Panfilo Castaldi, un medic venețian. O legendă interesantă îl înconjoară pe Castaldi. Soția lui, Caterina, era descendentă din Marco Polo și se presupune că i-a dat lui Castaldi, ca parte a zestrei ei, un set de tipări mobile pe care exploratorul le-a adus înapoi din China în 1295. În 1681 a susținut un franciscan pe nume Antonio Cambruzzi (pe baza unor dovezi extrem de dubioase).) că, în jurul anului 1440, Castaldi și-a arătat experimentele cu acest tip unui prieten aflat în vizită din Germania, un anume Fausto Conesburgo, care a dus secretul

înapoi la Mainz și – sub numele mai familiar Johann Fust – a furat meritul pentru invenție.

Dacă renunțăm la o conexiune Marco Polo, un mister despre aceste imprimante italiene timpurii este modul în care și-au învățat meseria. Cine le-a construit presele, le-a turnat tipul și le-a pregătit cerneala? În mod ironic, nu se știe că nu a fost tipărit niciun manual de instrucțiuni despre cum să construiești sau să operezi o presă în timpul secolului al XV-lea. Cea mai veche descriere scrisă a modului în care a funcționat o tiparnă vine din 1534, în cea mai mare parte a unui secol după prima publicare a lui Gutenberg. Apărând într-o scrisoare privată, mai degrabă decât într-o carte tipărită, era menită să lumineze un savant frisian care, probabil, ca majoritatea oamenilor, nu avea nicio bănuială despre cum au fost create cărțile tipărite. Cunoștințele necesare pentru turnarea tipurilor mobile au rămas și mai mult timp un secret comercial. Un proces și mai dificil decât asamblarea și operarea unei prese, a implicat realizarea unui aliaj special de plumb, staniu și antinomie. Cele mai vechi instrucțiuni publicate nu au apărut decât în 1540, când a apărut la Venetia o carte despre metalurgie, *De la Pirotechnia* a lui Vannoccio Biringuccio.

Procesul de fabricare și exploatare a unei mașini de tipar pare să fi fost, aşadar, transmis prin gură în gură și prin demonstrații practice în atelier - și, într-adevăr, Panfilo Castaldi și-a început activitatea nu printr-o conexiune Marco Polo, ci datorită lucrului la Venetia cu expatriatul german Johann și Wendelin de Speier. Cazul lui Castaldi a fost tipic. Tipografii italieni fie au fost martori direct la tehnica în biroul unui tipograf german dornic să divulge informații proprietare, fie și-au cumpărat echipamentul la mâna a doua, precum Philippus de Lignamine sau notarul Evangelista Angelini, care în 1471 a cumpărat o presă și tipar de la o altă tipografie.

Dobândirea presei și a know-how-ului a fost doar o parte a problemei. Imprimantele viitoare trebuiau, de asemenea, să strângă capitalul de pornire și apoi să-și acopere costurile de funcționare. „Cheltuielile necesare pentru realizarea artei tiparului sunt foarte mari”, a declarat episcopul Bussi. Potrivit unei estimări, echipamentul esențial pentru amenajarea unei tipografii pentru o singură publicație — cazul tiparului, ramurile de hârtie, o cantitate de cerneală, un mic cuptor pentru topire, precum și tipografia în sine — ar fi costat un minim treizeci și cinci de florini, cu mult mai mult decât chiria anuală a unui atelier tipic.

Pe lângă aceste costuri de pornire, imprimantele aveau nevoie de capital operațional pentru a acoperi cheltuielile pentru titlurile succesive. O carte de format mare tipărită într-o ediție de multe sute de exemplare ar putea implica costuri mari de producție. Hârtia și munca pentru o Biblie tipărită la Venetia într-o ediție de 930 de exemplare costă între 450 și 500 de florini. Chiar și această sumă a fost depășită de ceea ce înseamnă că fiecare copie costa cel puțin 22 de florini pentru a produce - aproximativ același preț de cost ca multe dintre manuscrisele lui Vespasiano. Biblia Gutenberg, care necesita aproximativ cinci mii de piei de vițel pentru edițiile de pergament și cincizeci de mii de coli de hârtie pentru restul. Potrivit lui Peter Schöffer, tirajul Bibliilor (maximum 180 de exemplare) consumase mai mult de 4.000 de florini, Biblia Gutenberg a fost, totuși, o excepție, iar majoritatea cărților costă mult mai puțin atât pentru producere, cât și pentru cumpărare.

Imprimantele s-ar putea confrunta cu cheltuieli generale și costuri de funcționare de o amploare necunoscută unui producător de manuscrise. Setul de zece volume de Sfântul Augustin al lui Vespasiano l-a costat pe cardinalul Bessarion 500 de florini, ceea ce, presupunând o marjă de 20 la sută, ar fi putut duce la un profit de 100 de florini. Prin urmare, Vespasiano i se ceruse să finanțeze prețul de cost de 400 de florini - o sumă substanțială, desigur, dar conturile supraviețuitoare ale librăriei nu indică vreo relație cu bancherii sau alți susținători financiari. Ritmul mai lent al producției scribalilor, care a întins un comision mare de-a lungul unui număr de ani, complet cu plăți fragmentate și puține costuri inițiale exorbitante, a fost o propunere diferită de tipărirea a sute de exemplare ale unei cărți în câteva luni scurte. Speculația că toți s-ar vinde.

Oricât de înalt ar fi conținutul ei, o carte era totuși, până la urmă, un obiect care trebuia fabricat și schimbat, câștigând profituri sau înregistrând pierderi ca orice altă marfă. Gutenberg împrumutase sume mari de la Fust, iar tipografii italiene au încheiat, de asemenea, parteneriate financiare. Întreprinderea lui Ulrich Han a fost susținută de un comerciant din Lucca cu sediul la Roma. Contracte precum cel pe care Antonio Zarotto l-a semnat cu partenerii săi la Milano, după despărțirea de Castaldi, erau din ce în ce mai frecvente. Fiecare dintre partenerii lui Zarotto s-a angajat să investească o sută de ducați pe o perioadă de trei ani. În calitate de partener executiv, Zarotto urma să primească o treime din profit minus costul preselor,

fonturilor și matricelor, toate acestea fiind ale lui după trei ani. Acest parteneriat a produs câteva volume inițiale bune (inclusiv lucrările lui George de Trebizond) și s-ar fi putut dovedi de succes dacă cei doi parteneri – într-o reluare a lui Gutenberg și Fust – nu s-ar fi înfrânt. Unul dintre ei, un savant umanist pe nume Cola Montano, a început să circule epigrame insultătoare despre fostul său partener de afaceri, care l-a băgat prompt în închisoare. Prin urmare, în cazul multor tipografi, un terț a intrat în relația dintre producător și consumator: capitalist. Tipografiile au fost organizate în același mod ca majoritatea altor întreprinderi comerciale care implicau credit, împrumuturi și riscuri.

Până în 1470, tipografiile au venit la Roma, Napoli, Venetia, Bologna, Milano și chiar în orașele Trevi și Foligno. Aceste evoluții rapide în Europa i-au provocat lui Vespasiano o mică neliniște, pentru că în 1469 el a susținut că valoarea librăriei sale a scăzut „din cauza vremurilor grele”. Rămâne neclar dacă aceste condiții (cu privire la care nu a reușit să detalieze) au fost legate de invadările tipografilor sau, poate mai probabil, de alți factori, cum ar fi decesele succesive ale clienților fideli precum Cosimo de' Medici și cei doi fii ai săi. De asemenea, în 1468, își pierduse fratele mai mare Jacopo, distinsul doctor. În urma unei lungi boli, Jacopo a murit la exact un an și o zi după mama lor, Mona Mattea, și a fost înmormântat în naosul Bazilicii Santa Croce. Epitaful său a proclamat cu mândrie: JACOBO BISTICCIO MEDICO CELEBERRIMO.

Chiar și aşa, în 1470 nu exista încă puține motive de disperare. Nu numai că Vespasiano încă se bucura de patronajul clienților săi bogăți, dar mai exista și un oraș italian care, deși cunoscut pentru cărți, savanți, cititori și comercianți întreprinzători cu capital de rezervă de investit, încă nu avea o tiparnă. Căci niciun tipograf nu sosise să-și hazardeze avereala în Florența. Moartea lui Jacopo a fost o lovitură pentru familia Bisticci, pentru că el câștiga mult mai mulți bani din doctorat decât Vespasiano, în ciuda excelenței și expertizei sale, a câștigat vreodată din vânzarea manuscriselor.

Capitolul 19

Nimic nu este greu pentru talentele florentine

Lorenzo de' Medici poate să fi apreciat să contemplă binele suprem cu Marsilio Ficino în bântuire încântătoare ale peisajului rural toscan. Cu toate acestea, afaceri importante au necesitat prezența și atenția lui la Florența.

Papa Paul al II-lea a murit la Vatican la vîrstă de cincizeci și patru de ani în vara lui 1471, suferind o criză de apoplexie după o cină copioasă în care și-a exagerat apetitul pentru pepeni. Au existat zvonuri despre otravă și despre o vrajă magică greșită – pentru că papa era încântat să experimenteze cu pietre și alte metode de divinație. A fost înlocuit de un teolog franciscan, Francesco della Rovere, în vîrstă de cincizeci și șapte de ani, care a luat numele Sixtus al IV-lea. Lorenzo avea motive să spere în bunăvoie noului papă, care la începutul carierei sale fusese susținut din fonduri de la banca Medici din Roma. În octombrie, ambasada lui Lorenzo la Roma, la care a fost însoțit de Donato Acciaiuoli, s-a dovedit un mare succes. Sixtus i-a făcut cadou două busturi antice de marmură și l-a lăsat să cumpere, la un preț avantajos, unele dintre pietrele prețioase și camee din magnifica colecție a lui Paul al II-lea (numai tezaurul de perle al regretatului Papă era evaluat la 300.000 de ducați). Și mai bine, Sixtus i-a numit pe Medici ca bancheri ai săi papali – un post pe care Pavel îl dăduse uneia dintre rudele sale. Atât de bine dispus față de Medici părea noul papă, încât Lorenzo a început curând să se gândească la o pălărie de cardinal pentru fratele său, Giuliano, în vîrstă de opt-sprezece ani.

Cu toate acestea, lucrurile mai aproape de casă l-au provocat în curând pe Lorenzo. Una dintre numeroasele preocupări de afaceri ale familiei Medici a fost o concesiune minieră pentru alunita, un mineral folosit la fabricarea alaunului. Acest ingredient magic și esențial pentru vopsirea textilelor a fost în producție. Minele au intrat rapid în producție, iar alaunul a fost declarat monopol papal (supravegheat de un comitet format din trei oameni cu omniprezentul Cardinal Bessarion) ale cărui profituri au fost dedicate unei cruciade. Phocaea (foça de astăzi) pe coasta egee a Anatoliei.

Cu toate acestea, capturarea otomană a regiunii în 1455 a însemnat că Occidentul, prin importul de alaun din Focea, preda turcilor aproximativ 300.000 de ducăți anual. Descoperirea alunitei la începutul anului 1461 în munții de lângă Tolfa, în Statele Papale la aproximativ patruzeci de mile nord de Roma, a fost aşadar un motiv de sărbătoare. „Astăzi vă aduc victoria asupra turcului”, i-a anunțat descoperitorul, Giovanni da Castro, papei Pius al II-lea.

Alte zăcăminte de alunită au fost apoi descoperite în 1470, de data aceasta în Toscana, la douăzeci și cinci de mile sud de Volterra. Din nou, minele au fost dezvoltate pentru a exploata prețiosul mineral. La fel ca la Tolfa, banca Medici a ajutat la finanțarea și administrarea concesiunii printr-un consorțiu privat în care alți florentini bogăți - prieteni și susținători ai Medici - au împărtășit un interes. Acest aranjament să dovedit nepopular în Volterra. În secolul precedent, Florența dominase orașul, iar controlul Medicilor asupra minelor de alaun a fost un exemplu suplimentar și, pentru unii, din ce în ce mai intolerabil al exploatarii resurselor orașului. Volterra a fost împărțită, mai degrabă ca Florența însăși, în факțiuni pro și anti-Medici, iar la începutul anului 1472, acestea din urmă, văzând șansa de a da o lovitură rivalilor lor, au preluat controlul minelor. Făptuitorii au fost exilați la Florența, unde Lorenzo a fost chemat să arbitreze disputa. Înainte de a-și putea pronunța verdictul, doi membri ai fracțiunii pro-Medici au fost uciși în Volterra, casele lor au fost jefuite și arse. Ambasadorii din Volterra au sosit rapid la Florența, jurându-și loialitatea atât orașului, cât și lui Lorenzo. Dar cu propriile sale факțiuni din Florența de care să-și facă griji și cu alte orașe supuse din toată Toscana urmărind procedurile cu interes nerăbdător, Lorenzo a decis să predea oamenilor din Volterra cele mai aspre lecții. A angajat serviciile lui Federico da Montefeltro, nașul său, și a pus deoparte un milion de florini pentru asalt. Până la sfârșitul lui mai 1472, armata de douăsprezece mii de oameni a lui Federico se afla la porțile Volterra.

În ciuda amplasării sale impunătoare pe vârful muntelui și a circuitului robust de ziduri, Volterra era prost echipată pentru a-l respinge pe Federico, pe care altul la mijlocul lunii iunie, cetățenii au negociații predarea lor. Federico a fost de acord cu termenii lor ca orașul să nu fie jefuit, dar soldații săi, după ce au spart zidurile, au luat în curând alte idei. Sute de Volterrani au fost uciși, iar bunurile lor au fost jefuite. Machiavelli a scris mai târziu că pentru o zi întreagă orașul „a suferit cele mai mari orori, nici

femeile și nici locurile sacre nu au fost crucește". Ulterior, Vespasiano l-a exculpat pe Federico de responsabilitatea pentru aceste atrocități, susținând că a făcut tot posibilul pentru a preveni jafurile, dar că au apărut „mari tulburări” – violență și rapina unei asemenea furii încât ulterior Federico „nu și-a putut ține lacrimile”. Oricum, Federico s-a lăsat să-și jefuiască: a plecat cu un pupitru de bronz în formă de vultur și, și mai irezistibil, cu un pachet de șaptezeci și unu de manuscrise ebraice din colecția unui bancher evreu recent decedat. Printre ele era inclus și un manuscris ebraic al Vechiului Testament din secolul al XIII-lea, un volum gros de un picior – aproape o mie de foi de pergament greu – și care necesita doi oameni pentru a-l ridica.

Aceste manuscrise prețioase au fost adăugate la biblioteca lui Federico din Urbino. Vespasiano și cărturarii săi încă produceau manuscrise pentru această colecție. În ciuda îndatoririlor sale de război, Federico a reușit totuși să își asume un rol activ în punerea în funcțiune a acestor lucrări. Cu puțin timp înainte de a pleca în misiunea sa la Volterra, el i-a scris lui Vespasiano cerându-i un comentariu la Politica lui Aristotel, care să meargă cu cel despre Etica Nicomahei compus de Donato Acciaiuoli. Etica lui Aristotel a fost un favorit deosebit al lui Federico. Vespasiano a produs un manuscris bogat decorat al traducerii lui Giannozzo Manetti pe care Federico o purta peste tot, inclusiv în campaniile sale militare. La intervale în timpul bătăliilor, lui Federico îi plăcea să audă pasaje din el citite cu voce tare.

Vespasiano l-a propus pe Donato să compună comentariul la Politică. În aceste luni, a pregătit și dialogurile lui Platon pentru biblioteca lui Federico. Fiabilul Gherardo del Ciriagio a copiat traduceri făcute de Leonardo Bruni, inclusiv Criton, Phaedrus, Gorgias și Phaedo. Gherardo pare să se fi retras cu cinci ani mai devreme, sau cel puțin nicio altă lucrare a sa datează între 1467 și 1472. Vespasiano trebuie să-l fi atras înapoi pentru a ajuta la sarcina masivă de stocare a bibliotecii lui Federico.

„Florentinis ingeniis nil ardui est”, se lăuda un aurar pe nume Bernardo Cennini: „Pentru ingeniozitatea florentină, nimic nu este dificil.” La fel ca un alt italian, Clement din Padova, care se presupune că a folosit „observarea intelligentă”, Cennini a susținut că a dezvăluit singur secretele tipăririi. Astfel, el a înălțat probabil orice rezerve cu privire la această

tehnologie străină importată din ținuturile barbare de la nord de Alpi, făcând posibil ca tiparnița să fie privită ca o inventie proprie.

Apoi, la jumătatea lui de cincizeci de ani, Cennini ar fi putut foarte bine să rezolve detaliile mai fine ale tipăririi pe cont propriu. A lucrat ca asistent al marelui Lorenzo Ghiberti la „Porțile Paradisului”, ușile de bronz pentru partea de est a baptisteriului Florenței. Lucrare și cu un alt aurar: fratele mai mare al lui Vespasiano, Jacopo, înainte de a se îndrepta către medicină. La începutul anilor 1430, Jacopo și Cennini au intrat într-un parteneriat care a fost dizolvat în jurul anului 1446, acesta din urmă datorându-i celuia dintâi (care și-a schimbat cu succes cariera până atunci) o datorie de 102 florini. În orice caz, Cennini ar fi înțeles cu siguranță tehnica turnării tipului mobil, iar o parte din logistica așezării cărților i-a fost explicată de fiul său în vîrstă de douăzeci și șapte de ani, Pietro, care pentru o mare parte din perioada anterioară deceniu lucrase ca scrib. Cu toate acestea, la fel ca Clement de Padova, Cennini ar fi putut vedea una dintre aceste mașini germane în acțiune, având în vedere numărul de tipografii care funcționează în Italia până în 1471.

Pentru a-și finanța noua întreprindere, Cennini a vândut o casă deținută de soția sa, a ipotecat casa familiei și a contractat o datorie de 200 de florini cu un alt aurar. La începutul lunii noiembrie 1471 a apărut prima dintre cele trei părți ale ediției sale tipărite a unui comentariu latin despre Vergiliu, completată cu lăuda sa triumfătoare despre ingeniozitatea florentină.

Cennini s-a trezit curând cu un concurent, deoarece până în 1472 un alt tipograf începuse să lucreze în oraș. Deși cunoscut din colofonii săi ca Johannes Petri, el apare în documente și ca Giovanni di Pietro, ca Giovanni Tedesco (Ioan Germanul) și, după orașul său natal, ca Giovanni da Magonza (Ioan de Mainz), un loc de origine care nu îndoială îl legă fie de Gutenberg, fie de Fust. În aproximativ un an, Johannes a tipărit patru lucrări, toate în limba populară, inclusiv lucrări ale unora dintre cei mai celebri fii literari ai Florenței, Petrarch și Boccaccio. A tipărit o ediție a romanului acestuia din urmă *Il Filocolo*, compusă inițial în anii 1330, care a apărut în noiembrie 1472. Evident, anticipa un număr mare de cititori pentru aceste lucrări, în special pentru Boccaccio, ale cărui scrieri au fost atât de populare încât timp de multe decenii cititori fără profesioniști. pregătirea scribalilor a produs manuscrise ale lucrărilor sale pentru propria lor placere de lectură.

Atunci doi tipografi, Bernardo Cennini și Johannes din Mainz, au publicat cinci titluri la Florența în 1471 și 1472. Cu toate acestea, după această scurtă explozie de activitate, ambele prese s-au oprit. Cennini nu a mai tipărit nimic, întâmpinând dificultăți financiare în parte pentru că alte două ediții ale aceluiași comentariu despre Virgil fuseseră tipărite (una la Strasbourg, cealaltă la Veneția) până la apariția propriei sale ediții. El a încercat să-și scutească datorii oferind copii nevândute în gaj unuia dintre creditorii săi, aurarul care îi împrumutase 200 de florini. În cele din urmă, și-a descărcat o parte din stocul său, în total patruzeci și patru de exemplare, pe un vânzător ambulant din Lombardia.

Bernardo Cennini și Johannes din Mainz au fost departe de a fi singurii dintre tipografi care au suferit probleme economice în acest moment. În ciuda proliferării tipografiei, producția de manuscrise a atins apogeul în 1470: în acel an au fost copiate mai multe manuscrise în Europa decât în oricare alt an din istorie, în conformitate cu tendința ascendentă a producției în fiecare deceniu de la începutul secolului. Cu toate acestea, trecerea de la manuscris la carte tipărită se apropia cu pași repezi. Deja în 1472, cel puțin la nord de Alpi, au fost tipărite mai multe cărți decât manuscrise copiate.

În Italia, creșterea numărului de prese a însemnat că oferta de cărți a depășit cu mult cererea. Multe dintre aceste tipografii timpurii au publicat ediții ale clasiciilor latini pentru care exista, în cel mai bun caz, o piață limitată, chiar și cu cărți tipărite care costă o fracțiune din prețul manuscriselor. Johannes din Mainz fusese atipic în tipografiile în limba vernaculară, deoarece limba latină era limba tipografiei. Între 1465 și 1472, 85 la sută din toate cărțile tipărite în Oricine dorește să găsească o carte în propria sa limbă ar avea o perioadă dificilă. Înainte de 1472, doar treizeci și șase de titluri fuseseră tipărite în germană și treizeci și unu în italiană. Niciodată nu fusese încă publicată în franceză. Italia era în latină, o proporție care a crescut și mai mult în întreaga Europă: 91 la sută.

Tirajul mediu al lui Sweynheym și Pannartz a fost de 275 de exemplare, dar nu existau suficienți cititori sau cumpărători pentru a susține acest nivel de producție pentru lucrări precum cea a lui Pliniu cel Bătrân — echivalentul chiriei anuale a unui atelier sau al salariului anual al unui meșter sărac. Vânzările acestui volum scump au fost, fără îndoială,

împiedicate de faptul că nu numai că Sweynheym și Pannartz au produs deja o ediție a Istoriei naturale sau a lui Suetonius The Twelve Caesars, mai ales că alte presa își produceau propriile ediții ale acelorași lucrări. Cărțile tipărite erau cu siguranță, în general, mai ieftine decât manuscrisele. Chiar și aşa, o serie de volume ale lui Sweynheym și Pannartz ar putea fi costisitoare. Ediția lor din 1470 a Istoriei naturale a lui Pliniu a fost listată la opt ducați, iar ediția lor a comentariului lui Aquino asupra Evangeliilor la zece, în timp ce De Oratore din 1469 a costat șaisprezece ducați De Oratore în 1465, dar tot aşa, în 1468, a avut și Ulrich Han, la fel. la Roma, în timp ce în 1470 au apărut două ediții separate la Venetia.

Acești factori au însemnat că Sweynheym și Pannartz au reușit să vândă doar o fracțiune din producția lor. Până în 1472, după aproximativ cinci ani petrecuți la Roma, ei tipăriseră, conform inventarului lor, 12.475 de exemplare, marea majoritate dintre acestea – aproximativ 10.000 de cărți – au rămas nevândute. Ei s-au plâns Papei Sixtus al IV-lea că, după multă muncă, dificultăți și cheltuieli, casa lor era „plină de cărți nevândute, dar goală de cele necesare vieții”.

Alți tipografi care au avut probleme în acest moment au inclus Johann Neumeister, tipograful din Foligno: s-a trezit în încisoare pentru datorii neplătite. În 1472 a produs prima ediție tipărită a Divinei Comedie a lui Dante, dar mijloacele sale de existență au avut de suferit când în câteva luni tipografiei din Mantua și Venetia au urmat ediții proprii, inundand piața. Primele două imprimante care au funcționat în Venetia, Nicolas Jenson și Wendelin de Speier, au avut de asemenea probleme. Numai în 1472, cele două prese a publicat aproximativ treizeci de titluri între ele înainte ca ambele să fie forțate să-și verifice producția și să caute să rămână pe linia de plutire atrăgând susținători financiari în Germania. În 1472, Verona avea doi tipografi, dintre care unul a publicat un tratat de război împodobit cu zeci de gravuri în lemn. Înainte de sfârșitul anului, totuși, ambii fie făcuseră, fie părăsiseră orașul. La Milano, cariera de tipografi a lui Panfilo Castaldi a luat, de asemenea, un sfârșit brusc. S-a întors la Venetia, aducând cu el toate uneltele sale, precum și abundența sa de cărți nevândute.

Recesiunea comerțului cu cărți tipărite a corespuns cu opoziția față de tipar din partea unui număr de scriitori care se temeau că această tehnologie va

dăuna cunoștințelor prin propagarea erorilor. În 1471, când primele volume tipărite au apărut la Florența, poetul și savantul Angelo Poliziano — bibliotecarul lui Lorenzo de Medici și tutorele copiilor săi — se plângă: „Acum, cele mai stupide idei pot fi, într-o clipă, transferate în o mie de volume. și răspândit în străinătate.”

Cu siguranță există pericolul ca orice erori introduse în texte să poată fi acum răspândite în multe sute de exemplare. O serie de tipografi au luat precauția de a colabora cu savanți pentru a găsi exemplare și a le reproduce cu acuratețe în edițiile critice. În unele cazuri, savanții umaniști au devenit parteneri în firme de tipografie. Ulrich Han, la Roma, a fost asistat de un profesor de retorică de la universitatea din Perugia. Frații Malpighi din Bologna au lucrat în concert cu un savant pe nume Francesco Puteolano, care a pretins cândva că a corectat trei mii de erori într-o ediție a lui Statius. Cu toate acestea, chiar și aceste eforturi conștiincioase uneori au eşuat. Sweynheym și Pannartz au lucrat îndeaproape cu Giovanni Andrea Bussi, pe care Sixtus al IV-lea l-a numit în funcția de Silvae — o lucrare redescoperită de Poggio în 1418 — care fusese tipărită la Padova.bibliothecarius, sau bibliotecar papal, în 1471. Una dintre cărțile a căror publicare Bussi a supravegheat o ediție din 1470 a Istoriei naturale a lui Pliniu cel Bătrân. Avea un tiraj de trei sute de exemplare și o prefată compusă de Bussi care lăuda arta tiparului cu declarația sonoră: „Dacă anticii ar fi posedat această artă, nu ne-ar mai fi nevoie acum de multe alte minunate lucrări ale lui Pliniu. Așa cum stau lucrurile acum, monumentele înțeleptilor din vechime nu vor pieri niciodată.”

Această ediție a lui Pliniu a fost atacată cu amar de protejatul cardinalului Bessarion, Niccolò Perotti, care a pretins că a descoperit douăzeci și două de erori în text. Într-o scrisoare către un alt umanist, Perotti a scris că inițial a avut mari speranțe pentru „noua artă de a scrie recent adusă nouă din Germania”, dar că aceste așteptări au fost spulberate datorită neglijenței tipografilor și a ceea ce el considera incompetent. redactori precum episcopul Bussi. El a recunoscut pericolul ca un text tipărit, oricât de plin de erori, ar putea deveni cu ușurință ediția standard a unei lucrări, ocolind versiunile manuscrise mai vechi și mai precise. Pentru a remedia situația, el a susținut un sistem de reglementare a presei prin care „cineva sau altcineva acuzat de autoritatea papală” să supravegheze îndeaproape tipărirea tuturor cărților, asigurând cel mai înalt standard

posibil de acuratețe. „Sarcina”, a declarat el, „reclamă inteligență, erudiție singulară, zel incredibil și cea mai înaltă vigilență”. S-a acordat puțină atenție propunerii lui Perotti și, în orice caz, ar fi fost imposibilă: o singură persoană, chiar și una care posedă „un zel incredibil”, nu ar fi putut niciodată să supravegheze numărul mare de texte clasice pe care tipografiile din toată Europa începuseră să le producă.

Alții s-au opus cărților tipărite din alt motiv. În timp ce episcopul Bussi exulta că oamenii mai săraci își permit acum să păstreze biblioteci, scăderea prețului cărților a avut consecințe tulburătoare pentru alții. Un savant venețian pe nume Giorgio Merula a găsit o copie a ediției din 1470 a lui Sweynheym și Pannartz a Istoriei naturale a lui Pliniu în magazinul unui cartolaio venețian (un bun indiciu al distribuției lui Sweynheym și Pannartz dincolo de Roma). Disponibilitatea bruscă și largă a lui Pliniu a fost, pentru Merula, un motiv de bucurie. În mod snob, el a plâns că cărțile au fost dintr-o dată disponibile pentru oamenii care „în vremuri mai fericite” nu aveau acces la ele. Datorită tipografiei, lucrările care fuseseră odinioară „la distanță și ascunse și necunoscute celor de învățătură medie” au fost acum „repetate la răscrucce de drumuri și în rândul claselor inferioare ca cunoștințe comune”.

Și mai strigător în atacul său asupra tiparului a fost un călugăr și călugăr benedictin din Veneția pe nume Filippo da Strada. În 1473, el a scris o poezie în latină prin care îl îndemna pe doge al Veneției să „frâneze tipografia” și să „reducă tiparul” de dragul moralității publice. Pentru Filippo, tipografii germani erau niște intrusi negri, beți, care umpleau mintea oamenilor cu „vicii abominabile”. Ei au tipărit cu nerăbdare la prețuri reduse volume „sugestive de sexualitate” care ar fi consumate de tineri impresionabili, cum ar fi „băieți bland și fete blânde” – motiv pentru care tipografia nu era mai bună decât un bordel. În diatriba sa au fost incluse unele pledoarii speciale, deoarece Filippo a remarcat că un rezultat nedorit al tiparului a fost că scribii de renume, ca el, fuseseră alungați din casele lor și mureau de foame.

Ultima afirmație a lui Filippo nu poate fi luată mai în serios decât plângerile sale despre germanii beți care încurajează comportamentul incorigibil în rândul tinerilor impresionați. Puțini scribi în acești primi ani și-au exprimat îngrijorarea cu privire la literele artificiale care îi scot din activitate. De fapt, tipografia a fost introdusă în Europa aproape în

întregime fără proteste politice, tulburări civile sau tulburări economice. Niciun scribi nu a ieșit în stradă în anii 1470; nicio tipografie nu a fost distrusă sau tipografii jefuite încrucișau a țesătorilor de țesut manual care atacau fabricile de textile din Lancashire sau a ludișilor care spargeau ramele de ciorapi în primele zile ale Revoluției Industriale.

Unul dintre motivele acestei consimțământ este că tiparnița a oferit, de fapt, multă muncă pentru cărturari și iluminatori, care au rubricat cărțile tipărite și le-au decorat cu flori de stilou și majuscule iluminate. Una dintre cărțile tipărite la Veneția de Nicolas Jenson a lăsat necompletate mii de spații cu una și două rânduri pentru a fi adăugate inițialele manual. Practic, toate exemplarele supraviețuitoare sunt complet rubicate și prezintă patru mii până la cinci mii de inițiale adăugate de decoratori cu cerneală roșie și albastră. Multe dintre copii sunt, de asemenea, iluminate în auriu și în alte culori – la fel de frumos și conștiincios ca și cum ar fi fost manuscrise scrise de mâna.

Și, desigur, manuscrise iluminate erau încă în curs de producere. La nord de Alpi, în special, începea un fel de epocă de aur a producției de manuscrise pe măsură ce conducătorii și aristocrații bogăți – Filip cel Bun, Carol Îndrăznețul, Margareta de York, curteanul flamand Louis de Gruuthuse – au comandat ediții de lux pentru bibliotecile lor. Atât de prolifice au fost comisiile și atât de frumoase manuscrisele încât un istoric a scris că „marea perioadă a producției de cărți iluminate din sudul Olandei și a patronajului este a doua jumătate a secolului al XV-lea” – jumătate de secol, cu alte cuvinte, care a urmat lui Gutenberg. invenție.

Filippo da Strada a mai făcut o plângere în legătură cu tiparnița, una care, spre deosebire de celelalte, a fost și exactă și prevăzătoare. În octombrie 1471, Wendelin de Speier a publicat prima Biblie în italiană, tradusă de Niccolò Malerbi cu ajutorul altor doi savanți, unul franciscan, celălalt umanist. Filippo a considerat această lucrare ca fiind deosebit de periculoasă pentru că, credea el, a fost făcută incorrect și, prin urmare, putea duce la erzie. Mai mult decât atât, Cuvântul lui Dumnezeu era acum (cum ar fi putut spune Merula) disponibil ca cunoștință comună printre clasele inferioare, care nu ar mai avea nevoie de mâinile călăuzitoare sau de predicile selective ale clerului.

Tipografiile italieni au publicat și alte lucrări în afara de Biblia, tratate religioase, texte ale clasincilor greci și romani și clasicii mai moderni ai lui Dante, Petrarh și Boccaccio. Cele mai vechi presă din Mainz fusese să strâns legate de evenimentele politice curente, publicând indulgențe și bule papale, înregistrând în tonuri alarmiste amenințarea turcilor otomani și producând broadsides în numele episcopilor rivali, Diether și Adolf. La începutul anilor 1470, tipografiile din Italia au văzut de asemenea oportunitatea de a disemina informații actuale în serviciul zgomotos al scopurilor politice.

La fel ca în Mainz, la fel și în Italia, mereu prezentă amenințare turcească s-a dovedit o sursă de încredere de afaceri pentru tipografi. În vara anului 1470, galerele lui Mehmed al II-lea au capturat Negroponte, o posesie venețiană din estul Mediteranei. Vestea a ajuns la Veneția aproape trei săptămâni mai târziu, când un marinăru naufragiat a venit cu un mănușchi de scrisori deteriorat de apă, care relatează fcurile de sărbătoare de-a lungul coastei turcești. Negroponte (actualul Chalcis din Grecia) a fost vital ca antrepôt comercial și bază militară. Pierderea sa a fost o lovitură înfricoșătoare pentru toată Europa. Turcii controlau acum Grecia continentală, Peloponezul și bucați mari din Balcani, din Macedonia până în Bosnia și Bulgaria. Captura lui Negroponte i-a oferit sultanului controlul practic de neatins asupra Mării Egee, înaintarea lui spre vest părând de neoprit. „Marina turcă va fi în curând la Brindisi, apoi la Napoli, apoi la Roma”, a disperat cardinalul Bessarion, care purta, printre alte titluri ecclaziastice, pe cel de episcop de Negroponte.

Cucerirea lui Negroponte a pus tipografiile din Italia să zbârnâie și să zbârnâie. În anii 1471 și 1472, presa din Milano, Napoli și Veneția au publicat toate edițiile de poezii anonime care plângăneau capturarea lui Negroponte. Fără îndoială, mai ușor și mai profitabil de tipărit decât, să zicem, edițiile lui Pliniu sau Dante, acestea erau lucrări scurte produse rapid cu o mică cheltuielă de capital și vândute ieftin în stradă unui public cititor dornic de știri despre ultima agresiune otomană. Întrucât căderea lui Negroponte a coincis aproape exact cu răspândirea tiparului în toată Italia, cucerirea a fost unul dintre primele evenimente din istorie care a fost înregistrată și diseminată pe scară largă mai mult sau mai puțin imediat unui public de lectură dornic și îngrijorat.

Pe lângă numeroasele poezii anonime, o altă lucrare tipărită deplângă căderea lui Negroponte. În săptămânilor care au urmat cuceririi, cardinalul

Bessarion a scris scrisori frenetice prinților italieni și a ținut discursuri în care a cerut, încă o dată, o cruciadă. El a strâns aceste lucrări împreună și le-a trimis în manuscris dogului Venetiei și diversilor prieteni, dintre care doi, unul la Veneția, celălalt la Paris, găsind ocazia de a le răspândi mai pe scară largă, le-au văzut până la tipărire. Orațiile împotriva turcilor au apărut aşadar în două ediții separate în 1471, cu copii expediate urgent în toată creștinătatea.

Curând după aceea, Cardinalul Bessarion însuși s-a angajat într-o misiune urgentă. În primăvara anului 1472, în timp ce Vespasiano completa setul de zece volume de manuscrise ale lucrărilor Sfântului Augustin destinat bibliotecii lui Bassarion, cardinalul a pornit la afaceri papale vitale. A părăsit Roma în aprilie într-o călătorie anevoieasă în Franța în numele papei Sixtus. Misiunea lui a fost de a negocia o pace între regele Ludovic al XI-lea și ducii Bretagnei și Burgundiei, pe atunci în curs de formare a unei alianțe antifranceze cu regele Eduard al IV-lea al Angliei - un conflict foarte dăunător pentru perspectivele unei cruciade. A fost, după cum a subliniat Vespasiano, „bătrân, infirm și crunt chinuit de piatră”.

După două luni, Bessarion a ajuns la Lyon în iunie, dar misiunea sa s-a dovedit un eșec lamentabil din cauza cei ce Vespasiano a numit „dispoziția ostilă și comportamentul neregulat” al regelui Ludovic. Refuzul lui Bassarion de a-i excomunica pe cei doi duci, aşa cum a insistat Ludovic, a dus la o ceartă atât de aprinsă, încât regele l-a tras de barbă. Episodul l-a lăsat pe Bessarion îngrozit și umilit. El a pornit în călătoria sa de întoarcere – în cuvintele lui Vespasiano, „bătrân și bolnav și nefericit” – dar nu a reușit să ajungă la sanctuarul Romei, murind în noiembrie la Ravenna, potrivit potrivit, cel mai bizantin dintre orașele italiene. A fost înmormântat două săptămâni mai târziu în bazilica Santi Apostoli din Roma, într-un mormânt pregătit de el însuși. Acesta prezenta inscripții atât în latină, cât și în greacă, precum și o cruce susținută de o pereche de mâini reprezentând bisericile greacă și latină: o emblemă a unirii nefaste a credințelor pentru care s-a chinuit atât de mult.

Capitolul 20

Pentru avantajul tuturor savanților

Federico da Montefeltro sa bucurat de o primire extraordinară la Florența în vara anului 1472, după cucerirea brutală a Volterra. „Zile în sir a fost sărbătoare”, a spus Vespasiano. Federico a primit cazare gratuită pentru el și anturajul său în frumosul palat ocupat în timpul Conciliului de la Florența de Patriarhul Constantinopolului. I s-au oferit cadou frumoase textile din aur și boluri în valoare de o mie de ducați. De asemenea, a primit cadou de la cetățenii recunoscători o frumoasă casă de la marginea de deal de sud a Florenței, Vila Rusciano, la care lucrase cândva Filippo Brunelleschi. „Niciodată nimeni nu a fost onorat atât de înalt”, a remarcat Vespasiano cu aprobare.

Vespasiano i-a adus propriul omagiu lui Federico. În manuscrisul Geografiei lui Ptolemeu pe care îl pregătea pentru biblioteca din Urbino – o ediție frumos decorată de artistul Francesco Rosselli – a adăugat o vedere de pasare de două pagini a Volterra. Această ilustrație a arătat poziția impunătoare a dealului Volterra, circuitul său accidentat de ziduri punctat de porți robuste și turnuri înalte de apărare și tunurile sale cocoțate pe aflorimente stâncoase din jurul orașului. Toate dădeau un sentiment al inexpugnabilității orașului și, prin urmare, al extraordinarelor abilității marțiale ale lui Federico. Federico „a realizat imposibilul”, a declarat Vespasiano, „având în vedere dificultatea poziției și natura diabolică a oamenilor din Volterra”.

Federico se bucura în prezent de stima dincolo de granițele Toscanei. În 1474 s-a căsătorit cu una dintre cele șase fiice ale sale, Giovanna, în vîrstă de doisprezece ani, cu Giovanni della Rovere, nepotul de șaptesprezece ani al papei Sixtus al IV-lea. Giovanni a fost numit domn al feudurilor papale Senigallia și Mondavio. Federico, ca recunoaștere a noii sale rudențe cu papa, a fost trecut de la un conte la un duce într-o ceremonie care i-a cerut să se prosterne în fața lui Sixtus, să depună un jurământ de fidelitate și să-i sărute piciorul.

Aceste noi legături cu papa au provocat o tensiune între Federico și Lorenzo de' Medici, ale căror relații cu Sixtus, între timp, s-au înrăutățit. Ambițiile papei pentru nepotul său Giovanni s-au extins dincolo de Senigallia și Mondavio. El spera să-i ofere Città di Castello, parte nominală a Statelor Papale, dar condusă fără un titlu legal din partea papei de către domnul războinic Niccolò Vitelli. Hotărât să readucă orașul pe orbita sa, papa a trimis trupe conduse de un alt nepoții ai săi, fratele lui Giovanni, cardinalul Giuliano (devenit mai târziu faimos ca „Papa Războinic”, Iulius al II-lea). Sixtus a făcut apel la Florența pentru ajutor în această afacere. Neavând nicio dorință să-l vadă pe papa stabilind o fortăreață atât de aproape de granițele florentine, Lorenzo a refuzat să ajute și, într-adevăr, a frustrat activ trupele papale, intrerupându-le liniile de aprovizionare. Necazurile sale s-au dovedit în zadar, pentru că Città di Castello a căzut în mâinile trupelor papale în urma unui asediu de două luni în vara anului 1474.

Lorenzo a încercat, de asemenea, să zădărnicească ambiențile dinastice ale lui Sixtus pentru un alt nepot, Girolamo Riario, în vîrstă de treizeci și unu de ani, care lucrase într-o măcelărie din Savona înainte ca unchiul său să devină papă. În 1473, Sixtus îl căsătorise pe Riario cu fiica nelegitimă de zece ani a lui Galeazzo Maria Sforza, duce de Milano. Acum a urmat un plan îndrăzneț de a-și croi un domeniu pentru nepotul său în Romagna, un mozaic de principate răspândite de-a lungul Italiei centrale, între Marea Adriatică și Munții Apenini. Deținute din punct de vedere tehnic de papalitate din 1278, aceste pământuri (care includeau orașe precum Rimini, Ravenna și Imola) fuseseră de mult înstrăinate micilor lorzi și deveniseră pradă războaielor violente și masacrelor intermitente.

Temându-se că Florența ar putea deveni izolată dacă papa și nepotul său ar lua regiunea sub control, Lorenzo a început să negocieze cu ducele de Milano achiziționarea Imolei, care ocupa o locație strategică între Florența și Marea Adriatică, de-a lungul rutei comerciale către Venetia. Sixtus a râvnit de asemenea la Imola, pe care spera să o ofere lui Riario ca cadou de nuntă. Papa a reușit să achiziționeze orașul de la noul său rudă, Galeazzo Maria, pentru 40.000 de florini, în ciuda faptului că Lorenzo acceptase mai devreme să-i plătească ducelui 100.000. O dilemă a apărut pentru Lorenzo când Sixtus i-a apelat, în calitate de bancher papal, pentru un împrumut pentru plata celor 40.000 de florini. Când Lorenzo a refuzat

cererea, Sixtus a răspuns furios înlăturându-i pe Medici din postul lor de bancheri papali. Această onoare a conferit-o prompt rivalilor lor de multă vreme: Pazzi.

La fel ca predecesorul său, Paul al II-lea, Papa Sixtus a îmbrățișat noua tehnologie a tiparului. El a emis atât bule, cât și indulgențe în tipar, favorizând presa romană a lui Georg Lauer pentru prima și pe cea a lui Adam Rot și Theobaldus Schenckbecher pentru cea din urmă. În 1471, primul an al papalității, el l-a însărcinat chiar pe Ulrich Han să tipărească edițiile a două dintre propriile sale tratate academice.

Sixtus a apreciat valoarea cărților pentru apărarea Bisericii și a credinței catolice. Nepotul său Pietro Riario, un cardinal (crezut de unii a fi fiul Papei), fusese un bibliofil și mai mare. Datorită posturilor profitabile pe care i le-a oferit papa, Tânărul cardinal a plonjat, în cuvintele unui istoric al Romei din secolul al XIX-lea, „în cea mai sălbatică senzualitate”. În mijlocul plăcerilor sale orgiastice și-a găsit timp pentru a strângă cărți, iar o bibliotecă – „fără de care”, a oftat, „o casă pare goală” – urma să fie printre mărețele sale fapte de risipire. A contactat mai mult de șaizeci de vânzători de cărți din Italia pentru a găsi manuscrise pentru el. Deși nu s-a descoperit nicio corespondență care să-l lege pe Vespasiano de acest proiect, cardinalul Riario trebuie să fi apelat cu siguranță la regele vânzătorilor de cărți din lume pentru a-și satisface unele dintre nevoile.

Moartea lui Riario în 1474 la vîrstă de douăzeci și opt de ani (mulțumită unei fiole cu otravă venețiană, aşa se spunea zvonul) a însemnat că planurile sale pentru palatul său și biblioteca sa au rămas neîmplinite. Totuși, anul următor, în iunie 1475, Sixtus a resuscitat ambițiile pentru o colecție de carte demnă, emițând unul dintre cele mai importante bule ale sale, *Ad decorem militantis Ecclesie* („Pentru podoaba Militantului Bisericii”) – certificatul de naștere, astfel încât vorbim, despre Biblioteca Vaticanului.

Papa Nicolae al V-lea adunase deja multe sute de cărți pentru Vatican. Chiar dacă succesorul său, Calixtus al III-lea, nu a dispărut de cele mai multe dintre ele, aşa cum a susținut Vespasiano, colecția a fost puțină, iar Sixtus a decis să ofere cărților o casă comodă, o organizare solidă și un custode de încredere. (Prima a fost spectată sau amplificată de papii

ulterioare. Până în 1475, biblioteca creată de Nicholas era, potrivit unui savant al zilei, „languishing in squalor.” Bibliothecarius, Giovanni Andrea Bussi – marele colaborator al lui Sweynheym și Pannartz – murise la începutul anului.) Papa nu avea îndoieri cu privire la beneficiile unei colecții bine aprovisionate și ușor de accesat: biblioteca, proclamată bulă lui, va împodobi Biserică Militant, va spori credința catolică, va aduce beneficii oamenilor învățați și va onora poporul a Romei. Trebuia să fie pro communi doctorum virorum comodo — „în avantajul tuturor savanților”.

Bula lui Sixtus a numit, de asemenea, ca noul său bibliotecar șef, nemesisul a doi foști papi, Calixtus al III-lea și Paul al II-lea: nimeni altul decât Bartolomeo Platina. Umanistul combativ s-a pus pe treabă punând în ordine haosul. În acea vară a angajat un tâmplar pentru a începe să construiască birouri pentru încăperile în care era păstrată colecția. El avea intrarea împodobită cu o ușă de marmură cu stema lui Sixtus. El a îmbunătățit iluminarea deschizând o nouă fereastră în Cortile del Papagallo. Și s-a asigurat ca volumele să fie prăfuite cu cozi de vulpe, podeaua măturată cu grijă, iar camerele fumigate cu ienupăr.

Au fost puse în aplicare reguli și reglementări pentru a proteja volumele. Privilegiile de împrumut au fost revocate dacă cititorii se certau între ei, nu reușeau să readucă cărțile la locul lor sau se cățărau peste bănci în loc să se plimbe în jurul lor. Platina a comandat lanțuri – nu mai puțin de 1.728 dintre ele – pentru a lega cele mai valoroase volume de birouri. Manuscrisele puteau fi împrumutate, dar cititorii erau obligați să-și înscrie numele într-un registru care conținea un avertisment sever: „Cine își scrie numele aici în semn de recunoaștere a cărților primite cu împrumut din biblioteca papei își va atrage furia și blestemul, dacă nu înapoiați-i nevătămați.”

Furia Papei a fost sinceră și blestemul său serios. Sixtus a remarcat în bulă sa că anumiți împrumutați, evident, nu se temea de Atotputernicul, luând cărți „pe care se închipuie că le ascund cu nerăbdare și răutate și că le rețin în secret”. Într-adevăr, de la moartea lui Nicolae în 1455, cel puțin douăzeci de manuscrise dispăruseră din colecție. Făptuitorilor li s-au dat patruzeci de zile să returneze volumele. Dacă manuscrisele nu au reapărut după trecerea acelei perioade, vinovații, a declarat Sixtus, ar fi excomunicați.

După recesiunea de la începutul anilor 1470, tipografiile din Italia și-au reluat treptat operațiunile. Zeci de noi s-au înmulțit în sus și în josul peninsulei. În anii 1475 și 1476, aproximativ 570 de titluri au fost tipărite în Italia: mai mult de jumătate din totalul publicat în întreaga Europă. Germania a reprezentat doar 265 de titluri în acești ani, Franța pentru 101. Până la începutul anului 1476, douăzeci și patru de orașe și orașe italiene aveau tipografii, comparativ cu doar treisprezece în Germania și șase în Franța. Până în 1476, cel puțin o sută de tipografi funcționau în Italia, de trei ori mai multe decât în Germania. Cu siguranță, majoritatea tipografiilor din Italia erau încă germani transplantați, dar la o duzină de ani după sosirea lui Sweynheym și Pannartz, se poate spune că italienii i-au înlocuit pe germani ca oameni ai cărții tipărite.

La nord de Po, la est de Tibr, de o parte și de alta a Apeninilor, până la Reggio di Calabria, în vârful Italiei, presele zdrăngăneau și se țâșneau. Lucrări de filozofie, religie, medicină și poezie, bule și indulgențe papale, psaltiri și gramatici, somații pentru plata accizelor, orații împotriva turcilor, reclame pentru librări — toate au fost publicate, atât pe hârtie, cât și pe pergament, pe măsură ce tipografiile devineau o priveliște din ce în ce mai frecventă în orașele și orașele italiene.

Nicăieri nu au apărut mai mult decât în Veneția, cu o populație de 100.000 de locuitori, unde optsprezecetipografi erau la lucru până în 1476. Niciun alt oraș din Europa nu s-a apropiat. Parisul, cu o populație de 120.000 de oameni și o universitate de prestigiu, se putea lăuda cu doar cinci. La Köln funcționau zece prese, în timp ce Mainz, de la care veniseră atât de mulți tipografi, a rămas doar cu două, inclusiv cea a lui Peter Schöffer (Johann Fust murise în 1466 de ciume în timpul unei călătorii de afaceri la Paris). În amonte de-a lungul Rinului, Strasbourg găzduia o jumătate de duzină.

Următoarea după Veneția a venit Roma, unde până în 1476 treisprezece tipografi produceau cărți liturgice, tratate filozofice și bule papale. Konrad Sweynheym s-a retras din tipografie după 1473, dar Arnold Pannartz a continuat operațiunile până la moartea sa, în 1476. Între timp, Padova devenise și un oraș important pentru publicație, unde se aflau zece tipografi. Deloc surprinzător, având în vedere prestigiul școlii sale de medicină, un număr specializat în medicină, tipărind lucrări clasice ale experților medievali, precum și tratate mai actuale de pediatrie și pleurezie.

Apoi a venit Napoli cu nouă tipografi, printre care pionierul Sixtus Riessinger, care reușise să facă față recesiunii. Milano se putea lăuda cu opt tipografii, în timp ce Bologna avea șapte, iar Vicenza și Ferrara aveau fiecare câte șase. Genova, Parma, Pavia, Piacenza, Trento, Treviso, Torino: toate aveau și imprimante. Până și orașele îndepărтate Cagli și Iesi aveau imprimante. Micul oraș de deal Mondovì din Piemont a fost casa a doi, dintre care unul a publicat în 1476 o ediție a Fabulelor lui Esop.

Au existat o serie de absențe din această listă de tipografie, cum ar fi Pisa, Siena, Lucca și Arezzo. Cea mai flagrantă anomalie a fost Florența, unde în 1475 nu funcționa nicio imprimantă. În oraș nu fusese publicată nicio carte de când tiparul din Mainz cunoscut sub numele de Johannes Petri și-a scos ediția Triumfurilor lui Petrarch în februarie 1473. În următorii trei ani, pe măsură ce s-au înființat zeci de prese și mii de cărți tipărite în toată Italia, Florența încă mai produceau cărți la modă veche, cu cărturarii zgârâindu-se cu gâscă pe foi de pergament.

Că Florența ar fi trebuit să fie atât de reticentă în a îmbrățiша această nouă tehnologie – Florența, care de decenii a fost în fruntea schimbărilor artistice, literare, intelectuale și tehnologice – este pur și simplu uimitor. Orașul se bucura de o combinație perfectă între o rată ridicată de alfabetizare, profesori stimați și o clasă bogată de cetăteni cu apetit pentru învățare. S-ar putea lăuda cu biblioteci bine aprovizionate și colecționariiscriminatori, precum și cu o stradă mărginită de vânzători de cărți și papetarie. Florentinii posedau, de asemenea, (după cum subliniase Bernardo Cennini) o ingeniozitate în tehnologie și design. Cartea modernă, cu pagina de titlu și scrierea ei clară, rotundă, „antica”, a fost o invenție florentină. Orașul a fost, timp de multe decenii, locul în care savanții, de la William Gray și Janus Pannonius până la cardinalul Bessarion, au ajuns să găsească manuscrise și unde vânzătorii de cărți precum Poggio Bracciolini și Giovanni Aurispa știau că pot găsi cumpărători pentru mărfurile prețioase pe care le-au descoperit. În mănăstirile Germaniei sau Constantinopolului. Este paradoxal că mulți tipografi timpurii s-au specializat în publicarea textelor scrisorilor umane pe care savanții florentini le susținuseră timp de decenii și, totuși, Florența era unul dintre puținele orașe europene importante în care acești clasici nu fuseseră propagați în tipărire.

Un motiv pentru incursiunile lente ale tiparului din Florența ar fi putut fi lipsa aparentă de interes a lui Lorenzo de' Medici pentru această nouă

tehnologie. În timp ce Papa Paul al II-lea și Senatul venețian îmbrățișaseră tipografia, Lorenzo și-a preferat cărțile sub formă de manuscris, continuând să aibă lucrări ale autorilor săi preferați copiate de scribi mult timp după ce edițiile tipărite au devenit disponibile. Un alt motiv a fost lipsa unei universități de talia celor din Bologna (unde frații Malpighi își comercializau în mod deliberat mărfurile lectorilor și studenților) și Padova (ai cărei studenți de drept și medicină erau, de asemenea, vizitați atât de tipografii padovani, cât și de cei venețieni). Lorenzo reorganizase Studioul Fiorentino la sfârșitul anului 1472, combinându-l cu universitatea din Pisa (fondată în 1343), astfel încât elevii să urmeze studii umaniste la Florența, dar să plece la Pisa — un oraș rival sub control florentin din 1406 — pentru discipline precum drept și medicină. Prin urmare, Florența nu avea nevoie de lucrările voluminoase juridice, medicale și teologice publicate în centre cu universități importante și chiar și Pisa a rămas un oraș al manuscriselor.

Un alt motiv pentru care tipărirea nu a reușit să se impună în Florența în anii 1470 a fost proeminența lui Vespasiano. Scribii săi nu puteau lucra la fel de repede ca o tipografie, dar după patruzeci de ani în domeniul vânzărilor de cărți, el a putut să ofere clienților săi atât manuscrise de lux, la comandă, cu orice ar dori să posede, cât și cărți la mâna a doua mai puțin costisitoare și versiuni mai ieftine. copiat pe hârtie. În 1469, un cărturar din Genova a subliniat ceea ce, fără îndoială, simțeau toți clienții lui Vespasiano, că „regele vânzătorilor de cărți din lume” putea găsi cu ușurință toate lucrările pe care le dorea. Dacă tipografii precum Cennini și Johannes din Mainz au căzut din cauza faptului că au supraprodus lucrări pentru care exista doar o piață limitată, Vespasiano a reușit pentru că și-a asamblat majoritatea manuscriselor special la cererea clienților săi. Cei care doresc să găsească copii ale clasicilor greci sau latini le-ar putea procura cu ușurință de la Vespasiano, asigurați atât de frumusețea, cât și de acuratețea produsului final.

Publicul care cumpără cărți al lui Vespasiano a fost atât de bine deservit de echipa sa de cărturari și iluminatori, încât necesitatea și utilitatea tiparului – ca să nu mai vorbim de viabilitatea ei economică – trebuie să fi fost mai puțin evidente pentru ei decât a fost, de exemplu, la Mainz sau la Venetia. . Înființarea unei tipografii presupunea, după cum descoperiseră Cennini și alții, o cheltuială substanțială de capital și acceptarea unui mare risc. Este posibil ca faimoșii negustori florentini isteți să fi gândit bine să-și

investească surplusul de capital în întreprinderea precară a unei tipografii dintr-un oraș dominat de activitățile regelui vânzătorilor de cărți ale lumii. Amploarea și extinderea afacerii lui Vespasiano ar putea chiar să explice de ce nicio tipografie nu a apărut în orașele din apropiere, cum ar fi Pisa (în ciuda universității sale), Lucca, Siena, Arezzo și Volterra.

Unii florentini ar fi putut considera tipărirea ca o inovație străină (de unde „reinventarea”) a lui Cennini, care a produs un produs inferior atât din punct de vedere estetic, cât și – după cum credea Poliziano – acuratețea textuală. Vespasiano a susținut că nicio carte tipărită nu ar putea vreodată să egaleze frumusețea și calitatea unui manuscris copiat de un scrib precum Gherardo del Ciriagio și iluminat de un artist cu priceperea lui Francesco del Chierico. Cărțile pe care le pregătea pentru biblioteca din Urbino erau un exemplu. În această bibliotecă, a scris el, toate cărțile erau de cea mai bună calitate, toate erau iluminate elegant, toate erau pe pergament și toate erau perfecte și complete, fără nicio pagină lipsă. Și toate au fost, aşa cum s-a lăudat, „scrise de mână, pentru că un volum tipărit i-ar fi fost rușine să fie printre ei”. Sau, aşa cum a scris un poet în semn de laudă pentru colecția lui Federico, aceste cărți nu fuseseră tipărite cu litere mici care să se estompeze în curând, ci mai degrabă au fost „pictate” de o mână pricepută. Cartea manuscrisului a fost, cu alte cuvinte, nu numai mai frumoasă, ci și mai durabilă decât una tipărită.

Cel puțin patru cărți tipărite și-ar găsi drumul în magnifica bibliotecă a lui Federico. Cu toate acestea, ducele pare să fi împărtășit disprețul lui Vespasiano pentru cărțile tipărite, deoarece acestor lucrări nu li s-a permis un loc printre manuscrisele sale prețuite. Mai degrabă, ei au fost păstrați într-o cameră diferită, una în care se stocau codicele care așteptau legarea și manuscrisele incomplete destinate copierii. Având în vedere această locație, s-ar putea să fi fost cărți pe care Federico a intenționat să le facă de inginerie inversă și să le transforme în manuscrise.

Cel puțin un savant din Florența, Marsilio Ficino, a fost pregătit să îmbrățișeze noua tehnologie a tipăririi. Reputația lui Ficino crescuse de la moartea lui Cosimo de' Medici cu o duzină de ani mai devreme. Fusese hirotonit preot în 1473, dar talentele sale unice au fost la fel de larg și prolific distribuite ca întotdeauna. El a continuat să-și cânte lira și să cânte

imnuri și să susțină prelegeri despre Platon în casa sa din Careggi și în mănăstirea Santa Maria degli Angeli din Florența. El a pretins că poate înțelege „limbajul îngerilor”, care i-au vorbit în profetii când i-a vizitat în rai, la care a fost transportat de spirite. A făcut și exorcisme și, într-o ocazie, a alungat un demon din casa cizmarului său.

În timpul hirotoniei sale în 1473, Ficino și-a finalizat ultima lucrare, *Despre religia creștină*. Acest tratat a repetat multe dintre temele preferate ale lui Ficino, cum ar fi lanțul de teologi care merg de la Hermes Trismegistus și Moise până la Platon și creștinism. Dacă acesta din urmă era în pericol de a declina într-un ritual gol într-o Epocă a Fierului vacuă din punct de vedere spiritual, o nouă Epocă de Aur era așteptată cu revenirea anticipată a unui rege-filosof după modelul lui Hermes sau Moise - cineva care ar putea uni sub comanda sa atât cele spirituale, și lumile politice. Fără îndoială că Ficino a avut în vedere dedicatorul tratatului său, Lorenzo de' Medici.

Ficino petrecuse mult timp curându-l pe Lorenzo într-o competiție acerbă pentru patronaj cu Luigi Pulci, liderul unei bande de tineri aristocrați (mama lui Pulci era un Bard) care începuse să se adune în jurul lui Lorenzo în anii 1460, întâlnindu-se sub Acoperișul pizanilor. . Ficino și Pulci erau doi opuși care luptau pentru sufletul lui Lorenzo. Ficino era savant și evlavios, Pulci (cunoscut sub numele de Gigi) scandalos de scandalos, faimos pentru insultele, invectiva și umorul sarcastic; avea și o pasiune neînroșită pentru taverne, bordeluri și magia neagră. Și-a respectat numele de familie (Pulci înseamnă „purici”) – un parazit nebunește de iritant. Așa cum s-a plâns frenetic un florentin într-o scrisoare către Lorenzo: „Gigi este enervant, Gigi are o limbă proastă, Gigi este nebun, Gigi este arogant, Gigi răspândește scandal, Gigi are o mie de greșeli.” Ficino a triumfat când Gigi a scris o serie de sonete disprețuind pelerinii, miracolele, predicatorii și doctrina nemuririi sufletului – și, făcând astfel, a declarat Ficino, s-a făcut „odios lui Dumnezeu” din cauza „limbii și condeiului său otrăvitor”. .” A fost condamnat în mod corespunzător de la amvon și a sărit din cercul interior fermecat al lui Lorenzo, asupra căruia, cel puțin pentru moment, avea să prezideze Ficino.

În 1475, Ficino a decis să imprime *Despre religia creștină*. Deși nici Bernardo Cennini, nici Johannes din Mainz nu erau încă activi, Ficino a reușit să găsească o tipografie care începea recent în Florența. A fost un

imigrant din Breslau în Silezia (Wrocław în Polonia modernă) cunoscut din colofonii săi drept „Nicolaus Laurentii, Alamanus”, deși diverse documente îl italianizează drept Niccolò di Lorenzo, Niccolò Tedesco și, uneori, Niccolò della Magna (o corupție a lui „Alamanus”. ”—referirea la presupusele sale origini germane). Lumea anglofonă îl numește adesea Nicolae de Breslau.

Nicholas pare să fi ajuns în Florența la mijlocul anilor 1460 după ce se pare că lucra în comerțul cu cărți în Silezia. Niccol La începutul carierei sale a lucrat ca scrib sau caligraf, eventual în asociere cu un scriptorium la o mănăstire din Breslau. La începutul anilor 1470 a servit ca consultant itineran pentru tipografii începători, călătorind în locuri precum Mantua și Lendinara, un orășel la douăzeci și cinci de mile sud-vest de Padova, unde în 1471 documentele îl descriau drept „Niccol. A continuat să lucreze ca un scrib și iluminator, inclusiv pentru Lorenzo de' Medici. Două manuscrise Ptolemeu din colecția lui Lorenzo anunță că au fost inscripționate „de mâna lui Niccol — un bun indiciu atât al preferinței lui Lorenzo pentru manuscrise, cât și al hibridizării pașnice a profesiilor de scrib și tipar. Tatăl lui Machiavelli, Bernardo, un iubitor de carte, numit „Niccolò Tedesco, preot și astrolog”, deși prin anii 1470, preot sau nu, el a avut un fiu, pe nume Gianni.ò Tedesco, compozitor în arta tipăririi cărților.”ò Tedesco”

Nicolae nu a făcut o slujbă specială sau profesionistă în Despre religia creștină. În ciuda reputației sale de „compozitor în arta tipăririi cărților”, lipsa de experiență a lui Nicholas este dezvăluită de faptul că nu a folosit pagina de titlu sau colofon, nici semnături, paginare sau anteturi. Mai mult, o pagină a fost tipărită de două ori, iar erorile de tipar sunt găsite peste tot. Într-un singur loc, litera n este chiar tipărită cu susul în jos. Copiile care au supraviețuit dezvăluie numeroase note și corecții interliniare - cele mai multe de către Ficino însuși. Publicația a marcat totuși momentul în care unul dintre cei mai importanți intelectuali ai Florenței a ales să-și distribuie opera pe suport tipărit.

Capitolul 21

La Sfântul Iacob de Ripoli

Nicolae de Breslau nu a fost singurul tipograf care a creat un magazin în Florența. În același lună în care a fost publicată ediția sa latină a cărții Despre religia creștină a lui Marsilio Ficino, în noiembrie 1476, o altă lucrare a apărut de asemenea dintr-o presă florentină. Considerabil mai modest decât opera lui Ficino, a fost atât de ieftină și efemeră, încât nici o carte nu a supraviețuit din tirajul de patru sute de exemplare. Era un Donatus, una dintre gramaticile latine destinate utilizării în școli. Mai degrabă decât un imigrant german, presa era administrată de o pereche de călugări italieni cu sediul într-o mănăstire dominicană de la marginea orașului.

Această mănăstire, San Jacopo di Ripoli, găzduia o comunitate de patruzeci și șapte de călugăriți dominicane. Se afla la marginea de vest a Florenței, în Via della Scala, aproape de Porta al Prato și la zece minute de mers pe jos de marea bazilică dominicană Santa Maria Novella. Ocupase aici încă din 1292, când violența și războiul din mediul rural le-au forțat pe călugăriți să-și părăsească casa la trei mile în afara Florenței, în cătunul Ripoli, și să se refugieze în zidurile orașului. Aici călugărițele au fost sechestrare în siguranță într-un complex întins complet înconjurat de ziduri. A lor a devenit rapid cea mai populată mănăstire din Florența, adăpostind peste o sută de surori până în 1300 și lăudându-se cu un crucifix uriaș din lemn pictat de marele Cimabue și cu o serie de fresce care prezintă scene din viața Fecioarei Maria.

Numărul de la mănăstire a scăzut catastrofal odată cu Moartea Neagră din 1348, când toate călugărițele, cu excepția a trei, au murit din cauza ciumei. Comunitatea s-a străduit să ajungă la o populație de douăzeci de călugăriți în deceniile următoare, chiar și atunci când suma „zestrei spirituale” – suma pe care o familie a plătit-o mănăstirii pentru a-și lua fiica drept „mireasă din puțin mai mult de 10% din familia Florenței”. populația feminină care a intrat în mănăstiri, marea majoritate, până la 80 la sută,

provinea din familiile mai bogate ale orașului. a lui Hristos” —a fost redusă cu generozitate. San Jacopo a fost, cel puțin, una dintre cele mai bogate mănăstiri ale orașului, atrăgând câteva fiice din cele mai distinse familii din Florența. Astfel de familii ar putea fi nevoie să plătească 2.000 de florini pentru zestrea unei fiice și, prin urmare, căsătoria fetei cu Hristos — pentru care zestrea nu costa decât o zecime din media plătită pentru un soț florentin — avea sens economic, mai ales pentru un tată cu mai multe fiice. .

Detaliu din „Vedere în lanț” a Florenței de Cosimo Rosselli care arată cartierul San Jacopo di Ripoli.

O mănăstire nu era doar un loc de rugăciune și izolare. A funcționat, de asemenea, ca o întreprindere de afaceri — și, în cazul San Jacopo di Ripoli, una înfloritoare ale cărei active au fost consolidate în mod constant de-a lungul secolului precedent prin investiții perspicace, mai ales în proprietate. În anii 1470, mănăstirea deținea aproximativ zece case în Florența pe care le-a închiriat unei varietăți de chiriași, inclusiv lucrători de lână, un măcelar, un ferăstrău, un muncitor la cuptor și un vânzător de pui. Deținea un atelier închiriat unui negustor de in, două mori, nouă ferme, precum și diverse câmpuri, livezi și vii împrăștiate în mediul rural. Portofoliul impresionant includea un iaz cu anghile — anghilele erau o hrană de lux — și o turmă de

porci. Chiriașii și-au plătit chiria nu numai în numerar, ci și în găini, gâște, lemne de foc și mănuuchiuri de paie.

Omul însărcinat cu supravegherea acestor diverse activități a fost un călugăr dominican pe nume Domenico da Pistoia. Fra Domenico fusese numit procurator în 1474, un rol care îi dădea controlul asupra afacerilor comerciale ale San Jacopo. Aproape nimic nu se știe despre viața sa anteroară în afară de faptul că, evident, a venit din Pistoia și a slujit în diferite funcții, inclusiv de procurator, în mănăstirea San Domenico din Fiesole (care cu câteva decenii mai devreme lansase cariera religioasă și artistică a lui Fra. Angelico). Fra Domenico era în mod clar un om de afaceri practic și eficient. Sarcinile sale la San Jacopo includeau negocierea cu diferiții chiriași ai mănăstirii, precum și tratarea cu toți cei implicați în afacerile sale comerciale - de la episcopi la zidari și porci. La scurt timp după sosirea la San Jacopo, s-a angajat într-un proiect de construcție ambițios, transformarea unui vechi hambar de lângă mănăstire într-o pereche de case care să fie folosite ca proprietăți de închiriere. Întreprinderea l-a văzut cum comandă în vrac cărămizi, plăci și var și a aranjat ferestre, jgheaburi și o fântână. Toate tranzacțiile pe care le-a consemnat cu respect în mercantesca lui zdrobită, scrisul de mâna răvășit folosit de comercianții florentini.

Fra Domenico a mai decis ca mănăstirea să investească într-o altă afacere: o tipografie. Ce experiență a avut, dacă este deloc, este un mister. Era puțin probabil să fi deslușit de unul singur complexitatea unei tipografii, aşa cum susținea Bernardo Cennini că a făcut-o. Timpul petrecut la Pistoia și Fiesole, dintre care niciunul nu avea presă, nu ar fi putut oferi nicio expunere la aspectele tehnice ale procesului.

Cu toate acestea, fra Domenico trebuie să fi știut ceva despre compunerea și pregătirea cărților. A lucrat uneori ca scrib. La scurt timp după sosirea în Florența, s-ar putea să fi intrat în contact fie cu Bernardo Cennini, fie cu unul dintre germanii care copiază nu texte religioase, ci, mai degrabă, manuscrise ale operelor lui Cicero. În orice caz, în 1476 fra Domenico a devenit unul dintre numeroșii căturari care și-au întors mâna de la stilou la tipar.

În primul rând, Fra Domenico trebuia să achiziționeze sau să fabrice o presă cu toate părțile sale de lucru și să se furnizeze cu alte echipamente, cum ar fi matrice și tip.

Presa însăși poate să fi fost printre cele mai mici cheltuieli ale sale. Materialele pentru fabricarea unei prese - lungimile de lemn, fusul, piatra de presare - ar fi costat aproximativ cinci florini, în timp ce o presă uzată putea fi achiziționată pentru aproximativ aceeași sumă. Fra Domenico poate să-și fi cumpărat presa la mâna a doua de la unul dintre germani, cum ar fi Johannes de Mainz, care și-a încetat activitatea după tipărirea lucrărilor lui Boccaccio și Petrarh. De fapt, la câteva luni după tipărirea lui, El a negociat, aşadar, să cumpere matricele lui Johannes, din care își va arunca propriile scrisori. Neamțul căzuse în mod evident în vremuri grele: și-a schimbat setul de „scrisori în stil antic” cu un bushel de grâu și o pereche de pantofi. Donatus Fra Domenico și-a dat seama că trebuie să-și îmbunătățească calitatea tipului său, sau ceea ce el numea „abbici” lui sau ABC.

Ca orice tipar start-up, și Fra Domenico trebuia să strângă fonduri pentru întreprinderea sa, vreo treizeci și cinci sau patruzeci de florini. Cheltuielile sale au inclus un mic cuptor pentru tipul de topire și o oală pentru turnarea metalului topit în matrice. A cumpărat unelte precum nicovale, pile, burghie, pietre de smirghel și o menghină, împreună cu diferitele ingrediente pentru cerneala sa. Poate că hârtia era mai ieftină decât pergamantul, dar a reprezentat totuși cea mai mare cheltuială a lui. Două rame, sau o mie de coli de hârtie de cancelarie, cea mai mică dimensiune (aproximativ $12'' \times 18''$), costă aproape un florin. Prin urmare, imprimarea a 250 de exemplare ale unei cărți lungi de o sută de pagini ar fi necesitat douăzeci și cinci de rame de hârtie, sau o cheltuială de peste doisprezece florini, aproximativ o treime din costurile sale totale de pornire.

La fel ca toate tipografiile timpurii, Fra Domenico trebuia să fie plin de resurse în strângerea de capital. A procedat printr-o varietate de mijloace: împrumuturi, a S-a bucurat de relații mult mai fericite cu preotul-mărturisitor de la San Jacopo di Ripoli, Fra Piero di Salvatore da Pisa. Fra Piero a donat banii pe care i-a câștigat din oficierea de Liturghii pentru călugărițe, precum și banii pe care i-a primit din biroul său de camerlan al Ospedale della Scala. El a servit ca partener al lui Fra Domenico în întreprindere, deși experiența pe care a avut-o este, de asemenea, un mister.

Parteneriat finanțiar și donații mici. Priora din San Jacopo di Ripoli, sora Agnesa, i-a împrumutat douăzeci de florini, în timp ce o femeie de la spitalul de alături, Ospedale della Scala, una Mona Margherita, i-a prelungit încă trei. În tradiția primelor tipografi italiene, a luat un partener de afaceri, un susținător finanțiar (despre care nu se știe aproape nimic) pe nume Don Ippolito. Și în tradiția primelor tipografi italiene, cei doi parteneri au căzut rapid. Detaliile disputei s-au pierdut, dar problema era atât de gravă încât trebuia soluționată – în cele din urmă în favoarea lui Don Ippolito – de către un reprezentant al arhiepiscopului Florenței. „Lui Don Ippolito”, se citi relatarea concisă a Fra Domenico, „un florin, aşa cum a poruncit de vicarul arhiepiscopului”.

Una dintre celelalte cheltuieli ale fratelui Domenico a fost forța de muncă – salariile pentru muncitorii care ajutau la operarea presei. Trei sau patru muncitori erau întotdeauna necesari, inclusiv un număr cu aptitudini specializate. Era nevoie de cineva, în primul rând, care să stabilească tipul, adică să aleagă „abbici” din cutia de lemn în care erau ținute (cu majuscule în partea de sus — de aici „majuscule” și „minuscule”) și să compună pagina. Această cutie, pe care Fra Domenico a comandat-o de la un tâmplar pe nume Francesco, conținea nu numai întregul alfabet, atât cu litere mari, cât și minuscule, ci și toate semnele de punctuație și alte caractere tipografice, inclusiv mici blocuri de caractere goale pentru spațiile dintre cuvinte. Prin urmare, carcasa de tipărire prezenta până la o sută de compartimente, fiecare umplut cu cel puțin o duzină de bucăți de caractere, cu mult mai multe pentru litere precum e și i, fiecare dintre acestea putând apărea cu ușurință de o sută de ori pe o singură pagină. Cea mai veche descriere cunoscută a tipăririi – scrisoarea menționată mai sus din 1534 – susținea că literele erau „aranjate în cutiile lor conform alfabetului”, ceea ce sugerează că compartimentele se desfășurau consecutiv de la A la Z. Cu toate acestea, aceeași scrisoare a subliniat nevoia de viteză și acuratețe, și astfel majoritatea cazurilor tip ar fi fost cu siguranță așezate ergonomic.

Compozitorul sau compozitorul, aşa cum era cunoscut, pregătea tipul dintr-un text de copiere sau un exemplar, ale cărui pagini, scoase de la legare, erau fixate deasupra carcasei într-un suport vertical. Acest aparat, cunoscut sub numele de vizioriu, avea un glisor linie cu linie pentru a-l ajuta pe scriitor să-și păstreze locul, în timp ce ridică privirea în sus de la carcăsa la textul copiei. Și-a așezat tipul pe un baston de compoziție, un

instrument de mână ajustat la lățimea paginii de tipărit. Deoarece literele metalice au fost inversate, era nevoie de vigilență, deoarece anumite piese de tipare, cum ar fi b și d sau p și q, puteau deveni cu ușurință confuze (deci „ai grijă de p și q”). Mai mult, este posibil ca o piesă de tip să fi fost înlocuită în compartimentul greșit sau litere precum u și n amestecate. Terminațiile de rând trebuiau „justificate” cu ajutorul silabei sau spațierea atentă – pentru cea din urmă, compozitorul folosea „slugs”, bucăți goale de tipar plasate între cuvinte. La dificultățile tipatorului s-a adăugat și faptul că nu numai piesele de metal erau înapoiate, ci și cuvintele și propozițiile trebuiau adăugate pe bastonul de compunere cu susul în jos.

Compozitorul a transferat apoi tipul într-o tavă de metal, cunoscută mai târziu în engleză ca o galeră, datorită asemănării sale cu nava cu cocă mică. El a repetat acest proces, umplând stick-ul de compoziție cu text și apoi glisând tipul pe bucătărie până când a fost setată o pagină întreagă. Această bucătărie avea să fie asigurată cu o sfoară și apoi pusă deoparte, în timp ce scriitorul începea să pregătească următoarea bucătărie. Au fost necesare mai multe bucătării simultan, deoarece toate cărțile erau realizate prin tipărire mai multor blocuri de text împreună pe o coală mare de hârtie pe care apoi imprimanta o plia, uneori de mai multe ori, în funcție de dimensiunea volumului. Pentru un folio, hârtia era pliată o dată la mijloc, dând două foi sau patru pagini tipărite, față și spate. Într-un quarto hârtia a fost îndoită de două ori, producând patru foi („quarto” vine din latinescul quartus, adică o patra) și un total de opt pagini, față și spate. Un octavo (din octavus, o optime) necesita trei pliuri pentru a da opt foi sau șaisprezece pagini de text.

Pentru un folio, tipografiatorul a compus patru galere, câte două pentru fiecare parte a hârtiei. Ordinea și dispunerea acestor galere - procesul cunoscut sub numele de imposizione (impunere) - trebuia să fie astfel încât paginile să ruleze în ordinea corectă odată ce hârtia a fost pliată și tăiată. De exemplu, dacă paginile 1 și 2 ar fi tipărite pe o parte a hârtiei și 3 și 4 pe cealaltă parte - aşa cum ar părea firesc - rezultatul final ar fi un aranjament prin care paginile 1 și 4 au împărțit față și spatele aceleiași foi. , făcând imposibilă paginarea ordonată. În schimb, paginile 1 și 4 trebuiau tipărite pe o față, față în față, paginile 2 și 3 pe verso. Imposizione pentru un quarto a fost și mai complexă. Era nevoie de patru galere pentru fiecare parte a hârtiei, fiecare poziționată cu grijă în raport cu celelalte, astfel încât secvența corectă a fost dezvăluită odată ce hârtia a fost pliată de două ori și

apoi tăiată. Această operațiune presupunea ca paginile 1 și 8 să ocupe jumătate dintr-o pagină, paginile 4 și 5 cealaltă jumătate, deși cu susul în jos în raport cu 1 și 8, marginile de sus ale textelor lor aliniate cu mijlocul paginii. Nu e de mirare că foarte ocazional pagini cu susul în jos apăreau în cărțile tipărite timpurii.

Odată ce galerele pentru o foaie întreagă au fost ordonate corect, compozitorul le-a fixat într-un cadru dreptunghiular cunoscut sub numele de goană, care, împreună cu galerele de tip, a devenit cunoscut sub numele de formă. Compozitorul a plasat forma într-o cutie de lemn de mică adâncime, cunoscută mai târziu în engleză, cu o notă de macabru, ca sicriul. Un capăt al sicriului era articulat de timpano (timpan), un cadru de fier acoperit cu pergament al cărui capăt opus era articulat de un al doilea cadru cunoscut sub numele de fraschetta (frisket), realizat fie din pergament, fie din hârtie grea. Foaia de hârtie a fost umezită cu o cărpă umedă, pentru a absorbi mai bine cerneala, apoi a fost pusă pe patul timpanului. Frichetul – care avea ferestre decupate – a fost apoi închis peste el.

În acest moment cei doi presari (torcolieri) au preluat operațiunea. Unul era bătător (battitore), celălalt tragătorul (tiratore). Bătătorul încheia literele blocate în formă cu o pereche de bile de cerneală, mânunchiuri de lână îmbrăcate în piele și fixate cu un mâner de lemn. El a fost numit bătător pentru că, după ce a frecat suprafetele bilelor cu cerneală împreună pentru a obține aceeași cantitate pe fiecare, le-a lovit în mod repetat peste formă într-o mișcare de balansare, acoperind suprafetele tuturor literelor uniform cu cerneală. De asemenea, trebuia să aibă grijă să nu doboare piesele de tip din formă și, dacă făcea aşa, să le înlocuiască corect. Odată ce a terminat cu bilele de cerneală pentru zi, le-a înmuiat peste noapte în urină, astfel încât învelișurile de piele să rămână suple și netede.

La rândul său, Fra Domenico și-a amestecat cerneala dintr-o varietate de ingrediente, inclusiv ulei de in și diverse rășini, lacuri, terebentină, smoală și negru de lampă - o rețetă pe care ar fi putut-o învăța doar de la cineva instruit în artă. Găsirea rețetei de cerneală potrivită pentru tipărire pe caractere mobile a fost una dintre marile realizări ale lui Gutenberg. Cerneala pe bază de apă folosită de scriitori era mult prea subțire pentru a fi folosită într-o presă, ceea ce a cerut o vâscozitate mai mare, astfel încât cerneala să nu se spele pur și simplu peste tip. Gutenberg a inventat o cerneală pe bază de ulei, amestecând negru de lampă cu ulei de in,

ingredientul pe care de câteva decenii – întâmplător sau nu – pictorii din Europa de Nord îl foloseau pentru a-și suspenda pigmenții. El a introdus, de asemenea, cupru și plumb în amestecurile sale, ceea ce a ajutat la producerea celebrului negru lucios al Biblioilor sale.

Odată ce formularul a fost cu cerneală corect de către bătător, literele erau gata pentru imprimare. Aspectele pur mecanice ale presei au fost cel mai puțin roman din sistemul lui Gutenberg. Vechii romani zdrobeau strugurii pentru vin cu teascuri de lemn care exercitau presiune cu ajutorul suruburilor de lemn; o frescă de la un atelier de vopsitorie din Pompei arată o presă cu șuruburi pentru pâslă și pânză. Conceptul și mecanismele sale erau ușor de adaptat tipăririi. Pistonul care zdrobea strugurii sau pânza a devenit placa plată, cunoscută sub denumirea de plată, care apăsa hârtia pe suprafața cerneală a formularului atunci când extractorul învârtea șurubul. El a coborât platanul trăgând o bară orizontală pe un ax conectat la șurub, lăsând platanul apăsat de timpan pentru câteva secunde înainte de a-l ridica împingând bara înapoi în poziția inițială. După ce timpanul și frichetul au fost ridicate cu un slurp lipicios, imprimanta a îndepărtat foaia de hârtie cu amprentele ei cu cerneală. Această primă „dovadă” a fost verificată cu atenție pentru erori, uneori chiar de autor – un proces pe care un autor l-a plâns mai târziu drept „această muncă devorantă și nedemnă de a corecta personaje”. Ajustările necesare au fost făcute tipului înainte ca, în final, să fie luate sute de printuri. Formularul a fost demontat și componentele sale pătate de cerneală curățate și apoi înlocuite cu grija în compartimentele lor, gata de reutilizare. Frunzele au fost atârnate pe o sfoară și lăsate să se usuce (mai degrabă ca fotografiile care se dezvoltau într-o cameră întunecată) până când, când a venit momentul, următoarea față a venit să fie tipărită.

Fra Domenico a plătit salarii lunare celor doi angajați de la presa sa, o pereche de frați pe nume Matteo și Giovanni Ferretti, pe care probabil au acționat ca bătători și tragători, dar ar fi putut oferi și know-how bazat pe experiența anterioară cu o mașină de tipar. Ar fi putut lucra și ca compozitori în stadiile incipiente. Cu toate acestea, fra Domenico a găsit curând și alți muncitori capabili să îndeplinească această sarcină vitală, solicitantă, dar adesea plăcătoare, care necesita răbdare, concentrare și dexteritate manuală: călugărițele din San Jacopo di Ripoli. el numea pur și simplu „muncitorii noștri”.

Aut mas aut murus, după cum spunea zicala: „un soț sau un zid” – adică o mănăstire. Acestea erau alegerile pentru o femeie, sau mai degrabă pentru o fată, pentru că la șaisprezece sau șaptesprezece ani majoritatea fetelor din Florența fie se căsătoriseră, fie intraseră într-o mănăstire. Uneori, fetele erau închise mult mai devreme: în 1450 San Jacopo di Ripoli a acceptat o copilă de trei ani pe nume Marietta, fiica unui anume Jacopo Bellaci.

Existau soarte mai rele pentru o fată decât să-și petreacă zilele în spatele unui zid de mănăstire, mai ales că majoritatea femeilor din Florența, chiar și femeile căsătorite, se bucurau de libertăți extrem de limitate. Predicatorii au susținut-o pe Fecioara Maria ca un exemplu al modului în care toate femeile, nu doar călugărițele, ar trebui să fie închise de societate. „Să vorbim despre locul unde îngerul a găsit-o pe Fecioara”, a declarat franciscanul Bernardino din Siena într-una dintre predicile sale. „Unde crezi că era? La ferestre sau te impeli într-un alt fel de vanitate? Oh nu! A fost încisă într-o cameră, citind, ca să vă dau un exemplu, fetelor, ca să nu fiți niciodată tentate să rămâneți nici la ușă, nici la fereastră, ci să rămâneți în casă, recitând Ave Maria și Părinții Noștri.” Un arhiepiscop al Florenței, Antonino, a scris, de asemenea, că femeile „nu trebuie să sară în piață, nici să stea să spună povesti și să murmurească în prag, nici să vorbească la fereastră”. Ar trebui să pună piciorul afară, a declarat el, doar pentru a merge la biserică. Chiar și aici femeile erau segregate: catedrala Santa Maria del Fiore, de exemplu, prezenta o pânză grosieră care le separa, atât fizic, cât și vizual, de bărbați.

A renunța la un soț nu a fost neapărat atât de greu. Destul de femei din Florența au fost victimizate de soții lor violenti sau lipsiți de treabă (un predicator a trebuit să-i implore pe soți să nu-și bată soțiile când erau însărcinate) că și-au căutat refugiu. Mireasa lui – ceea ce însemna că ar putea deveni văduvă cu ușurință la douăzeci și cinci sau treizeci de ani, după care, aşa cum a subliniat un predicator, era de așteptat să „meargă foarte mult voalată”. Și dacă căsătoria despărțea o fată de familia ei, într-o mănăstire se alătură adesea surorilor, verișoarelor sau mătușilor ei. O treime dintre călugărițele din San Jacopo di Ripoli erau rude de sânge, iar când micuța Marietta a intrat în mănăstire s-a reunit cu sora ei mai mare Tommasa în instituții pentru malmaritate, „prost căsătorită”. Căsătoriile din Florența erau rareori potriviri de dragoste. Părinții unei fete au ales și, prin zestre, l-au plătit pentru soțul ei, care era în general interesat de

recompensele financiare și nu de recompensele sentimentale ale căsătoriei. Pe lângă mărimea zestrei ei, se preocupă de mărimea șoldurilor ei, pentru că își dorea copii, cu cât mai mulți, cu atât mai bine. (O femeie pe nume Cecca, soția unui anume Antonio Masi, și-a îndeplinit din plin îndatoririle dând naștere a treizeci și șase de copii.)

Ceremonia de acoperire a voalului unei călugărițe florentine.

O fată care lua vălul va fi escortată la mănăstire de rudele care îi plăteau zestrea spirituală. Priora a binecuvântat obiceiul fetei și și-a drapat un văl peste cap înainte de a-și pune un inel pe deget, o aluzie evidentă la o căsătorie seculară. Într-o indicație clară a noii sale vieți – și a rupturii cu vechiul ei sine – ea a primit un nume ales pentru ea de mănăstire, unul menit să invoce patronajul ceresc. În timp, luni sau poate chiar ani mai

târziu, ea și-a luat jurăminte, depunând jurământul de săracie, castitate și ascultare, precum și respectarea regulilor ordinului ei. Familia ei ar putea organiza o mică sărbătoare cu această ocazie, oferind cadouri de vin și lumânări mănăstirii – pentru că acest ritual era o ocazie socială și, pentru rude, un moment de mândrie care trebuia respectat și prețuit.

Unul dintre primele lucruri pe care le făcea o fată la intrarea într-o mănăstire a fost să renunțe la toate bunurile ei lumești. O carte de reguli pentru călugărițe sublinia că fetele trebuie să-și predea „toate lucrurile, oricât de mici”. Mănăstirea s-a angajat să le asigure nevoile pentru tot restul vieții – hrană, îmbrăcăminte, mobilier, lenjerie de pat. O mănăstire prosperă precum San Jacopo di Ripoli nu a fost lipsită de confort. Călugărițele îmbrăcau pelerine căptușite cu blană în timpul iernii și ocupau sălile comune încălzite cu braze. Oricui se imbolnavea i se permiteau tratatii și delicatessen speciale, chiar și carne.

Călugări dominicani au ieșit printre oameni, predicând în piețe și cerând pomană. Călugărițele dominicane, în schimb, trăiau complet retrase din lume, interzise să interacționeze cu publicul sau chiar să părăsească mănăstirea. Ei aveau într-adevăr un loc special în societatea de care au fost închiși: acela de a se ruga pentru succesul călugărilor, precum și pentru siguranță și bunăstarea guvernului și a orașului. Se credea că rugăciunile călugărițelor erau mai eficiente decât cele ale oamenilor obișnuiți – mai utile orașului, aşa cum se lăuda cândva o călugăriță florentină, „decât două mii de cai”.

Călugărițele au servit și intereselor economice ale orașului. Călugărițele florentine au brodat și tricotat, au făcut panglici, fire, perne și poșete, au pregătit preparate din plante și au primit fete tinere vulnerabile ca pensionare. Cei mai buni ochelari de vedere din Europa puteau fi obținuți de la călugărițele benedictine de la Santa Brigida al Paradiso. Una dintre industriile practicate la San Jacopo di Ripoli era fabricarea firului de aur, o sarcină delicată care presupunea înfășurarea fâșilor de foiță de aur în jurul firului de mătase care era ţesut într-un fel de superb brocart dat cadou lui Federico da Montefeltro în 1472. Deși se presupunea că profiturile din aceste întreprinderi mergeau către mănăstire, călugărițelor li se permitea adesea să păstreze măcar o parte din bani pentru ei însăși. Mai mult de

jumătate dintre surorile de la San Jacopo di Ripoli se bucurau de venituri private din surse externe, chiar în afara Florenței.

Aceste fluxuri de venituri private au fost esențiale pentru menținerea instituției viabile din punct de vedere finanțiar și a călugărițelor numite confortabil. Veniturile călugărițelor de la San Jacopo di Ripoli s-au dovedit vitale și pentru tipografia lui Fra Domenico: el a profitat de ele pentru a-și finanța noul proiect. Nu numai că a împrumutat suma substanțială de douăzeci de florini de la sora Agnesa, dar, pentru a cumpăra matricele de la Johannes de Mainz, a apelat la o altă călugăriță, sora Gostanza, să-i ofere bushelul de grâu pentru a hrăni neamțul sărac.

Un alt mod în care călugărițele din toată Europa câștigau bani pentru ele însele și pentru mănăstirile lor a fost lucrând ca cărturari și iluminatori. Călugărițele dominicane au fost deosebit de prolifice și, de-a lungul anilor 1400, San Jacopo di Ripoli a fost casa a ceea ce istoricul Sharon Strocchia a numit „un scriptorium înfloritor”. Asemenea călugărițelor din celelalte mănăstiri, surorile copiau sau decorau cărți liturgice în principal pentru uzul propriu sau pentru cel al bazilicii dominicane din apropiere Santa Maria Novella, deși ocazional produceau lucrări pentru clienții din afara mănăstirii. Mulțumită lui Fra Domenico, aceste călugărițe erau, la fel ca mulți alți cărturari din Europa, pe cale să-și transforme mâinile de la gâscă la bețișoare de compozиție.

Capitolul 22

O inversare a norocului

Până în 1476, Vespasiano vindea manuscrise în Strada Vândătorilor de cărți de mai bine de patruzeci de ani. Vechi prieteni și mentori – precum Niccolò Niccoli, Cosimo de' Medici, Cardinal Cesarini, Giannozzo Manetti, Tommaso Parentucelli – au dispărut de mult. Unii dintre cei mai buni clienți ai săi, de asemenea, erau morți. John Tiptoft, ducele de Worcester, își pierduse capul la Londra în 1470. Andrew Holes a murit în același an, deși mai pașnic printre biblioteca sa de cărți într-o casă frumoasă la umbra Catedralei Salisbury. Borsone d'Este a murit în castelul său din Ferrara în vara anului 1471, iar cardinalul Jouffroy la abația sa din Franța în 1473. Alessandro Sforza a murit și el în 1473: a căzut de la o fereastră a palatului său, și-a rupt coastele, și-a perforat un plămân, și a cedat la pneumonie.

De o tristețe deosebită pentru Vespasiano fusese soarta lui Janus Pannonius. În 1459, Tânărul poet și cărturar a devenit episcop de P. Era un aliat apropiat al regelui maghiar, Matthias Corvin, dar după ce a complotat împotriva lui în 1472 — s-a opus propunerilor de conciliere ale lui Matia lui Mehmed al II-lea — a fugit la Veneția doar pentru a se îmbolnăvi după refugiindu-se la un castel de lângă Zagreb. După cum a consegnat cu tristețe Vespasiano, el „a murit într-o mare mizerie” la vîrstă de treizeci și șapte de ani. Și-a compus propriul epitaf: „Aici zace Ianus, primul care a adus muzele îmbrăcate cu lauri de pe înălțimile Muntelui Helicon pe malurile Dunării.” Eș și unul dintre cei mai puternici oameni din Ungaria, care, după splendorile al Italiei, el a deplâns drept „țara asta barbară”.

Vespasiano mai avea clienți importanți, precum ducele de Urbino. În Pesaro, Costanzo Sforza și-a înlocuit tatăl, Alessandro, deoarece Vespasiano a continuat să lucreze atât pentru regele Ferrante, cât și pentru fiul său, Ducele Alfonso. El a produs recent pentru Alfonso un manuscris al conducătorului lui Claudio Ptolemeu. Tânărul a fost, potrivit lui Vespasiano, „un om literar și un soldat expert” care a extins biblioteca lui Alessandro cu multe mai multe volume. Geografia, un atlas al lumii romane

compus inițial în Alexandria pe la mijlocul secolului al II-lea și tradus din Greacă de unul dintre elevii lui Manuel Chrysoloras. Vespasiano a pregătit o ediție de lux cu zeci de hărți care arată ținuturi care se întind de la „Insula Britanica” în vest până la „Taprobana” (azi Sri Lanka) în est. Manuscrisul includea numeroase hărți ale orașelor: Alexandria, Cairo, Ierusalim, Damasc și Constantinopol, împreună cu Roma, Venetia, Milano și Florența.

Harta Florenței, o vedere de pasare din nord, arată orașul îmbrățișat de un circuit de ziduri în formă de diamant și despărțit în jumătate de râul Arno, străbătut de cele patru poduri ale sale. Multe dintre bisericile Florenței și diverse alte monumente sunt afișate în interiorul zidurilor, toate identificate prin inscripții adăugate util de un scrib cu cerneală roșiatică. Artistul, Piero del Massaio, a inclus chiar și bila de cupru pe care Andrea del Verrocchio a adăugat-o în 1471 la felinarul din vârful cupolei lui Brunelleschi. Harta arată, de asemenea, pe partea de sud a Arno, între Ponte Rubaconte și Ponte Vecchio, o casă privată frumoasă. Cerneala roșiatică îl identifică clar pe ocupant: Domus Vespasiani — casa, adică a lui Vespasiano. Includerea casei lui Vespasiano din Via de' Bardi indică prietenia sa cu ducele Alfonso, care trebuie să fi apreciat această mică glumă și care ar fi fost un vizitator la casa lui Vespasiano în timpul șederii sale la Florența. De asemenea, oferă o dovardă a eminentei lui Vespasiano: casa lui, ca și cea a lui Niccolò Niccoli cu mulți ani mai devreme, devenise una dintre atracțiile Florenței.

Vespasiano a primit un tribut și mai mare în aceeași perioadă. Sa bucurat de admirația unei generații mai tinere de savanți, în primul rând un minune pe nume Angelo Ambrogini. Angelo a venit din Montepulciano, un oraș pe deal, la sud de Florența, unde în 1464, când avea zece ani, tatăl său magistrat a fost ucis de rudele unui bărbat pe care îl trimisese la închisoare. Mama lui văduvă, cu cinci copii de hrăniti, l-a trimis pe Angelo, cel mai mare, să-și caute avere la Florența. Locuia cu rude deasupra atelierului unui tăietor de pietre, într-un cartier sărac din partea de sud a Arno, atât de afectat de sărăcie, potrivit legendei, încât degetele de la picioare i-au înfipt pantofii uzați. S-a remarcat că poet precoce și savant strălucit, a studiat greaca cu Marsilio Ficino și a tradus patru cărți ale Iliadei în hexametre latine până la vîrstă de șaisprezece ani. Talentele sale au ajuns la urechile lui Lorenzo de' Medici, care, în 1473, l-a dus în palatul său și i-a oferit acces la biblioteca acestuia. Angelo și-a asumat denumirea umanistă

Poliziano, de la numele latin de Montepulciano (Mons Politianus). El va deveni cel mai mare savant clasic al generației sale, într-adevăr al secolului, iar poezia sa va inspira sculptura lui Michelangelo și pictura lui Botticelli.

„Domus Vespasiani” marcat pe harta Florenței realizată pentru manuscrisul lui Ptolemeu comandat de Ducele de Calabria.

În jurul anului 1475, Poliziano a scris ceea ce el a numit „un poem glorios” care a cântat laudele vieții și gândirii din Florența. El l-a sărbătorit pe Lorenzo, „care conduce orașul cu stăpânirea lui Jupiter care guvernează mișcările cerurilor instelate”, înainte de a continua printr-un apel nominal al poetilor și savanților distinși ai orașului (cu respectul cuvenit față de „marele Marsilio”). Apoi, a adus un omagiu emoționant unuia dintre locurile sale preferate din oraș: librăria lui Vespasiano. L-a îngrămădit pe Vespasiano cu laude pentru că a readus la viață texte și culturi antice:

Căci dacă zeul lui Epidaur, datorită ierburilor Cretei,
S-a întors la tatăl său, decedatul Androgeon,
Tu, Vespasiano, dă înapoi marilor oameni ai lumii antice
Vitalitatea de care anii în descompunere îi jefuiseră.
Datorită ţie, grecii alunga valurile uituitoare ale Lethei,
Și limba latină nu se mai teme de zeul Styxului.
Fericit este omul care a smuls numele poetilor divini
Din flăcările devoratoare ale rugului.

În anii următori, privind în urmă, Vespasiano a ajuns să considere acești primii ani ai domniei lui Lorenzo ca pe o perioadă în care orașul Florența să bucurat de ceea ce el a numit „o poziție mai bună decât a avut-o mulți ani”. Dar vremurile bune, credea Vespasiano, prevăsteau întotdeauna cele rele. Ori de câte ori prinți, republici sau cetăteni pravați atingeau apogeul fericirii și se credeau invincibili, trebuiau „să se teamă de o

inversare a norocului, care nu se întâmplă niciodată". Florentinii erau, credea el, ca oamenii dinaintea Potopului sau locuitorii Sodomei, care se tăvăleau în „plăceri pământești și căutări senzuale”, refuzând orbește să accepte că nenorocirea i-ar putea întâmpla. Dar, în timp ce potopul a cuprins lumea și la fel cum foc și pucioasă au plouat asupra Sodomei, „un flagel a căzut asupra Florenței, cu totul neașteptat, provocând ruinarea orașului”.

Vespasiano scria cu beneficiul retroviziunii. Chiar și aşa, până în 1476 indicii despre această tragică inversare a norocului erau din ce în ce mai evidente. Relațiile lui Lorenzo de' Medici cu Papa Sixtus se deterioraseră în mod constant. Lorenzo credea că știe cine este de vină pentru această situație lamentabilă: propriile sale relații și rivalii de multă vreme în afaceri, Pazzi. Căsătoria din 1459 a surorii lui Lorenzo, Bianca, cu Guglielmo de' Pazzi – un prieten din copilărie al lui Lorenzo – nu reușise să atenueze tensiunile dintre cele două familii. În 1475, Lorenzo ia scris celui mai ferm și mai puternic aliat al său, Galeazzo Maria Sforza, ducele de Milano, dând vina pe „aceste rude ale mele Pazzi” pentru necontentele lor probleme. El s-a plâns că, prin natura lor rea, „căută să-mi facă rău cât de mult pot și o fac împotriva oricărui drept”.

Prietenul și clientul lui Vespasiano, Piero de' Pazzi, capul familiei, murise în 1464. Patriarhul clanului era acum fratele lui Piero, în vîrstă de cincizeci și trei de ani, Jacopo, care, cu ajutorul numeroșilor săi nepoți, începuse uzurpând privilegiile Medicilor. Nu numai că Pazzi i-au înlocuit pe Medici ca bancheri papali, dar Guglielmo și frații săi, Giovanni și Franceschino, au reușit să câștige de la papă monopolul de alaun administrat anterior de Medici. Mai mult, în 1474, Sixtus I-a numit pe Francesco Salviati — un văr al acestor trei frați Pazzi și un om pe care Lorenzo îl considera pe bună dreptate o creatură a clanului rival — ca arhiepiscop al Pisei. Numirea a fost contrară dorințelor lui Lorenzo, dar Sixtus și-a afirmat cu încăpățânare autoritatea, subliniind că Lorenzo „este cetățean și noi suntem papa, pentru că aşa i-a plăcut lui Dumnezeu”.

Poziția lui Lorenzo a devenit curând mai periculoasă, deoarece Galeazzo Maria Sforza a fost îndepărtat de pe scena. Ducele a fost poate cea mai extremă întruchipare a unui tip distinctiv renascentist care combina

rafinamentul cultural și evlavia religioasă cu ostentația obscenă și sălbăticia criminală. Era un bibliofil, un iubitor de muzică și un patron al artelor, precum și un tată îndrăgostit al Tânărului său fiu și moștenitor, a cărui naștere a facilitat-o căutând moaștele Mariei Magdalena. Cu toate acestea, s-a făcut nepopular în Milano, cu un stil de viață dezordonat care necesita impozite grele: a vizitat odată Florența cu un anturaj de mii de cai și câini, șoimi, o duzină de trăsuri și o flotă enormă de servitori și curteni îmbrăcați în catifea. Mai rău încă a fost comportamentul licențios și brutal al ducelui, care includea seducerea soților curtenilor săi și supunerea atât a criminalilor, cât și a dușmanilor politici la pedepse crude și neobișnuite, cum ar fi îngroparea de viu într-un sicriu de fier. La fel ca regele Ferrante al Napoli, ducele se delecta cu distracțiile depravate. Una dintre distracțiile sale preferate a fost să privească cadavre, a căror vedere l-a făcut să se bucure de ceea ce un istoric deconcertat a numit „emoție nebună”.

La 26 decembrie 1476, ducele în vîrstă de treizeci și doi de ani a pornit spre biserică Santo Stefano din Milano pentru a asculta corul. El a fost întâmpinat pe treptele bisericii de trei bărbați îmbrăcați în roșu și alb — culorile lui Brutus, dar și, în mod ironic, ale lui Galeazzo Maria Însuși, care făcuse ilegal ca oricine altcineva să se îmbrace în culorile lui personale fără permisiunea lui scrisă. Trio-ul a comis în curând o încălcare mult mai gravă, sărind asupra ducelui și înjunghiându-l de paisprezece ori. Asasinii fuseseră motivați nu numai de seducția de către Galeazzo Maria a femeilor lor, ci și de învățăturile republicane ale lui Cola Montano, profesorul umanist și pionierul tipografiei. Opoziția filozofică a lui Montano față de stăpânirea autocratică și absolutistă a ducelui a fost asociată cu o antipatie personală care s-a dezvoltat în urma mai multor perioade în închisoare și a unei biciuiri publice umilitoare fără fese goale. El a plecat din Milano la Bologna în 1475, dar nu înainte de a inspira sentimente anti-Sforza unora dintre cei mai zeloși acoliți ai săi, pentru care a aranjat cu domnul războinic Bartolomeo Colleoni lectii de mânuire a pumnalului, care i-au văzut pe cei trei bărbați repetându-și asaltul asupra unui model de lemn. a ducelui. Atacul lor s-a dovedit un succes, dar triumful lor a fost de scurtă durată. Trio-ul a fost rapid prins și măcelărit de acoliții Sforza, apoi tărâti pe străzi înainte de a fi ținți în lănci și expuși pe o clopotniță, din care, în următoarele două decenii, vor cerceta sumbru orașul.

După ce și-a pierdut prietenul și protectorul, Lorenzo de' Medici s-a trezit brusc cu un inamic nou și extrem de periculos. Fiul lui Galeazzo Maria, Gian Galeazzo, avea doar șapte ani, aşa că întrebarea cine va conduce Milano a devenit o problemă de multă supărare politică mult dincolo de granițele sale. O falie periculoasă a despărțit Florența și Veneția de papă și regele Ferrante. Loialitatea lui Milan, un vechi aliat florentin, era acum în joc.

Problema cine îl va proteja și influența pe Tânărul duce era aşadar una vitală. Federico da Montefeltro s-a prezentat pentru această sarcină, susținând că nu are niciun interes decât „binele și onoarea ducatului”. Ar fi fost o alegere firească, având în vedere că, cu zece ani mai devreme, după moartea în 1466 a lui Francesco Sforza, văduva ducelui l-a chemat pe Federico la Milano și l-a însărcinat să supravegheze succesiunea pașnică a lui Galeazzo Maria, al cărui var primar s-a întâmplat să fie iubitul lui Federico, soție, Battista. Rolul lui Federico nu trebuia reluat. Deși papa și regele Ferrante al Neapolei l-au susținut, Lorenzo s-a opus acestei regențe, deoarece nu putea risca perspectiva ca Federico să usurpe influența și interesele Medicilor în Milano. Federico a fost furios când a aflat de opoziția lui Lorenzo. Lorenzo, a prezis el sumbru, se arunca cu capul cap „în abis”.

În ciuda tensiunilor dintre Lorenzo de' Medici și Federico da Montefeltro, munca lui Vespasiano de pregătire a manuscriselor pentru biblioteca din Urbino a continuat fără încetare. Biblioteca a fost găsită la parterul aripii de nord a noului palat. Această cameră fusese boltită, mochetă și mobilată cu un pupitru de bronz, precum și cu bănci pentru manuscrise. Toate au fost aranjate cu grijă pe subiecte: geografie, poezie și istorie în stânga intrării; teologie, drept și filozofie la dreapta. Colecția a inclus nu numai lucrări grecești și latine (precum și volumele ebraice jefuite de la Volterra), ci și scrieri mai moderne ale lui Petrarch, Poggio Bracciolini și Leonardo Bruni. Toate au fost legate în stacojii și decorate cu accesoriile bogate din argint – „împodobite / și legate cu o frumusețe minunată”, în cuvintele pictorului și poetului rezident al lui Federico, Giovanni Santi. Vizitatorilor distinși li s-a permis să se bucure de colecție. „Am văzut / Oameni cu cel mai bun gust în mirare s-au pierdut / În fața lor”, a scris Santi. Cu toate acestea,

bibliotecarul lui Federico a respectat instrucțiuni stricte de a-i ține la distanță pe inepti et ignorantii, immundi et stomachosi – pe oricine era „prost, ignorant, murdar sau supărat”.

Până în 1476, Vespasiano lucrase timp de aproape cinci ani la colecția magnifică, echipa sa de căturari și iluminatori producând aproximativ jumătate din cele nouă sute de manuscrise care aveau să împodobească palatul ducal. Deși scribul său favorit, Gherardo di Ciriagio, a murit în jurul anului 1473, Vespasiano găsise un nou copist căruia i-a atribuit cele mai prestigioase manuscrise ale sale, un francez pe nume Hugues Commineau (sau Hugo de Comminellis, aşa cum se numea el însuși). Din Mézières, în nord-estul Franței, pe malul Meuse, a fost încă un alt scribi de înaltă educație ai lui Vespasiano, deținând o diplomă de master la Universitatea din Paris și capabil de o scriere umanistă extraordinar de frumoasă. În 1476, Hugo a primit cel mai important comision de până acum de la Vespasiano, o operă de o eleganță depășitoare care avea să fie unul dintre cele mai frumoase manuscrise produse vreodată de atelierul său.

Federico da Montefeltro avea nevoie de o Biblie pentru a-și împodobi biblioteca magnifică. Ar fi putut, desigur, să cumpere o ediție tipărită. Deși o Biblie în format folio ($16\frac{1}{2}'' \times 11\frac{1}{2}''$) era o propunere mare și costisitoare, un număr bun de tipografi — în Germania, Franța, Elveția și Italia — au făcut față provocării. Într-adevăr, o jumătate de duzină de Biblia în folio fuseseră tipărite în primul deceniu după apariția lui Gutenberg în 1454. Sweynheym și Pannartz au publicat o ediție latină în două volume în 1471, în același an în care Wendelin de Speier, la Veneția, a produs un folio. ediție în, aşa cum a anunțat cu mândrie textul, lingua volgare. Cinci ani mai târziu, tot la Veneția, Nicolas Jenson a publicat o ediție latină pe pergament. La fel ca multe dintre aceste Biblia în folio, era un articol de lux scump care, după cum a observat un bibliograf, „costa prețul unei ferme”.

Federico și-a imaginat un stil diferit de Biblie pentru biblioteca sa – ceva mai în concordanță cu cel produs pentru Borso d'Este în Ferrara între 1455 și 1461. „Biblia lui Borso d'Este”, aşa cum a devenit cunoscută, fusese copiată pe pergament de un scrib și bogat decorat cu peste o mie de ilustrații realizate de o echipă de artiști talentați. Cu toate acestea, scribul a scris versetele biblice într-o scriere gotică, în stilul standard – atât de parfumat de călugări aplecați pe pergament în scriptoria lor – în ediții tipărite precum cea a lui Gutenberg, cu literele sale texturate. Chiar și

Nicolas Jenson, care a folosit „litere antice” în publicațiile sale clasice, și-a tipărit Biblia, care a apărut în 1476, într-un tip de literă în stil gothic (folosit adesea în cărțile liturgice din Italia) cunoscut sub numele de rotondă, numită aşa pentru că literele erau mai rotunde. și mai puțin unghiular decât în grafia gotică. Vespasiano, alegându-l pe Hugo drept scrib, s-a asigurat că Biblia pentru Urbino va apărea, prin contrast, în „literele antice” frumoase și lizibile care erau semnul distinctiv al clasiciilor săi latini.

Hugo a copiat textul traducerii Sfântului Ieronim în scrisul său constant și imaculat – 240 de foi de pergament în total, de la prefața lui Ieronim și Cartea Genezei până la Cartea lui Iov. Vespasiano a aranjat apoi zeci de ilustrații, realizate de asemenea în noul stil florentin de Francesco del Chierico. Francesco a produs o serie de picturi pentru a însobi textul, în timp ce o echipă de alți miniaturiști a lucrat la capitelurile iluminate și la chenarele decorative - nu modelul elegant, dar austero, cu tulpi de viață de vie, ci ornamentele colorate și complicate cu putti, păsări, insecte și alte animale. precum căprioarele care se distrau printre tulpi, muguri și petale care au răsărit din urnele clasice în abundențe bogate și amețitoare.

Oricât de atractive și atrăgătoare au fost aceste decorațiuni, adevăratele capodopere din Biblia lui Vespasiano au fost ilustrațiile lui Francesco del Chierico. Douăzeci și unu la număr, ei încep fiecare nouă carte, de la Dumnezeu Tatăl care a creat lumea – un glob care se odihnește în poala lui – până la un Iov gol, plin de variola care se roagă pe un deal. Ilustrațiile lui Francesco dezvăluie că Țara Sfântă a fost un teren luxuriant, deluros, presărat cu turle și castele și cioplit de drumuri întortocheate. Această topografie reflectă perfect peisajul ondulat al Toscanei, celebrat pentru frumusețea și fecunditatea sa. Francesco și-a surprins prosperitatea bine cultivată în miniaturile sale, cu ilustrația pentru Exodus, de exemplu, înfățișând un Moise hotărât care conduce o procesiune șerpuitoare de israeliți în pustie – un peisaj agricol înverzit și bine îngrijit.

Miniaturile lui Francesco sunt la fel de fin detaliate și încărcate cu incidente narative și gest expresiv ca orice frescă sau altar florentin. Își îmbogăță scenele biblice cu zeci de figuri elegante, bărbătii în dubluri și șosete strălucitoare, femeile în rochiile lor ondulate arătând ca niște fete delicate de Botticelli. Aceste figuri ar fi putut împodobi curtea orbitoare a lui Federico, comemorată mai târziu într-un manual pentru curteni pentru sprezzatura sa, un stil de nonșalanță elegantă. Francesco a acordat o grijă

deosebită costumelor figurilor sale. Ilustrația pentru Levitic este deosebit de izbitoare, arătându-i pe israeliți în haine uimitoare din mătase împușcată, tonurile verzi ale țesăturilor umbrindu-se la portocaliu, roz la albastru - un efect irizat, cunoscut sub numele de color cangiante, sau culoarea schimbătoare, realizat de țesătorii de mătase. folosind fire de urzeală și bătătură de două nuanțe diferite.

Francesco a creat decoruri arhitecturale convingătoare și actualizate la fel de entuziasmat de anacronic precum peisajele și costumele sale. Templul Ierusalimului este imaginat ca o structură frumoasă în formă de cupolă, cu ferestre oculus - o versiune micșorată a cupolei lui Brunelleschi pentru Santa Maria del Fiore - în timp ce Sărbătoarea Cortișelor descrisă în Cartea lui Neemia are loc pe o logie în stil renascentist cu vedere la o zonă largă de râu. Federico da Montefeltro ar fi apreciat aceste atingeri, o succesiune de arhitecti bine versați în stilul clasic care și-au construit palatul în Urbino.

În timp ce echipa lui Vespasiano lucra la Biblia pentru biblioteca din Urbino, ambițiile lui Fra Domenico pentru presa sa creșteau. Niciun exemplar nu a supraviețuit din niciunul dintre cele șase titluri produse de presă în primele patru luni, printre care scurte tracturi religioase care prezintă discursurile unor figuri precum Sfântul Sebastian și Sfântul Grigorie. În primăvara anului 1477, totuși, o carte mai costisitoare și mai întreprinzătoare a apărut de pe presa mănăstirii: Legenda Sfintei Ecaterine.

Acest tratat a dat viața Sfintei Ecaterine de Siena, aşa cum a spus-o mărturisitorul ei, Raymond de Capua. Un mistic care a murit în 1380 la vîrstă de treizeci și trei de ani, Sfânta Ecaterina va deveni un subiect popular pentru tipografi în următorul secol. Scrisorile și biografia ei au apărut în șaizeci și una de ediții diferite produse în toată Europa în deceniile care au urmat canonizării ei în 1461. Cu toate acestea, publicația lui Fra Domenico din 1477 a fost editio princeps a biografiei lui Raymond de Capua - prima sa apariție tipărită. Din 24 martie 1477, colofonul declara cu mândrie: „Această legendă a fost tipărită la Florența la Mănăstirea San Jacopo di Ripoli de doi călugări, fratele Domenico din Pistoia și fratele Piero din Pisa. DEO GRAZIAS.”

Spre deosebire de primele șase titluri ale mănăstirii, spre creditul său, fra Domenico a avut, fără îndoială, aceeași părere slabă a tipului său,

deoarece la scurt timp după tipărirea cărții a achiziționat matricele pentru „scrisori antice” mai elegante de la Johannes din Mainz. Legenda Sfântului Catherine încă supraviețuiește. Bibliotecile din Italia, Franța, Marea Britanie, Austria, Germania, Danemarca, Suedia și Statele Unite ale Americii dețin în total peste douăzeci de exemplare. Bibliografii sunt practic unanimi în disprețuirea calității textului. Tipul, un hibrid curios de gotic și roman, a fost descris ca fiind „făcut brut”, „neregulat” și „neplăcut”, iar efectul general al paginilor ca fiind „neplăcut de ondulat”.

Ediția Ripoli Press a Legendei Sfintei Ecaterina cu tipul ei „neplăcut”.

Literele neplăcute erau departe de a fi singura problemă cu cartea. O problemă mai gravă a fost colarea neglijentă: mai mult de patruzeci de

exemplare lipseau până la douăzeci de pagini de text. O soartă și mai nefericită se pare că a avut loc pe mulți alții, deoarece Fra Domenico a raportat cu regret în jurnalul său că un număr mare au fost. Legenda Sfintei Ecaterina este un quarto care trece prin mai mult de 320 de pagini de text, cu două coloane pe fiecare pagină. Complexitatea adunării a sute de exemplare ale acestei ediții au provocat evident abilitățile lui Fra Domenico și ale echipei sale, expunându-le lipsa de experiență, neatenția și chiar incompetența. Uneori, cărțile erau tipărite neglijent, paginile în unele exemplare de până la opt milimetri, sau o treime de inch, nu erau aliniate. La jumătatea tirajului, Fra Domenico a remediat situația, comandând unui fierar să-i facă un set de puncte de presare pentru timpan, sau ceea ce mai târziu a fost cunoscut în engleză ca „duckbills” - ace triunghiulare pentru a perfora hârtia și a împiedica să alunece. pe timpan.guasti — „strifat”.

Ceea ce i-a lipsit acestei ediții în expertiză tehnică a compensat, cel puțin în anumite exemplare, în atracția artistică. La fel ca multe alte cărți timpurii, unele exemplare ale lui Fra Domenico au angajat rubricatori pentru a adăuga litere roșii în pagini, dar a produs și copii mai elaborate și de lux, angajând miniaturiști pentru a adăuga decorațiuni. Fra Domenico era departe de a fi singur în această practică, care devenise atât de răspândită în anii 1470, încât multe cărți tipărite timpurii pot fi descrise ca fiind „iluminate” – împodobite cu decorațiuni ornamentate (inclusiv foișă de aur) de către miniaturiști care își petrecuseră părțile anterioare ale lor. cariere care împodobesc manuscrise de pergament scrise de mână. Legendele Sfintei Ecaterina au fost decorate manual. Un client care dorește un exemplar fără decorațiuni putea să cumpere unul pentru două lire și zece soldați – aproximativ același preț ca un bushel de cereale sau patruzeci de sticle de vin. O copie împodobită cu decorațiuni se putea avea la aproape dublu preț, patru lire și zece soldați.

Francesco și un asistent au iluminat cincisprezece exemplare ale lui Fra Domenico au abordat un număr de miniaturiști din Florența pentru a îndeplini aceste sarcini. Paisprezece exemplare din Legenda Sfintei Ecaterina au fost iluminate în magazinul a trei frați, Gherardo, Bartolomeo și Monte, al căror tată, sculptorul Giovanni del Fora, fusese un colaborator al lui Donatello. Gherardo del Fora, în special, a fost un artist pricoput, multitalentat, care a făcut ucenic cu Domenico Ghirlandaio — viitorul maestru al lui Michelangelo. Fra Domenico a apelat și la un alt artist cu o

reputație la fel de stelară: Francesco del Chierico. Legenda Sfintei Ecaterine, împodobând producția oarecum grosieră a lui Fra Domenico, în același timp în care Francesco și-a pictat capodoperele în miniatură pentru Biblia destinată bibliotecii lui Federico. Contrastul izbitor dintre ediția neîndemânică a lui Fra Domenico și manuscrisele sale superbe ar fi putut fi în spatele comentariului lui Vespasiano că o carte tipărită „ar fi fost rușine” să pătrundă în biblioteca din Urbino.

Producția în masă de copii a lui Fra Domenico a însemnat că – ca orice alt comerciant cu mărfuri de descărcat – trebuia să găsească puncte comerciale. Cartolai din Florența au oferit oportunități promițătoare de vânzare, dar copii ale Legendei Sfintei Ecaterine puteau fi cumpărate și de la mănăstire. Fra Domenico a înregistrat cu respect aceste achiziții, care oferă o perspectivă fascinantă asupra publicului de cumpărare de cărți din Florența. Deloc surprinzător, un număr bun de călugări și preoți au cumpărat exemplare, în total patruzeci și patru dintre ele, la fel ca și patru călugărițe. De asemenea, printre cumpărători sunt înregistrate un ebanisfer, un țesător, un ciorapi, un fierar și un zidar. Cea din urmă pereche a plătit chiar și în plus pentru a le rubrica copiile. Achizițiile lor mărturisesc nu numai evlavia lor, ci și atât situația financiară (căci chiar și o carte tipărită necesita un anumit venit disponibil) și rata ridicată de alfabetizare în rândul artizanilor din Florența.

Fra Domenico a muncit extrem de mult pentru a-și vinde cărțile. O mare parte din primăvara și vara anului 1477 și-a petrecut străbătând Florența cu mărfurile sale, notând lugubru rezultatele descurajatoare în cartea sa de conturi. El a înregistrat că una dintre vânzările Indeed, atât de lente au fost, încât copiile cartolai au dus o copie la San Benedetto – o mică biserică lângă catedrală – pentru a se întreba dacă doresc să o cumpere: „Au spus că nu”. Fra Domenico însuși a dat o copie priorei Santa Lucia pentru a vedea dacă o poate vinde: „Am primit asta înapoi”. Apoi i-a dus aceeași copie priorei din San Giuliano: „Ea a returnat-o”. Același lucru a fost valabil și pentru o copie oferită priorului Santa Maria degli Angeli: „Această legendă a fost returnată”. Cât despre cel din prăvălia cartolaio Bartolomeo Tucci: „Întors”, scria Fra Domenico în refrenul trist care străbate paginile cărților sale de conturi. Legenda Sfintei Ecaterina a lânceit

nevândut în mănăstire până în 1781, mai mult la trei secole de la prima apariție.

Fra Domenico era la fel de perspicace și întreprinzător ca orice alt om de afaceri florentin. El a făcut schimb de cărți nevândute pentru servicii, la un moment dat schimbând copii din Legenda Sfintei Ecaterine pentru o provizie de lemn de foc. Copii plăteau și pentru serviciile unui medic și lipitorile pentru a sănghera unul dintre muncitori. Un alt exemplar, Fra Domenico, a schimbat-o cu butași dintr-un dud pentru a fi plantat în grădina mănăstirii – parte a unui plan de strângere de bani pentru mănăstire prin producția de mătase. De asemenea, i-a dat o carte cizmarului Jacopo del Cavalieri ca plată parțială pentru că i-a oferit săracului Johannes din Mainz o pereche de pantofi. O carte a fost, aşadar, transformată într-o pereche de pantofi, iar perechea de pantofi, în alchimie inversă, în matricele pentru a face tipărire pentru încă mai multe cărți.

„Astăzi pacea în Italia a murit”, remarcase Papa Sixtus al IV-lea când a aflat despre asasinarea ducelui de Milano în 1476. Războiul nu a întârziat să vină.

În primăvara anului 1477, turci otomani au blocat Lepanto și au început să asedieze Krujë, în Albania, ambele sub control venețian. Mai rău încă, turci au făcut incursiuni în teritoriul venețian de pe continentul italian, atacând Friuli și ducând captivi și animale. Un mercenar umbrian veteran în plata venețienilor, Carlo Fortebracci, în vîrstă de cincizeci și șase de ani, a luptat împotriva lor, dar a abandonat campania când Lorenzo de' Medici l-a îndemnat să se întoarcă în Umbria pentru a revendica ceea ce Fortebracci credea că este dreptul său de naștere - orașul din Perugia, pe care papa o pretindea pentru sine. A urmat haosul pe măsură ce Fortebracci și trupele sale au atacat zona din jurul Città di Castello (detinută de nepotul papei și de ginerele lui Federico da Montefeltro, Giovanni della Rovere) înainte de a se îndrepta spre teritoriul Sienez; aici au capturat diverse castele precum și câteva mii de capete de vite. Când fiul nelegitim al lui Federico, Antonio, în vîrstă de treizeci și doi de ani, a sosit pentru a-i ajuta pe sienezi, oamenii lui Fortebracci l-au alungat înapoi. Federico însuși a sosit apoi să atace fortăreața Montone, pe dealul lui Fortebracci, la aproximativ douăzeci și cinci de mile nord de Perugia. Ajutat de trupele napolitane, Federico a

cucerit orașul după un bombardament de opt săptămâni, sporindu-și reputația de „furtunitorul orașelor” și forțându-l pe Fortebracci să fugă la Florența, unde, aşa cum s-a entuziasmat un notar, „toți oamenii au alergat să-l vadă.” Acest rebel împotriva papei a fost cazat într-un palat aproape de al lui Lorenzo, sărbătorit de oficiali guvernamentali și, după cum a observat notarul, i s-a oferit un „cadou frumos”.

La Roma, un agent milanez a scris acasă descriind rezultatul periculos al acțiunilor lui Lorenzo. „Attitudinea regelui Ferrante față de Lorenzo nu este bună”, a spus el, „și cea a ducelui de Urbino nu este mai bună. Ei nu se gândesc la altceva decât să-i dea o bătaie severă.”

Asasinarea amalecitului din Biblia Urbino: „Cum au căzut cei puternici”.

Mai multe dintre ilustrațiile lui Francesco del Chierico pentru Biblia lui Federico da Montefeltro au satisfăcut gusturile și vanitățile ducelui. Ilustrația pentru Cartea lui Iosua înfățișează o scenă de luptă în care cavaleri blindați pe călării cu căprișoare se luptă cu lăncile sub zidurile unui castel medieval asediat și incendiat. Fără îndoială, s-a făcut referire măgulitoare la renumita pricepere a lui Federico de a captura fortărețe inexpugnabile, Montone fiind doar cea mai recentă ispravă a sa.

O altă ilustrație privea spre viitor. Ilustrația din 2 Samuel arată un asasinat rapid și brutal urmărit de un conducător implacabil. După ce a primit vestea morții regelui Saul, David înscaunat se uită la cum unul dintre slujitorii săi aruncă un pumnal în gâtul amalecitului care l-a trimis pe unsul

Domnului. Quomodo ceciderunt robusti, Hugo a scris în scenariul săumeticulos: „Cum au căzut cei puternici”.

Pe ultima pagină a manuscrisului, Hugo avea să scrie că această primă parte a traducerii Bibliei de către Ieronim a fost pregătită pentru „Ilustrul Prinț, Federico da Montefeltro, căpitanul general al forțelor regelui Ferdinand și al Sfintei Biserici Romane”. Acestea erau armatele pe care, pe măsură ce lucrările la acest prim volum se apropiau de finalizare, Federico se pregătea să le dezlănțuie asupra Florenței.

Capitolul 23

Cum au căzut cei puternici

Potrivit marelui istoric german din secolul al XIX-lea Ferdinand Gregorovius, Papa Sixtus al IV-lea a fost un om „plin de senzualitate, avariție, ostentație și vanitate”. La scurt timp după alegerea sa ca papă, el le mutase pe surorile sale Bianca și Luchina de la Genova la Roma. După aceea și-a început campania flagrantă de nepotism (cuvântul italian nipote înseamnă „nepot”, „nepoată” sau „nepot”), pe măsură ce și-a promovat atât de mulți dintre nepoții săi la înalte funcții ecclaziastice, încât ierarhia Vaticanului a ajuns să semene tot mai mult cu familia Della Rovere. copac. Giuliano della Rovere și Pietro Riario (un fiu al Biancăi) fuseseră numiți cardinali în 1471, urmați în 1477 de încă doi nepoți, Cristoforo della Rovere și Girolamo Basso della Rovere, împreună cu un strănepot, Raffaele, în vîrstă de șaisprezece ani. Riario Sansoni. Când Cristoforo a murit la începutul anului 1478, Sixtus l-a înlocuit rapid în Colegiul Cardinalilor cu încă un nepot, fratele Tânăr al lui Cristoforo, Domenico.

Aceste promovări au făcut parte dintr-un proiect politic ambicioz care l-a văzut pe Sixtus creând o bază de putere pentru familie în Italia centrală, în timp ce i-a dat lui Giovanni della Rovere domnia Senigallia și Mondavio, iar Girolamo Riario domnia Imola. Aceste planuri dinastice au fost contestate la fiecare pas de Lorenzo de' Medici, pe care papa înfuriat l-a denunțat drept „un răufăcător și un om rău”. Până în 1477, Sixtus a decis că Florența necesită ceea ce el numea „o schimbare a guvernului”. Deși a spus clar că nu va accepta uciderea lui Lorenzo, prietenii și aliații au subliniat că o astfel de schimbare de regim cu greu ar putea fi realizată fără moartea atât a lui Lorenzo, cât și a fratelui său mai mic, Giuliano, în vîrstă de douăzeci și cinci de ani. „Viața nimănuí nu trebuie luată”, a insistat papa. Nepotul său Girolamo Riario și Francesco Salviati, arhiepiscopul Pisei și membru al clanului Pazzi, l-au liniștit: „Sfinte Părinte, mulțumește-te să ne lași să conducem această scoarță”.

Sixtus a lăsat lucrurile aşa, aparent crezând că Lorenzo va fi doar răsturnat și înțemnițat împreună cu Giuliano. Girolamo Riario, un bărbat descris de Vespasiano ca fiind capul fierbinte, nesăbuit și violent, a contemplat o pedeapsă mai dură. Și-a început cariera de măcelar, iar măcelar a rămas. Printre colegii săi conspiratori s-a numărat Jacopo de' Pazzi, șeful clanului, împreună cu nepotul lui Jacopo, Franceschino. Susținerea militară ar veni de la Federico da Montefeltro și de la fiul său Antonio, care comanda trupele siene. Fapta sângheroasă în sine urma să fie îndeplinită de căpitanul mercenar Giovanni Battista da Montesecco, un războinic loial în numele papei.

Conspiratorii s-au adunat în diferite palate și taverne, punând în discuție planuri cum ar fi trimiterea lui Lorenzo în timpul unei călătorii propuse la Roma în 1478. Dar când Lorenzo și-a anulat călătoria - poate după ce a adulmecat complotul - conspiratorii și-au dat seama că va trebui să lovească în Florența. Prin urmare, au cerut un șiretic prin care agenții și actorii lor, inclusiv Montesecco și trupele sale, să poată intra în Florența fără a ridica suspiciuni.

Un focar de ciumă în Pisa a asigurat acoperirea. La începutul lunii martie 1478, strănepotul papei, cardinalul Raffaele Riario Sansoni, student la Universitatea din Pisa, a scăpat de contagiune făcându-și drum spre Florența împreună cu tutorele său, Jacopo Bracciolini, fiul lui Poggio, care a servit și ca secretar al Arhiepiscopul Salviati. Jacopo, în vîrstă de treizeci și șase de ani, primise o educație impecabilă în clasici, studiind atât sub Guarino da Verona, cât și cu Marsilio Ficino, cu acesta din urmă cu care a rămas buni prieteni. După cum i se cuvine fiului lui Poggio, pionierul „literelor antice”, el a scris cu una dintre cele mai clare și mai lustruite mâini de scribal ale secolului. Dar, în timp ce tatăl său fusese unul dintre cei mai apropiati prieteni ai lui Cosimo de' Medici, Jacopo a făcut parte din complotul împotriva lui Lorenzo și Giuliano – în ciuda faptului că a servit între 1469 și 1471 ca secretar al lui Lorenzo.

Spre deosebire de tutorele său, Tânărul cardinal Raffaele nu era conștient de conspirație, deși s-ar fi pus la îndoială de ce călătoria sa la Florența a necesitat o escortă din partea unui războinic bine experimentat precum Montesecco și a forței sale de optzeci de oameni înarmați. Jacopo de' Pazzi l-a invitat să stea la La Loggia, vila lui la țară din Montughi, la aproximativ două mile de centrul Florenței. Această vilă prezenta pe fațadă

o placă monumentală de teracotă cu stema lui René de Anjou, încadrată cu delfinii Pazzi, care amintește de o dispută anterioară dintre Medici și Pazzi, când fratele mai mare al lui Jacopo, Piero, l-a găzduit pe pretendentul angevin la regat din Napoli. Complotul lui Piero împotriva regelui Ferrante eșuase, dar acum Jacopo și rudele lui s-au pregătit pentru propria lor stratagemă mortală.

Sosirea la Florența a unui eclesiastic precum cardinalul Raffaele ia cerut lui Lorenzo să beneficieze de o oarecare ospitalitate oficială. La șase săptămâni după sosirea cardinalului, la mijlocul lunii aprilie, Lorenzo a aranjat un banchet splendid la vila Medici din Fiesole. Montesecco și oamenii săi erau gata să lovească, dar măcelul a fost anulat când Giuliano, aparent indispus, nu a apărut. Conspiratorii au fost forțați să-și amâne complotul până când a apărut o oportunitate în Duminica Înălțării Domnului, 26 aprilie. Cardinalul Raffaele și-a exprimat dorința puternică de a vedea atât catedrala Santa Maria del Fiore, cât și palatul florentin al Medici cu numeroasele sale comori rafinate. Lorenzo l-a invitat la Liturghia de Paște în catedrală, urmată de încă un banchet. „Nimeni”, a scris prietenul lui Vespasiano, poetul și savantul Angelo Poliziano, „nu a bănuit niciun fel de fraudă”. Planurile trebuiau schimbată rapid când conspiratorii au aflat duminică dimineața devreme că Giuliano va lipsi din nou de la cină. Dar, din moment ce ambii frați aveau să fie prezenți la Liturghie, decorul pentru dubla crimă a trecut de la palat la catedrală.

Această schimbare a locului nu i-a plăcut conștiinței lui Montesecco, care a refuzat ideea unei astfel de măcelării într-un loc sacru. În plus, fermecat de ospitalitatea lui Lorenzo, își pierdea rapid apetitul pentru misiunea sălbatică. Având nevoie de găsirea urgentă de noi asasini, conspiratorii s-au hotărât asupra unui număr de bărbați cu nemultumiri împotriva Medici, inclusiv pe un negustor de cincizeci și șase de ani, stânjenit din punct de vedere financiar, pe nume Bernardo Bandini de' Baroncelli. Printre ucigași s-au numărat și doi preoți, Antonio Maffei, un vicar din Volterra, și Stefano da Bagnone, care a fost tutore de latină pentru fiica nelegitimă a lui Jacopo de' Pazzi.

Giuliano a fost atacat mai întâi, înjunghiat în piept de Baroncelli și apoi, după ce s-a prăbușit, lovit cu violență de Franceschino de' Pazzi, care în frenezia sa a reușit să se cuțite în coapsă. În timp ce Giuliano zacea pe podea pe moarte din cauza a nouăsprezece răni de înjunghiere, cei doi

preoți l-au agresat pe Lorenzo, deși au fost respinși după ce l-au rănit la gât. A fugit în sacristie, unde un Tânăr prieten a supt rana în cazul în care pumnalul ar fi fost otrăvit. „Toți am fost uimiți de uimire”, a scris mai târziu un vizitator, „oameni care zboară acum aici, acum acolo, în timp ce biserică răsună de strigăte puternice”. Între timp, preoții s-au strecurat, îndreptându-se spre Strada Vânzătorilor de cărti. Alegerea ucigașilor lăsa mult de dorit, dar semnalul lor de a lovi pe Lorenzo a scos la iveală un simț fără greș al teatrului: momentul în care preotul care oficia a ridicat Gazda. În acest moment, la jumătatea Liturghiei, a fost sunat clopotul sanctuarului și, potrivit ambasadorului milanez, Lorenzo și Giuliano, „după obiceiul lor”, au început să se plimbe prin catedrală, „bine separați unul de altul”.

Mai târziu în acea zi, Lorenzo de' Medici a apărut la o fereastră din palatul familiei, purtând încă halatul pătat de sânge. „Controlați-vă și lăsați dreptate să se facă”, a îndemnat el mulțimea de dedesubt în Via Larga. „Nu face rău celor nevinovați.”

Justiția își lua deja cursul rapid și nemilos. La câteva minute după atacul din catedrală, Jacopo de' Pazzi intrase călare în Piazza della Signoria, strigând „Popolo e libertà! ” („Poporul și libertatea!”) – strigătul de raliu pentru republicanii care credeau că Medicii le-au furat libertățile politice. Oamenii din Florența nu au reușit să se ridice pentru a revendica aceste libertăți republicane pierdute. În schimb, mulțimi de partizani Medici înarmați au ieșit în stradă scandând sloganuri pro-Medici în timp ce clopotul de la Palazzo della Signoria suna pentru a chema alte sute. Jacopo și nepotul său Renato, fiul lui Piero, au fugit în mediul rural unde, o zi mai târziu, deghizați în țărani, au fost capturați într-un cătun la aproximativ treizeci de mile nord-est de Florența. Jacopo le-a oferit răpitorilor săi bani pentru a-i permite să se sinucidă, dar el și Renato au fost bătuți și întorși la Florența, unde au fost torturați și – încă îmbrăcați în hainele lor de țărănesc – spânzurați.

Până atunci, pedeapsa revendicase arhiepiscopul Salviati și vărul său Franceschino. Primul a fost capturat împreună cu Jacopo Bracciolini în timp ce încercau să intre și să pună mâna pe sediul guvernului, Palazzo della Signoria; acesta din urmă în Palazzo Pazzi din Strada Librărilor, din care, încă săngerând de la coapsă, a fost târât pe străzi. Cei trei au fost spânzurați

de ferestrele Palazzo della Signoria, Arhiepiscopul Salviati în hainele sale bisericicești, ceilalți dezbrăcați. Un martor ocular, Poliziano, a făcut afirmația uluitoare („va părea incredibil pentru toți, recunosc”) că, în timp ce se legănau din funii, arhiepiscopul și-a înfipt rău dinții în pieptul gol al lui Franceschino.

În zilele și săptămânile care au urmat au urmat represalii sângeroase împotriva celorlalți conspiratori. Vespasiano a susținut că peste cinci sute de oameni au fost măcelăriți ca pedeapsă pentru „crima rea” din catedrală. „Nu este pentru mine să descriu asemenea excese crude”, a scris el. Alții nu erau atât de reticenți. Poliziano a descris că a văzut cadavre „pe care oamenii le-au batjocorit și le-au abuzat cel mai crunt”. Un alt martor ocular a povestit cum un preot din anturajul Arhiepiscopului Salviati a fost ucis în Piazza della Signoria, „trupul său fiind tăiat în sferturi și capul tăiat, iar apoi capul a fost înfipt în vârful unei lănci și purtat prin Florența toată ziua”. Picioarele fără trup și un braț ale preotului au fost târâte pe străzi până la Palazzo Medici pentru a striga „Moarte trădătorilor!” Niccolò Machiavelli, aflat pe atunci cu câteva zile înainte de a noua aniversare, avea să povestească mai târziu „cruzimea necruțătoare” împotriva familiei Pazzi și a adeptilor lor, raportând că chiar și în afara Florenței drumurile erau presărate cu „fragmente de trupuri umane”.

Unul dintre atacatorii, Bernardo Bandini de' Baroncelli, ucigașul lui Giuliano, a reușit să scape. S-a îndreptat spre un oraș îndepărtat, unde a simțit că va fi cu siguranță dincolo de raza răzbunătoarei Medici: Constantinopol.

Vespasiano a fost martor la multe dintre actele îngrozitoare de violență în zilele de după crimă. Strada îngustă din afara magazinului său a găzduit o serie de spectacole deosebit de macabre. La două zile după uciderea lui Giuliano, oricine se aventurează pe Strada Vândătorilor de cărti ar fi fost tratat cu vederea a opt soldați ai lui Giovanni Battista da Montesecco care stăteau la ferestrele notarilor de lângă Badia. Spânzurați cu o zi mai devreme, ei fuseseră dezbrăcați și, asemenea manechinelor sinistre, așezăți în poziție verticală în ferestre, „lăsați să se sprijine”, potrivit unui martor, „astfel încât arătau ca niște bărbați infățișați sau infățișați să pară vii... țepeni și goi. ca ziua în care s-au născut”.

Câteva zile mai târziu, pe 3 mai, strada a izbucnit în tumult când cei doi preoți, Maffei și Bagnone, au fost prinși acolo unde se adăpostiseră împreună cu călugării benedictini în Badia. În timp ce erau târâți prin uși și în stradă, o mulțime furioasă s-a adunat în fața prăvăliei lui Vespasiano, strigând după săngele călugărilor care i-au adăpostit. Într-o zi mai târziu, de cealaltă parte a străzii, cei doi preoți și-au primit dreptatea aspră. Le-au fost tăiate urechile și nasul înainte de a fi spânzurați de ferestrele Palazzo del Podestà, palatul justiției de peste Via del Palagio îngustă de la magazinul lui Vespasiano. Corpurile lor au fost apoi tăiate și dezbrăcate, în timp ce o mulțime le-a furat dubletele și furtunul. În seara următoare, Montesecco, capturat în timp ce fugea din Florența, a fost decapitat sub loggia Palazzo del Podestà; capul lui, ca un trofeu însărcinător, era lipit de ușă.

O prezentare și mai îngrozitoare a avut loc la mijlocul lunii mai, când un grup de băieți a apărut pe Strada Vândătorilor de cărți târând cadavrul putred al lui Jacopo de' Pazzi. Jacopo fusese îngropat în cripta familiei din Santa Croce, dar cadavrul său a fost dezgropat pe 15 mai, după ce ploile abundente au convins autoritățile că înmormântarea unui astfel de om rău în pământ consacrat a provocat mânia lui Dumnezeu. Prin urmare, a fost exhumat și reîngropat – frânghea încă încuraja gâtul lui – în pământ neconsacrat de lângă zidul orașului. Două zile mai târziu, din proprie inițiativă, gașca de tineri a dezgropat cadavrul și l-a vizitat pe străzi, făcând „un mare sport în tot orașul”. Conducându-și captivul îngrozitor pe lângă magazinul lui Vespasiano până la Palazzo Pazzi din apropiere, l-au suspendat de frânghea de clanța ușii și l-au îndemnat: „Bate la ușă!” În cele din urmă obosit de distracția lor, au târât cadavrul la Ponte di Rubaconte și, cântând veseli cântece, l-au aruncat în Arno. Oamenii s-au îngheșuit pe poduri pentru a-l privi în aval, unde, într-o zi și aproape șase mile mai târziu, la Brozzi, un alt grup de băieți l-au pescuit din apă, l-au atârnat într-o salcie și l-au biciuit cu bețe. Apoi, și ei, au aruncat cadavrul în Arno. A fost văzut ultima dată trecând pe sub podurile din Pisa în drum spre mare. Nedemnurile au continuat în cântec. „Messer Jacopo giù per Arno se ne va”, cântau copiii pe străzi: „Messer Jacopo pleacă pe Arno”.

„Cum au căzut cei puternici”, a scris scriitorul lui Vespasiano Hugo în Biblia lui Federico da Montefeltro. Că treburile umane au fost întotdeauna pradă unor inversări sumbre și rapide a fost de mult una dintre cele mai statornice convingeri ale lui Vespasiano. „O, speranțe zadarnice ale

muritorilor”, a scris el odată despre nenorocirile puternicei familii Strozzi. „Cine ar fi crezut că cea mai fericită casă din Florența într-un timp atât de scurt ar trebui să sufere o asemenea schimbare? Toată lumea ar trebui să se ferească, pentru că oricât de fericită ar fi starea lor, distrugerea lor va veni rapid. Aceasta este starea lucrurilor umane.” Căderea familiei Pazzi – o familie pe care el o numea „cea mai norocoasă din oraș” – a oferit și mai multe dovezi ale precarității vieții și capriciilor norocului. Dar vremurile rele, va susține Vespasiano mai târziu, erau abia la început.

„Messer Jacopo Goes Away Down the Arno” nu a fost singurul cântec care a fost auzit pe străzile din Florența în săptămânile de după ceea ce a devenit cunoscut sub numele de Congiura de’ Pazzi, Conspirația Pazzi. În câteva săptămâni de la moartea lui Giuliano de’ Medici, a apărut tipărit o baladă care relatează „trădarea atroce” și calomniază făptuitorii. Era în mod clar destinat să fie recitat sau cântat pentru că în diferite momente poetul se întrerupe pentru a-și exprima tristețea: „Plâng cu ochii și inima îmi plesnește că trebuie să-mi recit versurile”. Sau din nou: „Aici, lasă-mă să mă opresc o vreme cu lacrimi, suspine și suspine.”

Poemul a fost propagandă pro-Medici, lăudând virtuțile lui Lorenzo și Giuliano, în timp ce îi critica cu cruzime pe asasini și complicii lor. Acești „trădători trădători” au fost enumerați și condamnați unul câte unul, reputația lor ruptă sălbatic în versuri. Jacopo de’ Pazzi a fost identificat ca un hulitor, un dușman al virtuții și al bunătății, un „om furios cu creierul slab”. Nepoții săi erau „proști, plini de nebunie... trădători și rebeli”. Poemul a sugerat, de asemenea, la alții participanți nefericiți – „bărbați cu un statut mai mare ale căror nume ar fi bine să nu le menționez”. Poetul facea fără îndoială aluzie la Federico da Montefeltro, la regele Ferrante și probabil chiar la papa Sixtus. Era fericit, totuși, să zăbovească la execuții, bărbații atârnând de frânghii și cei „tăiați în bucăți”.

Deși poezia este anonimă, identitatea imprimantei este sigură. În 1478, presa lui Fra Domenico din San Jacopo di Ripoli a produs un libret „la moartea lui Giuliano” pentru un papetărie pe nume Giovanni di Nato, a cărui magazin a fost găsit la Porta al Prato, cea mai apropiată poartă a orașului San Jacopo. Ediția a fost probabil comandată de Giovanni, care a observat cu perspicace apetitul pentru informații despre Conspirația Pazzi -

cu cât mai strident, părtinitoare și senzațional, cu atât mai bine. Parteneriatul lui Fra Domenico cu un papetărie avea sens în afaceri, deoarece Giovanni, prin stocarea libretelor în magazinul său, l-a scutit pe Domenico de efortul de a se plimba prin oraș cu o grămadă de cărți, sperând să facă vânzări către clienți sceptici.

Unii dintre clienții lui Giovanni di Nato pentru această poezie erau baladiști care recitau versurile la colțurile străzilor – „cu lacrimi, suspine și suspine” – și apoi vindeau exemplare ale cărții trecătorilor. Străzile orașului au fost folosite de multă vreme de animatori itineranți, cum ar fi cantimbanchi, sau „cântăreți de bancă”, care cântau pe străzi și piețe. De asemenea, ciarlatanii își desfășurau meseria pe străzi – bărbați care scoteau dinți și vindeau remedii miraculoase (și care ne dădeau cuvântul „șarlatan”). Vânzătorii ambulanți erau o altă priveliște familiară, vânzând din coșurile atârnate de gâtul lor, cum ar fi mărfuri religioase și alte suveniruri ieftine. Mulți erau orbi și cerneau în fața bisericilor, iar unii dintre ei, de asemenea, au devenit artiști de stradă populari, distrând mulțimile cântând cântece – deseori obscene – și recitând rugăciuni și orații.

Sosirea tipografiei le-a oferit acestor vânzători ambulanți și cântăreți o altă oportunitate comercială de a exploata, iar vânzătorii ambulanți au oferit, la rândul lor, lui Fra Domenico oameni pentru a-și vinde marfa. În decembrie 1477, cartea sa de conturi a înregistrat vânzările de pamflete religioase nou tipărite către doi vânzători ambulanți, „Angelo Printre primii furnizori de tipărituri din Florența, au cumpărat (și uneori au comandat) copii ale pamphletelor care conțineau texte rugăciunilor și cântecele pe care le-au interpretat. Blind Chola, de exemplu, a cumpărat două sute de exemplare de cieco” (Blind Angelo) și „Chola cieco” (Blind Chola). Ar fi recitat această orătură pe străzi și apoi, cu ceva noroc, ar fi vândut exemplare trecătorilor. Nu a reușit să returneze stocurile nevândute la imprimantă.

Aceste broșuri și pliante ieftine au reprezentat probabil prima experiență pe care mulți oameni au avut-o, în special cei săraci, a paginii tipărite. Aproape niciuna dintre lucrări nu a supraviețuit, nu doar pentru că au fost produse atât de ieftin, ci și din cauza modului în care cumpărătorii le-au folosit: le-au lipit pe pereții caselor sau le-au împăturit în amulete și le-au folosit ca farmec. Textele devotioanele erau considerate de credincioși că au puteri magice asemănătoare unguenților și poțiunilor vândute de

ciarlatani (care vindeau uneori și cărți și pamflete). Cuvintele înscrise pe hârtie au servit de mult ca amulete, de la papirusurile magice pe care vechii egipteni le-au rulat și puse în pungi de piele însirate în jurul gâtului, până la talismanul special (cunoscut sub numele de vefk) purtat de marele vizir al lui Mehmed al II-lea, Karamani Mehmed Paşa. După Gutenberg, în Germania s-a dezvoltat o întreagă industrie a tipăririi cardurilor ale căror texte se presupune că l-au ținut pe cumpărător în siguranță de ciumă și alte suferințe. Cuvintele produse mecanic pe hârtie în tiraje de trei sute de exemplare par să se fi bucurat de puteri la fel de puternice ca cele înscrise de o pană pe o bucată de pergament.

În primul său an de funcționare, presa de la San Jacopo di Ripoli a produs o duzină dintre aceste texte, inclusiv unele destinate să coincidă cu sărbătorile Sfântului Grigorie și Sfântului Sebastian. De asemenea, au tipărit copii ale Rugăciunii Domnului pentru a fi vândute de un alt vânzător ambulant, „Giovanmichele Mulți dintre primii oameni din Florența care au cumpărat materiale tipărite au fost, prin urmare, pelerini care căuta poezii și farmece religioase în piețe de la orbi și șchiopi.zoppo” (Lame Giovanmichele).

Capitolul 24

Tara uitării

Soarta Florenței în lunile care au urmat Conspirației Pazzi a fost una sumbră. Furios de execuția ignominioasă a Arhiepiscopului Salviati și a celor doi preoți, precum și de închisoarea cardinalului Raffaele Riario — o parte nevinovată în afacere — Sixtus al IV-lea a pus Florența sub interdicție. Această pedeapsă a refuzat sfintele sacraamente muribunzilor și înmormântarea bisericii morților. Apoi Sixtus l-a excomunicat pe Lorenzo de' Medici, cu bulă Ineffabilis et summi patris providentia apărută din presa romană a lui Johannes Bulle. L-a denunțat pe Lorenzo drept „fiu al neleguiurii și al pierzării”, enumerând numeroasele sale greșeli și declarând că au fost inspirate de diavol.

Războiul a izbucnit între cele două părți în vara anului 1478, luptă întinsă cunoscută sub numele de „Războiul Pazzi”. Sixtus a folosit toate mijloacele pe care le avea la dispoziție, atât ecclaziastice, cât și militare, oferind indulgențe și o iertare plenară a păcatelor oricui se ridică în arme împotriva florentinilor. În speranța că își va câștiga teritoriile în sudul Toscanei, regele Ferrante și-a pus armata, comandată de fiul său, ducele Alfonso, în slujba papei. Trupele napolitane au fost asistate de Federico da Montefeltro. La mijlocul lunii iulie, armatele celor doi bărbați au trecut pe teritoriul florentin și au început să atace cetățile cu noi arme devastatoare, Alfonso cu săgeți înmuiate în otravă, Federico cu tunuri purtând porecle înfricoșătoare precum „Crudul” și „Disperatul”, capabil să descarce pietre cântărind aproape patru sute de lire sterline și să necesite eforturile a o sută de perechi de bivoli pentru a le remorca prin terenul deluros. Fermierii și sătenii din zona rurală din Chianti au fugit în interiorul zidurilor Florenței în panică. Forțele florentine au fost conduse de Ercole d'Este din Ferrara, care și-a petrecut mult timp dezbatând cursul său de acțiune cu astrologii săi înainte de a ajunge la concluzia că inamicul era cel mai bine contracarat cu el, comandanțul, tremurând la o distanță sigură. Reticența lui de a se angaja poate să fi avut ceva de-a face cu faptul că el și Alfonso erau cumpănați.

Marsilio Ficino a primit mesaje divine, pe care le-a transmis cu respect Regelui Ferrante („Fii mulțumit pe deplin cu teritoriile pe care le ai”) și papei („O, Sixtus al nostru, oprește acest mare conflict acum”). El l-a avertizat pe papa că războiul său împotriva Florenței înseamnă „distrugerea totală a lumii este iminentă, o calamitate universală și finală care copleșește rasa umană prin război, ciumă și foamete. Mulți conducători din fiecare națiune vor fi răsturnați și atunci va apărea o nouă erzie sub un profet mincinos.” Oamenii mari nu au dat nicio atenție, iar conflictul a continuat – plin de ciumă și foamete – de-a lungul verii și până în toamnă.

Vespasiano s-a trezit confruntat, nu pentru prima dată, cu unii dintre cei mai buni clienți ai săi care au luat-o pe câmpul de luptă împotriva Florenței. Încă făcea afaceri atât cu ducele Alfonso, cât și cu regele Ferrante, pentru cel din urmă, pentru care era în producție un manuscris iluminat al celui de-al treilea deceniu al lui Livy. Mai mult, el finalizase cel de-al doilea manuscris al Bibliei în două volume pentru Urbino – cu un moment extraordinar de nefericit – în ajunul războiului. Pe 12 iunie, scribul Hugo și-a compus colofonul pe ultima pagină a celui de-al doilea volum, consemnând că „această Biblie elegantă”, aşa cum a numit-o cu modestie, fusese pregătită pentru „Ilustrul Print, Ducele Federico da Montefeltro de Urbino, căpitan al Sfintei Biserici Romane”. A fost scris, a remarcat el, „de mâna lui Hugo de Comminellis”, cu totul gestionat de Vespasiano di Filippo, „Florentino Librario”. S-a abținut cu tact să adauge referințe de actualitate, aşa cum scriitorul lui Vespasiano, Ser Antonio di Mario, fusese înclinat să facă în vremuri de ciumă sau de război.

Vespasiano ia trimis imediat vestea lui Federico că acest al doilea volum era complet și gata să fie trimis la Urbino. Cu toate acestea, implicarea lui Federico în Conspirația Pazzi, precum și alianța sa cu Sixtus, au făcut ca problema livrării acestui prețios Lorenzo să fie pe deplin conștient de complicitatea ducelui, datorită mărturisirii făcute de Giovanni Battista da Montesecco înainte de execuția sa. Vespasiano trebuia să calce cu atenție, amintindu-și că prietenul său Giannozzo Manetti fusese acuzat odată de trădare pentru că i-a dedicat manuscrisului un gădilat. Deși Federico îi trimisese lui Lorenzo o scrisoare în care deplânghea „atacul oribil și disprețuitor” din catedrală, Despre demnitatea și excelența omului regelui

Alfonso, tatăl lui Ferrante, într-un moment în care Florența era în război cu Napoli. Federico era la fel de conștient de delicatețea poziției sale în a revendica noua sa posesie prețuită, pentru că ostilitățile dintre el și Lorenzo însemnau că volumul ar putea să nu părăsească niciodată Florența.

Vespasiano a intervenit cu Lorenzo, cerându-i să asigure trecerea fără probleme a Bibliei către Urbino. Spre creditul său, Lorenzo a acceptat, iar manuscrisul a fost trimis fără alte prelungiri, împreună cu o scrisoare a lui Vespasiano către duce prin care se raporta mijlocirea sa. Odată ce manuscrisul a sosit – remarcabil, la puțin mai mult de o săptămână după ce Hugo și-a scris colofonul – Federico ia scris lui Lorenzo mulțumindu-i pentru generozitatea sa. Nu există nicio dovadă că consilierii ducelui l-au avertizat cu privire la posibilitatea otrăvirii (cum au făcut-o și medicii Regelui Alfonso cu mulți ani mai devreme, când a primit codexul lui Livy de la bunicul lui Lorenzo). Oricum ar fi cazul, Federico i-a scris lui Lorenzo, adresându-i drept „cel mai drag frate” și descriind modul în care Vespasiano l-a informat că Lorenzo „a oferit imediat și cu bunăvoie orice ajutor și favoare pentru a trimite Biblia pe care am făcut-o la Florența, pentru care îi mulțumesc. Măreția Ta.”

Plăcerile au continuat cu Lorenzo câteva zile mai târziu, scriindu-i lui Federico, exprimându-și fericirea când a auzit că frumosul volum ajunsese în siguranță la Urbino și și-a luat locul în bibliotecă. Apoi, acest interludiu pașnic, livresc de bunăvoie reciprocă a luat sfârșit, când armele puternice ale lui Federico au început să se pregătească să facă ravagii asupra florentinilor.

În august, a ajuns la Florența știri despre trupele papale conduse de ducele Alfonso care răvăleau prin peisajul rural toscan, capturau animale și, la un moment dat, duseră un fierar. „O astfel de teroare nu s-a văzut niciodată”, a spus un florentin, „toată lumea fiind complet dispărută. Cu toate acestea, în ciuda săgeților otrăvitoare și a bombardamentelor grele, Florence a suferit puține victime în primele săptămâni ale Războiului Pazzi. Un farmacist din Florența a pronunțat o judecată cinică, dar deloc greșită asupra războiului italian: „Regula pentru soldații noștri italieni pare să fie următoarea: „Voi jefuiți acolo și noi vom jefui aici; nu este nevoie să ne apropiem prea mult unul de altul.’ ” Într-adevăr, una dintre campaniile anterioare ale lui

Federico da Montefeltro, în numele lui Pius al II-lea, nu a avut ca rezultat nimic mai mortal decât capturarea a douăzeci de mii de pui.

Una dintre puținele victime ale războiului din acea vară s-a dovedit a fi marele prieten al lui Vespasiano, Donato Acciaiuoli. În calitate de ambasador al Florenței la Roma în timpul Conspirației Pazzi, Donato s-a trezit victimă lui Girolamo Riario, cel mai nemilos și răzbunător dintre nepoții papali. Furios de eșecul complotului și de întemnițarea Tânărului său nepot, cardinalul Raffaele, Girolamo a intrat în reședința romană a lui Donato cu treizeci de bandiți înarmați. El l-a tratat pe distinsul cărturar cu un dispreț atât de îndrăzneț – „ca un hoț sau un trădător”, susținea Vespasiano – încât Donato s-a plâns apoi papei de afronturile teribile la adresa lui și, prin extensie, a Florenței. Sixtus a negat că a sanctionat comportamentul lui Girolamo, dar Donato nu a putut fi liniștit. Îngrozit de insurse și răni, el a cerut să fie rechemat la Florența. Guvernul florentin a fost de acord, dar chiar înainte ca Donato să sosească înapoi în oraș – ceea ce a făcut la mijlocul lunii august, trecând prin zona rurală a Chianti-ului sfâșiat de război – s-a trezit numit într-un alt post vital, ambasador în Franța. A fost însărcinat să câștige sprijinul pentru cauza florentină a regelui Ludovic al XI-lea, „păianjenul universal” căruia, cu aproape două decenii în urmă, îi prezentase copia biografiei sale a lui Carol cel Mare pregătită de Vespasiano.

Vespasiano l-a vizitat pe Donato la întoarcerea sa la Florența, oferind o relatare emoționantă a unui martor ocular despre tristul declin al marelui savant și om de stat în timp ce contempla pericolele teribile cu care se confrunta orașul său - flagelul, aşa cum îl numea Vespasiano, care căzuse asupra Florenței. „A căzut într-o depresie profundă”, a scris Vespasiano, „incapabil nici să mănânce, nici să doarmă, nici să-și facă fericirea în nimic”. Printre durerile sale trebuie să fi fost soarta neplăcută a clanului Pazzi. Soția lui, Marietta, era sora lui Renato, nepoata lui Jacopo și verișoara lui Franceschino, toți acum morți. Patru dintre frații Mariettei au lânceit în lanțuri în turnul din Volterra, condamnați la închisoare pe viață. Între timp, delfinii Pazzi fuseseră dăltuiți din clădirile lor, inclusiv cea făcută pentru palatul lor florentin de Donatello și alta la vila din Montughi de Luca della Robbia. Chiar și numele Pazzi a fost interzis, pentru că Lorenzo era hotărât să ștergă familia din istorie.

În ciuda legăturilor sale conjugale cu familia Pazzi, Donato era mai presus de orice suspiciune. Devotat ca întotdeauna Florenței, și-a luat rămas bun de la Marietta, copiii săi și prieteni precum Vespasiano, apoi a pornit în Franța, în căldura vertiginoasă din august. Înainte de expirarea lunii a ajuns la Milano, unde a fost primit cu „cele mai mari onoruri”, dar unde, inevitabil, s-a îmbolnăvit. Medicii lui l-au diagnosticat deoarece a murit la scurt timp după aceea, la vîrstă de cincizeci de ani. Vespasiano a scris că a fost plâns universal nu numai în Florența, ci și de oameni precum Federico da Montefeltro și Ducele Alfonso de Calabria, acesta din urmă spunându-i celuui dintâi, potrivit lui Vespasiano, că „toată Italia trebuie să se întristeze pentru pierderea acestui om care a fost fără egal.” tutto pieno d'umori malinconici — „plin de umori melancolice”.

Puțini au îndurerat moartea lui Donato mai mult decât Vespasiano, prietenul său drag de aproape patruzeci de ani. Pierderea a dus la o întunecare suplimentară a viziunii sale asupra vietii. „O, dorințe deșarte ale oamenilor!” a scris în biografia lui Donato. „Cât de false și nesigure speranțele noastre în această viață mizerabilă și fragilă!”

Moartea lui Donato Acciaiuoli a survenit parțial, a susținut Vespasiano, deoarece oamenii care îl îngrijeau în casa lui din Milano s-au îmbolnăvit și, prin urmare, au devenit incapabili să-i ofere atenția de care avea nevoie. Fără îndoială, măcar unii dintre ei sufereau de ciumă, pentru că ciuma s-a întors în Italia în vara teribilă a anului 1478. Florența a fost lovită deosebit de grav. Până în septembrie, zece sau mai multe persoane mureau în fiecare zi la Ospedale della Scala, lângă San Jacopo di Ripoli; alții au căzut morți în stradă afară. Și la mai puțin de o săptămână după moartea lui Donato, Vespasiano a primit o altă lovitură teribilă.

Casa mareată de pe Via de' Bardi se golea încet de locuitori. După moartea mamei și a fratelui său, sora lui Vespasiano, Marietta, soția unui cizmar, a fost următoarea, în 1476. A lăsat în urmă un fiu, Giovanfrancesco Mazzinghi, care a continuat să locuiască în casă. Vespasiano și-a împărțit casa și cu fratele său Lionardo, cu văduva lui Jacopo, Andrea, și cu fiul Andreei, Lorenzantonio, acum la jumătatea lui de douăzeci de ani și calificat ca medic. Tot în reședință, după 1477, se afla și noua mireasă a lui Lorenzantonio, Maria Guiducci, o fată dintr-o familie florentină

proeminentă și respectabilă. A ajuns în casa din Via de' Bardi aducând o zestre frumoasă de 1.200 de florini.

Tragedie a lovit gospodăria când, în septembrie 1478, Lorenzantonio a murit de ciuma la vîrsta de douăzeci și șapte de ani. Tânără lui văduvă s-a întors la familia ei, lăsându-l pe Vespasiano obligat legal să-și restituie zestrea. Casa mare trebuie să fi părut nebună după moartea lui Lorenzantonio și astfel, în ciuda pericolului de război și a amenințării invaziei, Vespasiano a început să petreacă din ce în ce mai mult timp la ferma de lângă Antella, la câteva mile în afara Florenței. Aici, în Casa Il Monte, printre dealuri în carouri, umbrite de măslini și însuflețite de cicadele care zbârnăie și de descantul fluturat al hupai, i-a căzut spiritele. Câteva luni mai târziu, la vîrsta de cincizeci și șase de ani, el i-a scris unuia dintre cărturarii săi din Florența: „Se pare, dragă prietene, că lumea nu este doar veche, ci și decrepită și totul se stinge”. El trăia, susținea el, în tera oblivionis — țara uitării.

La San Jacopo di Ripoli ciuma își făcea și ea pragul. Contagiunea nu a devastat comunitatea aşa cum a făcut-o în 1348, când toate călugărițele, cu excepția celor trei, au murit. De data aceasta prejudiciul a fost economic, o amenințare mai degrabă pentru afaceri decât pentru viață.

Mănăstirea suferise recent o extindere comercială de succes. În vara anului 1477, datorită împrumuturilor de la unele călugărițe, Fra Domenico a adăugat acțiuni la a treia sa moară și a zecea fermă la colecția de proprietăți a mănăstirii din Florența și din jurul său. În primăvara următoare, fra Domenico a investit într-o altă turmă. El a susținut că, dacă lucrurile vor continua, călugărițele vor fi nevoie să cersească de pomană pe stradă de porci. Dar ravagiile războiului și a ciumei amenințau acum aceste afaceri comerciale în plină dezvoltare. „Aici suntem abandonatai de toată lumea din cauza războiului și a ciumei”, a scris Fra Domenico. Amplasarea mănăstirii – lângă un spital care tratează multe dintre victime – o făcea deosebit de vulnerabilă. „Nu putem câștiga nimic mai mult”, a scris el oficialilor guvernamentali, „pentru că magazinele nu vor să ne trimită nimic din cauza ciumei, care se află chiar în fața ușii noastre”.

Fra Domenico probabil exagera: scrisoarea lui era o pledoarie pentru o reducere a impozitelor. Cu siguranță, tipografia mănăstirii încă funcționa.

Până în vara anului 1478, presa Ripoli publicase aproape treizeci de titluri, o medie a unei cărți noi aproximativ la fiecare trei săptămâni, de obicei într-un tiraj de între două sute și trei sute de exemplare. Investițiile de capital în presă au continuat. În vara anului 1477 Fra Domenico a angajat un nou asistent de la Venetia, un Tânăr pe nume Lorenzo di Alopa, care a început să lucreze ca compozitor și comisar. În anul următor, un aurar i-a oferit lui Fra Domenico „Noile tipuri au fost folosite pentru a tipări nu mai plângerea cu privire la moartea lui Giuliano de' Medici, ci și o serie de lucrări clasice mai impresionante. În vara anului 1478, presa Ripoli a publicat, în latină, o ediție a două lucrări mereu populare ale istoricului roman Sallust, tre abbici”, trei noi seturi de ABC, două în stil antic și unul „modern” sau gotic. Conspirația Catilinezii și Războiul Jugurthine. De asemenea, au scos la iveală, la fel în latină, colecția de biografii a unui istoric roman de mai târziu, Viețile romanilor iluștri a lui Sextus Aurelius Victor (deși atribuind lucrarea, aşa cum au făcut-o și alții tipografi înaintea lor, unui autor mai celebru, Pliniu cel Tânăr).

Achiziționarea noilor ABC, precum și producerea acestei literaturi clasice au fost posibile parțial prin intrarea lui Fra Domenico într-un parteneriat în 1478 cu un cartolaio, un bărbat pe nume Bartolo di Domenico. Fra Domenico s-a referit la el drept „Bartolo miniatore”, ceea ce indică faptul că la un moment dat în cariera sa a lucrat ca iluminator, decorand manuscrise – un alt artist crossover care pare să fi trecut fără probleme de la manuscris la producția tipărită. Bartolo a devenit editor, fiind de acord să cumpere și să vândă cantități de cărți pe care el și Fra Domenico au decis să le tiparească. El și-a asumat sarcina de a plăti salariile angajaților presei, cum ar fi Lorenzo di Alopa (care își promise anterior salariul sub forma unui dublu, o mantie de iarnă și un șort de lucru). De asemenea, a făcut investiții de capital, nu mai în noile seturi de tip, ci și în turma de porci a mănăstirii, pentru aceasta din urmă a oferit zece florini.

Printre angajații ale căror salarii le plătea Bartolo se numărau călugărițele pe care Fra Domenico încă le folosea ca compozitori. În primăvara anului 1478, Bartolo a contribuit cu zece florini la „Zece florini a fost o sumă considerabilă, ceea ce sugerează că surorile executau o mare muncă. Istoricul Melissa Conway a estimat că compozitorii de la Ripoli Press ar putea pune două pagini și jumătate în timpul unei zile de lucru de

paisprezece ore. Cele șaizeci și patru de pagini care cuprind salario delle monache nostre che compongano allo stampare” („salariul călugărițelor noastre care lucrează ca compozitori la presă”). Prin urmare, viețile romanilor iluștri ar fi necesitat aproximativ 358 de ore de tipărire. Călugărițele trebuie să fi fost la fel de ușurate ca orice scrib să ajungă la pagina finală și să-și adauge colofonul: IMPRESSUM FLORENTIAE APUD SANCTUM IACOBUM DE RIPOLI („Tipărit la Florența la San Jacopo di Ripoli”). Unul dintre compozitorii folosiți de Fra Domenico a fost sora Marietta, călugăriță care a intrat în San Jacopo di Ripoli la vârstă de trei ani în 1450 și acum avea treizeci de ani. Cartea de conturi a lui Fra Domenico consemnează că el i-a plătit lui „suor Marietta” doi florini pentru munca ei.

Deși meticulos în ținerea evidenței sale, fra Domenico nu a făcut nicio mențiune în relatările sale despre aceste lucrări latine ale lui Sallust și Aurelius Victor. Probabil că încerca să ascundă autorităților bisericești, față de care răspundeau, noua direcție pe care o lua tiparnița lui. Aceste ultime cărți au fost mai degrabă laice și „păgâne” decât lucrări religioase, cum ar fi biografia Sfintei Ecaterina din Siena, și, prin urmare, s-ar fi temut de răspunsul superiorilor săi.

Presa Ripoli va continua să imprime rugăciuni și discursuri ieftine, dar aceste lucrări latine au relevat o largire a ambițiilor lui Fra Domenico. El a publicat acești clasici într-un tip „antic”, mimând scrierea de mână a scribilor umaniști, cum ar fi cele folosite. În orice caz, comentariul învățat al lui Bartolomeo asupra unui autor clasic a fost tocmai stocul lui Vespasiano. de Vespasiano. Alte două lucrări, tipărite chiar înainte de Salust și Aurelius Victor, au dezvăluit adevărata natură și ampioarea amenințării pe care presa Ripoli o reprezenta lui Vespasiano. La începutul anului 1478, Bartolo di Domenico a comandat lui Fra Domenico o ediție a cărții *In Persium explicatio* a lui Bartolomeo della Fonte, un comentariu la satirele poetului roman Aulus Persius Flaccus din secolul I. Mai interesantă decât comentariul a fost identitatea autorului. Bartolomeo della Fonte a fost un poet și savant florentin în vîrstă de treizeci și unu de ani, care a studiat cândva sub prietenul lui Vespasiano „Messer Giovanni”, savantul grec John Argyropoulos. Prin Messer Giovanni s-a împrietenit cu Donato Acciaiuoli, care i-a încurajat studiile și, în 1473, l-a luat în legătie regelui Franței.

Bartolomeo era aproape sigur cunoscut lui Vespasiano. Fratele său Niccolò a fost un scrib care ar fi putut foarte bine să fi lucrat pentru Vespasiano.

O altă lucrare a mărturisit și mai insistent incursiunile tiparului în cercul de prieteni umaniști al lui Vespasiano. La începutul anului 1478, presa Ripoli și-a publicat cea mai ambițioasă și importantă lucrare până în acel moment, o ediție a comentariului lui Donato Acciaiuoli la lucrarea lui Aristotel El trebuie să fi știut că exemplarele stocate de universități și citite de studenți erau din ediția tipărită la San Jacopo di. Ripoli — lucrarea lui Fra Domenico și a echipei sale mai degrabă decât a lui Vespasiano. Etica Nicomahică. Donato își bazase comentariul pe prelegerile susținute la Florența de Messer Giovanni. Vespasiano cunoștea bine tratatul, fiind prezent la prelegerile lui Messer Giovanni și apoi a produs un manuscris al operei lui Donato pentru biblioteca lui Federico da Montefeltro. Mai târziu își va încheia biografia lui Donato cu afirmația mândră că acest comentariu a fost „o lucrare cea mai apreciată care se găsește acum în toate universitățile din Italia”.

Războiul Pazzi a durat până în toamna anului 1478 până în iarnă. Florentinii au primit în sfârșit întăriri de la Veneția și Milano comandate de un căpitan mercenar din Rimini, Roberto Malatesta, în vîrstă de treizeci și șapte de ani, fiul lui Sigismondo. Roberto începuse războiul în slujba ducelui Alfonso, dar după ce s-a certat cu el în legătură cu partea sa din prada de la Monte Sansovino, pe care cei doi o capturaseră, și-a transferat prompt serviciile, cu conștiința lipsită de griji a unui soldat al norocului, la Florența. Deși a învins trupele papale conduse de Girolamo Riario în afara Perugiei, depravarea inamicului asupra teritoriilor toscane a continuat. Cetățile și-au schimbat mâna, mori au fost arse și animalele captureate. Ploaia a căzut constant până în decembrie, provocând inundarea râului Arno. „I-a plăcut lui Dumnezeu să ne pedepsească”, a scris farmacistul florentin Luca Landucci în jurnalul său. „Și în această perioadă de Crăciun, cu teroarea războiului, a ciumei și a excomunicarii papale, cetățenii erau într-o situație jalnică. Trăiau cu frică și nimeni nu avea inimă să muncească.”

Razvând pe tot parcursul iernii și primăverii lui 1479 și apoi în vară, ciuma a făcut tot mai multe victime. Oricine s-a putut retrage, ca Vespasiano, în mediul rural, temându-se de ciumă mai mult decât de soldații

răpitori, în ciuda poveștilor despre cătunele incendiate și sătenii răpiți. Marsilio Ficino a plecat la ferma lui din Careggi, unde a început să scrie o carte despre cum să supraviețuiască ciumei. A venit cu un sfat înțelept: „Fuggi presto & dilungi & torna tardi” — „Evadați devreme și zăboviți și întoarceți-vă Tânziu”. Până și guvernul a părăsit orașul, plecând spre Badia din Fiesole. La sfârșitul lunii iunie, cel mai mare festival al orașului, Sărbătoarea San Giovanni, a fost o afacere modestă, fără corturi și puține ceremonii. În iulie, un preot a încercat să-l otrăvească pe Lorenzo de' Medici. Se presupune că era un agent al lui Girolamo Riario, el a fost spânzurat într-o fereastră de la Palazzo del Podestà - încă un cadavru care se răsucea deasupra străzii Librărilor.

Frica și pesimismul vremurilor s-au reflectat într-una dintre cărțile tipărite de presa Ripoli la începutul anului 1479, fra Domenico nu a reușit să consemneze cine a comandat aceste profeții, dar ele ar fi fost cântate sau proclamate în piață de către o profeție a Sfântului. Bridget din Suedia. Cuviosul fondator al unui ordin religios care a murit în 1373, Bridget a înregistrat o serie de viziuni pe care savanții le-au tradus rapid din suedeză în latină și în diferite limbi europene. Revelațiile ei au devenit atât de populare în secolul al XV-lea încât multe profeții false au circulat sub numele ei, prevestind evenimente cataclismice, cum ar fi ascensiunea unui tiran rău și distrugerea Romei. Ediția Ripoli nu supraviețuiește, aşa că nu putem să dacă Fra Domenico s-a lipit cu fidelitate de scriurile ei reale sau dacă – poate mai probabil – el a adăugat literaturii pseudo-brigittine de foc și pucioasă. Dar, din moment ce viziunile ei se refereau, printre altele, la venirea lui Antihrist „într-un moment... când nelegiuirea va abunde peste măsură și va avea loc o imensă creștere a nelegiurii”, a existat o mulțime de posibilități pentru a-i captura pe cei îngrozitori, înfricoșați și starea de spirit recriminatoare a vremurilor.cantimbanco — fără îndoială, tulburând în mod adevarat un public deja îngrijorat de viitor.

Vespasiano a considerat, de asemenea, ciuma și războiul ca semne ale nemulțumirii lui Dumnezeu. El a raportat în iunie că unii dintre vecinii săi din țară au murit din cauza ciumei: un Tânăr și un bătrân. El știa ce este de vină. „Trebuie să fie din cauza faptelor noastre, din cauza păcatelor și eșecurilor noastre, atât de multă persecuție este lovita asupra noastră”, i-a scris el unuia dintre căturarii săi. „Fie ca Dumnezeu să ne păzească și să nu se uite la păcatele și fărădelegile noastre, ci mai degrabă să întoarcă spre noi

mila Lui obișnuită.” A intrat, scria el, „într-un labirint din care, mă rog, Doamne, pot scăpa cu trup și suflet, deși mă îndoiesc foarte mult”.

Până la sfârșitul anului 1479, Florența se afla într-o situație din ce în ce mai disperată. În septembrie, trupele florentine conduse de Ercole d’Este suferiseră o înfrângere rușinoasă la Poggio Imperiale, a cărei fortăreață magnifică Federico da Montefeltro și ducele Alfonso au capturat-o într-o singură zi. Negocierile de pace cu papa au eşuat, în ciuda medierii regelui Ludovic al Franței, în principal pentru că Sixtus i-a cerut lui Lorenzo de’ Medici să meargă la Roma pentru a implora absolvirea pentru implicarea sa în moartea Arhiepiscopului Salviati și a celorlalți ecclaziastici. Lorenzo a refuzat din motive de siguranță și securitate. Chiar și fiul său, în vîrstă de șapte ani, Piero, a simțit miros de șobolan: „Vă rugăm, noi, copiii voștri”, a scris el, „să ai cu atât mai multă grija de tine, cu cât vezi că inamicul mai degrabă pune capcane ascunse decât îndrăznește să deschidă. război.”

Taxelete grele impuse pentru a finanța campania zdruncinată au stârnit murmururi revoltătoare în Florența. Confruntându-se cu amenințările la adresa domniei sale, atât în țară, cât și în străinătate, Lorenzo a hotărât asupra unui arbitru îndrăznet și periculos: va merge la Napoli pentru a începe negocierile de pace cu regele Ferrante — omul care a afișat în castelul său cadavrele îmbălsămate ale dușmanilor săi. „Doamne ajută-l”, a scris un politician florentin în jurnalul său.

Soarta altcuiva care s-a încrezut în mila regelui Ferrante ar fi trebuit să-i dea lui Lorenzo o pauză pentru o reflecție pedepsită. Lordul războinic Jacopo Piccinino susținuse pretenția angevină asupra Napoli, luptând cu Jean de Anjou împotriva forțelor lui Ferrante înainte ca, în 1463, după o înfrângere, să-și transfere loialitatea lui Ferrante. Schimbarea sa de credință a venit datorită unui complot țesut de nimeni altul decât Antonio Cincinello, bărbatul dispus să facă „tot ce era nevoie” pentru a-și apăra regele. Cel viclean Cincinello i-a promis domnului război o sumă mare de bani, precum și pământuri în Regatul Napoli. În primăvara anului 1465, după multe rugăminți și asigurări, l-a convins pe Piccinino să vină la Napoli. Regele Ferrante a plecat la o jumătate de milă din Napoli pentru a-i oferi vechiului său dușman o primire prietenoasă și pentru a-l escorta personal în oraș ca oaspete de onoare. Piccinino sa bucurat de o ospitalitate caldă cu câteva zile

înainte, sub pretextul că a făcut un tur al tezaurului regal din Castelnuovo, a fost atras într-o temniță și sugrumat. Cadavrul său a fost dus în vârful castelului și aruncat fără ceremonie de pe o fereastră. Domnul războinic, a fost dat afară, a alunecat și a căzut până la moarte după ce a privit pe o fereastră pentru a inspecta navele andocate în port. Vespasiano a remarcat că Piccinino fusese avertizat să stea departe de Napoli. „Oamenii sunt orbi la atâtea lucruri”, a observat el, „și din această orbire vine pedeapsa lor”.

Lorenzo, ca și Piccinino, a considerat de cuviință să ignore avertismentele primite. În mod amenințător, perfidul Cincinello era încă activ și își întindea capcanele mortale, nefiind încă întâlnit soarta săngeroasă în mâinile mulțimii din L’Aquila. Lorenzo a luat măsurile de precauție de a trimite agenți pentru a negocia cu Ferrante la Napoli și pentru a-l scoate pe ducele Alfonso în cartierele sale de iarnă de lângă Siena. Filippo Strozzi, care a operat de mulți ani o bancă în Napoli, a călătorit spre sud cu o escortă de șaptesprezece călăreți pentru a se ocupa de Ferrante. Un alt agent a fost trimis la Siena. Acea misiune i-a revenit lui Vespasiano.

În timpul unei încetări a focului, Vespasiano s-a trezit făcându-și drum prin peisajul toscan iernic, devastat de război, pe lângă morile arse, castelele distruse și fermele jefuite. El nu a primit genul de trimitere oferită ambasadorilor mai obișnuiți ai Florenței, membri ai unor familii bogate și străvechi precum Acciaiuoli sau Pandolfini. Pe măsură ce acești onorați delegați părăseau orașul spre Venetia sau Milano, aceștia urmău să fie escortați pe străzi de către cetăteni într-o procesiune solemnă, încărcatați cu cadouri pentru domnitorul străin și îmbrăcați în haine stacojii împodobite cu veveriță. Misiunea lui Vespasiano a fost o afacere mai umilă. El urma, de fapt, să spioneze tabăra inamică, folosind posibil ca pretext livrarea unui alt manuscris ducelui Alfonso.

În multe privințe, Vespasiano se potrivea foarte bine misiunii sale, fiind descris cândva drept tutto ferandino („totul pentru Ferrante”). Menținuse relații strânse nu numai cu Ferrante – căruia, în ciuda ostilităților, îi trimisese recent un nou manuscris al lui Livie – ci și cu Alfonso, pe care-l cunoștea din timpul șederii din tinerețe a ducelui la Florența cu o duzină de ani mai devreme. În anii următori, Vespasiano i-a furnizat lui Alfonso mai mult de douăzeci de manuscrise, inclusiv copia Geografiei lui Ptolemeu

care arăta locația casei sale. De asemenea, a menținut părtășia cu diversi ambasadori napolitani, nu doar nemilosul Cincinello, ci și Matteo Malferito, despre care a scris o biografie presărată cu anecdotă dobândite din strânsă cunoștință personală. Și numirea avea cu atât mai mult sens cu cât prezent la Siena, ca aliat al lui Alfonso în războiul împotriva Florenței, era o cunoștință și mai apropiată și un client mai mare: Federico da Montefeltro.

Misiunea nu a fost lipsită de pericole. Alfonso era capabil de sălbăticie mult dincolo de strânsoarea previzibilă a prinților italieni ucigași. El a conceput pentru baronii care s-au răzvrătit împotriva tatălui său torturi atât de hidioase încât la sfârșitul vieții sale, peste zeci de ani, va fi bântuit de fantomele lor. „Niciodată omul nu a fost mai crud decât Alfonso”, a scris un ambasador îngrozit, „nici mai vicios, nici mai rău, nici mai otrăvitor, nici mai lacom”.

Vespasiano a ajuns în cele din urmă la Buonconvento, la cincisprezece mile sud de Siena, și aici, în orașelul mic cu ziduri, încurajat de corturi ale armatei și plin de arbalestri plictisiți, a întâlnit unul dintre oamenii de care depindea soarta lui Lorenzo. Alfonso avea acum treizeci de ani, tatăl a trei copii de la soția sa (fiica lui Francesco Sforza) și unul de la amanta sa (un alt nenorocit avea să-și facă apariția la vremea potrivită). O medalie de portret bătută în anul următor l-ar arăta cu un nas lung, ochi plini de mărgele, buze subțiri și, ca salariul lăcomiei, obrajii plini și bărbie dublă. Deși unul dintre cei mai redutabili războinici din Italia, el nu a permis eforturilor sale marțiale să-i distra gașca atenția de la, potrivit legendei, urmărirea frumuseților toscane locale.

Celălalt bărbat care deținea cheia destinului lui Lorenzo, Federico da Montefeltro, își avea sediul în Siena. Găzduit din belșug în palatul arhiepiscopal, el sa bucurat de mâncăruri gourmet de vițel, stingray, prăjituri cu migdale și păsări din fiecare pene. Își sporise strălucirea odată cu capturarea lui Poggio Imperiale, dar bătăile sale de luptă au fost îngreunate de un incident care a avut loc cu puțin timp înainte de izbucnirea războiului. Povestise câteva dintre celebrele sale victorii unui public apreciat de la palatul său din Urbino, când balconul pe care stătea a cedat și s-a prăbușit la pământ, rupându-și glezna și zgâiindu-și piciorul. Acum, neputând să meargă sau să călărească, marele războinic trebuia să fie purtat într-un așternut ca un valetudinar afectat de gută. În decembrie 1479, s-a îndepărtat pentru a-și scufunda mădularul afectat în băile minerale de la

Viterbo. La un moment dat, însă, s-a întâlnit cu Vespasiano și Alfonso, pentru că aceasta trebuie să fi fost ocazia în care librarul l-a auzit pe un duce spunându-i celuilalt că toată Italia trebuie să plângă pe Donato Acciaiuoli — o anecdotă care îl plasează pe Vespasiano în prezența acestora. doi dușmani redutabili ai lui Lorenzo.

Oficialitatea florentină a așteptat cu nerăbdare rapoartele lui Vespasiano. Ambasadorul la Milano în acest moment era Pierfilippo Pandolfini, un fost elev atât al lui John Argyropoulos, cât și al lui Marsilio Ficino. De asemenea, era un prieten apropiat al lui Vespasiano, care ajutase la stocarea impresionantei sale biblioteci. Pandolfini i-a scris unui prieten comun în decembrie, la scurt timp după ce a sosit la Milano pe ambasada sa: „Spune-i lui Vespasiano să-mi scrie când se va întoarce de la Siena, pentru că va avea multe vești”. Apoi, câteva săptămâni mai târziu: „Vespasiano se va întoarce. Aștept vești bune de la el.” În sfârșit, la două săptămâni după aceea, la mijlocul lunii ianuarie: „Acum, că Vespasiano s-a întors, îi aștept scisorile ca să ne elibereze de griji și să ne facă mai înțelepți pe viitor”.

Scisorile lui Vespasiano către Pandolfini au fost pierdute în istorie, împreună cu orice alte rapoarte pe care le-a furnizat. Dar statura lui de culegător de știri este indicată de faptul că informațiile și sfaturile lui au fost căutate de cineva la fel de bine conectat și bine călătorit ca Pandolfini, un bărbat care tocmai se întorsese de la ambasadele la Venetia și Roma și care era un om atât de prolific și de neobosit diplomat că la Florența era cunoscut pur și simplu drept „L'Ambasciatore”, ambasadorul.

Misiunea lui Vespasiano la Siena a însemnat că a ratat acțiunea de pe Strada Vânzătorilor de cărți la sfârșitul lunii decembrie 1479. Asasinul evadat, Bernardo Bandini de' Baroncelli, a fost prins în vara anterioară la Constantinopol, după mai mult de un an de fugă. Secretarul guvernului florentin s-a bucurat de faptul că „cel mai glorios print”, Mehmed al II-lea, a promis „că va face cu el orice ne-ar fi dorit – o decizie în concordanță cu dragostea și marea favoare pe care le-a arătat întotdeauna față de republica noastră și față de republica noastră. oameni.” Florentinii l-au îndemnat pe sultan să-l țină pe trădător în viață, deoarece un trimis a fost trimis la Constantinopol pentru a-l aduce înapoi la Florența. După o călătorie lungă,

Baroncelli a sosit, în dar pentru Medici, cu două zile înainte de Crăciun. Câteva zile mai târziu a fost aruncat de la fereastra Palazzo del Podestà cu o frângchie la gât.

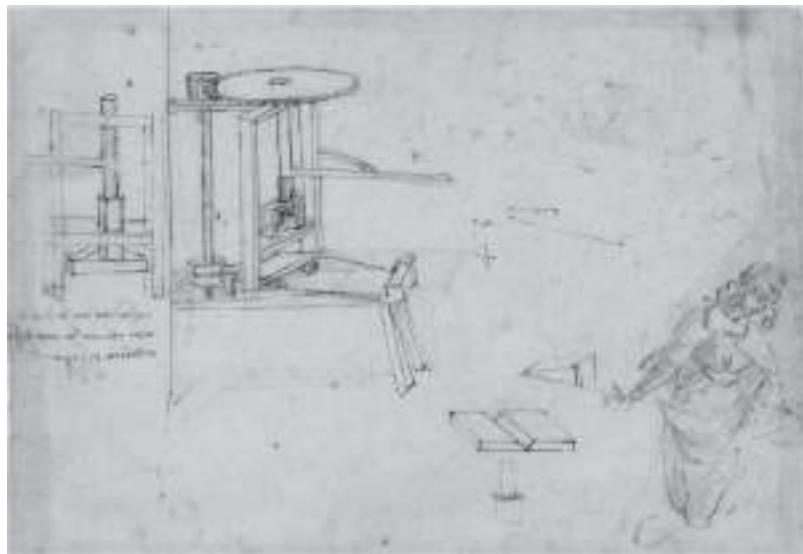
Schița lui Leonardo da Vinci a lui Bernardo Bandini de' Baroncelli, spânzurată lângă librăria lui Vespasiano.

Execuția lui Baroncelli a atras atenția unui artist de douăzeci și opt de ani al cărui tată, Ser Piero, un notar eminent, lucra în Via del Palagio, la câteva uși mai jos de magazinul lui Vespasiano. Leonardo da Vinci a luat caietul de schițe pe care l-a ținut mereu la centură și a făcut un desen al asasinului atârnând, complet cu notițe care oferă detalii despre hainele sale. El a consemnat că mortul era îmbrăcat într-o calotă de culoarea cafenii, dublu de serge, furtun negru, juc negru cu guler de catifea și o haină albastră căptușită cu blană de vulpe.

Leonardo spera probabil să obțină comisionul de a picta portretul lui Baroncelli – pictura infamante sau „tabloul ignominios” – pe peretele Palazzo del Podestà. Pe lângă că aveau capetele tăiate înfipte pe uși sau înțepate în știuțe și defilate pe străzi, cei care s-au răzvrătit împotriva Medicilor au apărut în frescă, în portrete postume, pe un „zid al rușinii” din Strada Librărilor. Peretele Palazzo del Podestà, de peste Via del Palagio de la magazinul lui Vespasiano, încă purta lucrarea lui Andrea del Castagno, care în 1440 a pictat portretele celor opt membri ai familiei Albizzi, execuți pentru că au conspirat împotriva Florenței în bătălia de la Anghiari. Atât de faimoase au fost aceste imagini încât, deși a continuat să picteze fresce în Vatican, Andrea a devenit ulterior cunoscut sub numele de „Andreino degli Impicchati” – Mica Andrea a spânzuraților.

În vara anului 1478, Sandro Botticelli fusese plătit cu patruzeci de florini pentru a adăuga pe perete imagini cu opt dintre conspiratorii Pazzi legănându-se la capătul funiilor, inclusiv arhiepiscopul Salviati. Curând, toti cei care și-au făcut drum pe Strada Vândătorilor de cărți au fost întâmpinați de aceste efigii înfiorătoare la care Leonardo, evident, spera să adauge propria sa lucrare cu un portret al lui Baroncelli. Nu a reușit să obțină comisionul, dar a fost în curând ocupat cu alte proiecte. Leonardo trebuie să fi fost o priveliște familiară pe Strada Vândătorilor de cărți, nu doar din cauza magazinului din apropiere al tatălui său, ci și pentru că era un client obișnuit al cartolai, cumpărând grame de hârtie pentru scierile și desenele sale. Cartolai erau indispensabili artiștilor care, cu puțin timp mai devreme, făcuseră pionier în tehnica de a folosi foi mari de hârtie grea, carton, pentru a realiza şabloane („desene animate”) pentru frescele lor. Peste vreo treizeci de ani, când a planuit o pictură murală, o scenă de luptă magnifică pentru o sală de adunări din Palazzo della Signoria, Leonardo avea să achiziționeze 950 de coli din această hârtie de format mare de calitate grea.

Leonardo finalizase recent un portret al unei tinere pe nume Ginevra de' Benci, fiica adolescentă a unui bancher florentin. Cu toate acestea, în 1479 a visat la alte lucruri decât portrete și altare, pentru că făcea schițe pe hârtie pentru invenții precum o fabrică de cherestea acționată de apă, un războaie de țesut automat și un scuipat de prăjire cu elice. Aproape fiecare tărâm al eforturilor umane ar putea fi îmbunătățit, credea el, prin aplicarea ingenioasă a șuruburilor melcate și a roților dințate, toate pe care le-a rezolvat laborios, dar elegant pe foi de hârtie.

Designul lui Leonardo pentru o presă de tipar.

Având în vedere astfel de îmbunătățiri, Leonardo a desenat recent un design pentru un nou tip de tipar. Nu avea nicio îndoială cu privire la importanța enormă a invenției lui Gutenberg. Designul unui războaie automată (care se găsește pe reversul desenului său pentru tipar) a fost însotit de o declarație îndrăzneață: „Acest instrument este al doilea după tipărire”. Cu toate acestea, el credea că chiar și geniala invenție a lui Gutenberg ar putea fi îmbunătățită. Versiunea lui Leonardo a presei ar fi echipată cu un sistem de roți și scripete care, odată ce tractorul a tras pârghia, glisează simultan timpanul orizontal de-a lungul căruciorului și forța placa în jos. Această reproiectare a oferit avantajul de a permite unei singure persoane să opereze presa, în timp ce aranjamentul său sofisticat al angrenajelor asigura funcționarea fără frecare a componentelor acesteia.

În secolul al XV-lea nu a apărut niciun manual de instrucțiuni despre cum se construiește sau se operează o presă. Cea mai veche ilustrare a unei prese în funcțiune, un „dans al morții” tipărită la Lyon în 1499, a fost Dar unde a văzut o presă este necunoscut. Ar fi putut intra în contact cu tipografi precum Nicolae de Breslau sau Iohanes de Mainz, deși, mai probabil, având în vedere pregătirea sa sub un aurar, Andrea del Verrocchio, poate că a dat peste Bernardo Cennini și prototipul său. Sau poate că, auzind de invenție, el însuși a nedumerit detaliile, aşa cum au pretins amândoi Cennini și Clement din Padova. Căci, după cum declarase Cennini, o simplă gravură în lemn care arăta doi diavoli înnebuniți într-o tipografie –

cu greu intenționează să ofere o descriere exactă. Know-how-ul pentru această nouă tehnologie a putut fi dobândit doar practic și prin inspecție vizuală, ceea ce a însemnat că, pentru a-și crea designul, Leonardo trebuie să fi văzut de la prima mână o tiparnă. Un expert în desenele tehnologice ale lui Leonardo, Ladislao Reti, afirmă că acest desen indică faptul că Leonardo poseda în mod clar cunoștințe avansate despre practica tipografică contemporană. Florentinis ingenii nil ardui est. Și pentru geniul lui Leonardo, cu siguranță, nimic nu a fost dificil.

Leonardo nu și-a construit niciodată tipografia și nici designul său nu a fost publicat în timpul vieții. De fapt, niciuna dintre miile de pagini de scrisori și desene ale lui Leonardo nu a fost tipărită în timpul vieții sale sau, într-adevăr, timp de secole după aceea. Într-o ironie nefericită, un bărbat atât de legat de ideile de progres tehnologic a neglijat să-și răspândească lucrările prin intermediul a ceea ce a recunoscut drept cea mai mare invenție a istoriei. Rezultatul este că multe dintre descoperirile și desenele sale au dispărut. Doar șase mii de pagini de note ale lui Leonardo supraviețuiesc dintr-un total estimat de douăzeci și patru de mii de pagini, o rată de pierdere de 75 la sută.

Misiunea lui Vespasiano la Siena a dat în mod evident un raport bun despre intențiile ducelui Alfonso față de Lorenzo de' Medici: încetarea focului a fost menținut, Lorenzo a plecat spre Napoli și un tratat de pace cu regele Ferrante a fost în sfârșit ratificat. Când Lorenzo a sosit înapoi în Florența, la mijlocul lunii martie 1480, au fost aprinse focuri de tabără și au sunat clopote într-o sărbătoare plină de bucurie.

Lorenzo făcuse o lovitură de teatru uluitoare. Chiar și aşa, sărbătorile să ar putea să fi fost premature. În ciuda păcii, ducele Alfonso a rămas cu armata sa la Siena, în a cărei primărie a apărut acum proeminent într-o frescă înfățișând trupele sale de la Poggio Imperiale făcând fuga lașilor florentini. Siena era o republică autonomă, iar prezența continuă a lui Alfonso trebuia să calmeze discordia dintre cetățenii săi (dintre care unii încercaseră recent să răstoarne guvernul). Cu toate acestea, mulți din oraș bănuiau motive mai puțin binefăcătoare. Conducerea lui din Siena a devenit atât de draconic, cu un recurs atât de nenorocit la alungare, închisoare și execuție, încât curând atât sienezii, cât și florentinii au bănuit că, cu

conivența tatălui său, Alfonso plănuia să se facă stăpân al Sienei și, deci un vecin periculos pentru florentini. O parte din misiunea lui Vespasiano fusese poate să descopere intențiile lui Alfonso.

Observând cu nerăbdare evenimentele, farmacistul Landucci a notat în jurnalul său că ducele Alfonso spera să-i supune pe florentini, aşa cum ia făcut pe sienezi. Dar el a fost brusc dejucat în aceste planuri de un „mare miracol”.

Capitolul 25

Plângere pentru Otranto

Duminică, 1 august 1480, patru călăreți au sosit la Napoli după o călătorie disperată de 270 de mile la nord de la călcâiul Italiei. Au adus cu ei vestea șocantă și teribilă că o armată de peste o sută de nave care arborează pavilionul Semilunii aterizase la Otranto și că orașul era atacat de o armată de opt-sprezece mii de oameni.

Mehmed Cuceritorul lovise pe pământ italian. În următoarele câteva zile au ajuns la Napoli alte rapoarte, clarificând, exagerând și terifiant. Numărul navelor a crescut la 350, în timp ce un ambasador la Napoli a susținut că turcii „ardeau sate, luau prizonieri și ucideau copii ca și cum ar fi câini”. Regele Ferrante i-a ordonat imediat ducelui Alfonso să se întoarcă cu armata sa din Siena pentru a-și apăra tărâmul, eliberând în mod neașteptat Florența de amenințarea napolitană persistentă.

Alfonso a întârziat să salveze Otranto. Orașul a căzut în urma unui asediul de două săptămâni condus de Gedik Ahmed Paşa, marele amiral al Flotei Otomane. Vespasiano a descris ce s-a întâmplat în continuare. Turcii, susținea el, „au ucis populația cu mare cruzime. Unele dintre soții și fecioarele pe care le-au ucis, pe altele le-au încălcat cu mare infamie”. Nu numai atât, dar au intrat în catedrală, unde arhiepiscopul se adunase cu clerul său, precum și cu „fecioare, tinere evlavioase și mulți bărbați vrednici, toți în rugăciune”. Turcii l-au ucis pe arhiepiscop, i-au tăiat capul, apoi au făcut la fel și preoților. „După aceea, au ucis fetele sărace în fața taților și a mamelor lor.” Alte femei, a scris Vespasiano, au fost vândute ca sclave și forțate să lucreze în bordeluri.

Alte relatari timpurii au povestit povești similare: despre bisericici distruse, statui distruse, fecioare violate pe altare și șeful arhiepiscopului ucis, Stefano Agricoli, care făcea ocolul Otranto în țeapă într-o lance. Cu toate acestea, nici cele ale lui Vespasiano, nici oricare dintre celelalte rapoarte timpurii nu menționează ceea ce, potrivit legendei, a avut loc pe 14 august pe Dealul Minervei. În acea zi, 800 de bărbați au fost duși la această

denivelare din afara orașului și li s-a oferit o alegere dură: să se convertească la islam sau să moară. Toți au ales-o pe cea din urmă, dând doavadă de un devotament atât de curajos, încât călăul cu scimitar s-a convertit la creștinism pe loc — și a fost executat prompt de tovarășii săi, ducând numărul martirilor la 801. Mult mai târziu, în 1771, ei aveau să fie canonizați ca Sfinții Mucenici din Otranto.

Câți oameni au murit în Otranto și în ce circumstanțe, este o chestiune de dezbatere istorică. Dar victimele cuceririi turcești a Otranto au inclus și manuscrise dintr-unul dintre cele mai mari depozite de literatură și filozofie greacă din Occident.

Mănăstirea basiliană San Nicola di Casole se afla pe un teren înalt, cu vedere la o câmpie goală la aproximativ două mile la sud de Otranto. Mănăstirea a fost o legătură între lumea greacă și cea italiană, fondată cu puțin timp înainte de 1100 de o comunitate de călugări basilieni vorbitori de greacă. Cu toate acestea, mănăstirea a fost construită pe o structură preexistentă care a dat în urmă cu multe secole. Biblioteca a fost, de fapt, una dintre cele mai vechi biblioteci creștine din Occident.

San Nicola di Casole deținea cu siguranță manuscrise grecești în număr mare. Prezenta un scriptorium înfloritor și un grajd de călugări învățați – „bărbați absolut demni de venerare”, potrivit unui savant umanist local, Antonio Galateo, „toți educați în cunoașterea literelor grecești, și mulți de asemenea în latină”. De-a lungul secolelor, mănăstirea a fost casa de savanți, poeți și filozofi hotărâți să păstreze și să răspândească moștenirea istorică și literară a Greciei. Mănăstirea a atins apogeul în prima jumătate a anilor 1200 sub egumenul Nectarie, care a aprovizionat biblioteca monahală cu comori aduse din vizitele sale la Constantinopol. Galateo a relatat că mănăstirea avea o bibliotecă „cu tot felul de cărți, câte se găseau în toată Grecia”. Deținea copii atât ale Iliadei, cât și ale Odiseei, iar colecția sa se întindea la lucrări despre astrologie, despre interpretarea viselor și despre puterea de vindecare a pietrelor.

San Nicola di Casole opera un sistem prin care aceste manuscrise puteau fi împrumutate de către cititori: împrumutații trebuiau doar să semneze un formular în prezența a doi călugări, care serveau drept garanți pentru returnarea acestuia. Un document datând din a doua jumătate a

secolului al XII-lea – cu câteva decenii înainte de sosirea lui Nektarios și a tezaurului său de manuscrise – consemnează împrumutul a șaizeci și opt de volume. Preoții și alți eclesiastici reprezentau marea majoritate a împrumutaților, deși doi notari locali și un magistrat au scos și manuscrise. Evangeliile și psaltirile au fost cele mai populare, dar au fost împrumutate și lucrările lui Aristotel și comediile lui Aristofan. După cum spune una dintre intrări, „Notarul Michele di Pietro a primit de la mine, călugărul Biagio, Aristofan și dezbatările sofistice ale lui Aristotel, la ordin de la stareț”.

Un împrumutat dintr-o perioadă mult mai târzie a fost cardinalul Bessarion, care a venit la San Nicola di Casole în încercarea sa de a recupera și păstra literele grecești. După cum a scris mai târziu Galateo, Bessarion a transferat „nu puține cantități de manuscrise la Roma”. Aceste volume, pe care nu a reușit să le întoarcă, s-au contopit curând în colecția personală și, în plinătatea timpului, și-au făcut drum spre Venetia. Cu toate acestea, sustragerea acestor manuscrise de la San Nicola di Casole s-a dovedit a fi fericită, deoarece, după cum a consegnat Galateo, în august 1480 biblioteca a fost „jedicată și distrusă de turci”, clădirea fiind în flăcări, distrugând manuscrisele „adunate de la toți”. peste Grecia.” Galateo a reușit să salveze un volum sau două, deși unele de puțină valoare. Alți câțiva par să fi fost salvați de un Tânăr preot pe nume Sergio Striso, care i-a scos din bibliotecă înainte de atac. Spre deosebire de zecile de preoți și călugări masacrați de otomani în 1480, Striso a supraviețuit. Ani mai târziu, a putut fi găsit lângă Otranto într-o „căsuță veche care se prăbușește” – ceea ce a mai rămas din bibliotecă – studiind cu atenție depozitul său de manuscrise antice.

Atacul devastator asupra Otranto i-a adus lui Mehmed un punct de sprijin în Italia, de unde părea gata să lanseze un atac asupra Romei, la a cărei cucerire visase de aproape trei decenii.

Invazia l-a uimit pe regele Ferrante. Pe lângă că l-a trimis pe Ducele Alfonso la sud, el a cerut ajutor de la celălalt italian. A început să se pregătească să fugă spre Avignon în cazul înaintării otomane asupra Romei, luând, de asemenea, măsuri îndrăznețe pentru a contracara orice astfel de invazie. El a perceput impozite pentru fiecare gospodărie din statele papale,

precum și zecimi pentru cler, alocand aceste fonduri pentru construirea și echiparea navelor pentru o flotă de cruciade. El a acordat o indulgență plenară oricui se înrola în lupta împotriva turcilor, afirmând că, dacă credincioșii vor să-și păstreze pământurile, casele, soțiile și copiii, ca să nu mai vorbim de credința în care au fost botezați, „să ia ridică-le brațele și luptă.” puteri, avertizând că, dacă nu vor veni în ajutorul lui, el va fi de partea sultanului – o amenințare pe care o făcuse cu o ocazie anterioară – și va ajuta la distrugerea lor. Papa Sixtus, cel puțin, aducea un răspuns viguros la Roma, unde, aşa cum a observat un savant și poet umanist, „alarmă a fost la fel de mare ca și cum inamicul ar fi fost deja așezat chiar în fața zidurilor ei”.

Nevoia de concordanță creștină în fața amenințării musulmane l-a condus pe Sixtus la un ultim pas: a ridicat interdicția asupra Florenței și s-a împăcat cu Lorenzo de' Medici. După mai bine de trei ani de ostilități, Florența și papalitatea au ajuns în sfârșit în pace. „Minunea” atacului otoman asupra Otranto a fost completă.

Deși invazia de către sultan a Regatului Napoli a înlăturat convenabil amenințările și interdicțiile militare, majoritatea florentinilor au simțit o profundă simpatie pentru sclavii și ucișii din Otranto. După cum a scris notarul Giusto Giusti în jurnalul său, cucerirea a fost „o veste proastă pentru creștinism”. Invazia a devenit un subiect de conversație în piețe în săptămânile care au urmat, cu „multe discuții”, după cum scria un alt florentin, „despre pierderea Otranto”.

Tragedia de la Otranto a fost interpretată și în cântec și rimă în piețele Florenței. La câteva luni după căderea orașului, în noiembrie, fra Domenico a consemnat că A uno cerretano a însărcinat presa din Ripoli să tipărească cinci sute de exemplare ale unui pamflet despre asalt. cerretano (sau ciarlatano) era un „șarlatan”, unul de stradă vânzător care smulgeau dinți, vindeau remedii și adesea jongleau, cântau sau cântau la un instrument pentru a atrage atenția și a-și vinde marfa. Fra Domenico nu a reușit să înregistreze detaliile acestui vânzător ambulant, dar ar fi fost asemănător cu Blind Angelo sau Blind Chola – cineva care spera să vândă copii ale pamphletelor ale căror cuvinte le cânta sau le recita pe străzi. Textul pe care Press Ripoli l-a produs pentru el se intitula Lament for Otranto.

Nu au supraviețuit nicio copie a acestei lucrări, dar căderea Otranto le-a oferit cântăreștilor de stradă – și, prin extensie, tipografilor precum Fra Domenico – o mulțime de afaceri, și nu doar în Florența. Un cronicar din Lombardia a susținut că au existat „multe plângeri” pe această temă că „pretutindeni se cântă pe străzi în fața oamenilor și sunt scoase la vânzare”. A reprodus una în cronica sa, o poveste plină de referiri la mânia crudă a turcilor, lacrimile amare ale prizonierilor legați în lanțuri și victoria glorioasă care va fi câștigată în curând de Dumnezeu în ceruri — și cu ajutorul papei, ca Ferrante, ducele de Milano și „frumoasa Florență”.

Pe lângă pamflete, presa Ripoli a perseverat în aventurile sale în clasicii umaniști. În toamna anului 1480, de exemplu, Fra Domenico a tipărit o sută de exemplare din *Silvae* a lui Statius pentru a coincide cu prelegerile despre poetul roman pe care Angelo Poliziano le ținea la Studioul Florentin. Cu toate acestea, Fra Domenico a continuat să imprime cărți de rugăciuni și orări, precum și mici lucrări religioase, cum ar fi psaltrile, majoritatea în ediții mult mai mari decât volumul de poezii ale lui Statius. În primăvara anului 1480, un vânzător ambulant pe nume Antonio Lombardo — același bărbat care cu câțiva ani mai devreme a cumpărat patruzeci și patru de exemplare ale comentariului lui Bernardo Cennini despre Virgil — l-a însărcinat pe Fra Domenico să tipărească cinci sute de exemplare ale unei opere devoționale cunoscută sub numele de *Epistola della Domenica* (Epistola de duminică). Câteva luni mai târziu s-a întors pentru mai multe: o retipărire de opt sute de exemplare.

Cărțile de la Presa Ripoli ajungeau astăzi la un public larg. Mănăstirea și-a vândut marfa unor clienți educați, cum ar fi medici, notari și numeroși preoți și călugări, precum și studenților lui Poliziano de la universitate. Cu toate acestea, cititorii din multe alte meserii și profesii au cumpărat cărți din presă. Tânărăi, producători de in, țesători, aurari, ciorapi, zidari și fierari (dintre care unul a cumpărat o copie a vieții lui Alexandru cel Mare): toți apar în evidențele lui Fra Domenico. Se găsesc și alte nume (Ugo, Cenni, Conissino), dar fără nume de familie sau mențiuni despre meseria sau meseriile lor. Câțiva dintre ei erau probabil vânzători ambulanți, deoarece, pe lângă Blind Andrea, Blind Chola și Antonio Lombardo, fra Domenico vindea cărți unui alt vânzător ambulant orb, „Giovanni Cieco”, care locuia lângă Porta al Prato, la câțiva pași de mănăstire.

De asemenea, femeile cumpărau cărți de la presa Ripoli: nu numai călugărițe și priore de la alte mănăstiri, ci și clienți identificați în conturi ca „Monna Lorenza” și „soția lui Lenzone”. Un alt client a fost văduva lui Donato Acciaiuoli, o femeie binecunoscută lui Vespasiano, care a descris că i-a văzut pe soț și soție ținându-se cu tandrețe de mâna. Fra Domenico a consemnat, de asemenea, cum o copie a Legendei Sfintei Ecaterina a fost legată și decorată astfel încât să poată fi arătată „unei femei care dorește să o cumpere”. În cele din urmă, a decis să nu cumpere. „Renduta”, a scris fra Domenico: „redate înapoi”.

Achizițiile care apar în cartea de conturi a lui Fra Domenico nu includ cumpărătorii care și-au luat copiile de la mulți cartolai care le-au stocat. Nici ei nu îi numără pe cei tentați de trăsăturile și ofrandele vânzătorilor ambulanți, cum ar fi Blind Andrea, care rătăceau prin oraș cu copii ale Rugăciunii pentru sângele lui Hristos sau plângerile pentru moartea lui Giuliano de' Medici sau căderea Otranto. Aceste lucrări au atras fără îndoială un cititor și mai larg și mai variat decât ciorarii, zidarii și fierarii care și-au cumpărat cărțile direct de la Fra Domenico.

În perioada în care presa Ripoli și-a tipărit ediția Lament for Otranto, o altă lucrare pe acest subiect era în pregătire. Această plângere specială nu a apărut însă în tipărire. În schimb, a fost produsă în mod demodat – inscripționat pe pergament cu o gâscă. Autorul a fost nimeni altul decât Vespasiano.

La câteva săptămâni după căderea Otranto, la 5 septembrie 1480, călugării din Badia din Florența și-au chemat notarul, Ser Piero da Vinci, al cărui birou din Via del Palagio se afla la doar câțiva pași de prăvălia lui Vespasiano. Ser Piero a procedat la întocmirea unui nou contract de închiriere pentru ceea ce călugării numeau „atelierul nostru de lângă Palazzo del Podestà”, adică spațiile închiriate de Vespasiano. Ser Piero a consemnat că Vespasiano (pe care l-a descris ca fiind un librarius) a consimțit la tranzacție: transferul contractului de închiriere unui nou chiriaș, un cartolaio pe nume Andrea di Lorenzo. Andrea ar ocupa magazinul în aceleași condiții: cincisprezece florini pe an plus un kilogram de ceară pentru lumânări. Curând și-a asumat un nume mult mai distins: Andrea di Vespasiano. Adoptarea acestui nume sugerează nu numai că a lucrat ca

asistent pentru Vespasiano (ucenicii își luau uneori numele stăpânilor), ci și că, din motive comerciale, dorea să păstreze în viață numele celebrului librарь.

Vespasiano se retragea din comerțul cu cărți. Declarația lui de impozit pentru anul 1480 arăta că avea cincizeci și opt de ani și că magazinul pe care obișnuia să-l exploateze An era ajunsese la sfârșit. non va più a fare nulla — „nu mai este în afaceri”.

Situația economică a lui Vespasiano pare să nu se fi revenit niciodată după moartea fratelui său Jacopo cu mai mult de un deceniu în urmă. Moartea bruscă și prematură a nepotului său Lorenzantonio - care i-a provocat durere, precum și dificultățile financiare de a plăti zestrea văduvei sale - i-a agravat problemele. Faptul trist este că, în ciuda marii sale eminente în domeniu, Vespasiano, la fel ca mulți editori și vânzători de cărți ulterioare, nu a reușit să câștige foarte mulți bani. După cum a observat sumbru, „Majoritatea celor care se ocupă cu cărți, fără alte mijloace de sprijin, sunt săraci în posesiuni”.

Vespasiano credea că vremurile nu mai erau profitabile sau de bun augur pentru oamenii de înțelepciune, pe care i-a numit mai târziu „acești oameni singulari ai căror există acum o astfel de lipsă”. El a ajuns să credă că prin anii 1480, din lipsă de patroni simpatici și susținători, bursele erau în scădere. Alfonso Magnaniul și Papa Nicolae al V-lea aparțineau a ceea ce el a numit „timpul memoriei fericite” – o epocă în care cărțile erau traduse și studiate, iar cărturarii și cărturarii erau răsplătiți din plin „în cel mai înalt grad”. Federico da Montefeltro a continuat această tradiție nobilă, dar „nici curtea Romei și nici cea a vreunui alt printă” nu l-au urmat pentru a oferi un refugiu pentru viermi de carte și oameni de înțelepciune. Rezultatul a fost că „meseria de litere a pierit pe măsură ce savanții, negăsind nicio favoare sau stima, s-au îndreptat către alte activități”.

Cu siguranță niciun patron de calibru al lui Cosimo de' Medici și al filor săi, sau al lui Federico da Montefeltro și al regelui Alfonso, nu a apărut în 1480. Cu toate acestea, judecata lui Vespasiano a fost dură față de papi, printă și oameni de litere. În 1491, Poliziano i-a scris lui Lorenzo că „favorurile pe care le acordați celor învățați îți aduc atât de multă favoare și bunăvoiță universală de care niciun om nu s-a bucurat de mulți ani”. În vara lui 1480, totuși, toate acestea au fost în viitor. Timp de mulți ani, Lorenzo nu reușise să comandă lucrări lui Vespasiano și să construiască

biblioteca la care a visat librarul. În 1476, Vespasiano îi scrisese lui Lorenzo că Casa Medici „a asigurat întotdeauna nevoiele mele drepte și oneste”. Patru ani mai târziu, aceste nevoi erau, se părea, destinate să rămână neîmplinite. ultimele decenii ale secolului al XV-lea datorită, numai în Florența, întreprinderilor erudite ale lui Angelo Poliziano și Marsilio Ficino, ambii în anturajul unui „om magnific”. Lorenzo de Medici. Lorenzo avea să devină un colecționar de manuscrise și mai mare decât tatăl și bunicul său împreună, adunând în cele din urmă o bibliotecă de aproximativ o mie de codice, inclusiv cinci sute de manuscrise grecești, cea mai mare colecție de acest fel din Italia după Vatican și comoara cardinalului Bessarion.

A existat un alt factor important în retragerea lui Vespasiano din afacerea vânzării de cărți. Florența avea deja două tipografii consacrate, cele ale Fra Domenico și Nicolae de Breslau. De la Despre religia creștină a lui Marsilio Ficino în 1476, Nicholas a tipărit aproximativ douăzeci de cărți, inclusiv Monte Santo di Dio (Sfântul Munte al lui Dumnezeu), un text religios înfrumusețat cu – într-o impresionantă ispravă tehnologică și artistică – trei gravuri pe cupru. El a tipărit, de asemenea, Etica Nicomahică, un comentariu la Despre suflet al lui Aristotel, lucrări despre agricultură și medicină și poezii de Luigi Pulci.

În 1480, alți antreprenori au început să-și înființeze magazinul în Florența. Johannes din Mainz a devenit din nou activ, iar ediția sa a poemelor lui Petrarch urma să apară în noiembrie. Fostul partener de afaceri al lui Fra Domenico, Don Ippolito, a făcut echipă cu un cartolaio pentru a tipări o lucrare a lui Antonino, regretatul arhiepiscop al Florenței. Un anume Bartolommeo di Libri înființase o tipografie în 1479, scoțând la iveală o ediție a unui poem de Boccaccio, precum și o carte despre gramatică scrisă de prietenul și clientul lui Vespasiano, Niccolò Perotti. Iar sosirea în oraș la sfârșitul anului 1480 a fost cel mai ambițios și mai desăvârșit tipograf dintre toți: Antonio Miscomini. După ce a intrat în afaceri la Venetia în 1476, Antonio, originar din Modena, a tipărit totul, de la o ediție a traducerii lui Niccolò Malerbi a Bibliei și a Orașului lui Dumnezeu al Sfântului Augustin până la istoria Romei a lui Livy și operele complete ale lui Vergiliu. Renunțând la supraaglomerata piață venețiană, Miscomini și-a pus înțelept ochii pe tipărirea și distribuirea cărților sale în Florența.

Concurența cu cărțile tipărite devenise din ce în ce mai dificilă pentru Vespasiano. Așa cum s-a lăudat unul dintre colofonii lui Ulrich Han în 1470, „Pentru ce poate scrie o pană tot anul, / Astă într-o zi și mai mult, presa lui va face”. O astfel de viteză a fost apreciată de negustorul și tipograful englez William Caxton, care, în jurul anului 1473, a povestit greutățile de a scrie un manuscris: „Penne-ul meu este uzat”, se plângea el, „Mâna mea este riguroasă și nu fermă, ochiul meu este estompat de overmoche lokyng. pe hârtie albă.” Prin urmare, el s-a angajat să învețe, „la sarcina mea bună și dispensa,” arta tipăririi – prin intermediul cărora el a produs copii ale traducerii sale în limba engleză a Istoriei Troiei a lui Raoul Lefèvre într-o singură zi („a început în ziua următoare și, de asemenea, fynysshid în o zi”).

Vespasiano a refuzat să îmbrățișeze tiparul aşa cum făcuseră mulți alți librari și căturari, de la Peter Schöffer la Caxton. A refuzat chiar să aprovizioneze cărți tipărite, în ciuda faptului că mulți alți cartolai florentini le furnizau acum în cantități mai mari decât manuscrisele și la un preț mai ieftin. Fără îndoială, Vespasiano și-a finanțat manuscrisele de lux – codicele iluminate pe care le-a vândut cu cincizeci de florini – producând sau vânzând lucrări la mâna a doua, mai ieftine, cum ar fi gramatici și psaltiri scrise de mână. Cu toate acestea, piața pentru astfel de mărfuri s-a prăbușit în cele din urmă odată cu apariția tiparului. A doua zi după ce Vespasiano a semnat actul de transfer în biroul lui Ser Piero da Vinci, presa Ripoli a scos un cititor pentru școlari, cunoscut sub numele de Salteruzzo. Tipărită într-o ediție de câteva sute de exemplare, s-a vândut cu mult mai puțin decât unul dintre manuscrisele echivalente ale lui Vespasiano, chiar și unul copiat pe hârtie sau cel mai ieftin pergament. Iar presa de la Ripoli captura și partea superioară a pieței, intrând în teritoriul lui Vespasiano prin tipăririri precum comentariul lui Donato Acciaiuoli la Etica la Nicomahe a lui Aristotel.

Cu aproape două decenii în urmă, datorită generozității lui Cosimo, Vespasiano reușise să câștige cel puțin șaptezeci și cinci de florini pe an. Chiar și atunci, marjele sale erau mici, Antonio, dependent de veniturile, poate să-și fi exagerat situația, pentru că declarațiile fiscale din Florența erau adesea povești puternic ficționale despre sărăcie și vai (și, de fapt, Antonio a continuat să-și găsească de lucru ca scrib). Dar tipografii s-au lăudat cu siguranță în colofonii lor, nu fără motiv, că scribii erau acum învechiți: „Lăsați mâna obosită, lăsați condeiul de trestie”, a comandat o

ediție a lui Pliniu cel Bătrân tipărită la Veneția în 1469. Sau ca aceeași tipografie, a declarat un an mai târziu: „Cine îndrăznește să glorifice cartea făcută cu stiloul, / Când literele ștampilate cu alamă arată atât de mai frumos?”, despre generozitatea unui patron dornic să-l răsplătească cu (cum l-a rugat odată episcopului Jouffroy) „puțin”. plata sau cadou pentru durerile mele.” Oricine din comerțul cu manuscrise s-a confruntat cu o concurență acerbă și o pierdere de câștiguri. În declarația sa fiscală pentru 1480, un scrib florentin pe nume Antonio Sinibaldi scria: „Singura mea afacere este să copiez manuscrise pentru bani. Acest lucru a fost tăiat în jumătate prin imprimare și îmi pierd cămașa.”

Vespasiano a fost unul dintre puținii care au glorificat cartea făcută cu stiloul. Era cu totul excepțional în aversiunea lui față de cartea tipărită, considerând-o ca pe un produs inferior, nedemn de a împărti spațiu într-o bibliotecă precum cea pe care o mobilase în Urbino. El a avut rezerve în ceea ce privește conținutul, precum și stilul cărților tipărite, respingând publicațiile în limba vernaculară care vizau – aşa cum erau cu siguranță publicațiile mai ieftine ale lui Fra Domenico – către un cititor mult mai puțin rafinat și erudit decât al său. Comentariile sale ocasionale usturatoare despre „drăzniile oamenilor” sugerează că nu avea dorință de a-și diversifica și extinde clientela pentru a include cititori precum zidarii și fierarii care cumpărau cărți produse la San Jacopo di Ripoli. În schimb, întorcându-și cheile la librărie, s-a îndreptat către alte activități.

Vespasiano nu se retragea doar din afaceri; se muta și el. În 1479, el și nepotul său Giovanfrancesco Mazzinghi, fiul cizmarului, au vândut o parte din bunurile lor unui medic de seamă, ridicând douăzeci și șapte de florini. În vânzare a fost inclusă o colecție de boluri din damaschin și un set de cuțite cu mânere de jasp. Curând după aceea, s-au retras de o altă proprietate, o pădure în afara Florenței. În cele din urmă, după ce și-a renunțat la magazinul său, Vespasiano a aranjat ca casa din Via de' Bardi să fie închiriată, urma să devină scriitor, cu un închiriere de cinci ani unei văduve bogate. Repara la țară. Aici intenționa să urmeze o altă carieră, una nouă despre care a recunoscut că este „străin de profesia mea”.

Ferma la care s-a retras Vespasiano, Casa Il Monte, vechea casă a familiei, stătea singură pe un deal împădurit în afara satului Antella, la două

ore de mers spre sud-est de Florența. El a numit proprietatea „acest loc dulce și încântător”, subliniind frumusețea ei pentru a-și atrage prietenii florentini pentru vizite. Aici a trăit în ceea ce el a numit „singurata plăcută” printre smochinii și măslinii săi, câmpurile sale de grâu și orz, viața de vie și anexele slabite. Și aici și-a păstrat mica sa colecție de cărți, inclusiv un manuscris al lui Petrarh care includea o hartă care arată pozițiile relative ale caselor din Avignon ale poetului și iubitei sale Laura. Un altul a fost o traducere în limba populară a scrierilor Sfântului Ieronim; manuscrisul fusese copiat de un scrib al căruia colofon afirma cu o candoare surprinzătoare că lucrează în închisoare.

Vespasiano scotea și el cărți cu împrumut. A doua zi după ce a renunțat la magazinul său, a împrumutat un manuscris de la Lorenzo de' Medici: traducerea lui John Argyropoulos a operelor lui Aristotel. Acest manuscris trebuie să fi adus înapoi amintiri frumoase din acele zile de demult petrecute la Castello di Montegufoni cu Messer Giovanni și frații Acciaiuoli, discutând despre meritele relative ale lui Platon și Aristotel.

Nu Aristotel a fost însă cel care a exercitat condeiul lui Vespasiano în săptămânile și lunile de după pensionarea sa. În schimb, a început să lucreze la subiectul de actualitate al cuceririi Otrantoului și a ceea ce el considera ca fiind declinul Italiei. Plângerea Italiei pentru căderea lui Otranto în mâinile turcilor este o lucrare sumbră și indignată care îi pedepsește pe italieni pentru păcatele lor, inclusiv cămată și sodomia, și care vede necazurile Italiei - ciuma, război, discordie civilă, atacul turcesc asupra Otranto — ca răzbunare mâniașă a lui Dumnezeu asupra unui popor rău și nepocăit. Îndemnând oamenii să-și repare căile, el a adoptat vocea profetilor din Vechiul Testament, precum Ieremia și Ezechiel, pe care i-a citat frecvent, găsind paralele între distrugerea Ierusalimului și ravagiile provocate în orașele italiene, în special în Otranto. Evaluarea lui asupra stării lumii a fost una sumbră: „Nimeni nu mai spune adevăr”, scrie el. „Totul este înelăciune, minciună, viclenie, furt, sodomie, răutate, fără frică de Dumnezeu sau grija pentru lume. O, nenorociți creștini, mai răi decât fiarele, unde vă îndreptați?”

Aceste reflecții amare pot oferi indicii suplimentare cu privire la motivele lui Vespasiano pentru a renunța la librărie. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții răspândind înțelepciunea literaturii clasice cu învățăturile sale despre cum să deveniți un cetățean demn și să construiți o societate mai

bună - despre cum să „trăiești bine și onorabil”, aşa cum scria odată Francesco Barbaro. În scrisoarea sa către Poggio din 1417, Barbaro era entuziasmat că descoperirea lucrărilor „înteleptilor” din lumea antică, cum ar fi Quintilian și Cicero, ar „aduce mai multe beneficii rasei umane”. Vespasiano a fost esențial pentru acest proiect, făcând lucrările acestor întelepți la dispoziția savanților și prinților din toată Europa, din Anglia până în Ungaria. „Tot răul se naște din ignoranță”, aşa cum scria el odată. „Cu toate acestea, scriitorii au luminat lumea, alungând întunericul.”

Până la sfârșitul anilor 1470, dacă nu mai devreme, Vespasiano pare să și fi pierdut încrederea în capacitatea clasicilor de a ilumina lumea, de a alunga întunericul și de a reforma societatea. Ciuma, războaiele, Conspirația Pazzi și, poate mai ales, progresele de neoprit ale turcilor: toate aceste evenimente au pus sub semnul întrebării credința lui în înaintarea societății prin aplicarea rațiunii sau ceea ce în Plângerea lui pentru Italia a numit devotament greșit față de senno umano — întelepciunea umană. Răspunsurile la problemele Italiei se află, mai degrabă, în cărți de alt fel: Sfintele Scripturi. Plângerea pentru Italia este, prin urmare, o respingere a culturii bogate și lumești a secolului al XV-lea pe care am ajuns să o asociem cu aspecte ale Renașterii italiene și pe care Vespasiano, prin manuscrisele sale, a făcut atât de mult să o promoveze.

Textul începe cu un citat din Ieremia 9:1: „O, dacă capul meu ar fi ape și ochii mei un izvor de lacrimi, ca să plâng zi și noapte pentru ucișii fiicei poporului meu!” Vespasiano explorează apoi una dintre temele sale preferate, lovitura bruscă și neașteptată a celor aflați în apogeul puterii și gloriei lor. Căderile lor calamitoase vin, credea el, ca o pedeapsă divină pentru fărădelegile lor, despre care el detaliază pe larg. El oferă un citat despre care spune că provine de la profetul Ieremia: „Abundantia panis et superfluitas vitae destruxerunt Jerusalem”. (De fapt, pare a fi o aluzie la Ezechiel 16:49, care afirmă că Sodoma a căzut din cauza „plinăturii sale de pâine și a belșugului de lenevie”). Din această abundență, credea el, vine mândria, apoi neplăcerea divină, și în consecință „atât război, ciumă și adversitate; și totuși nu știm și nici nu vrem să înțelegem că ea provine din fărădelegile noastre. Și de aceea refuzăm să ne schimbăm sau să dăm un singur semn de pocăință. În schimb, neîngăduiți și orbiți, ne întoarcem către lux și orice fel de prostie.”

Florentinii, cu bogăția și abundența lor, erau în mod special vinovați de a se bucura de plăceri materiale – genul de „lucruri încântătoare” pe care, dimpotrivă, prietenul lui Vespasiano, Giannozzo Manetti, le celebrașe în Despre demnitatea și excelența omului. Mai rău încă, multe dintre aceste luxuri fuseseră adunate prin păcatul cămătăriei. Vespasiano face aluzie la prescripția Mutuum date, nihil inde sperantes („împrumută, nu aşteaptă nimic în schimb”), pe care florentinii, „necredincioși și neleguiți”, au ignorat-o convenabil. „O, oraș Florența”, se plânge el, „plin de cămătărie și câștiguri necuvenite care v-au făcut să vă distrugări unul pe celălalt”.

Acest text, cu lamentele sale despre impietate și nevoia de pocăință, cu greu a arat o nouă brazdă. Unul dintre manuscrisele din biblioteca lui Vespasiano din Antella era o colecție de predici (umplete, grăitor, cu notațiile sale marginale) rostite de Bernardino din Siena. Declarat sfânt în 1450, la numai șase ani de la moartea sa, Bernardino a fost un franciscan care și-a petrecut îndelungata carieră călătorind prin Italia și, în retorică incendiарă, promovând moralitatea și condamnând viciul. „El a luminat lumea întreagă”, scria Vespasiano, „care în acest moment era orbită și ascuțită, nemaiavând cunoștință de Dumnezeu”. Vespasiano era prea Tânăr pentru a fi văzut legendarul foc de tabără pe care Bernardino l-a aprins în Piazza Santa Croce din Florența în aprilie 1424, o conflagrație de peruci și alte posesiuni frivole care a precedat de peste șapte decenii focurile mai faimoase ale lui Girolamo Savonarola. Dar l-a întâlnit pe călugăr cel puțin o dată când Bernardino s-a aventurat în librărie pentru a dezbatе cu mariile Manetti. „În nimeni altcineva”, a scris mai târziu un Vespasiano uluit, „s-au combinat atât de multe talente”.

Bernardino își ținuse predicile de foc exact în același timp în care Poggio, Niccoli și Leonardo Bruni căuta. Bruni era priceput în artele lingvisticii, desigur, dar fără îndoială scrisoarea lui era sinceră. La urma urmei, Bernardino era, la fel ca adepta literelor umane, angajat într-o reformă morală a societății condusă prin intermediul oratoriei elocvente și inspiratoare. Înțelepciunea anticilor. Ar putea fi tentant să-l vedem pe acest predicator de foc și pucioasă drept reversul în căutarea clasică a umaniștilor. Istoricul secolului al XIX-lea Jacob Burckhardt a scris odată că predicatori precum Bernardino erau „criticați și ridiculizați de unumanism disprețitor” și „florentinii batjocoritori”. De fapt, Bernardino a întâlnit puține conflicte din partea umaniștilor. Manetti, de exemplu, a acceptat cu

cordialitate argumentele sale din librăria lui Vespasiano. Poggio l-a numit pe Bernardino „un om învățat și prudent” care a adus în predicile sale „cea mai mare moderație, cea mai mare sârguință în vorbire”, în timp ce un alt umanist l-a lăudat drept „Creștin Cicero”. Laudă mai mare în Florența la acea vreme este greu de imaginat. Bruni i-a scris odată pe deplin călugărului, sperând să-l ademenească înapoi la Florența pentru un alt set de predici care suflă foc: „Nu este nevoie să-ți spun ce mare devotament și ce dragoste imensă poartă oamenii din Florența pentru tine... cetățenii noștri sunt încă plini de elocvență ta divină și melifluă.”

Pentru Vespasiano, dacă umanismul a fost lumina care a eșuat, omologul său, credința creștină, ar putea aduce totuși mântuirea. Deși italienii căzuseră în mâinile „celor mai cruzi barbari”, răzbunarea lui Dumnezeu nu era încă completă. „Persecuția crudă nu s-a încheiat și nici nu se va încheia până când nu ne vom remedia căile. Trebuie să punem capăt infinitelor noastre erori și să facem pocăință, jurându-ne ferm să nu păcătuim din nou, pentru ca Dumnezeul Atotputernic să-și ridice sentința aspră și amară.” El a încheiat cu o înflorire: „Să ne întoarcem pe drumul pocăinței, dacă dorim ca Dumnezeul Atotputernic să ne ierte și să ne izbăvească de pedeapsa noastră crudă”.

Capitolul 26

Iertați-ne și măntuiți-ne

La sfârșitul lunii mai 1481, s-au tras clopote, s-au tras tunuri și au fost aprinse focuri de tabără în orașele din toată Italia. Sosise știrea care confirma moartea omului care timp de aproape trei decenii terorizase și hipnotizase Europa. Papa Sixtus a ordonat procesiuni de mulțumire și a scris scrisori către prinții Europei în care se bucură că Dumnezeu i-a eliberat „din acea primejdie care de ani de zile a lovit comunitatea creștină cu atâtea calamități”.

Mehmed Cuceritorul murise în circumstanțe suspecte la începutul lunii mai, la câteva zile după ce a plecat de la Constantinopol într-o expediție militară a cărei destinație – Rodos, Ungaria, Sultanatul mameluc al Egiptului – rămânea de ghicit oricui. S-ar putea să fi mărsăluit chiar spre capitala provinciei Amasya pentru a lupta împotriva fiului său cel mare, Bayezid, de care nu-i plăcea și nu avea încredere. Dar, după ce a suferit dureri abdominale severe, sultanul a murit în cortul său la vîrsta de patruzeci și nouă de ani. El a fost succedat de Bayezid, bărbatul cel mai probabil responsabil pentru moartea sa, despre care se zvonește că ar fi fost otravă. Bayezid și-a depășit apoi pe fratele său vitreg și rivalul mai mic, Cem. Marele vizir, Karamani Mehmed Paşa, care a susținut pretenția lui Cem la tron, a pătat accidental inscripția de pe vefk-ul său, talismanul dându-i puteri speciale. Obligat să predea farmecul unui derviș pentru reparatie și, în consecință, lăsat la vedere și neputincios, marele vizir a fost ucis prompt de ienicerii lui Bayezid.

Galvanizat de căderea Otranto, papa își petrecuse lunile anterioare pregătindu-se pentru o cruciadă împotriva turcilor, strângând atât bani, cât și corăbii. El însuși s-a angajat să furnizeze douăzeci și cinci de galere, topind chiar o parte din farfuriea lui de argint pentru a acoperi costurile. Regele Ferrante a oferit patruzeci de nave de război, Genova, Bologna, Ferrara și Siena oferind toate încă câteva, iar florentinii donând 40.000 de florini. Moartea neașteptată a lui Mehmed a atenuat puțină fervoare și

hotărâre pe care o aveau diverșii conducători, cei din Bologna, de exemplu, retractându-și în grabă oferta. La fel, o flotă era gata să navigheze din Roma până la sfârșitul lunii iunie. Într-o ceremonie solemnă, în bazilica Sfântul Paul în afara Zidurilor, căpitanii de mare au primit semnul Crucii și au sărutat piciorul papal. Apoi Sixtus s-a coborât în Tibră, unde galerele au băgat la ancoră. El s-a urcat pe fiecare dintre ei pe rând, oferind binecuvântări apostolice în timp ce soldații salutau, își bateau scuturile și scandau numele pontifului. „A fost o sărbătoare atât pentru ochi, cât și pentru ureche”, a scris un cronicar.

Galeriile au navigat de pe docurile Tibrului și, după ce și-au unit forțele cu navele de război ale lui Ferrante în Golful Napoli, au modelat un curs spre Otranto, pe care ducele Alfonso mărsăluia pe uscat cu armata sa. În cele din urmă, pe 10 septembrie, după un scurt asediu, Ferrante a putut raporta papei vestea fericită că Otranto era din nou în posesia creștină. „Acesta este timpul eliberării”, a scris Sixtus, „al gloriei, al victoriei”.

La puțin mai mult de o săptămână după recucerirea Otranto, Vespasiano i-a scris ducelui Alfonso, lăudându-l pentru victoria asupra turcilor. Adresându-se lui „Prea Ilustru și Excelent Domn”, el a continuat descriind bucuria din Florența, unde „nu s-ar fi putut face sărbători mai mari”. El a continuat să-i ofere lui Alfonso o serie de paralele istorice iluminatoare, exemple în care atacurile curajoase au depășit apărările robuste. Recucerirea Otranto de către Alfonso, credea el, le-a depășit pe toate, pentru că „niciodată nu a fost făcută o apărare mai demnă decât aceasta, nici o ofensă mai puternică”. Isprăvile unor mercenari legendari precum Francesco Sforza și Niccolò Piccinino au pălit în comparație, la fel ca și cele ale lui Scipio Africanus cel Tânăr la Asediul Numantiei din 133 î.Hr. Nici măcar Alexandru cel Mare, a considerat Vespasiano, nu s-a apropiat de isprava lui Alfonso la Otranto.

Alfonso cu greu ar fi crezut o asemenea lingurișire. Deși turcii au pus cu siguranță o apărare rigidă în vara lui 1481, circumstanțele din cadrul Imperiului Otoman - în special lupta dintre Bayezid și Cem - i-au forțat să depună armele și să negocieze o retragere în Albania. Vespasiano a ajuns în scurt timp la punctul cu slăbiciunile sale entuziaste. „Cine va scrie despre ceea ce s-a întâmplat în acest asediu... va arăta că, prin comparație, nu este

inferior nici faptelor antici, nici celor moderni.” Vespasiano spera în mod clar să devină istoricul acestui episod și să-l aibă drept patron pe Alfonso, eroul poveștii. Istoria lui ar fi fost o extindere a Plângerii sale pentru Italia, deși cu un final fericit. El a semnat: „Distinsul slujitor al domniei voastre, Vespasiano”.

Alfonso pare să nu fi luat aluzie și să fi comandat istoria. Cu toate acestea, Vespasiano a persistat în cariera sa de scriitor, compunând o lucrare care se preocupă mai degrabă de afacerile interne decât de cele externe. Vespasiano și fratele său mai mare Leonardo rămăseseră burlac până la cincizeci de ani. Cu toate acestea, în ceea ce trebuie să fi fost o surpriză pentru cei care l-au cunoscut, în 1480 Leonardo, la vîrstă de șaizeci de ani, s-a căsătorit cu o Tânără de treizeci de ani pe nume Maria, care a dat naștere a doi copii. Vespasiano nu s-ar fi căsătorit niciodată, dar asta nu l-a împiedicat să mențină opinii puternice asupra subiectului, în special asupra rolului și comportamentului mireselor și, într-adevăr, a femeilor în general. El a decis să transmită beneficiul înțelepciunii sale unui Tânăr proaspăt căsătorit: nu noua lui cunună, ci mai degrabă unei femei cu un statut mult mai înalt pe nume Caterina de' Portinari.

Caterina provenea din aceeași familie care cu două secole mai devreme a produs Beatrice a lui Dante. Ea se căsătorise recent cu o altă familie florentină veche și distinsă, Pandolfini. Vespasiano era prieten cu Pierfilippo Pandolfini („Ambasadorul”) și, de asemenea, cu fratele său, Pandolfo, tatăl mirelui în vîrstă de treizeci de ani, Agnolo. Vespasiano a convins asupra acestei intimități pentru a-și compune „îndemnul” (cum o numea el) pentru ceremonia nupțială cunoscută sub numele de *dì dell’anello*, sau „ziua inelului” – prezentarea de către Agnolo a unui inel miresei sale. El a pretins că este mișcat de „dragostea lui singulară” pentru familia Pandolfini, care locuia la blocul de la magazinul lui Vespasiano și avea mormintele familiei în Badia. El și-ar folosi poziția de prieten fidel al lui Agnolo pentru a-i aminti Caterinei acele lucruri care se potrivesc unei „fate modeste și cinstite”.

Modestia și onestitatea sunt notele cheie ale sfatului lui Vespasiano. El folosește cuvintele pudicitia sau pudicissima (modestie sau virtute) de unsprezece ori, honestă sau honestissima de cinci ori și continentia (prin care a vrut să înțeleagă reținerea de sine și abstența) de trei ori. El o avertizează pe Caterina să nu se îmbrace elaborat sau să poarte bijuterii –

pentru că astfel de lucruri sunt „ofensive pentru puritate”. El continuă spunând că „majoritatea femeilor din vremurile noastre” iau figura pe care le-a dat-o Dumnezeu și apoi încearcă să o schimbe „împodobind trupul sau chipul”. Mai degrabă decât astfel de vanități, femeile ar trebui să respecte dictatele onestității, purității și evlaviei.

Îndemnul continuă cu povești despre femei virtuoase pe care Vespasiano le-a prezentat ca exemplare tinerei mirese: propria ei mamă, precum și soacra ei, Gostanza Pandolfini, „întotdeauna o oglindă a onestității și a stăpânirii de sine”. Sunt oferite câteva figuri din istoria recentă, cum ar fi Battista Malatesta, care a devenit călugăriță după moartea soțului ei, și Cecilia Gonzaga din Mantua, care era „mai frumoasă ca înfățișare decât orice persoană de vârstă ei”, în ciuda cărora a disprețuit căsătoria și a plecat. Într-o mănăstire, „apreciind viața viitoare mai mult decât prezentul”.

Urmează alte exemple strălucitoare, în timp ce Vespasiano continuă cu un apel nominal al sfintilor și martirilor, cum ar fi Sfânta Lucia, care și-a scos ochii când un pretendent îi admira, și Sfânta Cecilia, „care a îndurat atâtea dureri pentru a se păstra inviolată și imaculată”. și în cele din urmă a fost arsă de persecutorii ei păgâni și apoi decapitată. Eroinele Vechiului Testament precum Judith și Susannah sunt evocate, la fel ca și Portia, „frica lui Cato și soția lui Brutus”, aşa cum îi amintește Vespasiano, „răzbunătoarea Republicii Romane”. El o îndeamnă pe Tânără Caterina: „Pune-ți înaintea ochilor puritatea și smerenia ei, înfrânarea, credința și integritatea ei inviolabile”. Apoi povestește cu admirație cum „această femeie constantă”, aflând despre moartea soțului ei, „s-a repezit imediat la foc, a luat cărbuni încinși și i-a înghițit”.

După aceste exemple edificatoare de castitate și fidelizeitate, Vespasiano revine la subiectul deșertăciunilor și podoabelor. Mulți ar încuraja-o pe Caterina să poarte banderole, coliere și inele, dar acestea sunt „lucruri muritoare și care se estompează. Aceste lecții pe care vi le-am pus înaintea voastră vor fi ornamentele voastre. Sunt perle, rubine, topaz, smaralde și diamante.” El își încheie tratatul cu un îndemn emoționant: „Ia asupra ta perpetuul și adevăratul și uită de muritor și de trecător. Făcând acest lucru, te vei găsi binecuvântat și fericit în viața prezentă și vei fi moștenitor al lucrurilor mai înalte, împreună cu fecioarele imaculate și cu femeile modeste și sfinte.”

Vespasiano își exprima îngrijorarea bărbăților din vremea lui cu privire la femeile lor. Într-o societate dominată de bărbați precum Florența, onoarea familiei era evaluată prin comportamentul soților și fiicelor. Florentinii au luat măsuri speciale pentru a reduce tipul de podoabă deplorat de Vespasiano. Legi somptuare (de la Amenzile au fost impuse infractorilor de către Ofițerii Femeilor, o poliție specială de modă care patrula pe străzile și piețele din Florența. Cetățenii îngrijorați puteau chiar să lase numele vinovaților într-unul dintre numeroasele sumptus, latină pentru „cheltuială”) reglementate. culorile, țesăturile, vopselele și dimensiunile îmbrăcămintei în general și, din ce în ce mai mult, ale îmbrăcămintei feminine în special, inclusiv bijuteriile și articolele de acoperire a capului acestora. Aceste legi datează de pe vremea lui Dante, dar în mod natural au fost încălcate, un cronicar din secolul al XIV-lea blestemând că „în ciuda tuturor acestor ordonanțe puternice, ultraj rămân.” tamburi – cutii de denunț – împrăștiate în tot orașul.

Vespasiano a făcut ca manuscrisul să fie copiat și iluminat elegant, apoi să fie livrat Caterinei. Încă nu epuizase tot ce avea de spus pe tema femeilor. Departe de asta, a început să planifice o altă lucrare – un tratat de laudă a femeilor. Dar mai întâi o altă sarcină a făcut semn. A fost atras de la pensie pentru a supraveghea producerea unui nou manuscris important pentru un client vechi care avea nevoie de o favoare.

La un moment dat, în primăvara anului 1482, Vespasiano a călătorit la Urbino. Ce l-a dus exact în călătoria de 125 de mile prin dealuri, văi și păduri până la Marche nu este clar. Poate că spera la felul de comisie cu care a încercat să-l ispitească pe ducele Alfonso, aceea de a scrie o istorie măgulitoare a faptelor și bătăliilor lui Federico da Montefeltro. El îl considera cu siguranță „invincibilul Federico”, aşa cum îl numea el, ca un subiect potrivit pentru o biografie inspirată: omul care a unit într-o singură persoană soldatul și savantul, care s-a dovedit, credea Vespasiano, „cel mai bun și mai înțelept dintre conducători” și care pusese laolaltă ceea ce Vespasiano considera cea mai bună bibliotecă încă din antichitate.

Vespasiano a profitat de vizita sa pentru a inspecta biblioteca din palatul ducal în compania lui Federico însuși. A fost impresionat de ceea ce a văzut, declarându-l superior chiar și bibliotecilor din San Marco, Vatican,

castelul Pavia și Universitatea Oxford (ale cărei colecții le cunoștea fie direct, fie din cataloage). „Lucrul singular la această bibliotecă”, a scris el, „este că toate lucrările, fie ele sacre sau profane, fie în original sau în traducere, sunt perfecte și complete.” Vespasiano a rezumat isprava cu laude care a fost la fel de mult pentru el însuși ca și pentru Federico: „O astfel de perfecțiune este o realizare de cea mai mare valoare”.

Și totuși biblioteca nu era încă perfectă și completă. Cu un deceniu mai devreme, Vespasiano supraveghease copierea dialogurilor lui Platon pentru bibliotecă. Aceste dialoguri au fost traducerile lui Leonardo Bruni, în timp ce Marsilio Ficino a produs versiuni mai recente și mai autorizate. Ficino a susținut că Federico i-a cerut „în persoană și în scris, ambele cu mare vehemență”, o copie a traducerilor sale. De asemenea, a cerut ca producția manuscrisului să fie supravegheată de Vespasiano. Acest codex trebuia, desigur, să fie scris de mână: Vespasiano credea că un volum tipărit nu ar putea împărți spațiul din bibliotecă cu atât de multe manuscrise frumoase.

Soarele apunea în cariera remarcabilă a lui Federico da Montefeltro. În timp ce Vespasiano își pregătea manuscrisul lui Platon pentru biblioteca din Urbino, Federico a pornit în ceea ce avea să fie ultima sa excursie în luptă. Încă cel mai faimos războinic din Italia, capabil să desfășoare o armată întărătită de mii de soldați și cai, el simțea totuși, la vârstă de șaizeci de ani, povara anilor săi. Prea greu pentru a călări un cal, a purtat în continuare rănirea suferită în prăbușirea sa de la balconul din Urbino. Iar în vara lui 1482 s-a găsit, după spusele unuia dintre cărturarii săi, „intra incudine e martello”: între nicovală și ciocan.

De îndată ce amenințarea otomanilor a dispărut, a izbucnit un alt război în Italia, Guerra del Sale sau Războiul Sării – un amestec îngrozitor de familiar de ambiție politică și expansiune teritorială jucat pe un fundal de drame familiale și alianțe fluctuante. Disputa a început în lagunele salmastre ale Ducatului de Ferrara, un domeniu condus de Ercole d’Este, în vîrstă de cincizeci de ani. Deși venețienii se bucurau de un monopol în extragerea sării din mlaștinile din jurul Comacchio, ducele Ercole începuse să le încalce privilegiul. El a fost susținut de socrul său, regele Ferrante, precum și de Ludovico Sforza din Milano, ambii fiind supărați de puterea și influența venețiană asupra peninsulei. Venețienii s-au bucurat de sprijinul

Papei Sixtus, al cărui nepot, Girolamo Riario, înfometat de putere, își îndreptase atenția lacomă către Ferrara. Federico trebuia să decidă pe cine să sprijine: rudele lui Sforza și papa, sau aliatul său de multă vreme Ferrante. S-a trezit, după cum pretindea scribul, pierdut într-un labirint.

Federico a semnat un contract, în cele din urmă, pentru a lupta pentru ducele Ercole și aliații săi, capul fiindu-i răsturnat, poate, de suma remarcabilă de 165.000 de florini. Ostilitățile au început în mai, cu opusul său în tabăra venețiană, Roberto Sanseverino, trimițându-i în batjocură cadoul unei vulpi în cușcă: un mesaj că Federico, în ciuda vicleniei sale, era pe cale să fie prins în capcană.

Războiul în zonele joase arzătoare și înțepate de țânțari din delta râului Po a fost o propunere nesănătoasă, iar mulți dintre soldații lui Federico s-au îmbolnăvit rapid. Aproximativ douăzeci de mii de soldați de ambele părți aveau să moară de febră pe parcursul verii, cu trupurile aruncate în râurile care veneau peisajul. Vespasiano a raportat că și Federico a căzut cu febră din cauza „dificultăților nesfărșite și a dispoziției proaste a aerului”. Prietenii l-au îndemnat să se retragă la Bologna, unde aerul era mai proaspăt. Cu toate acestea, Federico a refuzat să lase Ferrara neapărată, considerând-o un bastion crucial în apărarea împotriva agresiunii venețiane. Rezultatul a fost că, la 10 septembrie 1482, a murit din cauza a ceea ce Vespasiano a numit „febra mlaștină”.

Moartea lui Federico a creat probleme pentru Vespasiano și mari neliniști pentru Marsilio Ficino. La câteva luni după moartea ducelui, Ficino a scris unui prieten descriind sentimentele sale amare față de ceea ce s-a întâmplat după ce i-a dat lui Vespasiano traducerile lui Platon, pe care le-a numit „copiii minții”. (Unul dintre jocurile de cuvinte preferate ale lui Ficino presupunea jocul cu cuvintele libri, italiană pentru cărti și liberi, latină pentru copii.) „Aşa că Vespasiano le-a predat pentru copiere scribilor angajați contra cost”, a explicat el. „Totuși, de când cărturarii au primit cărțile, dar fără taxă, ei, din păcate, le-au ținut prizonieri de multă vreme. Între timp, arde de un dor arzător pentru copiii mei și zilnic mă tem de o mie de pericole pentru ei.”

Grijile lui Ficino sunt de înțeles. Este cu totul posibil ca scribii lui Vespasiano să fi primit singura copie a lui Ficino a traducerii sale complete a lui Platon: un manuscris, în pregătire de aproape douăzeci de ani, care includea nu numai traduceri ale dialogurilor, ci și introducerea și

comentariile sale la acestea. Când Cosimo a murit în 1464, Ficino a tradus doar zece dintre dialoguri. În următorii doi ani, el a mai produs treisprezece traduceri, completându-și în cele din urmă sarcina enormă în jurul anului 1469. Cu toate acestea, a refuzat ca traducerile și comentariile sale să fie copiate pentru circulație, deoarece plănuia să facă revizuiri, pe care le-a finalizat abia în 1482 - anul în care i-a înmânat manuscrisul lui Vespasiano.

Moartea lui Federico și suspendarea lucrărilor la manuscrisul Urbino l-au însemnat pe Ficino să contemple cu teamă pierderea multor ani de muncă prețioasă. Mai mult, unul dintre scribii germani ai lui Vespasiano i-a cauzat probleme. Într-o scrisoare către un prieten, el a deplâns comportamentul şocant al tipului. „Sfântul nostru Platon”, a explicat el, „a fost copiat recent de un anumit german nesfânt care acum a vărsat sânge sacru chiar în fața altarului cu mâinile sale sacrilege. Acel brigand, acel distrugător al sacrului, a spart preotul în bucăți și a fugit imediat.” În anii 1950, traducătorul și biograful francez al lui Ficino a luat această declarație la propriu, sugerând că unul dintre cărturarii lui Vespasiano a ucis de fapt un preot în timp ce oficia la altar. Mai probabil că Ficino vorbea alegoric, făcând aluzie la faptul că scribul a deteriorat cumva manuscrisul. El și-a îndemnat prietenul să se asigure că „Platonul nostru” nu ar mai risca soarta aspră „de a fi pângărit în orice moment de mâinile murdare ale aceluia om rău”.

În cele din urmă, cărturarii au fost plătiți, copia pentru biblioteca din Urbino a fost finalizată, iar manuscrisul lui Ficino a fost eliberat de ceea ce el a numit „o închisoare lungă și lanțuri aspre”. Dar experiența l-a convins pe Ficino că sunt necesari pași suplimentari pentru a asigura o răspândire mai largă a iubitului său Platon, astfel încât opera vieții sale să nu mai fie niciodată atât de amenințată. Prin urmare, de îndată ce a primit manuscrisul înapoi de la Vespasiano, a început pregătirile pentru a-l reproduce din nou: nu într-un singur manuscris de către o echipă de cărturari, ci, mai degrabă, în mai mult de o mie de exemplare. Manuscrisul lui Platon a fost trimis apoi la mănăstirea San Jacopo di Ripoli.

Capitolul 27

Marea Conjuncție

După mai bine de cinci ani de funcționare, presa Ripoli a rămas la fel de ocupată ca întotdeauna. Între 1481 și 1483, fra Domenico a cumpărat aproximativ trei sute de kilograme de ingrediente pentru cernelurile sale și a trecut prin șaptezeci de mii de coli de hârtie. De asemenea, a străbătut Florența încercând să descarce copii ale a 150 din publicațiile sale anterioare, înregistrând prea des tristul refren: „S-au returnat cărțile menționate”. A continuat să facă troc ori de câte ori a putut, la un moment dat schimbând patru cărți cu un teanc de lemn de foc. Cu altă ocazie, a încheiat un alt fel de înțelegere. A tipărit cinci sute de exemplare ale unei operete despre regele Irod pentru un client pe care l-a numit pur și simplu il Pigro Ciermatore — „cerșetorul lenes”. Când Cerșetorul Lenes a întârziat să-și achite factura, fra Domenico a reținut ultimul lot. Foile de cântec au fost eliberate doar atunci când a primit o față de masă de în drept compensație.

Pe lângă piesele sale fugare — rugăciunile și baladele pentru vânzători ambulanți și cântăreți de stradă — Fra Domenico a continuat să producă titlurile sale mai exaltate și mai scumpe. În 1482, presa a tipărit Morgante, poemul epic al lui Luigi Pulci despre cavalerii lui Carol cel Mare — aproximativ douăzeci și cinci de mii de versuri în douăzeci și trei de cânte. Sora Marietta a fost plătită cu doi florini pentru munca ei ca compozitoare la povestea caprecioasă a lui Pulci. Pulci era încă o figură notorie în Florența, fiind condamnat de predicatori pentru că a negat miracolele, pentru că a pus sub semnul întrebării nemurirea sufletului și pentru că a numit viața de apoi nimic mai mult decât un barato oscuro, o uriașă gaură întunecată. În 1477 și-a compus Mărturisirea, un tratat poetic care retrage atacurile sale scandalioase la adresa religiei. Acestea și alte proteste ale lui de credință nu au fost suficiente pentru a-l vedea admis înapoi în cercul interior al lui Lorenzo de' Medici. Nici nu i-ar mulțumi pe clerul din Padova când, în 1484, Pulci a murit în orașul lor, în drum spre Veneția. Au

refuzat să-i dea o înmormântare religioasă și i-au îngropat trupul în afara zidurilor curții bisericii.

Publicarea „—o plângere care oferă o privire asupra alfabetizării și umorului ireverențial al femeilor florentine, precum și răspândirea largă a presei Ripoli. Morgane a fost o ispravă impresionantă. Ediția tipărită a făcut rapid opera lui Pulci accesibilă unui public larg. Curând, versurile sale au fost cântate pe străzile din Florența, un predictor remarcând cu regret că „chiar și femeile au cântat Morgante toată ziua”

În 1483, presa de la Ripoli a scos, după munci grele, o producție și mai ambițioasă. Compusă între 1349 și 1353, cea mai mare parte a lucrării a lui Giovanni Boccaccio a fost realizată de Lorenzo di Alopa, Tânărul venețian care sosise în atelier ca un smerit asistent al lui Fra Domenico în vara anului 1477. Pe parcursul a patruzeci de zile în timpul verii din 1482 Lorenzo a stabilit și a tipărit cincizeci și patru de pagini, un ritm nemilos atât de dăunător sănătății sale, încât fra Domenico l-a trimis să se recupereze la băile termale de la Petriolo (odinioară favoritul Papei Pius al II-lea și bântuia femeilor care sperau să rămână însărcinate) . În toamnă, pentru asistență suplimentară la Decameron a fost o colecție de o sută de povești (opera a fost adesea cunoscută sub numele de Cento Novelle) spuse de trei bărbați și șapte femei care se adăposteau într-o vilă din afara Florenței în timpul morții negre din 1348. Început în primăvara anului 1482, proiectul masiv al presei de la Ripoli, care presupunea stabilirea a aproximativ 250.000 de cuvinte, a consumat treisprezece luni de muncă și a necesitat, conform unei estimări, 4.298 de ore-om de compunere. Decameron și alte titluri, Fra Domenico l-a angajat pe fratele mai mare al lui Lorenzo, Antonio. I-a plătit un salariu generos de cinci florini pe lună doar pentru ca Antonio să renunțe la slujbă la scurt timp mai târziu, în urma unei cereri de creștere a salariilor. Fra Domenico l-a înlocuit cu un băiat de livrare pe nume Baccino, pe care l-a împrumutat de la papetăria Giovanni di Nato.

Ediția cu toate acestea, ediția Ripoli nu a fost un succes, cu un tiraj de doar 105 de exemplare și, după patru luni, doar o singură vânzare înregistrată de la mănăstire - unui aurar pe nume Benvenuto. Alte copii au fost, fără îndoială, vândute prin intermediul Decameronului, apărut în cele din urmă în mai 1483. Fra Domenico spera fără îndoială că lucrarea se va dovedi un succes finanțiar. Timp de mai bine de un secol, Decameronul fusese un titlu extrem de popular, atât de solicitat încât de-a lungul

decenilor amatori entuziaști, mulți din clasa comercianților, și-au făcut propriile copii scrise de mână. Unul dintre ei, copiand întregul text pe hârtie în jurul anului 1450, și-a înscris colofonul: „Filippo d'Andrea da Bibbiena a scris acest Cento Novelle pentru rudele și prietenii săi.” cartolai, dar circulația atâtore manuscrise de mână poate avea a împiedicat vânzările. Și mai dăunător a fost faptul că numeroase alte prese și-au scos propriile ediții. Decameronul fusese deja tipărit de două ori la Veneția (în 1471 și 1481), precum și la Napoli, Mantua, Bologna, Milano și Vicenza. Fra Domenico a fost o victimă a succesului lui Boccaccio.

Asemenea lui Luigi Pulci, a constatat, pe măsură ce i se acuzau de obscenitate, că societatea italiană nu era încă suficient de liberală pentru Boccaccio frontal. Deosebit de controversată a fost reprezentarea grafică de către Pasolini a poveștii lui Filostrato din ziua a treia, în care călugărițele se bucură de relații sexuale cu Masetto, Tânărul grădinar frumos al mănăstirii lor. Morgante, Decameronul a fost o carte extrem de neobișnuită care a apărut dintr-o mănăstire care folosea călugărițele ca compozitori și care a publicat altfel. rugăciuni și orări evlavioase precum și texte umaniste învățate. Cele sute de povești ale lui Boccaccio sunt pline de incidente înțepătoare: oameni care cad în latrine, împart mormintele cu cadavre sau li se plantează capetele tăiate în ghivece cu busuioc. Atât de plăcute sunt parti ale Decameronului, incat editiile în limba engleză publicate pana în 1896 și 1903, pentru a scuti de roseata cititorilor lor, au lasat cu modestie pasajele mai picante netraduse. Aceste nedumeriri nu pot fi atribuite doar unei scandalizate prudențe victoriane. Când Pier Paolo Pasolini și-a prezentat adaptarea cinematografică în 1971, el a susținut că explorează „noua explozie a libertății”.

Fra Domenico, evident, nu s-a scuzat să o folosească pe sora Marietta ca compozitor pentru textul scandalosului Luigi Pulci, dar nici sora Marietta, nici vreuna dintre celelalte călugărițe nu apar în conturile pentru Poveștile au fost îndreptate, cu alte cuvinte, exact spre inactiv. tinerele asupra cărora obiceiurile și materialele de lectură călugării și Boccaccio însuși au recunoscut în cele din urmă problema: epilogul său i-a permis ca el să fi menționat subiecte sau să fi folosit expresii „care nu sunt prea potrivite pentru a fi auzite sau spuse de femeile virtuoase”. La vreo

douăzeci de ani după ce a terminat lucrarea, chiar a îndemnat un prieten să nu permită „femeilor ilustre” din gospodăria lui să citească lucrarea, deoarece „multe chestiuni în ea sunt mai puțin decente și contrare respectabilității.” Decameron. Lucrarea a ridicat cu siguranță întrebări morale despre cititoarele de sex feminin. Boccaccio a pretins răutăciș că poveștile sale erau special pentru femei – pentru ceea ce el numea „doamne cu timp în mâna”. alți moraliști transpirau și se supărau. Un tratat despre educația feminină scris pe vremea Decameronului le îndemna pe femei să „fugă de toate cărțile și poveștile, cântecele și tratatele de dragoste”, pe scurt, de lucrări precum Decameronul.

Fra Domenico și superiorii săi ecclaziastici s-ar putea să fi fost tulburați de aceste chestiuni mai puțin decente, în special de acele povești care implică călugărițe. Povestea lui Filostrato din ziua a treia începe cu afirmația că „există foarte mulți bărbați și femei care sunt atât de dense încât să fie ferm convinși că atunci când o fată ia vălul alb și îmbracă capacul negru, ea încetează să mai fie femeie sau să mai fie. experimenta dorurile feminine.” Povestea demontează cu entuziasm această iluzie, arătându-le opt călugărițe, precum și stareța lor abandonând veselă jurămintele de castitate („Îi facem constant promisiuni pe care nu le ținem niciodată!” unul dintre ele motive) pentru a explora adevărul maximei că „toți alte plăceri din lume sunt simple fleacuri în comparație cu cea pe care o trăiește o femeie când merge cu un bărbat.” Biserică a tolerat Decameronul de-a lungul secolelor al XIV-lea și al XV-lea, dar după 1573, în apogeul Contrareformei, nu puteau fi tipărite decât edițiile expurgate – aceleia care, după cum a insistat licența de la Inchiziție, „nu vorbesc în nici un fel de rău sau de rău. scandalos de preoți, călugări, stareți, starete, călugări, călugărițe, episcopi și alte lucruri sfinte”.

Alături de călugări desfrânați și preoți coruși, călugărițele năzdrăvane au fost figuri de bază în comedie începând cu Evul Mediu. Cu toate acestea, autoritățile civice și ecclaziastice din Florența le-au luat extrem de în serios pe călugărițe și jurămintele lor de celibat. Comportamentul lor a fost atent monitorizat pentru că aveau puterea, se credea, să corupă și să distrugă un oraș. În 1435, de exemplu, părinții orașului au dat vina „rele războaielor, tulburărilor, epidemilor și altor calamitați și necazuri” pe „multelor călugărițe” care, „din dorința trupească, au eşuat în respectul lor” față de Dumnezeu. Scopul închiderii călugărițelor în spatele zidurilor mănăstirii a

fost de a le separa de oameni și de a elibera astfel, așa cum a declarat o bulă papală din 1298, „ocaziile de lascivie”.

De prea multe ori acești ziduri s-au dovedit a fi impedimente minore. Înregistrările tribunalului din Toscana descriu modul în care bărbații au intrat în secret în mănăstiri pentru a satisface ceea ce un document le numea „dorințe libidinoase”. Printre ei se număra și un bărbat care în 1419 a reușit să trăiască timp de cinci luni într-o mănăstire de dominicani din Pisa și un preot care, doi ani mai târziu, a intrat într-o mănăstire a clariselor la treizeci de mile vest de Florența „și a stat multe zile, știind carnal. zi și noapte unul dintre reclușii care purta obiceiul de călugărită.” Cea mai cunoscută mănăstire din teritoriile florentine a fost, fără îndoială, Santa Margherita din Prato, scenă în anii 1450 a relației amoroase dintre un novice augustinian și un călugăr carmelit: sora Lucrezia Buti și pictorul amoros Fra Filippo Lippi (pictorul Filippino Lippi ar fi rezultatul). de legătură).

Morala și celibatul au fost aplicate cu strictețe la San Jacopo di Ripoli. Activitățile de afaceri ale lui Fra Domenico, nu în ultimul rând tipografia lui, au însemnat că diferenți bărbați – bătătorii și extragerii, ajutoarele precum Lorenzo di Alopa și Baccino și, într-adevăr, Fra Domenico însuși – aveau nevoie de acces regulat la sediu. Cu toate acestea, vizitatorii aveau voie înăuntru doar cu un trio de călugărițe în vîrstă ca însotitoare și o licență de la o comisie specială înființată în 1432, Ofițerii Nopții și Păstratorii Moralității în Mănăstiri. O călugărită care încălca regulile de îngădare și contact la San Jacopo di Ripoli s-a confruntat cu o pedeapsă aspră: avea să fie dezbrăcată până la brâu și biciuită la picioarele fiecareia dintre surori. Pentru a completa umilința, a fost apoi obligată să-și mănânce mesele de pe podea, în mijlocul trapezei.

Asemenea neliniști legate de comportamentul moral o fac pe sora Marietta și pe celealte călugărițe să fie puțin probabil compozitorii pe Decameron. Absența lor de la tipar ar putea explica, în parte, producția lentă a lucrării, precum și deteriorarea sănătății lui Lorenzo di Alopa, în timp ce acesta se străduia să întocmească paginile fără echipă obișnuită de ajutorare.

În ciuda ediției stricate din Treviso, la începutul anilor 1480, edițiile a patru dintre cărțile sale fuseseră tipărite de șapte editori din patru orașe italiene

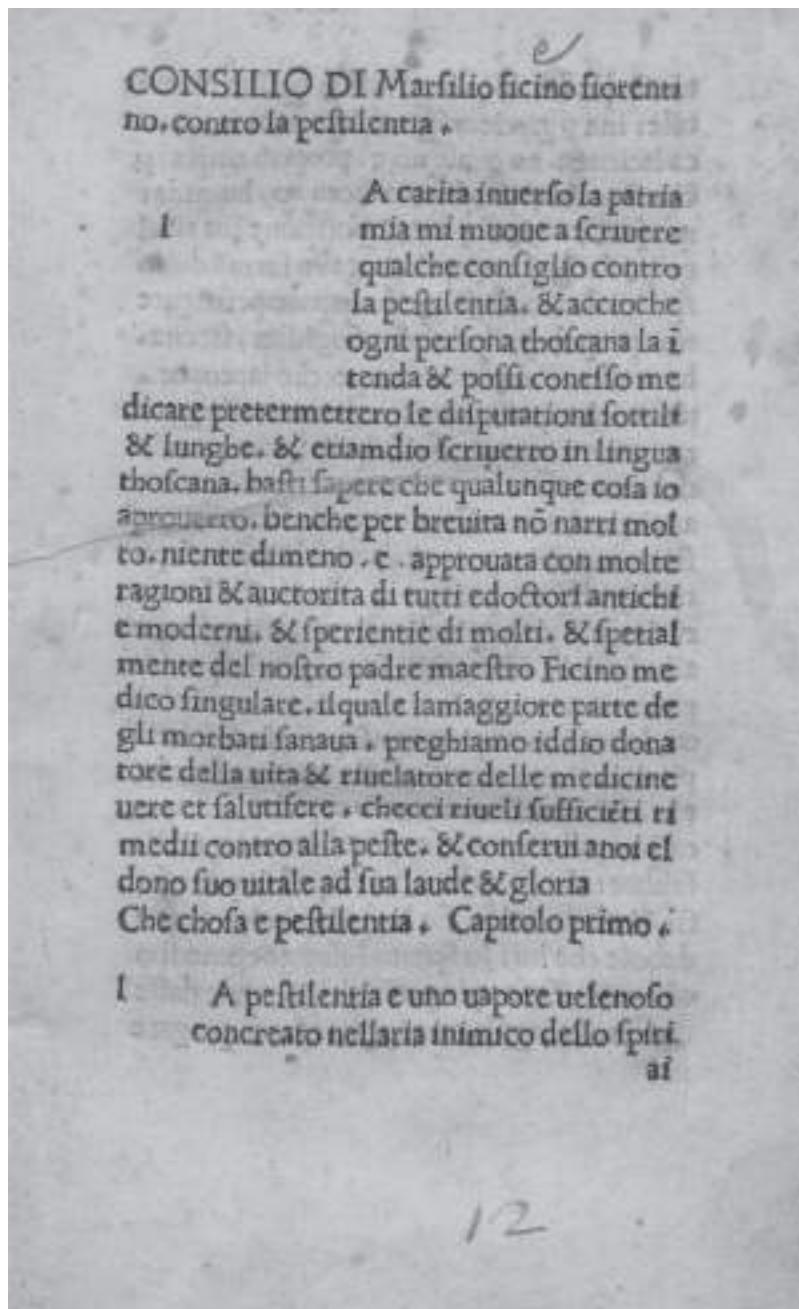
diferite, pe lângă care compusese introduceri pentru două publicații fastuoase, inclusiv o ediție a Corpus Hermeticum al lui Dante, Marsilio Ficino a rămas dedicat noii tehnologii de imprimare. În primele două decenii ale tiparului, el a devenit, de fapt, unul dintre cei mai prolifici publicați dintre toți autorii în viață — „unul dintre primii intelectuali moderni timpurii”, potrivit unui savant Ficino, „care se bucură de accelerarea la nivel european. expunere posibilă prin invenția tiparului.” Divina Comedie.

Presa Ripoli a fost printre grupul de editori harnici din Ficino. În vara anului 1481 Fra Domenico a cumpărat colofoniu, smoală și lac pentru a face cerneală, precum și cinci mii de coli de hârtie. Apoi s-a apucat de tipărire a 375 de exemplare din cea mai recentă lucrare a lui Ficino, Advice Against the Plague, care, așa cum a scris Ficino pe prima sa pagină, era îndreptată către ogni persona thoscana - toată lumea din Toscana. Fusese inspirat să compună lucrarea în urma teribilă reapariție a ciumei din 1478 și 1479. El însuși se îmbolnăvise atât de disperat în acest moment, încât nici măcar atenția a trei dintre cei mai eminenți medici ai Florenței nu s-a dovedit eficientă. Viața lui a fost cruțată doar datorită intervenției divine – o dovadă suplimentară, își dădu seama, a misiunii sale providențiale de a-l reda pe Platon în lume.

Pentru muritorii mai mici, Ficino s-a bazat pe pregătirea sa medicală pentru a oferi rețete, măsuri de precauție și sfaturi practice: fumigarea casei cu ierburi mirosoitoare, spălarea de două ori pe zi în oțet, ținerea unui burete umed la nas și prepararea de poțiuni și remedii din mirt, ienupăr, apă de trandafiri și camfor. „Nu uita niciodată de terebentină”, și-a îndemnat el cititorii. El a speculat, de asemenea, despre cauzele ciumei, motivând că era o otravă din aer care infectează „spiritele vitale”, vestigitorul vietii emanat din inimă și purtat în sânge.

Advice Against the Plague era o carte mică, lungă de doar o sută de pagini. Fra Domenico a făcut tot posibilul să distribuie opera dincolo de zidurile Florenței: cartolaio Giovanni di Nato a expediat zece exemplare spre vânzare la Milano, în timp ce soția lui Giovanni, Mona Mea, acționând ca un fel de călător comercial, a dus douăzeci și șapte de cărți la Bologna, iar cincizeci la Pistoia. Cu toate acestea, Ficino a apelat la un alt editor în 1482 pentru următoarea sa lucrare, ceea ce el a numit „volumul său masiv,” Teologia platonică, care a durat 648 de pagini. Tiparul a fost Antonio

Miscomini, sosit recent la Florență după ce și-a realizat impresionanta listă de titluri la Venetia.

Ediția Ripoli Press a Sfatului lui Ficino împotriva ciumei.

Produsul a cinci ani de muncă, — a face pentru Platon, cu alte cuvinte, ceea ce Aquino făcuse pentru Aristotel cu două sute de ani mai devreme. Pentru cei sceptici cu privire la faptul că Platon ar putea fi acceptabil pentru

bunii creștini, Ficino le-a subliniat că „oricine citește cu mare atenție lucrările lui Platon pe care le-am tradus” nu ar putea să nu ajungă la concluzia că „orice subiect s-ar ocupa, el aduce repede este rotund, într-un spirit de cea mai mare evlavie, spre contemplarea și închinarea lui Dumnezeu.” Teologia platoniciană a fost cea mai ambițioasă și vizionară operă filosofică din secolul al XV-lea. Ficino a scris că dorește „să picteze un portret al lui Platon cât mai aproape de adevărul creștin”.

Aceste afirmații sunt remarcabile și chiar șocante în lumina declarației Conciliului din Lateran despre distanța și neasemănarea dintre Dumnezeu și om. Ficino era cu siguranță atent la posibilitatea unor obiecții teologice la afirmațiile sale. „În tot ceea ce discut, fie aici, fie în altă parte”, a scris el într-un declin de răspundere, „vreau să mențin doar ceea ce se întâlnește cu aprobarea Bisericii”. și închinarea omului. Pentru Ficino, omul nu lâncește în condiția căzută subliniată în epoca medievală, ci este, mai degrabă, o ființă privilegiată în centrul universului, plasată acolo de Dumnezeu ca stăpân și stăpân datorită capacitatei și inteligenței sale. Aceste abilități sunt cel mai bine manifestate și admirate, credea Ficino, în diferitele arte și meșteșuguri ale omului: discipline variind de la poezie la astronomie și meșteșug de stat - eforturi creative care transformă omul în ceea ce Ficino numește „un fel de Dumnezeu”. Folosirea de către om a astronomiei pentru a înțelege cerurile, de exemplu, demonstrează că posedă o inteligență „aproape aceeași cu însuși Autorul Cerurilor”. Folosirea limbajului de către om indică faptul că are un divinam quandam mentem („un fel de minte divin”).

Afirmațiile despre puterile divine ale omului privesc înapoi la intuițiile descoperite de Ficino în Corpus Hermeticum, precum și la scriitori precum Shakespeare („Ce lucrare este omul”). Ei sunt, fără îndoială, informați, aşa cum a fost tratatul lui Giannozzo Manetti despre demnitatea omului, de creațiile minunate expuse în „celebrul oraș Florența”. Monumentele ridicate de arhitecți și artiști precum Filippo Brunelleschi, Lorenzo Ghiberti și Donatello, precum și examinarea cerurilor de către astronomi precum Paolo Toscanelli: toate dovada de netăgăduit a intelectului avântat al omului și a puterilor creatoare divine.

Ficino credea că oricine va citi traducerile lui Platon se va convinge cu ușurință de evlavia filozofului. În 1482, totuși, foarte puțini oameni ar fi putut citi traducerile lui Ficino din simplul motiv că ele existau doar în manuscris (și foarte puțini la fel) în locuri precum biblioteca lui Federico da Montefeltro din Urbino. Pentru a răspândi ideile lui Platon mai larg – și pentru a-și proteja propriile eforturi împotriva capricilor răutăcioase ale daunelor și pierderilor – el a decis că venise timpul să se tipărească aceste traduceri. S-ar putea să nu fi fost pe deplin mulțumit de producția lui Miscomini de Teologia platoniciană, deoarece, ca și în cazul ediției lui Nicolae de Breșlau a cărții Despre religia creștină, textul a fost afectat de greșeli de tipărire. Atunci când a fost vorba de tipărire a lui Platon, el a scos comisionul la licitație, sperând să găsească un editor precis și de încredere.

Nu se știe dacă Miscomini sau Nicolae de Breslau au făcut licitații, dar la sfârșitul anului 1483 Fra Domenico și Lorenzo di Alopa au încetat toate celelalte lucrări pentru a crea ceea ce era cunoscut ca un campion, o moștă din mărfurile lor. Lorenzo a mers chiar la Lucca pentru a cumpăra un nou set de tipări: nu ABC-urile „vechi” pe care le-au folosit pentru o mare parte din lucrările lor recente, ci, mai degrabă, un font gothic, pentru că traducerile lui Platon urmău să fie tipărite, conform dorințelor lui Ficino, în „litere moderne”.

O ediție atât de ambițioasă însemna că Ficino trebuia să găsească un sponsor care să susțină producția. El și-a dedicat, dar Lorenzo a oferit puțin sau nimic pentru publicarea acestuia. Relațiile dintre cei doi bărbați se răciseră de la Conspirația Pazzi din 1478. Ficino cu siguranță nu a fost implicat în planificarea sau executarea complotului și nici nu ar fi avut de câștigat din succesul acestuia. Chiar și aşa, legăturile sale strânse cu unii dintre directori au ridicat întrebarea dacă poseda vreo preștiință. Un istoric modern al conspirației sugerează că Ficino „a fost aproape de implicare”. Era cu siguranță aproape de mulți. Ficino fusese, de asemenea, un fel de mentor al Tânărului cardinal Riario Sansoni, dedicându-i un tratat compus în lunile dinaintea Conspirației Pazzi. clanul Pazzi, în palatul căruia, printre cărțile lui Piero de' Pazzi, și-a început cariera savantă lucrând ca tutore pentru fiili lui Piero – dintre care patru au fost întemnițați în urma complotului, altul exilat și Renato executat cu brutalitate. Unul dintre ceilalți prieteni și foști studenți ai săi, Jacopo Bracciolini, fusese spânzurat de Palazzo della Signoria, în timp ce Francesco Bandini, care a găzduit

unele dintre adunările platonice ale lui Ficino la casa sa din Florența și care era, în cuvintele lui Ficino, „un om de măreție extraordinară”, fusese forțat de Lorenzo în exil.

Cu Lorenzo de' Medici o perspectivă improbabilă, Ficino s-a apropiat de un alt negustor florentin bogat, Bernardo Rucellai, căruia i-a anunțat o chestiune de „Platonic Rucellai a refuzat ocazia, dar un alt sponsor s-a prezentat în persoana unuia dintre foștii studenți ai lui Ficino, de douăzeci de ani. Filippo Valori, în vîrstă de șapte ani. Bogata și aristocrata familie Valori a susținut eforturile academice ale lui Ficino de mai bine de douăzeci de ani, Bartolomeo, șeful gospodăriei și tatăl lui Filippo, l-a ajutat financiar pe Ficino încă din primele zile ale studiilor sale platonice în anii 1450. Filippo și-a unit forțele cu un alt discipoli al lui Ficino, Francesco Berlinghieri, pe vremea când avea patruzeci de ani și, de asemenea, dintr-o familie bogată. A studiat filozofia sub John Argyropoulos și a participat la sesiunile Academiei Platonice a lui Ficino din Careggi. A ocupat diverse funcții publice, dar a fost un autor de sine stătător, compunând o serie de discursuri pe teme religioase înainte ca, în 1482, să producă capodopera sa bizară, o redare poetică a gravitasului lui Ptolemeu” (un joc de cuvinte tipic ficianian care înseamnă atât „seriozitate”. ” și „sarcină”). El l-a informat pe Rucellai că „urma să nască în câteva zile un Platon latin, conceput cu mult timp în urmă cu sămânță grecească. Dar nașterea nu poate fi ușoară fără mâna unui obstetrician; prin urmare, dragă Bernardo...”Geografie.

Această descriere modestă de la The Ripoli Press a dezmințit amploarea proiectului, una dintre cele mai formidabile tipăriri încercate vreodată oriunde. În mod evident, campionul l-a impresionat pe Ficino și pe cei doi investitori ai săi. În ianuarie 1484, Fra Domenico a semnat un contract de tipărire a 1.025 de exemplare ale „unelor lucrări ale lui Platon” în „litere moderne mici”. Faptul că presa Ripoli a obținut o comisie atât de prestigioasă și potențial profitabilă indică poziția sa înaltă printre cei mai erudici și influenți umaniști ai Florenței. .

În condițiile contractului, Valori și Berlinghieri s-au angajat să plătească întreaga aprovizionare cu hârtie: aproape șase sute de mii de coli, investiție care a necesitat o cheltuială de 240 de florini. Contractul mai prevedea că acești doi parteneri vor plăti pentru serviciile cuiva care să facă corecturi și, pentru a accelera procesul, pentru o a doua tiparnă. Fra Domenico s-a ridicat pentru a face un profit frumos. Trebuia să fie plătit de

capete — câte patru florini din ediție. Întrucât ediția a ajuns la șaptezeci și patru de semnături, el urma să primească un total de 296 de florini, dintre care cel puțin 100 de florini ar fi un profit clar pentru presă.

De-a lungul primăverii, Fra Domenico a înregistrat diverse plăți către călugărițe. El nu a precizat dacă vreuna dintre aceste plăți implica muncă la presă, dar având în vedere amploarea sarcinii, ar fi avut sens doar să angajeze compozitori experimentați, cum ar fi sora Marietta. Deoarece textul lui Ficino a fost așezat în două coloane de patruzeci și șase de rânduri și deoarece fiecare rând a fost setată cu până la treizeci până la patruzeci de „litere mici moderne”, o pagină ar putea solicita cu usurință compozitorului să stabilească mai mult de trei mii de piese de tipar. , o creștere de peste o treime față de fiecare pagină a Decameronului. Cu doi ani mai devreme, Lorenzo di Alopa a tipărit puțin mai mult de o pagină din textul lui Boccaccio în fiecare zi, un ritm care, în căldura verii florentine, i-a afectat în mod clar bunăstarea fizică și, de asemenea, poate mentală. În plus, în timp ce Lorenzo și presarii au tipărit doar 105 de exemplare din fiecare pagină a Decameronului, cu opera lui Ficino s-au confruntat cu o creștere de zece ori a muncii lor.

Așteptând în aripi, era și un corector care, aşa cum insistă contractul, va face correggere — face corecturi. După experiențe proaste cu imprimantele anterioare, Ficino a dorit în mod clar să-și afirme controlul asupra calității textului. Se presupune că fiecare pagină a fost supusă examinării acestui corector cu ochi de vultur (și posibil și lui Ficino însuși). Câteva erori de tipar pe o pagină au însemnat că compozitorul a fost obligat să facă ajustări puzzle-ului său de 3.000 de piese.

Platon a prezis o vreme, a scris el, în care „puterea și înțelepciunea s-au reunite în același om” – regele-filozof mult râvnitul. Acea vreme era în sfârșit la îndemână. Pentru Ficino, viteza era esențială: de aici și achiziționarea de către Fra Domenico a celei de-a doua tipografii menționate în contract. Era hotărât ca traducerile lui Platon să apară în 1484, deoarece acel an era, știa el, unul dintre cele mai importante și de bun augur – un punct de cotitură astrologic, „Marea Conjuncție” în care Jupiter și Saturn se vor întâlni în semnul Scorpionului. Puterea și înțelepciunea, cei activi și contemplativi, s-ar reuni într-o alianță cerească. În religia creștină

trebuiau să se producă schimbări puternice, ducând la o nouă Epocă de Aur, iar Ficino era hotărât ca Platon să facă parte din aceste sărbători. După cum scria Ficino la sfârșitul traducerilor sale lui Platon, „Jupiter este domn; Saturn filosoful. Cu siguranță, dacă acestea nu sunt unite, nu se poate stabili nimic mare sau stabil.”

Conjuncțiile anterioare ale acestor două planete au fost martorii unor evenimente importante precum Potopul lui Noe și nașterea lui Hristos. Prietenul lui Ficino, Paul de Middelburg, astrologul curții din Urbino și lector în astronomie la Universitatea din Padova, a prezis că în 1484 această aliniere rară va vedea sosirea unui profet - descris de Paul ca fiind o creațură de mare intelect, cu păr roșu și un corp urât acoperit de pete negre și maronii. El ar interpreta Biblia într-un „mod excepțional și minunat”, iar spiritele rele ar fugi dinaintea lui.

Un profet a apărut în mod corespunzător la Roma în Duminica Floriilor din 1484. Purtând o haină de mătase și cizme stacojii, a călărit pe străzi pe un măgar, încurajat de ucenici care puneau ramuri de palmier în cale. În mâinile lui ținea un coș, iar în coș era un craniu uman. Purta o coroană de spini încuiată de un ornament de argint în formă de semilună pe care purta inscripția: *Hic est puer meus Pimander, quem ego elegi* („Acesta este fiul meu Pimander pe care l-am ales”). Mesajul lui – intonat în timp ce bătea pe craniu cu toiagul său – era despre nevoia de pocăință și reformă și de venirea unei noi religii mondale.

Acest mesia bizar și-a făcut drum fără opozиie către Sfântul Petru, de pe al cărui altar a rostit congregației surprinse o oră în care s-a declarat reîncarnarea îngerului întelepciunii, Pimander. De fapt, era un tată de treizeci și trei de ani din Bologna, pe nume Giovanni da Correggio. Cariera sa de Pimander – pe care l-a întâlnit datorită traducerii lui Ficino a *Corpus Hermeticum* – avea să cuprindă o audiență la Papa Sixtus, precum și, în lunile care au urmat, urmăriri penale pentru eretice, perioade în închisoare și episoade de autovătămare. „Ș-a bătut cu disperare capul de bloc”, a venit un raport de la Florența, unde Lorenzo de' Medici l-a pus în închisoare la sosirea sa, „și a smuls toată carne din el”.

Apariția dramatică a lui Giovanni da Correggio indică difuzarea ideilor lui Ficino, grație tiparului, în medii dincolo de tărâmurile filosofice înalte ale Studioului Fiorentino, Academiola lui Ficino sau grupurile de lectură ale lui Vespasiano. Dar această ciudătenie cu craniul nu a reprezentat

schimbarea dorită de Ficino, pentru care Platon a fost mai degrabă decât Pimander, a cărui renaștere a fost cerută în 1484. Speranțele lui pentru acest mare eveniment din timpul annus mirabilis s-au aşezat pe compozitorii și presarii de la San Jacopo di Ripoli.

Pentru mulți oameni, 1484 a părut orice, în afară de Războiul Sării, care a durat. La Roma, clanurile Colonna și Orsini și-au reluat cearta violentă. Palate au fost dărâmate, grajduri arse, biserici jefuite. „Nu am văzut niciodată o asemenea confuzie”, a scris un ambasador. „Toată Roma era în arme.” Ciuma a revenit vara. Atât de mortală a fost contagiune în unele orașe, încât autoritățile au făcut pasul drastic de a interzice prostituatelor – „cea mai mare cauză a infecției”, potrivit unui moralist revoltat – să intre în casele private. annus mirabilis prezis de ceruri. Recoltele slabe au însemnat că prețul alimentelor a crescut, cu „totul mai scump”, aşa cum se plânghea un florentin.

O victimă a ciumei poate să fi fost Papa Sixtus, care a murit la Roma la mijlocul lunii august în urma unei scurte boli. Cardinalii nerăbdători care s-au adunat pentru conclave au semnat un angajament ca oricine dintre ei a fost ales papă să fie atât de generos încât să le permită celorlalți o proprietate de țară „de unde se pot lua liber ei însăși, de îndată ce... în scopul de a evita ciumă”. A devenit papă, urmașul lui Sixtus, care și-a luat numele Inocențiu al VIII-lea, și-a luat precauția de a-și construi o reședință de vară, Vila Belvedere, pe un deal aerisit cu vedere la Sfântul Petru.

O altă posibilă victimă a ciumei din acea vară a fost Fra Domenico. În acest moment, la jumătatea tipăririi lui Platon al lui Ficino, el dispare atât din San Jacopo di Ripoli, cât și din documentul istoric. La sfârșitul lunii iulie un nou procurator, fra Vincenzo, a sosit la mănăstire. Deși fra Domenico ar fi putut fi transferat într-o altă instituție dominicană, nu s-au găsit vreodată alte înregistrări despre el, aşa că cel mai probabil a murit în acea vară la Florența. Dacă nu ciumă, atunci ritmul frenetic și sarcina monumentală de a publica Platonul lui Ficino ar fi putut contribui la prăbușirea sănătății sale și, în cele din urmă, la moartea sa.

Presa Ripoli fusese cu siguranță copleșită de comisia Platon încă de când a început tipărirea în februarie. Între februarie și iulie, Fra Domenico și echipa sa au tipărit și tipărit aproape două treimi din lucrare: aproximativ

douăzeci și patru de dialoguri consumând mai mult de 350 de foi de text, față și spate. În acest ritm, echipa tapeta și tipăria patru sau cinci pagini în fiecare zi – o rată uimitoare care părea să implice participarea cel puțin a unor călugărițe ca compozitori.

Moartea sau plecarea lui Fra Domenico trebuie să fi pus în pericol proiectul Platon și pe Ficino să se înteleagă dacă cartea lui ar fi gata pentru mult așteptata conjuncție dintre Jupiter și Saturn, prognozată pentru sfârșitul lunii noiembrie, peste vreo patru luni. Întreaga republică mai trebuia să fie tipărită și tipărită, la fel ca dialoguri importante precum Fedon și Fedro, precum și biografia lui Ficino despre Platon și comentariul său la Simpozion.

Ficino nu trebuie să se supăreze. Fra Vincenzo a început să bage într-o pungă din „biroul lui Fra Domenico” pentru florini de aur pentru a-l plăti pe Lorenzo di Alopa – acum singurul responsabil cu producția – și pentru a acoperi alte cheltuieli. Resturile de hârtie au tot sosit: șase mii de coli pe 23 august; apoi, trei săptămâni mai târziu, încă șase mii. Tipărirea a continuat într-un ritm puțin mai lent, poate două pagini și jumătate pe zi, deoarece ultimele două sute de foi au fost tipărite și tipărite. Filippo Valori a făcut o plată finală către Fra Vincenzo la mijlocul lunii septembrie, iar în decurs de o lună sau două ediția a fost terminată. Platonul lui Ficino era pregătit pentru conjuncția planetară dintre Jupiter și Saturn.

„Platonul nostru de astăzi a ieșit pe pragurile noastre”, i-a anunțat fericit Ficino unui Tânăr filozof, Giovanni Pico della Mirandola, proaspăt sosit la Florența. Un umanist erudit și dedicat, Pico poate să fi fost surprins de vederea Operei lui Platon („Opere”), aşa cum a fost intitulată ediția traducerilor lui Ficino. Cartea era cu siguranță foarte diferită ca stil de manuscrisul pregătit de Vespasiano pentru biblioteca din Urbino. Manuscrisul lui Vespasiano prezenta tușele sale obișnuite de eleganță: pagina de titlu opulentă, majusculele decorate cu flori roz și albastre, „literele antice” făcându-și progresul precis și lucid pe pagină. Opera tipărită de presa Ripoli, pe de altă parte, cu cele două coloane ale sale de tip gotic înghesuit, arăta ca o producție mult mai veche – ca ceva dintr-un secol anterior, care amintește de călugării înrădăcinați în mănăstiri slabe care își zgâriau penele pe pergament. Mai degrabă decât un text umanist de tipul

celui produs de Vespasiano și apoi copiat în stil de atât de mulți tipografi, Opera semăna cu o Biblie, sau cel puțin cu un text teologic, dintre care majoritatea, spre deosebire de operele cu litere omenești, erau încă copiate sau tipărit în două coloane de tip gothic (cum fusese, de exemplu, Biblia Gutenberg). Opera nu avea niciuna dintre tușele antice sau „păgâne”, mirosurile antichității clasice, evocate în mod conștient de atât de multe dintre textele clasice copiate sau tipărite de-a lungul secolului al XV-lea.

Alegerea lui Ficino pentru acest stil vechi a fost deliberată. Opera lui Platon a fost, pentru el, literalmente o biblie. Dialogurile au fost, în opinia sa, lucrări teologice și filozofice, iar Platon o figură religioasă care a ocupat un loc central în povestea creștină. Introducerea lui Ficino a avansat chiar ideea remarcabilă că „Dumnezeu atotputernic a coborât de sus sufletul divin al lui Platon la timpul stabilit, pentru ca prin viața, geniul și minunata sa elocvență să arunce lumina religiei sfinte printre toate popoarele”.

La fel de deliberată ar fi putut fi alegerea lui Ficino de San Jacopo di Ripoli, unde un călugăr dominican conducea o tipografie cu personal parțial de călugărițe. Deși presa Ripoli publicase Decameron și Morgante al lui Pulci, cei ca George de Trebizond, care credeau că Platon este vinovat de „împietate rea” ar fi putut fi liniștiți de un colofon care anunța originile cărții într-un spațiu dominican sfântit. În orice caz, Ficino trebuie să fi considerat o mănăstire un loc potrivit pentru ca mesia „religiei sfinte” să-și facă apariția.

La început, Ficino a sărbătorit finalizarea tipăririi. La o inspecție ulterioară, s-a trezit dezamăgit. Într-o scrisoare către un prieten, el a lăudat „grijă devotată și mâna generoasă a lui Filippo Valori”, dar a deplâns că tipărirea „a fost mai degrabă mai puțin decât exactă”. În ciuda prezenței corectorului care urma să facă correggere, Ficino a considerat tipografii răspunzători că Platon a ieșit la iveală „într-o stare brută”. Orice greșeală pe care le-a pus pe seama „nepăsării imprimantelor, sau mai degrabă a imprimantelor greșite”. El a simțit necesar să introducă în volum o secțiune lungă care să enumere erorile și corectările lor. Cu toate acestea, o asemenea stare de lucruri era, a permis Ficino, doar de așteptat. El l-a comparat pe Platon cu un prizonier care, după o lungă închisoare în „întunericul adânc”, pare „murdar și slăbit”. După ce a petrecut atâtea vietă în întuneric, Platon în cele din urmă „înviase din morți”.

În deceniile și secolele care au urmat, „Marea conjuncție” a lui Ficino a dat rezultate spectaculoase. Istoricii intelectuali James Hankins și Ada Palmer afirmă că „de departe cea mai importantă realizare” a erudiției din secolul al XV-lea a fost „recuperarea treptată și traducerea corpusului platonic în latină”. Această întreprindere de decenii a presupus sosirea la Florența a înțelepților din Orient precum Manuel Chrysoloras, George Gemistos Pletho și cardinalul Bessarion, intervenția lui Cosimo de' Medici și eforturile academice ale lui Leonardo Bruni, cardinalul Bessarion și Marsilio Ficino. În cele din urmă a apărut tipografia din San Jacopo di Ripoli — lanterna magică din care a fost eliberat în lume geniul platonic trezit.

Publicarea în 1.025 de exemplare a traducerii lui Ficino a lui Platon de către presa Ripoli a marcat, potrivit lui Paul Oskar Kristeller, „un eveniment major din istoria în peisajul intelectual european. Platon va domina atât de mult tradiția filozofică occidentală pentru următoarea jumătate de mileniu încât, în 1927, filozoful britanic A. N. Whitehead a putut declara celebru într-o prelegere la Edinburgh: „Cea mai sigură caracterizare generală a tradiției filozofice europene este că constă dintr-o serie de note de subsol. lui Platon.”

Platon a avansat în domenii mult mai vaste și mai exotice decât doar tărâmurile cu ghirlande de fum de pipă ale departamentelor de filozofie universitară. Ideile sale au modelat nenumărate tendințe culturale și intelectuale: idei de dragoste, de magie și ocult, de artă și imitație, de creativitate prin frenezia divină a „poetului nebun”. Teoriile sale asupra structurii cosmosului i-au influențat pe pionierii revoluției științifice precum Johannes Kepler (care a folosit solidele platonice descrise în Timeu pentru a determina numărul planetelor și distanța lor față de Soare) și Galileo (care l-a creditat pe Platon cu teoria originii comune a planetelor). S-a spus că teoriile sale despre suflet prefigurează înțelegerea psihicului de către Sigmund Freud, în timp ce Friedrich Nietzsche a susținut în Nașterea tragediei că dialogurile lui Platon au inspirat romanul.

Puține lucruri din cer și pământ nu au fost visate în filosofia lui Platon. Scrierile sale au jucat un rol esențial în ceea ce a fost numit „construcția modernității”, inclusiv idei de putere, dreptate, gen și sine. El a fost văzut ca un proto-comunist și un proto-nazist, ca o inspirație pentru mecanica cuantică și ca un oponent și un susținător al drepturilor femeilor. Apologia a

ajuns să fie văzută ca un exemplu suprem de a spune adevărul în fața puterii, Socrate dezvăluind un curaj implacabil în timp ce se duce la moarte, contestând ignoranța și prejudecățile și acuzându-și judecătorii că au grija de bogăție și reputație, dar nu arată „nici interes sau îngrijorare”. pentru înțelepciune și adevăr.”

Traducerile lui Ficino au fost mijloacele prin care, timp de multe secole, cititorii din Europa au obținut acces la Platon. Traducerea sa completă în latină a fost republicată de douăzeci și patru de ori în secolul următor. Rezultatul a fost că mult mai mulți oameni de știință au ajuns să cunoască filosofia lui Platon prin Ficino și ediția Ripoli Press decât prin versiunea originală în limba greacă (nu tipărită până în 1513). Și când Platon în cele din urmă apasă ediția din 1484 a The Ripoli Press este înregistrată la Harvard în 1735, la Yale în 1742 și chiar, până în 1623, în China. Peste 120 de exemplare au supraviețuit în secolul XXI: treizeci și șase în Italia, restul împrăștiat din Malta, Slovacia și Suedia în biblioteci din California, Kansas, Oregon și Divizia de cărți rare a Bibliotecii Congresului. În limbi precum franceză și italiană, traducătorii au folosit versiunea latină a lui Ficino mai degrabă decât versiunea originală greacă. Copii ale traducerilor lui Ficino au fost deținute de Ben Jonson, John Milton și Samuel Taylor Coleridge în Anglia, de Jean-Jacques Rousseau și Jean Racine în Franța, de episcopul Berkeley în Irlanda și Baruch Spinoza în Țările de Jos și de Gottfried Wilhelm Leibniz și Immanuel Kant în Germania.

În ciuda amplorii acestei realizări, tipografia de la San Jacopo di Ripoli nu a mai produs niciodată o altă carte. În mod evident, fra Vincenzo nu avea dorința de a continua ambițioasa întreprindere a lui Fra Domenico. Nici Lorenzo di Alopa nu a ținut în viață presa Ripoli. El a condus cu pricepere ultima treime a lui Platon până la finalizare și, mai degrabă decât obișnuitul Impressum Florentiae apud Sanctum Iacobum de Ripoli, colofonul din Platon al lui Ficino scrie: Impressum Florentiae per Laurentium Venetum. Deși „Lorenzo Venețianul” părea pregătit să se impună ca un tipografi de succes, el a dispărut în mod misterios timp de aproape un deceniu, înainte de a reapărea la Florența în vara anului 1494 – deși nu la San Jacopo di Ripoli – și de a publica lucrări în greacă. În 1496 a mai tipărit două dintre traducerile lui Ficino din greacă în latină, un indiciu, probabil, că Ficino nu l-a considerat personal responsabil pentru tipărire „mai degrabă mai puțin

precisă” a Operei. Cât despre Ficino, marele savant avea să moară trei ani mai târziu, în 1499, la vîrstă de șaizeci și cinci de ani, la prețioasa sa vilă din Careggi. Până atunci, peste patruzeci de ediții ale scriierilor și traducerilor sale fuseseră publicate în paisprezece orașe diferite, inclusiv de cinci tipografi din Paris și zece la Veneția.

San Jacopo di Ripoli a continuat ca mănăstire încă trei sute de ani, până când în 1781 a fost suprimată de Marele Duce al Toscana, Pietro Leopoldo, ca parte a campaniei sale de reducere a puterii Bisericii și de a desființa ceea ce el considera instituții inutile social. . Pentru secolul următor, sediul a servit ca școală de fete, înainte ca, în 1886, guvernul italian să achiziționeze și să deconsacreze situl, apoi să-l dăruiască armatei italiene pentru a fi folosit ca cazarmă. Clădirile au fost rechiziționate pentru scurt timp în 1945 pentru a servi drept refugiu pentru persoanele strămutate; mulți erau evrei supraviețuitori ai Holocaustului. Situl a revenit armatei, luând numele unui erou al Primului Război Mondial, Simone Simoni. Astăzi continuă ca Caserma Simoni, sediul direcției de administrație a armatei. Restaurarea finalizată în 2018 a scos la lumină, într-o încăpere folosită de călugărițe drept trapeză, un ciclu de fresce ascuns de mult timp care prezintă scene din viața lui Isus și a Mariei.

Din tipografia condusă de fra Domenico, Lorenzo di Alopa și călugărițe precum sora Marietta, nu au rămas urme. O placă rătăcită montată afară, în Via della Scala, indică pentru scurt timp încarnarea anterioară a localului ca mănăstire și loc de învățare. Se precizează că San Jacopo di Ripoli a fost locul unde a fost înființată una dintre primele tipografii din Europa în 1476 de către Bernardo Cennini.

Epilog

Alungând intunericul

O dimineață de aprilie din 1490: Vespasiano pleacă din Antella către mănăstirea florentină Santa Brigida del Paradiso, o călătorie de o oră pe spatele unui catâr care îl va purta pe lângă câmpuri împroșcate cu maci și prin aerul de primăvară parfumat cu paie. Retragerea sa printre cărțile și lucrările sale în „solitatea plăcută” a Casei Il Monte în ultimii zece ani a fost una aglomerată, deși munca sporadică pentru biblioteca din San Marco îl cheamă uneori înapoi pe acest drum întortocheat. Clienti vechi precum Regele Ferrante încă vin să sune. Biblioteca fondată de tatăl regelui, Alfonso Magnanimul, continuă să crească într-un ritm impresionant datorită diverselor achiziții și cadouri, precum și obiceiului lui Ferrante de a confisca cărțile dușmanilor săi învinși.

A apărut și un alt client. Până în 1490, Vespasiano lucrează din nou pentru Medici - într-adevăr, pentru Lorenzo însuși. Cu mult timp în urmă, Vespasiano i-a propus lui Lorenzo o nouă bibliotecă, care, în ciuda ghiontului ocasional, a arătat puțin interes. Cu toate acestea, apetitul lui nesătios de a colecta acum cuprinde în sfârșit manuscrise. Este entuziasmat, în special, de codicele grecești procurate din punctele din est. Disprețul său pentru cărțile tipărite rămâne astfel încât copiile cărților lui Marsilio Ficino sunt proiectate invers pentru el, transformate din pagini tipărite în frunze de pergament frumos iluminate. Lorenzo plănuiește să instaleze și să expună aceste manuscrise în palatul familiei, într-o bibliotecă frumos decorată cu busturi de marmură. Întrucât Lorenzo dorește să includă scrierile Părintilor Bisericii, cum ar fi Sfântul Augustin și alți creștini timpurii, el apelează la cărturarii Florenței și, inevitabil, la Vespasiano.

„Voiau să vadă totul din biblioteca noastră”, notează mai târziu fratele Gregorio despre distinșii săi vizitatori. Prin urmare, Vespasiano se îndreaptă pe catâr spre Santa Brigida del Paradiso, unde bibliotecarul, fratele Gregorio, înregistrează cu atenție că vizitatorul său a fost „trimis de către Lorenzo.” Aici Vespasiano este întâmpinat de doi prieteni. Unul este

Angelo Poliziano, care cu aproape douăzeci de ani în urmă i-a adus un omagiu extravagant lui Vespasiano pentru că i-a readus la viață „marii oameni ai lumii antice”. El urmează să se îmbarce în numele lui Lorenzo într-o vânătoare de manuscrise prin bibliotecile din Bologna, Padova și Veneția. Celălalt este Pico della Mirandola, prietenul lui Marsilio Ficino și colegul entuziast al lui Platon: un virtuoz intelectual înalt, cu ochi verzi, care poate citi, printre alte limbi, aramaică și caldeană și care poate recita în întregime Divina Comedie a lui Dante atât înainte, cât și înapoi. Uimitul Ficino îl consideră membru al „rasei supraumane”.

Într-o misiune de la Medici, amestecându-se cu cele mai mari minti ale epocii, vânând manuscrise vechi în liniștea și mustul unei biblioteci... Vespasiano trebuie să simtă în această zi de primăvară ca și cum Epoca de Aur a revenit. Dar nu trebuie să fie. Vespasiano va găsi iluminatoare pentru Lorenzo, inclusiv unii care au lucrat cu el la Biblia Urbino. Dar colaborarea se încheie cu moartea lui Lorenzo în aprilie 1492, la vîrsta de patruzeci și trei de ani, urmată doi ani mai târziu de cei ai lui Pico și Poliziano, ambii din otrăvire. Apoi, odată cu alungarea fiilor lui Lorenzo din Florența, în noiembrie 1494, în urma unei invazii franceze a Italiei și a unei revolte populare, manuscrisele prețioase din Palazzo Medici sunt împachetate și mutate pentru a fi păstrate la mănăstirea San Marco. Aici ei se alătură în izolare liniștită colecției asamblate de Niccolò Niccoli în ceea ce, pe măsură ce secolul se apropie de sfârșit, pare a fi o altă viață.

După expulzarea din Florența a fiilor lui Lorenzo în 1494, orașul a căzut sub vraja lui Girolamo Savonarola, un dominican din Ferrara care în 1491 a devenit prior al lui San Marco. Proiectul lung și plin de speranță de reconciliere a păgânismului cu creștinismul a ajuns la un sfârșit brusc. „Diferența dintre Platon și un creștin este la fel de mare ca cea dintre păcat și virtute”, a tunat Savonarola de la amvon, „și în predicile sale el a denunțat „cărțile inutile și rușinoase” ale autorilor antici care „învață o mie de lucruri lascive. ” În mod amenințător, el a citat precedente pentru distrugerea cărților: „Sfântul Pavel a avut multe cărți și alte lucruri curioase arse”, a declarat el de la amvon. „Sfântul Grigorie a zdrobit frumoasele statui ale Romei, iar diferența dintre doctrina lui Platon și doctrina lui

Hristos este la fel de mare ca cea dintre întuneric și lumină.” Au ars decenii de Livie.

Savonarola a luat la inimă aceste exemple. Și-a trimis adeptii în stradă, echipe de băieți și tineri îmbrăcați în haine sobre și păr tuns, care au impus morala agresiv prin hărțuirea și hărțuirea jucătorilor, prostituatelor, sodomitelor și femeilor în ținute nemodeste. Patrulele au confiscat coșuri cu prăjituri și produse de patiserie și, la ordinul lui Savonarola, au mers din ușă în ușă adunând „deșertăciuni”: cărți de joc, măști, oglinzi, seturi de șah, peruci, produse cosmetice, instrumente muzicale și tablouri cu (cum a observat cu dezgust Savonarola) „imagini urâte” și „siluete cu sănii goi”. El a ars o colecție de ele în Marțea Cartierului din 1497 și din nou în 1498, transportându-le cu o trăsură în Piazza della Signoria și stivuindu-le într-o piramidă înaltă de nouăzeci de picioare, în vârf de figura lui Satan. Piramida a fost aranjată pe șapte niveluri, dintre care unul, potrivit unui martor ocular, a fost în întregime dedicat cărților și manuscriselor - nu doar vechilor „lascivi”, ci și copii ale Decameronului lui Boccaccio și (un anume insectă pentru Savonarola) Morgante a lui Luigi Pulci. Apoi, în timp ce trâmbițele sunau și clopotele sunau, rugul gigantic a fost aprins. Savonarola „a strigat de bucurie”.

Savonarola a fost o figură complexă care răspundea la condițiile sociale, politice și spirituale complicate din Florența și din străinătate. El nu a fost pur și simplu, aşa cum este prezentat atât de des, o relicvă a „Evului Întunecat” care a stins strălucirea Renașterii Florentine cu (cum afirmă un manual) „un spasm al evlaviei medievale”. Pietatea „medievală” a fost răspândită în Florența secolului al XV-lea. Chiar și un umanist vopsit în lână, cum ar fi Coluccio Salutati, credea că ciuma este răzbunarea dreaptă a lui Dumnezeu. Contrastul dintre Savonarola și umaniști nu a fost în niciun caz atât de puternic sau atât de viu pe cât ar putea părea. Ei împărtășeau multe dintre aceleași aspirații, în special reforma morală a unei societăți despre care credeau a fi corruptă din punct de vedere politic, falimentar din punct de vedere moral și vacuă din punct de vedere spiritual. Savonarola pur și simplu a exprimat de la amvon ceea ce Vespasiano și prietenii săi umaniști au discutat în cercurile lor rare de lectură, ducând aproape același mesaj dincolo de tărâmurile vorbitorilor de latină și în (cum a spus unul dintre admiratorii lui Savonarola) „autostrăzi și străzi”, într-un limbaj „nu miroase a lumina lămpii și a afectare”.

Girolamo Savonarola (1452–1498): „Socrate din Ferrara”.

Mesajul lui Savonarola a atras mulți umaniști. Atât studenții lui Poliziano, cât și membrii academiei lui Ficino, nu în ultimul rând Pico della Mirandola, s-au adunat de partea predicatorului. Nici Savonarola nu era imună la farmecele umanismului. În 1497, un profesor de la Studio Fiorentino l-a salutat din cauza învățării sale ca „Socrate din Ferrara” – acordându-i numele și prestigiul filosofului identificat atât de recent cu Ficino. Savonarola a avut grija să se asigure că Cicero și Virgil au fost scutiți de focurile lui, iar mănăstirea San Marco a devenit o instituție principală de învățare umanistă, unde filosofia a fost predată într-o „Accademia Marciana”. Dacă Savonarola a jucat în public rolul de flagel aprig al înțelepciunii lumești, batjocorindu-și filozofii de la amvon pentru „cele mai mari delirii pe care le-ați auzit vreodată”, în privat, cu colegi precum Pico, el a fost mult mai deschis față de potențiala compatibilitate a lui Platon sau Aristotel cu doctrina creștină.

Vespasiano ar fi trebuit să răspundă la mesajul lui Savonarola. La urma urmei, în Plângerea sa pentru Italia, el a cerut pocăință și reformă și pentru încetarea „luxurilor și oricărui fel de prostie” – aceleași feluri de „deșertăciuni” incinerate în focurile călugărului. Însă activitățile distructive și mesajul populist al lui Savonarola și a adeptilor săi, pe care Vespasiano i-a numit „deșeurile oamenilor”, au fost prea mult. Savonarola și-a răspândit mesajul prin tipărire, precum și de la amvon, iar în prima jumătate a anilor 1490, tipografiile din Florența au produs discursurile și predicile sale la scor. Deși Johannes de Mainz și-a tipărit o serie de titluri, cele mai aglomerate prese din Savonarola au fost cele ale lui Antonio Miscomini (care a publicat cinci dintre lucrările sale numai în 1492) și Bartolommeo di Libri (cel puțin o duzină în 1495). Dacă mulți umaniști florentini au fost suficienți de fericiți pentru ca filosofia să coboare din turnul de fildeș și să meargă pe „autostrăzi și drumuri secundare”, Vespasiano, indiferent de angajamentul său față de proiectul umanist, a rămas prea înalt – la fel de ascuns ca unul dintre frumoasele lui manuscrise. El a deplâns puterea lui Savonarola într-o scrisoare către un prieten în primăvara anului 1497. „Vedeți unde suntem conduși!” a scris cu disperare. „Vai de cetatea care cade în mâinile oamenilor.”

Regimul lui Savonarola din Florența nu avea să dureze. La 12 mai 1497, bula de excomunicare a Papei Alexandru al VI-lea a fost emisă de la o tipografie operată la Florența de Francesco di Dino. Călugărul a fost declarat eretic, torturat și, în mai 1498, spânzurat de o spânzurătoare construită în mijlocul pieței Signoria. Cadavrul său a fost ars pe rug și ucis cu pietre de băieți înainte ca cenuşa lui să fie aruncată în Arno.

Vespasiano a murit două luni mai târziu în Antella, la vîrsta de șaptezeci și sase de ani. Trupul său a fost adus la Florența unde, la 27 iulie 1498, a fost coborât în mormântul familiei din podeaua Santa Croce, care purta numele fratelui său Jacopo. Facturile mortalității îl înregistrau pur și simplu drept „Vespasiano cartolaio”.

O mare parte din timpul lui Vespasiano la Antella fusese petrecut compunând biografiile sale cu „bărbați iluștri”. El trebuie să fi planificat această colecție de multe decenii, deoarece în 1458, la scurt timp după moartea regelui Alfonso, a căutat un interviu cu unul dintre bărbații prezenți

la patul de moarte, confesorul lui Alfonso, Ferrando da Cordova. Atât de dornic era Vespasiano în cercetările sale, încât a ajuns la locuința lui Ferrando când preotul, care sosise la Florența cu o zi mai devreme, era încă în pat, „epuizat de călătoriile sale”. Dar Ferrando s-a dovedit fericit să-l lumineze pe Vespasiano. I-a povestit povestea remarcabilă a modului în care Alfonso se pregătea să-și mărturisească păcatele, când a apărut un pustnic din Ferrara și i-a spus că, de fapt, nu era pe cale să moară. Alfonso a fost prea încântat să-și preîntâmpine mărturisirea („Marii prinți comit mari păcate”, i-a mărturisit Ferrando cu gravitate lui Vespasiano). Cu toate acestea, Ferrando a observat intelligent că pustnicul fusese trimis de diavol în speranța de a capta sufletul nemuritor al lui Alfonso. Complotul diabolic a fost descoperit și pustnicul alungat din Napoli, Alfonso și-a făcut mărturisirea, și-a încredințat sufletul lui Dumnezeu și a trecut în pace în viața următoare.

Vespasiano a căutat diversi alți martori la episoade din viața numeroșilor săi supuși. Odată a interviewat un călugăr dominican prezent la execuția de la Londra a lui John Tiptoft. A aflat cum ducele i-a cerut călăului de pe Tower Hill să-i scoată capul cu trei lovituri de topor în cinstea Sfintei Treimi. „Nemernicul a fost bucuros să-i îndeplinească”, a spus Vespasiano.

Cele mai multe dintre vieți au fost finalizate până în 1493, când Vespasiano a început să prezinte copii manuscrise diversilor prieteni. Inspirația sa a venit de la istorică care, a remarcat el, au păstrat faima eroilor ale căror mari fapte ar fi altfel uitate. „M-am gândit adesea”, a scris el în introducerea sa, „câtă lumină au aruncat scriitorii atât antici, cât și moderni asupra operelor oamenilor iluștri și cum faima multor alții a fost pierdută pentru istorie, deoarece nimeni nu le-a păstrat faptele.” El a avut o poziție unică pentru a celebra faptele multora dintre contemporanii săi remarcabili. „M-am născut în această epocă și am întâlnit mulți bărbați iluștri, despre care am multe informații”, a menționat el. „De aceea, am expus în scurte comentarii tot ce am aflat despre ei, pentru a le păstra memoria.”

O ironie teribilă s-a abătut asupra proiectului lui Vespasiano. După cum știa el, faima oamenilor iluștri a fost uneori pierdută în istorie nu pentru că „nimeni nu și-a păstrat faptele”, ci pentru că manuscrisele care celebrau aceste fapte au pierit sau s-au pierdut. Aceasta ar fi putut fi soarta

manuscrisului lui Vespasiano. Deoarece copiile sale de prezentare au fost toate copiate de mâna, cititorii lor au fost circumscrisi, iar laudele lui adresate bărbaților iluștri, pe măsură ce au trecut deceniile, au rămas în mare parte neauzite. În secolele care au urmat, din manuscrisele sale au mai fost făcute câteva copii scrise de mâna, dar toate au dispărut rapid în biblioteci sau pur și simplu au dispărut din vedere într-o reluare regretabilă a pierderii cunoștințelor din timpul „Evurilor Întunecate”, pe care a făcut atât de multe în timpul său. durata de viață pentru a inversa. Adevărat, o serie de fragmente au fost tipărite. Biografia sa a cardinalului Cesarini a fost publicată la Roma în 1647, cea a lui Eugenius al IV-lea și Nicolae al V-lea la Milano în 1751, iar în 1788 a făcut o scurtă apariție ca „Vespasian al Florenței” în notele de subsol la „Cu toate acestea, viețile și faptele” de Edward Gibbon. dintre oamenii iluștri ai lui Vespasiano nu erau cu adevărat în siguranță pentru posteritate până când, în 1839, cardinalul Angelo Mai a publicat manuscrisul pe care l-a descoperit în Biblioteca Vaticanului. Nici faptele lui Vespasiano însuși nu au fost cunoscute istoriei: o notă scrisă de mâna de pe coperta manuscrisului Vaticanului, copiată la un secol după moartea sa, a raportat pur și simplu că autorul era un florentin care a trăit pe vremea lui John Argyropoulos.Istoria declinului și Căderea Imperiului Roman.

Vespasiano a ocupat o poziție slabă și de neinvidiat, călărându-se în timp ce făcea două tehnologii diferite. El a adus la apogeu perfecționii un mijloc de producție înlocuit rapid, într-adevăr înghițit, de un altul pe care – oricât de lină și relativ fără incidente ar fi fost tranziția pentru mulți alții – el a refuzat categoric să-l îmbrățișeze. El a fost cel mai realizat, mai prolific și mai influent producător de manuscrise în timpul secolului al XV-lea. El trebuie să fi fost personal responsabil pentru crearea a o mie de manuscrise, posibil considerabil mai multe; prin mâinile lui au trecut alții nespus, atât antici cât și moderni. Avusese norocul să trăiască și să lucreze într-o epocă de aur pentru manuscrise, care au apărut mai abundență în timpul vieții sale decât în orice alt moment al istoriei, s-au dovedit în milioanele lor pentru a hrăni apetitul unei populații în creștere de oameni alfabetizați și învățați și de prinți și potenți care întemeiază mari biblioteci în imitația anticilor. În mie de ani dintre căderea Imperiului Roman și anul 1500, în Europa de Vest au fost produse aproximativ 10,8 milioane de manuscrise. Aproape jumătate

dintre acestea – 4,9 milioane – au fost copiate numai în anii 1400, dintre care 1,4 milioane, sau 29 la sută, au fost scrise de mână în Italia.

Acest val în creștere care l-a dus pe Vespasiano la înălțimi mari în atât de mult din cariera sa s-a spart inevitabil pe fundul unei noi tehnologii. În ultimele cinci decenii ale secolului al XV-lea, apariția tiparului a însemnat că acumularea constantă de manuscrise a fost dramatic eclipsată, deoarece între 1454 și 1500 – aşa-numita perioadă incunabulară – au apărut aproximativ 12,5 milioane de cărți tipărite. În timp ce presele funcționau în 19 orașe europene în 1470, până în 1500 numărul a crescut la 255. Italia a preluat din nou conducerea, cu 56 de orașe care operează prese înainte de începutul secolului al XVI-lea și cel puțin 4,5 milioane de cărți tipărite.

Trecerea treptată de la scenariu la tipar a însemnat că între 1400 și 1500 prețul cărților a scăzut cu două treimi. În ultimele decenii ale secolului al XV-lea, cărțile tipărite au ajuns aşadar în mâinile cititorilor – cum ar fi zidarii și fierarii care cumpărau cărți de la presa Ripoli – care nu și-ar fi putut permite niciodată manuscrise. Chiar și aşa, cărțile tipărite nu erau disponibile sau accesibile tuturor. Până în anul 1500 au fost găsite tipografii în doar 11% din orașele europene cu populație de peste cinci mii, iar patruzeci dintre cele mai mari o sută de orașe ale Europei încă nu aveau tipografii. Printre orașele fără presă se numără Frankfurt, cu o populație de zece mii de oameni și semnificație ca loc în care în 1454 Gutenberg și-a expus pentru prima dată marfa. Este ușor să vorbim despre „diseminarea” cunoștințelor și informațiilor de către tiparniță, dar acele orașe și orașe fără imprimantă – peste 1.500 de centre urbane din Europa – au avut dificultăți să se aprovizioneze cu cărți, având în vedere costurile de transport relativ mari, care, chiar și pe o călătorie scurtă de două sute de mile, ar putea crește prețul unei cărți cu 20 la sută. După cum a observat un economist al perioadei, „constrângerile din partea ofertei au limitat difuzarea tehnologiei”.

Consecințele sociale și politice ale tiparului sunt aşadar ușor de exagerat. Latina a rămas limba tipografiei în ultimele decenii ale secolului al XV-lea: 70% din toate cărțile publicate înainte de 1500 erau în latină. În plus, efectele tipăririi asupra alfabetizării nu sunt simple. Deși răspândirea alfabetizării a necesitat cu siguranță disponibilitatea unor texte ieftine, papetării și vânzătorii de cărți le-au furnizat din belșug profesorilor și elevilor lor instrucțiuni și gramatici cu mult înainte de sosirea tiparului. Cei

„opt până la zece mii” de băieți și fete despre care un cronicar i-a estimat că învățau să citească în școlile florentine la sfârșitul anilor 1330 nu au fost deranjați de lipsa materialului de lectură. Mergând înainte cu două secole, în era tipăritului, povestea se schimbă, pentru că dovezile sugerează că nivelul de alfabetizare în Toscana a scăzut de fapt pe parcursul secolului al XVI-lea. Prosperitatea economică și libertățile politice din secolele al XIV-lea și al XV-lea au făcut mai mult pentru alfabetizarea Florenței decât a putut presa tiparului în timpul declinului economic și al măsurilor represive prezidate de marii duce ai Toscana în „secolele uitate ale orașului”.

Influența tiparului asupra Reformei protestante, adesea prezentată ca un „eveniment tipărit”, rezultat al unei „campanii media” la scară largă, este departe de a fi directă. Imprimarea a jucat, fără îndoială, un rol important. Chiar înainte de Martin Luther, Biserica a început să cenzureze traducerea Bibliei în limbile vernaculare, în timp ce Papa Leon al X-lea – al doilea fiu al lui Lorenzo de’ Medici – se plângea de abilitățile tipografiei de a face răul „să crească de la o zi la alta”. Luther însuși a folosit din plin presa, devenind un propagandist uimitor de prolific, responsabil pentru 20 la sută din toate pamfletele publicate în țările vorbitoare de limbă germană în primii treizeci de ani ai secolului al XVI-lea și făcând Wittenberg (în care nicio tipografie nu funcționase înainte de 1502).) în cel mai mare centru de tipărire din Germania. Nivelurile scăzute de alfabetizare din aceste regiuni au însemnat totuși un public de lectură circumscris chiar și în acele orașe în care operau presa. În primele decenii ale secolului al XVI-lea, în orașele și orașele de limbă germană, doar o persoană din trei știa să citească; în mediul rural rata a fost drastic mai mică: sub 5 la sută. Potrivit unei estimări, publicul de citire al Sfântului Imperiu Roman, cu o populație de 16 milioane, era de aproximativ 400.000, ceea ce însemna că doar o persoană din patruzeci și trei putea citi mesajul lui Luther. Nică tipografia nu a pus dreptul de proprietate asupra cărților la îndemâna tuturor: Biblia germană a lui Luther din 1534 a costat echivalentul unei luni de salariu pentru un muncitor necalificat.

Asemenea împrejurări i-au determinat pe autorii unui studiu clasic al istoriei tiparului să marcheze ideea Reformei drept urmașul ei drept „teză ridicola”. Chiar și așa, Reforma cu greu s-ar fi putut desfășura așa cum a făcut-o fără tiparniță. Un studiu recent a constatat că orașele cu cel puțin o tiparnă până în 1500 aveau șanse cu 30% mai mari să fie protestante până în

1600 decât cele fără. Alte studii au arătat cum tiparnița a condus la creșterea economică, care a dus la rândul său la protestantism din cauza legăturii de cauzalitate dintre „etica protestantă” și „spiritul capitalismului” condus de piață (pentru a da faimoasa formulare a sociologului german). Max Weber).

Imprimeria pare să fi jucat un rol semnificativ, dar în mare măsură neanunțat într-o altă întreprindere, una și mai zguduitoare decât cea a lui Luther. Dacă Vespasiano nu a fost cel mai famos și important vânzător de cărți din secolul al XV-lea, singurul candidat a fost un italian care s-a prezentat la Córdoba în 1486 pentru a conduce o librărie. Un cunoscut l-a descris drept „un hombre de tierra de Génova, mercader de libros de estampa” – „un om din Genova, negustor de cărți tipărite”. Oamenii din Córdoba îl cunoșteau pe acest genovez de treizeci și cinci de ani, înalt, cu părul roșu, profund religios, „minunat de articulat”, sub numele de Cristóbal Colón. El a fost, a remarcat prietenul său, un om ingenios „cunoscător în arta cosmografiei și în structura lumii”.

Cristofor Columb a stocat multe hărți și hărți marine în magazinul său din Córdoba, împreună cu cărți precum o traducere în latină a scierilor lui Marco Polo tipărită cu un an mai devreme la Anvers. În Córdoba își lingea rănilor și își aștepta timpul, dezamăgit de faptul că regele Portugaliei, Ioan al II-lea, a refuzat recent oferta sa de a naviga spre Zipangu — menționat de Marco Polo drept un teren pavat cu aur — în schimbul cheltuielilor, titlul de amiral și dreptul de a purta pinteni de aur.

Multe lucruri i-au inspirat ambiția lui Columb de a naviga spre vest în căutarea unei rute maritime spre est, inclusiv flotsam și jetsam, cum ar fi cei doi bărbați înecați cu fețe largi, asiatici, pescuiți din mare, în largul unei insule din Azore, care plutiseră, el bănuit, din China. Columb fusese concediat, de asemenea, de un zel religios care l-a determinat să lanseze o căutare pentru aur și mirodenii ale căror profituri uriașe puteau fi folosite la, aşa cum scria entuziasmat în jurnalul său în 1492, „cucerirea Ierusalimului”.

Imaginația lui Columb a primit primele îndemnuri dornice, totuși, din cărți. Cu un deceniu înainte de a ajunge în C Pasiunea lui pentru cărți a fost moștenită de fiul său, Hernando Colórdoba, în urma călătoriilor în locuri atât de îndepărtate precum Chios și Islanda, s-a alăturat fratrei său mai mic Bartolomeo la Lisabona, unde Bartolomeo conducea un magazin de cartografie. Aici, printre busolele și hărțile fratrei său, Columb a devorat

volume de geografie în ale căror margini a scris mai mult de 2.500 de note. Una dintre acele cărți a fost Historia Rerum Ubiue Gestarum a lui Enea Silvio Piccolomini, compusă în timp ce era papă și tipărită la Venetia în 1477. O alta a fost o ediție venețiană a Istoriei naturale a lui Pliniu cel Bătrân, cu poveștile sale convingătoare despre oameni străini din țări îndepărivate - toate care a devenit, potrivit unui istoric, parte a „peisajului său imaginativ”. Hernando a navigat cu tatăl său în a patra și ultima sa călătorie în America, dar a renunțat la explorarea pentru lumea cărților, devenind cel mai mare colecționar al secolului al XVI-lea, cu o bibliotecă de cincisprezece mii de volume.

Puține urme ale lui Vespasiano au rămas în Florența. Librăria lui vizavi de Badia a devenit o pizzerie, iar lespedea mormântului de pe podeaua Santa Croce poartă numele și efigia veche a fratelui său Jacopo. În 1898, la patru sute de ani de la moartea sa, Florența l-a onorat cu o mică placă în bazilică, oferindu-i o prezență modestă, dar potrivită în clădirea care - cu mormintele lui Leonardo Bruni, Lorenzo Ghiberti, Niccolò Machiavelli și Michelangelo - a avut-o. devenit ultimul loc de odihnă al unora dintre cei mai mari titani ai Renașterii italiene.

Manuscisele lui Vespasiano sunt răspândite pe scară largă în toată Europa, aşa cum au fost într-adevăr în timpul vieții sale. Așa cum volumele sale au împodobit odată palatele celor mai mari colecționari ai epocii, tot atât de multe dintre cele mai bune biblioteci ale lumii le dețin acum, de la Londra și Oxford până la Paris, Copenhaga, München, Viena și Budapesta. În Italia pot fi găsite în colecții din Roma, Florența, Venetia și Ferrara; și, în Spania, în bibliotecile din Barcelona, Valencia și León. În Statele Unite, Biblioteca Harvard deține un manuscris al scrierilor lui Leonardo Bruni copiat într-o mâna umanistă elegantă. Scribul a scris pe foită anunțul mândru că a fost vândut de „Vespasianus Librarius Florentinus”.

Aceste manuscise sunt doar supraviețitorii, o fracțiune din ceea ce a produs Vespasiano în cariera sa de patruzeci de ani. Soarta multora altora prezintă exemple serioase ale fragilității și perisabilității cunoașterii. Bibliotecarul lui Federico da Montefeltro din Urbino a primit ordin să-i țină la distanță pe cei proști, ignoranți, murdari și supărați. Dar în 1502, Cesare Borgia și soldații săi au sosit, au dezbrăcat manuscisele de prețioasele lor

legături – coperțile stacojii și accesoriiile de argint de care Vespasiano era atât de mândru – și au dus volumele la Forlì. Supraviețitorii, inclusiv Biblia în două volume a lui Federico, se află acum în Biblioteca Vaticanului, unul dintre cele mai mari depozite ale operei lui Vespasiano (deține și manuscrisul lui Platon al lui Ficino). Destinele sumbre îi așteptau pe mulți alții, victime ale violenței, jafului și dezastrelor. Manuscrisele create pentru Alessandro Sforza și fiul său Costanzo au fost mistuite într-un incendiu la Pesaro în 1514. Biblioteca asamblată la Pécs de Janus Pannonius a fost expropriată după moartea sa de către Matthias Corvinus numai pentru ca magnifica bibliotecă a lui Corvinus din Castelul Buda să cadă victimă soldaților turci. În urma bătăliei de la Mohács din 1526, cu pierderea a mii de volume, printre ele fiind și Vespasiano.

Moștenirea lui Vespasiano este, totuși, mai mare decât suma manuscriselor sale supraviețuitoare. Realizarea lui nu a fost pur și simplu că, aşa cum a spus cu modestie, el „s-a născut în această epocă și a întâlnit mulți bărbați iluștri” – deși biografiile sale au dezvăluit posteritatei sale îndepărtate că Renașterea florentină a constat în ceva mai mult decât acuratețea anatomică în pictură și sculptura, arcade rotunde în biserici și cucerirea spațiului tridimensional. Ei au dezvăluit orizonturile sale uriașe, care, prin descoperirea și studiul unor scriitori precum Quintilian, Cicero și Platon, s-au extins de-a lungul secolelor și până în epoca noastră. Vespasiano a fost un colaborator activ în visul de a recăpăta înțelepciunea trecutului și de a o reduce la viață de dragul prezentului, pentru binele oamenilor care, aşa cum credea nepoții lui Petrarh, ar putea învăța un mod mai bun și mai fericit de a trăi. .

„Tot răul se naște din ignoranță”, a scris Vespasiano. „Cu toate acestea, scriitorii au luminat lumea, alungând întunericul.” Acest întuneric, el și prietenii săi sperau să-l risipească, aruncând în vremurile lor fracturate și nefericite strălucirea pură a trecutului, câte un scrib și câte un manuscris.

O vedere a Florenței publicată în 1493 în Cronica de la Nuremberg a lui Hartmann Schedel. Zidurile solide ale orașului cuprindeau o populație de aproximativ cincizeci de mii de oameni.

Papirusul, făcut dintr-o plantă cultivată în delta Nilului, a fost materialul de scris favorit în lumea antică.

Codexul de pergament, realizat din piei de animale, a început să înlocuiască sulurile de papirus ca suport cel mai răspândit pentru scriere până în secolul al IV-lea d.Hr. Acest nou format, adoptat de creștini, era mai durabil și putea conține o cantitate mai mare de informații.

Cosimo de' Medici (stânga) cu fiul său cel mai mare, Giovanni, în dreapta. Ambii bărbați au fost printre cei mai importanți clienți ai lui Vespasiano. Această frescă de Benozzo Gozzoli a fost pictată în capela privată din palatul familiei.

Biblioteca din mănăstirea dominicană din San Marco a fost finanțată de Cosimo de' Medici, construită de Michelozzo, înzestrată cu cărțile lui Niccolò Niccoli și onorată de slujbele frecvente ale lui Vespasiano.

Cardinalul Bessarion a fost, scria Vespasiano, „un om cu o mare autoritate în Biserică”. El a lucrat neobosit pentru a pune capăt diviziunii dintre greci și latini și pentru a păstra cunoștințele despre antichitate prin intermediul colecției sale extinse de manuscrise. Acest portret a fost pictat de Pedro Berruguete după un design de Justus van Gent.

PIT FELICITER AD CVI

MARCUS .T. CICERO SAL

Vanq̄ n
doleo. i
ri abst
sertum
in quo
teras p
dulcer
minen

putarem, cui literas non dederit
ger q̄ ego. a te uero bis terue ad
quiuis es in me iudex condēnabo
les te mihi equum prebere deb
uerorū na non scribendo te exple

O litera Q iluminată într-unul dintre manuscrisele Cicero pregătite de Vespasiano pentru William Grey. Designul prezintă un fundal albastru ultramarin cu foită de aur și vărlele elegante, înconjurate de decor alb cu tulipini de viță de vie.

Cuceritorul Constantinopolului în 1453, se spune că Mehmed a plâns când a fost martor la devastarea orașului antic.

În următoarele trei decenii, el va îngrozi și hypnotiza Occidentul. Portretul său a fost pictat în 1480 de Gentile Bellini.

Căderea Constantinopolului în mâinile turcilor otomani în mai 1453 a fost privită de mulți savanți din Occident, precum cardinalul Bassarion, ca o amenințare îngrozitoare pentru cultura și învățământul antic.

Cel mai mare soldat al epocii, Federico da Montefeltro a fost unul dintre cei mai buni clienți ai lui Vespasiano datorită ambiției sale de a crea o bibliotecă „atât de vastă și atât de selectă, / încât să ofere fiecare intelect și gust”.

Fresca lui Melozzo da Forlì dezvăluie două dintre marile pasiuni ale Papei Sixtus al IV-lea, Biblioteca Vaticanului (aici Platina îngenunchiată devine bibliotecarul său) și promovarea numeroșilor săi membri ai familiei (patru dintre nepoții săi, inclusiv Girolamo Riario, extrem stânga, grupul în jurul tronului său).).

Ilustrația lui Francesco del Chierico pentru Exodul din Biblia Urbino, pregătită pentru Federico da Montefeltro, îl arată pe Moise conducând o procesiune de israeliți îmbrăcați la modă într-o pustie verde și bine îngrijită.

Prohemium Marsilius Ficini florentini in libros
platonicos ad Laurentium medicem Hirum quod
gnanum.

Optima prouiditia fortitez
attinges omnia suauiterqz
disponere magnanime Lau
renti statuit religionem
sanctam non solum prophetis
et sibillis sacrisqz armare
doctoribus: verum etiam pia quadam elegatiqz
philosophia singulatiter exornare: ut ipsa pie
tas omnium oxiqz bonorum tam secura tandem
inter omnes sapientie et eloquentie professores
incederet: qz tuta penes domesticos conque
scit. Oportebat enqz religionem que unica est
ad felicitatem via: non rudi oribus tantumbo
minibus uerum etiam peritoribus coezi fore.
Quia quidem uice omnes ad beatitudinem cu
sis gratia nati sumus: et ad quaz consequendas
eheudam laboramus: facilius: tutiusqz perue
nire possemus. Itaque deus omnipotens statu
tis temporibus diuinum platonis animum ab
alto demisit: uita: ingenio: eloquioqz mirabi
li: religionem sacraz apud omnes getes illustra
turam. Cum uero ad bec usqz secula sol pla
tonicus nondum palam latini gentibus oreire
tur: Colimus italie tecus: et insignis pietate
ut: platonica lucem: religioni admoduqz salu
tarem: a grecis ad latinoqz propagare contendes:
me potissimum intra suocores plurimum eda
catum: tanto operi testinanit. Ego autem et
si a tenera etate nois platonici cultor: rem ta
men adeo grauem: non meis quidez: sed cui tui
Colimi prosperio auxilio: sum aggettus: spe
ratis diuinam operi tam necessario: tamqz pio
officio non defutaram. Hac ergo in primis spe
ductus: academiam sum ingressus: decemqz ex
eaplatonis nostri dialogos: Colimo: primo qz
nature concederet latinos feci. Post eius obi
tum patri tuo pietro pietantissimo uiro: dia
logos noueqz legendos dedi. Postquam uero pe
trus et uita decepit: fortuna preclaris sepe ope
ribus inuidia: innuit me a traductionis officio

distrabebat. Hoc tu et religio cultor: et phi
losophie patrono: me ad inceptum omni fauore
et auxilio renocasti. Quamobrem ad institutuz
manus felicibus iteruqz auspiciis sum regressus:
neque traduci tantum: uerum etiam partim ac
gumentis mentem perstrinx platonica par
tim quoad potius brevibus commentariis expli
caui. Opus itaqz totuqz diuinio auxilio iam absolu
latum tibi libetuisse dedico. Ad quae illa etiaz
que maioribus tuis inscripta sunt: iure heredi
tario pertinet: virum prefecto ante paternoz
in patria coleda virtutis beredem. Leges autem
inter dialogos funebrem platonis orationem
pro fratri tuo Juliano dicatas. Preterea ubi
ad libuz regno puenerio: nidebis federicum
urbinate inducem: eodis a me bonorum atum quo
ipse tuas edes bonifice salutavit. Non solum
vero septem atqz triginta libri: qui solo tuo insi
gniti sunt titulo: sed cuncti denique tui sunt:
quandoqzdem omnes tui gratia sunt absclatis:
atqz ego sum tuus. Neqz uero n.e platonicum
in his libris stiluz omnino expressisse pfitcoz:
neqz rursus ab illo: quinis admoduqz tectioze:
unquam exprimi posse confido: stilum inde non
tam humano eloquio qz diuinio oraculo simile.
Sepe quidem tonante al tuis: sepe uero nectarea
suauitate manantez: semper autem archana ce
lestia complectentem. Prefecto quemadmodum
mundus tribus precipue dotibus est: unitus:
utilitate: ornamento: atqz exhibit vini
nam nobis testatur artificem. Ita platonicus
stilus continens uniuersum: tribus potissimum
abundat munericibus: philosophica sententiaru
utilitate: oratorio dispositione elocutione eqz
ordine: florum ornamento poeticoz: et ubiqz
tum uinibus uititur testibus: tam etiam certitudi
num architecto mundi deo perhibet testimo
nium. Valeant igitur Magnanime Laurenti:
ualeant peculi omnes: qui minutissimos erudien
te pueritie a platonie rationes efflagitant.
Erudiant alii rudiiores: et eruditissimi denique foies
platonicas adeant: inde non tam puerilia rudi
meta: qz diuina mysteria tandem reportantur.
Dixi modo Laurenti tandem. Nam plato nos sit

„Platonul nostru de astăzi a ieșit pe pragurile noastre”, a anunțat cu mândrie Marsilio Ficino când traducerea sa în latină a apărut din presa din San Jacopo di Ripoli. Cu cele două coloane de tip gotic, ediția a fost concepută în mod deliberat pentru a arăta ca o Biblie.

Retragerea la țară a lui Vespasiano în afara Florenței, Casa Il Monte, pe care el l-a numit „locul său dulce și încântător”.

Mulțumiri

Este o plăcere să le mulțumesc multor oameni care mi-au oferit ajutor la cercetare, la scriere și, în cele din urmă, la publicare. În primul rând, trebuie să le mulțumesc doi prieteni și colegi cu fiecare dintre care am avut norocul să lucrez timp de mai bine de două decenii: editorul meu la Grove Atlantic din New York, George Gibson, și agentul meu literar din Londra, Christopher Sinclair -Stevenson. Christopher a fost la fel de entuziasmat și încurajator ca întotdeauna, iar George, ca de obicei, ișteț cu sugestiile sale editoriale, neobosit în numeroasele sale eforturi în numele meu și nesfârșit răbdător cu progresul meu în manuscris. De asemenea, îi mulțumesc lui Morgan Entrekin de la Grove Atlantic, precum și lui Emily Burns pentru sprijinul său logistic și, nu în ultimul rând, pentru asistența ei în urmărirea multor imagini. De asemenea, am fost norocos să am ajutorul și sprijinul lui Becky Hardie, Greg Clowes și restul echipei de la Chatto & Windus din Londra. De asemenea, vreau să mulțumesc editorului meu de multă vreme la Garzanti din Milano, Paolo Zaninoni, Kristin Cochrane și Amy Black și echipei lor de la Penguin Random House din Toronto.

Pentru munca lor asupra aspectelor fizice ale cărții, am mulți oameni cărora să le mulțumesc: Gretchen Mergenthaler și Sal Destro pentru producția și proiectarea ediției americane, pentru care Rebeca Anaya a creat scenariul frumos pentru coperta; Stephen Parker, care a adaptat cu brio formatul unor cărturari și iluminatori ai lui Vespasiano pentru coperta ediției britanice; și John Gilkes pentru crearea hărții Florenței. Mulțumesc, de asemenea, Aliciei Burns pentru editarea ei diligentă și Nicolei Balant pentru citirea dovezilor. Jen Burton a compilat indexul.

În ceea ce privește conținutul cărții, am fost extrem de norocos să am experți în mai multe discipline care citesc manuscrisul fie în totalitate, fie în parte. Anne Leader a citit manuscrisul în întregime, oferind perspectivă și

sfaturi și oferind multe informații despre, printre altele, Strada Librărilor. În mod esențial, ea a descifrat și pentru mine squiggles-urile lui Fra Domenico în Archivio di Stato di Firenze. De asemenea, îi sunt foarte recunoscător lui Valery Rees pentru că m-a ținut pe drumul drept și îngust cu Marsilio Ficino și lui Angie Hobbs pentru asistența ei generoasă cu secțiunile cheie despre Platon și Aristotel. Nancy Goldstone a ajutat la istoria angevinilor și aragonezilor din Napoli. Orice greșeli sau interpretări greșite care ar putea rămâne sunt, din păcate, ale mele.

O serie de alți savanți mi-au răspuns întrebărilor când informațiile mi-au ocolit. Îi mulțumesc lui Jeremiah Dittmar, Oren Margolis, David Marsh, Peter Stoicheff și David Womersley. Datoria mea față de munca unei multitudini de alți savanți este, sper, reflectată în mod adecvat în notele de final. Cu toate acestea, datorez o mulțumire specială unui număr de experti ale căror scrieri și cercetări au fost de o asemenea valoare pentru mine: Melissa Conway, Arthur Field, James Hankins, Margaret Meserve, John Monfasani, Brian Richardson și Sharon T. Strocchia. Cel mai mult, sunt îndatorat imensei moșteniri academice a regretei Albinia de la Mare, fără ale cărei decenii de cercetare despre Vespasiano această carte pur și simplu nu ar fi putut fi posibilă.

Doi prieteni m-au ajutat cu traduceri: Robert-Louis Liris cu latină (în special, cu versurile lui Poliziano despre Vespasiano) și Sergio Porrini cu punctele mai fine ale unor expresii italiene. Îi datorez o mulțumire specială unui alt prieten, Bob Craine, un coleg entuziasmat pentru Florence, care a depășit chemarea datoriei citind mai multe versiuni ale manuscrisului și oferind multe sfaturi sănătoase.

Într-o carte despre biblioteci, este o placere să le mulțumesc numeroșilor bibliotecari care au oferit asistență. David Speranzi de la Biblioteca Nazionale Centrale din Florența mi-a dat permisiunea să văd „Diario” al tiparului lui Fra Domenico. Personalul Archivio di Stato di Firenze mi-a permis să accesez registrele de conturi ale mănăstirii San Jacopo di Ripoli. Pentru asistență pentru obținerea permisiunii pentru imagini – în mare parte în timpul pandemiei de COVID-19, când bibliotecile și muzeele au fost închise – sunt recunoscător multor alțiori bibliotecari: Lauren Dolman, Bethany Hamblen și Seamus Perry de la Balliol College, Oxford; Christopher Skelton-Foord la New College, Oxford; Julianne Simpson și Angie McCarthy la Biblioteca John Rylands

din Manchester; Kimberley Stansfield și Yvette Dickerson de la Biblioteca din Londra; Sabina Fiorenzi la Biblioteca Casanatense din Roma; Giovanna Pecorilla la Uffizi; Eugenia Antonucci la Biblioteca Medicea Laurenziana; și Rossella Giovannetti la Biblioteca Riccardiana.

Și într-o carte despre „regele vânzătorilor de cărți ai lumii” ar fi neglijent să nu aduc un omagiu unora dintre regii și reginele vânzării de cărți din Regatul Unit, Statele Unite și Canada cu care am avut plăcerea de a lucra. de-a lungul anilor: Gail și Laurie Greenwood, Vivien Jennings și Roger Doeren, Mitchell Kaplan, René Martin, Ben McNally, Elaine Petrocelli și Rachel Phipps. Am avut marele privilegiu de a vizita Florența și alte părți ale Italiei cu Mary Gay Shipley, Barbara Theroux, Sally Jordan și Sally Ruggles. Toți ar fi de acord cu cardinalul Bessarion că nu există o comoară mai valoroasă decât o carte.

Unul dintre numeroasele beneficii ale vizitelor mele la Florența este compania prietenilor cu care mă întâlnesc mereu. Pentru mulți ani de conversații stimulatoare în și despre Florența, sunt recunoscător lui Bill Cook, Bill Wallace, Elaine Ruffolo, Rocky Ruggiero și Paola Vojnovic (care mi-a arătat prima dată mormântul lui Vespasiano din Santa Croce). David Battistella și Rima Stubbs au oferit nu numai companie bună și conversație, ci și ospitalitate generoasă, care include chiar și un dormitor cu vedere la cupola lui Brunelleschi. Îi mulțumesc și lui David pentru că a făcut fotografii pentru carte.

Sunt profund recunoscător, ca întotdeauna, soției mele, Melanie, o colegă scriitoare și iubitoare de cărți, pentru entuziasmul, răbdarea și dragostea ei. Această carte este dedicată dragului nostru prieten, „prietenul suprem al Florenței”, Simonetta Brandolini d'Adda, drept recunoaștere a tot ceea ce face pentru a păstra și proteja splendorile Florenței, asigurându-se că aceasta are nu numai un trecut bogat și plin de povești, ci și de asemenea, un viitor vibrant.

Credite de imagine

Creditele pentru imaginile inserate sunt după cum urmează: Pagina 1, imaginea A: Cronica din Nuremberg, prin Wikimedia Commons. Pagina 1, imaginea B: Papirusul Heracles (Oxford, Biblioteca Sackler, Oxyrhynchus Pap. 2331), prin Wikimedia Commons. Pagina 2, imaginea A: Codex Vaticanus, fotografie de Leszek Jańczuk, prin Wikimedia Commons. Pagina 2, imaginea B: Scala/Art Resource, NY. Pagina 3, imaginea A: Vsatinet, prin Wikimedia Commons. Pagina 3, imaginea B: © RMN-Grand Palace / Art Resource, NY. Pagina 4: Balliol 248C, folio 12r. Prin amabilitatea Colegiului Balliol, Universitatea Oxford. Pagina 5, imaginea A: © The National Gallery, Londra / Art Resource, NY. Pagina 5, imaginea B: Biblioteca Națională a Franței French MS 2691, folio 254v. Pagina 6: Wikimedia Commons. Pagina 7, imaginea A: Scala/Art Resource, NY. Pagina 7, imaginea B: Cu amabilitatea Bibliotecii Vaticanului. Pagina 8, imaginea A: Biblioteca de stat bavareză (München). Pagina 8, imaginea B: © David Battistella.

Creditele pentru imaginile difuzate sunt următoarele: Paginile xii–xiii: © John Gilkes. Pagina 3: © David Battistella. Pagina 6: Arhiva de imagini istorice Granger. Pagina 11: Biblioteca Medicean Laurenzian, Florența. Domnișoară În plus. 73,7, c. 3r. Prin amabilitatea MiBACT. Orice reproducere ulterioară prin orice mijloc este interzisă. Pagina 17: Cu amabilitatea Galeriei Uffizi. Pagina 21: Ambrosian Pinacoteca, Milano, Italia © Veneranda Ambrosian Library / Mondadori Portfolio / Bridgeman Images. Pagina 33: Poggio Bracciolini, gravat de Philips Gallery (Rijksmuseum). Pagina 42: Biblioteca New College, Oxford, MS 288, folio 4v © Prin amabilitatea directorului și cercetătorilor din New College, Oxford. Pagina 45: © RMN-Grand Palace / Art Resource, NY. Pagina 61: Cu amabilitatea Mănăstirii Sf. Ecaterina, Sinai, Egipt. Pagina 68:

Wikimedia Commons Pagina 107: MS 248E, folio 1vb. Prin amabilitatea Colegiului Balliol, Oxford. Pagina 109: Biblia latină din 1407, expusă la Malmesbury Abbey, Wiltshire, Anglia, prin Wikimedia Commons. Pagina 111: British Library, Add. MSS 11848, folio 160v. Pagina 112: Biblioteca Riccardian, Florența. Riccardiana. 499, folio 37r. Cu permisiunea Ministerului Beni și Activităților Culturale și Turismului. Reproducerea ulterioară este interzisă. Pagina 117: Wikimedia Commons Pagina 120: Colegiul Balliol, Oxford, MS 248B, folio 6v. Pagina 128: British Library, Add. 9770, folio 6r. Pagina 143: gravură din 1584 din Portrete reale și vieți ale oamenilor iluștri, prin Wikimedia Commons. Pagina 146: Biblioteca și Muzeul Morgan / Art Resource, NY. Pagina 177: Giannozzo Manetti de Cristofano dell'Altissimo (Galeria Uffizi). Pagina 185: Galeria Națională de Artă, acces nr. 1952.2.5. Pagina 195: Marsilio Ficino de Philips Gallery, Rijksmuseum, Amsterdam. Obiect P-1909-4452. Pagina 200: © David Battistella. Pagina 215: Cu amabilitatea Bibliotecii Piccolomini. Pagina 227: Biblioteca John Rylands din Manchester. Pagina 255: Galeria Națională de Artă, acces nr. 1943.4.92. Pagina 290: „Vedere despre Florența cu lanț”, Francesco Rosselli, prin Wikimedia Commons. Pagina 298: Cabinetul de desene și timbre al Uffizi, Inv. 1890, nr. 3334. Pagina 303: Biblioteca Națională, Latină 4802, folio 132v. Pagina 311: Biblioteca Casanatense, Roma. Pagina 315: Cu amabilitatea Bibliotecii Vaticanului. Pagina 340: © Bayonne, muzeul Bonnat-Helleu / clișeu: A. Vaquero. Pagina 342: © Veneranda Ambrosian Library/Metis and Mida Computers/Portfolio Theft. Pagina 374: Biblioteca de Medicină Francis A. Countway, Universitatea Harvard. Pagina 390: Muzeul San Marco, prin Wikimedia Commons.

Bibliografie aleasă

- Alexander, Jonathan J. G. Iluminatorii medievali și metodele lor de lucru. New Haven: Yale University Press, 1992.
- Allen, Michael J. B. și Valery Rees, cu Martin Davies, eds. Marsilio Ficino: teologia sa, filosofia sa, moștenirea sa. Leiden: Brill, 2002.
- Barbier, Frédéric. Europa lui Gutenberg: cartea și invenția modernității occidentale. Tradus de Jean Birrell. Cambridge: Polity Press, 2017.
- Bisticci, Vespasian din. Viețile oamenilor iluștri din secolul al XV-lea. Editat de Paolo d'Ancona și Erhard Aeschlimann. Milano: Hoepli, 1951.
- _____. Viețile oamenilor iluștri din secolul al XV-lea. Editat de Ludovico Frati. 3 voi. Bologna: Romagnoli-Dall'Acqua, 1892.
- Negrul, Robert. Educație și societate în Toscana florentină: profesori, elevi și școli, c. 1250–1500. Leiden: Brill, 2007.
- Brown, Judith C. „Călugărițele din Florența modernă timpurie”. Caiete istorice, serie nouă, 29 (aprilie 1994): pp. 117–52.
- Cagni, Giuseppe M., ed. Vespasiano da Bisticci și epistolarul său. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1969.
- Conway, Melissa, ed. „Jurnalul” tipografiei din San Jacopo di Ripoli. Florența: Olschki.
- Conway, Melissa. „Cariera timpurie a lui Lawrence of Alope”. Bibliofilia 102 (ianuarie–aprilie 2000): pp. 1–10.
- Davies, Martin. „Umanismul în scenariu și tipărire”. În The Cambridge Companion to Renaissance Humanism, editat de Jill Kraye, pp. 47–62. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- De la Mare, A. C. Scrisul de mâna a umaniștilor italieni. Oxford: Tipărit la University Press pentru Association internationale de bibliophilie, 1973.
- _____. „Messer Piero Strozzi, preot și cărturar florentin.” În Calligraphy and Paleography: Essays Presented to Alfred Fairbank on His 70th Birthday, editat de A. S. Osley, pp. 55–68. Londra: Faber & Faber, 1965.
- _____. „Nouă cercetare asupra cărturarilor umaniști din Florența”. În Florentine Renaissance Miniature, 1440–1525: A first census, 2 vol., editat de Annarosa Garzelli, voi. 1, pp. 395–600. Florența: Consiliul regional toscan, 1985.
- _____. „Vespasiano da Bisticci și Gray.” Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 20 (ianuarie–iunie 1957): pp. 174–76.
- _____. „Vespasiano da Bisticci ca producător de manuscrise clasice în Florența secolului al XV-lea.” În Manuscrisale medievale ale clasiciilor latini: producție și utilizare, editată de Claudine A. Chavannes-Mazel și Margaret M. Smith, pp. 166–207. Los Altos Hills, CA: Anderson-Lovelace, 1996.

- _____. „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar.” 2 voi. Diss. de doctorat, Universitatea din Londra, 1965.
- Eisenstein, Elizabeth L. Imprimarea ca agent al schimbării: Comunicații și transformări culturale în Europa timpuriu-modernă. 2 voi. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Febvre, Lucien și Henri-Jean Martin. Apariția cărții: impactul tiparului, 1450–1800. Traducere de David Gerard. Londra: Verso, 1958.
- Ficino, Marsilio. Scrisorile lui Marsilio Ficino. 10 voi. Tradus de membrii Departamentului de Limbă a Școlii de Științe Economice. Londra: Shepheard-Walwyn, 1981.
- Field, Arthur. Lupta intelectuală pentru Florența: umaniștii și începuturile regimului Medici, 1420–1440. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- _____. Originile Academiei platonice din Florența. Princeton: Princeton University Press, 1988.
- Flannery, Melissa C. „Amprentele San Jacopo di Ripoli la Yale”. Yale University Library Gazette 63 (aprilie 1989): pp. 114–31.
- Flannery, Melissa C., Roger S. Wieck și Frank H. Ellis. „Marginalia”, Yale University Library Gazette 63 (octombrie 1988): 71–77.
- Ganz, Margery A. „O prietenie florentină: Donato Acciaiuoli și Vespasiano da Bisticci”. Renaissance Quarterly 43 (1990): pp. 372–83.
- Hankins, James. „Cosimo de' Medici and the 'Platonic Academy.' ” Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 53 (1990): pp. 144–62.
- _____. Umanismul și platonismul în Renașterea italiană. 2 voi. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2003–4.
- _____. „Mitul Academiei Platonice din Florența”. Renaissance Quarterly 44 (toamna 1991): p. 429–75.
- _____. Platon în Renașterea italiană. 2 voi. Leiden: Brill, 1990.
- Hankins, James și Ada Palmer. Recuperarea filosofiei antice în Renaștere: un scurt ghid. Florența: Olschki, 2008.
- Hofmann, Heinz. „Cultura literară la curtea din Urbino în timpul domniei lui Federico da Montefeltro.” Umanistică Leuven: Journal of Neo-Latin Studies 57 (2008): pp. 5–59.
- Howlett, Sophia. Marsilio Ficino și lumea lui. New York: Palgrave Macmillan, 2016.
- Kapr, Albert. Johann Gutenberg: Omul și inventia sa. Tradus de Douglas Martin. Aldershot, Marea Britanie: Scolar Press, 1996.
- Kristeller, P. O. „Prima ediție tipărită a lucrărilor lui Platon și data publicării sale (1484).” În Știință și Istorie: Studii în onoarea lui Edward Rosen, editat de Paweł Czartoryski și Erna Hilfstein, pp. 25–39. Wrocław: Presa Academiei Poloneze de Științe, 1978.
- Lider, Anne. Badia din Florența: artă și respect într-o mănăstire renascentist. Bloomington: University of Indiana Press, 2012.
- Margolis, Oren J. „„Mulțimea galică” la „Ușile Aragonese”: Vita Caroli Magni a lui Donato Acciaiuoli și Atelierul lui Vespasian da Bisticci”. În Tatti Studies in the Italian Renaissance 17 (2014): pp. 241–82.
- _____. Politica culturii în Europa Quattrocento: René de Anjou în Italia. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Marsh, David. Giannozzo Manetti: Viața unui umanist florentin. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2019.
- Martines, Lauro. April Blood: Florența și complotul împotriva Medicilor. Londra: Jonathan Cape, 2003.
- Meserve, Margaret. „Știri de la Negroponte: politică, opinie populară și schimb de informații în primul deceniu al presei italiene.” Renaissance Quarterly 59 (vara 2006): p. 440–80.

- Monfasani, Ioan. George de Trebizon: o biografie și un studiu al retoricii și logicii sale. Leiden: Brill, 1976.
- _____. „Pre- și post-istoria cardinalului Bessarion din 1469 în *Calumniatorem Platonis*”. În „*Inter Graecos Latinissimus, Inter Latinos Graecissimus*”: Between Cultures, editat de Claudia Märtl, Christian Kaiser și Thomas Ricklin, pp. 107-1 347–66. Berlin : Walter de Gruyter , 2013 .
- Najemy, John N. O istorie a Florenței, 1250–1575. Oxford: Blackwell, 2008.
- Nuovo, Angela. Comerțul cu cărți în Renașterea italiană. Traducere de Lydia G. Cochrane. Leiden: Brill, 2013.
- Pius al II-lea: Comentarii. Editat de Margaret Meserve și Marcello Simonetta. 2 voi. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Poncet, Christophe. „Mica Academie din Careggi a lui Ficino”. *Bruniana & Campanelliana* 19 (2013): pp. 67–76.
- Rees, Valery. „Sfatul lui Ficino către prinți.” În Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy, editat de Michael J. B. Allen și Valery Rees, cu Martin Davies, pp. 339–57. Leiden: Brill, 2002.
- Reeve, Michael D. „Bursă clasica”. În The Cambridge Companion to Renaissance Humanism, editat de Jill Kraye, pp. 20–46. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Richardson, Brian. „Dezbaterile despre tipar în Italia Renașterii”. *La Bibliofilia* 100 (mai-decembrie 1998): p. 135–55.
- _____. Tipografie, scriitori și cititori în Italia Renașterii. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Rouse, Mary A. și Richard H. Rouse. Cartolai, iluminatori și tipografi în Italia secolului al XV-lea. Los Angeles: Biblioteca de cercetare UCLA, 1988.
- _____. „Nicolaus Gupalatinus și sosirea tiparului în Italia”. *The Bibliophilly* 88 (septembrie-decembrie 1986): pp. 221–51.
- Simonetta, Marcello. Conspirația Montefeltro: un mister renascentist decodat. New York: Doubleday, 2008.
- Strocchia, Sharon T. „Numirea unei călugărițe: Exemplare spirituale și identitate corporativă în mănăstirile florentine, 1450–1530”. În Society and the Individual in Renaissance Florence, editat de William J. Connell, pp. 215–50. Berkeley: University of California Press, 2002.
- _____. Călugărițe și călugărițe în Florența Renașterii. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009.
- _____. „Martorii Savonarolani: Călugărițele din San Jacopo și mișcarea Piagnone din Florența secolului al XVI-lea.” *Sixteenth Century Journal* 38 (vara 2007): p. 393–418.
- Doi vânători de cărți renascentiste: Scrisorile lui Poggio Bracciolini către Nicolaus de Niccolis. Editat și tradus de Phyllis Walter Goodhart Gordan. New York: Columbia University Press, 1974.
- Uhlendorf, B. A. „Invenția tiparului și răspândirea ei până în 1470: cu referire specială la factorii sociali și economici.” *Library Quarterly: Information, Community, Policy* 2 (iulie 1932): pp. 179–231.
- Ullman, Berthold L. Originea și dezvoltarea scenariului umanist. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1960.
- Ullman, Berthold L. și Philip A. Stadter. Biblioteca Publică a Florenței Renașterii: Niccolò Niccoli, Cosimo de' Medici și Biblioteca San Marco. Padova: Editura Antenore, 1972.
- Weddle, Saundra. „Identitate și Alianță: Prezența Urbană, Privilegiul Spațial și Mănăstirile Renașterii Florentine.” În Renaissance Florence: A Social History, editat de Roger J. Crum și John T. Paoletti, pp. 394–412. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

- Witt, Ronald. „Ce a citit și scris Giovannino? Literacy in Early Renaissance Florence,” *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 6 (1995): pp. 83–114.
- Wittschier, Willy. „Vespasiano da Bisticci și Giannozzo Manetti.” *Romance Research* 79 (1967): p. 271–87.
- Woodhouse, C. M. George Gemistos Plethon: Ultimul dintre eleni. Oxford: Clarendon Press, 1986.

Note

Capitolul 1

- 1 A se vedea Robert Black, „Literacy in Florence, 1427”, în David S. Peterson și Daniel E. Bornstein, eds., *Florence and Beyond: Culture, Society and Politics in Renaissance Italy: Essays in Honor of John M. Najemy* (Toronto : Centrul pentru Studii Renașterii și Reformei, 2008), p. 195–210; și idem, *Educație și societate în Toscana florentină: profesori, elevi și școli, c.1250–1500* (Leiden: Brill, 2007), voi. 1, p. 1–42. Pentru alfabetizare în altă parte în Europa: R. C. Allen, „*Progress and Poverty in Early Modern Europe*”, *Economic History Review*, vol. 56 (2003), p. 415.
- 2 John N. Najemy, *A History of Florence, 1250–1575* (Oxford: Blackwell, 2008), pp. 45–46. În ceea ce privește cererea de lucrări în limba vernaculară, a se vedea Ronald Witt, „*What Did Giovannino Read and Write? Literacy in Early Renaissance Florence*,” *I Tatti Studies in the Italian Renaissance*, vol. 6 (1995), p. 83–84, căruia îi sunt, de asemenea, îndatorător pentru informații despre școli și alfabetizare.
- 3 Giovanni Morelli, citat în Witt, „*Ce a citit și scris Giovannino?*” p. 105.
- 4 Anne Leader, „*Mormântul unui librарь în Florența Renașterii timpurii*”. Sunt recunosător Dr. Leader pentru că mi-a împărtășit schița acestui articol înainte de publicarea lui și pentru că a furnizat informații despre chiriașii din Badia. Pentru informații despre Badia și strada librarilor, sunt îndatorat și unei alte lucrări ale ei, *The Badia of Florence: Art and Observance in a Renaissance Monastery* (Bloomington și Indianapolis: Indiana University Press, 2012), în special p. 27.
- 14: minunata clădire cu 5 Documentele contrazic, din păcate, mitul, propagat pentru prima dată printr-un ghid din 1928, potrivit căruia magazinul lui Vespasiano a ocupat astăzi Via del Proconsolo npietra serena quoins și antablamentul cu o carte deschisă la vârf. De fapt, aceste spații, alături de ceea ce fusese de fapt magazinul lui Vespasiano, au fost ocupate mult mai târziu de Giunti, editorii.
- 6 Sunt recunosător Annei Leader pentru acest detaliu (comunicare personală prin e-mail, 5 februarie 2019).
- 7 Citat în A. C. de la Mare, „*New Research on Humanistic Scribes in Florence*”, în Annarosa Garzelli, ed., *Florentine Miniature of the Renaissance, 1440–1525: A first census*, 2 vol. (Florenta: Consiliul Regional Toscan, 1985), vol. 1, p. 403.
- 8 Sursa cea mai cuprinzătoare pentru detaliile biografice ale lui Vespasiano, și cea din care am preluat informațiile din paragrafele următoare, este Giuseppe M. Cagni, *Vespasiano da Bisticci e il suo Epistolario* (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1969), pp. 11–46. Pentru dovezi referitoare la anul nașterii lui Vespasiano, vezi p. 13.

- 9 Despre aceste datorii, vezi *ibid.*, p. 19; și Raymond de Roover, *The Rise and Decline of the Medici Bank, 1397–1494* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963), p. 183. Pentru salarii, a se vedea Richard A. Goldthwaite, *The Economy of Renaissance Florence* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2009), pp. 86–87.
- 10 Acest procent se bazează pe estimarea lui Giovanni Villani din cronică sa din secolul al XIV-lea: vezi *Nuova Cronica*, ed. Giuseppe Porta (Milano: Guanda editore, 1991), vol. 3, p. 198. A se vedea răspunsul sceptic al lui Paul F. Grendler în „What Piero Learned in School: Fifteenth-Century Vernacular Education”, în Grendler, ed., *Renaissance Education Between Religion and Politics* (Aldershot, Hants: Ashgate, 2006), IV, nota 6, p. 2–3. Pentru evaluări mai optimiste: Gene Brucker, *Renaissance Florence* (Berkeley și Los Angeles: University of California Press, 1969), p. 223; Christopher Kleinhenz, ed., „Education”, în *Medieval Italy: An Encyclopedia* (Abingdon, Oxon.: Routledge, 2004), pp. 354–55; și Witt, „Ce a citit și scris Giovannino?” pp. 87–89.
- 11 A se vedea Piero Lucchi, „The Santacroce, the Psalter and the Baboon: Books for learn to read in the first century of tipar”, *Quaderni Storici*, voi. 13 (mai–august, 1978), pp. 593–630.
- 12 Citat în Eric Cochrane, *Florence in the Forgotten Centuries, 1527–1800: A History of Florence and the Florentines in the Age of the Grand Dukes* (Chicago: University of Chicago Press, 1973), p. 67.
- 13 Vespasiano da Bisticci, *Vite di Uomini Illustri del Secolo XV*, ed. Paolo d’Ancona și Erhard Aeschlimann (Milano: Hoepli, 1951), p. 83. Dacă nu se indică altfel, toate citatele sunt din această ediție. Incidentul descris de Vespasiano a avut loc aproape sigur în 1439, când cardinalul Cesarini se afla la Florența pentru Conciliul de la Ferrara-Florența.
- 14 Phyllis Walter Goodhart Gordan, ed. și trans., *Two Renaissance Book Hunters: The Letters of Poggio Bracciolini to Niccolus de Niccolis* (New York: Columbia University Press, 1974), p. 85. Pentru plângerile lui Poggio cu privire la Curia Romană, vezi pp. 39 și 51.
- 15 Vieți de oameni iluștri, p. 443. Vespasiano l-a cunoscut pe Niccoli înainte ca Cosimo de’ Medici să se întoarcă la Florența în octombrie 1434, pentru că el descrie un incident cu Niccoli care a avut loc în librărie în timpul exilului lui Cosimo.
- 16 Gordan, ed., *Doi vânători de cărți renascentiste*, p. 21.
- 17 Viețile oamenilor iluștri, p. 438.
- 18 *Ibid.*, p. 442.
- 19 Giannozzo Manetti, *Scrieri biografice*, ed. și trans. Stefano U. Baldassarri și Rolf Bagemihl (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), p. 129.
- 20 Citat în Berthold L. Ullman și Philip A. Stadter, *The Public Library of Renaissance Florence: Niccolò Niccoli, Cosimo de’ Medici and the Library of San Marco* (Padua: Antenore Publishers, 1972), p. 89.
- 21 Viețile oamenilor iluștri, p. 439.
- 22 Doi vânători de cărți renascentiste, p. 93.
- 23 Viețile oamenilor iluștri, p. 435.
- 24 *Ibid.*, p. 295.
- 25 *Ibid.*, p. 2.
- 26 *Ibid.*, p. 340.
- 27 Cagni, Vespasiano da Bisticci și epistolarul său, p. 162.

capitolul 2

- 1 Ugolino Verino, „To Andrea Alamanni: In Praise of Poets and on the Splendor of His Time”, în Stefano Ugo Baldassari și Arielle Saiber, eds., *Images of Quattrocento Florence: Selected Writings in Literature, History, and Art* (New Haven). : Yale University Press, 2000), p. 93.
- 2 Leonardo Bruni, „Panegyric of Florence”, în Baldassari și Saiber, eds., *Images of Quattrocento Florence*, p. 40.
- 3 „Panegyric of Florence”, în Baldassari și Saiber, eds., *Images of Quattrocento Florence*, p. 42.
- 4 Dante își face comentariul în Cartea 1, capitolul 3 din *Convivio*.
- 5 Verino, „Către Andrea Alamanni”, în *Images of Quattrocento Florence*, p. 94.
- 6 Vite di Uomini Illustri, p. 3 mai a publicat lucrarea sub numele de Viețile a 103 bărbați iluștri care au murit în secolul al XV-lea. Încă o duzină de biografii au fost descoperite ulterior în manuscrise ulterioare.
- 7 Jacob Burckhardt, *Civilizația Renașterii în Italia*, trad. S. G. C. Middlemore (Viena: Phaidon Press, n.d.), p. 306, nota 273.
- 8 Ibid., p. 89.
- 9 Thomas Albert Howard, „Jacob Burckhardt, Religion, and the Historiography of ‘Crisis’ and ‘Transition’”, *Journal of the History of Ideas*, voi. 60 (ianuarie 1999), p. 150.
- 10 Citat în Ludwig von Pastor, *Tagebücher—Briefe—Erinnerungen*, ed. Wilhelm Wühr (Heidelberg: F. H. Kerle, 1950), p. 275. Burckhardt a descris importanța lui Vespasiano lui Pastor, un coleg istoric, care a consemnat apoi comentariile în jurnalul său.
- 11 Jules Michelet, *Vrăjitoarea Evului Mediu*, trad. L. J. Trotter (Londra: Woodfall and Kinder, 1863), p. 9.
- 12 Pierre de Nolhac, *Petrarh șiumanismul*, 2 voi. (Paris: Librairie Honoré Champion, 1907), vol. 1, p. 2. Nolhac atribuie fraza savantului din secolul al XIX-lea Ernest Renan.
- 13 Petrarh: *A Critical Guide to the Complete Works*, ed. Victoria Kirkham și Armando Maggi (Chicago: University of Chicago Press, 2009), p. 135.
- 14 Petrarh, Pe propria ignoranță, în *Filosofia Renașterii omului*, ed. Ernst Cassirer, Paul Oskar Kristeller și John Herman Randall (Chicago: University of Chicago Press, 1948), p. 115.
- 15 Pentru Petrarh ca autor al expresiei „Epochile întunecate”, vezi Theodor E. Mommsen, „Concepția lui Petrarh despre „Evul întunecat”,” *Speculum*, vol. 17 (aprilie 1942), pp. 226–42.
- 16 Vezi Damasus Trapp, „‘Moderns’ and ‘Modernists’ in the MS Fribourg Cordeliers,” *Augustianum*, voi. 26 (iulie 1965), p. 241–70.
- 17 Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century*, vol. 3, *Perspectiva lumii*, trad. Siân Reynolds (Londra: Fontana, 1984), p. 15–16.
- 18 Jean M. Grove și Roy Switsur, „Dovezi geologice glaciare pentru perioada caldă medievală”, *Climatic Change*, voi. 30 (1994), p. 1–27; și idem, *Little Ice Ages: Ancient and Modern*, 2 vol. (Londra: Routledge, 2004), voi. 1, p. 401.
- 19 Barbara Tuchman, *A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century* (New York: Alfred A. Knopf, 1978).
- 20 Vezi Grove, *Little Ice Ages: Ancient and Modern*; și idem, „Debutul ‘Little Ice Age’”, în P. D. Jones et al., eds., *History and Climate: Memories of the Future?* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2001), pp. 153–85.

- 21 Jan Huizinga, *Scăderea Evului Mediu*: Un studiu al formelor de viață, gândire și artă în Franța și Țările de Jos în secolele al XIV-lea și al XV-lea (Harmondsworth: Penguin, 1922).
- 22 Citat în Edward Muir, *Ritual in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), p. 120.
- 23 Citat în Robert Coogan, „Petrarch's *Liber sine nomine* and a Vision of Rome in the Reformation”, *Renaissance and Reformation/Renaissance et Réforme*, New Series, vol. 7 (februarie 1983), p. 5.
- 24 Citat în Ernest Hatch Wilkins, *Life of Petrarch* (Chicago: University of Chicago Press, 1961), p. 201. Pentru legile referitoare la lup, săgeți și fecale, vezi lista amuzantă a statutelor din secolul al XIV-lea a lui Robert Brentano din *Roma Before Avignon: A Social History of Thirteenth-Century Rome* (Berkeley: University of California Press, 1990), pp. 130–31.
- 25 Vezi Neal Gilbert, trad., „A Letter of Giovanni Dondi dall'Orologio to fra' Guglielmo Centueri: A Fourteenth Century Episode in the Quarrel of the Ancients and the Moderns”, *Viator*, voi. 8 (1977), p. 299–346.
- 26 Citat în Mommsen, „Concepția lui Petrarh despre „Evul întunecat”,” p. 240 (traducere ușor modificată).
- 27 Manetti, *Scrieri biografice*, p. 129.
- 28 James Hankins, *Platon în Renașterea italiană*, 2 vol. (Leiden: Brill, 1990), voi. 1, p. 95.
- 29 Viețile oamenilor iluștri, p. 249.
- 30 Aulus Gellius, *Attic Nights*, vol. 1, Cărțile 1–5, trad. J. C. Rolfe, Loeb Classical Library 195 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927), p. xxvii.
- 31 Ibid., p. 267.
- 32 Citat în A. C. Clark, „The Reappearance of the Texts of the Classics”, *The Library* (1921), pp. 20–21.
- 33 Citat în Quintilian, „General Introduction”, *The Orator's Education*, vol. 1, ed. și trans. Donald A. Russell, Loeb Classical Library 124 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), p. 2.
- 34 Educația Oratorului, vol. 1, p. 51.
- 35 Ibid., p. 101.
- 36 Ibid., p. 57.
- 37 Ibid., p. 197.
- 38 Cicero, *Despre orator*, Cărțile 1–2, trad. E. W. Sutton și H. Rackham, Loeb Classical Library 348 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942), p. 23.
- 39 Citat în Ronald G. Witt, *Coluccio Salutati and His Public Letters* (Geneva: Librairie Droz, 1976), p. 62.
- 40 „Consultul” și „Pratica” Republicii Florentine în secolul al XV-lea, ed. Elio Conti (Florenta: Universitatea din Florenta, 1981), vol. 1, p. 309.
- 41 Citat în *Renaissance Debates on Rhetoric*, ed. și trans. Wayne A. Rebhorn (Ithaca: Cornell University Press, 2000), p. 19.
- 42 Citat în C. Joachim Classen, „Quintilian and the Revival of Learning in Italy”, *Humanistica Lovaniensia*, voi. 43 (1994), p. 79.
- 43 Citat în Cornelia C. Coulter, „Boccaccio's Knowledge of Quintilian”, *Speculum*, voi. 22 (octombrie 1958), p. 491.
- 44 Citat în Gordan, ed., *Doi vânători de cărți renascentiste*, p. 192.

- 45 Pentru o prezentare istorică excelentă a modului în care au fost realizate cărțile, a se vedea Peter Stoicheff, „Materials and Meanings”, în Leslie Howsam, ed., *The Cambridge Companion to the History of the Book* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), pp. 73–89.
- 46 Pentru mit, precum și ceea ce poate fi dedus din dovezile istorice disponibile, vezi Richard R. Johnson, „Ancient and Medieval Accounts of the ‘Invention’ of Parchment”, *California Studies in Classical Antiquity*, vol. 3 (1970), p. 115–22.
- 47 Martial, *Epigrame*, ed. și trans. D. R. Shackleton Bailey, Loeb Classical Library 94 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993), p. 43.
- 48 Eusebiu, Viața fericitului împărat Constantin (Londra: Samuel Bagster and Sons, 1845), Cartea a IV-a, pp. 203–4.
- 49 Propertius, *Elegii*, ed. și trans. G. P. Goold, Loeb Classical Library 18 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990), p. 343; și Marțial, *Epigrame*, p. 171.
- 50 Citat în Thomas M. Tanner, „A History of Early Christian Libraries from Jesus to Jerome”, *The Journal of Library History* (1974–1987), voi. 14 (toamna 1979), p. 415.
- 51 Clement din Alexandria, „The Stromata, or Miscellanies”, în Jason L. Sanders, ed., *Greek and Roman Philosophy After Aristotel* (New York: The Free Press, 1966), p. 306.
- 52 Citat în Arthur Field, *The Intellectual Struggle for Florence: Humanists and the Beginnings of the Medici Regime, 1420–1440* (Oxford: Oxford University Press, 2017), p. 104.

capitolul 3

- 1 Manetti, Scieri biografice, p. 127. Pentru avertisamentele lui Poggio, vezi Gordan, ed., Two Renaissance Book Hunters, p. 47. Prietenul călugăr era Ambrogio Traversari — care era bucuros să se supună.
- 2 Lista lui Niccoli poate fi găsită în Rodney P. Robinson, „The Inventory of Niccolò Niccoli”, Classical Philology, vol. 16 (iulie 1921), p. 251–55.
- 3 Prietenul era Cencio Rustici: vezi Gordan, ed., Doi vânători de carte renascentiste, p. 188.
- 4 Vieți de oameni iluștri, pp. 250–51.
- 5 Doi vânători de cărți renascentiste, p. 26.
- 6 Viețile oamenilor iluștri, p. 292.
- 7 Citat în Clark, „The Reappearance of the Texts of the Classics”, p. 14.
- 8 Citat în Alison I. Beach, Women as Scribes: Book Production and Monastic Reform in Twelfth-Century Bavaria (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), p. 14.
- 9 Citat în ibid.
- 10 Pentru această cifră, vezi Bernhard Bischoff, Manuscrise și biblioteci în epoca lui Charlemagne, ed și trad. Michael Gorman (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), p. 116.
- 11 Poezia Renașterii carolingiene, ed. și trans. Peter Godman (Norman: University of Oklahoma Press, 1985), pp. 192–93.
- 12 Prietenul lui Poggio, Cencio Rustici, relatează că a văzut cartea scrisă pe scoarță (Two Renaissance Book Hunters, p. 188). Din păcate, el nu reușește să ne spună ce conține. Pentru numărul cărturilor de la Saint Gall, vezi Walter Horn și Ernest Born, The Plan of Saint Gall: A Study of the Architecture and Economy of, and Life in, a Paradigmatic Carolingian Monastery, 3 vol. (Berkeley și Los Angeles: University of California Press, 1979), voi. 1, p. 151.
- 13 Citat în Courtney M. Booker, Past Convictions: The Penance of Louis the Pious and the Decline of the Carolingians (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009), pp. 5–6.
- 14 Doi vânători de cărți renascentiste, p. 188.
- 15 Vieți de oameni iluștri, p. 292.
- 16 Ibid., p. 292.
- 17 Doi vânători de cărți renascentiste, p. 192.
- 18 Pentru scrisoarea lui Barbaro, vezi ibid., pp. 197–201.
- 19 Viețile oamenilor iluștri, p. 293.

capitolul 4

- 1 Vieți de oameni iluștri, p. 9.
- 2 Pentru această poveste, vezi ibid., p. 8.
- 3 Ibid.
- 4 Doi vânători de cărți renascentiste, p. 46.
- 5 Vieți de oameni iluștri, p. 291.
- 6 Ibid., p. 165 și 166.
- 7 Citat în Witt, „Ce a citit și a scris Giovannino?” p. 104. Pentru lucrările despre moralitate și patriotism, vezi ibid., pp. 103–4.
- 8 Vieți de oameni iluștri, p. 259.
- 9 Cu privire la posibilitatea ca Manetti să servească drept tutore al lui Vespasiano, vezi Heinz Willy Wittschier, „Vespasiano da Bisticci and Giannozzo Manetti,” *Romanischeforschung*, 79th vol., H. 3 (1967), pp. 271–87.
- 10 Vieți de oameni iluștri, p. 439.
- 11 Vezi A. C. de la Mare, „Vespasian da Bisticci, Istorici și Librărie”, 2 voi. (Disz. de doctorat, Universitatea din Londra, 1965), voi. 2, p. 301.
- 12 Vieți de oameni iluștri, p. 349.
- 13 Ibid., p. 316.
- 14 Antonio de Ferraris (Il Galateo), citat în Mattia Cosimo Chiriatti, „Lo Scriptorium di San Nicola di Casole (Otranto, Lecce) e il suo Typikon (Codex Taurinensis Graecus 216): Un'Analisi Storico-Letteraria,” *Hortus Artium Medievalium*, vol. 23 (ianuarie 2017), p. 428
- 15 Barry Baldwin, „Greek in Cicero's Letters”, *Acta Classica*, vol. 35 (1992), p. 1.
- 16 Citat în Avi Sharon, „A Crusade for the Humanities: From the Letters of Cardinal Bessarion”, *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, Third Series, vol. 19 (toamna 2011), p. 163.
- 17 Giovanni Aurispa, citat în George J. Kovtun, „John Lascaris and the Byzantine Connection”, *The Journal of Library History* (1974–1987), voi. 12 (Iarna 1977), p. 20; și Leonardo Bruni, citat în Hans Baron, *The Crisis of the Early Italian Renaissance: Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*, 2 vol. (Princeton: Princeton University Press, 1955, ediție revizuită 1966), p. 193.
- 18 Doi vânători de cărți renascentiste, p. 141; Manetti, *Scritori biografice*, p. 121.
- 19 Citat în Field, *The Intellectual Struggle for Florence*, pp. 195–96.
- 20 Vieți de oameni iluștri, p. 351.
- 21 Citat în Andrea Rizzi, „Violent Language in Early Fifteenth-Century Italy”, în Susan Broomhall și Sarah Finn, eds., *Violence and Emotions in Early Modern Europe* (Londra: Routledge, 2016), p. 145.
- 22 Citat în Diana Robin, *Filelfo in Milan: Writings 1451–1477* (Princeton: Princeton University Press, 1991), pp. 19–20.
- 23 Viețile oamenilor iluștri, pp. 294 și 388.
- 24 Pentru istoria timpurie a familiei, vezi Gene Brucker, „The Medici in the Fourteenth Century”, *Speculum*, voi. 32 (ianuarie 1957), p. 1–26.
- 25 Pentru această poveste, vezi *Lives of Illustrious Men*, p. 437.
- 26 Ibid., p. 437.

- 27 Citat în Najemy, *A History of Florence*, p. 275.
- 28 Viețile oamenilor iluștri, p. 408.
- 29 Citat în Najemy, *A History of Florence*, p. 277.
- 30 Vieți de oameni iluștri, p. 409.
- 31 Ibid., p. 419.
- 32 Cagni, ed., *Vespasiano da Bisticci and his Epistolary*, p. 159.
- 33 Respectiv, Cagni, *Vespasiano da Bisticci și Epistolarul său*, p. 19; și De La Mare, „*Vespasiano da Bisticci, Istorie și Librărie*”, vol. 1, p. 16.
- 34 Viețile oamenilor iluștri, p. 422.
- 35 Ibid., p. 406.
- 36 Ibid., p. 418.
- 37 Eltjo Buringh, *Medieval Manuscript Production in the Latin West: Explorations with a Global Database* (Leiden: Brill, 2011), pp. 416 (pentru cardinali) și 216 (pentru mănăstirile germane).
- 38 Viețile oamenilor iluștri, p. 444.
- 39 Ibid., p. 12.
- 40 Pius II: *Comentarii*, ed. Margaret Meserve și Marcello Simonetta, 2 vol. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), voi. 1, p. 317.
- 41 „Schimbul sacru dintre Sfântul Francisc și Lady Poverty”, *Francisc de Assisi: Documente timpurii*, vol. 1, ed. Regis J. Armstrong, J. A. Wayne Hellmann și William J. Short (New York: New City Press, 1999), p. 536.
- 42 Citat în Daniela Da Rosa, *Coluccio Salutati: Cancelarul și gânditorul politic* (Florența: La Nuova Italia, 1980), p. 38.
- 43 Citat în Hans Baron, *In Search of Florentine Civic Humanism* (Princeton: Princeton University Press, 1988), voi. 1, p. 231.
- 44 Etica Nicomahea, trad. Harris Rackham, Loeb Classical Library 73 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926), pp. 205–7.
- 45 Citat în Peter Howard, „*Preaching Magnificence in Renaissance Florence*”, *Renaissance Quarterly*, vol. 61 (vara 2008), p. 352.
- 46 Viețile oamenilor iluștri, p. 410.
- 47 Ibid.
- 48 Citat în Laura Jacobus, *Giotto and the Arena Chapel: Art, Architecture and Experience* (Londra: Harvey Miller, 2008), p. 8.
- 49 Citat în Ullman and Stadter, *The Public Library of Renaissance Florence*, p. 4.

capitolul 5

- 1 Vieți de oameni iluștri, p. 15.
- 2 Ibid., pp. 13–14.
- 3 Citat în Joseph Gill, *The Council of Florence* (Cambridge: Cambridge University Press, 1959), p. 184. Pentru o discuție despre costumul său și influența aportului său impresionant, a se vedea Rosamond E. Mack, *Bazaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art, 1300–1600* (Berkeley și Los Angeles: University of California Press, 2002), p. 154.
- 4 Citat în Gill, *The Council of Florence*, p. 189.
- 5 Alessandro d'Ancona, *Origini del teatro italiano* (Torino: Loescher, 1891), vol. 1, p. 248 (traducerea mea). Descrierea lui Abraham din Souzdal a celor două spectacole este dată la pp. 248–53.
- 6 Pero Tafur: *Călătorii și aventuri, 1435–1439*, ed. și trans. Malcolm Letts (Londra: George Routledge & Sons, 1926), p. 227.
- 7 C. M. Woodhouse, George Gemistos Plethon: *The Last of the Hellenes* (Oxford: Clarendon Press, 1986), p. 154.
- 8 Citat în Joseph Gill, *Personalities of the Council of Florence* (Oxford: Blackwell, 1964), p. 105.
- 9 Citat în Eugenio Garin, *Istoria filosofiei italiene*, ed. și trans. Giorgio Pinton, 2 voi. (Amsterdam: Rhodopi, 2008), voi. 1, p. 222.
- 10 Pentru deținerea de către Pletho a acestui manuscris, a se vedea James Hankins, „Cosimo de' Medici and the ‘Platonic Academy’”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 53 (1990), p. 157.
- 11 Citat în Serge-Thomas Bonino, O.P., „Aristotelianism and Angelology Selon Aquinas”, în Gilles Emery, O.P. și Matthew Levering, eds., *Aristotel in Aquinas's Theology* (Oxford: Oxford University Press, 2015), p. 33.
- 12 Dante, *Il Convivio*, trad. Richard H. Lansing (New York: Garland, 1990), IV, 6.16.
- 13 Despre ignoranța sa, în *The Renaissance Philosophy of Man*, p. 102.
- 14 Marsilio Ficino, citat în Sophia Howlett, *Marsilio Ficino and His World* (New York: Palgrave Macmillan, 2016), p. 40.
- 15 Vezi James Hankins, „Platon in the Middle Ages”, în Joseph Strayer, ed., *Dictionary of the Middle Ages* (New York: Charles Scribner's Sons, 1987), voi. 9, p. 694–704.
- 16 John Whittaker, „Parisinus Graecus 1962 and the Writings of Albinus”, *Phoenix*, voi. 28 (toamna 1974), p. 321.
- 17 Platon, *Eutifron. Scuze. Crito. Phaedo*, trad. Chris Emlyn-Jones și William Preddy, Loeb Classical Library 36 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017), p. 181.
- 18 Citat în Hankins, „Cosimo de' Medici and the ‘Platonic Academy’”, p. 157.
- 19 Citat în ibid., p. 150.
- 20 Diogenes Laertius, *Viețile unor filozofi eminenți*, voi. 1, p. 445
- 21 Pentru criticele lui Aristotel la adresa lui Platon, vezi Harold F. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Plato and the Academy* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1944). De asemenea, sunt îndatorat rezumatului istoriei dezbaterei filosofice „bipolare” oferit de John Monfasani; vezi „Marsilio Ficino and the Plato-Aristotle Controversy”, în Michael J. B. Allen and Valery Rees with Martin Davies, eds., *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy* (Leiden: Brill, 2002), pp. 179–83.

- 22 Aristotel, Metafizica, voi. 1: Cărțile 1–9, trad. Hugh Tredennick, Loeb Classical Library 271 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933), p. 69. Pentru Aristotel, forma ar putea exista fără materie într-un caz, cel al lui Dumnezeu, pe care Aristotel l-a conceput ca „gândire activă pură gândindu-se însăși”. Mulțumesc lui Angie Hobbs pentru ajutorul acordat în clarificarea unora dintre problemele din aceste paragrafe.
- 23 James Hankins, Umanism and Platonism in the Italian Renaissance (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2003), voi. 1, p. 21.
- 24 Citat în Charles L. Stinger, Humanism and the Church Fathers: Ambrogio Traversari (1386–1439) and Christian Antiquity in the Italian Renaissance (Albany: State University of New York Press, 1977), p. 75.
- 25 Diogenes Laertius, Viețile unor filosofi eminenti, voi. 1, pp. 276–79.
- 26 Citat în Field, The Intellectual Struggle for Florence, p. 160.
- 27 Diogenes Laertius, Viețile unor filozofi eminenti, voi. 1, p. 451.
- 28 Abordarea mai măgulitoare a lui Bruni față de Aristotel este dată în Gary Ianziti, „Leonardo Bruni and Biography: The Vita Aristotelis”, Renaissance Quarterly, vol. 55 (toamna 2002), p. 805–32.
- 29 Citat în Field, The Intellectual Struggle for Florence, p. 163.
- 30 Platon, Republica, ed. și trans. Chris Emlyn-Jones și William Preddy, Loeb Classical Library 237 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013), voi. 1, p. 479.
- 31 Citat în Garin, Istoria filosofiei italiene, voi. 1, p. 170.
- 32 Xenofon, Memorabilia. Oeconomicus. Simpozion. Scuze, trad. E. C. Marchant și O. J. Todd, revizuit de Jeffrey Henderson, Loeb Classical Library 168 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013), p. 9.
- 33 Platon, Republica, vol. 2, p. 117.
- 34 Pentru primirea îngrijorată a lui Platon în prima jumătate a secolului al XX-lea, vezi William Chase Green, „Platonism and Its Critics”, Harvard Studies in Classical Philology, voi. 61 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1953), pp. 39–71.
- 35 Republica, vol. 1, pp. 475–76, 549 și 551. Pentru „regina-filozof”, vezi Susan Moller Okin, „Philosopher Queens and Private Wives: Plato on Women and the Family”, Philosophy and Public Affairs, vol. 6 (vara 1977), p. 345–69.
- 36 Pentru un rezumat al criticilor lui Pletho, vezi John Wilson Taylor, Georgius Gemistus Pletho's Criticism of Plato and Aristotel (Menasha, WI: George Banta, 1921), p. 29.
- 37 Citat în Woodhouse, George Gemistos Plethon, p. 213.
- 38 Galileo Galilei, Dialogul privind cele două sisteme principale ale lumii, trad. Stillman Drake (Berkeley și Los Angeles: University of California Press, 1962), p. 108.
- 39 Gennadios Scholarios, citat în Woodhouse, George Gemistos Plethon, p. 166. Pentru posibili candidați, vezi pp. 162–64.
- 40 Viețile oamenilor iluștri, p. 145.
- 41 Citat în Istoria Conciliului de la Florența, trad. Basil Popoff, ed. J. M. Neale (Londra, 1861), p. 144–45.
- 42 Vezi Istoria Conciliului de la Florența, pp. 93–96.
- 43 Citat în ibid., pp. 98–99.
- 44 Citat în John Monfasani, „A Tale of Two Books: Bessarion's 'In Calumniam Platonis' and George of Trebizond's 'Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotel'”, Renaissance Studies,

voi. 22 (februarie 2008), p. 3, nota 15.

Capitolul 6

- 1 Cécile Caby, „Scrisori și colecții epistolare ale lui Girolamo Aliotti († 1480): Practici discursive și strategii sociale ale unui călugăr umanist,” Noi teritorii ale scrisorii între secolele XV și XVI Actele conferinței internaționale FIRB 2012 (Veneția, noiembrie 2012). 11–12, 2014), ed. Filippo Bognini, Filologii medievale și moderne, voi. 11 (2016), p. 109.
- 2 Pliniu cel Tânăr, Scrisori, trad. Betty Radice, voi. 1, Cărțile 1–7, Loeb Classical Library 55 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1969), p. 175.
- 3 Pliniu cel Tânăr, Scrisori, p. 179.
- 4 Pentru descrierea de către Pliniu cel Tânăr a ultimei expediții a unchiului său, vezi Scrisori, pp. 427–33.
- 5 Pliniu cel Bătrân, Istoria naturală, 10 voi., trad. H. Rackham, voi. 1, cărțile 1–2, Loeb Classical Library 330 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938), p. 9.
- 6 Istoria naturală, Biblioteca clasică Loeb 352, voi. 2, cărțile 3–7, p. 521.
- 7 Citat în Albert Derolez, „Reforma scenariului lui Petrarh: o iluzie?” în John Haines și Randall Rosenfeld, eds., Music and Medieval Manuscripts: Paleography and Performance (Abingdon: Routledge 2016), p. 5.
- 8 Citat în Susan Rankin, Writing Sounds in Carolingian Europe: The Invention of Musical Notation (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), p. 346.
- 9 Vezi Chiriatti, „The Scriptorium of San Nicola di Casole”, p. 432.
- 10 Winifred Marry, „The Medieval Scribe”, Classical Journal, vol. 48 (martie 1953), p. 210.
- 11 Citat în A. C. de la Mare, „Vespasiano da Bisticci as a Producer of Classical Manuscripts in Fifteenth-Century Florence”, în Claudine A. Chavannes-Mazel și Margaret M. Smith, eds., Medieval Manuscripts of the Latin Classics: Production and Utilizare (Los Altos Hills, CA: Anderson-Lovelace, 1996), p. 182.
- 12 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 2, p. 301.
- 13 Pentru închirierea unei case în Florența, a se vedea Gene Brucker, ed., The Society of Renaissance Florence: A Documentary Study (Toronto: University of Toronto Press, 1998), p. 2. Pentru salariile băieților de comision: Patricia Lee Rubin, Images and Identity in Fifteenth-Century Florence (New Haven: Yale University Press, 2007), p. 72. Pentru vânzarea lui Vespasiano către Jouffroy: De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, Historian and Bookseller”, vol. 2, p. 300.
- 14 Savantul a fost Angelo Poliziano: vezi Peter E. Knox și J. C. McKeown, eds., The Oxford Anthology of Roman Literature (Oxford: Oxford University Press, 2013), p. 408.
- 15 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 1, p. 93.
- 16 Vezi Leader, The Badia of Florence: Art and Observance in a Renaissance Manastery, p. 90.
- 17 Gordan, ed., Two Renaissance Book Hunters, pp. 98–99.
- 18 Viețile oamenilor iluștri, p. 145.
- 19 Citat în John L. Flood și David J. Shaw, Johannes Sinapius (1505–1560): Hellenist and Physician in Germany and Italy (Geneva: Librairie Droz, 1997), pp. 10–11.
- 20 Vite di Uomini Illustri, p. 163. Toate citatele sunt din această biografie a lui Vespasiano, pp. 163–64. A. C. de la Mare datează prima vizită a lui Grey la Florența în 1442: „Vespasiano da Bisticci and Gray”, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, vol. 20 (ianuarie–iunie 1957), p. 174.

- 21 Roy Martin Haines, „Gray, William (c. 1388–1436),” Oxford Dictionary of National Biography, ediție online.
- 22 Citat în Raoul Morçay, „Cronica Mănăstirii Florentine San Marco: Partea cea mai veche, dictată de Giuliano Lapaccini”, Arhiva istorică italiană, vol. 71 (1913), p. 14.
- 23 Citat în Allie Terry-Fritsch, „Florentine Convent as Practiced Place: Cosimo de’ Medici, Fra Angelico, and the Public Library of San Marco”, Bowling Green State University, Art History Faculty Publications, vol. 1 (2012), p. 237.
- 24 Plutarh, Vieți, voi. 2, trad. Bernadotte Perrin, Loeb Classical Library 47 (Londra: W. Heinemann, 1914), p. 605.
- 25 Pliniu cel Tânăr, Istorie naturală, voi. 10, Cărțile 33–35, Biblioteca clasică Loeb 394, p. 267.
- 26 Citat în Matthew Nicholls, „Roman Libraries as Public Buildings in the Cities of the Empire”, în Jason König, Katerina Oikonomopoulou și Greg Wolff, eds., Ancient Libraries (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), p. 261.
- 27 Aulus Gellius, Attic Nights, vol. 3, trad. J. C. Rolfe, Loeb Classical Library 212 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927), pp. 363–65.
- 28 John Willis Clark, The Care of Books: An Essay on the Development of Libraries and Their Fittings, from the Earliest Times to the Eighteenth Century (Cambridge: Cambridge University Press, 1901), pp. 206–7.
- 29 Pentru aceste prevederi, vezi Ullman and Stadter, The Public Library of Renaissance Florence, pp. 12–13. Birourile și băncile au dispărut de mult din San Marco. Descrierea mea se bazează pe mobilierul similar din Biblioteca Malatestiana, bazat fără îndoială pe cel de la San Marco.
- 30 Ullman și Stadter, Biblioteca Publică a Florenței Renașterii, p. 61.
- 31 Viețile oamenilor iluștri, p. 412.
- 32 Ibid., p. 23 și 27.
- 33 Citat în De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, Istorici și Librărie”, vol. 2, p. 399.
- 34 Ibid., p. 298.
- 35 Giuseppe Carlo di Scipio, „Novellele lui Giovanni Sercambi: surse și tradiții populare”, Merveilles & contes, vol. 2 (mai 1988), p. 26.
- 36 Seneca, De Tranquilitate Animi, în Eseuri morale, voi. 2, trad. John W. Basore, Loeb Classical Library 254 (Cambridge: Harvard University Press, 1932), p. 249; și Petrarh, Petrarh: Four Dialogues for Scholars, ed. și trans. Conrad H. Rawski (Cleveland: Press of Western Reserve University, 1967), p. 31.
- 37 Vezi Michael von Albrecht, Cicero’s Style: A Synopsis, Followed by Selected Analytic Studies (Leiden: Brill, 2003), p. 156.
- 38 Cassius Dio, Istoria romană, voi. 5: Cărțile 46–50, trad. Earnest Cary și Herbert B. Foster, Loeb Classical Library 82 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917), pp. 131–33.
- 39 Pentru opiniile în schimbare ale lui Cicero, vezi Hans Baron, „The Memory of Cicero’s Roman Civic Spirit in the Medieval Centuries and in the Florentine Renaissance”, în In Search of Florentine Civic Humanism, vol. 1: Eseuri despre tranziția de la gândirea medievală la gândirea modernă (Princeton: Princeton University Press, 1998), pp. 94–133.
- 40 Citat în ibid., p. 116.
- 41 Viețile oamenilor iluștri, p. 165.
- 42 Balliol College, Oxford, MS 248E, folio 251r. Aceasta este prima lucrare datată din setul de cinci volume, deși este posibil să nu fi fost primul dintre manuscrise care a fost finalizat. Cele cinci

volume sunt Balliol MS 248A–E.

- 43 Citat în Christopher Celenza, *The Intellectual World of the Italian Renaissance: Language, Philosophy and the Search for Meaning* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), p. 138.

Capitolul 7

- 1 Vezi Opera lui Bartolomeo Scappi (1570): *L'arte et prudenza d'un maestro cuoco* (Arta și meșteșugul unui maestru bucătar), trad. Terence Scully (Toronto: University of Toronto Press, 2008).
- 2 Margaret M. Smith, „The Design Relationship Between the Manuscript and the Incunable”, în A Millenium of the Book: Production, Design & Illustration in Manuscript & Print, ed. Robin Myers și Michael Harris (Winchester, DE: Oak Knoll Press, 1994), p. 31.
- 3 Citat în Leila Avrin, Scribes, Script, and Books: The Book Arts from Antiquity to the Renaissance (Londra: The British Library, 1991), p. 224.
- 4 A. C. de la Mare, „New Research on Humanistic Scribes in Florence”, p. 410. Un florin valora aproximativ optzeci de soldați în prima jumătate a secolului al XV-lea: vezi Brucker, ed., The Society of Renaissance Florence: A Documentary Study, p. 2.
- 5 John Henderson, Piety and Charity in Late Medieval Florence (Chicago: University of Chicago Press, 1997), p. 267.
- 6 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librарь”, vol. 1, p. 207.
- 7 De la Mare scrie că tarifele au mers de la douăzeci și cinci de soldați la un florin per quire: „New Research on Humanistic Scribes in Florence,” p. 419.
- 8 Vezi Modesto Fiaschini și Roberto Rusconi, eds., Paginile lui Dante: Edițiile Divinei Comedie de la presă la computer (Perugia: Electra, 1989), pp. 52–53.
- 9 De la Mare, „Noua cercetare asupra scribilor umaniști în Florență”, p. 421.
- 10 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librарь”, vol. 1, p. 165.
- 11 Pentru manuscrisele lui Ser Antonio, vezi B. L. Ullman, The Origin and Development of Humanistic Script (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1960), pp. 99–104.
- 12 William Jerome Wilson, „Manuscript Cataloguing”, Traditio, voi. 12 (1956), p. 479.
- 13 Oxford, New College MS 121, fol. 376v, citat în M. B. Parkes, English Cursive Book Hands, 1250–1500 (Oxford: Clarendon Press, 1969), p. xiii (traducerea mea).
- 14 Citat în Alfred W. Pollard, An Essay on Colophons with Specimens and Translations (Chicago: The Caxton Club, 1905), p. xv.
- 15 Citat în Brian Richardson, Women and the Circulation of Texts in Renaissance Italy (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), p. 100.
- 16 Pentru aceste colofoni, vezi Ullman, The Origins and Development of Humanistic Script, pp. 99–100.
- 17 Cartea artei lui Cennino Cennini: un tratat practic contemporan de pictură Quattrocento, trad. Christiana J. Herringham (Londra: George Allen, 1899), p. 9 și 11.
- 18 Mary Philadelphia Merrifield, ed., Tratare originale, datând din secolele XII–XVIII despre artele picturii, în ulei, miniatură, mozaic și pe sticlă; de aurire, vopsire și pregătirea culorilor și a pietrelor prețioase artificiale (Londra: J. Murray, 1849), p. 590.
- 19 Citat în H. J. Chaytor, From Script to Print: An Introduction to Medieval Vernacular Literature (Cambridge: Heffer & Sons, 1945), p. 14.
- 20 Derolez, „Reforma scenariului lui Petrarch”, p. 5.
- 21 Citat în Martin Davies, „Humanism in Script and Print”, în Jill Kraye, ed., The Cambridge Companion to Renaissance Humanism (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), p. 48.

- 22 Citat în Davies, „Humanism in Script and Print”, p. 48. Manuscrisul este Bibliothèque nationale de France, Lat. 1989.
- 23 Scrisori către Atticus, vol. 2, ed. și trans. D. R. Shackleton Bailey, Loeb Classical Library 8 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), p. 171. Davies scrie că este o „întrebare deschisă” dacă primii umaniști au crezut cu adevărat că vechii romani au scris în acest scenariu („Umanism in Script and Print”, p. 49).
- 24 Teresa De Robertis, „The Early Years of Humanistic Writing: Materials for an Update”, în Robert Black, Jill Kraye și Laura Nuvoloni, eds., Paleography, Manuscript Illumination and Humanism in Renaissance Italy: Studies in Memory of A. C. de la Mare (Londra: Institutul Warburg, 2016), p. 62.
- 25 A. C. de la Mare, *The Handwriting of Italian Humanists* (Oxford: Tipărit la University Press for the International Bibliophilic Association, 1973), pp. 69–70; De Robertis, „Primii ani ai scrierii umaniste”, p. 69.
- 26 Two Renaissance Book Hunters, pp. 96, 119 și 134.
- 27 A se vedea lista întocmită de De Robertis, „The early years of humanistic writing”, pp. 65–74.
- 28 Francis Ames-Lewis, „The Inventories of Piero di Cosimo de' Medici's Library”, *La Biblio filia*, vol. 84 (1982), p. 106.

Capitolul 8

- 1 Pentru aceste posibilități, vezi De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, Historian and Bookseller”, voi. 1, p. 116.
- 2 Citat în ibid., p. 117.
- 3 Citat în Margery A. Ganz, „A Florentine Friendship: Donato Acciaiuoli and Vespasiano da Bisticci”, *Renaissance Quarterly*, vol. 43 (1990), p. 372.
- 4 Citat în De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librар”, vol. 1, p. 41.
- 5 De la Mare, „Noua cercetare asupra scribilor umaniști din Florența”, p. 403, nota 60.
- 6 Viețile oamenilor iluștri, p. 32.
- 7 Ibid., p. 30 și 31.
- 8 Ibid., p. 33 și 34.
- 9 Ibid., p. 35.
- 10 Citat în Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 8, ed. William Smith (Boston: J. Murray, 1855), pp. 267 și 268. Pentru scavenging of stone, vezi Roberto Weiss, *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity* (Oxford: Basil Blackwell, 1969), p. 9.
- 11 Citat în Gibbon, *The History of the Decline and Fall*, voi. 8, p. 281.
- 12 Pero Tafur: Călătorii și aventuri, p. 36.
- 13 Viețile oamenilor iluștri, p. 35.
- 14 Citat în Eugène Müntz și Paul Fabre, *Biblioteca Vaticanului în secolul al XV-lea* (Paris, 1887), pp. 47–48.
- 15 Vieți de oameni iluștri, p. 39.
- 16 Citat în Gaetano Milanesi, *Noi investigații cu documente inedite pentru a sluji istoria miniaturii italiene* (Florenta, 1850), pp. 327–28.
- 17 Jonathan J. G. Alexander, *Medieval Illuminators and Their Methods of Work* (New Haven și Londra: Yale University Press, 1992), pp. 56 și 59.
- 18 Vezi Cartea artei lui Cennino Cennini, p. 54.
- 19 Citat în Zoltán Haraszti, „Manuscisele medievale”, *The Catholic Historical Review*, vol. 14 (iulie 1928), p. 242.
- 20 Cartea artei lui Cennino Cennini, p. 47 și 50.
- 21 Ibid., p. 50.
- 22 Pentru un exemplu de albastru cobalt utilizat într-un manuscris medieval, a se vedea Debbie Lauwers, Vincent Cattersel et al., „Pigment identification of an illuminated medieval manuscript *De Civitate Dei* by means of a portable Raman equipment”, *Journal of Raman Spectroscopy*, voi. 45 (2014), p. 1266–71.
- 23 Spike Bucklow, „The Trade in Colors”, în Stella Panayotova, ed., *Color: The Art & Science of Illuminated Manuscripts* (Londra: Harvey Miller, 2016), p. 61.
- 24 Cartea artei lui Cennino Cennini, p. 40.
- 25 Citat în Alixe Bovey, *Monsters and Grotesques in Medieval Manuscripts* (Londra: British Library, 2002), p. 42.

Capitolul 9

- 1 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 1, p. 221.
- 2 Ibid., p. 118.
- 3 Vieți de oameni iluștri, p. 95.
- 4 „Plângerea Italiei pentru capturarea Otranto-ului de către turci în 1480”, în Ludovico Frati, ed., *Lives of Illustrious Men of the 15th Century*, 3 vol. (Bologna: Romagnoli-Dall'Acqua, 1892), voi. 3, p. 310.
- 5 Citat în Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204–1571*, voi. 2, *The Fifteenth Century* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1978), p. 130.
- 6 Franz Babinger, Mehmed Cuceritorul și timpul său, trad. Ralph Manheim, ed. William C. Hickman (Princeton: Princeton University Press, 1978), p. 96.
- 7 Citat în Setton, *Papacy and the Levant*, vol. 2, p. 150.
- 8 Citat în James Hankins, „Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 49, Simpozion despre Bizanț și italieni, secolele XIII–XV (1995), p. 122.
- 9 Citat în Sharon, „A Crusade for the Humanities: From the Letters of Cardinal Bessarion”, p. 165.
- 10 Vezi Mustafa Soykut, „Note despre relațiile dintre Italia, Islam și Imperiul Otoman (secolele XV–XVII),” *Arhiva istorică italiană*, vol. 169 (aprilie–iunie 2011), pp. 227–28.
- 11 Citat în Terence Spencer, „Turks and Troians in the Renaissance”, *The Modern Language Review*, vol. 47 (iulie 1952), p. 331. Autenticitatea acestei scrisorii, acum pierdută, este pusă la îndoială.
- 12 Citat în Johannes Koder, „Romaioi and Teukroi, Greeks and Barbaroi, Europe and Asia: Mehmed the Conqueror—Kayser-i Rum and Sultân al-barrayn wa-l-bahrayn,” în *Athens Dialogues E-Journal*, disponibil online la <http://www.athensdialogues.chs.harvard.edu/cgi-bin/WebObjects/athensdialogues.where/was/dist?this=21>.
- 13 Citat în Soykut, „Note despre relațiile dintre Italia, Islam și Imperiul Otoman”, p. 229. Pentru Pliniu: *Istorie naturală*, voi. 2, p. 377.
- 14 Vezi Kenneth M. Setton, *Western Ostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1992), p. 1.
- 15 Pius II: Comentarii, vol. 1, p. 211.
- 16 Vezi Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Bagdad and Early Abbasid Society* (Londra: Routledge, 1998) și Jonathan Lyons, *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization* (Londra: Bloomsbury), 2010).
- 17 Adam Mez, *Die Renaissance des Islams* (Heidelberg: C. Winter, 1922); și Joel L. Kraemer, *Umanismul în Renașterea Islamului: Renașterea Culturală în Epoca Buyid* (Leiden: Brill, 1992).
- 18 Robert Hillenbrand, „'The Ornament of the World,' Medieval Córdoba as a Cultural Center,” în Salma Khadra Jayyusi și Manuela Marín, eds., *The Legacy of Muslim Spain* (Leiden: Brill, 1994), pp. 120–21. Am calculat costul vânzării din valoarea dinarului dată în Rodney J. Phillips, *The Muslim Empire and the Land of Gold* (New York: Eloquent Books, 2008), p. 61.
- 19 Vezi Aby Warburg, *The Renewal of Pagan Antiquity: Contributions to the Cultural History of the Italian Renaissance*, trad. David Britt (Los Angeles: Institutul de Cercetare Getty, 1999), p. 489.
- 20 Citat în Babinger, Mehmed Cuceritorul și timpul său, p. 66.

- 21 Citat în Setton, *The Papacy and the Levant*, vol. 2, p. 133.
- 22 Pero Tafur: *Călătorii și aventuri*, p. 145.
- 23 Pentru dovezi ale posibilelor dețineri în acest moment, vezi Nigel G. Wilson, „The Libraries of the Byzantine World,” *Greek, Roman and Byzantine Studies*, vol. 8 (1967), p. 55–57; și Julian Raby, „Mehmed the Conqueror’s Greek Scriptorium”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 37 (1983), p. 15–34.
- 24 Citat în Sharon, „A Crusade for the Humanities”, p. 166.
- 25 Pentru această cifră, a se vedea Gülrü Necipoğlu, „Visual Cosmopolitanism and Creative Translation: Artistic Conversations with Renaissance Italy in Mehmed II’s Constantinople”, *Muqarnas*, voi. 29 (2012), p. 9. Dovezile provin dintr-un inventar recent descoperit din 1502, iar Necipoğlu notează că „majoritatea cărților enumerate în inventar au fost colectate de Mehmed II”.
- 26 Citat în Warburg, *The Renewal of Pagan Antiquity*, p. 489.
- 27 Citat în Koder, „Romaioi și Teukroi”, sec. 2.2.
- 28 Citat în Warburg, *The Renewal of Pagan Antiquity*, p. 489.
- 29 Citat în Setton, *The Papacy and the Levant*, vol. 2, p. 140.
- 30 Vezi Hankins, „Renaissance Crusaders”, p. 142.
- 31 „Lamento d’Italia”, în Frati, ed., *Lives of Illustrious Men*, p. 324.
- 32 Ibid., pp. 309–10.

Capitolul 10

- 1 Edward Schröder, Gottfried Zedler și Heinrich Wallau, „The Mainz Fragment of the World Judgement”, în Publicațiile Societății Gutenberg (Mainz, 1904), p. 1.
- 2 A se vedea estimările date în Janet Ing, „The Mainz Indulgences of 1454/5: A Review of Recent Scholarship”, *The British Library Journal*, vol. 9, nr. 1 (primăvara 1983), p. 19 și nota 19, p. 29–30.
- 3 Citat în Paul Needham, „The Paper Supply of the Gutenberg Bible”, *The Papers of the Bibliographical Society of America*, vol. 79 (trimestrul 3, 1985), p. 309. Scrisă de Piccolomini în martie 1455, scrisoarea este o continuare a unei scrisori anterioare (pierdute) către Carvajal scrisă în timpul șederii lui Piccolomini la Frankfurt în octombrie 1454. Scrisoarea din martie 1455 răspunde solicitării cardinalului atât pentru mai multe informații, cât și pentru o copie.
- 4 Pentru cele două cazuri, a se vedea „A Suit for Breach of Promise Against Johann Gutenberg”, în *The Gutenberg Documents*, cu traduceri ale textelor în engleză, pe baza compilăiei de Dr. Karl Schorbach, ed. Douglas McMurtrie (New York: Oxford University Press, 1941), pp. 83–92.
- 5 Vezi Kurt Köster, „Gutenberg's Strasbourg Aachenspiegel Company from 1438–1440”, *Gutenberg Yearbook*, vol. 58 (1983), p. 24–44.
- 6 Documentele au fost publicate de Otto W. Fuhrmann, *Gutenberg and the Strasbourg Documents of 1439: An Interpretation* by Otto W. Fuhrmann, la care a fost anexat textul documentelor în original alsacian, francez de Laborde și modern. Traduceri în germană și engleză (New York: Kredel, Press of the Woolly Whale, 1940), p. 188.
- 7 După Henri-Jean Martin, *Istoria și puterea scrisului*, trad. Lydia G. Cochrane (Chicago: University of Chicago Press, 1995), p. 221.
- 8 Citat în Needham, „The Paper Supply of the Gutenberg Bible”, p. 309.
- 9 Pentru istoria târgului, a se vedea Mathilde Rovelstad, „The Frankfurt Book Fair,” *Journal of Library History, Philosophy, and Comparative Librarianship*, vol. 8 (iulie–octombrie 1973), p. 113–123. Pentru elefantul african: Donald F. Lach, *Asia in the Making of Europe*, vol. 2: A Century of Wonder (Chicago: University of Chicago Press, 1970), p. 133.
- 10 David Landau și Peter Parshall, *The Renaissance Print, 1470–1550* (New Haven și Londra: Yale University Press, 1994), p. 1.
- 11 Paul Needham, „Prints in the Early Printing Shops”, *Studies in the History of Art*, voi. 75, *Symposium Papers LII: The Woodcut in Fifteenth-Century Europe* (2009), p. 41. Pentru o imagine de ansamblu excelentă, a se vedea Frédéric Barbier, *Gutenberg's Europe: The Book and the Invention of Western Modernity*, trad. Jean Birrell (Cambridge: Polity Press, 2017), p. 88 și urm.
- 12 Wolfgang Brücker, citat în Peter Schmidt, „The Multiple Image: The Beginnings of Printmaking, Between Old Theories and New Methods”, în Peter Parshall, Rainer Schoch et al., *Origins of European Printmaking: Fifteenth-Century Woodcuts and Their Public* (Washington, DC: Galeria Națională de Artă, 2006), p. 41.
- 13 Henri-Jean Martin, *Istoria și puterea scrisului*, p. 225; și Hee-Jae Lee, „Korean Typography in 15th Century”, Federația Internațională a Asociațiilor și Instituțiilor de Biblioteci, Seul, 2006, disponibil online la <https://archive.ifla.org/IV/ifla72/papers/085-Lee-en.pdf>.
- 14 Stephan Füssel, *Gutenberg and the Impact of Printing*, trad. Douglas Martin (Aldershot: Ashgate, 2005), pp. 17–18.

- 15 Am preluat aceste cifre secol cu secol din Jan Luiten Van Zanden, *The Long Road to the Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective, 1000–1800* (Leiden: Brill, 2009), p. 77, Tabelul 3; și de la Eltjo Buringh și Jan Luiten Van Zanden, „Charting the ‘Rise of the West’: Manuscripts and Printed Books in Europe, a Long-Term Perspective from Sixth Through Eighteenth Centuries”, *The Journal of Economic History*, vol. 69 (iunie 2009), pp. 416–17, tabelele 1 și 2. Statistica pentru creșterea cu 326 la sută a producției de manuscrise în Italia vine de la John Monfasani, „The Rise and Fall of Renaissance Italy”, *Aevum, Anno* 89, Fasc. . 3 (septembrie–decembrie 2015), p. 470, tabelul 2. Cifrele deceniului cu deceniu pentru secolul al XV-lea le-am calculat din statisticile date în Needham, „Prints in the Early Printing Shops”, p. 42.
- 16 Citat în Leor Halevi, „Christian Impurity versus Economic Necessity: A Fifteenth-Century Fatwa on European Paper”, *Speculum*, vol. 83 (octombrie 2008), p. 917.
- 17 Verner W. Clapp, „The Story of Permanent/Durable Book-Paper, 1115–1970”, în Margaret Holben Ellis, ed., *Historical Perspectives in the Conservation of Works of Art on Paper* (Los Angeles: Getty Conservation Institute, 2014).), p. 4.
- 18 Vezi Halevi, „Christian Impurity Versus Economic Necessity”, pp. 917–45.
- 19 Citat în Carmen C. Bambach, „Achizițiile de hârtie de desene animate pentru „Bătălia de la Anghiari” a lui Leonardo și „Bătălia de la Cascina” a lui Michelangelo,” *I Tatti Studies in the Italian Renaissance*, vol. 8 (1999), p. 113.
- 20 Pentru acest argument al lui Marco Mostert, istoric la Universitatea din Utrecht, a se vedea Martin Wainwright, „How Discarded Pants Helped to Boost Literacy”, *The Guardian*, 12 iulie 2007.
- 21 Charles Van Doren, *A History of Knowledge: Pivotal Events, People and Achievements of World History* (New York: Ballantine, 1991), p. 152.
- 22 Citat în C. A. Spinage, *Cattle Plague: A History* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003), p. 95. Pentru urgiile vitelor din anii 1300, vezi ibid., pp. 94–95. Pentru căderea efectivelor, vezi William Chester Jordan, *The Great Famine: Northern Europe in the Early Fourteenth Century* (Princeton: Princeton University Press, 1996), p. 36. Pentru animalele care suferă de ciumă bubonică: Judith R. Gelman, *The English Economy Following the Black Death* (Washington, DC: Bureau of Economics, Federal Trade Commission, 1982), p. 23.
- 23 Needham, „Tipărire în magazinele timpurii de tipografie”, p. 41.

Capitolul 11

- 1 Vieți de oameni iluștri, p. 160.
- 2 Cagni, Vespasiano da Bisticci și epistolarul său, p. 131.
- 3 Pentru aceasta și alte exemple, vezi De la Mare, „Vespasian da Bisticci, Istorici și Bookseller”, voi. 2, pp. 388–94.
- 4 Citat în Sara Bischetti, „Codicologia manuscriselor în scrierea umanistă pe hârtie (conservată în bibliotecile istorice din Roma)” (Diss. de doctorat, Universitatea din Roma „Sapienza”, 2013), p. 84, notele 171.
- 5 Pentru izvoarele antice, vezi Imnuri homerice. Apocrife homerice. Viețile lui Homer, ed. și trans. Martin L. West, Loeb Classical Library 496 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003).
- 6 Ibid., p. 399.
- 7 Eric A. Havelock, „The Alphabetization of Homer”, în The Literate Revolution in Greece and Its Cultural Consequences (Princeton: Princeton University Press, 1982), p. 166.
- 8 Quintilian, Educația oratorului, vol. 4, p. 279.
- 9 Pliniu cel Bătrân, Istoria naturală, voi. 2, p. 577.
- 10 Citat în Robin Sowerby, „Early Humanist Failure with Homer (I)”, International Journal of the Classical Tradition, vol. 4 (vara 1997), p. 57.
- 11 Pentru aceste eforturi, vezi Sowerby, „Early Humanist Failure with Homer (I)”, pp. 58, 59, 60 și 63.
- 12 Scrisoarea lui Marsuppini care descrie depresia sa cu sarcina este dată în Remigio Sabbadini, „Briciole Umanistic”, Giornale Storico della Letteratura Italiana, vol. 17 (1891), p. 214.
- 13 Pentru scrisoarea lui Perotti, vezi Cagni, Vespasiano da Bisticci and his Epistolario, pp. 130–31.
- 14 Pentru clienții lui Vespasian din acest moment, vezi De la Mare, „Vespasian da Bisticci, Historian and Bookseller”, pp. 310 și urm.
- 15 Citat în Zweder von Martels, „Ubbi Emmius, the Eternal Edict, and the Academy of Groningen”, în Alasdair A. MacDonald et al., eds., Christian Humanism: Essays in Honor of Arjo Vanderjagt (Leiden: Brill, 2009), p. 411.
- 16 Citat în Jerry H. Bentley, Politics and Culture in Renaissance Naples (Princeton: Princeton University Press, 1987), p. 52.
- 17 Citat în Alan Ryder, Alfonso the Magnanious: King of Aragon, Naples and Sicily, 1396–1458 (Oxford: Clarendon Press, 1990), p. 306. Ryder discută pe deplin despre patronajul lui Alfonso în capitolul 8, „Un rege al Renașterii”.
- 18 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci: Istorici și Librărie”, vol. 1, p. 158, notele 42.
- 19 Viețile oamenilor iluștri, p. 53.
- 20 Ibid., p. 58.
- 21 Acest episod este discutat în B. L. Ullman, „The Post-Mortem Adventures of Livy”, în Studies in the Italian Renaissance (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1973), pp. 54–58.
- 22 Istoria Romei, vol. 1, trad. B. O. Foster, Loeb Classical Library 114 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1919), pp. 3 și 4.
- 23 Pliniu cel Tânăr, Scrisori, voi. 1, p. 87.
- 24 Suetonius, Viețile Cezarilor, voi. 1, trad. J. C. Rolfe, introducere de K. R. Bradley, Loeb Classical Library 31 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914), p. 469.
- 25 Marțial, Epigrame, Cartea xiv, p. 190.

- 26 B. L. Ullman, „Manuscisele lui Poggio ale lui Livy și alți autori”, în *Studies in the Italian Renaissance*, pp. 308–9. Ullman contestă „ipoteza universală” că Beccadelli a cumpărat copia lui Poggio.
- 27 Vezi William Roscoe, „Some Account of the Manuscript Library at Holkham, in Norfolk, belonging to T. W. Coke, Esq.”, în *Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom* (1834), pp. 366–67. Roscoe pare să fie sursa poveștii despre Cosimo, Alfonso și manuscrisul presupus otrăvit, pe care l-a văzut (printre alte șase manuscrise ale lui Livy) la Holkham Hall din Norfolk. Vezi Viața lui Lorenzo de' Medici, numită Magnificul, 2 vol. (Londra, 1825), voi. 1, p. 34. Roscoe a crezut în mod eronat că Holkham Hall MS 344 este codexul în cauză. Pentru această poveste, vezi și Ryder, *Alfonso Magnanimul*, p. 320.
- 28 Pentru informații despre Serragli și relațiile sale, sunt îndatorat lui Gino Corti și Frederick Hartt, „New Documents Concerning Donatello, Luca and Andrea della Robbia, Desiderio, Mino, Uccello, Pollaiuolo, Filippo Lippi, Baldovinetti, and Others”, *The Art Bulletin*, , vol. 44 (iunie 1962), p. 155–67; și Francesco Cagliotti, „Reliefurile din secolul al XV-lea ale împăraților și împărăteșilor antici din Florența: producție și colecție”, *Studies in the History of Art*, vol. 70 (2008), p. 66–109.
- 29 Pentru Piero Strozzi, vezi De la Mare, „Vespasiano da Bisticci as a Producer of Classical Manuscripts”, p. 180, nota 43; și în idem, „Noua cercetare asupra scribilor umaniști”, p. 417. De asemenea, îi sunt îndatorat lui De la Mare, „Messer Piero Strozzi, a Florentine Priest and Scribe”, în A. S. Osley, ed., *Calligraphy and Paleography: Essays Presented to Alfred Fairbank on his 70th Birthday* (Londra: Faber & Faber, 1965), p. 55–68.
- 30 Barbier, *Europa lui Gutenberg*, p. 205.
- 31 Sunt îndatorat în aceste paragrafe discuției din Margaret M. Smith, *The Title-Page: Its Early Development, 1460–1510* (London: The British Library, 2000), în special (referitor la manuscrise) pp. 25–34.
- 32 Pentru acest codex ca inspirație pentru paginile de titlu ale lui Vespasiano, vezi De La Mare, „Vespasiano as Producer of Classical Manuscripts”, p. 188. Pentru o discuție mai recentă despre conservarea codexului lui Josephus, vezi Antonio Manfredi, „Scopul și semnificația restaurării manuscriselor în secolul al XV-lea: Note și propunerî”, *Studi di archivistica, bibliografie, paleografie*, voi. 4 (2018), pp. 123–34.
- 33 Pentru întreprinderea napolitană a lui Vespasiano îi sunt îndatorat lui Luca Boschetto, „Una Nova Lettera di Giannozzo Manetti a Vespasiano da Bisticci: With some considerations on the book trade between Florence and Naples la mijlocul secolului al XV-lea”, în *Medioevo e Rinascimento*, vol. 18 (2004), pp. 175–206. Vezi, de asemenea, De la Mare, „New Research on Humanistic Scribes in Florence”, p. 404, notele 63 și p. 411; și idem, „Vespasiano da Bisticci, Istoric și Librărie”, vol. 1, p. 94 și voi. 1, pp. 316–17.
- 34 Legătura dintre exporturile lui Vespasiano și interesele literare ale lui Alfonso este subliniată de Boschetto: vezi „Una Nova Lettera”, p. 193.
- 35 Viețile oamenilor iluștri, p. 543.

Capitolul 12

- 1 Vieți de oameni iluștri, p. 47.
- 2 Pentru aceste estimări, vezi Ludwig von Pastor, *History of the Popes from the Close of the Middle Ages*, ed. Frederick Ignatius Antrobus, 6 vol. (Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1899), voi. 2, p. 211.
- 3 Vieți de oameni iluștri, p. 45.
- 4 Ibid., p. 96.
- 5 Pius II: Comentarii, vol. 1, p. 141.
- 6 Citat în Setton, *The Papacy and the Levant*, p. 163.
- 7 Citat în ibid., p. 164.
- 8 Vieți de oameni iluștri, p. 167.
- 9 Originile legendei și dovezile împotriva acesteia au fost prezentate pentru prima dată de Johann Stein în *Calixte III et la Comète de Halley* (Roma: Specola Astronomica Vaticana, 1909), pp. 5–39. Pamfletul lui Stein a fost apoi rezumat util în engleză de William F. Rigge în „*An Historical Examination of the Connection of Calixtus III with Halley's Comet*”, *Popular Astronomy*, vol. 18 (1910), p. 214–19.
- 10 Citat în Pastor, *Istoria Papilor*, vol. 2, p. 348.
- 11 Citat în ibid., p. 346.
- 12 Citat în Setton, *The Papacy and the Levant*, p. 167.
- 13 Citat în ibid., p. 168.
- 14 Machiavelli, *History of Florence and of the Affairs of Italy* (Londra: H. G. Bohn, 1851), p. 299.
- 15 Citat în Paul Botley, „Giannozzo Manetti, Alfonso of Aragon and Pompei the Great: A Crusading Document of 1455”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 67 (2004), p. 132–33.
- 16 Viețile oamenilor iluștri, p. 283.
- 17 Două vederi asupra omului: Papa Inocențiu al III-lea, *Despre mizeria omului*, Giannozzo Manetti, *Despre demnitatea omului*, trad. Bernard Murchland (New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1966), p. 4. Toate citatele din cele două texte sunt din această ediție. Vezi și discuția excelentă din David Marsh, *Giannozzo Manetti: The Life of a Florentine Humanist* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2019), pp. 86–95.
- 18 Lecturi în istoria medievală, ed. Patrick J. Geary (Toronto: University of Toronto Press, 2010), p. 50; Imitația lui Hristos, trad. Ronald Knox și Michael Oakley (New York: Sheed and Ward, 1960), p. 75.
- 19 Étienne Gilson, *Umanism and Renaissance* (Paris: Vrin, 1983), p. 28.
- 20 Richard C. Trexler, „Florentine Religious Experience: The Sacred Image”, *Studies in the Renaissance*, vol. 19 (1972), p. 7.
- 21 Despre această ambīție, a se vedea Timothy Verdon, „Introduction,” *Christianity and the Renaissance: Image and Religious Imagination in the Quattrocento*, ed. Timothy Verdon și John Henderson (Syracuse: Syracuse University Press, 1990), p. 28.
- 22 Viețile oamenilor iluștri, p. 166.
- 23 Ibid., p. 284.
- 24 Francesco Guicciardini, citat în Alfred von Reumont, *Lorenzo de' Medici, The Magnificent*, 2 vol. (Londra: Smith, Elder & Co., 1876), voi. 1, p. 130.

- 25 Pentru relațiile neplăcute ale lui Manetti cu Cosimo și cu alții florentini puternici în acest moment, vezi Marsh, Giannozzo Manetti, pp. 110–12.
- 26 Cagni, Vespasiano da Bisticci și epistolarul său, pp. 133–35.
- 27 Citat în Amanda Lillie, „Fiesole: Locus amoenus or Penitential Landscape?” I Tatti Studies in the Italian Renaissance, vol. 11 (2007), p. 25.
- 28 Ames-Lewis, „Inventariile bibliotecii lui Piero di Cosimo de’ Medici”, pp. 106–7.
- 29 Citat în De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 1, p. 79.
- 30 Această deteriorare este remarcată în Ames-Lewis, „The Inventories of Piero di Cosimo de’ Medici’s Library”, p. 110.
- 31 Pius II: Comentarii, vol. 1, p. 151.
- 32 Ibid., p. 153.
- 33 Citat în Setton, The Papacy and the Levant, p. 170.

Capitolul 13

- 1 Angelo Decembrio, citat în Anthony Grafton, *Commerce with the Classics: Ancient Books and Renaissance Readers* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1997), p. 40.
- 2 Citat în De la Mare, „New Research on Humanistic Scribes in Florence”, p. 403.
- 3 Vieți de oameni iluștri, pp. 173–74.
- 4 Pentru biografia lui Vespasian, vezi ibid., pp. 226–28.
- 5 Ludovico Carbone, „Oratio habita in funere... Guarini Veronensis”, în Eugenio Garin, ed., *Prosatori latini del Quattrocento* (Milano: Riccardo Ricciardi, 1952), p. 400
- 6 Citat în Benjamin G. Kohl, „Tiptoft [Tibetot], John, first earl of Worcester (1427–1470),” Oxford Dictionary of National Biography, ediție online.
- 7 William Caxton, citat în Horace Walpole, *A Catalog of the Royal and Noble Authors of England* (Strawberry Hill, 1758), p. 65.
- 8 Jacopo da Bisticci este trecut în evidențele fiscale ca aurar în 1442, dar medic („Maestrul Jachopo Medicha”) în 1451: vezi Cagni, *Vespasiano da Bisticci and his Epistola*, p. 22, nota 3. Cagni discută relația cu Galileo de' Galilei Buonaiuti la p. 22, dar notează că influența lui Galileo asupra schimbării carierei lui Jacopo este „doar o ipoteză”.
- 9 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci: Istorie și Librărie”, vol. 1, p. 11.
- 10 Ibid., voi. 2, p. 424.
- 11 Citat în Cagni, *Vespasiano da Bisticci and his Epistolary*, p. 23.
- 12 Citat în ibid., p. 23, nota 7. Mulțumesc lui Anne Leader pentru informațiile despre cuvântul triste.
- 13 Franco Sacchetti, *Predicile evanghelice: Scrisorile și alte scrimeri inedite sau rare ale lui Franco Sacchetti*, ed. Ottavio Gigli (Florenta, 1857), p. 94.
- 14 Citat în Iris Origo, „The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the XIV and Fifteenth Centuries”, *Speculum*, voi. 30 (iulie 1955), p. 335.
- 15 Anthony Molho, *Marriage Alliance in Late Medieval Florence* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994), pp. 216 și 219–20.
- 16 Citat în Field, *The Intellectual Struggle for Florence*, p. 303.
- 17 Cagni, *Vespasiano da Bisticci și epistolarul său*, p. 25, notele 1.
- 18 Ciuma a lovit Florența și Toscana în 1436, 1437, 1438, 1439, 1448, 1449, 1450, 1456 și 1457. Vezi Arthur White, *Plague and Pleasure: The Renaissance World of Pius II* (Washington, DC: The Catholic University of America: Press, 2014), p. 375.
- 19 Viețile oamenilor iluștri, pp. 431 și 432.
- 20 Vieți de oameni iluștri, p. 319.
- 21 Pentru teoriile ciumei în Florența secolului al XV-lea, a se vedea Ann G. Carmichael, „Plague Legislation in the Italian Renaissance”, *Bulletin of the History of Medicine*, voi. 57 (Iarna 1983), p. 508–25.
- 22 Saladino Ferro, citat în ibid., p. 522.
- 23 Vezi Ganz, „O prietenie florentină: Donato Acciaiuoli și Vespasiano da Bisticci”, p. 376; și De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, Istorie și Librărie”, vol. 2, p. 307.
- 24 Viețile oamenilor iluștri, p. 297.
- 25 Despre aceste dificultăți biografice, vezi John Monfasani, „The Averroism of John Argyropoulos and His 'Question whether the human intellect is perpetual'”, *I Tatti Studies in the Italian*

- Renaissance, vol. 5 (1993), pp. 157–61.
- 26 Citat în ibid., p. 162, nota 21.
- 27 Viețile oamenilor iluștri, p. 425.
- 28 Ibid., p. 324.
- 29 A se vedea Roberta Panzanelli, „Compelling Presence: Wax Effigies in Renaissance Florence”, în Roberta Panzanelli, ed., *Ephemeral Bodies: Wax Sculpture and the Human Figure* (Los Angeles: Getty Research Institute, 2008), pp. 13–39.
- 30 William Chillingworth, *Religia protestanților: o cale sigură către salvare* (Oxford, 1638), prefață.
- 31 Scriserile de bază ale lui Toma d'Aquino, ed. Anton C. Pegis (Indianapolis, IN și Cambridge, MA: Hackett, 1997), voi. 1, p. 492 și 496.
- 32 Citat în De la Mare, „Vespasiano da Bisticci ca istoric și librарь”, vol. 1, p. 22.
- 33 Citat în N. G. Wilson, *From Byzantium to Italy: Greek Studies in the Italian Renaissance* (Londra: Duckworth, 1992), p. 87.
- 34 Pentru avertismentul lui Filelfo, vezi Arthur Field, *The Origins of the Platonic Academy of Florence* (Princeton: Princeton University Press, 1988), p. 124, nota 57.
- 35 Citat în ibid., p. 123.
- 36 Marsilio Ficino, citat în Howlett, *Marsilio Ficino and His World*, p. 7.
- 37 Hankins, „Cosimo de' Medici și „Academia Platonică”,” p. 157, nota 41. Acest manuscris al lui Platon se află acum în Biblioteca Națională din Praga, cunoscut după cumpărător, nobilul boem Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, drept Lobcovicianus. Despre istoria sa (dar fără prețul dat de Hankins), vezi Nigel G. Wilson, „The Prague Manuscript of Plato”, *Studi Classici e Orientali*, vol. 44 (decembrie 1995), p. 23–32.
- 38 Citat în Hankins, „Cosimo de' Medici and the ‘Platonic Academy’”, p. 150.
- 39 Vezi John Henderson, *The Renaissance Hospital: Healing the Body and Healing the Soul* (New Haven și Londra: Yale University Press, 2006), pp. 302–3, 316–17.
- 40 Scrisorile lui Marsilio Ficino, trad. de către membrii Departamentului de Limbă a Școlii de Științe Economice (Londra: Shepheard-Walwyn, 1981), voi. 3, p. 23.
- 41 Citat în Hankins, *Platon in the Italian Renaissance*, vol. 1, p. 273.
- 42 Christiane Klapisch-Zuber indică rata mortalității infantile în Florența ca fiind de 23,8 la sută: Femei, familie și ritual în Italia Renașterii, trad. Lydia Cochrane (Chicago: University of Chicago Press, 1985), p. 105. Ea notează că Richard C. Trexler oferă o rată la spitalul pentru copii găsiți, Spedale degli Innocenti, de 26,6 la sută în anii buni și de peste 50 la sută în timpul celor răi (p. 151).
- 43 Citat în Hankins, *Platon in the Italian Renaissance*, vol. 1, p. 279.
- 44 Citat în ibid., p. 168.
- 45 Ibid., p. 236.
- 46 Vezi John Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and a Study of His Rhetoric and Logic* (Leiden: Brill, 1976), p. 159. Pentru această diatribă anti-Platon, vezi ibid., pp. 158–59.
- 47 Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 7, p. 22.

Capitolul 14

- 1 Pentru data de început din 1446, a se vedea argumentul convingător al lui Isabelle Hyman în „Note și speculații despre S. Lorenzo, Palazzo Medici și un proiect urban de Brunelleschi”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 34 (mai 1975), p. 101–2. Legenda Brunelleschi se regăsește în secolul al XVI-lea *Il Libro di Antonio Billi*, ed. Karl Frey (Berlin, 1892), p. 48. Se repetă în *Il Codice Magliabecchiano*, ed. Karl Frey (Berlin, 1892), p. 89.
- 2 Niccolò de’ Carissimi da Parma, citat în Rab Hatfield, „Some Unknown Descriptions of the Medici Palace in 1459”, *The Art Bulletin*, vol. 52 (septembrie 1970), p. 233.
- 3 Vieți de oameni iluștri, pp. 424–25.
- 4 Citat în Hatfield, „Some Unknown Descriptions”, pp. 233 și 236.
- 5 Biondo Flavio, *Italia Iluminată*, ed. și trans. Jeffrey White (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005), voi. 1, p. 73.
- 6 Cagni, Vespasiano da Bisticci și epistolarul său, p. 153.
- 7 De Roover, Ascensiunea și declinul băncii Medici, p. 391.
- 8 Angelo Poliziano, citat în Amanda Lillie, „Fiesole: Locus amoenus or Penitential Landscape?” I *Tatti Studies in the Italian Renaissance*, vol. 11 (2007), p. 35.
- 9 Citat în ibid., p. 25.
- 10 Vieți de oameni iluștri, p. 413.
- 11 Ibid., p. 430.
- 12 Ibid., p. 414.
- 13 Ibid.
- 14 De la Mare, „Noua cercetare asupra cărturarilor umaniști din Florența”, p. 444.
- 15 Vezi Viețile oamenilor iluștri, pp. 521–23; și Jean Leclercq, „Un traité de Jérôme de Matelica sur la vie solitaire”, în *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, vol. 18 (1964), pp. 13–22.
- 16 Vezi De la Mare, „Vespasiano da Bisticci ca producător de manuscrise clasice”, p. 181.
- 17 Pentru contribuțiile respective, vezi De la Mare, „New Research on Humanistic Scribes in Florence”, pp. 441–42.
- 18 Citat în Oren J. Margolis, „Multimea Galică” la „Ușile Aragonese”: *Vita Caroli Magni de Donato Acciaiuoli și Atelierul lui Vespasiano da Bisticci*, I *Tatti Studies in the Italian Renaissance*, vol. 17 (2014), p. 257.
- 19 Citat în ibid., p. 243.
- 20 Toate aceste detalii sunt date în viața lui Vespasiano a lui Piero de’ Pazzi; vezi *Lives of Men*, pp. 500–506.
- 21 Citat în Pastor, *Istoria Papilor*, vol. 2, p. 470–71.
- 22 Citat în Robert Black, *Benedetto Accolti and the Florentine Renaissance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), pp. 262–63.
- 23 Citat în Necipoğlu „Cosmopolitismul vizual și traducerea creativă”, p. 16.
- 24 Citat în Pastor, *Istoria Papilor*, vol. 3, p. 9.
- 25 Citat în ibid., pp. 11–12.
- 26 Pius II: Comentarii, vol. 1, p. 185.
- 27 Citat în Oren J. Margolis, *The Politics of Culture in Quattrocento Europe: René of Anjou in Italy* (Oxford: Oxford University Press, 2016), p. 161. Pentru teracotă, vezi ibid., p. 176–77.

28 Vite di Uomini illustri, p. 505. Vespasiano nu se identifică în mod specific drept auditorul lui Piero de' Pazzi. Un caz pentru el fiind prietenul căruia îi conferă Piero este făcut în mod convingător de Margolis: vezi „Mulțimea galică” la „Ușile Aragonese”, passim, dar mai ales p. 282. Vezi, de asemenea, idem, *The Politics of Culture in Quattrocento Europe*, p. 162.

29 Citat în De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 2, p. 340.

30 Vieți de oameni iluștri, p. 505.

31 Citat în Margolis, *The Politics of Culture in Quattrocento Europe*, p. 161.

32 Citat în Margolis, „Mulțimea galică” la „Ușile Aragonese”, p. 264.

33 Citat în De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, Istorici și Librărie”, vol. 1, p. 30.

Capitolul 15

- 1 Am preluat descrierea jocului și cântului lui Ficino din traducerea poemului lui Poliziano din James K. Coleman, „Furor and Philology in the Works of Angelo Poliziano”, în Andrea Moudarres și Christiana Purdy Moudarres, eds., *New Worlds and the Renaștere italiană: Contribuții la istoria culturii intelectuale europene* (Leiden: Brill, 2012), p. 256.
- 2 Citat în Hankins, „Cosimo de’ Medici and the ‘Platonic Academy””, p. 149.
- 3 Vieți de oameni iluștri, p. 425.
- 4 Citat în Field, *The Origins of the Platonic Academy of Florence*, p. 108.
- 5 Diogenes Laertius, *Viețile unor filosofi eminenți*, voi. 1: Cărțile 1–5, trad. R. D. Hicks, Loeb Classical Library 184 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925), p. 283.
- 6 Pentru o excelentă introducere în *Corpus Hermeticum*, vezi Frances A. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (London: Routledge and Kegan Paul, 1964), pp. 1–19.
- 7 Cetatea lui Dumnezeu, vol. 3, *Biblioteca clasică Loeb* 413, trad. David S. Wiesen (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968), p. 111.
- 8 Citat în Brian Copenhaver și Charles B. Schmitt, *Renaissance Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1992), p. 147.
- 9 Citat în E. N. Tigerstedt, „Poetul ca creator: Originile unei metafore”, *Studii de literatură comparată*, voi. 5 (decembrie 1968), p. 468.
- 10 Citat în ibid., p. 473.
- 11 Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 1, p. 51.
- 12 Respinge Aeneas, Accept Pius: *Selected Letters of Aeneas Sylvius Piccolomini* (Papa Pius II), trad. Thomas M. Izbicki și colab. (Washington, DC: Catholic University of America Press, 2006), p. 160.
- 13 Pius II: *Comentarii*, vol. 1, p. 209.
- 14 Vezi Isotta Nogarola, *Complete Writings: Letterbook, Dialogue on Adam and Eve, Orations* (Chicago: University of Chicago Press, 2003).
- 15 Citat în Setton, *The Papacy and the Levant*, vol. 2, p. 233.
- 16 Vezi ibid., p. 238.
- 17 Citat în ibid., p. 261. Pentru tratamentele lui Pius la Petriolo, vezi Pius II: *Commentaries*, vol. 2, p. 257.
- 18 Ibid., voi. 1, p. 329.
- 19 Ibid.
- 20 Vieți de oameni iluștri, p. 430.
- 21 Cele zece dialoguri au fost Hiparh, Amatores, Theages, Meno, Alcibiade I și II, Minos, Eutifron, Parmenide și Filebus. Vezi Paul Oskar Kristeller, „Marsilius Ficino as a Beginning Student of Platon”, *Scriptorium*, voi. 20 (1966), p. 45.
- 22 Platon, *Om de stat*, Philebus, Ion, *Biblioteca clasică Loeb* 164, trad. Harold North Fowler și W. R. M. Lamb (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925), p. 203.
- 23 Citat în Hankins, *Platon in the Italian Renaissance*, vol. 1, p. 267–68.

Capitolul 16

- 1 Bartolomeu Platina, *Viețile papilor*, ed. William Benham (Londra: Griffith, Farran, Okeden & Welsh, 1888), pp. 101-116. 278–79.
- 2 Citat în Anthony Grafton, Leon Battista Alberti: *Master Builder of the Italian Renaissance* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), p. 331. Niccolò Galimberti datează această conversație „nu mai târziu de 1464”: „*De componendis cyfris*” de Leon Battista Alberti între criptologie și tipografie”, în Mario Segatori, ed., *Subiaco, leagănul tiparului* (Subiaco: Iter Edizioni, 2010).), p. 206.
- 3 Pius II: *Comentarii*, vol. 2, p. 31.
- 4 Citat în Albert Kapr, Johann Gutenberg: *The Man and His Invention*, trad. Douglas Martin (Aldershot: Scolar Press, 1996), p. 237.
- 5 Pius II: *Comentarii*, vol. 2, p. 29.
- 6 Citat în Kapr, Johann Gutenberg, p. 242.
- 7 Citat în B. A. Uhendorf, „*The Invention of Printing and Its Spread till 1470: With Special Reference to Social and Economic Factors*”, *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, vol. 2 (iulie 1932), p. 200.
- 8 Kapr, Johann Gutenberg, p. 259–60.
- 9 Lotte Hellinga, *Texte în tranzit: Manuscris pentru a demonstra și a imprima în secolul al XV-lea* (Leiden: Brill, 2014), p. 165, nota 16. Cardinalul transalpin și savantul Nicolae de Cusa este adesea văzut ca avocatul cheie al tiparului din Italia. Cu toate acestea, moartea sa din 11 august 1464, în jurul timpului în care cei doi germani au ajuns la Subiaco, l-a îndepărtat pe el și pe influența sa de pe loc.
- 10 Citat în Martin Davies, „*Humanism in Script and Print in the Fifteenth Century*”, în Kraye, ed., *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*, p. 61.
- 11 Legenda este menționată în Haraszti, „*Manuscrisele medievale*”, p. 243.
- 12 Citat în Brian Richardson, „*The Debates on Printing in Renaissance Italy*”, *La Bibliofilía*, vol. 100 (mai-decembrie 1998), p. 143.
- 13 Citat în Mary Kay Duggan, *Italian Music Incunabula: Printers and Type* (Berkeley: University of California Press, 1992), p. 80.
- 14 Pentru aceste citate, vezi Richardson, „*The Debates on Printing in Renaissance Italy*”, p. 136.
- 15 Citat în ibid., p. 141.

Capitolul 17

- 1 Zembino da Pistoia, citat în De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, Istorice și Librărie”, voi. 1, p. 109 și voi. 2, p. 291.
- 2 De la Mare, „Vespasian da Bisticci, Istorice și Librărie”, vol. 1, p. 403. Pentru schimbul de Est, vezi ibid., vol. 2, p. 347.
- 3 Corespondență lui Giovanni Aurispa, ed. Remigio Sabbadini (Roma: Tipografia del Senato, 1931), p. 119.
- 4 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 2, p. 327.
- 5 Vezi ibid., vol. 1, p. 219.
- 6 Uwe Neddermeyer, „De ce nu au existat revolte ale cărturarilor? Primele rezultate ale unei analize cantitative a producției de carte în secolul lui Gutenberg”, *Gazette du livre médiéval*, nr. 31 (toamna 1997), p. 4, Tabelul 1.
- 7 Victor Scholderer, „Printers and Readers in Italy in the Fifteenth Century”, în Robert Black, ed., *Renaissance Thought: A Reader* (Londra: Routledge, 2001), p. 120.
- 8 Citat în Pastor, Istoria Papilor, vol. 4, p. 79.
- 9 Theodore Spandounes, Despre originea împăraților otomani, ed. și trans. Donald M. Nicol (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), pp. 52–53.
- 10 Citat în Monfasani, Gheorghe de Trebizond, p. 132.
- 11 Pentru informații despre această misiune sunt îndatorat ibid., pp. 184–94.
- 12 Citat în ibid., p. 132.
- 13 Citat în ibid., p. 192.
- 14 Citat în ibid., p. 133.
- 15 Vieți de oameni iluștri, p. 210.
- 16 Echipa de patruzece scribi a lui Vespasiano este confirmată de De la Mare, „New Research on Humanistic Scribes in Florence”, p. 449; și idem, „Vespasiano da Bisticci ca producător de manuscrise clasice”, p. 90.
- 17 Vieți de oameni iluștri, p. 217.
- 18 Citat în James Dennistoun, *Memoirs of the Dukes of Urbino*, ed. Edward Hutton, 3 voi. (Londra: The Bodley Head, 1909), voi. 1, p. 231–32. Pentru cititori, vezi p. 150.
- 19 Vieți de oameni iluștri, p. 206.
- 20 Ibid., p. 207.
- 21 Citat în Dennistoun, *Memoriile ducilor de Urbino*, vol. 1, p. 164.
- 22 Vieți de oameni iluștri, p. 210.
- 23 Ibid., pp. 213–14.
- 24 Marco Parenti, *Amintiri istorice, 1464–1467*, ed. Manuela Doni Garfagnini (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2001), p. 57.
- 25 Citat în Najemy, *History of Florence*, p. 302.
- 26 Vieți de oameni iluștri, p. 496.
- 27 Memoriile lui Marco Parenti: O viață la Medici Florența, ed. și trans. Mark Phillips (Princeton: Princeton University Press, 1987), p. 195.
- 28 Vieți de oameni iluștri, p. 230.
- 29 Ibid., p. 229.

- 30 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci: Istorie și Librărie”, vol. 2, p. 339.
- 31 Margolis, „Multimea galică” la „Ușile Aragonese”, p. 282.
- 32 Riccardo Filangieri, „Report on the Destruction by the Germans, September 30, 1943, of the Depository of Priceless Historical Records of the Naples State Archives”, *The American Archivist*, vol. 7 (octombrie 1944), p. 255.
- 33 Cagni, Vespasiano da Bisticcio e suo Epistolario, p. 154.
- 34 Viețile oamenilor iluștri, pp. 362 și 365.
- 35 Ibid., pp. 363–64.
- 36 Ibid., p. 365.
- 37 Ibid., pp. 374 și 375. Moartea lui Cincinello a avut loc în septembrie 1485.
- 38 Cagni, Vespasiano da Bisticcio e il suo Epistolario, pp. 154–55.
- 39 Citat în De La Mare, „Vespasiano da Bisticci, Istorie și Librărie”, vol. 1, p. 82.
- 40 Cagni, Vespasiano da Bisticcio e il suo Epistolario, pp. 155–56.
- 41 De la Mare, „New Research on Humanistic Scribes in Florence”, pp. 451–52.

Capitolul 18

- 1 Citat în Kapr, Johann Gutenberg, p. 265.
- 2 Citat în Mary A. Rouse și Richard H. Rouse, „Nicolaus Gupalatinus and the Arrival of Print in Italy”, *La Bibliofilía*, vol. 88 (septembrie–decembrie 1986), p. 233.
- 3 Vezi Pastor, *Istoria Papilor*, voi. 4, p. 72 și 68.
- 4 Citat în Pollard, *An Essay on Colophons*, p. 88. Pentru evaluarea pozitivă făcută de Bussi asupra presei de tipar, a se vedea Richardson, „The Debates on Printing in Renaissance Italy”, pp. 136 și 138.
- 5 Citat în Massimo Miglio, „Giovanni Andrea Bussi”, *Dicționar biografic al italienilor*, ediție online.
- 6 John Monfasani, „The Pre- and Post-History of Cardinal Bessarion's 1469 In Calumniatorem Platonis”, în Claudia Märkl, Christian Kaiser, and Thomas Ricklin, eds., „Inter graecos latinissimus, inter latinos graecissimus”: Bessarion zwischen den Kulturen Berlin: Walter de Gruyter, 2013), p. 352
- 7 Vezi Jeroen De Keyser, „Perotti and Friends: Generating Rave Reviews for Bessarion's In Calumniatorem Platonis”, *Italia Medioevale e Humanistica*, vol. 52 (2011). 103–37; și Martin Davies, „Some Bessarion Owners”, *The Bibliophilia*, voi. 115 (ianuarie–aprilie 2013), p. 111–111. 41–52.
- 8 Citat în Sharon, „A Crusade for the Humanities”, p. 165.
- 9 Vezi Henri Omont, *Inventarul manuscriselor grecești și latine date lui Saint-Marc de Venise de cardinalul Bessarion în 1468* (Paris, 1894).
- 10 Vieți de oameni iluștri, p. 96.
- 11 Traducerea integrală a acestei scrisorii este dată în Sharon, „A Crusade for the Humanities”, pp. 164–65.
- 12 Pentru soarta jalnică a manuscriselor lui Bessarion din Veneția, a se vedea M. J. C. Lowry, „Two Great Venetian Libraries in the Age of Aldus Manutius”, *Bulletin of the John Rylands Library*, vol. 57 (1974), p. 135–37. Lowry dă 1565 ca terminus ante quem pentru sosirea manuscriselor lui Bessarion în casa lor permanentă (p. 137, nota 3).
- 13 Chiriatti, „Scriptorium of San Nicola di Casole”, p. 437.
- 14 Pentru posibilitatea ca Manutius să folosească manuscrisele lui Bessarion, vezi Lowry, „Two Great Venetian Libraries”, pp. 138–39.
- 15 Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 6, p. 33.
- 16 Marsilio Ficino, *Teologia platoniciană*, voi. 1, trad. Michael J. B. Allen, ed. James Hankins cu William Bowen (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001), p. 9.
- 17 Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 7, p. 14.
- 18 Pentru o bună imagine de ansamblu asupra modelului lui Ficino asupra fermei sale din Academia lui Platon, a se vedea Christophe Poncet, „Ficino's Little Academy of Careggi”, *Bruniana & Campanelliana*, voi. 19 (2013), p. 67–76.
- 19 Lorenzo de' Medici, *Opere*, ed. Tiziano Zanato (Torino: Einaudi, 1992), p. 39.
- 20 Citat în Maria Grazia Pernis și Laurie Schneider Adams, *Lucrezia Tornabuoni de' Medici and the Medici Family in the Fifteenth Century* (New York: Peter Lang, 2006), p. 124. Pentru un studiu al scrierilor lui Lucrezia, vezi *Lucrezia Tornabuoni de' Medici: Sacred Narratives*, ed. și trans. Jane Tylus (Chicago: University of Chicago Press, 2001).

- 21 Am folosit traducerea dată în Lorenzo de' Medici: *Selected Poems and Prose*, ed. John Thiem (University Park, PA: Penn State University Press, 1991).
- 22 Platon, Eutifron. Scuze. *Crito Phaedo*, pp. 325–31.
- 23 Ficino, Teologia platoniciană, voi. 1, p. 15.
- 24 Citat în Baron, „Memoria spiritului civic roman al lui Cicero”, p. 122.
- 25 Platon, *Republica*, vol. 1, p. 541.
- 26 Citat în Howlett, *Marsilio Ficino and His World*, p. 55.
- 27 Cagni, Vespasiano da Bisticci și epistolarul său, pp. 158–59.
- 28 Citat în F. W. Kent, *Lorenzo de' Medici and the Art of Magnificence* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004), p. 33.
- 29 Citat în Richard C. Trexler, *Public Life in Renaissance Florence* (Ithaca: Cornell University Press, 1980), p. 446. Trexler descrie inelul magic al lui Lorenzo la pp. 446 și 458.
- 30 Henry B. Wheatley, *Prices of Books* (Londra, 1898), p. 79.
- 31 Pentru prețul lui Mentelin, vezi Henry Noel Humphreys, *A History of the Art of Printing, from its invention to large its extended in the middle of the 16th century* (Londra, 1868), p. 99. Pentru Sweynheym și Pannartz: Konrad Burger, *Buchhändlerzeichen des XV Jahrhunderts* (Leipzig: K. W. Hiersemann, 1907), Tabelul 6a.
- 32 E. Gordon Duff, *Cărți tipărite timpurii* (Cambridge, 1893), p. 40.
- 33 Catalogul de titluri scurte Incunabula al British Library înregistrează 335 de titluri publicate înainte de 1471.
- 34 Pentru această ofertă, vezi David McKitterick, „What Is the Use of Books Without Pictures? Spațiu gol în unele cărți tipărite timpurii”, *La Bibliofilia*, vol. 116 (ianuarie–decembrie 2014), p. 70.
- 35 Rouse and Rouse, „Nicolaus Gupalatinus and the Arrival of Print in Italy”, pp. 228 și 233.
- 36 A se vedea Johan Gerritsen, „Printing at Froben's: An Eye-Witness Account”, *Studies in Bibliography*, vol. 44 (1991), p. 144–63.
- 37 Citat în Brian Richardson, *Printing, Writers and Readers in Renaissance Italy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), p. 25.
- 38 A se vedea Melissa Conway, ed., *The “Diario” of the Printing Press of San Jacopo di Ripoli* (Florența: Olschki, 1999), p. 21. Pentru salariile angajaților băncii: Goldthwaite, *The Economy of Renaissance Florence*, p. 565.
- 39 Vezi Richardson, *Printing, Writers and Readers in Renaissance Italy*, p. 25.
- 40 Barbier, *Europa lui Gutenberg*, p. 120.
- 41 Vezi Luigi Balsamo, „Technology and capital in the history of the book”, în Berta Maracchi Biagiarelli și Dennis E. Rhodes, eds., *Studies offered to Roberto Ridolfi* (Florence: Olschki, 1973), pp. 77–94.
- 42 Citat în De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 2, p. 344.
- 43 După cum scrie De la Mare: „Vespasiano nu dă semne că ar fi făcut vreodată mulți bani din afacerea lui” (*ibid.*, vol. 1, p. 226).

Capitolul 19

- 1 Anna Modigliani, „Paul II, papă”, Dicționar biografic al italienilor, ediție online.
- 2 Citat în Setton, *The Papacy and the Levant*, p. 239.
- 3 Citat în Pastor, *Istoria Papilor*, vol. 4, p. 298.
- 4 Machiavelli, *Istoria Florenței*, p. 344.
- 5 Vieți de oameni iluștri, p. 202.
- 6 Heinz Hofmann, „Cultura literară la curtea din Urbino în timpul domniei lui Federico da Montefeltro”, *Umanistica levantină: Jurnalul de studii neolatine*, vol. 57 (2008). 12–13.
- 7 Giuseppe Ottino, *Di Bernardo Cennini și arta tiparului la Florența în primele sute de ani de inventie a acesteia* (Florența, 1871), pp. 23–24.
- 8 Vittore Branca, „Copiștii prin pasiune, caracterizarea tradiției, a tradiției memoriei”, în *Studii și probleme de critică textuală: Conferința de studii de filologie italiană cu ocazia centenarului comisiei pentru texte de limbă, 7–9 aprilie 1960* (Bologna: Comisia pentru textele de limbă, 1961), pp. 69–83.
- 9 Este posibil ca un al treilea tipograf să fi lucrat în Florența în această perioadă, o figură misterioasă cunoscută de istorici doar ca „Imprimanta lui Terentius”, o referire la ediția sa latină a Comediilor lui Terence, realizată încă din 1471. Savanții nu sunt de acord că dacă ediția lui a Comediilor a fost tipărită la Florența sau la Napoli. Ediția și imprimanta asociată sunt atribuite Florenței de Piero Scapecchi în „Scava, scava, vecchia talpa! L'oscuro lavoro dell'incunabulista,” *Biblio teche oggi*, vol. 2 (1984), pp. 37–50, și către Napoli de Paolo Trovato în „Il libro toscano nell'età di Lorenzo: Schede ed ipotesi”, în Luigi Beschi, ed., *La Toscana al Tempo di Lorenzo il Magnifico* (Pisa). : Pacini editore, 1996), p. 530–32. Oricine ar fi fost acest tipar misterios, a continuat să producă o serie de alte titluri la începutul anilor 1470, inclusiv prima ediție tipărită a Decameronului lui Boccaccio.
- 10 Lorenz Böninger, „Cercetări despre începuturile presei florentine”, *La Bibliofilía*, vol. 105 (septembrie–decembrie 2003), p. 226.
- 11 Pentru aceste statistici, vezi Neddermeyer, „Why Were There No Riots of the Scribes?” p. 2 și p. 3, *Diagrama 2*.
- 12 Cifre calculate din Catalogul de titluri scurte Incunabula menținut de British Library: 462 din 541 de titluri în Italia și 817 din 901 pentru Europa în ansamblu.
- 13 Catalogul de titluri scurte Incunabula listează cea mai veche carte în limba franceză mijlocie care este o traducere a unei părți a Vechiului Testament tipărită la Lyon „în jurul anilor 1473–75”.
- 14 Pentru aceste prețuri, vezi Burger, *Bookstore Shows of the XV Century*, Tabelul 6a.
- 15 Citat în Mary A. Rouse și Richard H. Rouse, *Cartolai, Illuminators, and Printers in Fifteenth-Century Italy* (Los Angeles: UCLA Research Library, 1988), p. 65, nota 92.
- 16 Citat în Will Durant, *The Story of Civilization*, 5: *The Renaissance* (New York: Simon and Schuster, 1953), p. 315.
- 17 Michael D. Reeve, „Classical Scholarship”, în *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*, p. 30.
- 18 Citat în Martin Davies, „Making Sense of Pliny in the Quattrocento”, *Renaissance Studies*, vol. 9 (1995), p. 246.
- 19 Pentru o discuție, a se vedea John Monfasani, „The First Call for Press Censorship: Niccolò Perotti, Giovanni Andrea Bussi, Antonio Moreto, and the Editing of Pliny's Natural History”,

- Renaissance Quarterly, vol. 41 (primăvara 1988), p. 1–31. Toate citatele sunt preluate din traducerea lui Monfasani a scrisorii lui Perotti.
- 20 Citat în Richardson, „The Debates on Printing”, p. 147.
- 21 Pentru textul tradus, a se vedea Shelagh Grier, Polemic Against Printing (Birmingham, Marea Britanie: Hayloft Press, 1986).
- 22 Vezi Lilian Armstrong, „Problems of Decoration and Provenance of Incunables Illuminated by North Italian Miniaturists”, The Papers of the Bibliographical Society of America, voi. 91, Marks in Books: Proceedings of the 1997 BSA Conference (decembrie 1997), p. 470.
- 23 Hanno Wijsman, „Patterns in Patronage: Distinction and Imitation in the Patronage of Painted Art by Burgundian Courtiers in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries”, în Steven Gunn și Antheun Janse, eds., The Court as a Stage: England and the Low Țările din Evul Mediu Târziu (Woodbridge, Suffolk: Boydell Press, 2006), p. 57.
- 24 Citat în Margaret Meserve, „News from Negroponte: Politics, Popular Opinion, and Information Exchange in the First Decade of the Italian Press”, Renaissance Quarterly, vol. 59 (vara 2006), p. 441, nota 3.
- 25 În această privință, a se vedea discuția din ibid., p. 443 și passim.
- 26 Vezi ibid., p. 469–70; și idem, „Patronage and Propaganda at the First Paris Press: Guillaume Fichet and the First Edition of Bessarion’s ‘Orations against the Turks’”, The Papers of the Bibliographical Society of America, vol. 97 (decembrie 2003), p. 521–88.
- 27 Viețile oamenilor iluștri, p. 98.

Capitolul 20

- 1 Vieți de oameni iluștri, p. 202.
- 2 Ibid.
- 3 Ferdinand Gregorovius, *Istoria orașului Roma în Evul Mediu*, trad. Annie Hamilton (Londra: George Bell & Sons, 1900), vol. 7, partea 1, p. 247.
- 4 Citat în Egmont Lee, *Sixtus IV și Men of Letters* (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura), p. 121, notele 154.
- 5 Citat în Eugène Müntz, *Artele la curtea papilor*, vol. 3, *Biblioteca Școlilor Franceze din Atena și Roma* (Paris, 1882), p. 118.
- 6 Textul integral al bulei este dat în José Ruysschaert, „*Sixte IV, fondateur de la Bibliothèque vaticane* (15 iunie 1475), *Archivum historiae pontificiae*, vol. 7 (Roma: Universitatea Pontificală Gregoriană, 1969), pp. 523–24. Ruysschaert relatează (p. 517) că nu există copii ale taurului original, nici în manuscris, nici tipărite.
- 7 Citat în Clark, *The Care of Books*, p. 230.
- 8 Maria Bertola, „Coduri latine ale lui Niccolò V pierdute sau dispersate”, *Mélanges Eugène Tisserant* (Orașul Vaticanului: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1964), pp. 129–40.
- 9 Am adunat informațiile care decurg dintr-o căutare pentru anii 1475 și 1476 în catalogul de titluri scurte de la British Library Incunbula.
- 10 orașe și orașe italiene cu tipografii până la începutul anului 1476: Bologna, Brescia, Cagli, Faenza, Ferrara, Genova, Iesi, Mantua, Milano, Modena, Mondovi, Napoli, Padova, Parma, Pavia, Perugia, Piacenza, Reggio di Calabria, Roma, Trento, Treviso, Torino, Veneția și Vicenza. În Germania: Augsburg, Blaubeuren, Burgdorf, Köln, Esslingen, Lübeck, Mainz, Marienthal, Nürnberg, Reutlingen, Rostock, Speyer și Ulm. În Franța: Albi, Angers, Lyon, Paris, Strasbourg și Toulouse.
- 11 În Germania, în 1475–76, funcționau treizeci și două de tipografii.
- 12 Vieți de oameni iluștri, p. 213.
- 13 Citat în Hofmann, „Cultura literară la curtea din Urbino”, p. 21.
- 14 Ibid.
- 15 Vezi Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 6, p. 23.
- 16 Pentru dispută, a se vedea Edoardo A. Lebano, „Luigi Pulci and Late Fifteenth-Century Humanism in Florence”, *Renaissance Quarterly*, vol. 27 (Iarna 1974), pp. 489–98; Paolo Orvieto, „Un „scandal” al secolului al XV-lea: Luigi Pulci și sonetele parodiei religioase”, *Annali d’Italianistica*, vol. 1 (1983), pp. 19–33; și Michael J. Maher, „Luigi Pulci și Laurentian Florence: ‘Contra hypocritascinque, pater, dissī’ ” (Diss. de doctorat, Universitatea din Carolina de Nord la Chapel Hill, 2013).
- 17 Despre Niccolò Tedesco, vezi Roberto Ridolfi, „Contributions on Niccolò Tedesco”, *La Bibliofilía*, vol. 58 (1956), pp. 1–14; și Böninger, „Cercetări despre începuturile tiparului florentin (1471–1473)”, pp. 227–31.
- 18 Pentru Gianni, vezi Ridolfi, „Contributions above Niccolò Tedesco”, p. 3 și nota 3. Pentru comentariile lui Bernardo Machiavelli, vezi *Book of Memory*, ed. Cesare Olschki (Florenta: Felice Le Monnier, 1954), p. 35.
- 19 Citat în Ridolfi, „Contributions on Niccolò Tedesco”, pp. 3–4.
- 20 Citat în ibid., p. 4.

Capitolul 21

- 1 Arhivele de Stat din Florența, San Jacopo di Ripoli, vol. 27, Probă marcată A, 1476–1607, folio 1r. Mulțumesc lui Anne Leader pentru că m-a ghidat prin acest volum din arhive.
- 2 Pentru zestrea plătită de Piero de' Pazzi pentru fiica sa Caterina, a se vedea Julius Kirschner, *Marriage, Dowry, and Citizenship in Late Medieval and Renaissance Italy* (Toronto: University of Toronto Press, 2015), p. 65. Giovanni Tornabuoni a plătit 3.000 de florini pentru fiica sa Ludovica (*ibid.*, p. 88). Pentru costurile relative ale zestrei spirituale, vezi Judith C. Brown, „*Monache a Firenze all'Inizio dell'Età Moderna*”, *Quaderni storici*, serie nouă, vol. 29 (aprilie 1994), p. 128.
- 3 Vezi Richard Trexler, „*Le celibat à la fin du Moyen Age: Les religieuses de Florence*”, *Annales*, voi. 27 (1972), p. 1337–38; și R. Burr Litchfield, „*Caracteristicile demografice ale familiilor de patrician florentin, secolele XVI-XIX*”, *Journal of Economic History*, voi. 29 (1969), p. 191–205.
- 4 ASF, San Jacopo di Ripoli, voi. 27, foliile 1v–9v.
- 5 *Ibid.*, folio 12r și urm.
- 6 Pietro Bologna, „*Imprimeria florentină a mănăstirii S. Jacopo di Ripoli și edițiile sale*”, *Jurnal istoric de literatură italiană*, voi. 20 (Torino: Ermanno Loescher, 1892), p. 350.
- 7 Vezi Richardson, *Printing, Writers and Readers in Renaissance Italy*, p. 26.
- 8 Conway, ed., „*Jurnalul*” tipografiei din San Jacopo di Ripoli, p. 163.
- 9 *Ibid.*, p. 108 și 113.
- 10 Pentru cheltuielile de pornire ale Fra Domenico, a se vedea defalcarea lui Conway în *ibid.*, pp. 20–26.
- 11 *Ibid.*, p. 96. Pentru metodele lui Fra Domenico de a-și finanța start-up-ul, vezi pp. 26–28.
- 12 *Ibid.*, p. 99.
- 13 Vezi Gerritsen, „*Printing at Froben's*”, p. 149.
- 14 Pentru această practică, a se vedea Colin H. Bloy, *A History of Printing Ink, Balls and Rollers, 1440–1850* (London: Adams & Mackay, 1967), p. 53.
- 15 Vezi Richard N. Schwab et al., „*New Evidence on the Printing of the Gutenberg Bible: The Inks in the Doheny Copy*”, *The Papers of the Bibliographical Society of America*, vol. 79 (al treilea trimestru, 1985), p. 375–410; și Philip M. Teigen, „*Tipărirea concomitentă a Bibliei Gutenberg și analiza cu proton Milliprobe a cernelii sale*”, *The Papers of the Bibliographical Society of America*, voi. 87 (decembrie 1993), p. 437–51.
- 16 Vezi Conway, ed., *The “Diary”*, Anexa VI, pp. 333–35.
- 17 Citat în Barbier, *Europa lui Gutenberg*, p. 138.
- 18 Conway, ed., „*Jurnalul*”, p. 92.
- 19 Citat în Saundra Weddle, „*Women's Place in the Family and the Convent: A Reconsideration of Public and Private in Renaissance Florence*”, *Journal of Architectural Education*, vol. 55 (2001), p. 65.
- 20 Citat în Natalie Tomas, „*Au avut femeile un spațiu?*” în Roger J. Crum și John Paoletti, eds., *Renaissance Florence: A Social History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), p. 313.
- 21 F. W. Kent, „*Florence, 1300–1600*”, în Francis Ames-Lewis, ed., *Florence* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), p. 12.

- 22 Girolamo Savonarola, citat în Allison Levy, *Re-membering Masculinity in Early Modern Florence: Widowed Bodies, Mourning and Portraiture* (Aldershot: Ashgate, 2006), p. 76.
- 23 ASF, Companii religioase suprimate de Pietro Liepolo, San Jacopo di Ripoli, voi. 23, folio 179r.
- 24 Pentru prezentari generale și exemple, a se vedea Sharon T. Strocchia, *Nuns and Nunneries in Renaissance Florence* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009), pp. 16–17; și idem, „Naming a Nun: Spiritual Exemplars and Corporate Identity in Florentine Convents, 1450–1530”, în William J. Connell, ed., *Society and the Individual in Renaissance Florence* (Berkeley: University of California Press, 2002), pp. 215–50; Silvia Evangelisti, „Sărăcia monahală și cultura materială în mănăstirile italiene moderne timpurii”, *The Historical Journal*, vol. 47 (martie 2004), p. 1–20; Brown, „Monache a Firenze all’Inizio dell’Età Moderna”, pp. 117–52.
- 25 Citat în Evangelisti, „Sărăcia monahală și cultura materială în mănăstirile italiene moderne timpurii”, p. 4.
- 26 Citat în Sandra Weddle, „Identity and Alliance: Urban Presence, Spatial Privilege, and Florentine Renaissance Convents”, în Roger J. Crum și John T. Paoletti, eds., *Renaissance Florence: A Social History*, p. 400.
- 27 Vincent Ilardi, „Florence’s Leadership in the Development of Eyeglasses in the Fifteenth Century”, în Arte Lombarda, serie nouă, Nr. 105/107, „Research Methodology Current Orientations: International Congress in Honor of Eugenio Battisti,” Part One (1993).), pp. 159–62.
- 28 Vezi Strocchia, Călugărițe și călugărițe în Florența Renașterii, p. 88.
- 29 Conway, ed., „Jurnalul”, p. 108.
- 30 Sharon T. Strocchia, „Martorii Savonarolan: Călugărițele din San Jacopo și mișcarea Piagnone în Florența secolului al XVI-lea”, *The Sixteenth Century Journal*, voi. 38 (vara 2007), p. 397. Pentru călugărițele care lucrează ca scribi, vezi Richardson, *Women and the Circulation of Texts in Renaissance Italy*, pp. 96–125. El discută despre San Jacopo di Ripoli la p. 100.
- 31 Strocchia listează San Jacopo di Ripoli drept una dintre mănăstirile din Florența care furnizează cărți pentru piață: vezi Călugărițe și călugărițe în Florența Renașterii, p. 144.

Capitolul 22

- 1 Citat în Ilona Berkovits, *Manuscrise iluminate din Biblioteca lui Matthias Corvinus*, trad. Susan Horn (Budapest: Corvina Press, 1964), p. 14.
- 2 Vieți de oameni iluștri, p. 172.
- 3 Ibid., p. 232.
- 4 Angelo Poliziano, „Bartholomaeo Fontio”, în Ida Maier, *Ange Politien: The Formation of a Humanist Poet, 1469–1480* (Geneva: Librairie Droz, 1966), p. 60. Îi sunt recunoscător lui Robert-Louis Liris pentru ajutorul acordat în traducerea acestei poezii.
- 5 Vieți de oameni iluștri, p. 339.
- 6 Citat în Lauro Martines, *April Blood: Florence and the Plot Against the Medici* (Londra: Jonathan Cape, 2003), p. 104.
- 7 Citat în ibid., p. 100.
- 8 Francesco Malaguzzi Valeri, Curtea lui Lodovico il Moro: Viața privată și arta la Milano în a doua jumătate a Quattrocento (Milano: Hoepli, 1913), p. 119.
- 9 Evelyn S. Welch, *Art and Authority in Renaissance Milan* (New Haven și Londra: Yale University Press, 1995), p. 7.
- 10 Citat în Marcello Simonetta, *The Montefeltro Conspiracy: A Renaissance Mystery Decoded* (New York: Doubleday, 2008), p. 53.
- 11 Citat în ibid., p. 54.
- 12 Citat în Dennistoun, *Memoriile ducilor de Urbino*, vol. 1, p. 164.
- 13 Citat în Joseph Connors și Angela Dressen, „Libraries: Architecture and the organization of knowledge”, în Donatella Calabi și Elena Svalduz, eds., *Il Rinascimento Italiano e l'Europa*, vol. 6, Locuri, spații, arhitecturi (Treviso: Costabissara, 2010), p. 210.
- 14 Henry Stevens, *The Bibles in the Caxton Exhibition, MDCCCLXXVII*, sau, *A Bibliographical Description of Nearly One Thousand Representative Bibles* (Londra, 1878), p. 29.
- 15 Ruth Mortimer, „Sfânta Ecaterina din Siena și cartea tipărită”, *The Papers of the Bibliographical Society of America*, vol. 86 (martie 1992), p. 12.
- 16 Melissa C. Flannery, „San Jacopo di Ripoli Imprints at Yale”, *The Yale University Library Gazette*, vol. 63 (aprilie 1989), p. 119 și 120; și Flannery și colab., „Marginalia”, *The Yale University Library Gazette*, voi. 63 (octombrie 1988), p. 71.
- 17 Conway, ed., „Jurnalul”, p. 94. Vezi și discuția lui Flannery în „San Jacopo di Ripoli Imprints at Yale”, p. 120.
- 18 Conway, ed., „Jurnalul”, p. 182.
- 19 Flannery, „Amprente San Jacopo di Ripoli la Yale”, p. 129.
- 20 Rouse and Rouse, *Cartolai, Illuminators, and Printers in Fifteenth-Century Italia*, p. 51–52.
- 21 Ibid., pp. 45–46.
- 22 Flannery, „Amprente San Jacopo di Ripoli la Yale”, p. 120.
- 23 Citat în Simonetta, *The Montefeltro Conspiracy*, p. 35.
- 24 Jurnalele lui Ser Giusto Giusti d'Anghiari (1437–1482), ed. Nerida Newbigin (Roma: Moxedano, 2002), p. 196.
- 25 Citat în Simonetta, *The Montefeltro Conspiracy*, p. 77.

Capitolul 23

- 1 Gregorovius, Istoria orașului Roma în Evul Mediu, voi. 7, partea 1, p. 284.
- 2 Citat în Pastor, Istoria Papilor, vol. 4, p. 305.
- 3 Citat în ibid.
- 4 Citat în ibid., p. 306.
- 5 Vieți de oameni iluștri, p. 341.
- 6 Despre conpirația Pazzi a anului 1478: Comentariu de Angelo Poliziano, trad. din latină în toscană de Alessandro de Mandato, disponibil online: https://www.liberliber.it/mediateca/libri/p/poliziano/della_congiura_de_pazzi/etc/pdf/della_p.pdf.
- 7 Citat în Pastor, Istoria Papilor, vol. 4, p. 513.
- 8 Filippo Strozzi, citat în Janet Ross, ed. și trad., Viețile primilor Medici aşa cum sunt spuse în corespondența lor (Londra: Chatto & Windus, 1910), p. 190.
- 9 Citat în Miles J. Unger, Magnifico: The Brilliant Life and Violent Times of Lorenzo de' Medici (New York: Simon and Schuster, 2008), p. 320.
- 10 Din Conpirația Pazzi a anului 1478.
- 11 Viețile oamenilor iluștri, p. 340.
- 12 Luca Landucci, Un jurnal florentin de la 1450 la 1516, trad. Alice de Rosen Jarvis (Londra: J. M. Dent & Sons, 1927), p. 16.
- 13 Machiavelli, Istoria Florenței, p. 362; și Viețile oamenilor iluștri, p. 202.
- 14 Citat în Martines, April Blood, p. 126.
- 15 Gian-Paolo Biasin, „'Messer Iacopo Goes Down the Arno ...'” MLN, vol. 79 (ianuarie 1964), p. 11.
- 16 Viețile oamenilor iluștri, p. 564.
- 17 „Plângerea Italiei pentru capturarea Otranto-ului de către turci”, în Vieți de oameni iluștri, ed. Călugări, vol. 3, p. 311.
- 18 Textul este dat în F. Flamini, „Versi in Morte di Giuliano de' Medici (1478),” Il Prupugnatore, ed. Giosuè Carducci (Bologna, 1889), vol. 2, partea 1, pp. 318–30.
- 19 Conway, ed., „Jurnalul”, p. 125.
- 20 Ibid., p. 141. Pentru informații despre legăturile dintre artiștii de stradă, cerșetorii orbi și tipărirea ieftină, a se vedea Laura Carnelos, „Street Voices: The Role of Blind Performers in Early Modern Italy,” Italian Studies, vol. 71 (2016), p. 1–13; și, în același volum, Blake Wilson, „The Cantastorie/Canterino/Cantimbanco as Musician”, pp. 154–70. Vezi, de asemenea, Rosa Salzberg, „In the Mouths of Charlatans: Street Performers and the Dissemination of Pamphlets in Renaissance Italy”, Renaissance Studies, voi. 24 (noiembrie 2010), p. 638–53; și Angela Nuovo, The Book Trade in the Italian Renaissance, trad. Lydia G. Cochrane (Leiden: Brill, 2013), pp. 315–28.
- 21 A se vedea Don C. Skemer, Binding Words: Textual Amulets in the Middle Ages (University Park, PA: Penn State University Press, 2006). Pentru discuția sa despre calitățile amuletice ale producților Presei Ripoli, vezi pp. 228–29.
- 22 Conway, ed., „Jurnalul”, p. 175. Ediția Ripoli a Paternosters vândută de Giovanmichele a fost tipărită în primăvara anului 1477 (ibid., p. 105).

Capitolul 24

- 1 Citat în Valery Rees, „Ficino’s Advice to Princes”, în Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy, pp. 354 și 355.
- 2 Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 5, p. 15.
- 3 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 2, p. 367.
- 4 Vezi Simonetta, The Montefeltro Conspiracy, p. 124.
- 5 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 2, p. 362.
- 6 Landucci, Un jurnal florentin, p. 23.
- 7 Ibid., p. 22.
- 8 Vieți de oameni iluștri, p. 341.
- 9 Ibid., p. 343.
- 10 Ibid., p. 344.
- 11 Ibid., p. 346.
- 12 Ibid., p. 345.
- 13 Landucci, A Florentin Diary, p. 24 și 25.
- 14 Cagni, Vespasiano da Bisticci și epistolarul său, pp. 161–62.
- 15 Citat în Strocchia, Nuns and Nunneries in Renaissance Florence, p. 106.
- 16 Conway, ed., „Jurnalul”, p. 163.
- 17 Pentru Bartolo, vezi ibid., p. 37.
- 18 Ibid., p. 156.
- 19 Ibid., p. 29, nota 65.
- 20 Ibid., p. 225.
- 21 În această privință, a se vedea Flannery, „San Jacopo di Ripoli Imprints at Yale”, p. 125.
- 22 De la Mare, „Noua cercetare asupra scribilor umaniști în Florență”, p. 460–61.
- 23 Viețile oamenilor iluștri, p. 348.
- 24 Landucci, Un jurnal florentin, p. 26.
- 25 Apocalipsele Sfintei Birgitta a Suediei, vol. 3: Liber Caelestis, trad. Denis Searby, introducere și note de Bridget Morris (Oxford: Oxford University Press, 2012), p. 140.
- 26 Cagni, Vespasiano da Bisticci și epistolarul său, pp. 162–63.
- 27 Viețile primilor Medici, ed. și trans. Ross, p. 218.
- 28 Ziarele lui Ser Giusto Giusti, ed. Newbigin, p. 212.
- 29 Viețile oamenilor iluștri, p. 484. Vespasiano nu menționează implicarea lui Cincinello în complotul împotriva lui Jacopo Piccinino. Pentru detalii, vezi Franca Petrucci, „Cincinello, Antonio”, Dizionario Biografico degli Italiani, ediție online.
- 30 Citat în J. A. Symonds, Renaissance in Italy: The Age of the Despots (Londra: Smith, Edler & Co., 1912), p. 448.
- 31 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librar”, vol. 2, pp. 368–89. Pentru biblioteca lui Pandolfini, vezi Armando Verde, „Arhive note: Inventory and divide of the assets of Pierfilippo Pandolfini”, Rinascimento, vol. 9 (1969), pp. 307–24.
- 32 Citat în Setton, The Papacy and the Levant, p. 337.

- 33 Pentru locația magazinului lui Ser Piero, vezi Anne Leader, „In the Tomb of Ser Piero”: Death and Burial in the Family of Leonardo da Vinci, Renaissance Studies, vol. 31 (2016), p. 328.
- 34 Vezi Giuseppe Aliprandi, „Leonardo da Vinci and the Press”, Gutenberg Jahrbuch (Mainz: Gutenberg Gesellschaft, 1955), pp. 315–20; Carlo Pedretti, „Arta tiparului în Leonardo da Vinci”, Studi Vinciana: documente Leonardo, analize și lucrări inedite (Geneva: Librairie Droz, 1957), pp. 109–17; și Ladislao Reti, „Leonardo da Vinci and the Graphic Arts: The Early Invention of Relief-Etching”, Burlington Magazine, vol. 113 (aprilie 1971), pp. 188–95.
- 35 Reti, „Leonardo da Vinci și artele grafice”, p. 188.
- 36 Pentru acest calcul, vezi Ladislao Reti, „The Codes of Leonardo da Vinci in the National Library of Madrid,” Technology and Culture, vol. 8 (octombrie 1967), p. 437.
- 37 Landucci, Un jurnal florentin, p. 30.

Capitolul 25

- 1 Citat în Setton, *The Papacy and the Levant*, vol. 2, p. 344.
- 2 „Plângerea Italiei pentru capturarea Otranto”, în Frati, ed., *Vieți de oameni iluștri*, voi. 3, pp. 313–14.
- 3 Așa, cel puțin, era pretenția lui Ferdinand Gregorovius; vezi *Nelle Puglie*, trad. Raffaele Mariano (Florenta: Barbera, 1882), p. 374.
- 4 Citat în Chiriatti, „*The Scriptorium of San Nicola di Casole*”, p. 428.
- 5 Citat în *ibid.*
- 6 Citat în *ibid.*, p. 436.
- 7 Citat în *ibid.*, p. 428.
- 8 A se vedea Francesco G. Giannachi, „Learning Greek in the Land of Otranto: Some Remarks on Sergio Stiso of Zollino and His School”, în Federica Ciccolella și Luigi Silvano, eds., *Teachers, Students, and Schools of Greek in the Renaissance (Învățare greacă în țara Otranto: câteva observații despre Sergio Stiso din Zollino și școala lui)* Leiden: Brill, 2017), pp. 222–23.
- 9 Citat în Pastor, *Istoria Papilor*, vol. 4, p. 334.
- 10 Citat în *ibid.*, pp. 335–36.
- 11 Ziarele lui Ser Giuto Giusti, ed. Newbigin, p. 216.
- 12 Landucci, *Un jurnal florentin*, p. 31.
- 13 Conway, ed., „*Jurnalul*”, p. 199.
- 14 Cronica procedurilor din părțile Lombardiei și din restul Italiei, ed. Giuliano Bonazzi (Città di Castello: Lapi, 1904), p. 84. Pentru poezia reprodusă în cronică, vezi pp. 85–89.
- 15 Vezi Conway, ed., *The “Diary”*, Anexa VIII, pp. 345–53.
- 16 Viețile oamenilor iluștri, p. 346.
- 17 Conway, ed., „*Jurnalul*”, p. 209.
- 18 Pentru documentul lui Ser Piero, vezi De la Mare, „*Vespasian da Bisticci, Historian and Bookseller*”, vol. 2, p. 371. Pentru „*Andrew of Vespasian*”, vezi Conway, ed., *The “Diary”*, p. 337.
- 19 Citat în Cagni, *Vespasiano da Bisticci and his Epistolary*, p. 36.
- 20 Vieți de oameni iluștri, p. 422.
- 21 *Ibid.*, p. 155.
- 22 *Ibid.*, pp. 2–3.
- 23 Vezi Richard Stapleford, ed. și trans., *Lorenzo de' Medici at Home: The Inventory of the Palazzo Medici in 1492* (University Park, PA: Penn State University Press, 2013), p. 9; și E. B Fryde, *Humanism and Renaissance Historiography* (Londra: Hambledon Press, 1983), pp. 159–61.
- 24 Citat în Fryde, *Humanism and Renaissance Historiography*, p. 183.
- 25 Cagni, ed., *Vespasiano da Bisticci and his Epistolary*, p. 159.
- 26 Citat în Pollard, *An Essay on Colophons*, p. 89.
- 27 Caxton's Own Prose, ed. N. F. Blake (Londra: André Deutsch, 1973), p. 100.
- 28 Citat în De la Mare, „*New Research on Humanistic Scribes in Florence*”, p. 460 (traducerea mea).
- 29 Citat în Pollard, *An Essay on Colophons*, pp. 36–37 (traduceri ușor modificate).
- 30 Cagni, ed., *Vespasiano da Bisticci and his Epistolary*, p. 175.

- 31 Viețile oamenilor iluștri, p. 3. Pentru tranzacțiile lui Vespasiano, vezi De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, Historian and Bookseller”, vol. 2, pp. 367–68 și 372.
- 32 Cagni, Vespasiano da Bisticci și epistolarul său, p. 180.
- 33 Citat în ibid., p. 42.
- 34 Pentru biblioteca lui Vespasiano, vezi De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, Historian and Bookseller”, vol. 2, Anexa VI.
- 35 Pentru lucrarea lui Vespasiano, vezi Aulo Greco, „The 'Lament of Italy for the take of Otranto' by Vespasiano da Bisticci,” în Cosimo Damiano Fonseca, ed., Otranto 1480: Proceedings of the International Study Conference promovată cu ocazia lui V. centenarul căderii Otranto de către turci (Otranto, 19–23 mai 1980), 2 vol. (Lecce: Congedo, 1986), voi. 1, pp. 343–59.
- 36 Viețile oamenilor iluștri, p. 441.
- 37 Ibid., p. 137.
- 38 Ibid., p. 136.
- 39 Citat în Franco Mormando, *The Preacher's Demons: Bernardino of Siena and the Social Underworld of Early Renaissance Italy* (Chicago: University of Chicago Press, 1999), p. 5. Pentru relațiile lui Bernardino cu umaniștii, vezi și John W. Ossel, „Poggio, San Bernardino of Siena, and the Dialogue On Avarice”, *Renaissance Quarterly*, vol. 30 (Winter 1977), pp. 564–87 (în special pp. 567–69, din care am preluat citatul Poggio).

Capitolul 26

- 1 Citat în Setton, *The Papacy and the Levant*, p. 371.
- 2 Pentru acest episod, vezi John J. Curry, *Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order, 1350–1650* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010), pp. 68–69.
- 3 Citat în Pastor, *Istoria Papilor*, vol. 4, p. 343.
- 4 Citat în Setton, *The Papacy and the Levant*, p. 373.
- 5 Vezi Cagni, *Vespasiano da Bisticci and his Epistolary*, pp. 169–71.
- 6 Ibid., pp. 33–34.
- 7 Pentru text, vezi ibid., pp. 164–68. Manuscrisul original se află în Biblioteca Nazionale din Florența, MS. Naz. II.XI.34, urm. 1-10v.
- 8 Citat în Carole Collier Frick, *Dressing Renaissance Florence: Families, Fortunes, and Fine Clothing* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002), p. 180. Sunt îndatorat discuției lui Frick de la pp. 180–84.
- 9 Viețile oamenilor iluștri, p. 189.
- 10 Ibid., p. 213.
- 11 Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 6, p. 47.
- 12 Matteo Contugi da Volterra, citat în Gino Benzoni, „Federico da Montefeltro”, *Dizionario Biografico degli Italiani*, ediție online.
- 13 Viețile oamenilor iluștri, pp. 221–22 și 223.
- 14 Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 6, p. 47.
- 15 Ibid., p. 38.
- 16 Ibid., p. 38. Pentru presupusa crimă, vezi Raymond Marcel, *Marsile Ficino (1433–1499)* (Paris: Société d’Édition „Les Belles Lettres”, 1958), pp. 460–61.
- 17 Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 7, p. 4.

Capitolul 27

- 1 Conway, ed., „Jurnalul”, p. 64.
- 2 Ibid., p. 241.
- 3 Vezi Rouse and Rouse, Cartolai, Illuminators and Printers, p. 85.
- 4 Girolamo Savonarola, Predici despre Ezechiel, 2 vol., ed. Roberto Ridolfi (Roma: A. Belardetti, 1955), voi. 2, p. 262.
- 5 Conway, ed., „Jurnalul”, pp. 56–57.
- 6 Citat în Rhiannon Daniels, Boccaccio and the Book: Production and Reading in Italy, 1340–1520 (Londra: Legenda, 2009), p. 85 (traducerea mea). „Copiștii pentru pasiune” sunt discuții în Vittore Branca, „Copiștii pentru pasiune, caracterizarea tradiției, tradiția memoriei”, în Studii și probleme de critică textuală: Conferința de studii filologice în centrul Comisiei pentru texte de limbă (Bologna: Comisia pentru limbă). Texte, 1961), pp. 69–83.
- 7 Conway, ed., „Journal”, pp. 58–61 și 351 .
- 8 Kenneth Pearson, „News in the Arts”, Sunday Times, 6 decembrie 1970, p. 31.
- 9 Decameronul, trad. G. H. McWilliam (Londra: Penguin, 1995), p. 801.
- 10 Citat în Judith Serafini-Sauli, „Plăcerile lecturii: Decameronul lui Boccaccio și alfabetizarea feminină”, MLN, vol. 126 (ianuarie 2011), p. 34.
- 11 Decameronul, p. 798.
- 12 Citat în Serafini-Sauli, „Plăcerile lecturii”, p. 30.
- 13 Decameronul, III.1.
- 14 Citat în Cormac Ó Cuilleanáin, Religion and the Clergy in Boccaccio's Decameron (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1984), p. 19.
- 15 Citat în Strocchia, Nuns and Nunneries in Renaissance Florence, p. 174.
- 16 Citat în Elizabeth Makowski, Canon Law and Cloistered Women: Periculoso and Its Commentators, 1298–1545 (Washington, DC: Catholic University of America Press, 1997), p. 135.
- 17 Citat în Samuel K. Cohn Jr., Women in the Streets: Essays on Sex and Power in Renaissance Italy (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996), pp. 108–9. Vezi, de asemenea, Strocchia, Călugărițe și călugărițe în Florența Renașterii, pp. 178–80.
- 18 Strocchia, Călugărițele și călugărițele în Florența Renașterii, p. 163
- 19 Michael J. B. Allen, „Introduction”, Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy, p. xv.
- 20 A se vedea Cesare Vasoli, „Marsilio Ficino,” Biographical Dictionary of Italians, edition online.
- 21 Teologia platoniciană, voi. 6, p. 221.
- 22 Filosofia lui Marsilio Ficino, voi. 1, pp. 10–11.
- 23 Teologia platoniciană, voi. 1, p. 9.
- 24 Pentru o discuție excelentă, vezi Tigerstedt, „The Poet as Creator”, pp. 471–72.
- 25 Citat în Howlett, Marsilio Ficino and His World, p. 53.
- 26 Conway observă că atenția acordată de Fra Domenico acestei sarcini eșantion „sugerează că și alți tipografi florentini au licitat pentru un comision mare și semnificativ” (The „Diario”, p. 46).
- 27 Vezi ibid., p. 268.
- 28 Teologia platoniciană, voi. 6, p. 221.

- 29 Leandro Perini face afirmația în ediția sa din comentariul lui Angelo Poliziano *Conspiracy: Commentario alla Congiura dei Pazzi* (Florența: Universitatea din Florența, 2012), p. 11, nota 13.
- 30 Citat în James Hankins, „The Myth of the Platonic Academy of Florence”, *Renaissance Quarterly*, vol. 44 (toamna 1991), p. 460 (traducerea mea).
- 31 Citat și tradus în Hankins, „Cosimo de’ Medici and the ‘Platonic Academy’”, p. 153.
- 32 Conway, ed., „Jurnalul”, p. 268.
- 33 Ibid., p. 46.
- 34 Ibid.
- 35 Ibid., p. 273.
- 36 Citat în Hankins, *Platon in the Renaissance*, vol. 1, p. 304.
- 37 Citat în Howlett, *Marsilio Ficino and His World*, p. 10.
- 38 Vezi Gustav-Adolf Schoener, „The Coming of a ‘Little Prophet’: Astrological Pamphlets and the Reformation”, în *Esoterica: The Journal*, vol. 6 (2004), p. 29–30.
- 39 Citat în Eugenio Garin, *Ermetismo del Rinascimento* (Roma: Editore Riuniti, 1988), p. 57.
- 40 Landucci, *Un jurnal florentin*, p. 40.
- 41 Citat în Pastor, *Istoria Papilor*, vol. 4, p. 380.
- 42 Citat în Ann G. Carmichael, *Plague and the Poor in Renaissance Florence* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), p. 123.
- 43 Citat în White, *Plague and Pleasure: The Renaissance World of Pius II*, p. 299.
- 44 Absența unui proces-verbal de deces pentru Fra Domenico ar putea fi explicată prin faptul că probabil a murit, apoi a fost înmormântat, în mănăstirea San Jacopo di Ripoli. Decesele din Florența fuseseră înregistrate încă din 1385 de Consiliul Grascia, o agenție care aproviziona orașul, și din 1450 de Arte Medici e Speziali, Breasla Medicilor și Apothecarilor. Ambii au primit informațiile de la groparii Florenței, care au raportat numele tuturor celor pe care i-au îngropat. Cu toate acestea, dacă cineva a murit și a fost înmormântat în cadrul unei comunități religioase, nu era nevoie să se transporte cadavrul și, prin urmare, să se angajeze serviciile unui gropar. Despre deficiențele acestor înregistrări, a se vedea C. M. Cipolla, „The ‘Bills of Mortality’ of Florence,” *Population Studies*, voi. 32 (noiembrie 1978), p. 543–48.
- 45 Pentru această posibilitate, a se vedea Melissa Conway, „The Early Career of Lorenzo de Alopis”, *La Bibliofilía*, vol. 102 (ianuarie–aprilie 2000), p. 9.
- 46 Conway, ed., „Jurnalul”, p. 274.
- 47 Citat în Hankins, „Cosimo de’ Medici and the ‘Platonic Academy’”, p. 151. Pentru datarea lucrării, a se vedea P. O. Kristeller, „The First Printed Edition of Plato’s Works and the Date of Its Publication (1484)”, în Paweł Czartoryski și Erna Hilfstein, eds., *Science and History: Studies in Honor of Edward Rosen* (Wrocław: Presa Academiei Poloneze de Științe, 1978), pp. 25–39; și idem, „Ficino și opera sa după cinci sute de ani”, în Marsilio Ficino e il ritorno di Platone, ed. Gian Carlo Garfagnini (Florenta: Olschki, 1986), voi. 1, p. 128.
- 48 Citat în Allen și Rees, eds., *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*, p. 85.
- 49 Scrisorile lui Marsilio Ficino, vol. 7, p. 24.
- 50 James Hankins și Ada Palmer, *The Recovery of Ancient Philosophy in the Renaissance: A Brief Guide* (Florența: Olschki, 2008), p. 10.
- 51 Kristeller, „Prima ediție tipărită a operelor lui Platon”, p. 138.

- 52 Vezi A. N. Whitehead, *Process and Reality: An Essay in Cosmology*, ed. D. R. Griffin și D. W. Sherburne (New York: Free Press, 1978), p. 39.
- 53 Tom Cohen, „P.S.: Plato’s Scene of Reading in the *Protagoras*”, în *Anti-Mimesis from Plato to Hitchcock* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), p. 45.
- 54 Platon, *Eutifron*. *Scuze*. *Crito*. *Phaedo*, Biblioteca clasică Loeb 36, p. 153.
- 55 P. O. Kristeller, „Starea actuală a studiilor despre Marsilio Ficino”, *Colocviul Internațional de Tururi al XVI-lea: Platon și Aristotel în Renaștere* (Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1976), pp. 66 și 75, nota 54.
- 56 Hankins, *Umanismul și platonismul în Renașterea italiană*, voi. 2, p. 441.
- 57 Kristeller, „Prima ediție tipărită a operelor lui Platon”, p. 137.

Epilog

- 1 Pentru patronajul continuu al regelui Ferrante, vezi De la Mare, „Vespasian da Bisticci, Historian and Bookseller”, vol. 2, p. 376A.
- 2 Fryde, Umanismul și istoriografia Renașterii, pp. 184–85.
- 3 Pentru această bibliotecă, vezi Kent, Lawrence de' Medici and the Art of Magnificence, p. 7.
- 4 Vezi Fryde, Humanism and Renaissance Historiography, pp. 183–84.
- 5 Citat în Howlett, Marsilio Ficino and His World, p. 23.
- 6 De la Mare, „Vespasiano da Bisticci, istoric și librарь”, vol. 2, p. 377.
- 7 Girolamo Savonarola, Predici despre ieșire, ed. Pier Giorgio Ricci, 2 voi. (Roma: Belardetti, 1956), voi. 2, p. 291.
- 8 Citat în Michel Plaisance, „Florence: Carnival in the Time of Savonarola”, în Nicole Carew-Reid, ed. și trans., Florența în vremea Medici: Celebrations Public, Politics, and Literature in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, (Toronto: Center for Reformation and Renaissance Studies, 2008), p. 65, nota 63, și p. 67.
- 9 Citat în ibid., p. 66, nota 68; p. 68, nota 80; și p. 81. Pentru arderea lui Dante, Petrarch, Boccaccio și Pulci, vezi p. 69, nota
- 10 Lawrence S. Cunningham et al., eds., Culture & Values: A Survey of the Humanities, ediția a 8-a (Boston: Wadsworth, 2014), p. 384.
- 11 Pentru o evaluare succintă, a se vedea Roberto Weiss, „Savonarola and the Renaissance”, Blackfriars, voi. 34 (iulie–august 1953), p. 320.
- 12 Citat în Peter Godman, From Poliziano to Machiavelli: Florentine Humanism in the High Renaissance (Princeton: Princeton University Press, 1998), p. 135.
- 13 Citat în Godman, De la Poliziano la Machiavelli, p. 140. Pentru „Socrate din Ferrara”, vezi p. 134.
- 14 Cagni, ed., Vespasiano da Bisticci and his Epistolary, pp. 42–43.
- 15 Vieți de oameni iluștri, pp. 67–68 și 228.
- 16 Ibid., p. 1 și 3.
- 17 Gibbon a folosit nu unul dintre manuscrisele lui Vespasiano, ci publicația lui Lodovico Muratori din 1751, Rerum Italicarum Scriptores, care includea viețile lui Eugenius și Nicholas. „Vespasian al Florenței” apare în al șaselea volum al primei ediții quarto, publicată pentru prima dată în 1788, ca parte a ultimei ediții a volumelor trei quarto. Îi sunt recunoscător lui David Womersley pentru această informație.
- 18 Jeremiah E. Dittmar, „Tehnologia informației și schimbarea economică: impactul presei tipografice”, The Quarterly Journal of Economics, voi. 126 (august 2011), p. 1133.
- 19 Ibid., p. 1144, Tabelul 1; și p. 1155.
- 20 Pentru populația din Frankfurt: Carl-Ludwig Holtfrerich, Frankfurt as a Financial Center: From Medieval Trade Fair to European Financial Center (München: C. H. Beck, 1999), p. 49. Pentru lipsa unei prese de tipar la Frankfurt în 1500, sunt recunoscător pentru informațiile furnizate de Dr. Jeremiah Dittmar, comunicare personală prin e-mail, 25 aprilie 2020.
- 21 Dittmar, „Tehnologia informației și schimbarea economică”, p. 1134.
- 22 Catalogul de titluri scurte Incunabula oferă un procent de 69,9 pentru cărțile publicate înainte de 1500.

- 23 Leandro Perini, „Cărți și cititori în Toscana secolului al XVI-lea”, Florența și Toscana Toscana în Europa secolului al XVI-lea (Florența: Olschki, 1983), pp. 109–31. Pentru studenții florentini, vezi Giovanni Villani, *Nuova Chronica*, voi. 3, p. 198.
- 24 Despre care, vezi Cochrane, *Florence in the Forgotten Centuries*, de exemplu p. 67.
- 25 Citat în Elizabeth L. Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), p. 347.
- 26 Vezi Mark U. Edwards Jr., *Printing, Propaganda și Martin Luther* (Minneapolis: Fortress Press, 1994); și Andrew Pettegree, *Brand Luther: 1517, Printing, and the Making of the Reformation* (New York: Penguin, 2016).
- 27 Pentru aceste cifre și sursele lor, a se vedea Allyson F. Creasman, *Censorship and Civic Order in Reformation Germany, 1517–1648: „Printed Poison & Evil Talk”* (Abingdon: Routledge, 2016), p. 31.
- 28 Lucien Febvre și Henri-Jean Martin, *The Coming of the Book: The Impact of Printing, 1450–1800*, trad. David Gerard (Londra, Verso, 1958), p. 288. Susținătorii tezei includ – pe lângă Eisenstein, Edwards și Pettegree, toate citate mai devreme – Arthur Geoffrey Dickens, *Reformation and Society in Sixteenth Century Europe* (New York: Harcourt, Brace, & World, 1968); și mulți dintre istoricii publicați în Jean-François Gilmont, ed., *The Reformation and the Book* (Aldershot: Ashgate, 1998).
- 29 Jared Rubin, „Imprimarea și protestanții: un test empiric al rolului tiparului în reformă”, *The Review of Economics and Statistics*, voi. 96 (mai 2014), p. 270–86.
- 30 Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, trad. Talcott Parsons (New York: Scribner's, 1930). Despre legăturile dintre tiparnița și creșterea economică, a se vedea Joerg Baten și Jan Luiten van Zanden, „Book Production and the Onset of Modern Economic Growth”, *Journal of Economic Growth*, vol. 13 (2008), p. 217–35.
- 31 „Testimonios”, în Pedro Voltes, *Cristóbal Colón* (Barcelona: Salvat Editores, 1987), p. 180.
- 32 Vezi Carol Delaney, „Columbus's Ultimate Goal: Jerusalem”, în *Comparative Studies in Society and History*, voi. 48 (2006), p. 260–92 (citat la p. 261).
- 33 Valerie I. J. Flint, *The Imaginative Landscape of Christopher Columbus* (Princeton: Princeton University Press, 1992).
- 34 A se vedea Edward Wilson-Lee, *The Catalog of Shipwrecked Books: Young Columbus and the Quest for a Universal Library* (Londra: William Collins, 2018).

Index

Notă: numerele paginilor italice indică ilustrații.

- Livy, 163–67
abatii. Vezi mănăstiri; locații specifice
Avraam din Souzdal, 62 de ani
Academia din Florența, 190–91
Acciaiuoli, Agnolo, 240–42
Acciaiuoli, Donato, 188–91
    Castelul Montegufoni din, 188–91
    Biografia lui Carol cel Mare de, 204–6, 329
    comentariu la Aristotel de, 268, 334, 353
    moartea lui, 330, 339
    educația din, 189–91, 193–94
    familie de, 188–89, 240, 329–30, 350
    pe Napoli, 209
    în timpul războiului Pazzi, 329–30
    și Sixtus IV, 266, 329
    traduceri ale lui Aristotel de către, 219, 268
    Prietenia lui Vespasiano cu, 188–89, 330
Acciaiuoli, Maddalena, 189
Acciaiuoli, Marietta, 329–30
Acciaiuoli, Piero, 188–91, 240
Familia Acciaiuoli, relația lui Vespasiano cu, 242–43
Accolti, Benedetto, 207
Adolf al II-lea din Nassau, 222–23, 224, 275
Împotriva calomniatorului lui Platon (Bessarion), 250–51, 253
Împotriva evreilor și neamurilor (Manetti), 180
Sfat împotriva ciumei (Ficino), 373, 374
Aelius, Lucius, 90
Eneida (Virgilia), 82, 206
Fabulele lui Esop, 283
Africa (Petrarh), 20
Împotriva lui Eunomius (Vuioc), 77
„epoca disperării”, 16, 22
Agnes (acum), 293, 300

- Agricoli, Stefano, 346
Alberti, Leon Battista, 118, 221, 228
Albertus Magnus, 213
Albizzi, Rinaldo degli, 49–50, 241
Familia Albizzi, 48, 49–50
Alcuin din York, 35–36
Aldine Press, 253
Alexandru al VI-lea (papa), 391
Alexandru cel Mare, 26, 82, 138, 159
Alexandria
    înființarea, 26
    papiroș în, 26–27
Alfonso (ducele de Calabria)
    la moartea lui Acciaiuoli, 330, 339
    în atac asupra Poggio Imperiale, 336
    copii ai, 338–39
    educația de, 247
    biblioteca de, 302, 338
    cariera militară a, 247
    în Războiul Pazzi, 326–29, 338–39, 343–44
    și cucerirea turcă a Otranto, 345, 347–48, 360–61
    Edițiile lui Vespasian, 247
    Prietenia lui Vespasiano cu, 246–47, 338
Alfonso (regele Aragonului și Napoli), 161–70
    urcarea la tron, 206
    și Calixt III, 173–74, 183, 207
    Darul lui Cosimo lui Livy, 165–66
    moartea lui, 207, 392
    învestit cu Cruce, 176
    biblioteca de, 162–63, 387
    patronajul literar al, 162–63
    Prietenia lui Manetti cu, 176, 177, 181, 328
    regula din, 161–62
    Ediția lui Livy pentru Vespasiano, 163, 166–69
    și exporturile lui Vespasiano la Napoli, 169–70
    Introducerea lui Vespasiano la, 161
    Sprijinul lui Vespasiano pentru, 210
Aliotti, Girolamo, 79–83, 161
Almagestul (Ptolemeu), 235–36
alaun, 266–67, 305
alunite, 266–68, 305
Ambrogini, Angelo. Vezi Poliziano, Angelo
Amman, Jost, 6
hârtie de amfiteatr, 26
manuscrisse antice. Vedeți și autori, site-uri și lucrări specifice
    Redescoperirea lui Boccaccio, 22–23
    în Renașterea carolingiană, 35–36
    Studiul creștinilor, 29–31, 179

compararea mai multor copii ale, 76–77
copierea (vezi producția manuscrisului)
exemple de, 82–84
în lumea islamică, 134–35
pierdut, 22–26
în mănăstiri, 32–39
papiro și pergament folosit pentru, 26–29
Redescoperirea lui Petrarh, 16–17
Redescoperirea lui Poggio a, 2, 33, 37–39
traduceri ale (Vezi traducerile latine)
Expertiza lui Vespasiano în, 83–87
Andrea da Bisticci, 187, 331
Andrea di Lorenzo, 351
Androgeon, 304, 304n
Angelico, Fra, 88, 121, 122, 168, 291
Angelini, Evangelist, 263
îngeri, 193
angevine. Vezi Anjou, casa de
piei de animale, 27, 91. Vezi și pergament
Anjou, casa de, 206–10
Buna Vestire, 192–93
scrisori antice, 111–14
pentru Biblia, 308
de scriere carolingiană, 111, 111–12
în colecția lui Piero de' Medici, 182
din Poggio, 112, 113
creșterea utilizării, 111–14
tip bazat pe, 229, 249, 312
Folosirea de către Vespasiano a, 170, 177, 182, 249
Antichități ale evreilor (Iosif), 169
Antonino din Florența, 161, 297, 352
Antonio da Montefeltro, 318
Antonie de Alopă, 369
Antonio di Mario
Manuscrise Cicero copiate de, 98, 102–8, 107
colofoni de, 104, 105, 327
și Antichitățile evreilor ale lui Josephus, 169
lucrare notarială a, 102
viteza de copiere, 103–4
Antonio Lombardo, 270, 349
Antony, Marcu, 96
Apologie (Platon), 66, 384
Limba arabă, 274n
Aragazzi, Bartolomeo, 37–38
Aragon, casa de, 206–8
arhitectură, gotic, 109, 113
Aretino, Giovanni, 52 de ani
Argonautica (Valerius Flaccus), 37

Argyropoulos, Ioan, 191–94
    Cosimo și, 194, 201
    viata de, 191
    elevi ai, 256, 334, 377
    la Studio Fiorentino, 191, 193–94
    traduceri ale lui Aristotel de către, 194, 219, 355

Aristotel, 68. Vezi și Etica Nicomaheană
    Prelegerile lui Argyropoulos pe, 191, 193–94
    Vederi creștine despre, 64–65, 73–74, 77–78
    educația de, 68–69
    pe dobândă, 57
    Traduceri în italiană, 64
    Metafizica, 69
    Despre filozofie, 69
    Despre suflet, 69, 194, 352
    Fizica, 69
    vs. Platon, dezbatere, 68–74, 197
    Politică, 69, 268
    elevii de, 56, 191–92
    Studiul lui Toma d'Aquino, 65, 193
    privind erorile de transcriere, 82
    Expertiza lui Vespasiano în, 83

Aristotel, traduceri latine ale
    de Acciaiuoli, 219, 268
    de Argyropoulos, 194, 219, 355
    de Bruni, 21, 56, 83, 194
    de Manetti, 268
    vs. Platon, 64–65

Asclepius (Hermes), 212–14

Athanasius Dabbas, 274n

Atena
    Aristotel în, 68
    Florența în comparație cu 47 de ani
    Platon despre politica, 72

Attavante, Attavante, 128

Nopți la mansardă (Gellius), 22, 89–90

Augustin (sfântul). Vezi și Orașul lui Dumnezeu
    pe Hermes, 212, 213
    Despre adevărata religie, 30
    papiro și pergament folosit de, 28–29
    pe Platon, 30, 71
    ediții tipărite ale, 226, 228, 259–60
    privind erorile de transcriere, 82
    Ediția lui Vespasian, pentru Bessarion, 259–60, 263
    despre avere, 55

Augustus (împărat roman), 26, 96, 163

Aurelius, Marcus, 89

Aurispa, Ioan, 47, 51–52, 159, 232

Avignon, papalitate în, 19
azurit, 125

Badia din Fiesole

Renovarea lui Cosimo, 202–4

biblioteca de, 202–4, 231, 232–33

Badia din Florența, biblioteca și scriptorium, 84

Balducci, Mattea, 4–5, 186–87, 264

Biblia Bamberg, 223–24

Bämler, Johannes, 260

Bandini, Francesco, 377

botez

de sugari, 190

de sclavi, 187

barbari, turci ca, 133–34

Barbaro, Francis, 38, 356

Barbo, Pietro. Vezi Paul al II-lea

Familia Bardi, 18, 186

Baroncelli, Bernardo Bandini de', 319–21, 340, 340–41

Barth, Johann Heinrich, 144

Bartolo di Domenico, 332–34

Bartolomeo del Fora, 313

Bartolomeo di Libri, 352, 391

Vasile (sfântul), Împotriva lui Eunomie, 77

Basinio da Parma, 160

battilori, 123

Bayezid I (sultanul otoman), 60, 131

Bayezid II (sultanul otoman), 235, 359, 361

Bayt al-Hikma, 134

Beaufort, Henry, 42 de ani

Beccadelli, Antonio, 163, 165

Beck, Eduard, 140

Belfortis, Andreas, 261

Bellaci, Jacopo, 297

Bellaci, Marietta, 297, 298, 333

Bellini, Gentile, 235

Benci, Ginevra de', 341

Benedict (sfântul), 225

Benedict XIII (antipapă), 40

Benedictini, 225

Script beneventan, 162

Berkeley, Episcop, 385

Berlinghieri, Francesco, 377–78

Bernard de Clairvaux (sfânt), 126

Bernardino din Siena, 297, 357–58

Berry, Duc de, 127

Berry, Jean de, 126

- Bertoldo d'Este, 217
Bessarion, Basilius, 129–33
    Împotriva calomniatorului lui Platon, 250–51, 253
    în minerit de alunită, 267
    ca candidat la papă, 173
    în Consiliul de la Ferrara-Florența, 64, 72, 75, 77–78, 129
    moartea de 277
    cu privire la Decretul Unirii, 75, 77, 129, 130
    la căderea Constantinopolului, 133, 137
    despre traducerile lui George de Trebizond, 236
    Iliada lui Homer deținută de, 159
    biblioteca de, 130, 251–52
    mutarea la Roma, 190
    Orații împotriva turcilor, 276
    în misiune papală în Franța, 276–77
    Perotti în anturajul lui, 130, 156, 273
    pe Platon, 72, 77–78, 198, 215, 250–51
    și operele complete ale lui Platon, 195
    ridicarea puterii de, 129–30
    la San Nicola di Casole, 347
    despre capturarea de către turci a Negroponte, 276
    și turci, cruciada împotriva, 130, 133, 218, 234, 276
    în Venetia, 215, 217
    Edițiile lui Vespasiano ale lui Augustin pentru, 259–60, 263
Bettucci, Piero, 85 de ani
rotund alb, 128
Bible
    cenzura traducerilor de, 395
    Manuscrisele ebraice ale, 268
    Traducerea italiană a, 275
    Traducerea latină a lui Manetti, 180
    pe pergament, 29, 228–29
    versiuni de cărți ilustrate ale, 147–48
    Ediția lui Vespasian, pentru Frederic, 308–9, 315, 316, 323, 327–28, 398;
    în Vespasiano în Lament for Italy, 356–57
Biblia, ediții tipărite ale
    Biblia Bamberg, 223–24
    cost de, 263, 308
    Biblia Gutenberg, 145, 146, 148, 155, 224, 228–29, 263
    de Luther, 396
    surse de, 308
Biblia săracilor, 147–48
Biringuccio, Vannoccio, *Of Pirotechnia*, 262
Nașterea tragediei, *The* (Nietzsche), 384
Familia Bisticci, 4–5. Vezi și anumiți membri
    în afaceri cu Cosimo, 51 de ani
    moartea membrilor, 4–5, 264–65, 331
    istoria, 4–5

- case de, 186–88, 302, 303, 331, 354–55
mormântul lui, 391, 397
- Moartea Neagra. Vezi ciumă
- cerneală neagră, 106
- Blind Angelo, 324–25
- Blind Chola, 325
- cărți bloc, 147–48
- Boccaccio, Giovanni
despre căsătoria lui Dante, 187
Decameron, 369–72, 378
The Filocolo, 270
biblioteca de, 25, 37
ediție tipărită a poeziei de, 352
Manuscrisul Varro descoperit de, 22–23
- Bole, Richard, 87 de ani
- Bonifaciu, 35 de ani
- arderea cărților, 389
- Cartea meserilor, The (Sachs), 6
- legătorie
la magazinul lui Guarducci, 3–4, 5–7, 115
procesul de, 6, 6–7
de Vespasiano pentru biblioteca San Marco, 94
Introducerea lui Vespasiano la, 5–7
cărți. Vezi manuscris(e); cărți tipărite
- Librăria lui Guarducci și Vespasiano, 2–12. Vezi, de asemenea, clienți și lucrări specifice
asistenții lui Vespasiano la, 129
legatură la, 3–4, 5–7, 94, 115
cost chirie pentru, 2, 129
starea actuală a clădirii, 397
diversitatea clientilor de, 161, 231–32, 301–2
dificultăți financiare ale, 233, 264–65, 350–54
după moartea lui Guarducci, 129
angajarea lui Vespasiano la, 4, 5–7
discuții intelectuale la, 115–16
aspectul, 2, 115
locația, 2
manuscrisse realizate la (Vezi producția manuscriselor)
în poemul lui Poliziano, 303–4
vizitatori regulatii la, 7–12
transfer de închiriere la, 350–51, 353
Vespasiano ca partener la, 129
Retragerea lui Vespasiano din 351–54
- Borgia, Cesare, 398
- Familia Borgia, 183 de ani
- Borja, Alfonso de. Vezi Calixt III
- Borja, Pedro de, 207
- Familia Borja, 183 de ani
- Borsone d'Este, 231, 240, 242, 244–45, 301, 308

- Botticelli, Sandro, 341
Boucicaut, Jean de, 127
Bracciolini, Jacopo, 318, 321, 377
Bracciolini, Poggio. Vezi Poggio Bracciolini
Brancacci, Felice, 189
Braudel, Fernand, 18 ani
Bridget a Suediei (sfânta), Profetii, 335–36
Brunelleschi, Filippo
    și Consiliul din Ferrara-Florența, 62
    design pentru palatul lui Cosimo de către, 199
    cupola construită de, 4, 9, 14, 54–55
    Prietenia lui Niccoli cu, 9
Bruni, Leonardo, 21 de ani
    despre „Atena pe Arno”, 47
    pe Bernardino din Siena, 358
    ca cancelar al Florenței, 21
    pe Cicero, 97, 257
    Noul Cicero, 97
    tirajul cărților scrise de, 21
    în Conciliul din Constanța, 33–34
    în Consiliul de Ferrara-Florența, 62
    moartea lui, 84, 104n
    Istoria Florenței, 104, 104n, 161
    viata de, 21
    Prietenia lui Niccoli cu, 21
    ca administrator al lui Niccoli, 54, 89
    despre Platon vs. Aristotel, 70–71
    Copii manuscrise ale lui Poggio pentru, 38, 39
    pe Quintilian, 25, 38
    traduceri ale lui Aristotel de către, 21, 56, 83, 194
    traduceri ale lui Homer de către, 159
    traduceri ale lui Platon de către, 66, 70, 83, 268, 364
    traduceri ale lui Pseudo-Aristotel de, 55–56
    Vespasiano vinde cărți de, 84
    despre bogăție, 55–56, 57
Brutus (Cicero), 96, 97, 249
ciuma bubonica, 154. Vezi și ciuma
Bulls, John, 326
Buonaiuti, Galileo de' Galilei, 186
Burckhardt, Jacob, 14–16, 358
Bussi, Giovanni Andrea, 249–50, 260, 263, 272–73, 281
Buti, Lucrezia, 372
Bizanț, 59
- Caesar, Iulius, 22, 27, 89, 96
Calcidius, 66
Calderini, Domizio, 252–53

- Caligula (împărat roman), 164
Calixt al III-lea (papa), 173–76
și Alfonso, 173–74, 183, 207
cruciada împotriva turcilor de către, 175–76, 183, 207
moartea lui, 208
alegerea ca papă, 173
pe Neapole, domnitorul, 207–8
Piccinino excomunicat de, 183
Curia romană sub, 173–75
Cambruzzi, Antonio, 262
Renașterea carolingiană, 35–36
Scrierea carolingiană, 110–12, 111
cartolai (papelarie)
utilizarea de către artiști, 341
sensul numelui, 1
pergament folosit de, 99
cărți tipărite vândute de, 313–14, 324, 350, 353
servicii oferite de, 1
pe Strada Librăriilor, 1
Casa Il Monte, 331, 355, 387
Casaubon, Isaac, 214
Cassius Dio, 96 de ani
Castagno, Andrea del, 341
Castaldi, Caterina, 262
Castaldi, Panfilo, 262, 264, 272
Castelul Montegufoni, 188–91
Catarii, 30
Ecaterina din Siena (sfânta), 310–14, 311
Biserica Catolica. Vezi și Consiliul de Ferrara-Florența; mănăstiri; papalitate
Aristotel și, 64–65, 73–74
producerea și conservarea cărții de către, 34–35
cenzura traducerilor Bibliei de către, 395
Sinodul din Constanța, 33–34, 40
Consiliul de la Viena, 57
Decretul de Unire din, 75–76, 78, 129, 130, 132, 138
Împărțire est-vest în, 60–61, 75–78, 138
donații financiare către, 57–58
segregarea de gen în, 297
despre relația oamenilor cu Dumnezeu, 214, 375–76
la camătă, 57
în virtutea săraciei, 55
Catholicon, 223
Cato, 89
Caxton, William, 353
Cecco d'Ascoli, 2
Cecilia (sfânta), 362
celibatul, de călugărițe, 371–72
Cem, 359, 361

- Cennini, Bernardo, 269–70, 343, 349, 386
Cennini, Pietro, 269
cenzură
    din Decameronul lui Boccaccio, 370, 371
    a traducerilor Bibliei, 395
Cesarini, Giuliano
    în Consiliul de la Ferrara-Florența, 63–64, 67, 68, 73–75
    moartea lui, 8–9
    vânătoare de manuscris de, 32–33
    sărăcia la tineri de 8
    Biografia lui Vespasiano, 393
    Introducerea lui Vespasiano la, 8–9
Carol cel Mare, 35–37
    Biografia lui Acciaiuoli, 204–6, 329
    Renașterea carolingiană sub, 35–36
    biblioteca de, 35–36
    și familia Medici, 48 de ani
    scriptoria of, 110
Carol I de Anjou, 206–7
Carol al VII-lea (regele Franței), 205, 224
Charmides, 72
Charmides (Platon), 71
goană, 295
Chillingworth, William, 193
China
    tip mobil în, 148–49, 262
    hârtie în, 152
creștinii. Vezi și Biserică Catolică
    lucrări antice studiate de, 29–31, 179
    despre Aristotel, 64–65, 73–74, 77–78
    despre Cicero, 29–30, 95
    hârtie folosită de, 153–54
    papiroz și pergament folosit de, 28–30
    pe Platon, 30, 77–78, 197, 253, 375–76
    în Reforma protestantă, 395–96
Chrysoloras, Manuel, 45 de ani
    sosirea la Florența, 45–46, 66, 112
    elevi ai, 84, 159, 302
    la Studio Fiorentino, 45–48
    și traducerile lui Homer, 159
    traduceri ale lui Platon de, 66, 71
Biserică. Vezi Biserică Catolică
Cicero, 95–98
    Alfonso pe, 162
    Brutus, 96, 97, 249
    Vederi creștine despre, 29–30, 95
    Din birouri, 226
    De Oratore, 96, 226, 227, 271

executarea, 96
Limba greacă folosită de, 46
pe Hermes, 213
Limba latină a, 10
Scrisori către prieteni, 226, 229, 249
viata de, 95–97
Despre îndatoriri, 249
Despre natura zeilor, 213
Despre Republică, 22, 96
Studiul lui Petrarh, 16, 17, 95, 96–97
vs. Platon, 257–58
ediții tipărite ale, 226, 228, 229, 249, 271
redescoperirea lucrărilor din, 2, 17, 37, 39, 97
despre retorică, 24
scriptul folosit în copii ale, 114
traduceri ale lui Platon de către, 66
Disputa Tusculane, 249
Edițiile lui Vespasian, 95, 97–108, 120–22, 128, 231–32
Cicero Novus (Bruni), 97
Cimabue, 289
Cincinello, Antonio, 244–46, 337
Cinico, Giovanmarco, 103
Rebeliunea Ciompi, 49
Orașul lui Dumnezeu (Augustin)
    Studiul lui Manetti, 44, 179
    pe Platon, 71
    ediții tipărite ale, 226, 228, 259–60, 353
    Ediția lui Vespasian, 259–60
Civilizația Renașterii în Italia, The (Burckhardt), 14–16
Clement al V-lea (papa), 19
Clement din Alexandria, 30
Clement de Padova, 261, 269
istorie climatică, 18
îmbrăcăminte, de femei, 362–63
cobalt, 125
codex (codice), 28–29
Codex Vaticanus, 29
sicrije, 295
monede, 2n
Coleridge, Samuel Taylor, 385
Colleoni, Bartolomeo, 239–42, 306
Columb, Hernando, 397
Colonna, Oddone. Vezi Martin V
Familia Colonna, 41, 380
colofoane
    lui Antonio di Mario, 104, 105, 327
    continutul, 104–5
    lui Hugo de Comminelli, 327

originea și sensul termenului, 104
în cărți tipărite, 223, 229, 354
din San Jacopo di Ripoli, 333, 385

Columbanus, 35 de ani

Columb, Bartolomeo, 397

Columb, Christopher, 396–97

Comminellis, Hugh of, 307–9, 316, 323, 327

Comisarii Generali ai Sfintei Cruciate, 234

Comparație între filozofii Platon și Aristotel (George de Trebizond), 197

compozitori

- călugărițe ca, 297, 333, 370–72
- la San Jacopo di Ripoli, 294–95, 297, 332–33, 370–72
- lucrarea de, 294–95

Condulmer, Gabriele. Vezi Eugen al IV-lea

Conesburg, Faust, 262

Spovedanie (purici), 368

Conspirăția lui Catilin, The (Sallust), 332, 333

Constance (regina Aragonului), 207

Constantin (împărat roman), 29, 59, 136, 235

Constantin al VII-lea (împărat bizantin), 131

Constantinopol

- manuscrisse antice în, 59–60, 76, 132, 136–38
- înființarea, 59
- Sfânta Sofia în, 131, 135–36
- ca Istanbul, 135–36
- bibliotecile de, 136–37
- Atacurile turcești asupra, 60, 131
- Cucerirea turcească a, 130–39
- vizitatori în Florența din, 59–64, 67–68

Constanțiu al II-lea (împărat roman), 136

Conway, Melissa, 333

Copist din 1397, 112

Corbie, abația din, 35, 36–37, 110

Corbinelli, Antonio, 84 de ani

Corpus Hermeticum (Hermes), 212–15, 372

Corvinus, Matthias, 301, 398

Cossa, Belșațar. Vezi Ioan al XXIII-lea

Sinodul din Constanța, 33–34, 40

Conciliul de la Ferrara-Florența, 59–78

- Bessarion în, 64, 72, 75, 77–78, 129
- Bruni în, 62 de ani
- Cesarini în, 63–64, 67, 68, 73–75
- compararea manuscriselor la, 76–77
- Cosimo în, 61, 62, 67
- dezbatere despre Aristotel vs. Platon în timpul, 68–74
- Decretul de Unire din, 75–76, 78, 129
- sfărșitul lui, 75–76

primele întâlniri la Ferrara, 61, 63–64, 67

Pletho se plângе în, 64, 67, 68, 72–74, 78
mutați la Florențа, 59, 61–63
scopul, 59–61

Consiliul de la Viena, 57

Critias, 72

Criton (Placă), 66, 268

Critobulus, Michael, 132

cruciade. Vezi turci, cruciade împotriva

Csezmiczei, János. Vezi Pannonius, Janus

valuta, 2n, 144n

Curtius, Quintus, Istoriile lui Alexandru cel Mare, 138

Cipru, 142

Dandolo, Enrico, 132

Dante Alighieri
despre Aristotel, 65, 74
Divina Comedie, 103, 110, 152, 271
pe Florențа, 13
căsătoria de, 187
Opiniile lui Niccoli despre, 10
proprietarii de cărți de, 2
ediții tipărite ale, 271
la camătă, 57

Evul Întunecat, 17

Data, Leonardo, 221, 228

De pirotehnică (Biringuccio), 262

Despre birouri (Cicero), 226

De Oratore (Cicero), 96, 226, 227, 271

De Vita Solitaria (Girolamo da Matelica), 204

Decameron (Boccaccio), 369–72, 378

Decretul Unirii, 75–76, 78, 129, 130, 132, 138

della Robbia, Luca, 330

della Rovere, Cristoforo, 317

della Rovere, Domenico, 317

della Rovere, Francesco. Vezi Sixtus IV

della Rovere, Giovanni, 278–79, 315

della Rovere, Girolamo Basso, 317

della Rovere, Giuliano, 279, 317–18

Derolez, Albert, 108

Desiderio da Settignano, 167

Dialogul privind cele două sisteme mondiale principale (Galileo), 74

Diether, 142, 275

Diether din Isenburg-Büdingen, 222–23

Diogenes Laertius, Viețile filozofilor, 67, 69, 70–71, 76, 212

Divina Comedie (Dante), 103, 110, 152, 271

Institutele Divine, The (Lactantius), 213

Domenico da Pistoia. Vezi și tipografia San Jacopo di Ripoli

parteneri de afaceri ai, 293, 332–33, 352
moartea lui, 381
viata de, 291
rol la San Jacopo di Ripoli, 291, 331–32
dominicani
despre literatura antică, 31
în mănăstirea San Jacopo di Ripoli, 289
în mănăstirea San Marco, 58, 88
Domitian (împărat roman), 23, 89
Donatello, 10, 167, 330
Donati, Piero, 74–75, 85–86
Donatus, Aelius, 43, 223, 289
Donatus, Tiberius Claudius, 156
Dondi, Giovanni, 20 de ani
zestre, 289–90, 298, 299
A treia căsătorie, Andreas, 144 de ani
ducat, 2n
cicuri de rață, 312
Subțire, Hans, 144

Tratatul edificator al patriarhilor budisti, 149
educație, în Florența, 5, 43
Edward al III-lea (rege al Angliei), 18 ani
Edward al IV-lea (rege al Angliei), 185, 277
Eggestein, Heinrich, 224
Egipt, papirus în, 26–27
Anglia
în alianța anti-franceză, 277
Poggio în, 42
în Curia Romană, 42, 94
Războiul Trandafirilor în 185
Enoh din Ascoli, 119
poezie epică, 158–59
Epifanie din Salamina, 77
Epistola de duminică, 349
Epistola către Mahomet (Pius al II-lea), 234–35
Erasmus din Narni, 192
Ercole d'Este, 242, 327, 336, 365
erori. Vedeti erorile de transcriere
Etimologii (Isidor din Sevilla), 90
Eugenikos, Markos, 75, 77–78
Eugen al IV-lea (papa)
și familia Albizzi, 50 de ani
sosirea la Florența, 40–42
Bessarion ca cardinal sub, 130
moartea de 116
despre donațiile către Biserică, 57–58

- alegere ca papă, 41
- familie de 220
- și Biserică Greacă, 60–61
- întoarcere la Roma, 94–95
- în reconstrucția San Marco, 58, 88
- Santa Maria del Fiore sfințită de, 54–55
- succesor al, 116
- Biografia lui Vespasiano, 393
- Eumenes al II-lea (domn al Pergamului), 27
- exemplu, 82
- exemplare, 82–84
  - din operele lui Cicero, 99
  - definiția, 82–83, 99
  - din Timeul lui Platon, 83
  - din Istoria naturală a lui Pliniu, 82–83
  - pentru cărți tipărite, 249, 272
  - din Geografia lui Ptolemeu, 129
  - sursele de, 83–84
- Facio, Bartolomeo, 166
- foamete, 18
- zilele de sărbătoare, 254–55
- Sărbătoarea San Giovanni, 40, 335
- Federico da Montefeltro, 237–39
  - Aristotel studiat de, 238, 268
  - în atac asupra lui Montone, 315
  - în atac asupra Poggio Imperiale, 336
  - în atac asupra Volterra, 267–68, 278
  - în lovitură de stat împotriva Medicilor, 242, 318, 324, 327–28
  - moartea lui, 365–66
  - educația de, 237, 238
  - ca dușman al lui Lawrence de' Medici, 306–7, 328
  - familia de, 278–79, 307
  - probleme de sănătate ale, 339
  - biblioteca de, 238–39, 268, 285–86, 307–10, 364, 398
  - cariera militară a, 237–38, 239, 247, 363–65
  - în Războiul Pazzi, 326, 338–39
  - în Războiul sării, 364–65
  - Ediția lui Vespasiano a Bibliei pentru, 308–9, 315, 316, 323, 327–28, 398
  - Ediția lui Vespasian a lui Platon pentru, 268, 364–67
- Ferrando da Cordova, 392
- Ferrante (regele Napoli)
  - urcarea la tron, 207
  - tentativa de asasinare a, 209
  - conflict privind pretenția la tron, 207–10
  - în lovitură de stat împotriva lui Lorenzo de Medici, 324
  - biblioteca de, 246, 302, 387

- în Războiul Pazzi, 326–27, 336–37, 343
în Războiul sării, 365
fiul lui, 246–47
și cucerirea turcească a Otranto, 345, 347–48, 360
și turci, cruciade împotriva, 234, 360
despre loialitatea lui Vespasian față de Medici, 242–43
Rapoartele politice ale lui Vespasiano către, 243–44, 246
- Ferrara
Conciliul de la Ferrara-Florența din, 61, 63–64, 67
sosirea tipografiei în, 261
- Ferretti, Giovanni, 296–97
- Ferretti, Matteo, 296–97
- Ficino, Marsilio, 195
Sfat împotriva ciumei, 373, 374
moartea de 385
educația de, 196
sărbătorile oficiale de, 254–55
case de, 211, 212, 215, 254, 335
Instituții pentru disciplina platoniciană, 196
Jacopo Bracciolini ca student al lui, 318, 377
viața de, 195–96
în cercul lui Lorenzo de' Medici, 286–87, 376–77
muzica de, 211–12, 219
Despre religia creștină, 286–88, 289, 352
în Pazzi Conspiracy, 376–77
în Războiul Pazzi, 327
despre ciumă, 335, 373
Platon studiat de, 196–98, 253–54, 256–58
Teologia platoniciană, 373–76
Poliziano ca student al lui, 303
ediție tipărită a lui Platon de, 367, 376–85
tipografie folosită de, 286–88, 289, 372–73
traduceri ale lui Hermes de, 212–15, 372
traduceri ale lui Platon de către, 195, 211–12, 215, 219, 253, 364–67, 383–85
- Fiesole
Renovarea mănăstirii de către Cosimo în, 202–4
biblioteca de, 202–4, 231, 232–33
- Filangieri, Riccardo, 244
- Fillfo, Francesco, 45, 47–48, 194, 229
- Filippo da Bisticci (fratele lui Vespasian), 186
- Filippo da Bisticci (tatăl lui Vespasian), 4, 51, 188
- Filippo da Strada, 273–74, 275
- Filocolo, Il (Boccaccio), 270
- Flagelarea lui Hristos, The (Piero della Francesca), 63
- Florența. Vedetă, de asemenea, locații specifice și rezidenți
ca „Atena pe Arno”, 47
- Bruni în calitate de cancelar al, 21 de ani
moneda de, 2n

educație în, 5, 43
Epoca de Aur, 12, 13–15
interdict pe, 326, 348
alfabetizare în, 2
hărți ale, xii–xiii, 302, 303
bărbați vs femei în populația de 187
papalitate în, 41–42
politica de, 48–51
sosirea tipografiei în, 269–70, 283–88, 352–53
Renaștere în, 7–8, 14–16
ca republică, 24, 48, 51
Originile romane ale, 13–14
Dialectul toscan în, 2, 5
avere de, 14, 56
florin, 2n
foaie comună, 101
folio, 294–95
Sursa, Bartolomeo della, *In Persium eplanatio*, 334
Sursa, Niccolò della, 334
Forme, teoria lui Platon, 69, 73, 77
Fortebracci, Carlo, 314–15
Foscari, Francesco, 133
Franța
    Acciaiuoli ca ambasador la, 329–30
    manuscrise antice în mănăstiri din, 32–33
    Misiunea papală a lui Bessarion, 276–77
    Anglia în alianță împotriva, 277
    Scriere gotică în, 109
    numărul de cărți tipărite în, 282
Francesco di Antonio del Chierico, 168, 169, 205, 309–10, 313, 316
Francesco di Dino, 391
Francisc (sfânt), 55
Familia Frangipane, 41 de ani
Târgul de la Frankfurt, 145–47
Frederic al II-lea (Sfântul Împărat Roman), 153
Frederic al III-lea (Sfântul Împărat Roman), 215
fresce, 122
Freud, Sigmund, 384
proaspăt, 295–96
Fulda, mănăstirea, 39 de ani
Fulvia, 96
Fust, Johann
    fețe tipărite de, 222
    moartea de 282
    înființarea tipografiei din, 151
    exil din Mainz, 223, 224
    în inventia tiparului, 262
    proces împotriva lui Gutenberg de către, 150–51, 223

- Psaltirea Mainz tipărită de, 223
în parteneriat cu Gutenberg, 145, 150
pe cărți tipărite ca manuscrise, 229
lucrări religioase vs. seculare tipărite de, 226
- Galateo, Antonio, 346, 347
Galileo, 74, 384
galere, 294–95
„Porțile Paradisului”, 269
Gattilusio, Niccolò, 216
Gedik Ahmed Paşa, 345 de ani
Gellius, Aulus, Attic Nights, 22, 89–90
Gemistos Pletho, George
în Consiliul de la Ferrara-Florența, 64, 67, 68, 72–74, 78
moartea lui, 218, 238
despre Platon vs. Aristotel, 68, 73–74, 197
segregarea de gen, 297
Gennadios Scholarios, 63 de ani
Geografie (Ptolemeu), 129, 278, 302, 338, 377
Gheorghe de Trebizont
în încercările de a-l converti pe Mehmed II, 235–36
Comparația filosofilor Platon și Aristotel, 197
Despre Divinul Manuel, 236
Despre gloria eternă a autocratului și a imperiului său mondial, 236
Despre adevărul credinței creștinilor către emir, 235
Paul al II-lea ca student al, 220, 235
despre Platon, 197–98, 215, 250–51
în Curia Romană, 190
la Studio Fiorentino, 190
traducerea lui Ptolemeu de către, 235–36
Limba germană, cărți tipărite în, 271
Germania
manuscrise antice în mănăstiri din, 32–35
numărul de cărți tipărite timpurii în, 248–49, 282, 395
originile tiparului în, 141–42, 222–23
deficitul de manuscrise în, 233–34
Gherardo del Ciriagio, 120, 120–21, 182, 268, 307
Gherardo del Fora, 313
Ghiberti, Lorenzo, 10, 269
Ghirlandeo, Domenico, 313
Gibbon, Edward, Istoria declinului și căderii Imperiului Roman, 393
Giotto, 58, 246
Giovanni da Castro, 267
Giovanni da Correggio, 380
Giovanni da Montenero, 77 de ani
Ioan din Napoli, 176
Ioan din Fora, 313

Ioan din Born, 324, 369, 373
Girolamo da Matelica, 204
Drept, drept, 348
Dumnezeu, relația oamenilor cu, 214, 375–76
foiță de aur, 123–24, 128
bătători de aur, 123
Epoca de Aur
    din Florența, 12, 13–15
    Islamic, 134–35
    din Roma, 36
Roma de Aur, 36
Gonzaga, Cecilia, 362
Gorgias (Platon), 66, 70, 197, 268
Arhitectura gotică, 109, 113
Scriere gotică (modernă), 109, 109–12, 182, 229
Tip gotic (modern), 150, 151, 229, 249, 376
gută, 167, 172, 181–83, 199, 240
Gozzoli, Benozzo, 203
Marea Conjecție, 379
Grecia, antică
    influența asupra Constantinopolului, 59
    manuscrise ale (Vezi manuscrisele antice)
Biserica greacă, 60–61
limba greacă
    manuscrise în (Vezi manuscrise antice)
    la San Nicola di Casole, 46
    predarea, în Florența, 46–47, 159
    tradus în latină (Vezi traducerile în latină)
Gregori, Gregorio de', 274n
Gregorovius, Ferdinand, 317
Grigore al II-lea (patriarhul Ciprului), 100
Grigore al XII-lea (papa), 40
Grigore cel Mare (papa), 165
Grey, Thomas, 86 de ani
Grey, William
    cariera de, 120
    educația de, 86, 94
    familie de, 86–87
    Iluminări în manuscrise ale, 128
    Perotti ca protejat al, 130, 156
    în Curia romană, 94–95
    dimensiunea bibliotecii de, 87
    Edițiile lui Vespasian ale lui Cicero pentru, 95, 97–108, 107, 120–22, 128;
Groote, Geert, 147
Guardino, Michele di, 54 de ani
Guarducci, Michele. Vezi și Librăria Guarducci
    copii de 127, 232
    moartea lui, 129

- ca mentor al lui Vespasian, 85
Guarino da Verona, 47, 119, 318
Guidantonio da Montefeltro, 237
Guido di Pietro. Vezi Angelico, Fra
Guiducci, Maria, 331
Guinigi, Michele, 93, 99
Guinigi, Paolo, 93
Guldinbeck, Bartolomeu, 249
Gutenberg, Johannes, 141–51, 143. Vezi și tipografie
    Biblia tipărite de, 145, 146, 148, 155, 223–24, 228–29, 263
    moartea lui, 248
    exil din Mainz, 223, 224
    primele pagini tipărite de, 141–42
    cerneală folosită de, 296
    invenția tiparului de către, 12, 141, 233
    procese împotriva, 143–44, 150–51, 223
    Leonardo da Vinci, 342
    viața de, 143–45
    lucrări religioase vs. seculare tipărite de, 226
Biblia Gutenberg, 145, 146, 148, 155, 224, 228–29, 263
- Hadrian (împărat roman), 157
Hagia Sofia, 131, 135–36
Hakam II, Al-, 135
Cometa Halley, 175
Han, Ulrich, 249, 261, 264, 271, 272, 280, 353
scris de mâna. Vezi scenariul
Hankins, James, 383
Săptămâni (Varrus), 22
Limba ebraică, 44, 176, 180, 268
Henric al V-lea (rege al Angliei), 86 de ani
Henric al V-lea (Shakespeare), 86 de ani
Henric al VI-lea (rege al Angliei), 86, 94
eretici, 30–31
Hermes Trismegistus
    Asclepius, 212–14
    Corpus Hermeticum, 212–15, 372
Înaltul Ev Mediu, 17–18, 151
Povestea a doi îndrăgostiți (Piccolomini), 215
Historia Rerum Ubique Gestarum Descriptiorum (Pius II), 216, 397
Istoria scolastică (Peter Cometor), 85
Istoriile lui Alexandru cel Mare (Curtius), 138
Istoria Florenței (Bruni), 104, 104n, 161
Istoria declinului și căderii Imperiului Roman (Gibbon), 393
Istoria Troiei (Lefèvre), 353
Holes, Andrew, 42, 42–43, 87, 94, 98, 301
Sfântul Imperiu Roman, 36, 221–22

Duhul Sfânt, 77, 78

Homer

Iliada, 28, 82, 157–60

Traduceri latine ale, 159–60

viața de, 157–58

Odiseea, 28, 157–60

Hubertus, 231

scriere umanistă, 108, 169, 182

umaniști, Savonarola în relație cu, 389–91

Războiul de o sută de ani, 18

House, ianuarie, 33–34

Hușii, 33–34

Iliada, The (Homer), 28, 82, 157–60

lumini, 121–28

de hotar, 126–28

cuprins al, 121, 126–27

în biblioteca Fiesole, 204

identitatea artiștilor, 122

materiale folosite pentru, 123–26

medieval, 126–27

de călugărițe, 300

în cărți tipărite, 228, 274–75, 312

după sosirea tiparului, 274–75

procesul de creare, 122–24

scoaterea din cărti, 122

momentul de adăugare a, 121

Utilizarea lui Vespasiano a, 128, 168, 169

Palatul Imperial din Constantinopol, 136–37

impunere, 294–95

Comentariu despre Persia (Sursa), 334

începe, 168–69

perioada incunabulară, 394, 394n

indulgențe, 142

revoluția industrială, 18

botezul copiilor, 190

cerneală

pentru manuscrise, 106, 296

pentru cărți tipărite, 296

Inocențiu al VII-lea (papa), 70

Inocențiu al VIII-lea (papa), 381

Oratorie (Quintilian), 23–25, 38, 97, 103, 261

Institutions for Platonic Discipline (Ficino), 196

scriere insulară, 35

interdict, pe Florența, 326, 348

dobândă, 57, 357

invenții, din Evul Mediu, 18

- Ippolito, 293, 352
- Irlanda, manuscrise antice în mănăstiri din, 34–35
- Isidor din Kiev, 78, 139, 174
- Isidor din Sevilla, 90, 137
- Lumea islamică
- manuscrise antice studiate în, 134–35
  - Epoca de Aur, 134–35
  - lucrare în, 152–53
  - Platon a studiat în 197
  - tipografie în, 274n
  - a turcilor, 133–35
  - Neînțelegerea occidentală a, 134
- Istanbul. Vezi Constantinopol
- limba italiană
- Aristotel a tradus în, 64
  - Opiniile lui Niccoli despre, 10
  - cărți tipărite în, 271, 275
  - Dialectul toscan al, 2, 5
- Italia. Vezi și locații specifice
- numărul de cărți tipărite în, 249, 282, 394
  - numărul de manuscrise produse în, 151–52, 233–34, 394
  - lucrări tipărite despre evenimente politice în, 276–77
  - sosirea și răspândirea tipografiei în, 221, 225–29, 261–62, 282–83, 394
- Jacopo da Bisticci, 186–87
- cariera de, 186, 196, 265, 269
  - moartea lui, 264–65, 351
  - casa lui, 186–87
  - mormântul lui, 391, 397
  - soția și copilul lui, 187, 331
- Jacopo del Cavalieri, 314
- Jacopo di Niccolo, 129
- Jean de Anjou, 208–10, 245
- Jenson, Nicolas, 224, 271, 274, 308
- Ieronim (sfântul), 28–29, 30, 55, 171, 233, 309, 355
- bijuterii, 362–63
- evrei
- Manuscisele din Vechiul Testament, 268
  - hârtie folosită de, 153
- Joan Beaufort, 86 de ani
- Johannes din Mainz (Johannes Petri)
- primele cărți tipărite de, 269–70, 283
  - reintrarea în tipărire, 352
  - vânzarea echipamentelor de imprimare de către, 292, 300, 312
- Lucrările lui Savonarola tipărite de, 391
- Ioan al II-lea (regele Portugaliei), 396
- Ioan al VIII-lea Paleolog, 60, 61, 61–62, 63, 131

- Ioan XXIII (Baldassarre Cossa), 19, 33–34, 40, 70
Ioan Gură de Aur (sfântul), 233
Ioan de Gaunt, 86 de ani
Ioan din Ragusa, 76 de ani
Jonson, Ben, 385
Iosif al II-lea al Constantinopolului, 75, 78
Josephus, Flavius, Antichitatele evreilor, 169
Jouffroy, Jean, 83, 156, 232, 233, 301
Războiul Jugurthine, The (Sallust), 332, 333
Iulius al II-lea (papa), 279
Iustinian (împărat roman), 136
- Kant, Immanuel, 385
Karamani Mehmed Paşa, 359 de ani
Keffer, Heinrich, 224
Kepler, Johannes, 384
Ziar, 274n
Coreea
    tip mobil în, 149
    lucrare în, 153–54
Kremer, Margarethe, 142
Kristeller, Paul Oskar, 383
Kugler, Franz, 15 ani
- Lactantius, 213, 226
Să se bucure cerurile, 75
Plângere pentru Italia pentru căderea lui Otranto, The (Vespasiano), 355–58, 361, 391
Plângere pentru Otranto, 349
Landucci, Luca, 335, 344
lapis lazuli, 124
Sinodul Lateran, 214, 375
limba latină
    Utilizarea lui Cicero, 10
    ca limbaj al cărților tipărite, 270–71, 395
    manuscrisse în (Vezi manuscrisse antice)
    predarea, la Florența, 43–45
    traduceri din greacă în (Vezi traduceri în latină)
literatura latină. Vezi manuscrisse antice
Traduceri în latină (din greacă). Vezi, de asemenea, autori și lucrări specifice
    de Acciaiuoli, 219
    analiză și comparații ale, 76–77
    de Argyropoulos, 194, 219, 355
    de Bruni, 21, 55–56, 66, 70, 83, 159, 194
    de Chrysoloras, 66, 71, 219
    de Cicero, 66 de ani
    Sponsorizarea lui Cosimo, 66–67
    de Ficino, 195, 211–15

în Evul Mediu, 17
de Traversari, 66–67, 70–71, 76–78
Lauer, Georg, 261, 280
alb plumb, 125
Lefèvre, Raoul, Istoria Troiei, 353
Legenda Sfintei Ecaterine, The (Raymond de Capua), 310–14, 311, 350
Legenda Adevăratei Cruci, 140–41
Legname, Giovanni Filippo del. Vezi Lignamine, Philippus de
Leibniz, Gottfried Wilhelm, 385
Leon al III-lea (papa), 36
Leon al III-lea (împărat roman), 137
Leon al IX-lea (papa), 61
Leon X (papa), 395
Leonardo de Pistoia, 212
Leonardo da Vinci, 340, 340–43, 342
Leopoldo, Pietro, 385
Lesbos, 216
scrisori. Vezi scrisori antice; scriere gotică; tip
Scrisori de indulgență, 142
Scrisori către prieteni (Cicero), 226, 229, 249
biblioteci, private. Vedeți colecționari și site-uri specifici
biblioteci, publice. Vezi și Biblioteca Vaticanului
în Roma antică, 89–90
la Fiesole, 203–4, 231, 232–33
la San Marco din Florența, 88–94, 116, 119–20, 201, 203
la San Marco din Venetia, 251–52
la San Nicola di Casole, 346–47
ligaturi, 110
Lignamine, Philippus de, 261, 262
Lionardo da Bisticci, 186, 187, 331, 361
Lippi, Filippino, 372
Lippi, Filippo, 372
ratele de alfabetizare
efectele tipăririi asupra, 395–96
în Florența față de alte orașe, 2
literatura veche, 112
literatura modernă, 109
Mica eră de gheăță, 18 ani
Vieti (Plutarh), 156
Viețile a 103 bărbați iluștri, The (Vespasiano)
pe Acciaiuoli, 330, 334
pe Alfonso, 392
pe Cincinello, 244–46
alcătuirea lui, 392–93
pe Cosimo, 51, 57
copii pierdute ale, 393
pe Malferito, 338
este Niccoli, 53 de ani

- pe Nicolae al V-lea, 116–18, 393
  - pe Poggio, 33
  - extrase tipărite din, 393
  - redescoperirea, 14–16
  - Viețile romanilor iluștri (Victor), 332, 333
  - Viețile filozofilor (Diogene)
    - despre Aristotel, 70–71
    - Traduceri latine ale, 67, 69, 70–71, 76, 212
    - pe Platon, 67, 69, 70, 212
  - animale
    - epidemii printre, 154
    - piei din, 27, 91 (Vezi și pergament)
  - Livy, 163–67
    - Ab Urbe Condita Libri, 163–67
    - viața de, 163–64
    - volume pierdute de, 164–65
    - ediții tipărite ale, 353
    - Ediția lui Vespasian, 163, 166–69
  - Lodi, Tratatul de la, 161, 166, 173, 177, 183, 206
  - Lorenzantonio da Bisticci, 187, 331, 351
  - Lorenzo din Alopă
    - după închiderea presei Ripoli, 385
    - probleme de sănătate ale, 372, 378
    - angajat la Ripoli Press, 332
    - salariu de 333
    - lucrare la Decameronul lui Boccaccio, 369, 372, 378
    - lucrare la ediția lui Ficino a lui Platon, 376, 381, 385
  - Lotario, Giovanni, Despre mizeria condiției umane, 177–78, 180
  - Ludovic al VIII-lea (regele Franței), 206
  - Ludovic al IX-lea (regele Franței), 206
  - Ludovic al XI-lea (regele Franței), 204–8
    - urcarea la tron, 205, 206
    - Biografia lui Carol cel Mare a lui Acciaiuoli pentru, 204–6, 329
    - Misiunea papală a lui Bessarion, 277
    - și Războiul Pazzi, 329, 336
    - regula din, 206–8
  - Lucretius
    - Despre natura lucrurilor, 39, 103
    - redescoperirea lucrărilor de, 2, 39
  - Lucullus, 89
  - Lucia (sfânta), 362
  - Luther, Martin, 395, 396
  - Lysis (Platon), 71
- Machiavelli, Bernardo, 287
- Machiavelli, Niccolò, 242, 268, 287, 321
- Maffei, Antonio, 319, 322

- Niciodată, Angelo, 282 de ani
- Mainz
- ceartă între arhiepiscopi în, 222–23
  - Gutenberg în, 142–44, 145, 150
  - Pius al II-lea, 221, 222
  - tipografii exilați din, 223, 224–25
  - tipografie în, 141–42, 222–23, 282
- Psaltirea Mainz, 223
- Malatesta, Battista, 362
- Malatesta, Roberto, 334–35
- Malatesta, Sigismondo, 217–18, 237, 238, 334
- Malerbi, Niccolò, 275, 353
- Malferito, Matteo, 338
- Malpighi, Annibale, 262, 272, 284
- Malpighi, Scipio, 262, 272, 284
- Manetti, Giannozzo, 176–81, 177
  - Împotriva evreilor și neamurilor, 180
  - și Alfonso, 176, 177, 181, 210, 328
  - pe Bernardino din Siena, 358
  - la Castello di Montegufoni, 189, 190
  - în exil din Florența, 180–81
  - abilități lingvistice ale, 44, 46, 180
  - viața de, 176–77
  - despre temperamentul lui Niccoli, 47
  - și Nicolae al V-lea, 176, 180, 181
- Despre demnitatea și excelența omului, 177–80, 214, 328, 357, 375
- traducerea lui Aristotel de către, 268
- Prietenia lui Vespasiano cu, 44, 176, 210
- Manfred (regele Siciliei), 207
- Mannuccio, Aldo, 253
- Manuel al II-lea Paleolog (împărat bizantin), 60
- Manung der Cristenheit widder the Durken, Eny, 141–42
- manuscris(e)
- greacă și română (vezi manuscrisele antice)
  - scrierea de mâna a (vezi scenariul)
  - iluminat (vezi lumini)
  - originea și sensul termenului, 99
  - cărți tipărite confundate cu, 229
  - formă dreptunghiulară de, 28, 101
  - paginile de titlu ale, 168–69, 182
  - trecerea la cărți tipărite de la, 228–30, 270, 394–95
- producerea manuscriselor. Vezi, de asemenea, autori și lucrări specifice
- de Biserica Catolică, 34–35
  - de primii creștini, 29
  - economie a, 232–33, 353–54
  - Termeni greci netraduși în, 46
  - în mănăstiri, 34, 36–37, 39
  - procesul de, 99, 105–7

controlul calității în, 81–82
creșterea volumului de, 151–52, 233, 270, 394
erori de transcriere în, 81–83
a manualelor universitare, 82
producție de manuscris, sub Vespasiano. Vedetă, de asemenea, autori, clienți și lucrări specifice
cost și profit de, 232–33, 260, 353–54
locația actuală a copiilor existente, 397–98
diversitatea clienților pentru, 161, 231–32, 301–2
numărul de manuscrise realizate, 393, 398
căturari angajați de Vespasiano, 102–3, 120, 203–4
Numele lui Vespasiano este înscris în 157
traduceri manuscrise. Vezi traduceri latine
Manutius, Aldus, 253
hărți
    Studiul lui Columb, 397
    din Florența, xii–xiii, 302, 303
Marietta (calugăriță), 297, 298, 333, 368, 370, 372, 378
căsătorie
    Vederile lui Vespasiano asupra, 187, 361–63
    experiența femeilor, 297–98
Marsuppini, Carlo, 45, 160
Martial, 23, 28, 29, 165
Martin V (papa), 32, 40–41, 92
Masi, Antonio, 298
Masi, Cecca, 298
Massaio, Piero del, 302
Massimo, Francesco, 226
Massimo, Pietro, 226
Maestrul Puttii în formă de para, 204
Mazzinghi, Giovanfrancesco, 331, 354
Mazzinghi, Marietta, 331
Medici, Antonio de', 49
Medici, Bianca de', 305
Medici, Chiarissimo de', 49
Medici, Cosimino de', 203
Medici, Cosimo de'
    și Alfonso, 165–66
    Antonio di Mario, aşa cum scrie pentru, 104
    Argyropoulos și, 194, 201
    provocări la putere de, 240–41
    în Consiliul de la Ferrara-Florența, 61, 62, 67
    moartea lui, 219, 231, 240, 366
    după moartea tatălui, 49
    Diogene tradus pentru, 66–67, 212
    donații către Biserică de către, 57–58, 202
    educația de, 52, 194
    exilul de, 49–50
    familie de, 181, 203

generozitate cu studenții, 51–52
probleme de sănătate ale, 199, 203, 212, 219
Hermes tradus de Ficino pentru, 212–15
biblioteca de, 52, 53, 114
despre Napoli, domnitorul, 208, 209–10
Prietenia lui Niccoli cu 49, 50, 51, 54
Nicolae al V-lea și, 116, 117
palatul lui, 199–201, 200
Relația lui Pazzi cu, 209–10
Platon tradus de Ficino pentru, 195, 196, 211–12, 215, 219, 366
Operele complete ale lui Platon deținute de, 78, 194–95, 212
puterea politică a, 49, 50–51, 240
portretul, 203
în biblioteca publică din San Marco, 89–93, 201
reconstrucția San Marco de către, 58, 88
întoarcere din exil, 48, 50
evaluări fiscale de către, 180–81
Relația lui Vespasiano cu, 51–52
Lucrarea lui Vespasiano pentru, 93–94, 182, 203–4, 231, 232–33
bogăția de, 55, 56–57
Medici, Giovanni de'
colecția de artă a, 167, 181
cariera de, 181
copii de 203
moartea lui, 219, 231
biblioteca de, 182
vilă în Fiesole, 202
Medici, Giovanni di Bicci de', 49
Medici, Giuliano de', 266, 317–23
Medici, Lorenzo de' (fratele lui Cosimo), 49
Medici, Lorenzo de' (nepotul lui Cosimo), 255
exploatarea alunitei de către, 266–67, 305
colecția de artă a, 259
tentativă de lovitură împotriva, 317–24
și tentativă de lovitură de stat împotriva lui Cosimo, 241
tentativă de otrăvire a, 335
la moartea lui Cosimo, 219
moartea lui, 388
educația de, 256
excomunicarea, 326
Federico ca dușman al lui, 306–7, 328
Ficino în cerc de, 286–87, 376–77
ca cap de familie, 255–56
lipsa de interes pentru tipar, 284, 387
biblioteca de, 258–59, 287, 352, 387–88
mama, 255–56
Familia Pazzi în conflict cu, 304–7
în Războiul Pazzi, 326, 328, 330, 335, 336–37, 343

Platon studiat de, 256, 258
Poliziano și, 272, 303, 388
Relația lui Sixtus IV cu, 266, 279–80, 304–5, 317–18, 326
Relația lui Vespasiano cu, 258–59
Medici, Lucrezia Tornabuoni de', 255–56
Medici, Niccolò de', 49
Medici, Piero de', 181–83
colecția de artă a, 181–82
cariera de, 181
provocări la putere de, 239–42
copii de 219
și biserică Santissima Annunziata, 192
moartea de 255
ca cap de familie, 240
probleme de sănătate ale, 167, 181–83, 240
biblioteca de, 182–83
căsătoria din, 209
Relația lui Vespasiano cu, 182, 242–43
Medici, Salvestro de', 49
familia Medici
în minerit de alunită, 266–67, 305
Sfârșitul dinastiei din 388
originile și ascensiunea, 48–49
Pazzis în conflict cu, 304–7, 317–24
Munca familiei lui Vespasiano pentru, 51 de ani
Loialitatea lui Vespasiano față de, 243
bogăția de, 49, 55, 56–57
Perioada caldă medievală, 18
Mehmed al II-lea (sultanul otoman), 131–39
încercări de a se converti la creștinism, 234–36
în captura lui Baroncelli, 340
Calixt al III-lea, 175
cucerirea Constantinopolului de către, 131–39
cucerirea Lesbos de către, 216
cucerirea Otranto de către, 345–50
moartea lui, 359–60
educația de, 135, 138
Ferrante și, 234
biblioteca de, 137–38
pe Platon, 197
conservarea comorilor Constantinopolului de către, 135–37
lucrări tipărite în Italia la, 275–76
Meno (Platon), 66, 71
Mentelin, Johannes, 224, 259–60
Merula, Giorgio, 273
Metafizica (Aristotel), 69
Michael Kerouarios, 61 de ani
Michelangelo, 313

- Michelet, Jules, 14, 16, 17
- Michelozzi, Michelozzo, 58, 88, 90, 192, 199–200
- Evul Mediu, 16–20
- Ridicat, 17–18, 151
  - lumini în, 126–27
  - invenții ale, 18
  - Traduceri în latină, 17
- Milton, John, 385
- miniaturiști
- lucrare la manuscrise, 122–23, 126
  - lucrare la cărți tipărite, 312–13
- minerit, alunita, 266–68, 305
- minim, 125–26
- oglinzi, folosirea pelerinilor, 143–44
- Miscomini, Antonio, 352–53, 373–75, 376, 391
- litere moderne. Vezi scrierea gotică
- bărbați moderni, 16, 17–18
- modernitate, influența lui Platon asupra construcției, 384
- Mohamed, 134, 197
- Molinella, Bătălia de la, 242
- mănăstiri. Vezi și site-uri specifice
  - manuscrise antice în, 32–39
  - pariuri în, 34
  - producție de manuscris în, 34, 36–37, 39
  - scriptoria of (vezi scriptorium)
- Montano, Cola, 264, 306
- Monte del Fora, 313
- Sfântul Munte al lui Dumnezeu, 352
- Montesecço, Giovanni Battista da, 318–19, 322, 328
- Montone, atacul lui Federico asupra, 315
- comportament moral, al maicilor, 371–72
- Morgante (purici), 368–69
- Moro, Cristoforo, 252
- Muntele Vezuviu, 80
- tip mobil, 148–50. Vezi și tipografie; tip
  - cele mai vechi exemple supraviețuitoare ale, 141, 142
  - invenția de, 148–49, 262
- Murad al II-lea (sultanul otoman), 60, 131
- Musa, 131
- musulmanii. Vezi lumea islamică
- Napoli
- revendicări contradictorii asupra regatului, 206–10, 241–42
  - sosirea tipografiei în, 261, 283
  - Arhivele Regale de Stat, 244
  - Exporturile lui Vespasiano către, 169–70
- Istorie naturală (Pliniu cel Bătrân)

Comisiunea lui Aliotti de copie a, 79–83
Copierea lui Cinico, 103
Studiul lui Columb, 397
conținut de, 80
la biblioteca Fiesole, 231
despre Homer, 159
numărul de copii manuscrise, 80–81, 83
pe manuscrise de papirus, 26
ediții tipărite ale, 249, 271, 272–73
despre bibliotecile publice, 89
despre sciți, 133–34
Ediția lui Vespasiano, pentru Grey, 97
Expertiza lui Vespasiano în, 83–84
Negroponte, capturarea turcilor, 275–76
nepotismul, al lui Sixtus IV, 317–18
Neumeister, Johann, 261, 271
Niccoli, Niccolò, 9–12
clubul de carte din, 44
cărți căutate de, 32–34
Prietenia lui Bruni cu, 21
Prietenia lui Cosimo cu, 49, 50, 51
moartea de 53
familie de 10
scrierea de mâna a, 11, 11–12
casa de, 9
lumini în cărți de, 127
lipsa deplasării, 32
despre limba latină, 10–11
biblioteca de, 10–11, 53–54, 88–93
despre lucrări antice pierdute, 20–22, 25, 164
despre căsătorie, 187
Pazzi influențat de, 205–6
pe Platon, 69
Copii manuscrise ale lui Poggio pentru, 38, 39, 103
bibliotecă publică bazată pe colecția de, 58, 88–93
temperamentul de, 47
Vespasiano vinde cărți de, 84
Introducerea lui Vespasiano la, 9–12
lucrări redescoperite de, 20
Niccolo da Meleto, 157
Nicolae al V-lea (Tommaso Parentucelli) (papa), 117
și căderea Constantinopolului, 132, 133, 139
Cosimo și, 116, 117
moartea lui, 172–73, 180
alegerea ca papa, 116
și Homer, traduceri ale, 160
indulgențele sub, 142
intelectul, 92

biblioteca din, 92–93, 119
Manetti și, 176, 180, 181
în biblioteca publică din San Marco, 92–93, 116, 203
restaurarea Romei sub, 118–19
succesor al, 172–73
Biblioteca Vaticanului sub, 119, 157, 172, 174, 280–81
Biografia lui Vespasiano, 116–18, 393
Nicolae de Breșlau, 287–88, 289, 352
Nicolae din Cusa, 76 de ani
Etica Nicomahea (Aristotel)
Comentariul lui Acciaiuoli la, 268, 334, 353
despre contemplare, 257
Studiul lui Cosimo, 219
Studiul lui Federico da Montefeltro, 238, 268
Traduceri în italiană, 64
Traduceri latine ale, 56, 83, 219, 268
Studiul lui Manetti, 44, 178, 179
ediții tipărite ale, 352
Nietzsche, Friedrich, Nașterea tragediei, 384
Nithard, 37 de ani
Nogarola, Isotta, 216
notarii, ca scribi, 102
Novello, Malatesta, 186
călugărițe, 297–300. Vezi și San Jacopo di Ripoli
vârsta la intrare, 297
în Decameronul lui Boccaccio, 370–71
ca compozitori, 297, 333, 370–72
viața de zi cu zi a, 299
munca generatoare de venit de, 299–300, 333
comportamentul moral al, 371–72
ca procent din populație, 290
din aceeași familie, 298
ca scribi și iluminatori, 300
zestre spirituale plătite, 289–90, 299
ceremonie de acoperire a voalului pentru, 298, 299

octavo, 294
Oddantonio da Montefeltro, 237
Odyssey, The (Homer), 28, 157–60
Despre Divinul Manuel (George de Trebizond), 236
Despre îndatoriri (Cicero), 249
Despre filozofie (Aristotel), 69
Despre religia creștină (Ficino), 286–88, 289, 352
Despre demnitatea și excelența omului (Manetti), 177–80, 214, 328, 357, 375
Despre gloria eternă a autocratului și a imperiului său mondial (George de Trebizond), 236
Despre mizeria condiției umane (Lotario), 177–78, 180
Despre natura zeilor (Cicero), 213

Despre natura lucrurilor (Lucretius), 39, 103
Despre republică (Cicero), 22, 96
Despre suflet (Aristotel), 69, 194, 352
Despre adevărul credinței creștinilor către emir (George de Trebizon), 235
Despre adevărata religie (Augustin), 30
Despre dacă un bătrân ar trebui să se căsătorească (Poggio), 187
Opera (ediția tipărită a lui Ficino a lui Platon), 382–85
lucrare modernă, 109
Orații împotriva turcilor (Bessarion), 276
orpiment, 125
Familia Orsini, 41, 380
Otranto, cucerirea turcă a, 345–50, 355–56, 359–61
Turcii otomani. Vezi turci
Ovidiu, 2, 89, 162

Padova, Capela Scrovegni în, 58
manuscrise păgâne, studiul primilor creștini, 28–31. Vezi și manuscrise antice
Paganini, Alessandro, 274n
Paganini, Paganino, 274n
vopsele, 124–26
Palazzo del Podestà, 2, 322, 335, 340–41
Palazzo Medici, 199–201, 200
Palmer, Ada, 383
Pandolfini, Agnolo, 361
Pandolfini, Gostanza, 362
Pandolfini, Pandolfo, 361
Pandolfini, Pierfilippo, 191–93, 339–40, 361
Pannartz, Arnold, 225–29
    sosirea în Italia, 225–26
Biblia tipărită de, 308
costul cărților de, 260
moartea de 283
primele cărți tipărite de, 226–29, 227, 249–50
mutarea la Roma, 226–28
controlul calității în cărțile de, 249–50, 272
dimensiunea tirajelor, 250, 271
tip folosit de, 229, 249
Pannonius, Janus, 184, 185, 301, 398
papalitate. Vezi și papi specifici
    în Avignon, 19
    birocrația (Vezi Curia Romană)
    în Florența, 41–42
problema mai multor papi în, 19, 33–34, 40
opiniile reformatorilor asupra, 221–23
    la Roma, 19, 40–41
hârtie
    amfiteatru, 26

utilizarea de către artiști, 341
durabilitate de, 153
în evoluția scenariului, 110
invenția de, 152
originea termenului, 26
pret de, 155, 292
cărți tipărite pe, 228–29
procesul de producere, 153–54
trecerea de la pergament la, 152–55, 228
Utilizarea lui Vespasiano, 99
fabrici de hârtie, 147, 153
papiroz
    manuscrise antice pe, 26–29
    perisabilitate de, 29
parabola, 81
pergament, 99–102
    manuscrise antice pe, 27–29
    linii trasate pe, 105
    cărți tipărite pe, 228–29
    procesul de realizare, 99–101
    formă dreptunghiulară de, 28, 101
    vânzarea de, 101–2
    dimensiuni de, 101
    trecerea la hârtie de la, 152–55, 228
    Utilizarea de către Vespasiano a, 99, 101, 155
Parentucelli, Tommaso. Vezi Nicholas V
Paris, tipografie din, 282
Parmenide (Platon), 66
Pasolini, Pier Paolo, 370
Paul al II-lea (papa)
    cruciada împotriva turcilor sub, 234–35
    moartea lui, 266
    alegere ca papă, 220
    și tipografie, 248, 284
    rebeliune împotriva, 220–21
Paul din Middelburg, 379
Pazzi, Andrea de', 206, 208
Pazzi, Franceschino de', 305, 318, 320–21, 330
Pazzi, Gian Galeazzo de', 306
Pazzi, Giovanni de', 305
Pazzi, Guglielmo de', 305
Pazzi, Jacopo de', 305, 317–24, 329
Nebun, nebun, 205
Pazzi, Piero de', 205–10, 305, 377
Pazzi, Renato de', 208, 320–21, 329, 377
Crazy Conspiracy, 317–24, 376–77
Familia Pazzi
    istoria, 205

Prietenia lui Vespasiano cu, 205–6
Războiul nebun, 326–30, 334–40, 343–44
vânzători ambulanți, 324–25
Pergam, 27
Peripatetice, 192
Perotti, Niccolo
    Cartea lui Bessarion tradusă de, 250
    cărți căutate de, 156–57, 160
    în anturajul lui Bessarion, 130, 156
    despre erorile din cărți tipărite, 273
    ca protejat al lui Grey, 130, 156
    mutarea la Roma, 190
    ediția tipărită a cărții de, 352
Persius Flaccus, Aulus, 334
Persoană, Christopher, 78 de ani
Familia Peruzzi, 18 ani
Petru Venerabilul, 153
Petrarh, 16–20, 17
    Africa, 20
    despre Aristotel, 65, 69
    despre colecționarii de cărți, 94
    pe Cicero, 16, 17, 95, 96–97
    educația, 16
    familie de 16 ani
    despre limba greacă, 46
    despre istorie, 16–20
    Lucrările lui Homer deținute de, 159
    biblioteca de, 53, 66, 251
    despre papalitate, 19
    pe Platon, 46, 69
    ediții tipărite ale, 270, 283, 352
    pe Quintilian, 25 de ani
    despre Roma, 19–20
    pe scenariu, 108–9, 110–11
    privind erorile de transcriere, 81
    călătorii de, 16–17
    Triumfuri, 283
    în biblioteca lui Vespasiano, 355
    lucrări redescoperite de, 16–17
Petri, Johannes. Vezi Johannes din Mainz
Petrus Comotor, Historia Scholastica, 85
Phaedo (Placă), 66, 70, 71, 83, 257, 268
Fedro (Platon), 66, 71, 268
Philebus (Platon), 219
regi-filozofi, 72, 258
Fizica (Aristotel), 69
Pi Shêng, 148
Piccinino, Jacopo, 183, 208, 337

Piccinino, Niccolò, 237
Piccolomini, Enea Silvio. Vezi Pius al II-lea
Pico della Mirandola, Giovanni, 382, 388, 390
cărți ilustrate, 147–48
Piero da San Gimignano, 170
Piero da Vinci, 350–51, 353
Piero della Francesca, Flagelarea lui Hristos, 63
Piero di Salvatore da Pisa, 293
Pierozzi, Antonino, 44n
pigmenți, 124–26
Pilat, Leontius, 159–60
pelerini, oglinzi folosite de, 143–44
Foo. Vezi Filippo din Bisticci
Pisa, ciumă în, 318
Pisanello, 162
Pitti, Luca, 240–41
Pius al II-lea (Aeneas Silvio Piccolomini) (papă), 215
    pe Alfonso, 162
    și minerit de alunită, 267
    Bessarion promovat de, 215
    la cucerirea Constantinopolului, 132
    despre convertirea lui Mehmed al II-lea, 234–35
    și cruciada împotriva turcilor, 142–43, 183, 215–19, 235
    moartea de 218
    educația de, 215–16
    alegerea ca Papă, 208
    Epistola către Mahomet, 234–35
    Povestea a doi îndrăgoșați, 215
    Historia Rerum Ubique Gestarum, 216, 397
    pe Mainz, 221, 222
    pe Napoli, domnitorul, 208
    despre originea turcilor, 133–34
    pe textul tiparului, 143, 145, 150
    călătorii de, 215–16
ciumă
    cauzele și transmiterea, 189, 373, 389
    Donati ucis de, 85–86
    Ficino pe, 335, 373
    în Florența, 189, 191, 330–31, 335–36, 381
    în timpul războiului de o sută de ani, 18
    în Pisa, 318
    în ascensiune de hârtie, 154–55
    la Roma, 380
        la San Jacopo di Ripoli, 289, 331–32
Platina, Bartolomeo, 174–75, 220–21, 220n, 281
Platon, 68
    Scuze, 66, 384
    vs. Aristotel, dezbatere, 68–74, 197

- Vederi creștine despre, 30, 77–78, 197, 253, 375–76, 388–89
Copia lucrărilor complete a lui Cosimo, 78, 194–95, 212
Povestea, 268
moartea de 254
Ediția tipărită a lui Ficino, 367, 376–85
pe Formulare, 69, 73, 77
Gorgias, 66, 70, 197, 268
influența asupra lumii moderne, 384–85
viata de, 72, 212
Minus, 66, 71
Phaedo, 66, 70, 71, 83, 257, 268
Fedru, 66, 71, 268
Philebus, 219
redescoperirea lucrărilor de, 64–67
Republica, 66, 69, 71, 72, 258
Timeu, 65–66, 83
Edițiile lui Vespasian, pentru Frederic, 268, 364–67
Expertiza lui Vespasiano în, 83
Platon, traduceri latine ale
de Bruni, 66, 70, 83, 268, 364
de Chrysoloras, 66, 71
de Cicero, 66 de ani
întârzieri și probleme cu, 64–66, 195
de Ficino, 195, 211–12, 215, 219, 253, 364–67, 383–85
semnificația istorică a, 383–85
Teologia platoniciană (Ficino), 373–76
Pliniu cel Bătrân, 79–80. Vezi și Istoria naturală
moartea de, 80, 164
despre Homer, 159
lucrări pierdute de, 80
Pliniu cel Tânăr, 79–80, 164, 332
Plutarh, 89, 156
poezie
despre evenimentele politice contemporane, 276
epopee, 158–59
Poggio Bracciolini, 33 de ani
pe biblioteca Badia, 84
pe Bernardino din Siena, 358
cariera de, 9, 42
la înmormântarea lui Cesarini, 9
copii de 187, 318
în Conciliul din Constanța, 33–34
educația, 9
în Anglia, 42
și Fillfo, 47–48
și magazinul lui Guarducci, 2–3, 9
și Livy, 165
copierea manuscrisului de către, 38, 39, 103, 165

căsătoria de, 187
despre temperamentul lui Niccoli, 47
ca administrator al lui Niccoli, 54, 88–89
Despre dacă un bătrân ar trebui să se căsătorească, 187
în Curia Romană, 9, 37, 42
despre Roma, 118
scenariul, 111–13, 112, 162, 229
lucrări redescoperite de, 2, 33, 37–39, 272
Poggio Imperiale, 336
politică
    din Atena, 72
    din Florența, 48–51
    lucrări tipărite despre contemporan, 276–77
    al Romei, 96–97
    Politică (Aristotel), 69, 268
    Poliziano, Angelo, 302–4
        moartea lui, 388
        viata de, 302–3
        și Lorenzo de' Medici, 272, 303, 319, 321
        vânătoare de manuscris de, 388
        opozиie la tipar de către, 272, 285
        poezia de, 303–4
        pe Statius, 349
    Pollius, Asinius, 89, 164
    Polo, Marco, 262, 396
        „*Biblia săracului*”, 147–48
    papi. Vezi papalitate; papi specifici
    Portinari, Caterina de', 361–63
    sărăcie, Biserică în virtutea, 55
    cărți tipărite. Vezi, de asemenea, autori și lucrări specifice
        colofoni în, 223, 229, 354
        cost de producție de, 263–64
        erori în, 272–73, 296
        în Germania față de alte țări, 248–49, 282
        lumini în, 228, 274–75
        Latina ca limbă a, 270–71, 395
        număr produs în primii ani, 248–49, 261, 282, 394
        controlul calității în, 249–50, 272–73, 296
        recesiune în vânzare de, 270–72, 282
        preț de vânzare de, 260, 270, 271, 273, 353, 394
        viteza de producție de, 260
        oferta vs cererea pentru, 270–71, 394–95
        trecerea de la manuscrise la, 228–30, 270, 394–95
    presă de tipar
        sosirea și răspândirea în Italia, 221, 225–29, 261–62, 282–83, 394
        sosirea la Florența, 269–70, 283–88, 352–53
        cost de operare, 263–64, 292–93
        economie a, 263–64, 270–72

- primele pagini produse de, 141–42
  - invenția de, 12, 141, 151, 233
  - Designul lui Leonardo da Vinci pentru, 342, 342–43
  - în Mainz, 141–42, 222–23, 282
  - opozиie faă de, 272–75, 285, 353–54
  - portabilitatea, 225
  - procesul de operare, 293–97
  - deficitul de manuscrise în Germania și, 233–34
  - efectele sociale și politice ale, 395–97
  - surse de cunoștinăe despre operare, 262–63, 342–43
  - viteza de producăe cu, 260
  - răspândirea, în afara Germaniei, 224–25, 261, 282–83, 394
  - tip utilizat în (Vezi tipul)
    - muncitori necesari pentru, 293–97
  - tipografie, cu blocuri de lemn, 147–48
  - corectura, 378, 383
  - dovezi, 296
  - Propertius, Sextus, 304n
  - Profeții (Bridget of Sweden), 335–36
  - Etica protestantă, 396
  - Reforma protestantă, 395–96
  - Pseudo-Aristotel, 55–56
  - Ptolemeu
    - Almagest, 235–36
    - Geografie, 129, 278, 302, 338, 377
    - Traduceri latine ale, 235–36, 302
      - în biblioteca lui Lorenzo de Medici, 287
  - Ptolemeu al V-lea Epifan, 27
  - biblioteci publice. Vezi biblioteci, publice
  - spaăii publice, femei în, 44n, 297
  - Pulci, Luigi, 286–87, 352, 370
    - Spovedania, 368
    - Morgante, 368–69
  - tăiere cu pumn, 149–50
  - Puteolano, Francesco, 272
- control de calitate
- în copierea manuscriselor, 81–82
  - în cărți tipărite, 249–50, 272–73, 296
- quarto, 294
- penne, 106–7
- Quintilian
  - despre Homer, 159
  - Pregătire oratorică, 23–25, 38, 97, 103
- Quirinus, Laura, 132
- Racine, Jean, 385

- Rafael, 68, 238
- Raymond de Capua, Legenda Sfintei Ecaterina, 310–14, 311, 350
- cerneală roșie, 106. Vezi și rubricare
- plumb roșu, 125–26
- Reforma, protestantă, 395–96
- Reichenau, mănăstirea, 39
- Reinhard, Johann, 261
- lucrări religioase. Vezi și lucrări specifice
- manuscrise ale, 102
  - copii tipărite ale, 226, 324–25, 333–34, 349
- Renaștere
- în Florența, 7–8, 14–16
  - originea și utilizarea termenului, 14–16
- Renașterea islamului, 135
- René de Anjou, 161, 206, 208
- Republica, The (Platon), 66, 69, 71, 72, 258
- Reti, Ladislao, 343
- Reuschel, Karl, 140
- retorica, 23–25, 38
- Riario, Bianca, 317
- Riario, Girolamo, 279, 317–18, 329, 335
- Riario, Pietro, 280
- Riario Sansoni, Raffaele, 317–19, 326, 329, 377
- Riessinger, Sixtus, 248, 249, 261, 283
- Riffe, Hans, 143–44
- Rinuccini, Alamanno, 190–91
- Presa Ripoli. Vezi tipografia San Jacopo di Ripoli
- Roger al II-lea al Sicilia, 153
- Curia Romană
- sub Calixt III, 173–75
  - Reprezentanți englezi la, 42, 94
  - în Florența, 42
  - George de Trebizond în, 190
  - Poggio în, 9, 37, 42
- Imperiul Roman
- Est, 59–60
  - înființarea, 163
  - toamna de, 14, 16, 17, 24, 34, 59
  - Sfânt, 36, 221–22
- tip roman, 229, 249
- Roma
- ruine antice în, 118–19
  - Colosseumul din, 118
  - Golden, 36
  - medieval, 19–20
  - Restaurarea lui Nicolae al V-lea, 118–19
  - papalitate în, 19, 40–41
  - ciumă în, 380

- sosirea tipografiei în, 226–28, 249, 261, 282–83
Planurile turcești de atac asupra, 347–48
Vizita lui Vespasiano la, 117–18
- Roma, antică
Floreンa înființată de, 13–14
manuscrise ale (Vezi manuscrisele antice)
politica din, 96–97
biblioteci publice în, 89–90
resturi de clădiri din, 118–19
- Acoperișul pizanilor, 44
Rosselli, Francesco, 278, 290
Rossellino, Bernardo, 119
Rossi, Roberto de', 52
Rot, Adam, 280
rotunda, 308
Rousseau, Jean-Jacques, 385
Roverella, Bartolomeo, 232
rubricare
a manuscriselor, 125–26, 141
a cărților tipărite, 228, 274–75, 312
- Rucellai, Bernardo, 377
Familia Rucellai, 48 de ani
Rustici, Cencio, 37–38
- Sacchetti, Franco, 188–90
Sachs, Hans, 6 ani
șofran, 125
Saint Gall, abația din, 34–38
Sfântul Petru, bazilica din, 118–19
- Salust
Conspirația Catilenei, 332, 333
Războiul din Jugurthine, 332, 333
- Războiul sării, 364–65, 380
Salteruzzo, 353
Salutări, Coluccio
pe Cicero, 95, 97
despre Homer, traduceri ale, 159
biblioteca de, 53
evlavie de, 389
script of, 111–12
Vespasiano vinde cărți de, 84, 93
despre avere, 55
- Salviati, Francesco, 305, 318, 321, 326
San Jacopo di Ripoli, mănăstire din, 289–300
întreprinderile de afaceri din, 290–91, 300, 331–32 (Vezi și tipografia San Jacopo di Ripoli)
închiderea, 385–86
locația, 289, 290

- comportamentul moral al călugărițelor la, 372
număr de călugărițe la, 289
ciumă la, 289, 331–32
scriptorium of, 300
- Tipografia San Jacopo di Ripoli. Vezi, de asemenea, autori și lucrări specifice
parteneri de afaceri în, 293, 332–33, 352
închiderea, 385–86
colofoni de, 333, 385
compozitori la, 294–95, 297, 332–33, 370–72
înființarea, 291–93
primele cărți tipărite de, 310–14, 311, 325
finanțare pentru, 292–93, 300, 332–33
ilustrații în cărți de, 312–13
după căderea lui Otranto, 348–50
lucrări religioase vs. seculare ale, 333–34, 349
vânzări de cărți de, 313–14, 324–25, 349–50, 368
dimensiunea tirajelor, 332
consumabile utilizate de, 368, 373
tip folosit de, 310–12, 332–34, 376
muncitorii la, 293–97
- San Marco, Bazilica din (Venetia), 251–52
- San Marco, mănăstire din (Florenta)
Reconstituirea lui Cosimo a, 58, 88
biblioteca publică a, 88–94, 116, 119–20, 201, 203
- San Nicola di Casole, mănăstirea
Manuscrise grecești în biblioteca din, 46, 346–47
scriptorium of, 81–82, 346
- Sanseverino, Roberto, 365
- Sfânta Brigida a Paradisului, 387–88
- Santa Croce, bazilica din, 54, 58
- Santa Maria del Fiore, catedrala, 4, 9, 14, 54–55
- Sfânta Scolastica, mănăstirea, 225
- Sfinții, Ioan, 238, 239, 307
- Santissima Annunziata, biserică din, 192–93
- Savonarola, Girolamo, 357, 388–91, 390
- Schencbecher, Theobald, 249, 280
- Schoeffer, Peter
fețe tipărite de, 222
la costul Bibliilor tipărite, 263
înființarea tipografiei din, 151
exil din Mainz, 223, 224
Alfabetul gotic proiectat de, 150, 151, 229
Psaltirea Mainz tipărită de, 223
lucrări religioase vs. seculare tipărite de, 226
întoarcere la Mainz, 282
- Scholderer, Victor, 233–34
- Școala din Atena, The (Rafael), 68
- scoli, în Florenta, 5. Vezi și Studio Fiorentino

- Schröder, Edward, 140
- scribi
- câștiguri de, 102–3
  - scrierea de mâna a (vezi scenariul)
  - angajat de Vespasiano, 102–3, 120, 203–4
  - călugărițe ca, 300
  - ritmul de lucru, 103, 152, 260
  - lucrare religioasă vs. seculară de, 102
  - erori de transcriere de, 81–83
  - trecerea la imprimante de la, 228, 274
  - lucrul la cărți tipărite, 274–75
- scenariu, 108–13
- lui Antonio di Mario, 107, 108
  - Beneventan, 162
  - Carolingian, 110–12, 111
  - la Corbie Abbey, 36, 110
  - lui Gherardo del Ciriagio, 120, 120–21
  - Gotic, 109, 109–12, 229
  - umanist, 108, 169, 182
  - insular, 35
  - lui Niccoli, 11, 11–12
  - din Poggio, 111–13, 112, 162, 229
- scriptorium (scriptoria). Vezi și producția de manuscris
- din Badia, 84
  - lui Carol cel Mare, 110
  - definiția, 34
  - din San Jacopo di Ripoli, 300
  - din San Nicola di Casole, 81–82, 346
- suluri, papirus, 27–29
- Scrovegni, Enrico, 57–58
- Scrovegni, Rinaldo, 58 de ani
- Capela Scrovegni, 58
- Sciții, 133–34
- lucrări seculare. Vezi și lucrări specifice
- manuscrise ale, 102
  - copii tipărite ale, 226, 333–34
- segregare, gen, 297
- tip semi-gotic, 229
- Seneca cel Tânăr, 52, 94 de ani
- Serragli, Bartolomeo, 166–68
- Sforza, Alessandro
- în conflict asupra Napoli, 210, 241–42
  - într-o lovitură de stat împotriva Medicilor, 241–42, 247
  - moartea lui, 301–2
  - biblioteca de, 210, 242, 302, 398
- Sforza, Costanzo, 301–2, 398
- Sforza, Francesco, 208, 240, 241, 307, 338
- Sforza, Galeazzo Maria, 241, 255, 279, 305–7, 314

Sforza, Ludovico, 365
Shakespeare, William, 86, 375
Cartea Sibila, 140–41
Sicilia, pretenții contradictorii de a domina, 206–7
Silvae (Statius), 272, 349
Silvestrini, 58
Simoni, Simone, 386
Sinibaldi, Antonio, 354
Sismundo (sclavul maur), 187
Sixtus al IV-lea (papa), 278–82
    și atacul asupra Poggio Imperiale, 336
    în lovitură de stat împotriva lui Lorenzo de Medici, 317–18, 324
    în cruciade împotriva turcilor, 359–60
    moartea de 380
    alegerea ca papă, 266
    familia de, 278–79, 317–18
    Federico și, 278–79
Relația lui Lorenzo de' Medici cu, 266, 279–80, 304–5, 317–18, 326
    și moartea lui Mehmed, 359–60
    nepotismul lui, 317–18
    în Războiul Pazzi, 326–27, 336
    lucrări tipărite ale, 280–81, 326
    și Războiul sării, 365
    și cucerirea turcească a Otranto, 348, 360
Biblioteca Vaticanului sub, 280–82
sclavi, în casa lui Vespasiano, 187
îngust, 125
Socrate, 65, 66, 72, 253, 253n
sold, 2n
sofism, 73
Spania, lucrare în, 152–53
Spandounes, Theodore, 235
Spano, Pippo, 192
Speier, Johann de, 249, 259, 262
Speier, Wendelin de, 259, 262, 271, 275, 308
Spinoza, Baruch, 385
zestre spirituale, 289–90, 299
staționar, 82
papetărie. Vezi cartolai
Statius, Silvae, 272, 349
Ştefan din Bagnone, 319, 322
Stoici, 192n
Strabon, 119, 232
Strada Librărilor, 1–5, 3. Vezi și Librăria Guarducci și Vespasiano
Striso, Sergio, 347
Strocchia, Sharon, 300
Strozzi, Filippo, 337
Strozzi, Piero, 117, 167–68, 182, 205

- Strozzi, Zanobi, 121, 168
Familia Strozzi, 48, 210
Studiu Florentin, 45–48
    înființarea, 45
    Limba greacă la, 46–47, 159
    locația, 45
    profesori la, 45–48, 190–94
    reorganizarea, 284
Subiaco, tipografie în, 225–29
Suetonius, 89, 164, 246
Summa contra Gentiles (Thomas d'Aquino), 198
Summa Theologica (Toma de Aquino), 104, 152, 193
legi somptuare, 363
Sweynheym, Konrad, 225–29
    sosirea în Italia, 225–26
    Biblia tipărită de, 308
    primele cărți tipărite de, 226–29, 227, 249–50
    mutarea la Roma, 226–28
    controlul calității în cărțile de, 249–50, 272
    pensionarea, 282
    pretul de vânzare al cartilor de, 260, 271
    dimensiunea tirajelor, 250, 271
    tip folosit de, 229, 249
Elveția, manuscrise antice în mănăstiri din, 33
Symmachus, 165
- Taejong (regele coreean), 149
Tafur, But, 136, 137
taxe, influența Medici asupra, 180–81
Zece cărți despre arhitectură (Vitruvius), 37
Tertulian, 29 de ani
manuale, 82, 151–52
textura, 109, 229
Toma d'Aquino
    despre îngeri, 193
    Aristotel studiat de, 65, 193
    educația de, 213
    Suma împotriva neamurilor, 198
    Summa Theologica, 104, 152, 193
Timeu (Platon), 65–66, 83
Tiptoft, John, 184–86, 191, 301, 392
paginile de titlu, 168–69, 182
Tortelli, Giovanni, 119
erori de transcriere
    în manuscrise, 81–83
    în cărți tipărite, 272–73, 296
traduceri. Vezi și traduceri în latină

- lui Aristotel în italiană, 64
- Traversari, Ambrogio, 66–67, 70–71, 76–78
- Tratatul de la Lodi, 161, 166, 173, 177, 183, 206
- scoarță de copac, manuscrise pe, 26, 36
- Very Rich Hours, 126, 127
- Trexler, Richard, 179
- Triumfuri (Petrarh), 283
- troieni, 133
- Mângăietorul, Ioan, 231–32
- Tumultul Ciompilor, 19
- Calendarul turcesc, 141–42
- turci. Vezi și rgle specifice
- și minerit de alunită, 267
  - Constantinopol atacat de, 60, 131
  - Constantinopol cucerit de, 60, 130–39
  - Cipru și, 142
  - Imperiul Roman de Răsărit și, 60
  - ca musulmani, 133–35
  - Negroponte capturat de, 275–76
  - originea, 133–34
  - Otranto atacat de, 345–50, 355–56, 359–61
  - lucrări tipărite în Italia la, 275–76
  - Veneția atacată de, 314
- Turci, cruciade împotriva
- Calixt al III-lea în, 175–76, 183, 207
  - solicită, 130, 133, 142–43, 276
  - finanțare pentru, 234
  - Paul al II-lea în, 234–35
  - Pius al II-lea în, 142–43, 183, 215–19, 235
  - Sixtus IV în, 359–60
  - Sprijin venețian pentru, 215, 217, 234
- Dialectul toscan, 2, 5
- Disputa Tusculane (Cicero), 249
- Doisprezece Cezari, The (Suetonius), 246
- timpan, 295–96
- tip
- pentru Biblie, 308
  - turnare de, 150, 262, 292, 293
  - cele mai vechi exemple supraviețuitoare ale, 141, 142
  - Gotic (modern), 150, 151, 229, 249, 376
  - invenția de, 148–49, 262
  - organizarea și depozitarea, 293
  - roman (antic), 229, 249, 312
  - la San Jacopo di Ripoli, 310–12, 332–34
  - semigotic, 229
- tipografii. Vezi compozitori

albastru ultramarin, 124–25
manuale universitare, 82, 151–52
Urbino, Biblioteca lui Federico în, 238–39, 268, 285–86, 307–10, 364–67, 398
camătă, 57, 357

Valens (împărat roman), 136
Valerius Flaccus, *Argonautica*, 37
Valla, Lorenzo, 160
Valori, Filip, 377–78, 381–82, 383
Varro, Marcus, 22–23, 27, 89
Vasily II, 78
Biblioteca Vaticanului
    politici de împrumut la, 281–82
    sub Nicolae al V-lea, 119, 157, 172, 174, 280–81
    under Paul II, 234
    sub Sixtus IV, 280–82
    Edițiile lui Vespasiano în, 398
Palatul Vatican, 118–19
velină, 99
Veneția
    Biblioteca lui Bessarion donată către, 251–52
    Opera papală a lui Bessarion în, 215, 217
    Exilul lui Cosimo în 50
    în cruciada împotriva turcilor, 215, 217, 234
    Biblioteca lui Petrarh în, 53
    sosirea tipografiei în, 249, 261, 282
    Atacurile turcești asupra, 314
Verrocchio, Andrea del, 302
Vespasian (împărat roman), 90
Vespasiano din Bisticci
    biografiile de (Vezi *Lives of 103 Illustrious Men, The*)
    nașterea, 4
    legarea de cărți de, 5–7, 94
    cariera lui (Vezi *libraria Guarducci*)
    moartea lui, 391
    decesul clientilor din, 301
    deziluzia de, 355–58
    diversitatea clientilor de, 161, 231–32, 301–2
    educația de, 5, 43–45
    expertiză asupra manuscriselor antice, 83–87
    familia de (Vezi *familia Bisticci*)
    dificultăți financiare ale, 233, 264–65, 350–54
    prietenii ale, 7–12, 115–16 (Vezi și *anumite persoane*)
    case de, 186–88, 302, 303, 331, 354–55
    ca „rege al librărilor din lume”, 4, 12, 184, 284
    Plângerea Italiei pentru căderea Otranto, 355–58, 361, 391
    moștenire a, 393–99

biblioteca de, 355, 357
manuscrise realizate de (Vezi producția manuscriselor)
numele, în cărți, 157
numele, originea, 4
personalitatea, 7
portretul, 128, 128
sosirea tipografiei la Florența și, 284–85, 352–54
pensionare din librărie, 351–54
la Roma, pentru prima vizită, 117–18
despre femei și căsătorie, 187, 361–63

Via dei Librai. Vezi Strada Librărilor

Victor, Sextus Aurelius, Viețile romanilor iluștri, 332, 333

Vila Rusciano, 278

Vincenzo, 381, 385

tulpini de viață de vie, 128

Virgil
    Eneida, 82, 206
    ediții tipărite ale comentariului la, 269, 270, 349
    ediții tipărite ale lucrărilor, 353
    despre troieni, 133

vizorul, 294

Vita Caroli Magni (Acciaiuoli), 204–6

Vitelli, Niccolò, 279

Vitruvius, Zece cărți despre arhitectură, 37

Volterra, Atacul lui Federico asupra, 267–68, 278

Wang Cheng, 149

Războiul Trandafirilor, 185

mori de apă, 18

bogatie
    Aristotel mai departe, 56
    schimbarea vederilor asupra, 55–56
    în Florența, 14, 56
    a familiei Medici, 49, 55, 56–57

Weber, Max, 396

decor alb cu tulpina de viață de vie, 128

Whitehead, A. N., 384

Willibrord, 35 de ani

Williram (egumen), 82

mori de vânt, 18

femei. Vezi și călugărițe
    cărți cumpărate de, 350
    îmbrăcăminte de, 362–63
    experiența căsătoriei, 297–98
    limitări ale activităților, 297
    alfabetizare printre, 2
    în spații publice, 44n, 297

ca cititori ai Decameronului lui Boccaccio, 370–71
Vederile lui Vespasiano asupra, 187, 361–63
gravuri în lemn, 147–48
comerț cu lână, 4–5, 10, 51
Al Doilea Război Mondial, documente istorice pierdute în, 243–44

Xenofon, 72

Zainer, Günther, 249
Zanobi di Mariano, 85, 204
Zarotto, Antonio, 262, 264

* Florinul a fost o monedă de aur, bătută pentru prima dată la Florența în 1252, cântărind 3,536 grame. Moneda de argint din Florența a fost soldo, care a scăzut constant în valoare față de florin. La începutul secolului al XV-lea un florin valora șaptezeci și cinci de soldați; pe la 1500, o sută patruzeci. Milano, Veneția și Roma aveau fiecare moneda lor de aur, ducatul, de greutate și valoare echivalente cu florinul.

* Aceste spații publice erau hotărât masculine. Un arhiepiscop al Florenței (și viitor sfânt), Antonino Pierozzi, a fost hotărât că femeile nu ar trebui să „sare în piață”. Femeile au fost chiar descurajate să stea în propriile uși sau să apară la fereastră. Ar trebui să fie văzuți doar pe stradă, a susținut arhiepiscopul, atunci când se întreptau spre biserică – însotiti corespunzător, desigur.

* După moartea sa, în 1444, Bruni a fost înmormântat în bazilica Santa Croce cu un monument funerar elegant care îl arăta culcat cu un manuscris pe piept - o copie a Istoriei Florenței.

* Guldenul era o monedă de aur care, la fel ca florinul sau ducatul, avea o greutate de aproximativ 3,5 grame (0,123459 uncii).

* O altă școală greacă de filozofie și-a luat numele de la o caracteristică arhitecturală: grupul care s-a adunat pentru prelegeri într-un pridvor acoperit cu picturi murale (stoa poikilē) din Agora din Atena a devenit cunoscut sub numele de stoici.

* Platina sa născut Bartolomeo Sacchi, dar și-a adoptat apelativul umanist de la numele latin (Platina) al locului său natal, Piadena, lângă Cremona. Versiunea lui preferată a fost Platyna – deși niciun istoric nu l-a obligat până acum cu această ortografie.

* Ecuația lui Ficino a lui Hristos și Socrate leagă potirul de vin de la Cina cea de Taină cu paharul de vin în care otrava este servită lui Socrate; cocoșul care cântă după a treia tăgăduire de către Petru a lui Hristos față de cocoșul pe care Socrate, cu ultimele sale cuvinte, spune că dorește să-l jertfească lui Asclepios; și scriitorii celor patru Evanghelii către cei patru „ucenici” ai lui Socrate (Platon, Xenofon, Aristotel și Aristofan).

* Situația în Imperiul Otoman era diferită. Deoarece araba era limba sacră a Coranului, reproducerea sa mecanică a fost interzisă de autoritățile otomane. Tipografiei s-au opus, în plus, breslele puternice ale cărturarilor și iluminatorilor. În 1514, venețianul Gregorio de' Gregori a produs prima lucrare tipărită în arabă, *Kitab Salat as-Sawai*, o colecție de rugăciuni catolice traduse în arabă. Coranul a apărut pentru prima dată tipărit în 1537, dar tipografii erau doi venețieni, Paganino Paganini și fiul său Alessandro. Prima tiparnă care a funcționat în lumea islamică a fost cea a lui Athanasius Dabbas, patriarhul Antiohiei, care a tipărit o ediție a Evangeliilor la Alep în 1706, urmată doi ani mai târziu de un Psalm. Nicio tipografie nu va funcționa în Istanbul până în 1728.

* Aluzia lui Poliziano este la versul despre înviere găsit în Elegiile poetului roman Sextus Propertius: „Zeul Epidaurului, prin ierburile sale cretane, l-a restaurat pe Androgeonul fără viață în vatra tatălui său”. Androgeon era fiul regelui Minos al Cretei. Celebrul sanctuar al lui Asclepius, zeul vindecării, a fost găsit la Epidaur.

* Cărțile tipărite în aceste decenii sunt cunoscute sub denumirea de incunabile, din latinescul incunabula, literal „leagăn” și, mai figurat, „haine înfășurate” – o referire la „copilul” tiparului.

